

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1970

1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK X

LJUBLJANA 1970

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTORIE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dr. Marijan Britovšek, Ferdo Fischer, Milica Kacin-Wohinz, Ivan Križnar,
Bogdan Osolnik, dr. Janko Pleterski, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn

Odgovorni urednik

Bogdan Osolnik

Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
Ljubljana, Trg revolucije 1 (SFR Jugoslavija)

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj Bogdan Osolnik, direktor

Tisk CETIS grafično podjetje Celje 1970

Marijan Britovšek

Lenin v boju za uresničenje revolucionarnih načel*

CARSKI AVTOKRATIZEM IN NARODNIKI

I.

Sto let je preteklo, odkar se je v daljnem ruskem mestu Simbirsku, sedaj Uljanovsku, v družini malega ruskega plemiča, carskega uradnika, rodil 10. aprila 1870 Vladimir Iljič Uljanov.¹ Trideset let kasneje je postal ena najbolj kompleksnih osebnosti zadnjih sto let. Njegova družbenopolitična misel je izšla iz razmer carske Rusije, ki pa jih je tako prerasla, da je od zimmerwaldskega obdobja dalje postala središče dogajanja v mednarodnem delavskem gibanju. Seznanimo se z Leninovo rastjo v človeka, misleca, znanstvenika, državnika in mednarodnega delavskega voditelja, ki je bistveno prispeval k začetku nove dobe v moderni zgodovini.

Svoja otroška in mladeniška leta je prebil v Povolžju v simbirski, kazanski in samarski guberniji, ki so bile izrazito kmečke.² Tu je lahko opazoval ruskega kmeta, njegovo življenje, bedo in zaostalost, nečloveško zatiranje in izžemanje. Že s 16. letom je Uljanov postal ateist. Nekako istočasno se je njegov brat Aleksander, ki je študiral v Petrogradu, priključil narodovoljcem. Leninova leta učenja in mladosti sodijo v eno najbolj mračnih dob v zgodovini Rusije, ko je carizem slavil zmago nad revolucionarnim gibanjem sedemdesetih let. Ko so pripadniki Narodne volje leta 1881 ubili Aleksandra II., je absolutistična vlada zaostriala prisilne ukrepe in odpravila še zadnje polovične reforme šestdesetih let, kmete pa izročila na milost in nemilost deželnim načelnikom iz plemiških vrst. Ukinila je ne le demokratični temveč skoraj ves liberalni tisk.

Narodovoljci so začeli pripravljati atentat na carja Aleksandra III. Študent peterburške univerze Aleksander Uljanov se je prostovoljno javil, da bo izvršil atentat na avtokrata. Zaroto so odkrili in zarotnike aretirali. Zaprli so

* V prvem delu razprave avtor obravnava življenjsko pot Lenina, njegovo mladostno dobo ter preraščanje v delavskega voditelja in organizatorja stranke. Osvetljuje njegovo vlogo v revoluciji 1905—1907 in idejne boje v obdobju druge emigracije, ko je Lenin v zimmerwaldskem obdobju zrastel v pomembnega mednarodnega delavskega voditelja. S prikazom Leninove vloge v za stranko usodnih historičnih situacijah notranje krize, vključno do brest-litovskega miru avtor zaključuje prvi del razprave.

V nadaljevanju v eni naslednjih številok bo osvetlil Leninovo vlogo v sindikalni razpravi, NEP in usodo Leninove oporoke v boju za njegovo dediščino.

¹ Uljanov M., Otec Vladimira Iljiča Lenina, Ilja Nikolajevič Uljanov (1831—1886), Moskva/Leningrad 1931; Alexejev V. in I. Sver A., Semja Uljanovih v Simbirsku, 1869—1887. Leningrad 1925.

² Zaspiani Simbirsk je dal Rusiji Ivana Aleksandroviča Gončarova (1812—1891), katerega roman Oblomov je izšel leta 1859.

tudi Aleksandrovo sestro Ano, ki je študirala v Petrogradu in v zaroto ni bila zapletena. Brž ko je Leninova mati dobila pismo o aretaciji svojih otrok, se je odpravila na dolgo in težko pot v Petrograd. S carjevimi privoljenjem je obiskala sina v prosluli schlüsselburški trdnjavi. Udeležila se je tudi sodne obravnave, na kateri so obsodili Aleksandra Uljanova na smrt na vislicah. Po obravnavi je prosila sina, naj carja prosi za pomilostitev oziroma za milejšo kazen. Sin ji je odvrnil: »To bi bila hinavščina, glede na to, kar sem izjavil pred sodiščem. Želim umreti za svojo domovino.« Ko je mati odhajala, jo je prosil za Heinejeve pesmi. Ko so 8. maja 1887 izvršili obsodbo, ga je k vislicam spremljala mati in ga bodrila.³

Materino žalovanje je globoko vplivalo na Lenina.⁴ Bratova usoda je izostrila njegove poglede in razvila v njem neverjetno treznost in sposobnost za realistično presojo. Že tedaj je spoznal, da so metode individualnega terorja v boju z absolutizmom napačne in ne vodijo k cilju.

Ko je moral umreti petindvajsetletni Aleksander Uljanov, je Lenin končal gimnazijo kot najboljši učenec z zlato medaljo. 13. avgusta 1887 se je vpisal na pravno fakulteto kazanske univerze. Tja se je preselila tudi mati z otroki. V Kazanu je Lenin postal član študentskega krožka, v katerem so demonstrirali proti nadzorniku univerze. Carska vlada se je namreč trudila, da bi zasedli univerzitetne stolice reakcionarni profesorji. Pregarjala je vse študentske organizacije in nadzirala njihovo delo. Takšna politika je vzbujala ostre proteste. Neposreden povod, da se je v letu 1887 okrepilo študentsko gibanje, je bilo uveljavljanje nazadnjaškega univerzitetnega statuta iz leta 1884. Konec novembra so izbruhnili študentski nemiri v Moskvi, ki so se zelo hitro razširili v druga univerzitetna središča. Na kazanski univerzi so se nemiri začeli 4. decembra 1887. Uljanov je aktivno sodeloval ne le v posvetovanjih, na katerih so pripravljali akcije, temveč tudi pri akcijah samih. Ponoči 5. decembra so ga aretirali na stanovanju in ga še istega dne izključili z univerze ter pregnali na posestvo starega očeta v vas Kokuškino v kazanski guberniji. Tja mu je sledila tudi starejša sestra Ana, ki so ji kazen pregnanstva v Sibirijo zamenjali z javnim policijskim nadzorstvom. Sedemnajstletni Lenin je prebil v mali, pozabljeni vasi leto dni. Mnogo je čital, igral šah, hodil na lov in se smučal. Ob prvi obletnici bratove smrti (9. maja 1888) je prosil za ponovni sprejem na kazansko univerzo. Prošnjo so zavrnil. Zavrnil so tudi prošnjo, naj mu dovolijo odpotovati v inozemstvo zaradi nadaljevanja študija. Policijski oddelek je predlagal guberniju, naj mu ne izdajo inozemskega potnega lista. V septembru oziroma v začetku oktobra 1888 po ruskem koledarju so končno dovolili Leninu in sestri Ani, da sta se vrnila k materi v Kazan. Tam je preživel Lenin 7 mesecev in se povezal z enim kazanskimi delavskimi krožki, ki ga je organiziral veteran delavskega gibanja Fedosijev. Adoratski, ki je Lenina spo-

³ Uljanova—Jelisarova A. I., Vospominanja o Alexandre Ijiče Uljanove, Moskva 1930. Glej tudi Pravdo z dne 18. februarja 1963. Leninova sestra Marija je napisala članek o Aleksandru Uljanovu in njegovi smrti že leta 1937, nekaj mesecev pred svojo smrtjo. Članek naj bi objavili ob 50-letnici Aleksandrove smrti. Iz nepojasnjenih razlogov je izšel članek šele po 26 letih v Pravdi.

⁴ Iz Leninovih pisem materi, ki jih je pisal iz izgnanstva v Sibiriji ali iz Zpadne Evrope, vselej vejeta globoka skrb in nežnost. Po mednarodnem kongresu II. internacionale v Kopenhagenu leta 1910 se je Lenin napolil v Stockholm, kjer se je zadnjič srečal z materjo. Ko se je od nje poslovil, je po izjavah Krupske čutil, da se poslavlja poslednjič. Ob slovesu je z žalostnim pogledom sledil parniku, ki je odhajal. Mati je umrla 25. julija 1916. Ko se je Lenin v aprilu 1917 vrnil v Rusijo, je takoj šel na petrogradsko pokopališče Volkovo in se vrgel na njen grob. Glej Lenin, Sočinenija V/53, Pisma k rodnym 1893—1922.

znal že v Kazanu in je kasneje sodeloval pri izdaji njegovih del, je zapisal, da so takrat člani Narodne volje vsekakor imeli določen vpliv na mladega Lenina. Organizacije Narodne volje so bile v izoliranih provincah še vedno teroristične organizacije. Lenin sam je leta 1902 o pokolenju revolucionarjev iz osemdesetih let takole zapisal: »Mnogi od njih so začeli revolucionarno misliti kot narodovoljci. Skoraj vsi so v zgodnji mladosti oboževali junake terorja. Odpoved očarljivemu vplivu te junaške tradicije je terjala mnogo bojev in spremljal jo je prelom z ljudmi, ki so po vsej sili hoteli ostati zvesti Narodni volji in so jih mladi socialni demokrati visoko spoštovali.«⁵ Krupska je pripomnila, da je bila takšna tudi razvojna pot Lenina.⁶ Privržencev marksističnega nauka je bilo tedaj v Rusiji zelo malo. »Lahko bi jih prešteli na prste«, je zapisal Lenin.⁷ Socialna demokracija kot politična stranka je preživljala proces embrionalnega razvoja.⁸ Vladimir Iljič je postal eden tistih ruskih marksistov, ki so že zgodaj spoznali zgrešenost poti narodovoljcev in nesmotrnost ter škodljivost terorističnih metod v boju s carizmom.

Leta 1889 se je družina Uljanovih preselila v Samaro, kjer je Lenin preživel skoraj štiri leta. Poletne počitnice je družina Uljanovih preživljala na pristavi, ki jo je kupila Marija Uljanova blizu vasi Alakajevke v samarski guberniji. V Samari, ki je bila tedaj ena od trdnjav narodništva, je storil Lenin prvi korak na poti k marksizmu. Pričel je proučevati ekonomski in politični razvoj Rusije. Temeljito se je seznanil z ekonomskimi študijami narodnikov ter predeleval in preverjal gradivo, na katerem so gradili svoje zaključke. Pogosto je razpravljaval z vidnimi narodovoljci, ki so se po pregnanstvu naselili v Samari. Kritiziral je njihove poglede ter propagiral marksizem. Sklepe, ki jih je povzel iz svojega proučevanja ruskega gospodarstva, je strnil v članku »Nova gospodarska gibanja v kmečkem življenju«. Lenin je v njem že uporabil marksistično metodo za analizo zapletenih vprašanj ruskega gospodarskega življenja. Kritično je razčlenil tudi knjigo Postnikova »Južnorusko kmečko gospodarstvo«, ki jo je pisec napisal na osnovi deželnih statističnih podatkov in osebnih opazovanj. Lenin je pozitivno ocenil tiste dele knjige, v katerih Postnikov prikazuje razslojevanje ruskih kmetov, zavrgel pa je njegove liberalno-narodniške sklepe in predloge.⁹

Med bivanjem v Samari je bil Lenin dvakrat v Petrogradu — jeseni 1890 in od 7. septembra do 12. novembra 1891. Šele spomladi 1890 je dobil dovoljenje za opravljanje privatnih izpitov na pravni fakulteti petrograjske univerze. V enem letu je preštudiral štiriletni univerzitetni program in leta 1891 z odliko opravil izpite na peterburški univerzi. Pravniška izpitna komisija mu je prisodila diplomu prve stopnje. V januarju leta 1892 je bil Lenin sprejet v seznam odvetniških pripravnikov. Sprva je imel pravico prakticirati kot asistent odvetnika samo na določenem področju. Šele na njegovo pritožbo pri sodišču so ga osvobodili omejitev in mu dovolili neomejeno opravljanje odvet-

⁵ Lenin V. I., Izbrana dela I, Ljubljana 1949 (dalje navajam: Lenin, Izbrana dela), str. 367.

⁶ Krupska, N. K. Erinnerungen an Lenin I. Berlin 1959 (dalje navajam: Krupska, Erinnerungen), str. 52—53.

⁷ Lenin, Izbrana dela I, str. 367.

⁸ Ibidem.

⁹ Lenin V. I., Sočinenija V, Novye Hozjajstvennye dviženija v Krest'janskoj žizni, str. 3—66. Glej tudi Leninskiy sbornik XXXVIII, str. 15—16. Povzetek svoje razprave je Lenin v pismu takole strnil: »Razpadanje naših malih proizvajalcev (kmetov in obrtnikov) je zame osnovno in glavno dejstvo, ki pojasnjuje naš mestni in veliki kapitalizem, ki ruši mit o posebnem sestavu kmečkega gospodarstva (to je prav tak buržoazen sestav, le da še vse bolj povezan s fevdalnimi vezmi) in ki nas sili, da vidimo v tako imenovanih 'delavcih' majhne peščice oseb v posebnem položaju, temveč samo gornje sloje tiste ogromne množice kmetov, ki sedaj živi že bolj od prodaje svoje delovne sile kot od lastnega gospodarstva.«

niških poslov.¹⁰ Njegovi klienti so bili po večini siromašni kmetje. V tem času je Lenin nadaljeval proučevanje ruskega gospodarstva in zgodovine ter imel številne referate v samarskih ilegalnih krožkih.¹¹

Sredi avgusta 1893 je Lenin odpotoval iz Samare v Peterburg. Spotoma se je ustavil v Nižjem Novgorodu, kjer je prebral v marksističnem krožku referat proti narodnikom. Adoratski je zapisal, da je Lenin na tem zborovanju govoril že povsem kot marksist.

Triindvajset let je bil star, ko je prišel advokat Vladimir Iljič Uljanov 31. avgusta 1893 v Petrograd, da tam nadaljuje delo kot aktivni revolucionar. Peterburško obdobje je v njegovem življenju zelo pomembno. Priključil se je skupini marksistov, ki so se navduševali za Plehanova. Deset let je preteklo, odkar je skupina »Osvoboditev dela« s Plehanovim na čelu začela propagirati marksistične ideje v Rusiji in tako storila prvi korak do delavskega gibanja. V Peterburgu je tedaj delovalo nekaj krožkov. Med vidnimi predstavniki tega gibanja so bili Aleksander Potresov, leto starejši kot Lenin, inženirja Vasilij Starkov in Gleb Kržišanovski, liberalni pristaš »legalnih« marksistov Peter Struve, vnuk znanega nemškega astronoma Friedricha Struveja in sin guvernerja ruske province v Astrahanu. Člani te skupine so bili povezani s posameznimi naprednimi delavci, med katerimi so vodili propagandistično dejavnost, marksistične nauke pa so jim podajali zelo abstraktno in ločeno od praktičnega življenja. Večina intelektualcev je poznala le malo delavcev. Lenin si je postavil za cilj, da spravi peterburško skupino socialnih demokratov na pot praktičnega političnega dela z delavci. »Čital je z delavci Kapital in jim ga pojasnjeval... , prikazoval je delavcem, kako je njihovo življenje povezano s celotno strukturo družbe in jim pojasnjeval, kako in na kak način je mogoče spremeniti obstoječi red«, je zapisala Krupska. Povezovanje teorije in prakse je bila po izjavah Krupske posebnost Iljičevega dela v teh krožkih.¹²

Član peterburške skupine, Vasilij Starkov, je v svojih spominih leta 1925 najbolj neposredno opisal vzdušje, ki je s prihodom Lenina zajelo člane krožka. Takole je zapisal: »Vladimir Iljič nas ni presenečal le s tem, da nas je prekašal v praktičnih vprašanjih, ampak tudi s svojim teoretičnim znanjem, lahko rečem s treznostjo svojega mišljenja. Ta zadnja lastnost je prišla posebno do izraza v njegovem nezmotljivem in brezkompromisnem stališču v bistvenih vprašanjih, ki so se utrdila, kot smo kmalu dejali, do »trdote kamna«. Bil je zelo nepopustljiv v formulacijah splošnih principov, v vsakdanjih taktičnih vprašanjih pa je bil sorazmerno gibčen in ni bil ostro ekstremen.«¹³

Jeseni leta 1893 je Lenin napisal članek »Ob tako imenovanem vprašanju o trgih«, s katerim je nastopil proti Germanu Krasinu, članu peterburške skupine socialnih demokratov.¹⁴ Lenin je v njem podal shemo o razvoju kapitalizma. Prikazal je zgodovinski proces preobrazbe naturalnega gospodarstva v blagovno, proces razpadanja enostavnega blagovnega gospodarstva in njegovo preobrazbo v kapitalistično gospodarstvo. Ostro je kritiziral Krasina, ker se je v svoji razpravi o trgih omejil na shematična razmotrivanja o razvoju kapitalizma »na sploh«, brez zveze s konkretnimi oblikami in značajem razvoja

¹⁰ Leninjski sbornik I—II, Leningrad 1924, str. 444.

¹¹ Temelj mnogih Leninovih kasnejših del so bili referati iz tega obdobja. Na primer »Kdo so prijatelji ljudstva, in kako se borijo proti socialnim demokratom?« itd.

¹² Krupska, Erinnerung I, str. 20—21.

¹³ Vospominanja o Vladimire Iljiče Lenine III, str. 18—20.

¹⁴ Lenin V. I., Sočinenija V/I, Po povodu tak nazyvaemogo voprosa o rynkah, str. 71—122.

kapitalizma v Rusiji. V Krasinovih nazorih je videl Lenin zarodek »legalnega marksizma«, ki se je tedaj šele oblikoval, to je poskuse meščanske inteligence, da bi v boju z narodništvom izkoristila marksizem za povečevanje in utrjevanje kapitalizma. Lenin je zahteval, naj se vprašanje o trgih prenese »iz sfere neplodnih špekulacij, o ‚možnem‘ in ‚nujnem‘ na trdna tla stvarnosti«. Na osnovi konkretnih dejstev in raznovrstnega statističnega gradiva je pokazal, da se kmetje, tako bogati kakor tudi obubožani, postopoma usmerjajo na trg. Opozoril je, da v Rusiji obstaja živ organski proces, proces razvoja blagovnega gospodarstva in porasta kapitalizma in da je kapitalizem že postal »glavni temelj gospodarskega življenja«.¹⁵

Debate o trgih so bile tesno povezane z vprašanjem o usodi kapitalizma v Rusiji. Pretresanje tega vprašanja v marksističnih krožkih je imelo za cilj, da pripravi marksiste za boj z narodniki, ki so trdili, da kapitalizem s tem, ko ruši vas, zmanjšuje notranji trg. Narodniki so menili, da za kapitalizem v Rusiji trga ni in ga tudi ne bo. Torej se kapitalizem v Rusiji ne more razvijati, njegov pojav je gola slučajnost, zato je tudi pojav proletariata prav tako slučajen.

Leninov nastop v peterburškem krožku je napravil na prisotne globok vtis. 30 let kasneje je Krupska takole zapisala: »Ta marksist, ki je šele prišel, je vprašanje o tržiščih postavil nadvse konkretno. Povezoval ga je z interesi množic. V vsem reševanju tega vprašanja je bilo čutiti posebno živ marksizem, ki jemlje pojave v njihovih konkretnih pogojih in v njihovem razvoju.«¹⁶

Ustanovitev socialnodemokratske stranke je še vedno oviralo narodništvo, ki idejno še zdaleč ni bilo premagano. Plehanov in njegova skupina »Osvojitelj del« so sicer mnogo storili za razširjanje marksizma ter s svojimi deli in propagando spodkopavali vpliv narodnikov med revolucionarno inteligenco. Glavna teža boja z narodniki pa je padla na Lenina. Leta 1894 je napisal svojo znamenito knjigo »Kdo so prijatelji ljudstva in kako se bojujejo proti socialnim demokratom?« Krupska je zapisala, da je Lenin jeseni leta 1894 to delo čital v njihovem krožku in jih je vse prevzelo.¹⁷ Rumjancev pa je izjavil, da je ta knjiga predstavljala najcelovitejšo formulacijo stališč revolucionarne socialne demokracije.¹⁸ Lenin je v njej podal osnove marksističnega svetovnega nazora, očrtal zgodovinsko pot delavskega razreda Rusije in opredelil osnovne naloge ruskih marksistov. Opozoril je, da morajo socialni demokrati izdelati za ruske pogoje najprimernejšo obliko organizacije za širjenje socialnega demokratizma in povezovanje delavstva v politično silo. Razvijati morajo njegovo razredno zavest in ga organizirati v politični boj proti carizmu.¹⁹

V boju proti narodnikom je Lenin hkrati nastopil tudi proti začasnim »sopotnikom«, proti tako imenovanim »legalnim marksistom«, ki so bili v bistvu meščanski liberalci. Boj proti narodnikom so skušali izrabiti za to, da bi podredili delavsko gibanje interesom meščanstva. Skušali so uničiti revolucionarno vsebino marksizma in ga spremeniti v meščanski reformizem. Boj z legalnimi marksisti je Lenin začel z nastopom proti njihovemu glavnemu zastopniku — Petru Struveju. Jeseni leta 1894 je na ožjem sestanku peterburških marksistov

¹⁵ Ibidem, str. 106, 120—121.

¹⁶ Krupska, *Erinnerungen I*, str. 14.

¹⁷ Ibidem, str. 17.

¹⁸ Ibidem, str. 18.

¹⁹ Lenin, *Izbrana dela I*, str. 153.

in v prisotnosti predstavnikov legalnega marksizma prebral referat o Struvejevi knjigi.²⁰ V njem je ostro in odločno kritiziral Struvejeva stališča. Poudaril je, da so legalni marksisti meščanski demokrati, ki so se razšli z narodništvom in so v boju z njim prešli od narodniškega, malomeščanskega (ali kmečkega) socializma ne k proletarskemu socializmu, temveč k meščanskemu liberalizmu. Lenin je bil tedaj mnenja, da je možno začasno sodelovanje z »legalnimi marksisti«, da bi jih izkoristil v boju proti narodnikom. Pri tem pa je Lenin zahteval popolno idejno, politično in organizacijsko samostojnost, popolno svobodo kritike začasnega in nezanesljivega zaveznika. Kot rezultat tega sporazuma je izšel spomladi 1895 legalni zbornik »Gradivo za karakteristivo našega gospodarskega razvoja« s članki Lenina, Plehanova, Strujeva in drugih.²¹ V obsežnem članku »Ekonomska vsebina narodništva in njegova kritika v knjigi g. Strujeva«, je Lenin podal izčrpno kritiko narodništva, njegovih socioloških in ekonomskih nazorov in razložil svoje poglede na ekonomski razvoj Rusije. Delo je v mnogih pogledih osnutek poznejših Leninovih ekonomskih del, zlasti njegove knjige »Razvoj kapitalizma v Rusiji«. Sočasno s kritiko narodništva je Lenin opozoril na demokratične prvine, ki jih vsebuje narodniški program in ki izražajo interese mestne in vaške male buržoazije. Glavno napako Strujeva in drugih »legalnih marksistov« je videl v meščanskem objektivizmu, ki vodi k opravičevanju in povelečevanju kapitalizma, k zabrisovanju razrednih protislovij. Lenin je zlasti poudaril dejstvo, da se je Struve odpovedal nauku o socialistični revoluciji in diktaturi proletariata.

Kljub živemu publicističnemu delu je Lenin ostal sredi praktičnega političnega dela. »Zanimal se je za vsako malenkost, ki je osvetljevala način življenja delavcev. Iz posameznih drobnih podatkov si je prizadeval zajeti življenje delavca v celoti, najti tisto, česar bi se mogel oprijeti, da bi se delavcu še bolj približal z revolucionarno propagando«, je zapisala Krupska. Proučeval je tovarniško zakonodajo in menil, da je s pojasnjevanjem teh zakonov delavcem najlažje pojasniti povezanost njihovega položaja z državno ureditvijo. Mnogi članki iz tega obdobja obravnavajo tematiko, ki je neposredno povezana s položajem in bojem petrograjskih delavcev.²²

25. aprila 1895 je Lenin odpotoval v inozemstvo. V Švici se je prvič srečal s Plehanovim, Akselrodom in Vero Zasuličevno. Z njimi se je dogovoril o skupnem delu ter pretresel vrsto političnih in organizacijskih vprašanj. Dogovorili so se o izdajanju popularnih zbornikov za delavce. V Švici je Lenin preživel poldrug mesec, nekaj več kot dva meseca pa v Parizu in Berlinu. Njegova pisma materi iz tega obdobja so polna zanimivih opažanj. Ob Engelsovi smrti leta 1895 je napisal članek In memoriam Friedricha Engelsa²³, v katerem je očrtal pomen in vlogo revolucionarnega gibanja v Rusiji za zapadnoevropsko delavsko gibanje.

Takoj po vrnitvi v domovino se je Lenin z vso vnemo lotil utrjevanja in širjenja socialnodemokratične organizacije. Vse peterburške marksistične delavske krožke je združil v enotno organizacijo, ki je dobila naziv »Zveza borbe za osvoboditev delavskega razreda«. Pri ilegalnem delu mu je pomagala zaro-

²⁰ Lenin, Sočinenija V/I, Ekonomičeskoe sodržanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve (Otraženie marksizma v buržuaznoj literature), str. 347–534.

²¹ Carska vlada je ta zbornik sprva dovolila. Ko pa je izšel, so ga zaplenili in zažgali. Le kakih sto izvodov so rešili in razširili po socialnodemokratičnih krožkih.

²² Lenin, Sočinenija V/II, Objasnenje zakona o štrafah, vzimaemyh s rabočih na fabrikah i zavodah, str. 15–60; K rabočim i rabotnicam fabriki torntona, str. 70–74 itd.

²³ Lenin, Sočinenija V/II, Friedrich Engels, str. 5–14. Članek je izšel v prvi in drugi številki zbornika »Delavec« brez Leninovega podpisa.

čenka Krupska. Za ilegalne krožke je Lenin pisal brošure, organiziral je stavke, podučeval tovarniške delavce v marksizmu in se seznanjal z življenjskimi pogoji peterburških delavcev. Leninova aktivnost je bila trn v peti carski policiji. 8. decembra 1895 so ga aretirali in organizacijo »Zveza borbe« razbili.

V zaporu je Lenin prebil 14 mesecev. Tu je pričel pisati delo »Razvoj kapitalizma v Rusiji«, ki je legalno izšlo leta 1899 v Peterburgu. Uporabljal je biblioteko jetnišnice, prek svoje družine pa je dobival gradivo in knjige od zunaj. Iz pisem sestri Ani je razvidno, kako disciplinirano in vztrajno je proučeval gospodarstvo Rusije. Kot je zapisal brat Dimitrij je večkrat obžaloval, češ da so ga prehitro izpustili; če bi ostal v ječi dalj časa, bi lahko knjigo dokončal. Krupska pa je zapisala, da je v šali potožil: »Škoda, da so me prehitro izpustili. Knjigo bi moral temeljiteje obdelati. V Sibiriji bo težko priti do knjig.«²⁴ Lenin je v ječi pisal tudi letake, brošure in koncipiral program za prvi strankin kongres, ki so ga nameravali sprva sklicati precej pred letom 1898. V njem je formuliral osnovne cilje socialnodemokratskega gibanja.²⁵ 29. januarja 1897 je bil obsojen na tri leta pregnanstva v Vzhodni Sibiriji.

Peterburško obdobje je v Leninovem življenju zelo pomembno. Razvil je odločen boj proti narodnikom, z »legalnim marksizmom« in prvim pojavom ekonomizma. Po mnenju Krupske je takrat dozorel v voditelja delavskih množic.²⁶ Sam pa je zapisal, da si je v tem obdobju predvsem prizadeval, da vzpostavi tesno zvezo z delavci. Umel je povezovati propagando marksizma s proučevanjem ruske stvarnosti. O najbolj zapletenih teoretičnih vprašanjih je govoril jasno in preprosto. Spoznal je nujnost, da preidejo socialni demokrati od propagande po krožkih k široki politični agitaciji.

Pred odhodom v Sibirijo so mu dovolili, da uredi nekatere osebne zadeve; nekaj dni se je zadržal tudi pri svoji materi v Moskvi. Na materino prošnjo mu je bilo dovoljeno, da odpotuje v pregnanstvo 17. februarja 1897 sam in na svoje stroške. Po nekaj tednih je pisal materi, da je svojo nervoznost pustil v Moskvi. »Sedaj živim znatno manj v negotovosti in zato se počutim dobro.« 4. marca je prišel v Krasnojarsk, kjer je moral čakati skoraj dva meseca, da so mu določili stalno mesto pregnanstva. Čas je izkoristil za delo v bogati knjižnici krasnojarskega trgovca, bibliofila Judina. Izpisoval si je potrebne podatke za knjigo »Razvoj kapitalizma v Rusiji« in pripravljala članek »Karakteristika ekonomskega romantizma«. Sestajal se je tudi z znanimi marksisti, ki so tam živeli. Končno so mu sporočili, da mora svoje pregnanstvo preživeti v vasi Šušenskeje v minusinskem okraju jenisejske gubernije, kamor je maja prišla za njim tudi Krupska, njegova bodoča žena, ki so jo aretirali zaradi zvez z organizacijo »Zveza borbe«. Dobila je dovoljenje, da prebije pregnanstvo skupaj z Leninom, s katerim se je poročila 10. julija 1898.²⁷

V treh letih pregnanstva je Lenin napisal nad 30 del. Dokončal je tudi knjigo »Razvoj kapitalizma v Rusiji«.²⁸ V tem pomembnem delu je dokazal, da gre razvoj agrarnih odnosov v Rusiji v kapitalistično smer tako v gospodarstvu zemljiških gospodov kot v kmečkem gospodarstvu, tako zunaj srenje kot v njej. Pojasnil je tudi položaj in vlogo različnih razredov v Rusiji ob koncu 19. stoletja,

²⁴ Krupska, *Erinnerungen I*, str. 30–31.

²⁵ Lenin, *Izbrana dela I*, str. 212–213; glej tudi Lenin *Sočinenija V/2*, stran 83–110.

²⁶ Krupska, *Erinnerungen I*, str. 28–29.

²⁷ Krupska je kasneje podala izčrpen opis njunega življenja v pregnanstvu. Glej Krupska, *Erinnerungen I*, str. 35–50.

²⁸ Lenin, *Sočinenija V/III*, *Razvitie kapitalizma v Rossii*, str. 1–609.

posebno proletariata in kmetov. Na osnovi analiz v tem delu je kasneje oblikoval taktiko boljševikov v revoluciji 1905—1907. Napisal je tudi brošuro »Naloge ruskih socialnih demokratov«, v kateri je posplošil izkušnje peterburške Zveze borbe in postavil temelje političnemu programu in taktiki ruske revolucionarne socialne demokracije. Vse pogosteje je razmišljal, kako bi bilo treba pravilno usmeriti delo in izbrati sposobno socialnodemokratsko vodstvo. V vrsti člankov je položil temelje političnemu programu in taktiki ruske socialne demokracije.²⁹ Pozival je delavske krožke, naj se zedinijo v enotno socialnodemokratsko stranko. Čimbolj se je pregnanstvo bližalo koncu, toliko bolj je Iljič mislil na bodoče delo. Poročila iz Rusije so bila skopa: rastle in krepile se je ekonomizem. Socialnodemokratska stranka dejansko sploh ni obstajala. Lenin je vse bolj intenzivno razmišljal, kako bi bilo mogoče usmeriti delo v pravi tok in stranki dati sposobno vodstvo. »Vladimir Iljič v poslednjih mesecih pregnanstva ni mogel več spati in je strašno shujšal. V nočeh brez spanja je v mislih obdeloval svoj načrt v vseh podrobnostih«, je zapisala Krupska.

PRVA EMIGRACIJA

II.

Po izteku pregnanstva (29. januarja 1900), letih šolanja, kot je zapisala Krupska, se je Lenin ves zavzet lotil priprav za izdajanje občeruskega časopisa, ki naj bi izhajal v inozemstvu in bil čimbolj povezan z revolucionarnim delom v Rusiji. Vse leto 1900 je posvetil delu za izdajanje lista. Vzpostaviti je bilo treba zveze z mnogimi socialnimi demokrati v Rusiji, si zagotoviti njihovo pomoč, določiti bodoče zaupnike, dogovoriti se o njihovem delu in zbrati sredstva za tisk. Vse to delo je Lenin opravljal v izredno neugodnih pogojih, saj so mu prepovedali bivanje v glavnih mestih in v vseh industrijskih središčih. Za svoje bivališče si je izbral Pskov, ki je postal središče dejavnosti socialnih demokratov. Neštete prošnje so tedaj romale k policijskemu direktorju, da bi mu dovolili obisk ali bivanje pri ženi v Ufi, ker ji čas pregnanstva še ni iztekel. Kljub šikanam policije je Leninu uspelo potovati po Rusiji, vzpostavljati zveze in pridobivati pristaše za novi list. Dvakrat je tudi ilegalno potoval v Peterburg. Ko je potoval drugič z izstopno vizo za inozemstvo v žepu, so ga skupaj z Martovim, bodočim voditeljem menjševikov, na ulici aretirali. Sam je zapisal: »Zgrabili so me ravno za lakti, tako da nikakor nisem mogel česa vreči iz žepa. Tudi na vozu sta me dva vso pot držala za roke.« Pri sebi je imel spisek zvez z inozemstvom, napisan s kemičnim črnilom na nekakšen račun. Policija temu listu ni posvetila pozornosti. Lenina so pridržali nekaj dni v zaporu in ga nato izpustili. Odpotoval je v Ufo in se tam po izjavah Krupske zadržal okoli 10 dni. Nato je 16. junija 1900 z legalnim vizumom skupaj z Martovim in Potresovim odpotoval v inozemstvo, v svojo prvo emigracijo, ki je trajala več kot pet let.

Življenjska pot poklicnih ruskih revolucionarjev je bila v pogojih carskega avtokratizma zelo trnova. Po njej je stopal tudi Vladimir Iljič. Zaporu je sledilo pregnanstvo v Sibirijo, vrnitev in pot v tujino.

²⁹ Lenin, Sočinenija V/II, Zadači ruskih social-demokratov, str. 433—470; K karakteristike ekonomičeskogo romantizma, str. 119—262 itd.

V Evropi je Lenin takrat že užival sloves pisatelja, žurnalista in organizatorja podtalnega gibanja. To mu je olajšalo povezavo s kolonijo ruskih emigrantov, ki so s svojo vnemo in duhovno veličino pritegovali mlade ruske revolucionarje. Starejši marksisti Plehanov, Akselrod in Vera Zasulič so Lenina sprejeli kot učenca, čeprav je prišel v inozemstvo že kot formiran marksist s pomembnimi političnimi izkušnjami, z velikim teoretičnim znanjem in dobro premišljenim ciljem.³⁰ Z vso vnemo se je Lenin takoj lotil organizacijskih priprav za izdajo političnega lista Iskra. »Bil je zaskrbljen«, je zapisala Krupska, »ker ni šlo tako hitro, kot je želel.« Pogovori s starejšo generacijo marksistov o organizaciji in programu Iskre so bili zelo burni. V avgustu leta 1900 so se zbrali v kraju Corsier (blizu Ženeve). Plehanov in Akselrod sta hotela, naj bi izhajal časopis v Švici pod njunim neposrednim vodstvom. S težavo so se sporazumeli, da bodo list začeli izdajati v Münchnu, kjer se je naselilo jedro uredništva (Martov, Potresov, Zasuličeva, Lenin). Sredi aprila 1901 je prišla tja tudi Krupska.³¹ Hkrati z Iskro so organizirali izdajanje znanstveno-politične revije Zarja.

Oktobra leta 1900 je izšla programska izjava uredništva Iskre, ki jo je napisal Lenin. Poudaril je, da je naloga časopisa predvsem, da ustvari idejno in organizacijsko enotnost ruske socialne demokracije in zgradi stranko. To pa je bilo mogoče doseči le v odločilnem boju proti ekonomistom. Prva številka je izšla 11. decembra 1900 z uvodnikom »Pereče naloge našega gibanja«, ki ga je napisal Lenin, in je nakazal osnovno usmeritev lista. Njegovo programsko geslo je bilo: Zgraditi je treba čvrsto, organizirano stranko, brez katere delavski razred ne more opraviti svojega zgodovinskega poslanstva. Iskra je začela izhajati v času, ko se je pričelo revolucionarno gibanje v Rusiji krepiti. Delavski razred Rusije je prehajal od ekonomskih stavk k političnim stavkam in demonstracijam, stopal je v revolucionarni boj s carskim absolutizmom. Bližajoče se revolucionarno gibanje je zahtevalo, da osnujejo enotno centralizirano stranko, ki bo sposobna voditi revolucionarno gibanje ter popeljati delavce in kmete v boj proti carizmu. Zgraditi tako stranko v ognju carističnega preganjanja in hkrati obvladati zaostalost ter ozki praktičizem je bila izredno zapletena naloga. Vsa Leninova aktivnost je bila podrejena temu cilju.

V 4. številki Iskre maja leta 1901 je izšel Leninov članek »S čim začeti?«. Predstavljal je osnutek načrta za zgraditev marksistične stranke, ki ga je Lenin kasneje leta 1902 razvil in razširil v svojem znanem delu »Kaj storiti?« Po besedah Krupske je bilo to Leninovo delo poziv delavcem, naj organizirajo in ustvarijo osnovo, potrebno za delovanje revolucionarne marksistične stranke. Ko je razkrinkaval slabosti ekonomizma, je takole zapisal: »... revolucionarni socialni demokrati nismo zadovoljni s tem klečeplazenjem pred spontanostjo..., zahtevamo, da se taktika, ki je vladala zadnja leta, spremeni in izjavljamo: Preden se bomo zedinili in zato, da bi se zedinili, se moramo najprej odločno in določno razmejiti.«³² Lenin je poudaril, da socialistična ideologija ne more zrasti iz spontanega gibanja, temveč iz znanosti.³³ »Razredno politično zavest je mogoče prinesiti delavcu samo od zunaj, to je zunaj ekonomskega boja.« Opozarjal je, da ekonomisti zmanjšujejo politične naloge stranke in delavskega

³⁰ Trotzki L, Über Lenin, Berlin 1924 (dalje navajam: Trotzki, Über Lenin), str. 47.

³¹ Krupska, Erinnerungen I, str. 60–61.

³² Lenin, Kaj storiti? Izbrana dela I, str. 200.

³³ Ibidem, str. 209. — »Delavski razred si lahko s svojimi lastnimi silami ustvari zgolj tradeunionistično zavest, tj. prepričanje, da se je treba združevati v zveze, se boriti s podjetniki, zahtevati od vlade, da izda te ali one za delavce nujno potrebne zakone, ipd.«

razreda, odtegujejo proletariat od splošnega političnega boja s carizmom in omejujejo njegove naloge, na ekonomski boj z gospodarji in vlado.³⁴ »Ideal socialnega demokrata ne sme biti tajnik tradeuniona, temveč ljudski tribun, ki zna reagirati na vse in vsakršne pojave samovolje in zatiranja«, je poudaril Lenin.³⁵ Lenin je pisal, da je teorija spontanosti pri ekonomistih tesno povezana s »podrepništvom« v politiki. Vlogo avantgarde lahko izpolni samo stranka, ki jo vodi napredna teorija.³⁶ Kritiziral je rokodelstvo, malenkostni praktikizem in nepovezanost krajevnih organizacij. Pred novo organizacijo je postavil veliko zgodovinsko nalogo. Takole je zapisal: »Zgodovina je zdaj postavila pred ruski proletariat neposredno nalogo, ki je bolj revolucionarna kot vse neposredne naloge proletariata v katerikoli drugi deželi. Z uresničevanjem te naloge, z uničenjem najmočnejšega branika ne samo evropske, marveč tudi (zdaj lahko rečemo) azijske reakcije, bi ruski proletariat postal avantgarda mednarodnega revolucionarnega proletariata. In upravičeno lahko računamo, da si bomo priborili ta častni naslov, ki so ga zaslužili že naši predhodniki, revolucionarji sedemdesetih let, če bomo znali naše tisočkrat širše in globlje gibanje navdihniti z isto brezpogojno odločnostjo in energijo.«³⁷

Postavljalo se je vprašanje, po kakšni poti bo krenilo delavsko gibanje. Treba je bilo rešiti vprašanje odnosa med spontanim gibanjem delavskega razreda in socialistično ideologijo. Po Leninovem načrtu bi morala biti stranka sestavljena iz dveh delov: iz ozkega kroga vodilnih delavcev, predvsem poklicnih revolucionarjev, in iz široke mreže obrobnih partijskih organizacij.³⁸ Važno vlogo pri osnovanju stranke je odigrala Iskra, katere iniciator je bil Lenin.

Vse dopisovanje Iskre s poverjeniki in organizacijami v Rusiji je bilo v Leninovih rokah. Pri tem mu je aktivno pomagala Krupska.³⁹

Lenin je v Münchnu preživel poldrugo leto in napisal tu večino svojih člankov za Iskro. V njih je razkrinkaval carizem, njegovo politiko osvajalnih vojn in roparskih pohodov, okrutno izkoriščanje množic, kritiziral je ekonomiste in bundovski nacionalizem. Mnogo pozornosti je posvetil izdelavi teoretičnih pogledov in praktični politiki partije na področju kmečkega vprašanja.⁴⁰

³⁴ Ibidem, str. 237. »Socialna demokracija zastopa delavski razred ne samo glede njegovega odnosa do določene skupine podjetnikov, marveč tudi glede njegovega odnosa do vseh razredov sedanje družbe, do države kot organizirane politične sile. Zato se seveda socialni demokrati ne le ne smejo omejevati na ekonomski boj, marveč tudi ne smejo dopustiti, da bi bilo organiziranje ekonomskih razkritij glavni del njihove dejavnosti. Aktivno se moramo lotiti dela za politično vzgojo delavskega razreda, za razvijanje njegove politične zavesti.«

³⁵ Ibidem, str. 262. »Da delavec postane socialni demokrat«, je zapisal Lenin na strani 251, »si mora jasno predstavljati ekonomsko naravo in socialno politično fiziognomijo zemljiškega gospoda in popa, visokega uradnika in kmeta, študenta in lumpenproletarca, poznati mora njihove močne in šibke strani, znati mora ločiti med tistimi običajnimi frazami in vsemi mogočnimi sofizmi, s katerimi vsak razred in vsak sloj prikriva svoje egoistične namene in svojo pravo notranjost, znati mora razlikovati, katere ustanove in zakoni odsevajo in kako odsevajo te ali druge interese.«

³⁶ Ibidem, str. 203.

³⁷ Ibidem, str. 206.

³⁸ Ibidem, str. 295.

³⁹ Ibidem, str. 295. Lenin je na strani 308 takole pojasnil svoje organizacijske poglede: »1. nobeno revolucionarno gibanje ne more biti trdno brez trdne organizacije voditeljev... 2. da je potreba po taki organizaciji tem nujnejša in da mora taka organizacija biti tem trdnjša, čim širša je množica, ki je spontano pritegnjena v boj in ki tvori bazo gibanja ter sodeluje v njem... 3. da mora taka organizacija obstajati poglavito iz ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z revolucionarnim delovanjem; 4. da bo v absolutistični deželi tem težje poloviti tako organizacijo, čim bolj bomo zožili sestav njenih članov, tako, da bodo v njej sodelovali samo tisti člani, ki se poklicno ukvarjajo z revolucionarnim delovanjem in so se poklicno izsolali v umetnosti, kako se je treba boriti s politično policijo, 5. tem širši bo sestav ljudi tako iz vrst delavskega razreda kakor tudi iz drugih družbenih razredov, ki bodo imeli možnost, sodelovati v gibanju in aktivno delati v njem.«

⁴⁰ Krupska, Erinnerunggen I, str. 186.

⁴¹ V aprilu 1901 je objavil v Iskri članek »Delavska partija in kmetje«.

V tem času je Vladimir Uljanov prvič začel podpisovati svoja dela s psevdonomimom Lenin. Z neverjetnim optimizmom je gledal v revolucionarne perspektive. »Kot majhna skupina stopamo po strmi in težavni poti; čvrsto se držec za roke. Z vseh strani nas obdajajo sovražniki in skoraj vedno moramo hoditi pod njihovim ognjem«, je zapisal. Skoraj ves čas se je moral boriti proti omahovanjem v uredništvu. Po izjavah Krupske je bil sprva navdušen nad Plehanovim, Akselrodom in Zasuličevu. Skupina iz Osvoboditve dela pa ni pripisovala Iskri nobene pomembne vloge. »Plehanova je spremljala tragična usoda«, je zapisala Krupska. »Na področju teorije so bile njegove zasluge za delavsko gibanje neverjetno velike. Toda leta emigracije niso šla mimo njega brez sledi — odtujila so mu rusko stvarnost. Široko množično gibanje proletariata se je razvilo prav v času, ko je bil v inozemstvu... žal ni videl ruskih delavskih množic, ni jih doživel.«⁴¹ Tudi Trocki se je kasneje leta 1924 pridružil temu stališču. Zapisal je, da so Plehanov, Akselrod in Zasuličeva preživeli 20 let v emigraciji. »Zanje sta bili 'Iskra' in 'Zarja' predvsem literarno početje. Nasprotno pa za Lenina neposreden instrument revolucionarne akcije.«⁴² Plehanov je bil po mnenju Trockega globoko revolucionaren skeptik.⁴³ Odnosi med Leninom in Plehanovim so se vse bolj zaostrovali. Lenin je v članku »Preganjanci deželnih uprav in Hanibali liberalizma« nastopil proti liberalcem in kritiziral njihovo politično bojazljivost. Plehanov pa je takšni oceni nasprotoval. Še večja nesoglasja so se pojavila glede vprašanja strankinega statuta. Programski osnutek je sprva napisal Plehanov. Lenin je razblinjenost tega osnutka ostro kritiziral. Zahteval je, da je treba v programu jasno poudariti vodilno vlogo delavskega razreda. V začetku aprila leta 1902 se je zbralo uredništvo v Zürichu, da bi dokončno pretreslo načrt programa. Lenin se tega posvetovanja ni udeležil. Po izjavah Krupske je ta spor spravil Lenina »iz tira«. »Mučili sta ga nespečnost in nervoza. Plehanov pa je bil jezljiv in zajedljiv.«⁴⁴

Ko Iskre ni bilo več mogoče tiskati v Münchnu oz. Leipzigu zaradi nasprotovanja tiskarja, se je uredništvo preselilo v London, kamor je 30. marca 1902 odpotoval tudi Lenin.

»Münchensko obdobje«, je zapisala Krupska, »nam je ostalo vselej v prijetnem spominu. Naslednja leta emigracije so bila za nas znatno težja.« V münchenskih letih med Vladimirjem Iljičem, Martovim, Potresovim in Vero Zasuličevu še ni bilo bistvenih razlik. Vsi so svoje sile osredotočali na skupen cilj — na izdajo vseruskega časopisa. Vsi so čutili rast organizacije, vse je prežemala zavest, da so odkrili pravo pot za ostvaritev stranke.

Boj v uredništvu Iskre se je vedno bolj zaostroval in vzel Leninu mnogo časa in moči. Lenin se je v Londonu tudi seznanjal z angleškim delavskim gibanjem. Veliko časa pa je preživel v knjižnici Britanskega muzeja.

V oktobru leta 1902 je prišel v London še en begunec iz Sibirije. V zgodnjih jutranjih urah je nestrpnost potrkal na vrata Leninovega stanovanja, na vrata zgodovine, Lev Bronstein Davidovič Trocki.⁴⁵ Zaradi njegove pisateljske nadarjenosti je postal Lenin pozoren nanj in ga je poklical v London. Kržižanovski

⁴¹ Krupska, *Erinnerungen I*, str. 61–62.

⁴² Trotzki, *Über Lenin*, str. 51.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Krupska, *Erinnerungen I*, str. 74–75.

⁴⁵ *Deutscher I., Der Bewaffnete Prophet 1919–1921/I*, Stuttgart 1962 (dalje navajam; *Deutscher: Der Bewaffnete Prophet*, str. 66; Glej tudi Trotzki, *Über Lenin*, str. 13; *Mein Leben*, str. 135–136 glej tudi Krupska, *Erinnerungen*, str. 92. V nemški izdaji svojih spominov iz leta 1929 je Krupska na strani 96 poročala zelo izčrpno in toplo o prvem srečanju Trockega z Leninom, v kasnejših izdajah pa je to srečanje le bežno zabeležila.

mu je zaradi sposobnosti v sukanju peresa dal ilegalno ime »Pero«. Novega sodelavca je Lenin takoj zaposlil pri Iskri. Želel ga je celo vključiti v redakcijski odbor in tako izravnati razmerje sil sebi v korist.⁴⁶ Plehanov se je temu ostro protivil. Nejevoljen zaradi Leninovih pohval Trockega je v začetku februarja pisal Leninu: »Povedati hočem resnico. Pero »Peresa« mi trenutno ne ugaja preveč. Je zelo zajedljivo, preveč ostrine, več hrupa kot vsebine. Nekateri izrazi so povsem napačni in lahko dajo povod za posmeh.«⁴⁷ Antipatija Plehanova do Trockega se je stopnjevala do sovraštva.⁴⁸ Nasprotno pa je Lenin zelo ugodno ocenjeval delo Trockega pri Iskri in njegove nastope.⁴⁹ Menil je, da bo Trocki koristno populariziral smernice njegove politike. Martov ga je podprl in predvsem poudaril govorniške sposobnosti Trockega. Plehanov pa je še naprej vztrajal pri zahtevi, naj bi razpravljali o sprejemu Trockega v redakcijo šele po drugem strankinem kongresu, za katerega so bile priprave v polnem teku. Lenin se je skrbno pripravljaj na ta kongres, ki naj bi utrdil rezultate skoraj triletnega delovanja Iskre. Izdelal je načrt partijskega statuta, pripravil pravilnik, dnevni red in sklepe za celo vrsto vprašanj, ki so bila določena za razpravo na kongresu. Pod njegovim neposrednim vodstvom je bil sestavljen organizacijski komite za sklicanje drugega strankinega kongresa.

DRUGI KONGRES RUSKE SOCIALDEMOKRATSKE STRANKE

III.

Za veterane ruskega socialističnega gibanja je pomenilo sklicanje drugega kongresa uresničenje sanj, ki so jih že dolgo gojili po ječah, v pregnanstvu in izgnanstvu v tujini. Opozicijo so na kongresu pričakovali z dveh strani: od ekonomistov in judovskega bunda, ki se je zavzemal za poseben položaj v okviru stranke. Obe skupini sta bili v manjšini.

Glavna naloga kongresa, ki je pričel z delom v Bruslju in se nadaljeval v Londonu, je bila ustvaritev socialnodemokratske stranke na načelih in organizacijskih osnovah, ki jih je postavila Iskra.⁵⁰ Program in smer Iskre naj bi postala program in smer stranke, iskrovske organizacijske načrte pa naj bi kongres potrdil kot organizacijski statut partije. Sestav kongresa pa ni bil homogen. Privrženci Iskre, ki so predstavljali večino, so se cepili v več skupin.⁵¹ V takih okoliščinah se je moral kongres nujno spremeniti v torišče boja za zmago Iskrine smeri.

⁴⁶ Glej Deutscher: *Der bewaffnete Prophet I*, str. 68–74;

⁴⁷ Pismo Plehanova Leninu v začetku februarja 1903. Leninski sbornik IV, str. 211.

⁴⁸ Glej Pis'ma Akselroda i Ju. O. Martova, Berlin 1924, str. 103.

⁴⁹ Leninovo pismo Plehanovu z dne 2. marca 1903. Leninski sbornik IV, str. 221. Takole je Lenin pisal: »... Trocki dela zelo marljivo za Iskro in ima /z velikim uspehom/ predavanja. Za članke in pripombe k aktualnim vprašanjem nam ni le zelo koristen, temveč prav neogibno potreben. Trocki je brez nadaljnega prepričan in energičen človek izrednih sposobnosti, ki lahko še veliko stori. Tudi glede prevodov in popularne literature lahko mnogo daje... Stilistične pomanjkljivosti niso nobena pomembna napaka. To se bo izravnalo.« Glej tudi Lenin, *Sočinenija V/46*, str. 277–278.

⁵⁰ Kongres ruske socialnodemokratske stranke se je sestavil v začetku julija 1903 v Bruslju v hiši Maison du Peuple. Prisotnih je bilo 44 delegatov z odločujočim, 14 delegatov pa s posvetovalnim glasom.

⁵¹ Po izjavah Lenina so se delegati delili takole: 1. večinski iskrovci, 2. manjšinski iskrovci, 3. center in 4. protiskrovci. Razmerje sil na kongresu je bilo takšno, da bi lahko dobili nasprotniki Iskre premoč, ker so se iskrovci razcepili. Glej Lenin, *Izbrana dela I*, Korak naprej, dva koraka nazaj, str. 527.

Zapiski s kongresa dajejo le blede sliko debat; namesto celotnih govorov navajajo samo zgoščene povzetke. Prvo vprašanje, ki je izzvalo razprave in razkrilo nesoglasja med skupinami, je bila prva točka dnevnega reda: položaj ‚bunda‘ v stranki. Bund si je lastil poseben položaj v partiji. Judovske organizacije so zahtevale avtonomijo s pravico, da volijo svoj lastni centralni komite in vodijo svojo lastno politiko v vprašanih, ki se tičejo judovskega prebivalstva. Zahtevali so, naj socialnodemokratska stranka prizna ‚bund‘ kot edinega zastopnika med judovskimi delavci in »kulturno avtonomijo«, da o svojih kulturnih zadevah odločajo sami. Hoteli so imeti lastne šole v judovskem jeziku. Martov, ki je bil eden od ustanoviteljev ‚bunda‘, je njihove zahteve ogorčeno zavrnil. Trocki je njihove predloge zavrnil s še večjo ostrino.⁵² Če bi ugodili zahtevi bunda, bi to vsekakor pomenilo razdeliti delavce v partijskih organizacijah po nacionalnih organizacijah in se odpovedati enotnim razrednim teritorialnim organizacijam. Sprejem takšnega predloga bi bil lahko precedenčni primer za druge skupine. Če bi takšen predlog sprejeli, bi morali opustiti ustvaritev centralizirane organizacije. Na kratko rečeno, bund je skušal pripraviti privrženca Iskre, da bi se odpovedali svoji vodilni ideji in vsemu, kar so za njeno uresničenje storili. Kongres je odklonil bundovski organizacijski nacionalizem in separatizem. Bundovci so iz protesta kongres zapustili. »Odhod bunda iz partije je pokazal«, je pripomnil Lenin, »da smo očitno pravilno presodili stvar: če se nam bund ni hotel pridružiti in priznati organizacijskih načel, za katera se je skupaj z Iskro odločila večina partije, bi bilo brez koristi in nesmiselno ‚ustvarjati videz‘, kot da korakamo skupaj, in samo zavlačevati kongres.«⁵³

Oster spor so vodili tudi privrženca Iskre in ekonomisti. Ekonomisti so protestirali proti privilegiranemu položaju stranke v odnosu do sindikalnih zahtev. Nasprotovali so centralistični organizaciji, ki bi ekonomiste obsodila na nemoč. Njihovi pristaši (Martynov in Akimov) so obdolžili iskrovce diktatorskega jakobinskega ravnanja.⁵⁴ »Okrog tega spornega vprašanja, se je razvil konflikt starih krožkov in skupinic z obnavljajočo se partijo«, je poudaril Lenin. »Naloga opozicije je bila ... zavarovati neodvisnost, posebnost in klikarske interese malih skupin, da jih ne bi pogoltnila velika partija, ki se je gradila na iskrovskih načelih.«⁵⁵ Trocki je Lenina v boju proti ekonomistom sprva podpiral.⁵⁶ Tudi Plehanov je poudaril, da se ruski socialni demokrati ne bodo obotavljali uničiti meščanske svoboščine ali parlamentarne institucije, če bodo prišli po strmoglav-

⁵² Po izjavah Trockega je cilj socializma, da odpravi ovire med rasami, religijami in nacionalnostmi, ne more pa si postaviti za cilj, da takšne ovire vzpostavi. Trocki je priznaval Judom pravico do šol v njihovem jeziku, če to želijo. Njegovo asimilacijsko teorijo so podprli Martov, Akselrod, Deutsch in drugi socialisti judovskega porekla. Bili so mnenja, da Judje kot separatna skupnost nimajo bodočnosti. Vezi, ki so oklepale Jude, je bila religija, ki je bila po njihovem mnenju v procesu razkroja ali pa navidezni nacionalizem, ki se je poosebljal v zionizmu.

⁵³ Lenin, Korak naprej, dva koraka nazaj, Izbrana dela I, str. 391.

⁵⁴ Takšna odločitev se je takrat prvič pojavila v protokolih ruske socialne demokracije.

⁵⁵ Lenin, Korak naprej, dva koraka nazaj, Izbrana dela I, str. 396. »Nobena prisilna grupacija ni dovoljena v enotni partiji je poučeval Martov zagovornike krožkarstva, ne da bi slutil, kako s temi besedami biča svoje lastno politično vedenje ob koncu kongresa in po njem«, je zapisal Lenin.

⁵⁶ Trocki je dejal, da bi bil boj za majhne gospodarske pridobitve in reforme le tedaj smiseln, če bi prispeval k mobilizaciji sil delavskega razreda za revolucijo. »Socialnodemokratska stranka se v bistvu sama reformira v svojem boju za reforme s tem, da reformira zavest proletariata in ga pripravlja za revolucionarno diktaturo«. Vladajoči razredi bi glasovali za reforme samo, če bi jih ogrožala revolucija, je opozoril Trocki. Trocki je sprva na kongresu branil centralistični organizacijski koncept. Menil je, da so stranki potrebna striktna določila, s pomočjo katerih bi lahko vodstvo izključilo tuje svetovnonazorske vplive, obdolžitve na račun jakobinstva pa je ironično zavračal. /Vtorej Sjevezd RSDRP, str. 136–137, glej tudi Deutscher, Der Bewaffnete, Prophet I, str. 83.

ljenju carizma na oblast in bi bila ustavodajna skupščina sovražna do nove revolucionarne vlade. Njegovo geslo je bilo: »Salus revolucionis suprema lex«.

Solidarnost privrženecv Iskre se je vse bolj krhala. Neenotnost sprva ni bila posledica političnih nesoglasij, niti ne znanega § 1 statutih, ki je končno privedel do razcepa, temveč jo je povzročil dogodek, ki ni imel nič skupnega niti z organizacijskimi niti s političnimi principi. Lenin je iz praktičnih razlogov predlagal, da bi zmanjšali število članov redakcije Iskre od šest na tri. To naj bi bili Plehanov, Martov in on sam; Akselrod, Zasuličeva in Potresov bi izpadli. Lenin je s tem predlogom skušal povečati dejavnost redakcije. Trojica redaktorjev, ki jih je Lenin predlagal, so bili resnični stebri Iskre. Njegov predlog pa je izzval pri prizadetih čustveno reakcijo. Trocki, ki se je vse bolj navezoval na Akselroda in Zasuličevo, je povsem neupravičeno ocenil ta Leninov korak kot prizadevanje, da »odžaga« oba stara veterana gibanja. Vprašanje se je povezovalo z drugimi splošnimi problemi. Redakcijo Iskre naj bi še naprej sestavljalo strankino vodstvo. Centralni komite stranke, izvoljen na kongresu, naj bi deloval v Rusiji. Ker pa bi bili njegovi člani izpostavljeni nevarnosti aretacij, bi bilo težko ohraniti kontinuiteto vodstva. To bi bilo mogoče le v okviru emigrantskega centra, kakršnega je predstavljala Iskra. Lenin je zato predlagal izvolitev posebnega sveta, ki naj bi bil razsodnik med centralnim komitejem in redakcijo. Njegov načrt je bil, naj bi sestavljalo svet pet članov: dva iz vrst redakcije Iskre, dva iz centralnega komiteja, enega pa naj bi izvolil drugi kongres kot predsedujočega. Bilo je jasno, da bo predsedujoči Plehanov. Redakcija Iskre bi imela v svetu odločujoč vpliv.⁵⁷ Leninov organizacijski načrt so nasprotniki ostro kritizirali. Neupravičeno so mu očitali, da želi zagospodovati nad partijo. Privilegiran položaj bi pripadel Plehanovu, kasnejšemu Leninovemu nasprotniku, ne pa Leninu.

V takšnem vzdušju medsebojnih sumničenj in napetosti so obravnavali na plenarnem zasedanju vprašanje statutih.⁵⁸ Lenin je hotel dati stranki strnjeno organizacijsko obliko in precizno jasnost v partijskih odnosih. Po njegovi formuli bi bil lahko član stranke samo tisti, ki bi dejansko sodeloval v ilegalnih organizacijah. Besedilo Martova pa je dopuščalo rahlejšo organizacijo, ki bi ji lahko pripadali vsi, ki bi ilegalni organizaciji pomagali brez aktivnega sodelovanja. Ko so obe formulaciji primerjali, ni bilo videti, da bi bila razlika pomembna. Martov je bil že pripravljen, da svoj osnutek umakne. Kazalo je, da ni vzroka, da bi cepili stranko zaradi nekaterih formulacij.

Prepiri za kulisami, katerih vzrok je bil Leninov redakcijski načrt Iskre, so poglobili nasprotja med sodelavci Iskre. Lenin se je spraševal: »Ali bomo dosledno izvedli načela organizacije ali pa bomo blagoslovili nered in anarhijo. Ali bomo zgradili partijo, izhajajoč iz že ustvarjenega in strnjenege jedra socialnih demokratov, ki je organiziralo partijski kongres in ki mora širiti

⁵⁷ Lenin, Korak naprej, dva koraka nazaj, Izbrana dela I, str. 747–745.

⁵⁸ Ibidem, str. 423. Skupina Iskre je osnutek statuta pripravila že pred kongresom. Pri tem so se pokazale razlike med Martovim in Leninom. V osnutku Martova je § 1 takole definiral pripadnost k socialnodemokratski stranki: »Pripadnik Ruske socialnodemokratske delavske partije je vsakdo, ki priznava njen program in aktivno dela za uresničenje njenih nalog pod nadzorstvom in vodstvom organov partije.«

V Leninovem osnutku pa se § 1 glasi takole: »Član partije je vsakdo, ki priznava njen program in podpira partijo tako z materialnimi sredstvi kakor tudi z osebnim sodelovanjem v eni izmed partijskih organizacij.«

in krepiti raznovrstne partijske organizacije, ali pa se bomo zadovoljili s pomirljivo frazo, da so lahko vsi, ki pomagajo, člani partije?»⁵⁹

Leninovi govori na kongresu so bili uperjeni proti prizadevanjem vseh tistih, ki so hoteli ustanoviti raznobarvno in razblinjeno stranko. Na kongresu je prišlo do razcepa v stranki. Namesto ene stranke sta nastali dve frakciji. Plehanov je podpiral Lenina, Trocki pa mu je nasprotoval. S presenečenjem je Lenin opazoval preobrat Trockega. Prizadeval si je, da bi ga ločil od Martova in ga pritegnil na svojo stran. Na plenarnem zasedanju je Lenin opozoril Trockega na razlike med Martovimi in svojimi stališči »Ne smemo zamenjati partije kot vodilne organizacije delavskega razreda z vsem razredom.« Leninova prizadevanja, da bi preusmerili Trockega, pa so bili zaman.⁶⁰ Trocki je odločno vztrajal na svojem stališču. V spominih je molče prešel očitke, ki jih je tedaj izrekel proti Leninu. Lenina je obdolžil, da poskuša ustvariti zarotniško organizacijo ne pa stranke delavskega razreda. Trdil je, da je socializem zasnovan na zupanju v razredni instinkt delavcev in v njihovo sposobnost, da bodo dojeli svoje zgodovinsko poslanstvo. Zakaj torej ne bi stranka na široko odprla vrat delavcem, kot to svetuje Martov? Na takšne očitke je Lenin takole odgovarjal: »Da bi bili socialnodemokratska partija, si moramo pridobiti podporo razreda. Ni partija tista, ki mora obdajati zarotniško organizacijo, temveč revolucionarni razred, proletariat mora obdajati partijo, ki vključuje v sebi tako zarotniške kakor tudi nezarotniške organizacije.«

Kongres je z večino glasov sprejel osnutek statuta, ki ga je predložil Martov.⁶¹ To večino so dobili z glasovi delegatov bunda in ekonomistov. Ekonomisti so kasneje zapustili kongres, ker so privrženci Iskre glasovali proti njihovim zahtevam. Lenin je nato predložil svoj načrt za reorganizacijo redakcije Iskre. Trocki mu je nasprotoval in se zavzemal za to, da bi sestav redakcije Iskre ostal neizpremenjen.⁶² Isto stališče je zastopal tudi Martov. Pri glasovanju je Leninov predlog dobil dva glasova več. Večino je dobil tudi Leninov predlog kandidatov za centralni komite. Opozicija se je vzdržala glasovanja. Leninove privržence so odtlej imenovali »boljševike«, nasprotnike pa »menjševike«. Kljub temu, da zakonitosti sklepov ni bilo mogoče oporekati, so menjševiki še naprej nasprotovali sklepom drugega kongresa. Bojkotirali so novi centralni komite, Martov pa je izstopil iz redakcije Iskre. Lenin je odločno branil avtoriteto novega centralnega komiteja ter programska in statutarna načela nove stranke: »Vsi sklepi kongresa in vse volitve, ki jih je izvedel kongres, veljajo kot partijski sklepi, obvezni za vse partijske organizacije. Nihče in pod nobeno pretvezo jih ne more spodbijati; razveljaviti ali spremeniti jih more samo naslednji partijski kongres.«⁶³

Organizacijska nesoglasja so opozarjala na globoko krizo v stranki. Začel se je dolg, zapleten proces diferenciacije v stranki na revolucionarno in zmerno krilo. Pod carskim absolutizmom se zmerni socialisti niso mogli javno konstituirati kot stranka reform: manjkali so jim tedaj še parlamentarni okviri.

⁵⁹ Ibidem, str. 440–441. Ko je Lenin polemiziral z Akselrodom je zapisal: »Ne smemo misliti, da morajo partijske organizacije obstajati samo iz poklicnih revolucionarjev. Potrebujemo čimbolj raznotere organizacije vseh vrst, stopenj in otenkov, od ozkih in konspirativnih, tja do širokih, svobodnih, „lose Organisationen“.«

⁶⁰ Trotzki, Mein Leben, str. 153–195; Glej tudi Deutscher, Der bewaffnete Prophet, str. 87.

⁶¹ Formulacija Martova se je glasila: »Član Ruske socialnodemokratske delavske partije je vsakdo, ki priznava njen program, podpira partijo z materialnimi sredstvi in ji redno osebno pomaga pod vodstvom ene izmed njenih organizacij.«

⁶² Vtoroj Sjesd RSDRP, str. 364.

⁶³ Lenin, Korak naprej, dva koraka nazaj. Izbrana dela I, str. 385.

Menjševiki so se še naprej prištevali med revolucionarne socialiste in priznavali marksistična načela.

Zaradi Leninove odločnosti in trdnosti so zmagali na kongresu boljševiki. Krupska je zapisala: »Že od začetka kongresa so bili Leninovi živci do skrajnosti napeti. V Londonu je kriza dosegla višek. Lenin sploh ni več spal, bil je zelo razburjen.«⁶⁴ Krupska tudi navaja, da na drugem kongresu razlike v mišljenju še niso bile tako velike, da bi to onemogočalo skupno delo. Razcepu so v veliki meri botrovali čustveni momenti. Leninovi privrženci so poudarjali principe, nasprotna skupina pa je bila pripravljena na kompromise, na koncesije itd.

NOTRANJI BOJI V STRANKI IN TRETJI KONGRES

IV.

Po kongresu se je boj v stranki še bolj zaostril. »Leninu je bilo zelo težko pretrgati stike z Martovim«, je zapisala Krupska. »Skupno delo v Peterburgu in sodelovanje pri stari Iskri ju je tesno povežalo. Martov je bil izredno občutljiv človek, ki je prav zaradi svojega prefinjenega občutka hitro dojemal in z nadarjenostjo razvijal Iljičeve misli...«⁶⁵

Menjševiki so se s pomočjo Plehanova, ki je prešel v njihov tabor, polastili vodilnih partijskih organov in uredništva Iskre. Plehanov, ki je med kongresom podpiral Lenina, je prešel k menjševikom. Izjavil je, da nima moči, da bi 'streljal po svojih' in da bi bila kroglja v glavo boljša kakor razkol. Zahteval je, naj koptirajo v uredništvo Iskre vse stare urednike, ki jih je kongres odklonil in zagrozil, da bo drugače sam izstopil. Poudaril je, da človek v politiki ne sme biti premočrten, neumestno oster in nepopustljiv ter da je včasih, če se hočemo izogniti razkolu, treba popustiti tudi revizionistom in anarhističnim individualistom.⁶⁶ Lenin se ni mogel strinjati s kršitvijo sklepov partijske večine in je izstopil iz uredništva Iskre. Od 52. številke dalje Lenin ni bil več član uredništva. Namesto stare se je pojavila nova, menjševiška Iskra. Na njenih straneh so vodili bojni pohod proti Leninu.

Martov je izdal brošuro »Obsedno stanje«, Trocki pa »Poročilo sibirskedelegacije« in brošuro »Naše politične naloge«.⁶⁷ Oba pisca sta napadla Leninova načela o organizaciji partije. Zlasti Trocki je obsul Lenina s točo osebnih žalitev, kar dotlej v polemikah med ruskimi marksisti ni bila navada. Delo »Naše politične naloge« lahko označimo za najostrejši pamflet, ki ga je dotlej kak socialist napisal proti Leninu.⁶⁸

⁶⁴ Krupska, *Erinnerungen*, str. 108.

⁶⁵ *Ibidem*, str. 112.

⁶⁶ Lenin, *Korak naprej, dva koraka nazaj*. Izbrana dela I, str. 563.

⁶⁷ Trocki, *Vtoroj Sjezd RSDRP /Otčet Sibirskoj Delegaciji/*. V poročilu je Trocki ostro

napadel Lenina in neupravičeno napravil analogijo s francosko revolucijo jakobinskega obdobja. Leninu je očital egocentričnost: »kot novi Robespierre hoče Lenin spremeniti skromni svet v močan odbor za javno blaginjo«. Brez osnove mu je očital, da pripravlja, podobno kot Robespierre, tla termidoriskemu socialističnemu oportunizmu. V poročilu mrgoli žolčnih izpadov in osebnih žaljvk. V kasnejših spominih in v gradivu za biografijo Lenina, je te očitke izpustil.

⁶⁸ Brošura Trockega »Naše politične naloge« je izšla v avgustu leta 1904 v Ženevi. Posvetil jo je svojemu učitelju Akselrodu. Njegove zgodovinske projekcije so polne fantazije in ne vzdržijo zgodovinske kritike. Pisca prežema intuicija romantičnega revolucionarja. V delu se v veliki meri zrcali posebnost značajnih potez, ki se jih Trocki ni nikoli osvobodil. Zajedljivo je napadal Lenina, ki mu je pred kratkim ponudil roko prijateljstva, ga privedel v Zahodno Evropo, omogočil njegov razvoj in ga zaščitil pred grobostjo Plehanova. V polemični biografiji proti Stalinu je kasneje Trocki sam opozoril, da vsebuje omenjena brošura mnogo nezrelega in zmotnega, vendar pa nekatere strani, pravilno osvetljujejo mentaliteto komitetčikov, ki se niso oprali na delavce, temveč na strankin aparat. Trotzki L., *Stalin, Köln 1952* (dalje navajam: Trotzki, Stalin), str. 59; glej tudi Trotzki, *Mein Leben*, str. 155–156.

Lenin je svojim nasprotnikom odgovoril s knjigo »Korak naprej, dva koraka nazaj«. V njej je razkril osnovne poteze organizacijskega oportunitizma menjševikov, vzroke njihovega nasprotovanja centralizmu in mržnje do discipline. Zgodovinski pomen knjige je v tem, da je z njo stranko obvaroval pred dezorganizacijo. Boljševiki so v knjigi našli odgovor na vsa tista vprašanja, ki so jih vznemirjala.

Dejstvo, da sta bila Iskra in centralni komite v rokah menjševikov, je zelo otežilo Leninov položaj. Odločno in energično je zbiral okrog sebe nove kadre. V zadnjih dneh julija 1904 je vodil posvetovanje 22 boljševiških delegatov, na katerem so sprejeli poziv partiji za sklicanje tretjega kongresa. Lenin je vzdrževal stike s partijskimi organizacijami v Rusiji predvsem z osebnim dopisovanjem. Ob koncu decembra 1904 je začel izdajati nov list »Naprej«.⁶⁹ V Leninu je živela globoka vera v razredni instinkt proletariata, v njegovo ustvarjalno silo in zgodovinsko poslanstvo. To ni bila slepa vera v neznano silo. Bilo je globoko prepričanje v moč proletariata, v njegovo vlogo za osvoboditev delovnih ljudi, prepričanje, zasnovano na globokem poznavanju in proučevanju ruske stvarnosti. Trocki je kasneje leta 1924 zapisal, da je bil čas stare Iskre tisto obdobje, v katerem je postal Lenin resnični Lenin.

LENIN IN REVOLUCIJA 1905 DO 1907 V RUSIJI

V.

Bližali so se novi boji, nove preizkušnje. Na pragu je bilo leto 1905. Lenin je čutil, da se približuje revolucionarni vihar. S presenetljivo točnostjo je v številnih člankih ocenil pomen rusko-japonske vojne za razvoj ruske revolucije. Ko je dobil sporočilo, da so Japonci zavzeli Port Artur, je nekaj dni pred krvavo nedeljo zapisal: »Kapitulacija Port Arturja je prolog h kapitulaciji carizma.«

Krvavi pokol delavcev 9. januarja 1905 pred zimsko palačo v Peterburgu je uvod v buržoazno-demokratsko revolucijo. Ogorčenje in gnev sta zajela vso deželo. Carju niso več zaupali. Geslo »Dol z absolutizmom« je postajalo vse glasnejše. Že v prvih dneh revolucije je Lenin videl daleč naprej. Instinktivno je dojel in ocenil reakcionarno vlogo popa Gapon, sina bogatega ukrajinskega kmeta, vselej pripravljenega na kompromise. Lenina njegova provokatorska dejavnost ni presenetila. Gapon je namreč ustvaril svojo organizacijo »Združenje ruskih delavcev v tovarnah in podjetjih« ob aktivni podpori carske policije.

Po besedah Krupske je Lenin ob izbruhu revolucije izjavil: »Gibanje v Rusiji bo raslo kot lavina. Revolucionarno ljudstvo ne bo ostalo na pol poti.« Lenin je bil z vsemi svojimi mislimi v Rusiji. V Rusijo je pisal: »Razume se, da je nam tu v Ženevi iz naše preplete daljave neizmerno težko hoditi vštric z dogodki. A dokler smo obsojeni na to, da se ubijamo v tej prepleti daljavi, se moramo truditi, da sledimo, da zbiramo rezultate, delamo zaključke, da iz izkušenj sedanje zgodovine črpamo nauke, ki nam bodo prav prišli jutri, drugje, kjer danes ljudstvo še molči in kjer bo v najbližji prihodnosti v tej ali oni obliki vzplamtel revolucionarni požar.«⁷⁰

⁶⁹ Krupska omenja, da so se sestali v bližini jezera de Brêt z Bogdanovim, Olimpskim in Pervuhinom ter se dogovorili za delovni program. Bogdanov je nameraval pritegniti k literarnemu delu Lunačarskega, Stepanova in Bazarova. Sklenili so izdajati lasten organ v inozemstvu, v Rusiji pa razviti agitacijo za III. kongres. Krupska, Erinnerung 1, str. 120.

⁷⁰ Lenin, Sočinenija V/9, str. 208.

Lenin sam se je aktivno pripravljala na bodoče revolucionarne boje. Prebral je vse, kar sta Marx in Engels napisala o revoluciji in o uporih, ter razmišljal, kako bi lahko njune nauke izrabil v praksi.

Februarja 1905 je Lenin objavil članek »Nove naloge in nove sile«. V njem je pozival k vsestranskemu razvijanju organizacijskega dela, k revolucionarni samodejavnosti in iniciativi ter k pritegovanju novih, mladih moči. »Revolucionarna doba pomeni za socialno demokracijo isto kot vojni čas za armado«, je zapisal⁷¹

V Rusiji je revolucija dobivala vse večji zamah. Od ekonomskih in solidarnostnih stavk so začeli delavci prehajati k političnim stavkam, k demonstracijam in ponekod tudi že k oboroženemu odporu proti carskim četam. Organiziran značaj so imele zlasti stavke v velikih mestih. Spomladi so se začeli tudi kmečki nemiri proti zemljiški gospodi.

V takih okoliščinah je postalo sklicanje III. kongresa partije nujno. Izdelati je bilo treba taktiko stranke v revoluciji. Menjševiki so starim nesoglasjem v organizacijskih vprašanih dodali še nova v taktičnih vprašanih. Večina komitejev se je izrekla za sklicanje III. kongresa. Menjševiki pa so sodelovanje na kongresu odklonili in sklenili, da bodo sami sklicali svoj kongres. Sočasno s III. kongresom boljševikov se je tako zbrala tudi konferenca menjševikov.

III. kongres se je sešel v aprilu leta 1905 v Londonu. Delavsko gibanje v Rusiji je bilo tačas v polnem razmahu, organizacija pa je dobivala trdne oblike. Ilegalni komiteji, ki so delovali v izredno neugodnih pogojih, so v letih 1904—1905 opravili ogromno delo. Mnogi med njimi pa se niso znali prilagoditi legalnim možnostim in javnim bojem. Razumljivo je, da v pogojih konspirativnega dela ni bilo mogoče razvijati demokratičnih načel, kot npr. volilnosti, nadzorstva članov, polaganja obračuna o delu itd. Člani komitejev pa so sami še bolj skrčili demokratične možnosti, kot je bilo to potrebno. Do revolucionarnih delavcev so bili bolj trdi in ostri kot do sebe. Nagibali so se k poveljevanju tam, kjer bi bilo treba tankočutno prisluhniti razpoloženju množic. Vedno večja je bila nevarnost, da se bodo razvili voditelji — poklicni revolucionarji — v brezdušne birokrate. Krupska je obžalovala, da se je kongresa udeležilo le malo delavcev; večino so imeli člani komitejev, zelo samozavestni ljudje, ki sploh niso priznavali notranje partijske discipline. Na »inozemce«⁷² so gledali nekoliko zaničljivo, od zgoraj navzdol. Lenin je na kongresu z velikim posluhom ugotovil nevarnost birokratizacije v vodstvu stranke. Razprava o nujnosti po vključevanju delavcev v komiteje je bila na kongresu zelo živa. Oblikovali sta se dve skupini: teoretiki in praktiki, literati in komitetčki; zadnje je z vso vnemo podpiral Rikov. Lenin je vztrajal, da morajo postati komiteji zares delavski. »Uvajanje delavcev v delo komitejev ni samo pedagoška, temveč tudi politična naloga. Delavci imajo razredni instinkt in z malo politične izurjenosti bodo hitro postali dosledni socialni demokrati. Želel bi, da bi bilo v naših komitejih na vsaka dva izobraženca po osem delavcev.«⁷³

⁷¹ Lenin, Sočinenija V/9, str. 302.

⁷² Krupska, Erinnerunggen, str. 141. Notranjepartijske spore so v svojem žargonu takole komentirali: »Bode jih oves, zato se stalno pripravajo! Treba jih je prestaviti v ruske razmere.« Po izjavah Krupske so nasprotovali premoči, »inozemcev«⁷² in vsaki novosti. Člani komitejev se niso niti hoteli niti znali prilagoditi hitro se spreminjajočim pogojem. Iz takega okolja je izšel tudi Josip Džugašvili /Koba/.

⁷³ Lenn, Sočinenija V, 10 str. 163.

Ob koncu tako pomembne razprave je Lenin resignirano pripomnil: »Nisem mogel ostati miren, kadar sem poslušal, da ni delavcev, ki bi bili sposobni, da postanejo člani komitejev. Vprašanje so vedno obšli. Stranka očitno boleha. Delavce je treba sprejeti v komiteje.«⁷⁴ Lenin na kongresu ni mogel uveljaviti svoje resolucije, ker so imeli na kongresu večino člani komitejev. Ko je Rumjancev izjavil, da je v peterburškem komiteju samo en delavec, čeprav tam delujejo socialni demokrati že 15 let, je Lenin vzkliknil: »To je nezaslišano!« Proti Leninovi volji so na kongresu tudi sklenili, da mora biti redakcija inozemskega glasila podrejena centralnemu komiteju, ki je deloval v Rusiji v stalni nevarnosti pred policijo. Kljub nasprotovanju je Lenina tedaj prežemal revolucionarni optimizem. Niti za trenutek ni podvomil, da bo revolucija, ta velika učiteljica množic, odplavila nezdrave naplavine. »Če se Iljič ni preveč togotil nad tem, da je njegovo stališče doživelo na kongresu takšen polom, je bilo to samo zato«, je pripomnila Krupska, »ker je bil prepričan, da bo bližajoča se revolucija radikalno ozdravila stranko nesposobnosti, da bi zasedli mesta v komitejih delavci.«⁷⁵

Vse glavne resolucije, ki jih je sprejel kongres — o oboroženi vstaji, o začasni vladi, o odnosu do kmečkega gibanja — je napisal Lenin sam. V njih je poudarjal potrebo po aktivni udeležbi proletariata v revoluciji, potrebo, da si delavstvo v revoluciji pribori vodilno vlogo, da se poveže s kmeti in izolira liberalno buržoazijo. Lenin je pozival stranko, naj krepí zvezo z delovnimi množicami, jih vzgaja v socialnodemokratski zavednosti, razvija njihovo revolucionarno dejavnost in skrbi za to, da bi iz delavskih vrst prišlo čimveč sposobnih delavskih voditeljev.⁷⁶ Kongres je izvolil nov centralni komitej z Leninom na čelu.⁷⁷ Na prvem plenumu centralnega komiteja so izvolili Lenina za odgovornega urednika glasila »Proletarec«, ki je postalo centralni organ stranke. Prva številka z Leninovim uvodnim člankom, ki je bil posvečen III. kongresu, je izšla dne 14. maja 1905.

Lenin se je nato vrnil v Ženevo, kjer je dokončal svoje pomembno delo »Dve taktiki socialne demokracije v demokratični revoluciji«, ki je izšlo v juliju leta 1905. V njem je podal kritiko taktike menjševikov in opozoril na temeljne razlike med boljševisko in menjševiško oceno revolucije. Razvil je tezo o proletariatu kot voditelju meščansko-demokratske revolucije v Rusiji. »Od demokratične revolucije bomo prešli takoj, v skladu z našo silo, silo zavednega in organiziranega proletariata, k socialistični revoluciji. Smo za nepretrgano revolucijo. Ne bomo se ustavili na pol poti.«⁷⁸

Revolucionarno gibanje je zajelo tudi armado. V juniju leta 1905 je izbruhnil upor v črnomoški mornarici na oklopnici »Potemkin«. Prvič se je zgodilo, da je večja carska enota prešla na stran revolucije.

Lenin je iz ženevski daljave pazno spremljal ravnanje vseh razredov v revoluciji. »Revolucionarna armada je potrebna zato«, je pisal, »ker je mogoče samo s silo rešiti velika zgodovinska vprašanja. Organizirana sila v sodobnem boju pa je vojaška organizacija.«

Carska vlada je v strahu pred revolucionarnim vrenjem obljubljala, da bo sklicala »predstavniško telo« v obliki državne dume. Tri dni pred objavo car-

⁷⁴ Ibidem, str. 174.

⁷⁵ Krupska, Erinnerung I, str. 143.

⁷⁶ Lenin, Sočinenija V/10 str. 172.

⁷⁷ Za člane so bili izvoljeni ing. Leonid Krasin, biolog, zdravnik in filozof Bogdanov, Po-stalovski, ki je kmalu zapustil stranko, Rikov, Rumjancev, Gusev, Bur in drugi. Stalin ni nikjer omenjen.

⁷⁸ Lenin, Sočinenija V/11, str. 222.

skega zakona o dumi dne 6. avgusta 1905 je izšel Leninov članek »Bojkot«. V njem je pozival k bojkotu Bolyginove dume ter k oboroženi vstaji.

Jeseni 1905 je revolucionarno gibanje že zajelo vso deželo. Oktobrska splošna stavka je prisilila carja, da je dne 17. oktobra izdal poseben manifest. V njem je obljubil ljudstvu »neomajne osnove državljanske svobode«: nedotakljivost osebe, svobodo vesti, govora, shodov in združevanja. Nekaj ur preden je Lenin v Ženevi dobil poročilo o carskem manifestu, je zapisal: »Carizem ne more več, revolucija pa še ne more zmagati.«⁷⁹

Lenin je čedalje teže spremljal dogodke od daleč. Po več letih emigracije se je v začetku novembra leta 1905 prek Stockholma vrnil v Peterburg. Na poti v Rusijo je v Stockholmu napisal pomemben članek »Naše naloge in sovjet delavskih odposlancev«. V sovjetu delavskih odposlancev je Lenin že tedaj videl zarodek nove oblasti, organ diktature revolucionarnih elementov ljudstva. Sovjete je ocenil kot klicočasne revolucionarne vlade, kot organ vstaje. Zahteval je, da je treba takoj osnovati začasno revolucionarno vlado. Njen program mora vsebovati zahteve: popolno uresničenje politične svobode v praksi, sklicanje resnično vseljudske ustavodajne skupščine, takojšnja podelitev resnične in popolne svobode zatiranim narodom, uvedba osemurnega delavnika, izročitev vse zemlje kmetom ter poziv ljudstvu k vstaji.⁸⁰

Kljub »svoboščinam«, ki jih je »podaril« car, se je moral Lenin skrivati pred policijo. Prvi članek, ki ga je napisal po vrnitvi, je obravnaval vprašanje reorganizacije stranke. V njem je opozoril na nove okoliščine, ki vplivajo na aktivnost stranke, in skiciral drzne obrise »nove smeri«: »Pogoji za aktivnost naše stranke so se povsem spremenili. Dosežena je svoboda zborovanj, koalicij in tiska.«⁸¹ V tej zvezi je Lenin opozarjal, da je treba ohraniti konspirativni aparat stranke, toda tudi čimbolj izrabiti legalne možnosti. V stranko je treba pritegniti delavce. Delavski razred je instinktivno in elementarno socialnodemokratsko usmerjen. Več kot desetletno delo je veliko prispevalo k temu, da se je ta elementarni instinkt spremenil v zavest. Lenin je opozoril, da je na III. kongresu stranke priporočil, naj bi prišla v strankinih komitejih po dva intelektualca na osem delavcev. »Kako zastarela je ta želja!«, je zapisal. »Sedaj bi želel, da bi v novih socialnodemokratskih partijskih organizacijah prišlo na enega izobraženca nekaj sto socialnodemokratskih delavcev.«⁸² Zavračal je bojazen članov komitejev, da se bo stranka razblinila v množici in zapisal: »Tovariši, ne slikajte na steno strašil! Socialnodemokratska inteligenca mora sedaj med 'ljudstvo'... Inicijativa delavcev bo dosegla tak obseg, kot še včeraj, ko smo bili zarotniki in 'kročkarji', nismo upali sanjati... Naša trenutna naloga ni v tem, da postavljamo norme za organizacijo na novih osnovah, temveč mnogo bolj v tem, da široko in pogumno razvijemo naše delo... Da bi postavili nove osnove organizaciji, je nujno potreben nov strankin kongres.«⁸³ Lenin je napovedal boj staremu krožkarskemu duhu, ki je bil prisoten povsod. Delavski razred je pozval, naj z vsemi silami podpre revolucionarne kmete. V članku »Proletariat in kmetje« je zapisal: »Rdeča zastava zavednih delavcev pomeni prvič to, da z vsemi silami podpiramo boj kmetov za popolno svobodo in zemljo; drugič po-

⁷⁹ Lenin, Sočinenija V/12, str. 5.

⁸⁰ Lenin, Sočinenija V/10, str. 359–361. V članku napisanem že v Ženevi »Slika provizorne revolucionarne vlade« je Lenin intuitivno naslikal fiziognomijo vlade, kakršna naj bi izšla iz zmagovite revolucije.

⁸¹ Lenin, Sočinenija V/12, str. 83.

⁸² Lenin, Sočinenija V/12, str. 86–89.

⁸³ Lenin, Sočinenija V, 12, str. 89–90.

meni, da se ne bomo ustavili pri tem, temveč bomo šli naprej. Ne borimo se samo za svobodo in zemljo, borimo se tudi za socializem.«⁸⁴ Boljševiki so vse bolj prodirali na vas in si ustvarjali oporišča v vojski in mornarici.

V začetku decembra 1905 se je Lenin odpeljal v Tammersfors na prvo konferenco boljševikov.⁸⁵ Konferenca je bila v času, ko se je začel v Moskvi oborožen boj. Lenin si je zato prizadeval, da bi čimprej končali delo. Na konferenci je nastopil z dvema referatoma: O političnem položaju in o agrarnem vprašanju. V resoluciji, ki so jo sprejeli, so pozvali boljševike, naj pohitijo s pripravami za organiziranje oborožene vstaje. Krupska je o tej konferenci zapisala: »Kakšna škoda, da protokoli te konference niso ohranjeni. S kakšnim zamahom je bila izvedena! Revolucija je dosegla višek . . . Nihče, ki je bil navzoč, je ne bo pozabil. Tam so bili Lozovski, Baranski, Jaroslavski in mnogi drugi. Ti tovariši so mi ostali posebej v spominu, ker so bila njihova, lokalna poročila zelo zanimiva.«⁸⁶ Konferenca v Tammersforsu se je pod imenom Ivanovič udeležil tudi Josip Džugašvili (Koba).⁸⁷ Njegov nastop pa je bil komaj opazen. Krupska ga med vodilnimi boljševiki ne navaja. Ko se je Stalin seznanil z Leninom, je bil star 26 let. Tammersforsko posvetovanje je bilo zanj pomemben mejnik. Seznanil se je z voditelji stranke ter spoznal njen mehanizem. Sodeloval je v razpravah in izvolili so ga v komisijo za izdelavo resolucije o državni dumi.

Ko je carska vlada sklenila mir z Japonsko, se je čutila dovolj močno, da vzpostavi red z jeklom, svincem in bičem. Decembrska oborožena vstaja moskovskih delavcev leta 1905 je doživela poraz. Revoluciji sta manjkali strnjjenost in moč. Trdne zveze med delavci in kmeti še ni bilo. Revolucija se je umikala. Lenin je takole ocenil položaj: »Državljanska vojna vihra. Politična stavka izgublja moč, in postaja preteklost kot preživela oblika gibanja. V Peterburgu se je npr. pokazalo, da so delavci izčrpani in da niso dovolj močni, da bi izvedli decembrsko stavko . . . Kaj sedaj? Resnici moramo brez strahu pogledati v oči. Pred nami so nove naloge. Izkušnje oktobrsko-decembrskih bojev moramo preučiti ter pripraviti in organizirati sile v glavnih središčih gibanja.«⁸⁸ Lenina je moskovski poraz zelo prizadel. Z največjo pozornostjo je preučeval rezultate bojev. Poudaril je, da je vstaja umetnost, glavno pravilo te umetnosti pa je drzen in odločen napad. Lenin je računal, da se bodo spomladi 1906 spet uprli kmetje, kar ne bo ostalo brez vpliva na armado. Strniti moramo nove sile, ki se pridružujejo proletariatu. Prevrednotiti moramo 'izkušnje', ki so se nabrale v dveh mesecih revolucije. Napasti moramo restavrirani absolutizem in se spet umakniti v ilegalo povsod tam, kjer je to potrebno.« Tudi Krupska je zapisala: »Spet smo se umaknili v ilegalo in razpredli mrežo konspirativnih organizacij.«⁸⁹

Ker so ga povsod zasledovali, se je Lenin umaknil na Finsko. Tam je ostal do zedinjevalnega četrtega kongresa socialne demokracije v Stockholmu aprila 1906. Na kongresu sta se frakciji le formalno zedinili. V bistvu pa so tako boljševiki kot menjševiki vztrajali pri svojih nazorih in samostojnih organizacijah.

⁸⁴ Lenin, Sočinenija V, 12, str. 94–98.

⁸⁵ Boljševiki so sprva nameravali sklicati izredni kongres stranke. Zaradi stavke železnice in vstaje v Moskvi pa je prišlo v Tammersfors samo 41 delegatov. Posvetovanje so zato označili kot konferenco in ne kot kongres.

⁸⁶ Krupska, Erinnerung I, str. 158.

⁸⁷ Po letu 1924, zlasti še po letu 1930, je stalinistična historografija spletla ogrog Stalina kult osebnosti. Ustvarila je cel mit o njegovi aktivnosti v obdobju, ko njegova vloga sploh ni bila pomembna. O prvem srečanju z Leninom je Stalin poročal osem dni po njegovi smrti 28. januarja 1924 gojencem oficirske šole rdeče armade v Kremlju. Njegov govor je takrat že imel prizvok boja za oblast.

⁸⁸ Lenin, Sočinenija V/12, str. 150–151.

⁸⁹ Krupska, Erinnerung I, str. 161–162.

Lenin se je sicer zavzemal za zedinjenje, nasprotoval pa je temu, da bi zabrisali nesoglasja med boljševiki in menjševiki. Zahteval je, da morajo boljševiki zagovarjati na kongresu svoja stališča do vseh vprašanj revolucije. Posebno pozornost je Lenin posvetil agrarnemu vprašanju. V tej zvezi je napisal brošuro »Pregled agrarnega programa delavske stranke«.

Cetrti kongres se je sešel v času, ko je revolucija že upadala. Člane petrograjskega sovjeta so aretirali, moskovska vstaja je bila zadušena. Delegatov na kongresu se je polasčala pobitost. Menjševiki so povsem opustili gesla revolucionarnega boja. Plehanov je svoje idejno razpoloženje izrazil v znanem stavku: »Ne bi smeli prijeti za orožje.« Boljševiki so vztrajali pri revolucionarnih geslih.

Na volitvah v prvo državno dumo, ki jo je sklical car, so zmagali kadeti nad skrajno monarhistično reakcijo. Menjševiki, ki so še nekaj tednov prej zagovarjali delni bojkot dume, so začeli upati v ustavno osvojitve oblasti brez revolucionarnega boja. Boljševiki pa so videli v nadaljnjih kmečkih uporih revolucionarno perspektivo, ki bo oživila proletarski boj in pometla s carsko dumo. Vztrajali so pri bojkotu prve državne dume.⁹⁰

Lenin je na kongresu v Stockholmu razpravljal o vseh glavnih vprašanjih: o agrarnem programu, o oceni položaja, o razrednih nalogah proletariata, o oboroženi vstaji, o odnosu do državne dume in o organizacijskih vprašanjih. Zlasti živa je bila razprava o agrarnem vprašanju. Stari socialnodemokratski program, ki je puščal veleposest nedotaknjeno, je bil zastarel. Na dnevnem redu kongresa je bilo vprašanje o razlastitvi veleposesti. Menjševiki so se zavzemali za program ‚komunalizacije‘, po katerem naj bi zemlja prišla v roke demokratičnih občinskih samouprav. Lenin je zagovarjal nacionalizacijo pod pogojem, da ljudstvo prevzame oblast. Prepričan je bil, da bodo agrarno revolucijo izvedle plebejske množice in ne liberalno meščanstvo. »V stadiju demokratične revolucije in kmečkih vstaj«, je zapisal Lenin, »se ne moremo zadovoljiti s tem, da razlastimo veleposest. Iti moramo naprej in zadati odločilni udarec privatni lastnini na zemljo ter tako odpreti pot končnemu boju za socializem.«

Tudi tega kongresa se je udeležil Ivanovič-Džugašvili. Bil je član tehnične komisije, ki je preverjala volilne mandate menjševikov in boljševikov. Trocki ve celo povedati, da so mu menjševiki očitali, da je dvakrat falzificiral poročilo njim v škodo. V razpravi je Džugašvili nastopil proti Leninovemu predlogu o nacionalizaciji zemlje. Njegovi nastopi še zdaleč niso bili tako briljantni, kot poročajo priročniki, napisani kasneje v senci njegovega kulta osebnosti.

Po stockholmskem kongresu se je Lenin vrnil v Peterburg, nato pa je spet odšel na Finsko. Živel je v vasi Kuokali, kjer je bil varen pred policijskimi vohuni. V najtežjih pogojih je napisal nad sto člankov in brošur.

Po razpustu prve dume je carska vlada razpisala volitve za drugo dumo. Volitve so potekale v pogojih nadaljnje upadanja revolucije. V času od januarja 1906 do sklicanja prve dume 27. aprila (10. maja po starem datumu) je carska vlada dala pobiti okoli 14.000 ljudi, nad 1.000 jih je dala postreliti, okoli 20.000 je bilo ranjenih, 70.000 pa aretiranih in pregnanih. Največ žrtev je padlo v decembrski vstaji in v januarju leta 1906. Stalin ni bil niti med ranjenimi niti med aretiranimi! Lenin je položaj v obdobju upadanja revolucije vsestransko pretehtal in se energično izrekel proti bojkotu druge dume. Menil

⁹⁰ Lenin je kasneje ocenil bojkot prve Wittejeve dume kot napačen, ker je bila takrat decembrska vstaja že zadušena. Glej tudi Lenin, »Levičarstvo« otroška bolezen komunizma, izbrana dela IV, str. 330.

je, da je treba volitve in drugo državno dumo izkoristiti za revolucionarno propagando. Zagovarjal je popolno samostojnost stranke v volilni kampanji ter taktiko levega bloka pri volitvah in v sami dumi. Levi blok naj bi prinesel sporazum s takojimenovanimi strankami dela kot predstavnicami demokratičnega malomeščanstva mest in vasi.⁹¹ Leninov odnos do menjševiške frakcije se je zaradi njihovega volilnega sporazuma s kadeti tedaj zelo zaostril. Kadeti so pri volitvah doživeli poraz. V primerjavi s prvo dumo jih je prišla v drugo dumo le polovica.⁹² Socialni demokrati so dobili v drugi dumi 65 poslanskih mest. Leninova taktika boja proti bojkotu je bila uspešna. V člankih je razkrinkaval manevre carske vlade in sporazumevanje kadetov z monarhijo ter napovedal, da bo absolutizem kmalu razgnal tudi drugo državno dumo.

V aprilu in maju 1907 so sklicali v Londonu peti kongres ruske socialno-demokratske stranke. Na njem so imeli boljševiki neznatno večino.⁹³ V obdobju med prvo in drugo dumo so se pozicije boljševikov okrepile. Napredni delavski sloji so se na osnovi izkušenj vse bolj nagibali na levo, množice pa je poraz deprimiral. Nad kongresom je lebdelo težko vzdušje reakcije. »Naša revolucija preživlja hude čase«, je poudaril Lenin 12. maja. Pozval je stranko k odločnemu boju, napovedal je neizprosni boj s »črnosotenci« in oktobristi, razkrinkaval je kadete in njihove poskuse, da bi prevzeli vodstvo nad kmeti. Kongres je sprejel resolucijo v duhu Leninovih taktičnih načel. Med delegati s posvetovalnim glasom je bil tudi Ivanovič-Džugašvili. Mandatna komisija je namreč predlagala kongresu, naj potrdi brez diskusije štirim delegatom s Kavkaza posvetovalni glas, čeprav je temu Martov nasprotoval.⁹⁴

V obširnih razpravah, ki so se vlekly več kot tri tedne, Stalinovega imena med govorniki boljševiške frakcije ne zasledimo. Na enem izmed zadnjih zasedanj pa je zelo sugestivno nastopil 25-letni delegat iz Petrograda Grigorij Jevsejevič Radomylski, znan kasneje kot Zinovjev. V novi centralni komite sta bila med drugimi prvič izvoljena Zinovjev in Lev Borisovič Rosenfeld, s psevdonomimom Kamenev. Džugašvilija ni bilo med njimi.

Kmalu po londonskem kongresu je zadel socialno demokracijo hud udarec. Razpustili so drugo državno dumo in izdali nov volilni zakon, ki je še bolj omejil ljudsko zastopstvo.⁹⁵ Boljševiška frakcija se je skoraj v celoti zavzemala za bojkot tretje dume, kar je bila instinktivna reakcija proti nasilnim ukrepom carske vlade, hkrati pa poskus prikriti lastne slabosti z radikalnimi sredstvi. Lenin se je tudi tokrat odločil proti bojkotu. Njegov položaj v lastni frakciji ni bil lahak, saj so se vsi vidni voditelji boljševiške frakcije (Bogdanov, Kamenev, Volski in drugi) na konferenci, ki je bila julija 1907 na Finskem, izrekli za bojkot. Med zagovorniki bojkota je bil tudi Ivanovič-Džugašvili. Med boljševiki je bil izjema

⁹¹ Krupka, *Erinnerungen*, str. 175.

⁹² *Ibidem*, str. 175.

⁹³ S polno glasovalno pravico je bilo na kongresu navzočih 302 delegatov, 50 pa jih je imelo posvetovalni glas. Med delegati je bilo 90 boljševikov in 85 menjševikov.

⁹⁴ Menjševiki so nasprotovali aktivnosti boljševiških bojnih grup, katerim so se pridružile nekatere njihove organizacije na Kavkazu. Nekateri oddelki so napadali poštne vlake in skušali tako priti do denarja, ki ga je stranka potrebovala za svojo dejavnost. Stalin je čakal na navodila oziroma sklepe kongresa glede tega vprašanja. Videti pa je, da sta Martov in Trocki ostro nasprotovala takšni taktiki. Očitala sta boljševikom, da takšna taktika pomeni vrnitev k terorizmu narodnikov. Glej Pjatji Sjezd, RSDRP, str. 50, 602, 619. Lenin, *Sočinenija* V/15, str. 462–465; Trozki, Stalin, str. 138–139; Mein Leben, str. 193–195. V spominih je Trocki obšel nesoglasja z Leninom in afero s Stalinom. Glej tudi Deutscher, *Der bewaffnete Prophet*, str. 176–177.

⁹⁵ Ze 1. junija 1907 je ministrski predsednik Stolypin zahteval, naj vlada izključi 55 socialno-demokratskih poslancev in dovoli, da jih 15 aretirajo. Ne da bi čakal na privoljenje dume, jih je policija 2. junija dala zapreti. Naslednjega dne so objavili razpust dume. Kot dopolnilno državnemu udaru, je vlada nato izdala nov, zelo reakcionaren volilni zakon.

samo Lenin.⁹⁶ Izhajajoč s stališča poraza revolucije je ocenit taktiko bojkota za pustolovščino. Krupska je kasneje zapisala, da je Lenin po temeljnem premisleku na konferenci nastopil proti bojkotu. »Pričela se je vojna proti bojkotom, ki niso hoteli računati z grenko resničnostjo...«⁹⁷

Avgusta 1907 se je Lenin v Stuttgartu udeležil mednarodnega kongresa II. internacionale. Rezultat njegovih prizadevanj na ospredju mednarodnega socializma je bila antimilitaristična resolucija z revolucionarnimi sklepi. V njej so opozorili, da naloga delavskih strank ni samo boj proti vojni, marveč morajo izkoristiti krize, ki jih ustvari vojna, za socialistično revolucijo.⁹⁸ Iz Stuttgarta se je Lenin vrnil na Finsko.

Volitve v tretjo državno dumo so okrepile pozicije plemstva in veleburžoazije. Socialni demokrati so dobili 13 mandatov: 7 poslanskih mest so dobili menjševiki, 6 pa boljševiki. Pričelo se je obdobje reakcije, delavske organizacije so razbili, revolucionarni tisk pa zatirali. Carska vlada je ustanovila izredna sodišča, po deželi pa so krožile kazenske ekspedicije. Carizem je hotel obračunati z voditelji revolucije. Lenin se je moral umakniti v tujino.

DRUGA LENINOVA EMIGRACIJA

VI.

Začela se je druga Leninova emigracija, ki je bila dolgotrajnejša in težja od prve. Delimo jo lahko v tri obdobja. Prvo obdobje od 1908 do 1911 je čas, ko je v Rusiji vladala najbolj mračna reakcija, v drugem obdobju od 1911 do 1914 je revolucionarno gibanje zaznamovalo vzpon, tretje obdobje od 1914 do 1917 pa zajema vojna leta; označimo ga lahko tudi kot zimmerwaldsko obdobje Leninovega boja za III. internacionalo.

Obdobje reakcije Lenina ni strlo. Postal je še bolj trden in nepomirljiv. Njegova dela iz tega obdobja prežema pogumen miselni zagon. Že v prvem članku takoj po prihodu v Ženevo je zapisal: »Znali smo delati dolga leta pred revolucijo. Niso zastoj govorili o nas, da smo trdi kakor kamen. Socialni demokrati so ustvarili proletarsko partijo, ki ne bo klonila zaradi neuspeha prvega orjaškega navala, ki ne bo izgubila glave, ki se ne bo pustila zvabiti v avanture...«

Za Lenina so bila leta 1908 do 1911 čas najbolj napornih bojev na ideološki fronti. Stranko je bilo treba obvarovati pred ideološkim razkrojem. Ko je reakcija slavila zmago, so se množile »kritike« marksizma in poskusi, da bi revdirali njegove osnove. Pojavile so se filozofske struje, ki so skušale omajati marksistični svetovni nazor ter najti izhod iz težke vsakdanjosti v novi, prefinjeni religiji. To strujo je vodil Bogdanov. V začetku leta 1908 je izšel zbornik machovcev pod naslovom »Obrisi filozofije marksizma«. »Izšli so 'Obrisi'« je pisal Lenin Gorkemu 25. februarja 1908. »Prečital sem vse članke, razen članka Suvorova (ki ga zdaj čitam), in ob vsakem sem naravnost besnel od ogorčenja. Ne, to ni marksizem! Naši empiriokritiki, empiriomonisti in empiriosimbolisti res

⁹⁶ Komunističeskaja Partija Sovjetskogo Sojuza v resolucijah i rešenijah sjezdov, konferenci i plenumov CK I, Moskva 1954 /dalje navajam KPSSR v resolucijah/, str. 173, 178; Ostrouhova K., Socialdemokratija i vybory v III gosudarstvenuju dumu, Proletarskaja revolucija, št. 2, 1924, str. 91/92; 198/199; Trozky, Stalin, str. 140–141.

⁹⁷ Krupska, Erinnerunggen, str. 177.

⁹⁸ Britovšek M., Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju, Beograd 1965, str. 16–77.

lezejo v močvirje. Prepričevati bralca, da je, vera' v realnost zunanjega sveta, 'mistika' (Bazarov), mešati na najodvratnejši način materializem in kantovstvo (Bazarov in Bogdanov), oznanjati varianto agnosticizma (empiriokriticizem) in idealizma (empiriomonizem), učiti delavce religioznega ateizma in, oboževanja' višjih človeških potenc (Lunačarski), proglašati Engelsov nauk o dialektiki za mistiko (Berman), črpati iz smrdljivega vira nekih francoskih, pozitivistov'-agnostikov ali metafizikov, vrag naj jih vzame — s simbolično spoznavno teorijo (Juškevič) vred! Ne, to je pa že preveč! Seveda mi navadni marksisti v filozofiji nismo podkovani, a čemu nas je treba tako žaliti, da nam tako stvar podajajo kot filozofijo marksizma!⁹⁹ Lenin je odklonil vsako sodelovanje pri katerem koli organu ali kolegiju, ki bi oznanjal podobne nesmisle.

Lenin se je pričel sistematično ukvarjati s filozofijo, ki je postala njegovo bojno orožje. Organsko jo je povezoval z vprašanjem o vrednotenju vseh pojavov s stališča dialektičnega materializma, z vprašanjem praktičnega boja na vseh področjih. Rezultat njegovega filozofskega študija je bilo delo »Materializem in empiriokriticizem«, v katerem je Lenin podal razlago spoznavne teorije dialektičnega materializma. Opozoril je, da Bogdanov in njegovi pristaši oživljajo pod videzom filozofije prirodoznanstva 20. stoletja subjektivni idealizem angleškega filozofa Berkeleyja iz XVIII. stoletja.

Bogdanov ni bil Leninov nasprotnik samo na filozofski fronti. Okoli sebe je začel zbirati otcoviste in ultimativiste. Otcovisti so bili vse bolj prepričani, da je tretja državna дума tako reakcionarna, da je treba odpoklicati socialnodemokratsko frakcijo, ultimativisti pa so zahtevali, naj socialnodemokratska frakcija s svojimi radikalnimi zahtevami v dumi izzove, da jo bodo iz nje izgnali. V bistvu med otcovisti in ultimativisti ni bilo razlike. Lenin je ocenjeval njihova stališča kot napačna. Če bi sprejeli taka stališča, bi to pomenilo opustiti praktično delo med množicami. Med seboj so se bojevali ljudje, ki so bili še pred kratkim v istih bojnih vrstah.

Mnogi so mislili, da je vzrok boja v Leninovi nestrpnosti, v njegovi ostrini. Ostrino polemične oblike pa je po izjavah Krupske narekovala kompliciranost vprašanj. Lenin je pogosto vprašanja zelo ostro formuliral, ker bi ostalo bistvo vprašanja brez ostrine dejansko nejasno. V resnici se je bil boj za obstoj stranke, za njeno konsekvantno linijo, za pravilnost njene taktike.

Znamenja depresije v obdobju reakcije so bila posebno vidna med praktiki v taboru menjševikov. Njihove organizacije so se razkrajale.¹⁰⁰ Izjavljali so, da je ilegalna stranka za vselej odpravljena, njena oživitvev pa bi pomenila reakcionarno utopijo. Svojo dejavnost so omejili na sindikate in vzgojna društva. Opustili so vsako revolucionarno delo in postali kulturni propagandisti. Legalnost za vsako ceno je pomenila dejansko opustitev revolucionarnih metod boja in samostojne politike proletariata, slabitev njegove organizacije in enotnosti in akcijah. Menjševike s takšno mentaliteto so imenovali likvidatorje. Ta struja je bila tedaj zelo vplivna. Olminski je zapisal, da so bili na njeni strani mnogi pisatelji in skoraj vsa inteligenca. Policija njihovih privržencev ni preveč zasledovala. Tudi vrste boljševiske frakcije so se pričele redčiti. Mnogim se je zdelo, da je sila boljševizma dokončno zlomljena. Martov je tedaj opozarjal, da

⁹⁹ Leninovo pismo Gorkemu z dne 25. februarja 1908. Lenin, Sočinenija V 47, str. 142—143.

¹⁰⁰ Ze v oktobru leta 1907 je pisal menjševik Petroslav Akselrodu: »Pri nas je popolno razsulo in absolutna demoralizacija... Nobene organizacije ni več, niti elementov zanjo. Pomanjkanje organizacije so razglasili za princip...«

ves dotedanji razvoj onemogoča obnovitev ilegalne stranke, oziroma, da je takšna zamisel reakcionarna utopija. Trocki je poudaril, da je bila to huda napaka ruskega menjševizma. Zgodovina je namreč ožigosala gesla likvidatorjev kot reakcionarno utopijo. »Likvidatorji so ilegalno stranko eliminirali, niso pa izpolnili svoje obveznosti, da bi ustvarili legalno stranko«, je zapisal Lenin.

Lenin je menil, da je treba skrbno proučiti izkušnje revolucije in povzeti iz nje nauke za bodočnost. Poudarjal je, da je naloga ruskega delavskega razreda, da visoko povzdigne, razvije in utrdi tradicije revolucionarnega boja in vcepi te tradicije v zavest širokih ljudskih množic, ki jih bodo ohranile do naslednjega neizogibnega vzpona demokratičnega gibanja. Prav dejstvo, da je boljševizem ostal v obdobju poraza zvest nalogam revolucije, mu je omogočilo, da je v letih oživiljanja revolucionarnega gibanja dosegel neverjeten vzpon. Za Lenina je bilo obdobje reakcije obdobje priprav na nov napad. Predah v revolucionarnem boju je bilo treba po njegovem mnenju izkoristiti za poglobitev njegove vsebine. Predvsem je bilo treba izdelati taktično linijo v pogojih vladajoče reakcije. Treba je bilo razmisliti, kako bi bilo mogoče izkoristiti legalne možnosti za delo na dumski tribuni ter očuvati stranko na prehodu v ilegalno. Leninov boj proti likvidatorjem, ultimatom in otzovistom ima globoko zgodovinsko opravičilo. Tradicija leninizma je v tem obdobju zahtevala: treba se je znati prilagoditi najtežjim okoliščinam, pri tem pa ostati vselej dosleden. Ne smemo se odpovedati principom in revolucionarni poziciji!

Mnogi otzovisti so stvar skušali poenostaviti. Prežeti z željo, da bi za vsako ceno nadaljevali tiste oblike boja, ki so se pokazale kot smotrne v času največjega leta revolucije, so se dejansko odpovedali boju. Lenin je otzoviste označil kot levo likvidatorstvo.

V začetku leta 1909 so privrženci Bogdanova osnovali posebno šolo za teoretično izpopolnjevanje ilegalnih partijskih delavcev na idiličnem Capriju. Šola uradno ni bila frakcijsko vezana, toda sestav učnega osebja, ki so ga sestavljali Bogdanov, Lunačarski, Gorki in Aleksinski, je jasno kazal usmeritev k otzovizmu, ultimatom in filozofiji empiriokriticizma.¹⁰¹ Lenin je z nevoljo spremljal delo in opozarjal na frakcionaško bistvo šole. Nastopil je proti Lunačarskemu in Gorkemu, ki sta iz Machove in Bogdanove filozofije izvajala mistične ideje nove religije, ki je pojmovala tudi socializem kot obliko religije.¹⁰²

Boj med Leninom in Bogdanovim se je končal na vseruski konferenci boljševiških voditeljev, ki je bila od 4. do 13. junija leta 1908 v Parizu.¹⁰³ Otvzoviste sta zastopala Bogdanov in neki njegov somišljenik.¹⁰⁴ Bogdanov je soglašal s kritiko leninistov glede idej »bograditeljev«, upiral pa se je le, da bi sprejeli organizacijske ukrepe proti njim. Z devetimi glasovi proti enemu in enemu vzdržanemu glasu (Bogdanov) so na konferenci sprejeli Leninovo resolucijo, ki je označila »bograditelje« kot nemarksistično in malomeščansko strujo. Poudarili so, da je to zadosten razlog za njihovo izključitev iz boljševiške frakcije. Konferenca je potrdila tudi sklepe glede otzovistov in ultimatom. Označili so jih kot

¹⁰¹ Krupska, *Erinnerungen*, str. 223–224. Glej tudi Ljadov M. N. Dvatsat-pjat let RKP/b/, Nižni Novograd 1923 /dalje navajam: Ljadov, Dvatsat-pjat let RKP /b//, str. 59–59.

¹⁰² Leninovo pismo Gorkemu, dne 25. februarja 1908. Sočinenija V/47, str. 141–145.

¹⁰³ Na konferenci so bili prisotni redaktorji boljševiškega frakcijskega organa *Proletarec*: njimi kasnejši ukrajinski voditelj Skrypnik in Mihael Tomski ter pet boljševiških članov CK. Med njimi sta bila tudi Rikov in Krupska. *Erinnerungen I*, str. 223; Bubnov, *VKP/b*, str. 542.

¹⁰⁴ KPSS v resoljuzijah I, str. 213.

»proizvod neproletarskih vplivov v stranki«, kot psevdorevolucionarne in nezanesljive elemente.¹⁰⁵ V informacijski izjavi, ki so jo objavili v imenu konference, so poudarili nujnost, da mora biti frakcija enotna; Bogdanov in bogograditelji so se s svojim odklonom iz nje sami izključili — predstavljali so nevarnost za enotno partijo.

Bogdanov je izjavil, da se ne bo uklonil sklepom konference. Razcep med Leninom in njim je bil popoln. Redakcijska konferenca je Lenina zelo izčrpala, kot je zapisala Krupska.¹⁰⁶

Leninu je uspelo v obdobju stolipinske reakcije jasno opredeliti organizacijsko politiko in taktiko stranke. Šlo je za eksistenco stranke, za njen vpliv na množice. Usodni zgodovinski trenutki so ga silili k temu, da je razvil dosleden boj proti tistim, ki so poskušali likvidirati stranko. Nikdar ni dvomil v boljševiško večino v socialnodemokratski stranki, ki bo končno nujno sledila boljševiški poti. Biti pa mora do stranka, ne frakcija.¹⁰⁷ Da bi uresničil ta cilj, je Lenin ustanovil strankino šolo v bližini Pariza. Privrženci Bogdanova iz šole na Capriju so se pričeli nagibati k Leninu in so prišli v Pariz. Krupska je v svojih spominih zapustila nekaj zapiskov iz tega obdobja nastajanja leninske stranke.¹⁰⁸ »V tej stranki ni bilo prostora za likvidatorje, ki jim je Lenin napovedal neizprosni boj. Prav tako ni bilo prostora za tiste, ki so že vnaprej izjavljali, da se ne bodo podrejali partijskim sklepom.« Bogdanov in Krasin sta izdelala platformo svoje frakcijske grupe, v kateri sta izrazila bojazen glede ohranitve borbenih revolucionarnih tendenc v stranki.¹⁰⁹

Na pariškem zasedanju socialnodemokratskega komiteja v januarju 1910, ki je prišel v zgodovino kot zadnji poskus sodelovanja boljševikov in menjševikov, so soglasno sprejeli resolucije in ukrepe za vzpostavitev strankine enotnosti.¹¹⁰ Frakcijski tisk, ki je bil vselej glavni faktor političnega razcepa emigrantov, je prenehal izhajati. Za časopis »Socialdemokrat« so sestavili nov, združen redakcijski kolegij, v katerem sta zastopala boljševice Lenin in Zinovjev, menjševice pa Martov in Dan ter poljski socialni demokrat Varski. Zinovjev

¹⁰⁵ Ibidem, str. 220—227.

¹⁰⁶ Krupska, Erinnerungungen II, str. 224.

¹⁰⁷ Po razcepu z Leninom so Bogdanov in njegovi somišljeniki ustvarili neodvisno frakcijsko grupo v socialnodemokratski stranki. Imeli so se za »resnične predstavnike boljševizma«. Svojemu frakcijskemu glasilu, ki so ga začeli izdajati v decembru leta 1909, so dali ime boljševiškega časopisa iz let 1904—1905 »Vperjod«. Po tem glasilu se je leva frakcija označevala z imenom »vperjodisti«.

¹⁰⁸ Krupska, Erinnerungungen II, str. 227—228, 232, 252.

¹⁰⁹ Vojtinski, O grupe, Vperjod', Prol. rev., št. 12 1919, str., 88—89.

¹¹⁰ Vperjodisti so na zasedanju nastopili kot posebna frakcija; nasprotovali so organizacijski strnitvi menjševikov in boljševikov. V svojem levem revolucionarnem entuziazmu so očitali Leninu, da se nagiba k menjševizmu in »razpustu boljševiške frakcije«. Leninisti pa so obdolžili vperjodiste, da nimajo trdnega stališča do menjševiških likvidatorjev in nasprotujejo leninskim principom trdne organizacije. Po junijskem razcepu so namreč pričeli Bogdanov in njegovi somišljeniki ostro napadati Leninov organizacijski centralizem. Polemiko so vodili v stilu Martova in Trockega, oziroma njunih kritik na račun Leninovega organizacijskega centralizma. Lenina so obkladalci z osebnimi žalitvami. V številnih člankih so mu očitali, da uvaja »diktatorski režim« v stranko. Dolžili so ga »carizma v stranki«. Ljadov je opozarjal, da boljševiški organizacijski principi ustvarjajo prepad med voditelji in množicami (glej Vojtinski, O grupe, Vperjod', Prol. rev., št. 12/199 str. 103—104). Posebno oster v teh napadih je bil Bogdanov. Idejna sorodnost med levimi boljševikimi in levimi kriolom menjševikov je tedaj vsekakor obstajala, saj sta obe skupini leta 1910 v Bologni organizirali skupno strankino šolo. Skupina Bogdanova je postopoma razpadla prav zaradi nezadostne discipline, neumestnega teoretiziranja na račun praktičnega dela, prekomernega individualizma intelektualcev, pomanjkanja občutka za prilagajanje taktike novim okoliščinam — predvsem pa zaradi idejne nejasnosti.

Otvoristično gibanje se je vse bolj nagibalo k taktiki revolucionarnega zarotništva. S svojim odklanjanjem parlamentarne aktivnosti so se otzovisti približevali anarhistom. V bistvu so bili revolucionarni romantiki. Po izjavah Buseva so se ukvarjali, izolirani od delavskega gibanja, z brezplodnimi praktičnimi vojaškimi pripravami. Težišče dejavnosti so omejili na konspirativno aktivnost. Bogdanov je menil, da je naloga stranke v tem, da vzpodbudi in vodi revolucionarno množično gibanje. Bogdanov boja za socializem ni omejeval na boj proti kapitalizmu. Socializem je po njegovem mnenju nastajal vzporedno z izoblikovanjem nove proletarske kulture.

je postal eden najožjih Leninovih sodelavcev. Na plenarnem zasedanju so se skoraj vsi navzoči boljševiki izrekli za enotnost z menjševiki.¹¹¹ Krupska se v spominih pritožuje, da se je boj za enotno stranko pri nekaterih tovariših razrastle v sporazumaštvo. Izpred oči so izgubili cilj združitve in zdrknili na nivo malomeščanskih prizadevanj za združitev vseh in vsakogar, ne glede na to, za kaj se kdo bori. Na očitke ‚vperjodistov‘ je Krupska takole odgovorila: »Smešno je misliti, da so Lenina preglasovali sporazumaši in da je opustil svoja stališča. Plenum je trajal tri tedne. Lenin je bil mnenja, da je treba na organizacijskem področju dati maksimalne koncesije, ne da bi za jot odstopil od načelnega stališča. Frakcijsko boljševiško glasilo ‚Proletarec‘ je prenehalo izhajati... Denar boljševiške frakcije so izročili trem nemškimi tovarišem Kautskemu, Mehringu in Klari Zetkin z navodilom, da ga lahko porabijo samo za splošne namene. Če bi spet prišlo do razcepa, naj preostanek denarja izročijo boljševikom. Kameneva so poslali na Dunaj kot zastopnika boljševikov pri Trockijevi ‚Pravdi‘.«¹¹² Pariško zasedanje socialnodemokratskega centralnega komiteja je obsodilo levi in desni odklon v stranki — ‚Vperjodiste‘, ki so nasprotovali legalni aktivnosti, in likvidatorje, ki so zavračali ilegalno delo.

Enotnost ruskega socialnodemokratskega gibanja pa je bila kratkotrajna. Vperjodisti so še naprej gradili svojo organizacijo in se približevali obliki javne stranke, ki je v svojih vrstah trpela razna frakcijska stališča. Lenin je v pismu Gorkemu z dne 11. aprila 1910 takole opisal vzušje emigrantskega življenja. »Kljub vsemu bo razvoj stranke, razvoj socialnodemokratskega gibanja napredoval prek vseh prekletih težav sedanjega položaja. Čiščenje socialnodemokratske stranke od nevarnih odklonov likvidatorstva in oتزovizma nenehno napreduje. V okviru zedinjenja je napredovalo bolj kot prej.«¹¹³

26. avgusta 1910 srečamo Lenina na zasedanju mednarodnega socialističnega biroja in na kongresu II. internacionale v Kopenhagnu. Z vso jasnostjo je zaznal nevarnost centrizma in revizionizma v mednarodnem delavskem gibanju in skušal strniti vrste leveice.

Zedinjenje frakcij ruske socialne demokracije je kmalu začelo dobivati ob praktičnih nalogah dela v Rusiji resne razpoke. Do sporov je prišlo zlasti s Trockim, ki je skušal pod plaščem lojalnosti združiti likvidatorje in pristaše Vperjoda.¹¹⁴

Ko je bilo treba zaradi rastočega revolucionarnega gibanja bolje organizirati delo v Rusiji, so se spet obnovili frakcijski boji. Trocki v kasnejših delih prikriva

¹¹¹ Za sporazum z menjševiki so bili Dubrovinski, Rikov, Nogin, Lozovski, Sokolnikov in delno tudi Kamenev. Zinovjev G. J., Istorija Rossijskoj Kommunističeskoj Partii /boljševikov/ Leningrad 1924 /dalje navajam: Zinov'jev, Istorija Rossijskoj Kommunističeskoj Partii/, str. 162–163; Bubnov, VKP/b/, str. 549.

¹¹² Krupska, Erinnerungen II, str. 233.

¹¹³ Lenin, Sočinenija V/47, str. 251.

¹¹⁴ Med kopenhagenskim kongresom II. internacionale je prišlo do posvetovanja med Leninom, Plehanovim, Zinovjevim, Kamenevim, Prokrovskim in Poletajevim, poslancem tretje dume. Sklenili so, da bodo pričeli izdajati »Delavski list«. Trocki je v zvezi z mednarodnim kongresom v Kopenhagnu objavil anonimen članek, v katerem je napadel boljševike, ne da bi omenil svoje glasilo »Pravdo«, ki jo je izdajal na Dunaju. /Glej Lenin, O kraske sty'da u iduški Trockogo Sočinenija V/20, str. 96. Zaradi objave članka v Vorwärtsu so protestirali Plehanov, Lenin, in Varski. Posebno oster je bil Plehanov. Trocki je pričel kampanjo proti glasilu »Rabočja Gazeta«, ki so jo izdajali boljševiki. Označil jo je kot ozko frakcijsko glasilo. O tej temi je predaval tudi v dunajskem klubu. Posledica tega nastopa je bila, da je Kamenev izstopil iz redakcije »Pravde«, kamor so ga poslali kot zastopnika boljševikov po januarskem plenumu.

Trocki je nato v glasilu Neue Zeit št. 50 objavil članek, »Die Entwicklungstendenzen der russischen Sozialdemokratie«, Martov pa članek »Die preussische Diskussion und die russische Erfahrung« /Neue Zeit št. 51/. Lenin je hotel v posebnem članku za Neue Zeit pojasniti zgodovinski smisel notranjepartijskega boja v Rusiji. Vendar pa uredniki (Kautski in Wurm) članka niso hoteli objaviti.

svojo tedanjo taktično pozicijo. Leninovi članki in spominski zapiski Krupske pa dajejo podrobnejši vpogled v ta frakcijski spor.¹¹⁵

Po neutrudnih Leninovih prizadevanjih¹¹⁶ je prišlo 5. januarja 1912 do šeste vseruske praške konference boljševikov. Lenin je vodil vse delo konference: sestavil je glavne referate in napisal najvažnejše resolucije. Konference se je udeležilo 15 delegatov. V svojih poročilih so podali jasno sliko položaja v stranki in poročali o nevarnostih, ki so stranki pretile od provokatorjev. Konferenca je sprejela vrsto zelo pomembnih sklepov, s katerimi je začrtala jasno partijsko linijo glede bodočega dela v Rusiji. Lenin je poudaril, da je treba osnovati krepko, strnjeno ilegalno partijo z gibljivimi ilegalnimi celicami, povezanimi z mrežo legalnih organizacij. Konferenca je pozvala socialne demokrate, ne glede na različne tendence in odtenke, naj se borijo proti likvidatorstvu in vzpostavijo ilegalno stranko.

PREKALJEVANJE STRANKE ZA ZGODOVINSKE NALOGE

VII.

S praško konferenco je stopila boljševiška stranka na zgodovinsko ospredje kot samostojna stranka in izvolila svoj CK. Končalo se je pomembno razdobje v Leninovem življenju in delu. Poleg Lenina in Zinovjeva so postali člani komiteja novi ljudje.¹¹⁷ Šele po konferenci so kooptirali v CK Josipa Visarionoviča -Stalina. Pseudonim Stalin naj bi označeval moža iz jekla, vzor trdote ali, kot se je izkazalo kasneje, moža maščevalnosti, nezaupljivosti in preračunljivosti.

Ne glede na spletke in blatenje nasprotnikov¹¹⁸ je Lenin koval partijo za njene bodoče zgodovinske naloge. Čutil je, da se bliža revolucionarni polet, ki so ga napovedovala vse jasnejša znamenja. 4. aprila 1912 je prišlo do streljanja delavcev v zlatem rudniku ob Leni, kar je dalo povod, da je revolucionarno razpoloženje množic prešlo v revolucionarni polet. Lenin je vedno težje vodil stranko in rastoče delavsko gibanje iz Pariza. Da bi bil bliže ruski meji, se je 19. junija 1912 preselil v Krakov.

»Krakovsko emigrantsko obdobje ni v ničemer slično pariškemu ali švicarskemu«, je zapisala Krupska. »V resnici je bila to le polovična emigracija. V

¹¹⁵ Trotzki je izjavil, da so Plehanov in majhna skupina njegovih privržencev spet prelomili stike z najbližjimi prijatelji in branili ilegalno partijo proti likvidatorjem. Tako se je ustvaril paradoksen in kratkotrajen blok Lenin—Plehanov. Glej Trotzki, Stalin, str. 135.

¹¹⁶ Že proti koncu decembra leta 1910 so podali Lenin, Zinovjev in Kamenov skupno izjavo inozemskemu biroju centralnega komiteja, da bi bilo treba sklicati plenum centralnega komiteja v tujini. Menjševiški inozemski biro je predlog zavrnil. Na pobudo boljševikov so 10. junija 1911 sklicali konferenco članov centralnega komiteja v Parizu. Na njej so razpravljali o sklicanju strankine konference in sklenili, da bodo ustanovili ruski organizacijski biro za sklicanje konference. V avgustu je odšlo nekaj boljševikov v Rusijo, Lenin pa je obiskal boljševiške skupine v Parizu, Zürichu, Bernu, Ženevi, Bruslju, Antwerpnu in Londonu. Boljševiškim aktivistom, ki so jih poslali v Rusijo, je uspelo v izredno hudih pogojih vzpostaviti zveze z ilegalnimi krajevnimi organizacijami.

¹¹⁷ Člani CK so postali Ordžonikidze, Gološčekin, Svartzman in Roman Malinovski, kandidati pa Bubnov, Smirnov, Jelena Stasova, Suren, Spandarian in Mihail Ivanovič Kalinin.

¹¹⁸ Ko je Lenin sklical praško konferenco, so pristaši Vperioda skupaj z menjševiki dvignili vik in krik. Konferenco 1. 1912 so označili kot napad na prizadevanja in nade, da bi vzpostavili enotnost. (Ostrouhova, Grupa »Vperiod«, Prol. rev. št. 1, 1925, str. 212). Menjševiki so nato organizirali zasedanje tako imenovanega avgustovskega bloka na Dunaju leta 1912. Konferenca menjševikov je bila pod geslom združitve vseh socialnodemokratskih sil. Imela je likvidatorski značaj. Spregledala je globoka protislovja, ki so ločila likvidatorje od boljševikov. Iz volinih gesel so črtali demokratično republiko, konfiskacijo veleposesti pa so nadomestili z geslom o reviziji agrarne zakonodaje tretje državne dume. Glavni govornik, menjševik Goldman, je pozval, naj se konferenca proglasi za ustanovno. Ustanovili so tako imenovani »avgustovski blok«, ki je skušal diskreditirati sklepe boljševiške praške konference. Pod pretvezo združitve socialnodemokratskih sil je tako nastal blok, uperjen proti boljševikom. (Krupska, Erinnerungen, str. 274). Glej tudi Ostrouhova, Prol. rev., št. 1/1925, str. 212—213.

Krakovu smo živeli izključno za interese dela v Rusiji. Časopisi iz Peterburga so prihajali že tretji dan po izidu«. Zahvaljujoč praški konferenci so začeli boljševiki izdajati dnevnik »Pravdo«. ¹¹⁹ Leninovo korespondenco s svojci v tem obdobju prežemata toplina in domotožje. S preselitvijo v Krakov je bil zelo zadovoljen. Ob prihodu je dne 1. julija 1912 pisal materi: »Tu jo skoraj Rusija. Židje so tukaj podobni ruskim. Ruska meja je oddaljena le 8 vrst.« Svoji sestri Ani pa je pisal: »Tu nam je bolje kot v Parizu. Živci se ti odpočijejo, več je literarnega dela, manj pa pričkanja.« ¹²⁰

Že 22. aprila (5. maja po novem koledarju) je pričela v Peterburgu izhajati »Pravda«. Lenin je vsak dan pošiljal iz Krakova članke, kritike člankov, predloge in navodila. Pravda je sprva črtala iz njegovih člankov polemiko proti likvidatorjem. Lenin je zato pisal ogorčena pisma redakciji, ki je posegala v ta boj le zelo na splošno. Redaktorja »Pravde« sta bila tedaj Stalin in Vjačeslav Mihajlovič Skrjabin, ki si je tedaj nadel psevdonim Molotov (Kladivo). Videti pa je, da Leninu »Kladivo« in »Jeklo« nista bila po volji. 13. novembra je zaskrbljen očital redakciji, da ni posvetila v svojem glasilu nobenega članka otvoritvi izrednega kongresa II. internacionale v Baslu. Leninovi članki v Pravdi so igrali pomembno vlogo pri dviganju socialistične zavesti in razredne organiziranosti delavstva. Vpliv časopisa na delavstvo je postajal vse večji. V oktobru je bila vsa pozornost osredotočena na volitve v IV. dumo. Platformo za volilno kampanjo je izdelal Lenin. Glavna gesla so bila: republika, osemurni delavnik, konfiskacija veleposesti in izoliranje demokratičnega malomeščanstva izpod vpliva liberalcev.

Lenin je tedaj temeljito preučil stolipinski volilni zakon in inspiriral volilno kampanjo. Iz dneva v dan je vodil praktično delo, povezano z volitvami v delavsko kurijo. Leninova politika je bila prežeta s pogumno revolucionarno perspektivo in osredotočena na revolucionarno vzgojo množic. Boj za volilno kampanjo bi bil nesmiseln, če bi se po volitvah združili s socialnodemokratskimi poslanci. Delavce je bilo treba prepričevati na vsakem koraku, da se boljševiki v vseh osnovnih vprašanjih razlikujejo od drugih skupin. Na volitvah je bilo izvoljenih šest boljševiških in sedem menjševiških poslancev. Po izjavah Krupske so boljševiški poslanci zastopali milijon delavcev, menjševiški pa nekaj manj od milijona in četrt. ¹²¹ Otvoritev četrte dume 15. novembra 1912 so spremljale demonstracije in stavke.

Med sodelavci »Pravde« zasledimo tudi Bogdanova in Aleksinskega. Ostra nasprotja, ki so ju še pred nedavnim ločevala od Lenina, je Iljič velikodušno prešel. Posebna Leninova poteza je bila, kot je opozorila Krupska, da je znal ločiti načelne razlike v mišljenju od spletk in osebnih razprtij; vedno je znal izluščiti bistvo stvari. Naj bi ga Plehanov še tako zmerjal, bi se povezal z njim, če bi to bilo v interesu stvari. Takšnih primerov lahko najdemo pri Leninu veliko. »Če je nasprotnik Lenina napadel, je vzrožil in se brezobzirno postavil v bran svojih stališč«, je zapisala Krupska. »Če so bile pred nami nove naloge, v reševanju katerih je bilo mogoče sodelovati z nasprotniki, je Lenin znal pristopiti k večerajšnjemu nasprotniku kot tovariš. To je storil povsem nepri-siljeno. V tem je bila Leninova veličina. Ob vsej svoji previdnosti je bil velik optimist v odnosu do ljudi. Pri tem se je tudi motil, toda v celoti je ta optimizem

¹¹⁹ Lenin, Sočinenija V 48, str. 81.

¹²⁰ Lenin, Sočinenija V/35, str. 329–330.

¹²¹ Krupska, Erinnerunggen II, str. 272–273.

stvari zelo koristil...¹²² Prav ta ocena Krupske je ključ za razumevanje Leninove veličine v kritičnih zgodovinskih-situacijah.

Lenin je vsestransko utrjeval linijo Pravde in jo iz Krakova dejansko vodil. Prišel je do sklepa, da je treba bolj razviti legalno založniško delo boljševikov. Organiziral je legalni boljševiški mesečnik »Prosveta« in aktivno sodeloval v uredniškem delu. V avgustu 1912 je začel izhajati v Moskvi tudi boljševiški list »Naša pot«.

V krakovskem obdobju se je Lenin prvič osebno sestal z Buharinom. Buharin je takole opisal srečanje: »V neki majhni, umazani ulici Krakova sem moral poiskati stanovanje Uljanovih. Gredoč sem preletel z očmi vrsto oken in nenadoma opazil neverjetno veliko in nenavadno glavo. To je mogel naravno biti samo »Stari«.¹²³ Tako so v ožjem krogu sodelavcev imenovali Lenina. Tudi Krupska se je po dvajsetih letih spomnila tega srečanja: »Nekega dne smo videli z okna prihajati mladega moža z ogromnim lanenim nahrbtnikom na ramenih. To je bil Orlov alias Buharin.¹²⁴ Pogovor je najprej nanesel na umetnost...« Buharin pa je zapisal: »Spominjam se, da sem zapustil Iljiča očaran; domov sem hitel kot na krilih. Perspektive so se razširile, obzorja so se mi odprla...«¹²⁵

Proti koncu leta 1912 so se odnosi med Leninom in redakcijo Pravde vse bolj zaostrovali zaradi omahljivega in neborbenega stališča do likvidatorjev. Lenin je zato Stalina poklical v Krakov, na njegovo mesto pa je imenoval Sverdlova. To spremembo je opravil spretno in skoraj neopazno.

Po Stalinovem prihodu v Krakov je Lenin njegovo zanimanje usmeril k nacionalnemu vprašanju. Nakazal mu je metodični pristop k delu, vodilne ideje in potrebne osnove. Stalin je nato po Leninovem navodilu odpotoval na Dunaj, da bi proučeval »ad fontes rerum« avstromarksistična stališča do nacionalnega vprašanja. Ker ni znal jezika, sta mu priskočila na pomoč Trojanovski in Buharin, ki je tedaj pripravljal svojo odlično kritiko Böhm-Bawerkove avstrijske ekonomske šole. Lenin je oba poprosil, naj pomagata Stalinu pri delu. Mnogi raziskovalci pripisujejo velik delež pri zbiranju gradiva o nacionalnem vprašanju in celo pri izboru citatov Buharinu, ki je bil tedaj že večš pedantnega sukanja peresa. Ko se je Stalin z zbranim gradivom vrnil, je Lenin postal njegov mentor pri pisanju uspele teoretične razprave o nacionalnem vprašanju. Trocki ve celo povedati, da je skoraj na vsaki strani opaziti sled Leninovega peresa oziroma njegove formulacije. Po izjavah Trockega Stalin dotlej ni znal tako globoko marksistično obravnavati problemov. Historično-kritična analiza izvirnega manuskripta bi vsekakor lahko dala jasen odgovor o Leninovem deležu pri tej razpravi.

V krakovskem obdobju se je Lenin veliko ukvarjal z nacionalnim vprašanjem. Že v letih 1912 do 1914 so v socialističnem tisku vneto razpravljali o vprašanju kulturne nacionalne avtonomije. Zlasti pomembno je bilo to vprašanje za carsko Rusijo in Avstro-Ogrsko. V obeh deželah je socialistično gibanje ustvarilo svojo šolo. Predstavnika avstrijske socialne demokracije Otto Bauer in Karl Renner sta obravnavala nacionalnost neodvisno od teritorija, gospodarstva in razreda. Zadovoljila sta se z abstraktno nacionalno avtonomijo. Na področju nacionalne politike nista zahtevala korenitih sprememb. V strahu, da ne bi

¹²² Ibidem, str. 282.

¹²³ Buharin I., Lenins Persönlichkeit, Internationale Presse-Korespondenz /dalje navajam: IPK/ z dne 26. februarja 1925, str. 435.

¹²⁴ Krupska, Erinnerungen, II, str. 291.

¹²⁵ Buharin, Lenins Persönlichkeit, IPK z dne 26. februarja 1925, str. 435.

bil ogrožen obstoj monarhije, je avstrijska socialna demokracija svoj nacionalni program gradila na osnovi statusa quo. Program je bil izumetničen ter utopičen in je spodkopaval razredno silo delavstva. Zatiranim narodom je odrekal pravico do resnične zadovoljitve njihovih potreb, služil je kot figov list za hegemonijo Nemcev in Madžarov. Ta program je bil le prefinjena oblika nacionalizma. Kulturno nacionalno avtonomijo, prikrojeno ruskim razmeram, je pričel v obdobju reakcije zagovarjati tudi menjševik Jordanija.

Nacionalno vprašanje je bilo izredno pomembno za ruske socialiste. Lenin je obravnaval narod kot zgodovinsko kategorijo, neločljivo povezano s teritorijem, gospodarstvom in razredno strukturo. Lenin, Zinovjev in drugi boljševiki so brinili samoodločbo narodov pred menjševiki (Semkovski, Kosovski in drugi) in predstavniki bunda. Celo predstavniki pokrajinskega predsedstva, tako imenovani rozlomovisti, so le neradi sprejeli Leninovo definicijo samoodločbe. Nastopili so proti Leninovi resoluciji, v kateri se je zavzel za pravico narodov do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve.

Bližajoča se vojna je poglobila nacionalno čustvovanje buržoazije, okrepila in netila nacionalno sovražstvo ter zatiranje šibkih, malih narodov. Podcenjevanje vprašanja o samoodločbi narodov je izzvalo Leninovo nezadovoljstvo. Pravica do samoodločbe se Leninu ni zdela nič manj pomembna, kot npr. zahteve po ljudski oborožitvi ali ločitvi cerkve od države. Do ostre diskusije o samoodločbi narodov je prišlo zlasti s Poljaki. Lenin je razumel, kje so korenine previdnosti Poljakov glede vprašanja samoodločbe. V svojem spisu »O pravici narodov do samoodločbe«¹²⁶ je dal precizen odgovor ruskim menjševikom in Rozi Luxemburg na njen obsežni članek »Nacionalno vprašanje in avtonomija«.¹²⁷ Lenin ni iskal odgovora na vprašanje samoodločbe v juridičnih definicijah, ampak v zgodovinsko-ekonomskem preučevanju nacionalnih gibanj. Roza Luxemburg je menila, da je iluzorno pričakovati priznanje pravice do samoodločbe malih narodov v obdobju imperializma. Lenin je ocenjeval nacionalno prebujajoče se narode Rusije kot revolucionarni potencial za slabitev in uničenje carskega absolutizma. Boj proti velikoruskemu šovinizmu je označil kot prvi pogoj za zmago demokratične republike v Rusiji. Ko je Lenin zavračal teze Roze Luxemburg glede pravice do odcepitve, je opozarjal, da je treba vsako konkretno vprašanje o odcepitvi presojati tako, da izločimo vsako neenakopravnost, vsakršne privilegije in vsak izjemen položaj. »Roza Luxemburg, ki se lovi za ‚practicizem‘, je prezrla glavno praktično nalogo tako velikoruskega proletariata kot proletariata drugih narodov — nalogo vsakodnevne agitacije in propagande proti vsakršnim državno-nacionalnim privilegijem, za pravico, enako pravico vseh narodov do svoje nacionalne države...«¹²⁸ Lenin je vztrajal na pravici narodov do samoodločbe in do odcepitve. V pismu Šaumianu je dne 6. decembra 1913 zapisal: »Pravica do samoodločbe je izjema od naših splošnih

¹²⁶ Lenin V. I., O pravici narodov do samoodločbe, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948 /dalje navajam Lenin, O pravici narodov do samoodločbe/.

¹²⁷ Luxemburg R., Nacionalno vprašanje in avtonomija, Przeglad Socjaldemokratyczny, št. 6—15 /avgust 1908 — september 1909, Wybor Pism/ izd. Bronislaw Krauze, Varšava 1959/II, str. 114—166.

¹²⁸ Lenin, O pravici narodov do samoodločbe, str. 16, str. 24. Takole je Lenin pisal: »Ali more biti svoboden narod, ki zatira druge narode? Nikakor ne! Interesi svobode velikoruskega prebivalstva narekujejo boj s takim zatiranjem. Dolga, stoletna zgodovina teptanja gibanj zatiranih narodov, sistematična propaganda takega teptanja, ki so jo razvijali »višji« razredi, sta v predsodkih velikoruskega ljudstva ustvarili velikanske ovire za stvar svobode njega samega itd. Velikoruski »črnosotenci« zavestno podpirajo in podžigajo te predsodke. Velikoruska buržoazija se z njimi sprizanjuje ali se jim prilagoduje. Velikoruski proletariati ne more uresničiti svojih ciljev, si ne more utreti poti k svobodi, ne da bi se sistematično boril s temi predsodki.«

premis centralizma. Ta izjema je, upoštevajoč skrajno reakcionarni velikoruski nacionalizem, nujno potrebna in najmanjša odpoved tej izjemi je oportunistem (kot pri Rozi Luxemburg), je preprosto igračkanje v korist in prid velikoruskega skrajnega nacionalizma.¹²⁹ Lenin je vprašanje samoodločbe postavljaj povsem konkretno. Platforma stranke je bila: popolna enakopravnost vseh narodov, široka pokrajinska avtonomija in zagotovitev pravic nacionalnih manjšin. Dolžnost vseh delavcev določene države je bila po mnenju Lenina, da so združeni v isti razredni organizaciji ne glede na svojo nacionalnost. Lenin je bil eden tistih redkih voditeljev, ki ni nikdar odstopil od načela samoodločbe. Sovražil je velikoruski šovinizem, imel pa je globoko razumevanje za rusko kulturo. Vselej je umel povezati konkretna kulturna vprašanja z velikimi političnimi vprašanji in nalogami.

Ker se je revolucionarno delavsko gibanje krepilo, je bilo Leninu mnogo do tega, da izdelava kar najbolj precizno strankino linijo v zvezi z nastopom boljševiških poslancev v dumi. Prizadeval si je, da bi uredili razmere v strankinem tisku in jasno opredelili odnose do menjševikov-likvidatorjev. V ta namen so sklicali od 28. decembra 1912 do 1. januarja 1913 posvet boljševikov v Krakovu.¹³⁰ Na posvetu so izdelali delovni program in precizirali taktiko aktivnosti stranke med množicami. Poudarili so, da mora stranka braniti osnovna revolucionarna gesla: demokratično republiko, konfiskacijo veleposesti, osemurni delavnik, podpirati, razvijati in organizirati pa mora tudi revolucionarne nastope množic in pritegovati v boj kmečke množice. Razpravljali so tudi o aktivnosti boljševiške dumske frakcije in opozorili na potrebo tesne povezanosti njenega dela s partijskim delom in s strankino ilegalno aktivnostjo. Namesto Stalina so pooblastili Badajeva, naj uredi razmere v Pravdi. Glavne referate na posvetovanju je imel Lenin. Zaradi soglasno sprejetih sklepov je bil Lenin s posvetovanjem zadovoljen. Gorkemu je pisal: »Malinovski, Petrovski in Badajev Vas prisrčno pozdravljajo in Vam želijo vse najboljše.« Lenin tedaj ni slutil, da je Malinovski plačan policijski agent. »Delal je vtis zelo sposobnega in vplivnega delavca«, je o njem zapisala Krupska.¹³¹

¹²⁹ Leninovo pismo Saumianu z dne 6. decembra 1913, Sočinenija V/48, str. 235.

¹³⁰ Protokolov tega zasedanja ni na voljo. Po pisanju Trockega je bilo v policijskem poročilu Stalinovo ime na zadnjem mestu. Glej Trotzki, Stalin, str. 224.

¹³¹ Na praški konferenci je bil Malinovski izvoljen v boljševiški centralni komite. Na pobudo boljševikov so ga izvolili tudi za poslanca četrte dume. Pogosto je prihajal v Krakov in celo stanoval pri Leninu. Svoje govore v dumi je dobival neposredno od Lenina in jih nato dajal v pregled, kot se je kasneje izkazalo, policijskemu šefu. Malinovski je denunciral na desetine boljševikov. Mnogi so Lenina svarili pred njim, tudi Buharin. Prav zaradi Malinovskega so se odnosi med Buharinom in Leninom zaostriili. Imenovali so posebno komisijo, ki naj bi preiskala govorice, ki so se širile o provokatorski dejavnosti Malinovskega. Videti pa je, da Lenina preiskava ni preprečala o njegovi krivdi. /Glej Buharin, Lenins Persönlichkeit, IPK št. 29 z dne 26. februarja 1925/.

»Vladimirju Iljiču se ni zdelo mogoče, da bi bil Malinovski provokator«, je zapisala Krupska. »Samo enkrat je podvomil. Spominjam se Lenina, kako je nekoč dejal: In če je to resnica? Njegov obraz je pri teh mislih spretelet nemir.« /Krupska, Erinnerungen, str. 310–311/.

8. maja 1914 je Malinovski vrnil mandat poslanca in odpotoval, ne da bi se oglasil v Poroinu, v Nemčiji. Po porazu carske vlade je dala provizorična vlada in pozneje sovjetska vlada pregledati akte »Ohrane«. Ugotovili so, da je bil Malinovski dobro plačan tajni agent v boljševiškem centralnem komiteju. Fischer L., Das Leben Lenins, Wien, 1965 /dalje navajam: Fischer, Das Leben Lenins/, str. 109.

Nasprotniki so Leninu podlo očitali, da je prikrival policijskega agenta. Malinovskega so izvolili za voditelja boljševiške socialnodemokratske frakcije, ki jo pe Leninovem navodilu izvedla dokončen razcep z menjševiki. Boljševiški poslanci so nato formirali v dumi *samostojno frakcijo* in sprejeli po Leninovem nasvetu naziv: ruska socialnodemokratična delavska frakcija. Menjševiki-likvidatorji so šli s svojimi očitki proti Leninu celo tako daleč, da so govorili, da z razcepom zavestno koristi policiji, ki hoče oslabiliti socialno demokracijo. /Shub, S. D. Lenin, A Biography, New York 1948, str. 194–195, 333; Wolfe B., Three who Made a Revolution, New York, str. 540–557; Badajev A., The Bolsheviks in the Tsarist Duma, London 1932; Trotzki, Stalin, str. 226; glej tudi Lenin, Izbrana dela/IV, str. 341.

Samo v krakovskem obdobju je Lenin napisal nad 40 člankov o agrarnem vprašanju. Krupska je kasneje poudarila velik pomen krakovskega obdobja za kasnejši razvoj socialistične graditve v prvem obdobju po Oktobru. To obdobje je označila kot »predšolski razred« socialistične izgradnje.¹³²

V skromnem krakovskem stanovanju je Lenin razvijal živahno korespondenco s strankinimi delavci v Rusiji. Emigranti, ki so se vračali v domovino, so prihajali pogosto po instrukcije k Leninu v Krakov. Dostikrat so tu potekali posveti centralnega komiteja s partijskimi delavci. Največjega pomena je bil poroninski posvet, ki je trajal od 22. septembra do 1. oktobra 1913. Razpravljali so o vprašanju sklicanja strankinega kongresa, o stavkah, o pripravah na politično generalno stavko, o nalogah agitacije, o izdajanju popularnih brošur, o nedopustnosti omejevanja gesla o demokratični republiki pri agitiranju, o konfiskaciji veleposesti in osemurnem delavniku. Razpravljali so tudi o vprašanju, kako je treba delati v legalnih organizacijah in kako je treba voditi socialno-demokratično delo v dumi. Sprejeli so tudi pomembno resolucijo o nacionalnem vprašanju, ki jo je napisal Lenin. V krakovskem obdobju je Lenin položil temelje množični boljševiški stranki.

Za mnoge neruske socialne demokrate so nenehne razprave, frakcijski boji, razcep med boljševiki in menjševiki, idejni spori in razcepi v okviru same boljševiške stranke pomenili nekaj nenavadnega. V teh sporih nikakor ni šlo za sholastične subtilnosti, kot so mnogi mislili, ampak za osnovna vprašanja revolucionarnega gibanja. Zgodovina je pokazala, da so bili samo Lenin in njegovi sodelavci kos bodočim zgodovinskim nalogam. Skrbno so definirali platformo stranke in opredelili razmejitvene linije. Samo tako si je mogoče razložiti vrsto uspehov, ki so jih dosegli privrženci »Pravde« med delavstvom. Stara generacija se je v veliki večini v času reakcije umaknila iz boja. Legalni marksisti, ki so se radi trkali na prsi zaradi svojega političnega realizma in izjavljali, da je Lenin voditelj dekadentne sekte, so bili vse bolj izolirani in potisnjeni v stran.

Pisma iz Leninovega krakovskega glavnega stana so postajala vse bolj optimistična. Krupska je v začetku leta 1913 pisala Šklovskemu: »Zveze so sedaj povsem drugačne kot nekoč. Mnogo bolj je čutiti, da imamo opravka s somišljeniki... Boljševiška stvar stoji bolje kot kdajkoli.« Iz Krakova je Lenin neumorno zasledoval vzpon delavskega gibanja, registriral in klasificiral vsa dogajanja. Z njemu lastno natančnostjo je zasledoval utripe proletarskega gibanja. »Lenin ima za seboj samo mladino«, so ironično opozarjali likvidatorji. Lenin pa je prav v tem videl prednosti za svojo stranko. Revolucija in vojna sta naložili prav mladim generacijam najtežja bremena. Socialistična stranka, ki ni sposobna, da pritegne mladino, nima česa pričakovati.

Boljševizmu sovražne skupine — likvidatorji, oztovisti, spravljivci vseh vrst — so bili nesposobni, da bi se ukoreninili v delavskem gibanju. Lenin je iz tega povzel sklep: »Samo v boju s temi skupinami bo mogoče skovati resnično socialnodemokratsko stranko Rusije.«

»Vojna med Avstrijo in Rusijo«, je pisal Lenin v začetku leta 1913 Gorkemu, »bi bila v vsej vzhodni Evropi za revolucijo zelo koristna; malo pa je verjetno, da nam bosta Franc Jožef in Nikolaj pripravila to veselje.« Čez leto in pol pa se je vojna začela...

¹³² Krupska, Erinnerunggen II, str. 284.

VIII.

Ko je Nemčija napovedala Rusiji vojno, so se boljševiki v Poroninu zbrali v Leninovem stanovanju in se posvetovali, kakšno stališče naj zavzamejo. Lenin je bil mnenja, da bo vojna pospešila revolucijo, vodstvo stranke se mora zato kar najtesneje povezati z Rusijo in voditi propagando v duhu revolucionarnih perspektiv.

Pet dni kasneje so Lenina aretirali in ga nato po posredovanju vidnih socialnih demokratov pri centralnih oblasteh po desetih dneh izpustili. Viktor Adler je izposloval dovoljenje, da je Lenin lahko zapustil Avstrijo, ter se skupaj s Krupsko 5. septembra 1914 preselil v Bern. Takoj po svojem prihodu v Švico je napisal znane teze »O nalogah revolucionarne socialne demokracije v evropski vojni«. Vsebovale so osnovne misli o taktiki stranke v boju proti imperialistični vojni. V bistvu so bile bojni poziv kapitalističnemu svetu. »Sestavljene niso bile zato, da bi se zaprašile v kakem predalu,« je duhovito pripomnila Krupska.

Revolucionarne taktične poglede je bilo treba kar najhitreje približati delovnim slojem, ki so nosili glavna bremena vojne. V prvih dneh bivanja v Švici pa so bili Lenin in njegovi sodelavci povsem odrezani od Rusije. Šele sredi oktobra je bila vzpostavljena zveza prek Šljapnikova, ki je prišel v Stockholm z namenom, da posreduje zvezo med Leninom in Rusijo. Iz Leninove korespondence je mogoče razbrati, v kako hudih razmerah so boljševiki vzdrževali zveze s političnim vodstvom v domovini.

Pričelo se je Leninovo zimmerwaldsko obdobje, oziroma njegov boj za tretjo internacionalo. Dolgotrajno, naporno delo za zgraditev stranke in organiziranje delovnih slojev Rusije, predvsem delavskega razreda, je Leninu omogočilo, da je hitro in brez tavanja odkril ter oblikoval pravilno taktično smer. V dveh in pol mesecih je izdelal jasno, brezkompromisno taktično linijo, ki je opredeljevala vso njegovo nadaljnjo dejavnost. Lenin je v medvojnih letih zrastel v pomembnega voditelja mednarodnega delavskega gibanja. Njegovi nastopi na mednarodnih konferencah socialistov so z jasno začrtano platformo želi vse večje uspehe. Iz tega obdobja Leninove aktivnosti naj opozorim samo na nekatere momente. V obdobju zmagoslavnega pohoda militarizma in ideološkega razkroja II. internacionale je bila leta 1915 sklicana bernska konferenca boljševiških sekcij RSDRP v inozemstvu. Imela je velik pomen, ne le za zgodovino ruskih socialistov, temveč tudi za zgodovino mednarodnega delavskega gibanja.

Vojna je v prvih mesecih vplivala tudi na boljševiške sekcije v inozemstvu. V njihovih vrstah je bilo opaziti zmedo, neodločnost, negotovost in pomanjkanje koordinacije. Želja, da izoblikujejo jasna in natančna stališča v zvezi z vprašanjem vojne, da čim uspešneje propagirajo idejo CK o pretvarjanju imperialistične vojne v državljansko in da okoli tega gesla zberejo vse, ki so ostali zvesti socialistični zastavi, to je bil razlog, da so pospešili sklicanje konferenci v Bernu.

Dnevni red konference je vseboval vsa bistvena idejno-taktična in organizacijska vprašanja. Po poročilih sekcij je poročal Lenin »o najbolj zapletenem vprašanju časa«, o vojnem vprašanju in o drugih vprašanjih, ki jih je zastav-

ljala vojna. Osnova Leninovega referata in resolucij o vojni ter o nalogah stranke so bile njegove teze in manifest CK.

Konferenca je s soglasno sprejetimi resolucijami dala močno pobudo za ideološko strnitev in okrepitev boljševikov v inozemstvu na jasno začrtani internacionalistični osnovi. Sprejete smernice so jim omogočile, da so njihove inozemske sekcije zavzele doslednejše stališče do imperialistične vojne. Njihova dejavnost v Franciji, Švici, Angliji, na Švedskem in v ZDA je zelo oživela. Te sekcije so imele velike zasluge za propagiranje Leninovih idej in za ideološko strnjevanje levih skupin na internacionalističnih osnovah.

V prvih mesecih vojne so se sestali tudi socialisti nevtralnih dežel v težnji, da obnovijo II. internacionalo. Socialisti antantnih dežel in centralnih sil pa so se zbrali s ciljem, da razglasijo svoja »socialno-šovinistična« gesla. Vsem je bilo skupno, da so videli osnovni vzrok za vojno v kapitalizmu z njegovimi imperialističnimi in militarističnimi manifestacijami. Socialisti večinskih strank vojskujočih se dežel so z gesli o »obrambi domovine« in »državljanskega miru« podpirali svoje imperialistične vlade in s tem izdali načela socializma. Socialisti nevtralnih dežel niso bili enotni v oceni stopnje krivde obeh imperialističnih grupacij. Niso si bili na jaspem, kdo nosi glavno krivdo za vojno: antanta ali centralne sile.

Upi socialistov nevtralnih dežel, da bo mogoče oživiti stare institucije internacionalne, so propadli. Socialnodemokratske stranke vojskujočih se dežel so bile pretesno povezane z meščanskim razredom svojih držav. Vsi poskusi, da bi zbližali uradne stranke ali da bi v okviru MSB obnovili drugo internacionalo, so propadli zaradi šovinističnega stališča njenih voditeljev. Obnovitev mednarodne solidarnosti brez razcepa z drugo internacionalo se je zdela nemogoča. Edina realna možnost za mednarodno sodelovanje je bila strnitev opozicijskih skupin in organizacij, ki so rastle in se utrjevale na antimilitaristični osnovi.

Prva mednarodna konferenca, na kateri so se prvič po začetku vojne srečali socialisti tako iz vojskujočih se kot iz nevtralnih dežel, je bila konferenca socialističnih žensk v Bernu (od 26. do 28. marca 1915). Tako se je mednarodno delavsko žensko gibanje prvo odzvalo Leninovemu pozivu k strnitvi svojih vrst. Kljub slabostim je bila mednarodna ženska konferenca pomemben dogodek v zgodovini mednarodnega delavskega gibanja. Bila je prva mednarodna konferenca, ki je združila ženske obeh vojskujočih se taborov pod zastavo resničnega internacionalizma.

Teden dni po mednarodni konferenci socialistk se je v Bernu pričela mednarodna mladinska socialistična konferenca (od 5. do 7. aprila 1915). Tudi ta ni dobila »blagoslova« uradne socialistične organizacije — biroja mednarodne socialistične lige, ki je sklicanju konference celo nasprotoval.

Ko je Lenin vrednotil rezultate konference socialističnih žensk in mladine, je opozoril, da konferenci nista določili borbene linije internacionalistov. Proletariata nista opozorili na nevarnosti, ki mu grozijo od socialističnih pojmovanj »obnovitve« internacionalne. V glavnem so se omejili na ponavljanje starih resolucij, ne da bi povedali delavcem, da je brez boja proti socialnemu šovinizmu stvar socializma brezupna. »Konferenci pomenita stopanje na mestu«, je zapisal Lenin. Čeprav Leninovih resolucij na obeh konferencah niso sprejeli, je bil prepričan, da jih bodo delavci, ki iščejo izhod iz vojne, dojeli prej ali slej. Zavzemal se je za sodelovanje z nasprotniki vojne, čeprav so bili v začetku

nedosledni in omahljivi. Zavedal se je, da bo nadaljnji razvoj nenehno krepil revolucionarno krilo v mednarodnem delavskem gibanju.

Srečanja socialistov iz nevtralnih in vojskujočih se dežel na socialnošovinističnih in pacifističnih osnovah niso uspela. Konference s takšnimi izhodišči niso mogle premostiti krize, v katero je zapadla internacionala.

Po dolgotrajnih prizadevanjih je prišlo leta 1915 do zimmerwaldskega srečanja socialistov. Prvič od začetka vojne so se sešli socialisti, ki so se odlikovali v političnem in sindikalnem gibanju svojih dežel, da bi se posvetovali o metodah in ciljih skupnega boja za mir. Prvič od začetka vojne so si francoski in nemški socialisti prek strelskih jarkov in bodečih ovir podali roke in izjavili: »Ta vojna ni naša vojna!« Konferenca je dala pobudo in simbol gibanju, iz katerega je zrastle III. internacionala. Potekala je od 5. do 8. septembra. Po ideološki sestavi je bila zelo heterogena.

Lenin je na zimmerwaldski konferenci formiral in strnil vrste zimmerwaldske levice. Idejno in organizacijsko povezana in strnjena je začela leвица razvijati in širiti svoje ideje v okviru organizacijskih skupin zimmerwaldskega gibanja.

Lenin je z revolucionarnim optimizmom gledal v bodočnost in trdno veroval v uspeh revolucionarne taktične linije. V tem optimističnem zanosu je zapisal: »V septembru 1914 je bilo videti, da je manifest našega CK osamljen. V marcu 1915 je sledila mednarodna ženska konferenca, ki je sprejela malo pomembno pacifistično resolucijo, v septembru 1915 pa se je že zbrala cela skupina mednarodne levice; razvijamo svojo taktiko v skupnem manifestu, uresničujemo vrsto naših osnovnih idej, sodelujemo in ustanovljamo MSK, tj. dejansko novi mednarodni socialistični biro.«

Lenin je posvetil vse sile propagiranju zimmerwaldskih idej. Pazljivo je zasledoval poročila o zimmerwaldski konferenci, pisal članke o njenem pomenu in imel v oktobru 1915 predavanja o konferenci ruskim socialistom v Lausannu, Ženevi in Zürichu.

Pol leta po zimmerwaldski konferenci je protivojno razpoloženje kljub oviram MSB in večinskih »socialistov« zelo napredovalo. 28 strank, od tega 13 uradnih, iz 18 dežel se je izreklo za priključitev k zimmerwaldskemu gibanju. To razpoloženje je bilo izraz mirovnih teženj množic, izraz njihovega revolta proti strašnim človeškim žrtvam, ki jih je povzročala vojna in proti pomanjkanju, ki so ga občutili delovni sloji. Socialnopacifistično gibanje, ki je v začetku dajalo ton zimmerwaldskemu gibanju, je z nadaljevanjem vojne dobivalo vedno močnejše socialnerevolucionarno obeležje.

Študij ekonomije imperializma, analiza tega gibanja, dojemanje celotne svetovne podobe imperializma so Leninu omogočili, da je vrsto političnih vprašanj postavil na novo in probleme temeljito osvetlil. Sredi tega znanstvenega dela je našel dovolj časa, da se je predal pripravam na kienthalsko konferenco. Ta konferenca je po izjavah Lenina pomenila korak naprej k razcepu z desnimi socialisti. Vpliv levice se je okreпил, predsodki proti njej pa so se zmanjšali. Zimmerwaldovci so dokončno stopili na pot razcepa z uradnimi socialisti. Kienthalske resolucije so bile bližje liniji Lenina in njegovih somišljenikov kot zimmerwaldska resolucija. »Grigorij (Zinovjev — op. pisca) je zelo navdušen nad Kienthalom,« je zapisala Krupska v pismu Šljapnikovu dne 1. junija 1916. »Naravno, jaz lahko sodim samo po pripovedovanju. Na konferenci so mnogo govorili, notranje enotnosti pa manjka, ni tiste enotnosti, ki bi bila lahko jam-

stvo za uspeh stvari. Vidi se, da množice še ne sledijo, kot se je izrazil Badajev, samo pri Nemcih je opaziti nekaj tega.«

Zgodovinski pomen kienthalske konference je bil v tem, da je pospešila združevanje socialistov-internacionalistov na osnovi leninskih načel. Medtem ko se je zimmerwaldska konferenca omejevala le na propagandistično-agitacijsko pojasnjevanje stališč do desnih socialistov centra, so v Kienthalu izdelali, čeprav ne v vseh točkah, dosleden akcijski program. Zaradi širjenja kienthalskega manifesta med vojaštvom v strelskih jarkih so v Nemčiji maja 1916 ustrelili tri oficirje in 32 vojakov. Nemška vlada se je bala revolucioniranja množic. Lenin in njegovi sodelavci so opozarjali, da je množicam treba vedno povedati resnico, neokrnjeno, neolepšano resnico, ne da bi se bali, da jih lahko ta prestraši. Prav na delovnih množicah, na delavskem razredu, je Lenin gradil svoje upe, kajti samo množice so lahko izbojevale socializem.

Zimmerwaldska levica, ki so jo formirali na Leninovo pobudo, se je pod njegovim vodstvom uspešno razvijala in krepila. Vzporedno s prizadevanji, da ustvari organizirano revolucionarno skupino švicarskih socialnih demokratov, so poskušali prek zvez z levimi skupinami v skandinavskih deželah, v Franciji in ZDA razširjati idejo zimmerwaldske levice. Prizadevali so si razmejiti zimmerwaldsko levico od desnice in centristov.

Proti koncu leta 1915 in v letu 1916 so se med Leninom in zimmerwaldovci izoblikovala taktična nesoglasja v teoriji in praksi. Švedi, Norvežani, Holandci, nemška in poljska levica so se razhajali z Leninom v vprašanih razorožitve, samoodločbe narodov, ob kolonialnem vprašanju itd.

O geslu razorožitve je Lenin napisal izčrpane analize. Obravnaval ga je v povezanosti z razrednim bojem in revolucijo ter oportunizmom. Defetistična stališča je ostro kritiziral z vidikov revolucionarnih perspektiv evropske revolucije. Razorožitvi nikakor ni nasprotoval, toda geslo o razorožitvi je bilo zanj uresničljivo le v tesni povezanosti z zmagovito socialistično revolucijo in diktaturo proletariata.

S svojimi članki in razpravami o narodnem vprašanju je Lenin v zimmerwaldskem obdobju razvil nove teoretične poglede na nacionalno in kolonialno vprašanje. Njegovi genialni pogledi se do danes niso v ničemer preživeli. Tudi v sodobnem svetu čutimo njihovo življenjsko silo in perspektivo. Za Lenina sta samoodločba in demokratični centralizem v stranki vselej pomenila dialektično komplementarnost.

Sredi Leninovega znanstvenega in političnega dela je dosegla Švico novica o zmagi februarske revolucije v carski Rusiji. Lenina so odtlej dogodki v Rusiji povsem zaposlili. Pričel se je pripravljati na vrnitev v Rusijo.

Februarska revolucija je bila po svojem socialnem sestavu od samega začetka delavsko-kmečka. Najdelavnejše so bile tekstilne delavke, kovinarski delavci in vojaki-kmetje iz petrograjske garnizije. Gibanje se je usmerilo najprej proti pomanjkanju kruha in proti tegobam, ki jih je prinesla vojna. Delavci so zahtevali osemurni delavnik in vrsto socialnih reform, kmetje pa odpravo fevdalnih odnosov in razdelitev veleposesti.

Istega dne, ko se je začela vstaja, so nastali prvi sovjeti delavskih in vojaških odposlancev. Na pobudo menjševikov so ustanovili začasni izvršni komite delavskega sovjeta. 27. februarja so predstavniki menjševikov, socialnih revolucionarjev, boljševikov, judovskega bunda in poljsko-letonske socialne demokracije osnovali petrograjski sovjet in izvolili Čheidzeja za predsednika.

V boju se je izoblikovala enotna, revolucionarna organizacija sovjetov delavskih in vojaških odposlancev, medtem ko so bili v revoluciji leta 1905 sovjeti še ločeni med seboj. Novo osnovani petrograjski sovjet je pozval delavce, naj izvlelijo v tovarnah svoje odposlance v sovjete, in potrdil spontano nastajanje skupnih vojaških in delavskih sovjetov.

Zmagi revolucionarne vstaje v Petrogradu je sledil revolucionarni polet v vsej deželi. Poleg sovjetov, ki so poseblejali revolucionarno-demokratsko diktaturo proletariata in kmetov, je nastala v februarjskih dneh tudi začasna vlada, ki jo je imenoval začasni komite državne dume; prišlo je do dvovladja.

V petrograjskem sovjetu, posebno v njegovem prezidiju, so tedaj prevladovali socialni revolucionarji in menjševiki. Socialni revolucionarji so bili na prvi stopnji revolucije najmočnejša stranka v Rusiji. V svojih vrstah so združevali predvsem revne kmete in malo buržoazijo provincialnih mest. Druga najmočnejša stranka v Rusiji so bili po februarju 1917 menjševiki, ki so jim sledili mestni sloji. Boljševiki so bili tedaj po moči na tretjem mestu.

Političnih organizacij buržoazije v Rusiji tedaj niso preganjali. Med vojno se je buržoazija gospodarsko in politično okrepila. Tudi pomoč antantnih sil je prispevala k njeni zmagi. V boju za popolno in nedeljeno oblast je buržoazija lahko računala na podporo socialnih revolucionarjev in menjševikov.

Z zakonom o svobodi gibanja je bilo tudi boljševiški stranki omogočeno legalno delovanje. Boljševiki so se pričeli vračati iz pregnanstva in politične emigracije. Novi položaj je zahteval od stranke nov strateški načrt, novo taktiko in gesla. Vodstvo boljševiškega CK v Petrogradu je bilo tedaj v rokah Molotova, Šljapnikova in Saluzkega. Stranka se je znašla v zamotanem položaju dvovladja začasne vlade in sovjetov delavskih in vojaških odposlancev, to je dveh diktatur — diktature buržoazije ter revolucionarno-demokratske diktature proletariata in kmetov.

Pred boljševiško stranko je bilo vprašanje, kakšno taktično stališče naj zavzame v novem položaju. Mnogi boljševiki niso takoj dojeli razredne vloge in pomena sovjetov kot nove oblike oblasti. Milijske množice je bilo treba povezati in pred njimi razgaliti politiko začasne vlade ter škodljivo vlogo sporazumaštva. Glede teh vprašanj od vsega začetka stališča boljševiških organizacij niso bila jasna. Nekateri boljševiški komiteji in boljševiški voditelji so prišli pod vpliv menjševiških gesel o nujnosti sporazumevanja z začasno vlado. Menjševiki in eseri so tedaj trdili, da je treba začasno vlado podpirati, da bi lahko uresničila buržoaznodemokratsko revolucijo. Če bi se vlada skušala povrniti k staremu redu, jo je treba kritizirati, ne pa strmoglaviti. Pod vplivom teh gesel so nekateri boljševiški voditelji pozivali množice, naj nadzirajo delo začasne vlade. Pod nadzorstvom so razumeli organiziranje kampanj in demonstracij. Takšna taktična smer bi v svoji zadnji konsekvenci pomenila prepustanje oblasti meščanski začasni vladi. Položaj se ni spremenil niti potem, ko sta se vrnila Stalin in Kamenev iz sibirskega pregnanstva. Glavni urednik Pravde Muranov, nekdanji poslanec dume, je po izjavah Šljapnikova predlagal zmeren odnos do začasne vlade. Kamenev je tedaj v Pravdi pisal: »Če si stojijo armade nasproti, bi bila najbolj neumna politika ukazati, naj položi ena armada orožje in gre domov. To ne bi bila politika miru, ampak politika sužnjeva, ki jo mora svobodno ljudstvo z zaničevanjem zavreči. Dokler se nemška armada pokorava svojemu cesarju, mora ruski vojak stati trdno na svojih položajih.« Kamenev je bil prepričan, da je imperialistični značaj vojne odvisen

od cesarja. Spremenjeni kurz Pravde je pomenil po izjavah Šljapnikova zmagooslavje »brambovcev«. Tudi Trocki je opozoril na omahljivo stališče nekaterih boljševikov dočasne vlade v času od februarja do aprila 1917. Kako ogromna je razlika med Leninovo analizo v »Pismih od daleč« in stališči boljševikov, ki so se vrnili iz sibirskega pregnanstva!¹³³

V svojih člankih »Pisma od daleč« je Lenin nakazal, kakšno smer naj stranka zavzame po februarški revoluciji. Pisal je, da je treba boljševiško taktiko prikrojiti novemu položaju. »Do februarja 1917 je bila na dnevnem redu drzna revolucionarno-internacionalistična propaganda; pozivali smo množice v boj in jih prebujali. V februarških in marčnih dneh je bil potreben nesebičen, borben heroizem, da bi čimprej premagali neposrednega sovražnika — carizem. Sedaj preživljamo prehod od prve etape revolucije k drugi, od boja s carizmom k boju z imperializmom Gučkova in Miljukova, veleposestnikov in kapitalistov.« Lenin je dalje pozival, da revolucija še ni končana, da se morajo delavci še naprej junaško boriti in izbojevati zmago tudi v drugi etapi revolucije. Poudarjal je, da je bila februarška revolucija le prva stopnja revolucije in da preživlja Rusija svojevrstno zgodovinsko stanje prehoda k drugi etapi. Opredelil je tudi razredno bistvo nastajajoče oblasti sovjetov delavskih in vojaških odposlancev. Novo oblast je označil kot zarodek delavske vlade, ki predstavlja interese vseh siromašnih množic prebivalstva, devetih desetih državljanov, ki zahtevajo mir, kruh in svobodo. Edino poročstvo za svobodo in končno uničenje carizma je videl v oborožitvi proletariata ter v utrjevanju, razširjanju in razvijanju vloge, pomena in moči sovjetov delavskih in vojaških odposlancev. Zahteval je, naj ustanovijo delavsko milico ali delavske straže in onemogočijo buržoazni vladi, da bi s svojo policijo rešila monarhijo. Stranko je pozival, naj odreče podporo začasni vladi: »Proletariat ne more in ne sme podpirati vojne vlade, vlade restavracije.« Oborožitev proletariata mu je pomenila edino jamstvo. »Brez tega pomembnega, osnovnega, radikalnega ukrepa ne moremo niti govoriti o kakem resnem odporu proti ponovni vzpostavitvi monarhije in proti poskusu, da ukinejo ali omejijo dane svoboščine, niti o tem, da odločno krenemo po poti, ki vodi h kruhu, miru in svobodi.«

Leninovih idej tedaj ni nihče branil. Nihče ni poznal gesel boljševikov, kot je zapisal Antonov. Šljapnikov pa je leta 1925 takole ocenil takratni položaj: »Tovariši, ki so se vrnili iz Sibirije, so naše delo kritično in negativno ocenjevali. Niso kritizirali pomanjkljive strjenosti in odločnosti našega dela. Nasprotno! Zavračali so naše nenehno prizadevanje, da bi potegnili ločnico med boljševiki in spravljivci.«

¹³³ Boljševiki, ki so živeli v izoliranih taboriščih Turukanskega področja, so zagovarjali podporo provizorni vladi. Stalin in Kamenev sta zavzemala po izjavah Trockega spravljivo stališče do menjševikov. Kamenev je podpisal celo telegram skupno s kadeti, menjševiki in eseri. V njem so čestitali velikemu knezu Mihaelu Romanovu, ker se je branil zasesti prestol, preden bi ustavodajna skupščina sprejela svoje sklepe. Na ta telegram takrat ni bil nihče pozoren. Kasneje se je te njihove napake v času frakcijskih bojov spomnil Stalin, čeprav je bilo njegovo stališče do provizorne vlade tedaj prav toliko omahljivo. Stalin med vidnimi boljševiki tedaj ni imel večje vloge. Pjaticki ga v svojih zelo podrobnih spominih na obdobje 1896 do 1917 niti enkrat ne omenja. V zborniku dokumentov moskovskega oddelka carke policije — Ohrane, ki obravnava zgodovino boljševizma od leta 1903 do leta 1917, navajajo Stalina samo trikrat: ob kooptaciji v centralni komite, ob sprejemu v biro CK in v zvezi z njegovo udeležbo na krakovski konferenci. V poročilih policije in spominski literaturi Stalin nikdar ne nastopa kot voditelj, pisatelj in pobudnik idej, ampak kot član krajevnega komiteja, član CK-ja, sodelavec časopisov in udeleženec konferenc. Zunaj meja Rusije o njem ni nihče nič vedel. Ko se je vrnil iz sibirskega pregnanstva, ga ni sprejela nobena delegacija, tako kot Lenina ali Trockega. Menjševiško-eserski manifest vsem narodom sveta je Stalin v Pravdi pozdravil, ne da bi kritično analiziral njegovo vsebino.

Za presojo mentalitete vodilnih slojev v boljševiški stranki neposredno po februarški revoluciji je bila velikega pomena konferenca boljševikov vse Rusije, ki jo je v Petrogradu sklical biro centralnega komiteja 28. marca 1917. Konferenca je bila pomembna zlasti za presojo Stalinove koncepcije po njegovi vrnitvi iz Sibirije, kjer je bil štiri leta navezan sam nase. Trocki mu je očital, da njegovi članki in govori kažejo, da je povsem brez revolucionarnih perspektiv.

Čeprav je od februarске revolucije preteklo že več dni, je v stranki še vedno vladala zmešnjava, ki jo je vodstvo v naslednjih tednih le še poglobilo. Večina delegatov na konferenci je pripadala centru, njihov govornik pa je bil Stalin. Poudarjal je, da je začasna vlada prevzela nalogo, da konsolidira pridobitve revolucionarnega ljudstva. V resoluciji so pozvali provizorno vlado k energičnemu boju za popolno odstranitev starega režima. O samostojnem boju za osvojitve oblasti, četudi samo v okviru demokratičnih nalog, ni bilo govora. Ko so naslednjega dne (29. marca) razpravljali o predlogu desnega menjševika Zeretellija o združitvi boljševikov in menjševikov, je Stalin ta predlog blagohotno podprl. »Moramo ga sprejeti. Naše predloge moramo uskladiti z linijo združitve. Združitev je mogoča na liniji Zimmerwalda in Kienthala.« Molotov, ki ga je Lenin nekoč ironično označil, da je »fascikel Rusije« in je kasneje v letih 1934 in 1935 skupaj s Stalinom brez pridržkov podpisoval likvidacijske proskribcijske liste proti starim boljševikom, je bil glede združitve skeptičen. Tudi Saluzki je odločno protestiral. Stalin pa je vztrajal pri svojem stališču. Izjavil je: »Ne smemo prehitovati dogajanja in izbrisati razlik v mišljenju. Brez razlik v mišljenju ni življenja v stranki.«¹³⁴ Kamenev je na konferenci predsednikov najpomembnejših sovjetov, ki je bila istočasno v Petrogradu, celo izjavil, da je srečen, ker lahko s svojim glasom v imenu boljševikov podpre resolucijo Dana, voditelja desnih menjševikov. Tak je bil položaj v stranki boljševikov teden dni pred Leninovo vrnitvijo v Rusijo.

3. aprila 1917 so se Lenin, Zinovjev in skupina ruskih političnih emigrantov (okrog 30 po številu) vrnili iz Švice v zapečatenem vagonu prek Nemčije v Rusijo. Ob prihodu v Stockholm so dali posebno izjavo, ki je bila objavljena v levem socialističnem časopisu Politiken. V njej so opozorili na stališče angleške vlade, ki ni pustila, da bi se vrnili v Rusijo tisti ruski revolucionarji, ki so nasprotovali vojni. Skupina ruskih tovarišev v Švici je zato sklenila, da se bodo vrnili v Rusijo prek Nemčije in Švedske. Fritz Platten, sekretar švicarske socialne demokracije in voditelj njenega levega krila, znan internacionalist in antimilitarist, je vodil pogajanja z nemško vlado. Ruski boljševiki so zahtevali v času prehoda zase eksteritorialne pravice brez pregleda vizumov in prtljage. Nihče ni smel vstopiti v njihov vagon. Zahtevali so pravico, da potuje z njimi kdorkoli, ne glede na politične poglede, če ga hočejo vzeti s seboj. Obljubili so, da se bodo zavzeli za osvoboditev nemških in avstro-ogrskih civilnih ujetnikov v Rusiji. Nemška vlada je te pogoje sprejela.

Ko je šla skupina boljševikov pod vodstvom Kameneva Leninu naproti in ga sprejela na finsko-ruski mejni postaji Belostrov, Stalina ni bilo med njimi. Komaj se je Lenin vrnil je že napadel Kameneva: »Kaj pisarite v Pravdi? Videli smo nekaj števil in smo se zelo hudovali«, je zapisal v spominih Razkol-

¹³⁴ Protokole konference boljševikov z dne 28. marca 1917 sta Zinovjev in Kamenev posredovala Trockemu leta 1926, ko sta prišla v opozicijo proti Stalinu. Trocki jih je nato objavil. V bistvu se protokoli ne razlikujejo od člankov v Pravdi, ki jih le dopolnjujejo.

kov, ki je kasneje postal znan rdeči admiral in prijatelj Kirova, za časa čistk pa je le po naključju utekel stalinskemu terorju. Kamenov je že bil navajen na takšne hladne prhe, saj je dolga leta sodeloval z Leninom v inozemstvu. Zaradi tega se ni niti najmanj zmanjšala njegova ljubezen in občudovanje do Lenina, polnega revolucionarne zavzetosti, globine, preprostosti in hudomušnih pripomb.

Množice so na petrograjski postaji navdušeno sprejele svojega voditelja, ki se je po devetih letih vrnil v domovino. Njegova vrnitev je bila za usodo revolucije odločilnega pomena. V pozdravnem govoru je Lenin pozval delovne množice Rusije v boj za zmago socialistične revolucije.

Že naslednjega dne po vrnitvi v Petrograd se je Lenin udeležil posveta boljševiške frakcije v tavrški palači, na katerem je obrazložil svoja stališča. Mnogim se je zdelo, da je Lenin vprašanja preostro formuliral in da je bilo še prezgodaj govoriti o socialistični revoluciji.

V pritličju tavrške palače so tedaj zasedali tudi menjševiki. Eden izmed njih je prišel k boljševikom in vztrajal, naj Lenin ponovi svoje teze na skupnem zasedanju menjševiških in boljševiških delegatov. Konferenca boljševikov je njegov predlog sprejela. Lenin je ponovil svoj referat na skupnem zborovanju socialnih demokratov. Govoril je okoli dve uri in nato povzel svoj govor v kratke teze, ki so prišle v zgodovino kot aprilske teze. V njih je nakazal naloge boljševiške stranke v procesu preraščanja buržoazno-demokratske revolucije v socialistično. Nakazal je politične in ekonomske osnove stranke v novi etapi revolucije ter določil politično-organizacijsko obliko nove oblasti. Lenineve teze so zajele vse vidike boja za prehod od buržoazno-demokratske revolucije k socialistični. Poudarile so vodilne sile proletarske revolucije, nakazale etape prehoda in določile stališča stranke do vseh tekočih problemov. Teze so vsebovale teoretično natančno zasnovan, konkreten načrt za prehod k socializmu.

V uvodu svojih tez je Lenin opozoril na buržoazen značaj februarske revolucije ter pojasnil notranjo in zunanjo politiko začasne vlade. »Državna oblast,« je pisal Lenin, »je prišla v roke novega razreda in sicer buržoazije ter poburžoazenih zemljiških gospodov.« Buržoazija je sklenila blok z odkrito monarhističnimi elementi. Odpravila je vse stare zakone, ki so ovirali razvoj bančništva, ustanavljanje akcijskih družb in razširitev monopolov. Stari aparat oblasti je ostal skoraj nedotaknjen. Lenin je poudaril, da je nova vlada že začela na vse načine zavirati revolucionarne množične akcije, da bi preprečila prevzem oblasti po ljudstvu od spodaj, kar je edino poroštvo za uspeh revolucije. Opozarjal je, da pomeni v zunanji politiki nova vlada nadaljevanje vojne ob strani imperialističnih velesil, vojne za delitev kapitalističnega plena, za zatiranje malih in šibkih narodov.

Lenin je v tezah opozoril tudi na dvolično vlogo menjševiško-eserske večine petrograjskega sovjeta, ki prostovoljno izroča državno oblast buržoaziji in njeni začasni vladi ter ji prepušča vodstvo. Napovedal je, da se medsebojno prepletanje dveh diktatur, dveh razredov, ki si stojita nasproti sovražno, antagonistično, ne bo moglo dolgo nadaljevati. V državi ne moreta obstajati vzporedno dve oblasti; dvovladje je v razvoju revolucije le prehodno. Nujno mora biti konec ali diktature buržoazije ali diktature proletariata. Lenin je zahteval, naj boljševiki izrečejo začasni vladi nezaupnico in ji odrečejo podporo.

Socialni revolucionarji in menjševiki so tedaj prepričevali ljudstvo, da se je z zmago revolucije značaj vojne bistveno spremenil in da vojna ni več imperialistična. Pozivali so k obrambi buržoazne domovine in se razglašali za revolucionarne brambovce. To revolucionarno brambovstvo je Lenin v tezah ostro obsodil. Označil ga je za najhujšega sovražnika nadaljnega razvoja in uspeha ruske revolucije. Obramba domovine bi pomenila podpiranje imperialistične vojne. Pomenila bi podpiranje oblasti buržoazije in veleposestnikov. »Buržoazija vara ljudstvo, izrablja njegova plemenita revolucionarna čustva in prikazuje stvari tako, kakor da se je za Rusijo spremenil socialnopolitični značaj vojne, ko je carsko monarhijo zamenjala gučkovsko-miljukovska dozdnevna republika.« Tem geslom so nasledli mnogi boljševiki. »Razložiti moramo množicam,« je pisal Lenin, »da socialnopolitičnega značaja vojne ne določa ,dobra volja' posameznikov ali skupin, niti ne narodov, temveč položaj razreda, ki vodi vojno. Določa jo politika razreda, ki je vojna njeno nadaljevanje, določajo jo zveze kapitala — gospodujoče ekonomske sile v današnji družbi, imperialistični značaj mednarodnega kapitala, finančna, bančna, diplomatska odvisnost Rusije od Anglije in Francije itd. Ni lahko vse to spretno razložiti tako, da bi bilo razumljivo množicam. Nihče od nas ne zna tega storiti takoj in brez napak.

Toda smer, ali pravilneje — vsebina naše propagande mora biti taka in samo taka. Vsako najmanjše popuščanje revolucionarnemu brambovstvu je izdajstvo nad socializmom, popolna odpoved internacionalizmu, pa naj bi to opravičevali s še tako lepimi frazami in praktičnimi razlogi.«

Lenin je v tezah odgovoril tudi na osnovno vprašanje, kako je mogoče končati vojno. »Vojne ni mogoče končati ,po želji'. Ne more je končati sklep ene strani... Vojne ni mogoče končati ,s sporazumom' med socialisti raznih dežel, ,z nastopom' proletarcev vseh dežel, ,z voljo' narodov ipd. Vse te in podobne fraze, ki so jih polni članki brambovskih in polbrambovskih, polinternationalističnih časopisov pa tudi nešteti sklepi, razglasi, manifesti, resolucije sovjeta vojaških in delavskih odposlancev — vse te fraze niso nič drugega kakor prazne, naivne, pobožne želje malih buržujev.«

Lenin je pozval boljševike, da morajo množicam potrpežljivo pojasnjevati, kako je kapital neločljivo povezan z imperialistično vojno in da brez strmoglavljenja oblasti kapitala ne bo mogoče končati vojne z demokratičnim mirom. »Vojno je povzročil polstoletni razvoj svetovnega kapitala, povzročile so jo milijarde njegovih niti in vezi. Iz imperialistične vojne ni mogoče kar tako preskočiti v demokratičen, nenasilen mir. Doseči ga je mogoče le, če strmoglavimo oblast kapitala, če preide državna oblast v roke drugega razreda, v roke proletariata. Samo sovjeti kot zastopniki ljudskih množic lahko jamčijo, da bo sklenjen mir v interesu ljudstva in ne v interesu kapitalistov.« Lenin je pozval stranko, naj razvije obsežno pojasnjevalno delo o značaju vojne tudi v armadi.

Ko je v tezah nakazal bodoče naloge stranke na stopnji preraščanja buržoazno-demokratične revolucije v socialistično in karakteriziral gonilne sile nove revolucije, je Lenin označil tudi politično-organizacijsko obliko nove oblasti. Poudaril je, da so sovjeti delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev nova oblika, oziroma nov tip države. Zavrgel je trditve reformističnih predstavnikov, da je parlamentarna republika najboljša državna oblika v obdobju prehoda v socializem. »Ruska revolucija v letih 1905 in 1917 je začela ustvarjati državo tipa komune,« je pisal Lenin. »Republika sovjetov delavskih, vojaških,

kmečkih idr. odposlancev, združenih v vseruski ustavodajni skupščini ljudskih predstavnikov ali v sovjetu sovjetov ipd. — pri nas že začenja živeti, sedaj, v tem trenutku, na pobudo večmilijonskega ljudstva, ki samostojno, po svoje ustvarja demokracijo...« Parlamentarna buržoazna republika bi po mnenju Lenina utesnjevala, dušila samostojno politično življenje množic, njihovo neposredno sodelovanje v demokratični graditvi vsega državnega življenja od spodaj navzgor. Njeno pravo nasprotje so sovjeti delavskih in vojaških odposlancev. Ti ustvarjajo tak tip države, kakor ga je oblikovala pariška komuna in ki ga je Marx imenoval »vendar že odkrita politična oblika, v kateri se lahko izpolni ekonomska osvoboditev delovnih ljudi«.

Republika sovjetov je postala za Lenina politična oblika diktature proletariata. Leninovo geslo je tedaj bilo: »Ne potrebujemo parlamentarne republike niti meščanske demokracije, ne potrebujemo druge vlade razen sovjetov delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev, ki naj prevzamejo vso oblast.« To bi pomenilo prenehanje dvovladja in vzpostavitev nedeljive in popolne oblasti sovjetov. V prvem obdobju revolucije je pomenilo geslo »Vso oblast sovjetom!« prehod oblasti v roke sovjetov. Nato pa je bilo treba boj izbojevati še v okviru sovjetov.

Glede narodnega vprašanja je Lenin v tezah zahteval popolno svobodo do odcepitve, najširšo krajevno (in narodno) avtonomijo in do podrobnosti izdelano jamstvo pravic narodnih manjšin.

Na novi stopnji revolucije se je izoblikovalo tudi novo razmerje med silami. Gonilna sila socialistične revolucije so bili proletarci in revnejši kmetje. V svoji politiki do kmetov je Lenin zahteval, naj stranka stori vse, da bo pridobila za revolucijo tudi srednje kmete in jih naredila za svoje zaveznike.

Ekonomska osnova Leninovih tez na področju kmetijstva je bila nacionalizacija zemlje, vseh bank in kapitalističnih sindikatov, ali vsaj takojšnja uvedba kontrole sovjetov nad njimi. »Zahtevati moramo, da vsa zemlja v državi preide v last centralne državne oblasti... Razpolaganje z zemljo, določanje krajevnih pogojev o posesti in njenem uživanju nikakor ne sme biti v birokratičnih, uradniških rokah, temveč docela in izključno v rokah pokrajinskih in krajevnih sovjetov kmečkih odposlancev.« Lenin je poudaril, da mora partija proletariatu pojasnjevati, da sistem malih gospodarstev v blagovni proizvodnji ne more rešiti človeštva množične bede in zatiranja. Partija mora v nasprotju z eseri in menjševiki pozvati kmete, naj začnejo takoj izvajati agrarno reformo in naj po sklepu kmečkih odposlancev v posameznih krajih brez odlašanja zaplenijo veleposestniško zemljo.

Posebno mesto je v tezah zavzemala ocena mednarodnega delavskega gibanja. Lenin je zahteval, naj proletarske partije postavijo proti internacionalizmu reformistov z vso jasnostjo in natančnostjo internacionalizem v dejanjih. »Resnični internacionalizem je samo eden: brezpogojno delo za razmah revolucionarnega gibanja in revolucionarnega boja v svoji deželi, podpiranje (s propagando, simpatijami, z materialno pomočjo) tega boja, te linije in samo te v vseh deželah brez izjeme.«

Potem ko je v tezah razčlenil razredno bistvo socialnih šovinistov in centra, je Lenin poudaril, da stališče internacionalistov najbolje izraža zimmerwaldska levica. »Njena glavna, značilna (!) poteza je popoln prelom tako s socialnim šovinizmom kakor tudi s centrom, neizprosni revolucionarni boj proti svoji imperialistični vladi in proti svoji imperialistični buržoaziji. Njeno načelo je: glavni

sovražnik je v lastni deželi!« Lenin je napovedal neusmiljen boj socialno-pacifističnemu frazerstvu in najrazličnejšim pretvezam, s katerimi bi nasprotniki revolucije radi prepričali proletarijat, da sta revolucionarni boj in proletarska socialistična revolucija med vojno nemogoča, neumestna in neaktualna. Opozoril je, da med strašno imperialistično vojno ni lahko biti resničen internacionalist. Takih mož je malo, toda na njih sloni bodočnost socializma.

Z vidikov preraščanja buržoazno-demokratske revolucije v socialistično je Lenin v tezah podal tudi oceno zimmerwaldskega gibanja. Zahteval je, da je treba takoj ustanoviti tretjo internacionalo. »Zimmerwaldska internacionala se je od vsega začetka postavila na omahljivo ‚kautskijansko‘, ‚centristično‘ stališče, kar je tudi primoralo zimmerwaldsko levico, da se je takoj ogradila, ločila, nastopila s svojim manifestom,« je pisal Lenin. Poudaril je, da je kienthalski manifest sicer obsodil socialni pacifizem, kljub temu pa je vsa zimmerwaldska desnica, vsa zimmerwaldska večina zdrknila v socialni pacifizem. Opozoril je, da so levi zimmerwaldovci iz več dežel na dveh posvetovanjih januarja in februarja leta 1917 formalno obsodili to čudno, dvolično ravnanje zimmerwaldske večine. »Zimmerwaldskega močvirja ne smemo več trpeti,« je pisal Lenin. »Zaradi zimmerwaldskih ‚kautskijancev‘ ne smemo še naprej ostati napol v zvezi s šovinistično internacionalo Plehanovov in Scheidemannov. S to internacionalo moramo takoj pretrgati vse vezi. V Zimmerwaldu je treba ostati samo toliko časa, da bomo o vsem informirani.

Ravno mi in ravno sedaj moramo brez odlašanja ustanoviti novo, revolucionarno, proletarsko internacionalo, ali pravilneje: ne smemo se bati povedati na ves glas, da je ta internacionala že ustanovljena, da že deluje!«

Lenin je v svojem govoru prav tako ostro obsodil težnje po ponovni združitvi boljševikov in menjševikov, za katero se je Stalin zavzemal še tri dni pred njegovo vrnitvijo. »O združitvi socialnih demokratov v Rusiji,« je poudaril Lenin, »ne more biti govora. Bolje je ostati narazen, kakor dela Liebknecht — in to pomeni ostati z revolucionarnim proletariatom — kakor samo za trenutek dopustiti misel, da bi se združili s stranko OK, s Čheidzejem in Zerettelijem, ki trpé zvezo s Potresovim v Raboči gazeti, glasujejo za posojilo v izvršnem odboru sovjeta delavskih odposlancev in so zdrknili v ‚brambovstvo‘.

Naj mrtvi pokopljejo svoje mrtvece. Kdor hoče pomagati omahljivcem, naj najprej sam neha omahovati.«

V tezah je Lenin opozoril na potrebo, da skličejo partijski kongres in je napovedal sprejem novega statuta. Zaradi izdajstva predstavnikov druge internacionale je Lenin predlagal spremembo imena stranke: namesto socialnodemokratska stranka naj bi se stranka imenovala komunistična partija, ker bi to ime po njegovem mnenju pravilneje označilo borbeni cilj stranke — izgradnjo komunizma.

Leninov govor in aprilske teze so pomenile dokončen prelom z buržoazno demokracijo in menjševiki. Pomenile so vojno napoved buržoazni republiki. — Govor in teze, ki so bile objavljene 7. aprila v Pravdi pod naslovom »Naloge proletariata v naši revoluciji«, so reformisti sprejeli zelo sovražno. Govor je izzval pri menjševikih vihar ogorčenja. Vsevprek so vpili, da izkazuje Lenin veliko uslugo reakciji in da revoluciji grozi nevarnost. Plehanov je aprilske teze označil kot »vročično fantazijo«. Po izjavah menjševika Suhanova so Leninov govor menjševiki sprejeli kot »pljuvanje na idejo združitve in na osnovne ideje socialdemokratskega programa ter marksistične teorije«. »To je vročična

blodnja, vročična blodnja prenapeteža!« je vpil Bogdanov, menjševik Goldenberg pa je ironično izjavil: »Trideset let je ostal evropski prestol nezaseden — namreč prestol Bakunina. Lenin je postal kandidat zanj. V Leninovih besedah zveni odmev starih besed — zastarele resnice primitivnega anarhizma... Lenin je spet dvignil zastavo državljanske vojne v okviru socialne demokracije. Smešno je govoriti o združitvi z ljudmi, katerih geslo je razcep in ki se sami postavljajo izven socialne demokracije.«

Boljševiki so bili na konferenci zaradi svojega nejasnega taktičnega stališča osupli in zmedeni. Lenina je podprla samo Kollontajeva. Njenega govora pa udeleženci niso sprejeli z razumevanjem. Trocki je celo zapisal, da so aprilske teze izzvale ne le osuplo ogorčenje pri sovražnikih in nasprotnikih, temveč so potisnile vrsto starih boljševikov v tabor menjševikov. Centralne partijske ustanove so teze, po izjavah Trockega, sprejele sovražno. Celo Zinovjev, ki je skupaj z Leninom prišel iz inozemstva, je molče stal ob strani. Mnoge navzoče so Lenineve teze presenetile. Vsi kriteriji, gesla, govori zadnjih petih tednov so doživeli polom. Po izjavah Razkolnikova je Lenin ostro napadel taktiko, ki so jo izvajale vodilne strankine skupine in posamezniki pred njegovo vrnitvijo. Iljičev govor je bil zanje nekaj povsem novega. Do diskusije po Leninovem nastopu ni prišlo. Vsi navzoči so bili omotični. Med seboj so šepetali, da je bil Iljič predolgo v inozemstvu, da je izgubil zveze z Rusijo, da nima pregleda nad položajem. Tudi Stalin se je umaknil v ozadje. Govor in teze, ki so bile objavljene 7. aprila v Pravdi pod naslovom »Naloge proletariata v naši revoluciji« in so postale pomemben dokument revolucije, je podpisal samo Lenin. Urednika Pravde Kamenev in Stalin sta v intervjuju o tezah izjavila, da se jima splošna shema tovariša Lenina ne zdi sprejemljiva, ker ocenjuje buržoazno-demokratsko revolucijo kot končano in računa s takojšnjim prehodom te revolucije v socialistično.

Razkolnikov je nekaj let kasneje zapisal: »Prihod Vladimirja Iljiča je izzval popolno preusmeritev taktike naše stranke. Priznati moramo, da je pred njegovim prihodom vladala v stranki velika zmešnjava... Naloga za osvojitve oblasti je bila postavljena kot daljnji ideal... Menili smo, da storimo dovolj, če z nekaterimi omejitvami podpiramo začasno vlado. Stranka ni imela avtoritativnega voditelja, ki bi jo povezal in vodil«. Buharin je po Leninovi smrti podal še bolj dramatično sliko, ko je zapisal: »Spominjam se, na kakšen sprejem so naletele aprilske teze Vladimirja Iljiča, ki jih je del naše lastne organizacije ocenjeval za izdajo splošno priznane marksistične ideologije.« Znana boljševikinja Ljudmila Stahl je preobrat v stranki 14. aprila 1917 takole opisala: »Pred Leninovim prihodom so vsi tovariši tavalili v temi. Videli smo ustvarjalno iniciativo ljudstva, nismo pa računali z njo. Naši tovariši so se ukvarjali s pripravami za konstituanto parlamentarnega tipa in niso pomislili na možnost, da bi šli naprej. Ko prevzemamo Leninova gesla, bomo storili to, kar od nas zahteva življenje, naj storimo.«¹³⁵

Brez Lenina se ne bi nihče znašel v novem položaju. Vsi so bili ujetniki starih formul. Po ocenah Lenina pa bi, če bi se omejili samo na geslo demokratične diktature, dejansko prešli na stran malomeščanstva.

Šele čez nekaj časa je stranka dojela zgodovinski pomen aprilskih tez. Na petrogradski vsemestni konferenci 14. aprila 1917 se je že uveljavil Leninov vpliv, čeprav so še vodili ostre razprave. Na sedmi vseruski konferenci stranke, ki je

¹³⁵ Stalinov somišljenik Jaroslavski je za svoje kritično zgodovinsko pisanje iz tega obdobja Stalinovega zadržanja plačal z odstranitvijo s položaja »uradnega zgodovinarja«.

bila od 24. do 29. aprila 1917 pa so že sprejeli Leninove teze z večino glasov.¹³⁶ Glavni referat o političnem položaju, agrarnem in narodnem vprašanju ter o partijskem programu je imel Lenin. Referat in resolucije, sprejete na konferenci, so bili zasnovani na aprilskih tezah.

Proti Leninu je na konferenci nastopil Kamenev. Poudaril je, da buržoazno-demokratska revolucija v Rusiji še ni končana, za socialistično revolucijo pa dežela še ni zrela. Izrazil je svoje prepričanje, da zmaga socializma v Rusiji ni mogoča, ker zanj ni objektivnih pogojev. Pobudo za revolucijo v Rusiji bi morala dati evropska revolucija. Zagovarjal je menjševiško taktiko podpiranja začasne vlade oziroma zahtevo, da je treba začasno vlado nadzirati, kar je pomenilo, da so pripravljene oblasti pustiti v rokah buržoazije. Rikov je menil, da mora pobuda za socialistično revolucijo priti iz industrijsko razvitejših dežel.

Aprilska konferenca je obravnavala tudi vojno vprašanje. V resoluciji, ki jo je sestavil Lenin, je bilo rečeno, da prehod oblasti v Rusiji v roke veleposestnikov in kapitalistev ni spremenil imperialističnega značaja vojne. Proletarska stranka zato ne sme podpirati niti vojne, niti vlade in posojil, razpisanih za vojno. Na konferenci so zavrnilo očitke buržoazije, da želijo boljševiki z Nemčijo skleniti separaten mir. Šibali so roparski značaj ruskega, francoskega in nemškega kapitalizma. Poudarili so, da je vojno mogoče končati le s prehodom celotne državne oblasti v roke sovjetov delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev.

V referatu o agrarnem vprašanju je Lenin opozoril na razredno bistvo zahtev po zaplembi veleposesti in nacionalizaciji zemlje. Zaplemba veleposesti brez odškodnine bi izpolnila stoletne težnje kmetov in spodkopala gospostvo veleposestnikov in buržoazije. Ti ukrepi bi bili po Leninovem mnenju jamstvo proti obnovi monarhije. Veleposest je bila namreč opora finančnega kapitala in je predstavljala osnovo za morebitno obnovo monarhije. Hkrati bi zaplemba veleposesti pomenila hud udarec za banke, ker je bila večina veleposestniške zemlje zastavljena. Nacionalizacija bi osvobodila zemljišča vseh fevdalnih ostankov podložništva. Stranka je ostro zavrnila predloge začasne vlade in sporazumašev, da je treba na rešitev agrarnega vprašanja počakati do zasedanja ustavodajne skupščine. Pozvala je kmete, naj takoj organizirano prevzamejo veleposestniška zemljišča.

Glede narodnega vprašanja je konferenca sprejela kot svojo programsko točko pravico narodov do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. »Vsem narodom v Rusiji je treba priznati pravico do svobodne odcepitve in ustanovitve samostojne države. Če zanikamo to pravico in ne omogočimo njene izvedbe v praksi, je to prav isto, kakor da bi podpirali politiko osvajanj ali aneksij,« je rečeno v resoluciji. »Priznanje te pravice zagotavlja popolno solidarnost delavcev raznih narodov in omogoča resnično demokratično zблиžanje med narodi.« V resoluciji so opozorili, da je treba preprečiti, da bi pravico do samoodločbe zamenjali z vprašanjem, ali je smotrna odcepitev enega ali drugega naroda v tem ali onem trenutku. To vprašanje mora stranka reševati v vsakem posameznem primeru povsem samostojno, s stališča interesov vsega družbenega razvoja in razrednega boja proletariata.

¹³⁶ Leninova zmaga na konferenci se je pokazala že pri izvolitvi petih članov predsedstva, v katerega niso izvolili zaradi oportunistične politike v marcu niti Kameneva niti Stalina.

Partija je zahtevala za vse narode, ki hočejo ostati v enotni državi, široko pokrajinsko avtonomijo in posebne zakone, ki bodo zagotavljali svoboden razvoj narodnih manjšin.

Konferenca je zavrnila menjševiško-bundistično »kulturno-nacionalno avtonomijo« in zahtevala, naj se združijo delavci vseh narodnosti Rusije v enotnih proletarskih organizacijah. Samo taka združitev bo dala proletariatu možnost, da bo bojeval zmagovit boj z mednarodnim kapitalom in z buržoaznim nacionalizmom.

Konferenca je torej priznala: 1. narodom Rusije pravico samoodločbe vse do odcepitve, 2. pokrajinsko avtonomijo za narode, ki bi ostali v enotni državi, 3. za narodne manjšine posebne zakone, ki bi zagotovili njihov svobodni razvoj, 4. za proletarce vseh narodnosti enotno stranko.

Tem prizadevanjem je na konferenci ponovno nasprotoval Pjatakov. Menil je, da je geslo o samoodločbi narodov s pravico do odcepitve reakcionarno, ker predstavlja narodna država že prehojeno stopnjo, v imperializmu pa je takšno geslo neuresničljivo. Narodna gibanja so v imperializmu po njegovem mnenju historičen anahronizem in jih je treba zavreči. Dzeržinski je v duhu pojmovanj Roze Luxemburg poudaril, da nacionalnega vprašanja ne smemo precenjevati, ker bi to zasenčilo oziroma zapostavilo socialno revolucijo. Predlagal je, naj umaknejo resolucijo o neodvisnosti Poljske. Lenin je to stališče ostro kritiziral. Zavedal se je ogromnega pomena protikolonialnih gibanj zatiranih narodov za socialno revolucijo. Propagirati stališča Pjatakova bi pomenilo upropastiti proletarsko revolucijo.

Stalin je izjavil, da mora socialna demokracija, ako bo vztrajala pri svoji orientaciji k socialistični revoluciji, podpreti narode, ki so v svojem revolucionarnem gibanju usmerjeni proti imperializmu. Stalin je po izjavah Trockega 29. aprila 1917 po julijanskem koledarju prvič omenil orientacijo k socialistični revoluciji.

Na konferenci so razpravljali tudi o potrebi po spremembi programa zaradi bližnje socialistične revolucije. V programu je bilo treba črtati zastarele točke, jih popraviti in vključiti zahtevo po republiki sovjetov.

Glede internacionale je Lenin predlagal, naj konferenca prekine stike s zimmerwaldskim združenjem in takoj osnuje III. internacionalo. Konferenco je pozval, naj organizira pogumno, iskreno, proletarsko III. internacionalo, kot bi jo želel imeti Liebknecht, internacionalo, ki se bo ostro distancirala od vseh izdajalcev, socialnih šovinistov in omahujočih »centristov«.

Aprilska konferenca, ki je imela pomen partijskega kongresa, je bila prva legalna konferenca boljševikov v Rusiji. Stranki je začrtala novo razvojno smer. Dala ji je natančen bojni načrt za preraščanje buržoazno-demokratske revolucije v socialistično. Na njej je bil izvoljen nov centralni komite pod Leninovim vodstvom.¹³⁷

Kaj je Leninu omogočilo, da je preusmeril stranko na nove tirnice že v nekaj tednih? Primarno sta bila odločilna Leninova osebna kvaliteta voditelja in objektivni revolucionarni položaj. Lenin ni bil močan samo zato, ker je poznal zakone razrednega boja, ampak tudi zato, ker je znal pravilno prisluhniti živemu gibanju množic. Bil je prepričan, da bodo delavci, ki so podpirali ilegalno stranko, pripravljene izkoristiti revolucionarne perspektive. Množice so bile bolj

¹³⁷ Razen Lenina(?!), Sverdlova in Stalina so vsi drugi člani CK, izvoljeni na aprilski konferenci, umrli nenaravne smrti. Bili so uradno ustreljeni, ali pa so izginili.

revolucionarne kot mnogi stari boljševiki, ki so se oklepali starih formul. Leninu je uspelo s sorazmerno majhnimi izgubami obrniti krmilo stranke in jo usposobiti za nove revolucionarne podvige.

Oktobrska revolucija in priprave nanjo so bile Leninovo delo. Mnogi sodobniki priznavajo nemajhne organizacijske zasluge za uresničenje Leninovih strateških konceptov Trockemu in številnim Leninovim ožjim sodelavcem, ki so kasneje postali žrtve Stalinovih čistk v času terorja Jagode, Ježeva in Berije, razvpitih Stalinovih komisarjev za notranje zadeve. Trocki je pozneje iz svojega pregnanstva v Alma-Ati, kamor ga je pregnal Stalin, leta 1928 pisal znanemu gospodarskemu teoretiku Preobraženskemu: »Vi veste boljše kot jaz, da oktobrske revolucije ne bi bilo, če se aprila 1917 v Rusijo ne bi vrnil Lenin.« Leninu je vselej uspelo pridobiti stranko za svojo strategijo in jo povesti v boj. Velikopotezno je prešel konflikt z Zinovjevimi in Kamenevom ter jima zaupal pomembna mesta, ne da bi jima kdajkoli očital omahovanje v revoluciji. Podobno je bilo s Trockim. Za Lenina je bil dolgoletni boj s Trockim končan v tistem trenutku, ko je Trocki začel izvajati njegovo politiko.

Ves oktobrski preobrat je bil izveden brez zmešnjav, brez uličnih spopadov in brez prelivanja krvi. Boljševiki so prevzeli v svoje roke ustanovo za ustanovo. Boj se zavlekel le okoli Zimskega dvorca in okrožnega štaba. Okoli 10. ure dopoldne 25. oktobra je izšel oklic ruskim državljanom, ki ga je sestavil Lenin: »Začasna vlada je strmoglavljena. Državna oblast je prešla v roke organa petrograjskega sovjeta delavskih in vojaških odposlancev, vojaškega revolucionarnega komiteja, ki načeluje petrograjskemu proletariatu in garniziji.«

26. oktobra se je začel drugi kongres sovjetov, na katerem so sprejeli vrsto pomembnih sklepov. Najpomembnejša sta bila odlok o miru in odlok o zemlji. Istega dne so na seji centralnega komiteja izvolili novo delavsko-kmečko vlado. Imenovali so jo sovjet ljudskih komisarjev. Nova vlada in stranka sta se znašli v izredno hudem položaju; treba je bilo premostiti velikanske težave. Po vsej prostrani Rusiji se je začel boj za vzpostavitev sovjetske oblasti.

Leninov organizacijski genij se je zlasti izkazal v oktobrski revoluciji in pri izgradnji sovjetske države. Kot predsednik sveta ljudskih komisarjev je vodil neposredno organizacijo centralnega aparata sovjetske države in graditev organov sovjetske oblasti. Na vsa vprašanja gospodarskega, političnega, administrativnega in kulturnega življenja je odgovarjal z odloki. Pri tem ga ni vodila strast po birokratskem uradovanju, temveč težnja, da program stranke pojasni v vladnem jeziku. Leninu se je mudilo, da pojasni ljudstvu, kakšna je nova oblast, kaj hoče in kako hoče uresničiti svoje cilje. Globoko je veroval v ustvarjalno silo ljudskih množic, s katerimi je bil tesno povezan. »Živa ustvarjalna dejavnost množic«, je zapisal, »mora biti glavni dejavnik novega javnega življenja.« Stranka je v Leninovem obdobju usmerjala revolucionarno energijo in ustvarjalno dejavnost množic v tirnice graditve sovjetske države. Iljič pa je znal vzpodbuditi aktivnost množic in jim postavljati konkretne cilje. Vselej se je pritoževal nad 'ušivim' birokratizmom, ki je kukal iz vseh špranj. Bil je mnenja, da individualno vodstvo ne sme dušiti iniciative in samostojnosti komisij, da ne sme oslabiti zvez z množicami. Čeprav je bila Leninu pred očmi predvsem izgradnja socializma, pa je moral vse bolj osredotočiti svoje sile na obrambo revolucije.

IX.

V najtežjih trenutkih po oktobrskem prevratu, ko so v Petrogradu zadušili upor gojencev oficirske šole, ko je pričel Kerenski napad na Petrograd, v Moskvi pa so še vodili ostre boje, so začeli nekateri člani CK omahovati. Razpoka med boljševiško večino in desnim krilom, ki so jo v kritičnih dneh Oktobra prehodno ‚zalepili‘, se je spet odprla. Zinovjev, Kamenev, Rikov, Lunačarski in drugi so menili, da je položaj brezupen. Odpor proti sovjetski oblasti je tedaj prihajal iz vrst menjševiškega vseruskega izvršnega komiteja železniških delavcev in namješčencev (Vikžel’).¹³⁸ Ko je antisovjetski upor Kerenskega in Krasnova dosegel višek, je ta organizacija 9. novembra 1917 zahtevala ustanovitev ‚socialistične‘ enotne vlade. Organizacija se je ponudila za posrednika pri pogajanjih s spravljivimi strankami. Centralni komite boljševikov se je bil pripravljn pogajati pod pogojem, da te stranke priznajo sovjetsko oblast in vse pridobitve oktobrske revolucije. V začetku se je pogajala s centralnim komitejem, ki je pooblastil Kameneva in Sokolnikova, da vodita pogajanja, samo levice Vikžela. Menjševiki in desni socialni revolucionarji sprva niso sodelovali pri pogajanjih. Ko pa so začutili, da so boljševiki zaradi ofenzive Kerenskega in dogodkov v Moskvi prisiljeni k popuščanju in ko so izvedeli za omahovanje nekaterih članov centralnega komiteja, so postajale njihove zahteve vse bolj agresivne.

Na zasedanju 12. in 13. novembra (30. in 31. oktobra) 1917 so zahtevali, naj se boljševiki odpovejo sovjetski oblasti. Iz vlade naj izključijo vse tiste, ki so izzvali oktobrsko vstajo. Zahtevali so odstavitev Lenina in Trockega ter ustanovitev nove vlade pod vodstvom Černova in Avksentijeva. Kljub takšnim provokativnim zahtevam boljševiška delegacija ni zapustila zasedanja, temveč je celo dopustila, da so o teh predlogih razpravljali. Desno krilo centralnega komiteja boljševikov se je celo zavzemalo za to, da bi predloge sprejeli.¹³⁹ Dan za tem so o predlogih razpravljali na zasedanju centralnega komiteja.¹⁴⁰ Poročilo Kameneva in Rjazanova so hladno sprejeli. Trocki je izjavil, da je bila vstaja nesmisel, če boljševiki ne bodo obdržali večine v vladi. Skupno z Dzeržinskim je napadel posrednike, ker so se spustili v pogajanja o odstranitvi Lenina in njega. Lunačarski je branil pogajanja z utemeljitvijo, da so pogajanja vodili s pogojem, da boljševiki obdržijo večino v vladi. Lenin je predlagal, da je treba pogajanja prekiniti, njegov predlog pa so preglasovali. Slednjič so sprejeli predlog Trockega, ki se je glasil: »Članom naše stranke dovoljujemo . . . , da se danes udeležijo zadnjega poskusa ‚levih‘ socialnih revolucionarjev za ustvaritev

¹³⁸ Desni socialni revolucionarji, menjševiki in druge frakcije, ki so 8. novembra (26. oktobra) zapustili drugi kongres sovjetov, so osnovali tako imenovani »Komite rešitve domovine in revolucije«. Okoli njega so hoteli zbrati vse nasprotnike sovjetske oblasti. Njihov cilj je bil »rešiti« domovino in revolucijo pred »boljševiškiimi pustolovci«. V Moskvi je nastal »Komite za javno varnost«, ki se je priključil petrograjskemu komiteju rešitve domovine in revolucije.

¹³⁹ Protokoly Centralnovo Komiteta RSDRP/b/, Avgust 1917 g. — Fevral 1918 g., Moskva—Leningrad 1929 /dalje navajam: Protokoly CK/, str. 144—146. Boljševiški centralni komite je v odsotnosti Lenina, Trockega in Stalina dne 29. oktobra izrazil pripravljenost, da razpravlja o koalicijski vladi z organizacijo Vikžela. Kamenev je pripravil centralni izvršni komite sovjetov, v katerem so imeli boljševiki večino, da je privolil v takšno konferenco. Konferenco je vodil Rjazanov, boljševiško delegacijo na njej pa Kamenev. 30. oktobra je boljševiški centralni komite ponovno brez Lenina in Trockega /ta je bil na bojišču/ skienil, da bi pod navedenimi pogoji dobili tudi sporazumno zastopstvo v centralnem izvršnem komiteju sovjetov. Glej tudi Ljubimov I. N., Revolucija 1917 goda: Hronika sobyti, Moskva—Leningrad 1930/VI, str. 22.

¹⁴⁰ Pozicija Lenina in Trockega na zasedanju centralnega komiteja se je okrepila, ker je Trocki medtem razbil ofenzivo Kerenskega.

tako imenovane homogene oblasti in tam še enkrat prikažejo politično bankrotstvo tega poskusa ter za vselej končajo pogajanja o koalicijski vladi.¹⁴¹

Lenin je na zasedanju petrograjskega mestnega partijskega komiteja odločno nastopil proti koalicijski vladi. »O stvari ne moremo resno govoriti..., če pa želite razcep — začnite! Če imate večino, prevzemite oblast v centralnem izvršnem komiteju in sami vodite zadeve!« Ko je Lunačarski hotel iz protesta proti obstreljevanju belogardistov v Kremlju odstopiti kot minister za prosveto, je Lenin upravičeno zahteval njegovo izključitev iz partije.¹⁴²

Kriza okoli problema koalicije se je 2. novembra približala kritični točki. Centralni izvršni komitej je sklenil, da bosta Lenin in Trocki brezpogojno ostala na položaju, boljševiki pa morajo dobiti v vladi najmanj polovico ministrskih mest. Desna opozicija boljševikov¹⁴³ je zavrnila ta minimalni pogoj in je na zasedanju izvršnega komiteja sovjetov glasovala proti sklepom partije o prekinitvi pogajanj. Kamenov je popustil zahtevam menjševikov in socialnih revolucionarjev ter se strinjal z ustanovitvijo 'socialistične' enotne vlade, v kateri bi imeli boljševiki le nepomembno vlogo. Lenin je ostro napadel opozicijo¹⁴⁴ in jo pozval k partijski disciplini. Zahteval je, da se morajo oponenti podrediti sklepom partijske večine, ali pa zapustijo boljševiško stranko ter javno prestopijo k menjševikom in socialnim revolucionarjem.¹⁴⁵ Ta ultimatum je Lenin dal podpisati tudi članom in kandidatom centralnega komiteja. Bubnov, član centralnega komiteja, je zapisal: »Ko je Lenin sestavil svoj ultimatum, je pozval vsakega člana centralnega komiteja posamič v svojo delovno sobo, mu predložil besedilo in prosil za podpis.«¹⁴⁶ Ta ultimativni dokument je najprej predložil v podpis Trockemu. Podpisali so ga Trocki, Stalin, Sverdlov, Uricki, Dzeržinski, Joffe, Bubnov, Sokolnikov in Muranov. Pet članov centralnega komiteja je podpis zavrnilo. To so bili Zinovjev, Kamenov, Rikov, Miljutin in Nogin.¹⁴⁷ Leninovemu ultimatu se niso uklonili in pogajanja niso prekinili.

4. novembra je kriza v stranki dosegla višek. Centralni izvršni komitej je razpravljaval o ukrepih vlade za zadušitev nesocialističnega, reakcionarnega tiska. Sprejeli so resolucijo, ki je odobrila nadzorstvo nad tiskom in zavrnilo resolucijo, ki je nadzorstvu nasprotovala. Zastopniki desnega krila boljševikov so iz protesta izstopili iz centralnega komiteja in vlade. V skupnem sporočilu so izjavili: »Ne moremo prevzeti odgovornosti za nevarno politiko CK, ki jo vodi proti volji velikega dela proletariata in vojakov... Odlagamo članstvo v CK, kar nam daje pravico, da javno povemo vojakom in delavcem svoje mišljenje in jih

¹⁴¹ Protokoly Centralnovo Komiteta, str. 148—155.

¹⁴² Trotsky L., *The Stalin School of Falsification*. New York 1937 /dalje navajam: Trotsky, *The Stalin School*, str. 107, 110—112.

¹⁴³ Deutscher, *Der Bewaffnete Prophet I*, str. 317—318. Kamenova so podpirali Zinovjev, Rikov, Lunačarski, Nogin, Miljutin, Teodorovič, Lozovski, Rjazanov, Jurenov in drugi.

¹⁴⁴ Protokoly Centralnovo Komiteta, str. 161—1964.

¹⁴⁵ Protokoly Centralnovo Komiteta, str. 162—164.

¹⁴⁶ Trocki, Stalin, str. 354.

¹⁴⁷ Lenin, *Sämtliche Werke, Einzige vom Marx—Engels—Lenin — Institut in Moskau Autorisierte Ausgabe/22 /Der Sieg der Oktoberrevolution/ 1917—1918 Moskau—Leningrad 1934 /dalje navajam: Lenin, *Sämtliche Werke/22*, str. 651, op. 14; Rusko besedilo opombe V. izdaje je znatno skrajšano. Glej Lenin, *Sočinenija V/35*, str. 452, op. 22; primerjaj tudi Trocki, Stalin, str. 354.*

pozovemo, naj podprejo naše geslo: »Naj živi vlada sovjetskih strank! Zahtevamo takojšen sporazum s temi strankami!«¹⁴⁸

Lenin je ostro napadel člane opozicije, češ da so s svojim odstopom ravnali kot dezertjerji. Njihovo izdajstvo stranke ne bo odvrnilo od začrtane smeri. Opozoril je tudi na omahljivo stališče Zinovjeva in Kameneva na večer pred oktobrsko vstajo.¹⁴⁹ V teh dneh globoke partijske krize je Iljič zapisal: »Pasivnost vlade Kerenskega je privedla deželo in revolucijo na rob propada. Vsako nadaljnje zavlačenje bi pomenilo propad. Ko je nova sovjetska vlada izdala zakone, ki so izpolnili upanja in želje širokih množic, je postavila nove mejnike na razvojni poti novega načina življenja... Živa, ustvarjalna dejavnost množic je postala glavni činitelj novega življenja. Delavci morajo organizirati delavsko kontrolo v tovarnah in delavnicah, deželo morajo preskrbeti z industrijskimi proizvodi in jih zamenjati za kruh... Socializma ni mogoče zgraditi z ukazom od zgoraj. Njegovemu bistvu je tuj uradniški birokratski avtomatizem. Živ, ustvarjalni socializem, je delo ljudskih množic samih.«

Opozicija se je postopoma notranje razkrojila. Zinovjev je spoznal, da je revolucionarno razpoloženje množic tako močno in enotno, da opozicija nima opore v petrograjskih in moskovskih organizacijah.¹⁵⁰ »Vsesplošni vzpon revolucionarnega gibanja je pomagal, da smo hitro premostili krizo«, je zapisala Krupska. Trocki pa je zapisal, da množice notranjepartijske krize niso niti zapazile. Brez pridržkov so podpirale sovjete ne le proti nasprotnikom sovjetske oblasti, ampak tudi proti skeptikom v lastnih vrstah. Leninove govore iz tega obdobja prežemata zmagovalni zanos in trdno prepričanje, da je politična linija pravilna in da jo množice v celoti podpirajo. Nova sovjetska oblast se je krepila iz dneva v dan. Krupska v spominih tudi omenja, da Lenin v razgovorih z njo te krize ni nikdar omenil.

Menjševiki in desni socialni revolucionarji so še naprej pozivali k sabotажam. Uradniki so se branili delati za boljše vike. Lenin pa je neomajno veroval v ustvarjalno silo množic. V organiziranih milijonih delovnih ljudi je videl neizčrpno silo in zagotovitev zmage revolucije. »Trdijo, da smo boljše viki izolirani«, je govoril Lenin 17. (4.) novembra delavcem petrograjskega sovjeta.

¹⁴⁸ Protokoly Centralnovo Komiteta, str. 167, 169. Opoziciji so se pridružili ljudski komisarji: Rikov, Miljutin, Nogin, Teodorovič in drugi. Med njimi sta bila tudi Rjazanov in Larin. S posebnima izjavama sta se k skupini priključila tudi Sljapnikov in Lozovski. Sljapnikov, ljudski komisar za delo, je v svoji izjavi centralnemu izvršnemu komiteju zapisal: »Menimo, da je treba osnovati socialistično vlado iz vseh v sovjetu zastopanih strank... Izjavljamo, da je mogoče ohraniti povsem boljše viki vlado samo s sredstvi političnega terorja. Tega ne moremo in ne bomo sprejeli. To bi privedlo do ustvaritve neodgovornega režima in do razkroja revolucije. Ne moremo prevzeti odgovornosti za takšno politiko, zato se odpovedujemo pred centralnim izvršnim komitejem naslovom ljudski komisarji.«

Lozovski, sekretar vseruskega centralnega sveta sindikatov, je bil še bolj pikar. Zapisal je: »Partijska disciplina me ne more prisiliti k molčanju, če moram gledati kako marksisti, razumu in elementarnim silam navkljub, ne upoštevajo objektivnega položaja, ki nam ukazuje združitev z vsemi socialističnimi strankami, če se hočemo izogniti nevarnosti zlova. Nasprotujem kultu osebnosti, ki postavlja sodelovanje socialističnih strank v odvisnosti od te ali one osebnosti v ministertvu.« Glej Trotzki L., Die Lehren der Revolution, Berlin 1925 /dalje navajam Trotzki, Die Lehren der Revolution/, str. 55.

¹⁴⁹ Po nalogu boljše vike frakcije je bil Kamenev razrešen funkcije predsednika vseruskega centralnega izvršnega komiteja, na njegovo mesto pa je bil izvoljen Sverdlov. Centralni komite je okrepil tudi svet ljudskih komisarjev. Ljudski komisar za notranje zadeve je postal Petrovski, Sljhter je postal ljudski komisar za prehrano, Jelisarov pa ljudski komisar za promet.

¹⁵⁰ Zinovjev je v posebni izjavi 9. novembra zapisal: »V takem položaju smo se dolžni združiti v boju s svojimi stariimi tovariši. Doba je težka, zahteva največjo odgovornost. Naša pravica, naša dolžnost je, da posvarimo stranko pred napakami. Ostajamo zvesti stranki. Skupaj z milijoni delavcev in vojakov raje delamo napake in umiramo skupaj z njimi, kot da bi v tem zgodovinskem trenutku stali ob strani. Razlike v mišljenjih so mogoče. V takem položaju smo se dolžni... podrediti partijski disciplini... V naši stranki ne sme in ne bo prišlo do razcepa.« Glej Protokoly Centralnovo Komiteta, str. 177. Zinovjev je bil kmalu nato sprt sprejet v članstvo centralnega komiteja. Ko so se boljše viki sporazumeli z levimi eseri, so »esoglasja postala brezpredmetna.

»Buržoazija je ustvarila okoli nas vzdušje laži in obrekovanj, toda doslej še nisem srečal vojaka, ki ne bi navdušeno pozdravil prehoda oblasti v roke sovjetov. Nisem srečal kmeta, ki bi se izrekel proti sovjetom.«¹⁵¹ Iz te zavesti je Lenin črpal svojo prepričanost v končno zmago.

Po propadu napada Kerenskega in Krasnova na Petrograd je kontrarevolucija še večkrat poskušala strmoglaviti sovjetsko oblast. Pred novo vlado in stranko so bile večkrat izredno težke naloge. Treba je bilo izgraditi novo oblast in pritegniti delovne množice k vodenju države. Ker so bile konkretne organizacijske oblike uprave, gospodarstva, organizacije vojske in drugih organov še nejasne, so bile težave še večje. Nova država je bila v procesu nastajanja in ni mogla črpati izkušenj od nikoder. V času od oktobra 1917 do marca 1918 so sovjeti prevzeli oblast na prostranih področjih Rusije, v Belo Rusiji, Estonski, v delu Letonske, na Krimu, v Moldaviji, v Bakuju, na Volgi, v Turkestanu in v velikem delu Kazakstana. Zveza delavskega razreda z revnimi kmeti se je okrepila. Sovjetska oblast je uživala simpatije in podporo večine delovnih ljudi Rusije. Decembra 1917 je sovjetska vlada priznala neodvisnost Ukrajine in Finske.

Decembra 1917 je v Petrogradu zasedal drugi vseruski kongres sovjetov kmečkih odposlancev. Kongres je potrdil odloke in politiko sovjetske oblasti. Izrekel se je za združitev sovjeta kmečkih odposlancev s sovjeti delavskih in včjaških odposlancev. Neproletarski delovni sloji so se tako podredili vodstvu proletariata. Na predlog boljševikov so sprejeli v svet ljudskih komisarjev oziroma v vlado zastopnike levega krila socialnih revolucionarjev (Kolegajev, Prošijan in Steinberg). Nova sovjetska oblast se je iz dneva v dan utrjevala.

LENIN IN USTAVODAJNA SKUPŠČINA

X.

Proti koncu novembra 1917 so izvedli volitve v konstituantno, ki jih je razpisala še začasna vlada.¹⁵² Volitve so bile v času, ko velik del ljudstva še ni dojel pomena oktobrske revolucije. Na zasedanju vseruskega centralnega izvršnega komiteja 14. decembra 1917 je Lenin takole govoril o ustavodajni skupščini: »Predlagajo nam, naj skličemo tako ustavodajno skupščino, kot je bilo prvotno mišljeno. To ne pride v poštev! Skupščina je bila zamišljena proti interesom ljudstva. Oktobrski preobrat je jamstvo, da ustavodajne skupščine ne bo mogoče izkoristiti proti ljudstvu... Ljudstvo naj ve, da se ne bo sestala taka ustavodajna skupščina, kot je to želel Kerenski. Uvedli smo pravico do odpoklica poslancev in ustavodajna skupščina ne bo takšna, kot si jo je zamislila buržoazija. Sedaj, neposredno pred sklicem ustavodajne skupščine, poskuša buržoazija zanetiti državljansko vojno in izvaja sabotaže, da bi spodkopala premirje. Ne bomo dopustili, da bi nas prevarali s formalnimi gesli. Hočejo sedeže v ustavodajni

¹⁵¹ Lenin, Sočinenija V/35, str. 64.

¹⁵² Začasna vlada je že v avgustu 1917 postavila posebno volilno komisijo, ki so jo sestavljali kadeti in desni socialni revolucionarji z nalogo, da pripravi volitve v ustavodajno skupščino. 10. novembra je svet ljudskih komisarjev sklenil razpisati volitve v ustavodajno skupščino. Volilna komisija je zavlačevala pripravljajna dela in ni hotela poročati svetu o poteku priprav. 6. decembra je bil za predsednika volilne komisije imenovan Urički. Komisija je odklonila, da bi delala pod njegovim vodstvom. Vseruski centralni izvršni komite sovjetov, je nato sklenil, naj skupščina začne z delom takoj, brž ko bo prišlo v Petrograd 400 delegatov. 11. decembra so kadeti in desni socialni revolucionarji organizirali demonstracije, nakar so 13. decembra razpustili volilno komisijo. Boljševiki so začeli razvijati široko agitacijo in pojasnjevali množicam vprašanja, povezana s sklicanjem ustavodajne skupščine.

skupščini, obenem pa netijo državljansko vojno... Ljudstvu bomo povedali resnico. Povedali mu bomo, da so njegovi interesi nad interesi tako imenovane demokratične ureditve. Ne smemo se vrniti k starim napakam, da bi podrejali interese ljudstva formalni demokraciji. Kadeti vpijejo: 'Vso oblast ustavodajni skupščini!' V resnici pa to pomeni: 'Vso oblast Kaledinu!' To je ljudstvu treba povedati in ljudstvo bo na naši strani.«¹⁵³

Boljševiki so v decembru 1917 in v januarju 1918 mnogo razpravljali o svojih stališčih do ustavodajne skupščine. V boljševiški frakciji ustavodajne skupščine je bilo opaziti omahovanje in desne tendence.¹⁵⁴ Del voditeljev, vključno s Stalinom, se je ogreval za sporazum z eseri in menjševiki. Buharin je v imenu moskovskega pokrajinskega biroja predlagal, naj se ustavodajna skupščina konstituira kot »revolucionarni konvent«.¹⁵⁵ Moskovski biro je dva dni zatem izjavil, da je sklicanje konstituante nepotrebno in škodljivo.¹⁵⁶ Posebna komisija CK (Uricki, Sokolnikov in Stalin) je sestavila listo boljševiških delegatov za konstituanto.¹⁵⁷ CK je o vprašanju ustavodajne skupščine razpravljal na seji 24. decembra. Lenin je prevzel nalogo, da bi na seji boljševiške frakcije ustavodajne skupščine obrazložil stališče CK in izdelal teze za ustavodajno skupščino. Dan zatem je poročal članom boljševiške frakcije v Smolnem ter predložil deklaracijo, ki so jo soglasno sprejeli in objavili v Pravdi.¹⁵⁸ V njej je Lenin jasno formuliral zahteve ustavodajni skupščini: priznanje sovjetske oblasti in potrditev njene revolucionarne usmeritve v vprašanih miru, zemlje, delavske kontrole in boja proti kontrarevoluciji. Tik pred otvoritvijo ustavodajne skupščine je Lenin sestavil »Deklaracijo pravic delovnega in izkoriščenega ljudstva«, ki jo je odobril vseruski centralni izvršni komite sovetov.¹⁵⁹ Deklaracija je zahtevala: 1. razglasitev Rusije za republiko sovetov delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev. Sovjetom naj pripada vsa centralna in krajevna oblast. 2. Ustanovitev sovjetske republike Rusije kot svobodne zveze svobodnih narodov v obliki federacije sovjetskih nacionalnih republik.¹⁶⁰

Ustavodajna skupščina je pričela z delom 18. (5.) januarja 1918.¹⁶¹ Večino v njej so imeli desni socialni revolucionarji.¹⁶² Ker se je Sverdlov zakasnil, je skupščina sklenila, naj zasedanje odpre najstarejši poslanec, socialni revolucionar Švecov. Komaj pa je Švecov prišel na tribuno in začel govoriti, se je v dvorani pojavil Sverdlov in mu prevzel besedo. Odprl je zasedanje ustavodajne skupščine v imenu centralnega izvršnega komiteja sovetov delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev ter prečital deklaracijo pravic delovnega in izkoriščenega

¹⁵³ Lenin, Sočinenija V/35, str. 135—137.

¹⁵⁴ Krupška, Erinnerungen, str. 484.

¹⁵⁵ Shapiro L., The Origin of the Communist Autocracy. London 1955 /dalje navajam Shapiro, The Origin/, str. 82.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Trotzki, Stalin, str. 358. Lenin je listo po izjavah Trockega ostro kritiziral, češ da je na njej preveč dvomljivih intelektualcev in premalo zanesljivih delavcev. Zahteval je, da jo je treba redigirati. Opozoril je v tej zvezi, da je Trocki v julijskih dneh dokazal, da je kos postavljenim nalogam, česar ni mogoče reči o mnogih, katerih imena so na listi.

¹⁵⁸ Lenin, Teze o ustavodajni skupščini. Izbrana dela III, str. 316—320; glej tudi stališče levega esera Steinberga v delu: Steinberg J., Als ich Volkskommissar war. München 1929 /dalje navajam Steinberg, Als ich Volkskommissar war/ str. 66—67.

¹⁵⁹ Ibidem, str. 338—341.

¹⁶⁰ Ibidem, str. 338.

¹⁶¹ Krupška, Erinnerungen, str. 484.

¹⁶² Svjatckij N., Ein Jahr der russischen Revolution, Sammelband, Moskau 1818. Rezultati

volitev:	
socialni revolucionarji	
boljševiki	20.900.000 glasov
ustavni demokrati	9.023.963 glasov
menjševiki	4.600.000 glasov
S k u p a j :	1.700.000 glasov
	36.223.963 volivcev

ljudstva. Desni socialni revolucionarji so si predstavljali, da bo delo konstituante potekalo povsem drugače. Za predsednika zasedanja so predlagali Černova, boljševiki in levi socialni revolucionarji pa Spiridonovo; izvoljen je bil Černov.

Černov je v imenu desnih socialnih revolucionarjev na zasedanju govoril o agrarnem vprašanju. Iz vrst levece so njegov govor spremljali medklici: »Naj živijo sovjeti, ki so dali kmetom zemljo!« Za Černovim je spregovoril Buharin. Predlagal je, naj najprej začnejo razpravo o deklaraciji centralnega izvršnega komiteja. Poudaril je, da je treba vedeti, na čigavi strani je ustavodajna skupščina. Ali bo sledila Kaledinu, zemljiškim gospodom, fabrikantom, trgovcem in direktorjem bank ali pa tistim v zelenih suknjah, to je delavcem in mornarjem. Zeretteli je v imenu menjševikov ostro napadel boljševike. Grozil je z državljansko vojno in zahteval, da je treba vso oblast izročiti ustavodajni skupščini.¹⁶³ Boljševikom je bilo jasno, kam bi jih privedlo spravljivo stališče do desnih socialnih revolucionarjev in menjševikov. Če bi ti prišli po parlamentarni poti na oblast, bi morali sovjeti izročiti oblast Černovu, Kerenskemu in Zeretteliju. Takšna kompromitirana vlada bi po izjavah Trockega vnesla v politično življenje samo zmešnjavo in bi jo bilo treba strmoglaviti že po nekaj tednih. Resnično razredna vsebina revolucije je trčila ob njeno 'demokratično' lupino. Usoda ustavodajne skupščine je bila zapečatená. Boljševik Skvorcev je takole nagovoril desne socialne revolucionarje in menjševike: »Med nami je vse končano. Konsekventno izvajamo oktobrsko revolucijo. Stojimo na različnih straneh barikad.«¹⁶⁴

Levi socialni revolucionar Steinberg je razpoloženje svojih somišljenikov takole opisal: »Le redkokdaj smo lahko videli na istem mestu toliko voditeljev, govornikov, borcev in mučnikov socializma. Desno od nas je sedel celotni generalni štab boljševikov, levo od nas pa voditelji stare socialnerevolucionarne stranke slavne preteklosti. Mi, ki smo postali levi socialni revolucionarji, smo lahko spoznali med njimi naše nekdanje učitelje, voditelje v preteklosti, ki so nas nekoč navduševali. Tedaj smo jih ljubili in spoštovali, sedaj pa smo v njih videli samo tujce.«¹⁶⁵

Za deklaracijo vseruskega centralnega izvršnega komiteja sovjetov je glasovalo 146 poslancev, glasov proti pa je bilo 237. Boljševiki in levi socialni revolucionarji so nato predlagali prekinitev zasedanja. Boljševiška frakcija je sklenila, da se na zasedanje ne bo vrnila. Edina možna rešitev, edini izhod iz protislovja, bi bila razpustitev ustavodajne skupščine. Po izjavah Trockega je bil to nujen kirurški poseg. Razkolnikov in Lobov sta v imenu boljševiške frakcije prebrala izjavo, v kateri so boljševiki utemeljili svoj odhod iz ustavodajne skupščine.¹⁶⁶ Naslednjega dne, 6. januarja 1918, je centralni izvršni komite ustavodajno skupščino razpustil. Odlok o razpustitvi je izvedel Uricki s pomočjo parlamentarne straže, ki so jo sestavljali predani boljševiki, večinoma mornarji iz Kronstadta in Helsingforsa. Razpust parlamenta množic ni vznemiril, saj ustavo-

¹⁶³ Izčrpnjeje podaja govore in razpoloženje na skupščini z vidikov levih eserov Steinberg, Als ich Volkskommissar war, str. 73—87.

¹⁶⁴ Krupska, Erinnerungen, str. 489—490.

¹⁶⁵ Steinberg I., Ils ich Volkskommissar war, str. 74.

¹⁶⁶ Levi socialni revolucionarji so si prizadevali, da sporazum med boljševiki in desnimi socialnimi revolucionarji. Nasprotovali so aretaciji Zerttelija in Černova, ker bi ustvarili iz njih 'mučenike'. Po njihovem mnenju bi se moral parlament sam onemogočiti. Boljševiki so se nato odločili, da Černova in Zerettelija ne bodo aretirali.

dajna skupščina ni uživala med njimi nobene avtoritete. Evropski socialni demokrati pa so začeli napadati boljševeike in jih dolžiti tiranije.¹⁶⁷

Lenin se je razpustitve ustavodajne skupščine takole spominjal: »To je bil težak, dolgočasen, nadležen dan v elegantnih prostorih taviške palače, ki se tudi po zunanosti nekam razlikuje od Smolnega, podobno kot se razlikuje elegantni toda mrtev meščanski parlamentarizem od proletarskega, preprostega, v mnogih pogledih še neurejenega in neizdelanega, toda živega in življenjsko sposobnega sovjetskega aparata...« Lenin sam v ustavodajni skupščini ni govoril. »Čutil je, da je na skupščini odveč«, je zapisala Krupska.¹⁶⁸ Jasno mu je bilo, da nasprotniki nimajo opore v tistem razredu, ki je predstavljal hrbtnico gibanja. To je bil boj proti formalni meščanski demokraciji. Z razpustom ustavodajne skupščine je bila odstranjena ovira, ki je preprečevala nadaljnje delo. Nova družba je našla v sovjetski oblasti novo obliko diktature proletariata, ki ji je ustrezala. Politiko stranke in vlade glede razpusta ustavodajne skupščine je podprl tretji vsruski kongres sovjetov, delavskih in vojaških odposlancev, ki se je sestal 10. januarja 1918. Odobril jo je tudi vsruski kongres sovjetov kmečkih odposlancev.

Stranka pod Leninovim vodstvom je začela sistematično izgrajevati sovjetski družbeni red. Sredi novembra 1917 je sovjetska oblast prevzela državno banko, izvedla nacionalizacijo privatnih bank in proglasila bančništvo za državni monopol. S temi ukrepi so izpodkopali ekonomsko moč buržoazije. Hkrati so anulirali vsa državna posojila carske in provizorne vlade v tujini.

Strmoglavljene razrede so se gospodarskim ukrepom sovjetske oblasti ogorčeno upirali. Zaradi premajhne izkušnosti in pomanjkanja sposobnega upravnega kadra iz vrst proletariata sovjetska oblast ni takoj nacionalizirala celotne industrije, ampak je uvedla le v kapitalističnih obratih delavsko nadzorstvo. Delavci so po oktobru sami začeli izvajati nadzorstvo. Razvoj je potekal zelo spontano. Ko so v posebni komisiji razpravljali o smernicah delavske kontrole, je Lenin odločno nastopil proti vsakemu omejevanju iniciative delavcev na tem področju. Poudaril je, da se bodo delavci lahko le v praksi naučili izvajati resnično nadzorstvo. Leninovo stališče je bilo zasnovano na načelu, da socializma ni mogoče graditi po ukazu od zgoraj, ampak da je živi, ustvarjalni socializem lahko samo delo ljudskih množic samih. Komisija je sprejela Leninov koncept in izdelala osnutek smernic za delavsko kontrolo. Nadzorstvo je prišlo v pristojnost sindikalnega komiteja in je postalo učinkovit instrument za usposabljanje delavcev v proizvodnji in pri vodenju obratov. Iz delavskih vrst so izšli organizatorji in novi gospodarski funkcionarji. Sindikalni komite se je vedno uspešneje vključeval v upravno, tehnično in gospodarsko dejavnost podjetnikov, jih postopoma izpodrinil in končno prevzel vodstvo proizvodnje v svoje roke.

Ob koncu novembra 1917 se je sovjetska oblast lotila nacionalizacije kapitalistične veleindustrije. Pri svetu ljudskih komisarjev so 1. (18.) decembra 1917 postavili najvišji gospodarski svet, v katerega pristojnost je prišlo vodstvo socialistične podružbljene proizvodnje. Kmalu zatem so tudi v posameznih predelih, gubernijskih in okrožjih začeli ustanavljati gospodarske svete. Do sredine leta 1918 so nacionalizirali skoraj polovico kapitalističnih obratov, promet, trgov-

¹⁶⁷ Kautski je v vrsti člankov obravnaval z njemu lastno natančnostjo medsebojne odnose in revolucionarne naloge ruskega proletariata. Menjševik Akselrod pa je napadal boljševeike, češ da uvajajo diktaturo in dušijo menjševiški tisk. Glej Bulletin št. 5 z dne 1. februarja 1918; Axelrod P., Les Echos de Russie.

¹⁶⁸ Krupska, Erinnerungen, str. 490.

sko mornarico in zunanjo trgovino. To je bil po besedah Lenina »rdečegardistični napad na kapital«.

Ustanovitev višjega ljudskega gospodarskega sveta, nacionalizacija bank, železnic in veleindustrije so bili temelji, na katerih je sovjetska oblast gradila novo sovjetsko gospodarstvo.

Prvi meseci po zmagi oktobrske revolucije so dokazali, da so v ljudstvu nakopičene neizčrpne sile in revolucionarna energija. Osvobodilo se je pritiska veleposestnikov in kapitalistov. Oktobrska revolucija je prebudila milijone ljudi k zavestni tvorni zgodovinski dejavnosti in sprostila njihove ustvarjalne sile.

»Zmagali bodo izkoriščani«, je zapisal Lenin v decembru 1917. »Kajti na njihovi strani so življenje, številčna premoč, sila množic, neizčrpni viri vsega požrtvovalnega, idealnega, iskrenega, naprednega, k izgradnji novega se prebujaajočega, celotna ogromna zaloga energije in talentov tako imenovanega 'navadnega ljudstva', delavcev in kmetov.«

LENIN IN BRESTLITOVSKI MIR

XI.

Globoke revolucionarne preosnove v družbenem življenju so okrepile sovjetsko oblast. Stabilnost nove oblasti pa ni bila odvisna samo od razmerja razrednih sil v deželi, temveč tudi od mednarodnega položaja. Število tistih, ki so v inozemstvu verovali v moč sovjetov, ni bilo veliko. Pred mlado sovjetsko državo je stala izredno težka naloga, da čimprej dokonča vojno. Na zgodovinski nočni seji drugega vsruskega kongresa sovjetov so 8. novembra 1917 soglasno sprejeli »odlok o miru«. V odloku je revolucionarna vlada ponudila vsem vojskojočim se deželam, naj sklenejo splošen demokratičen mir, mir brez aneksij in kontribucij. Za mnoge je mirovni odlok boljševikov pomenil zgolj politično demonstracijo. Menjševiki in desni socialni revolucionarji so povsod razglašali, da od oktobrskega preobrata ni pričakovati praktičnih rezultatov. Po njihovih ocenah nemški imperialisti ne bodo priznali boljševikov in se ne bodo hoteli pogajati z njimi, antanta pa bo boljševikom napovedala vojno, če bodo začeli voditi ločena pogajanja. V očeh nemških imperialističnih krogov je bila zmagata oktobrske revolucije krona njihovih vojaških in političnih naporov v Rusiji. Oktober so hoteli izkoristiti za svoje imperialistične načrte.

Odlok o miru so sovjeti sprejeli v času, ko so stale pred vrati Petrograda čete Kerenskega in Krasnova. Gesla o miru so bila sredstvo, s katerim naj bi ohranili pridobitve oktobra pred kontrarevolucijo Kerenskega in carističnih generalov ter pred intervencijo antante.

Svet ljudskih komisarjev je 20. novembra ukazal vrhovnemu poveljniku generalu Duhoninu, naj ustavi vojne operacije in prične pogajanja s centralnimi silami o premirju. Ker je Duhonin sabotiral ukaz sveta ljudskih komisarjev, so ga odstavili in na njegovo mesto imenovali Krilenka. Lenin je 22. novembra z radiotelegramom pozval vojake, naj nadzirajo aktivnost generalov ter varujejo revolucionarni in vojaški red. Pozval je vojake v strelskih jarkih, naj izvolijo svoje pooblaščenca in navežejo stike z nasprotniki glede sklenitve premirja. »Informirajte nas o poteku vaših pogajanj. Za podpis dokončnega premirja pa je pristojen samo svet ljudskih komisarjev. Vojaki! Stvar miru je v vaših rokah! Budnost, vztrajnost, energija in stvar miru bodo zmagali!« Naslednjega dne je sovjetska vlada izročila Deklaracijo o miru poslanikom antantnih držav s pro-

šnja, naj zavzamejo do nje svoje stališče. 23. novembra je vlada pričela objavljati tajne pogodbe carske vlade z drugimi deželami. Dokumenti so jasno pokazali, kako so vlade varale in zavajale množice.

Ko se je antanta uprla priznanju sovjetske vlade in odklonila pogajanja, je Trocki kot ljudski komisar za zunanje zadeve 27. novembra 1917 ponudil prek radiotelegrafske zveze Nemčiji, naj sklene ločeno premirje z namenom, da bi kasneje sklenili demokratičen mir brez aneksij in kontribucij. Istega dne se je general Ludendorff po nasvetu generala Hoffmanna, ki mu je posredoval sporočilo Trockega, odločil, da bo začel pogajanja.

Nemška vlada je tako prva sprejela vabilo boljševikov, naj prične pogajanja za mir. Kühlmann je na osnovi poročil iz Stockholma sicer dvomil, da se bo nova oblast obdržala več kot dva tedna.¹⁶⁹ Nemški imperialistični krogi so mislili, da so dosegli prvi taktičen cilj in da bodo lahko slabost Rusije izkoristili v svoje imperialistične namene.

Leninu je bil položaj povsem jasen. V svojem govoru je 23. novembra na zasedanju centralnega izvršnega komiteja dejal: »Miru ni mogoče skleniti od zgoraj. Mir je treba izbojevati od spodaj. Nemški generaliteti ne zaupamo, verujemo pa nemškemu ljudstvu. Mir, sklenjen z glavnim poveljstvom brez aktivnega sodelovanja vojakov, ne more biti trajen.«¹⁷⁰

Položaj boljševikov je bil nedvomno težak. Potreben jim je bil takojšen mir, vendar pa niso mogli sprejeti miru pod kakršnimikoli pogoji, ker bi s tem prepustili pobudo desnim socialnim revolucionarjem in menjševikom ali pa bi ogrozila sovjetsko oblast meščansko-monarhistična reakcija. Na svojih mejah so bili brez moči, ker je vse več vojakov zapuščalo fronto, da ne bi izgubili deleža pri delitvi zemlje. Na politiko sovjetov v Brestu-Litovskem lahko gledamo kot na poskus, da se prebijejo med Scilo ekstremnih in ponižujočih nemških imperialističnih pogojev ter Karibdo cepitve stranke in kontrarevolucije.

Nemška imperialistična vlada se je zavedala, kako nevzdržen je položaj boljševikov. Bila je odločena, da ta položaj brezobzirno izkoristi, ne le da doseže rešitev vzhodnega vprašanja v imperialističnem smislu, ampak da po separatnem miru z Rusijo izvojuje z ofenzivo odločitev tudi na zahodu. Mir z Rusijo bi Nemčiji omogočil, da bi lahko sprostila ogromne sile, ki so bile dotlej vezane na vzhodu. Zato je Ludendorff težil k sklenitvi miru na vzhodu, ne da bi pri tem opustil nemške imperialistične interese.

Pogajanja za ustavitev ognja so se pričela v Brestu Litovskem 3. decembra 1917. Dva dni zatem (5. decembra) je bilo podpisano premirje za teden dni. 7. decembra je ljudski komisariat za zunanje zadeve ponovno zahteval od poslaničnikov antante, naj se izrečejo glede pogajanj. Odgovora ni bilo. 11. decembra se je ruska delegacija vrnila v Brest Litovsk in 14. decembra so se sporazumeli za ustavitev ognja do 14. januarja 1918.

Mirovna pogajanja so se pričela 22. decembra. Sovjetska delegacija je izročila 6 programskih točk, katerih izhodišče je bila deklaracija o miru z dne 8. novembra. Centralne sile so izdelale svojo spomenico, ki jo je sestavila nemška delegacija, s preišljeno propagandno vsebino. Pogajanja so dobivala vse bolj agitacijski značaj. Avstrijski zunanji minister Czernin je v vsako točko sovjetskega programa vnesel takšne modifikacije, da se je njihov smisel povsem spre-

¹⁶⁹ Zerman, Germany and the Russian Revolution... str. 74. Kühlmannovo pismo Lersnerju z dne 9. novembra 1917.

¹⁷⁰ Lenin, Sočinenija V/35, str. 88.

menil. Na željo sovjetov so bila pogajanja javna in jih je svetovna javnost lahko zasledovala prek tiska. Navidezno akceptiranje sovjetskih predlogov je izzvalo v nemški javnosti presenečenje. Sovjetska delegacija je sprva menila, da so se centralne sile odpovedale principu aneksije. Joffe je v tem duhu telegrafiral v Petrograd. Hoffmann je sporazumno s Kühlmannom takoj po izjavi Czernina pojasnil, da sovjeti razumejo »opustitev nasilnih aneksij« drugiče kot centralne sile, ki pod tem razumejo prostovoljno odcepitev določenih področij od Rusije.¹⁷¹ Nemški imperialistični politiki je šlo za teritorialno razširitev na račun obrobni dežel Rusije: Poljske, Litve in Kurlandije. Med pogajanja pa so postavili tudi zahtevo po Letoniji, Estoniji, Finski in Ukrajini.¹⁷² Do Ukrajine je nemška imperialistična vlada vodila posebno politiko.¹⁷³

Po izjavah generala Hoffmanna je bil vodja sovjetske delegacije Joffe, ko so ga seznanili z nemškimi imperialističnimi cilji, povsem deprimiran, Kamenev se je togotil, Pokrovski pa je potrdil izjavi: »Kako morete govoriti o sporazumnem miru, če hočete odcepiti od Rusije 18 gubernij?«

Imperialistična Nemčija se je pripravljala na mirovna pogajanja s sovjeti na raznih internih konferencah. Osnovni problem nemško-sovjetskih razprav v Brestu Litovskem je bilo vprašanje, ali bo nemškim imperialističnim krogom uspelo realizirati stare imperialistične cilje v Litvi, Kurlandiji in na Poljskem kljub temu, da so se javno izrekli za priznanje miru brez aneksij in za samoodločbo narodov. Nemško imperialistično vodstvo je s svojo politiko »avtonomij« sofistično manipuliralo z gesli o samoodločbi Litve, Kurlandije in Poljske v interesu nemških vojaških ciljev.

Pogajanja so začasno prekinili. Dogovorili so se, da se bo sovjetska delegacija vrnila v Brest Litovsk v desetih dneh. Nemci in antanta so vzeli Joffejeve grožnje o prekinitvi pogajanj tako resno, da so bili prepričani, da se sovjetska delegacija po desetih dneh ne bo vrnila v Brest Litovsk. Avstro-Ogrski pa je bilo zaradi notranjega položaja mnogo do tega, da bi sklenili premirje.¹⁷⁴

Desetdnevni premor sta oba tabora izkoristila za pojasnjevanje in preciziranje svojih stališč. Lenin je imenoval namesto Joffeja za vodjo delegacije Trockega, komisarja za zunanje zadeve.

V veliko olajšanje Nemcev in razočaranje antante se je 8. januarja 1918 sovjetska delegacija vrnila v Brest Litovsk. Mirovna pogajanja so se nadaljevala. Sovjetska delegacija je pod vodstvom Trockega pokazala močnejši odpor proti nemškim zahtevam. Trocki se je boril zelo trdnovratno. Hotel je pridobiti čas v upanju na svetovno revolucijo in na pomoč antante, zlasti ZDA. Čeprav so boljševiki želeli skleniti mir čimprej, niso bili pripravljene sprejeti »mir po diktatu«. Trocki si je prizadeval mimo imperialističnih vlad s propagandnimi sredstvi okrepiti težnjo narodov po miru in jih vzpodbuditi k svetovni revo-

¹⁷¹ Na seji kronskega sveta v Kreuzenachu so 18. decembra precizirali osnove za nemška pogajanja v Brestu Litovskem. Zase so zahtevali poleg Litve, Kurlandije in Poljske še interesne sfere v Letoniji in Estoniji. Za nemške imperialiste ni bilo vredno, ali razpravljajo s carjem ali Kerenskim, z Leninom ali s kontrarevolucionarno vlado. Važno je bilo le, da mladi sovjetski republiki vsilijo mir po svojih zamislih.

¹⁷² Helferich, minister in šef specialnega biroja, ki je bil neposredno podrejen državnemu kanclerju, je prevzel nalogo, da koordinira zahteve, ki so jih postavljali predstavniki gospodarstva, in da ustvari osnove za pogajanja z Rusijo.

¹⁷³ V prvih dneh brestlitovskih pogajanj so nemški krogi skušali skleniti z ukrajinsko Rado separaten mir. Centralne sile so 26. decembra povabile ukrajinsko meščansko vlado na pogajanja v Brest-Litovsk. Prek ukrajinske Rade so skušali priti nemški imperialistični krogi na oblast v Ukrajini.

¹⁷⁴ Cernin je zagrozil nemški delegaciji, da bo Avstro-Ogrska sklenila separaten mir z Rusijo. General Hoffman je te grožnje zavrnil z lakonsko opazko, da se mu zdi ta ideja sijajna, saj bo lahko umaknil 25 divizij z avstrijske fronte in jih porabil kot sredstvo pritiska proti sovjetom.

luciji. V svojih dolgih govorih je pozival tudi nemško ljudstvo, naj izvaja pritisk na nemško vlado in izsili zmernejše mirovne pogoje. Samoodločba narodov je v Leninovi interpretaciji pomenila za imperialistično Nemčijo izgubo Litve in baltskih provinc. Nemci pa so kot zmagovalci vztrajali pri svojih imperialističnih zahtevah. General Hoffmann je v soglasju s Kühlmannom 18. januarja kategorično zahteval, naj sovjeti sprejmejo nemške pogoje. Predložil jim je zemljevid, na katerem so že bile označene linije razmejitvenih področij, ki naj bi jih sovjeti odstopili, če nočejo tvegati obnove vojne z Nemčijo. Hoffmannove ultimativne zahteve, ali, kot so jih imenovali, »udarec s pestjo«, niso vsebinsko pomenile nič novega in so bile ruski delegaciji znane že od 28. decembra 1917. Trocki je tako kot Joffe izjavil, da mora zaradi nemških mirovnih pogojev prekiniti pogajanja in odpotovati na posvetovanje. Zaradi nepopustljivih imperialističnih zahtev Nemčije, ki je terjala iz vojaških ciljev zasedbo Estonije, so se pogajanja spet zavlekla.

Krizi v Brestu Litovskem je sledila tako kriza sovjetov kot kriza pri centralnih silah. Za mlado sovjetsko državo je bila odločilna, usodna ura. Lenin je ponovno prvi spoznal, da čas za revolucijo v Srednji Evropi še ni zrel. Njegovo stališče je bilo jasno: treba je bilo ubraniti oktobrsko revolucijo z vsemi sredstvi in sprejeti pogoje diktiranega miru. Ni se predajal iluzijam. Na brest-litovski problem je gledal povsem konkretno: »Aneksionistični mir je sicer težka stvar, toda ali smo sposobni voditi vojno?« Na posvetovanju članov CK in boljševiških delegatov tretjega kongresa sovjetov je Lenin 8. januarja 1918 prebral tezo o nujnosti takojšnje sklenitve separatnega miru. Ocenil je, da objektivni socialno-ekonomski in politični položaj v deželi ter okoliščine, da sovjetska republika ne razpolaga z armado sposobno za boj, zahtevajo takojšnjo sklenitev miru.¹⁷⁵ Iz razprave je razvidno, kako šibka je bila Leninova pozicija. Večina delegatov ni podprla Leninovega stališča.¹⁷⁶ Opozicija si je našla voditelja v Buharinu. Moskovski pokrajinski biro je v posebni spomenici 10. januarja 1918 zahteval, da prekinejo mirovna pogajanja z nemškimi imperialisti. Tudi petrograjski partijski komite se je izrekel proti sklenitvi imperialističnega miru z Nemčijo.¹⁷⁷ Mnoge partijske funkcionarje so zapeljale lepe revolucionarno zveneče besede in so zahtevali, da je treba Nemčiji napovedati vojno. Buharin in njegovi privrženci so trdili, da nemške čete niso več sposobne za ofenzivo in da bo v Nemčiji v najkrajšem času prišlo do revolucije. Položaj v stranki se je spet zaostril. Lenin je moral z velikim potrpljenjem dokazovati partijskim kadrom, da je težke mirovne pogoje treba sprejeti.

Na zasedanju centralnega komiteja 11. januarja so zahtevo po razglasitvi revolucionarne vojne preglasovali.¹⁷⁸ Zanje sta glasovala le Krestinski in Lovmov. Zinovjev in Stalin sta opozorila, da ne morejo računati na revolucionarno podporo z zahoda. Stalin, ki je običajno podcenjeval tujino, je izjavil: »Na zahodu ni nobenih revolucionarnih gibanj... obstajajo le možnosti. Toda samo na možnosti se v praksi ne moremo zanesti.«¹⁷⁹ Lenin v svojih formulacijah ni šel tako daleč. Kljub temu mu je Uricki očital, da celotno dogajanje presoja s sta-

¹⁷⁵ Protokoly Centralnovo komiteta, str. 200.

¹⁷⁶ Od 60 navzočih delegatov jih je za Leninov predlog o sprejemu nemških mirovnih pogojev glasovalo le 15.

¹⁷⁷ Glej Lenin, Sämtliche Werke/XXII, str. 674, op. 88; primerjaj skrajšano besedilo opombe v ruščini: Lenin, Sočinenija V/35, str. 478, op. 101.

¹⁷⁸ Protokoly Centralnovo komiteta, str. 204–206.

¹⁷⁹ Stalin, Sočinenija/IV, str. 27.

lišča Rusije in ne z mednarodnih vidikov.¹⁸⁰ Trocki je predlagal kompromisno formulo: Končajmo vojno, toda ne podpišimo mirovne pogodbe! Zlasti vodilni krogi v stranki so nasprotovali podpisu brestlitovskih pogojev. Boj v stranki je postal iz dneva v dan ostrejši. Kardinalno vprašanje spora je bilo: Ali so boljševiki sposobni voditi revolucionarno vojno? Ali revolucionarna sila sploh sme sklepati pogodbo z imperialisti? Sprte frakcije so iskale oporo za svoja stališča v krajevnih partijskih organizacijah. Buharin in njegovi privrženci so za svoja stališča pridobili moskovski pokrajinski biro stranke in ga praktično izpremenili v centralni komite svoje frakcije. Levica mirovnik pogajanj ni mogla združiti s svojimi nadami, da se bo revolucionarno gibanje hitro razširilo po zahodni Evropi. Zavzemali so se za partizansko vojskovanje proti Nemcem in za okrepitev propagandnih naporov, da bi izzvali revolucijo v srednji in zahodni Evropi. Konferenca moskovske pokrajinske organizacije je 13. januarja 1918 sprejela resolucijo takšne vsebine: »Demokratski mir bo mogoče doseči le z revolucionarnim množičnim bojem narodov proti imperialistom obeh vojskujočih se taborov... Mirovni pogoji, ki jih diktirajo nemški imperialisti, za našo politiko revolucionarnega socializma niso sprejemljivi. Če bi jih sprejeli, bi to pomenilo, da smo opustili pravilno linijo mednarodnega socializma v notranji in zunanji politiki...«. Levica se je celo bala, da bo v primeru kompromisnega miru prišlo do notranjega poraza revolucije. Bili so celo pripravljene žrtvovati sovjetsko oblast v Rusiji za interes svetovne revolucije. »Soglasno obsojamo vsako možnost, da bi odstopili od naših zahtev... Bolje je, da častno propademo za stvar socializma, kot da upognemo svoje tilnike pred cesarjem Viljemom.«¹⁸¹ Lenin je takšno stališče primerjal z donkihotskim ponosom starega poljskega šlahtnika, »ki z mečem v roki v lepi pozi umirajoč kliče: ‚Mir je sramota, vojna je čast!‘«¹⁸²

Na razširjeni partijski konferenci strankinih funkcionarjev 21. januarja v Petrogradu je prišlo do ostrih razprav. Zavzeti so morali stališče do Hoffmannovega ultimativnega predloga. Lenin se je še naprej zavzemal za sklenitev miru. Svoj predlog je takole utemeljil: »... Za zmago socializma je potreben Rusiji določen čas, vsaj nekaj mesecev, v katerem mora imeti socialistična vlada povsem proste roke..., da bo dosegla zmago nad buržoazijo najprej v lastni deželi in za izvajanje široko zasnovanega in temeljitega organizacijskega dela med množicami... Ne dvomimo, da mora priti do socialistične revolucije v Evropi... Bilo pa bi napačno, če bi na tem gradili taktiko socialistične vlade Rusije, če bi poskušali ugotoviti, ali bo ali ne bo prišlo do evropske, posebej do nemške socialistične revolucije, v naslednjega pol leta...«¹⁸³ Lenin je nekaj mesecev z velikim potrpljenjem dokazoval partijskim kadrom, da je treba težke mirovne pogoje sprejeti.¹⁸⁴ »Osnovna sprememba je sedaj v tem, da je ustvarjena sovjetska republika Rusija. Tako za Rusijo kot tudi z mednarodnega stališča, je trenutno najvažnejše, da ohranimo to republiko, ki je pričela socialistično revolucijo. Geslo revolucionarne vojne pomeni za Rusijo v tem trenutku bodisi frazo in navadno demonstracijo bodisi objektivno past, ki nam jo nastavljajo imperialisti v težnji, da bi nas prehodno spet zapletli v imperialistično

¹⁸⁰ Protokoly Centralnovo komiteta, str. 203.

¹⁸¹ Sorin V., Rabočaja Gruppy, Mjasnikovščina Moskva 1924 /dalje navajam: Sorin, Rabočaja Gruppy/, str. 17.

¹⁸² Sedmój sjezd RKP, Stenografitčeski otčet, Moskva 1923, str. 29.

¹⁸³ Lenin, Sočinenija V/35, str. 244—245.

¹⁸⁴ Ibidem, str. 245—258, 329, 334—335; 336—353 itd.

vojno in na čim cenejši način strmoglavili mlado sovjetsko republiko.« Protokoli plenurnega centralnega komiteja in sedmega kongresa partije kažejo, kako vztrajno in žilavo se je Lenin boril za uresničenje svojih stališč.

Ko je bilo odločeno vprašanje o sklenitvi mirovne pogodbe z Nemčijo, se je Lenin lotil izgradnje sovjetske oblasti. V obdobju intervencije antante je vodil obrambo dežele proti notranjim in zunanjim sovražnikom. Pričel se je boj za obstoj sovjetske oblasti. Pri obrambi dežele je imel velike zasluge Trocki, ki je mnogo pripomogel k organizaciji milijonske Rdeče armade. Lenin sam je v tem obdobju opravil gigantsko delo na izgradnji socialistične države. Napisal je desetine brošur, odlokov, navodil, referatov itd. Vodil je stranko mimo čeri razcepa v obdobju živih sindikalnih diskusij in branil demokratični centralizem v boju z opozicijo. Dal je pobudo za novo ekonomsko politiko.

Ogromno delo je od Lenina terjala ustanovitev Komunistične internacionale. Njegov boj proti imperializmu, desnim socialistom in centristom je dosegel z ustanovitvijo te revolucionarne mednarodne organizacije svoj višek. Glavna gonilna sila nove internacionale so bili od prvega dne njenega obstoja Lenin, njegovi najbližji sodelavci in oktobrska revolucija. Lenin je bil tisti, ki je na četrtem kongresu kominterne opozoril na prekomerno rusifikacijo tretje internacionale.

Nekaj mesecev pred smrtjo je Lenin pripravljala načrt korenitih reform upravnega aparata. Ko je bil že prikovan na posteljo, je v zadnjih tednih decembra leta 1922 diktiral več pomembnih dokumentov. V vrsti člankov je kritično opozarjal na problem birokracije. Birokratizma Lenin ni pojmoval kot uradniško malomarnost in brezdušnost, temveč kot posledico družbenih odnosov, ki izvirajo iz podedovane zaostalosti. V svojih zadnjih člankih (O združništvu, Kako naj reorganiziramo delavsko in kmečko inšpekcijo, Bolje manj kot več) je ugotavljal, kako težko je uresničiti socialistični program v ruskih razmerah gospodarske in kulturne zaostalosti. Obžaloval je, da nadzorni organi za boj proti birokratizmu, ki jih je vodil Stalin, niso izpolnili svojih nalog.

Nekaj mesecev pred Leninovo smrtjo so se zaostriili odnosi med Leninom in Stalinom glede reševanja nacionalnega vprašanja v Gruziji. Leninova teza je bila: nobene avtonomije, temveč federacija enakopravnih, suverenih zveznih republik. Lenin je hotel geslo o samoodločbi uresničiti tudi v praksi. Zanj sta bila demokratični centralizem v partiji in samoodločba dialektična komplementarnost. Bil je eden redkih voditeljev, ki ni nikdar odstopil od teoretičnih načel o samoodločbi narodov in jih je vselej skušal uresničiti tudi v praksi.

Lenin ni nikdar skušal s silo uveljavljati svoje osebne avtoritete. Nikdar ni bil sekretar stranke, ampak le član politbiroja, tako kot drugi. Dosledno je izvajal strankin statut. Nenehno je svaril člane vodilnih strankinih organov, naj ne zlorabljajo oblasti v obdobjih med posameznimi kongresi. Za časa njegovega življenja so se strankini kongresi in plenarna zasedanja centralnega komiteja redno vršili. Lenin se je pogosto zavzemal, da bi postal najvišja, odločilna instanca v stranki centralni komite, ne pa politični biro ali sekretariat. V zadnjih mesecih življenja, ko je bil prikovan na posteljo, so ga organizacijski problemi stranke posebej vznemirjali. V svojem pismu strankinemu kongresu v decembru 1922 je predlagal, naj pomnožijo število članov centralnega komiteja od 50 na 100 članov, da bi okrepili enotnost in monolitnost stranke. Zahteval je, naj bi imel centralni komite kar največ plenarnih zasedanj. Na njegovo

pobudo je deseti strankin kongres sklenil, da bodo sklicali vsaka dva meseca plenarno zasedanje centralnega komiteja.¹⁸⁵

Odrpito pa je ostalo vprašanje, kako je treba reševati načelne konflikte v stranki. Lenin zato ni nakazal nobenega posebnega mehanizma. Konflikte v stranki je vedno reševal s svojo avtoriteto. Morda bi rešil žalostne usode celo generacijo starih boljševikov, če bi ustanovil poravnalno razsodišče kot stalno institucijo. Na oponente v stranki ni gledal kot na svoje osebne sovražnike, ampak kot na politične nasprotnike in poskušal stranko odtegniti njihovemu vplivu. Teror kot sredstvo za obvladovanje notranjepartijskih razlik v mišljenju mu je bil povsem tuj. Res je, da Lenin ni odobral frakcij, bil pa je do njih tolerant. Ustvaril je živo revolucionarno stranko, preizkušeno v boju in prežeto z ideali demokratičnega centralizma.

Резюме

ЛЕНИН В БОРЬБЕ ЗА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ПРИНЦИПОВ

В первой главе статьи «Царский абсолютизм и народники» автор описывает жизненный путь Ленина в дни молодости, его жизнь в Поволжье, в симбирской, казанской и самарской губерниях, его политическую активность в Петербурге и научную деятельность в тюрьме и в ссылке в селе Шушенское. Во второй главе «Первая эмиграция» автор знакомит нас с заграничными хлопотами Ленина около учреждения журнала «Искра». В связи с этим автор анализирует его теоретическую подготовку организации русской марксистской партии. В третьей главе «Второй конгресс русской социал-демократической партии» автор обсуждает активность Ленина на конгрессе РСДРП, его работу за организацию русской социал-демократической партии на организационных основах и принципах, утвержденных газетой «Искра». В четвертой главе «Внутренняя распря в партии и третий конгресс» говорится о политических течениях в русской социал-демократической партии, пятая глава «Ленин и революция 1905—1907 в России» посвящена объяснению тактических точек зрения Ленина на революцию и его активность на четвертом и пятом конгрессах русской социал-демократической партии. Шестая глава «Вторая эмиграция» содержит обсуждение активности Ленина в Швейцарии и его напряженной борьбы против идеологического расстройтва партии. В седьмой главе «Закалка партии за свершение исторических задач» автор объясняет краковский период политической активности Ленина, во восьмой главе «Ленин в бою за третий интернационал. Война и революция» трактуется междувоенная активность Ленина в Швейцарии, формирование зиммервальдской левизны, возвращение Ленина в Петроград, политическая активность в связи с подготовлением и осуществлением Октябрьской революции. В девятой главе «Ленин и преодоление кризиса в партии после Октябрьской революции» автор анализирует кризис в партии и роль Ленина в преодолении кризиса. В заключительных главах статьи — «Ленин и учредительное собрание» и «Ленин и брест-литовский мирный договор» автор говорит о том, как Ленин преодолел критические моменты в партии и как сохранил ее единство. Автор обращает внимание на те факты, которые свидетельствуют о том, что Ленин никогда не прибегал к употреблению насилия для поддержки своего авторитета; он последовательно придерживался партийного устава и постоянно предупреждал руководящих членов партии об опасности злоупотребления властью в периодах между конгрессами. Таким образом Ленину удалось создать революционную, живую партию, закаленную в боях и проникнутую идеалами демократического централизма.

¹⁸⁵ Timofejevsky A. A., Osnovnye zakonomernosti rasvitiya i ukrepleniya KPSS, Voprosy istorii KPSS, Nr. 4/1958 str. 37.

France Kresal

Delavsko združništvo na Slovenskem

I

Razvoj kapitalizma, neomejena konkurenca in izkoriščanje obubožanega obrtništva, male trgovine, malih in srednjih kmetov ter delavstva, ki so jih odirale banke, veletrgovci, vaški bogataši in industrialci, je v drugi polovici 19. stoletja privedel do razcveta združništva in združnega gibanja. Ustanavljale so se kreditne, konsumne, produktivne, nabavne in prodajne zadruga raznih tipov in izvedb. Predhodnikov in zaščitnikov združništva, ki so, bodisi s teoretične plati, bodisi s praktične, ali z obeh plati utemeljevali združništvo in združno gibanje, je bilo namreč več.

Pri nas sta najbolj znana Herman Schulze (1808—1883) iz nemškega mesta Delitzsch in Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818—1888), župan podeželskega mesta Heddesdorf v nemški provinci, vendar sta oba že imela svoje predhodnike in še več posnemovalcev. Roberta Owena (1771—1858) in njegovih poljedelskih kolonij na komunistični osnovi ter njegovih prizadevanj, kako bi pomagal svojim delavcem (bil je velik tekstilni tovarnar na Škotskem), še ne moremo prištevati med predhodnike združništva, ker delavstvo pri upravljanju teh ustanov ni bilo še nič udeleženo. Tudi konsumna zadruga v Brightonu, ki jo je leta 1828 ustanovil zdravnik dr. William King, ni bila prava zadruga. Pač pa je isti dr. William King v svojem časopisu Brightonski zadrugar opisal že skoraj vsa načela zadrugarskega gibanja, preveč pa je opiral to organizacijo na idealizem članov. Bolje je razvil združno gibanje v Angliji George Jacob Holyoake (1817—1900). Napisal je Zgodovino zadrugarstva v Veliki Britaniji in prvi opisal rohdalsko konsumno zadrugo, ki so jo leta 1844 ustanovili rohdalski tkalci. Leta 1895 je dal pobudo za ustanovitev združne internacionale. V Franciji je teoretično utemeljeval produktivne zadruga Philippe Buchez (1796—1865). Postavil je načelo da se mora iz 20 % čistega dobička ustvarjati rezerva za ustanavljanje novih zadrug, 80 % pa razdeliti med članstvo. Vendar v praksi njegove zadruga niso uspeli. Združno teorijo in širjenje njegovih idej v Franciji je nadaljeval Charles Gide. V Italiji je bil ustanovitelj kreditnih in konsumnih zadrug Luigi Luzzati. Za italijanske razmere je priredil Schulze-Delitzscheve kreditne zadruga. Izhajal je iz krilatice, da hranilnica izkoristi reveže v korist bogatih, zadruga pa sloni na privarčevanem denarju ubogih, ki ga posoja revežem. V Švici je bil viden teoretik združništva prof. dr. I. F. Schär (1846—1925), ki je bil tudi predsednik Zveze švicarskih konsumnih zadrug.

»Ustvarjati bogastva je gospodarski problem, ta bogastva pravilno razdeljevati pa socialni problem — oba problema pravilno reševati je pa naloga organizacij konsumnih zadrug«, je bilo njegovo načelo.¹

Na Slovenskem sta bila najpomembnejša ustanovitelja in razširjevalca zadružništva Miha Vošnjak (1837—1920)² in dr. J. E. Krek (1865—1917).³

To so bili najpomembnejši začetniki in teoretični utemeljitelji zadružništva. Izhajali so iz različnega okolja, tudi različni nagibi so jih vodili pri delu. Delovali so v različni okoljih in pogojih in tudi v različnih časovnih obdobjih, zato so bili tudi uspehi različni. Nastalo je več tipov in enačic zadrug. Več poskusov, zlasti v začetku, je propadlo ali se izjalovilo. Nekateri poskusi so zahtevali in celo sloneli na prevelikem idealizmu. Končno je zadružna ideja prodrla v vse predele Evrope in se proti koncu 19. stoletja utrdila, zlasti pa se razvila v prvih desetletjih sedanjega stoletja. Zadružništvo je postalo pomemben gospodarski pa tudi politični činitelj za obrtništvo, kmetijstvo in delavstvo.

II

Avstrija je po borznem polomu leta 1873 na Dunaju skušala omiliti gospodarsko krizo, ki je temu sledila, spodbuditi gospodarstvo in pospeševati obrt tudi s pomočjo zadružništva. Zakon o obrtnih in gospodarskih družbah iz leta 1873 je dajal boljše možnost za ustanavljanje posojilnic, kreditnih združenj, produktivnih zadrug, konsumnih zvez, stanovanjskih zadrug ipd. Najprej in najmočnejše se je zadružništvo razvilo na Češkem. Od tam so segli vplivi tudi na Slovensko.⁴

V Avstriji se je zadružništvo razvijalo po nemškem vzoru.^{4a} Leta 1862 je bila na Dunaju ustanovljena prva konsumna zadruga, leta 1913 jih je bilo že 1100, ki so s svojim delovanjem v eni ali drugi obliki tangirale 2,5 milijonov gospodinjstev v Avstriji. Leta 1861 je bila ustanovljena prva mlekarska družba na zadružni osnovi v Götzu, prva Raiffeisnova hranilnica leta 1886 v Mühldorfu, leta 1910 pa je bilo že 876 gospodarskih društev in 1500 rajfajznovk. Od leta 1883 dalje so ustanavljali produktivne zadruge tudi socialisti; predvsem so bile to zadrugne pekarnice in drugi obrati za preskrbovanje delavstva z življenjskimi potrebščinami.⁵

Pri nas sta se uveljavila dva tipa zadrug: šulcedeličevke in rajfajznovke; prve se imenujejo po Hermanu Schulzeju, druge pa po Friedrichu Wilhelmu Raiffeisnu. Schulze-Delitzscheve kreditne zadruge so bile prirejene za razmere v mestih. Imele so visoke glavne deleže, ki so imeli glasovalno pravico in so se

¹ Totomianz, Predhodniki in pionirji zadružnega gibanja. Prevedel C. Kristan. Zadružna knjižnica, zv. VII., Ljubljana 1925.

² Doife Schauer, Miha Vošnjak. Zadružni zbornik, izdan ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka, očeta slovenskega zadružništva. Izdala in založila Zveza slovenskih zadrug, Ljubljana 1937. Citiram: Zadružni zbornik.

³ M. Mikuž, Janez Evangelist Krek, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1962, str. 391.

⁴ Zadružni zbornik, str. 15 sl.

^{4a} Vendar to ne velja za začetno obdobje zadružništva pred sprejetjem zakona o obrtnih in gospodarskih družbah iz leta 1873, ko so nastala prva gospodarska društva na zadružni osnovi. Tako so ljubljanski obrtniki pod vodstvom Jana Nepomuka Horaka že leta 1856 ustanovili Obrtniško pomožno društvo v Ljubljani. Ob ustanovitvi zadruge je sodelovalo nad štirideset ljubljanskih obrtnikov. Horaku so bile za zgled podobne ustanove drugod, predvsem posojilno društvo v Celovcu (Aushilfskassen Verein), ki je bilo ustanovljeno leta 1951. Te zadruge so nastale brez vpliva Schulzeja. Delitzscha popolnoma samostojno in neodvisno od njega. Tudi organizacijske oblike so bile nekoliko drugačne. Schulze na primer ni poznal uredbe o porokih — institucije garantov, ki sta jo imeli celovška in ljubljanska zadruga. Pozneje je bilo za to institucijo uvedeno jamstvo vseh članov zadrug.

⁵ Dr. Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, Wien 1965, str. 63 sl., 71 sl.

obrestovali ter nizke poslovne deleže članov, ki so bili brez teh pravic. Področje poslovanja je bilo neomejeno.⁶ Raiffeisnove zadrugе pa so bile prirejene za razmere na podeželju. Poslovale so na teritorialno omejenem prostoru (npr. ena fara — ena zadruga), imele so nizke in brezobrestne deleže, vsi člani so imeli enake pravice, upravljali so jih člani sami in brezplačno, podeljevale so srednjeročna posojila z nizko obrestno mero. Jamstvo je bilo neomejeno, člani so jamčili za zadrugo z vsem svojim premoženjem. Dobiček se ni delil med člane, pač pa se je iz njega oblikoval rezervni sklad, ki je nadomeščal deležno glavnico.⁷ Najprej in do konca 19. stoletja so na Slovenskem prevladovalе šulcedelicevke, v prvem desetletju 20. stoletja je začelo naraščati število rajfajznovk in se je število obeh izravnalo, pozneje pa so le-te popolnoma prevladale in so bile šulcedelicevke v veliki manjšini.⁸

Na Slovenskem so začeli ustanavljati zadrugе najprej liberalci. Miha Vošnjak je za slovenske razmere priredil Schulze-Delitzscheva pravila v korist liberalnih veljakov. Visoki glavni deleži so tako prišli v roke bogatim meščanom, gostilničarjem in veleposestnikom. Ti so imeli vso oblast nad poslovno politiko zadrug. Poslovni deleži pa so bili nizki in so omogočali prístup v zadrugе tudi manj premožnim osebam, ki pa so bile brez pravic. Liberalci so skušali s pomočjo takih zadrug utrditi svoj gospodarski položaj in dobiti oporo za svoje politične akcije.⁹

Prva taka posojilnica je bila ustanovljena leta 1872 v Ljutomeru.¹⁰ Tej so počasi sledile druge, vendar takrat ni prišlo do živahnejšega združnega gibanja. Do leta 1883 je bilo ustanovljenih 14 posojilnic, med njimi najpomembnejša je bila celjska.¹¹ Leta 1910 pa je bilo že 305 kreditnih in drugih zadrug; prevladovalе so posojilnice.¹²

Klerikalci so posegli pozneje na to torišče. V osemdesetih letih so se v »Slovincu« pojavljale prve ideje o združništvu. Tudi prvi slovenski katoliški shod leta 1892 je poudarjal važnost združništva, vendar razen nekaj posojilnic in zadrug po Schulze-Delitzschem sistemu ni bilo večjega odziva. Ponovno je začel »Slovenec« sistematično propagando za združništvo leta 1894 in sicer po Raiffeisnovem sistemu. Prva taka posojilnica je bila v Dobrem polju leta 1894, ki so ji potem sledile še druge,¹³ leta 1902 jih je bilo 159 (102 kreditne, 57 drugih), leta 1904 že 212, ki jih je združevala Zadržna zveza.¹⁴ Leta 1910 je imela klerikalna Zadržna zveza že 608 zadrug (70 v Dalmaciji) in je daleč prekašala število liberalnih zadrug.¹⁵ Največje zasluge pri tem je imel J. E. Krek. Organizacija klerikalnih zadrug po Raiffeisnovem sistemu se je v veliki meri oslanjala na duhovščino.

Kakor so liberalne Schulze-Delitzscheve zadrugе v prvi vrsti pospeševale razvoj modernih gospodarskih panog in bile namenjene predvsem imovitejšemu sloju, tako so klerikalne rajfajznovke zastavile v prvi vrsti na socialnem polju; gospodarskega propada so obvarovale predvsem slovenskega kmeta in obrtnika,

⁶ Zadržni zbornik, str. 22.

⁷ Zadržni vestnik. Glasilo Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani, leto IX., št. 3, 15. marca 1938 (F. V. Raiffeisen ob 120-letnici rojstva in 60-letnici smrti).

⁸ Zadržni zbornik, str. 61.

⁹ Ibidem, str. 22—23.

¹⁰ Ibidem, str. 19.

¹¹ Ibidem, str. 24.

¹² Ibidem, str. 37.

¹³ Fran Erjavec. Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana, 1928, str. 108 sl.

¹⁴ Ibidem, str. 121.

¹⁵ Zadržni zbornik, str. 37.

ki so ju odirali vaški oderuhi s posojanjem denarja za oderuške obresti in tuji kapitalisti z neugodnimi blagovnimi cenami. Mnoge so rešile rajfajznovke z dolgoročnimi in cenenimi posojili.

III.

Delavsko združništvo se je uveljavljalo in širilo nekoliko pozneje, tudi njegove oblike so bile drugačne, čeprav je bil namen isti: po načelu samopomoči pomagati članom v materialni stiski in jih zaščititi pred izkoriščanjem trgovcev in oderuhov. Medtem ko so pri liberalnem in klerikalnem združništvu prevladovala kreditne zadruge (posojilnice) Schulze-Delitzschevega in Raiffeisnovega tipa, se je delavsko združništvo razvijalo skoraj izključno v smeri konsumnih (potrošniških) zadrug ročdalskega tipa. Bilo je sicer nekaj stavbinskih, produktivnih in kreditnih zadrug, vendar te niso bile pomembne in niso imele večjega števila članstva.

Tkalci iz angleškega mesta Rochdal so leta 1844 postavili načela za potrošniške zadruge: prodaja po dnevnih cenah in za gotovino ter delitev dobička po razmerju, kakor je član kupoval med letom. Zanje se je pozneje udomačilo ime ročdalski pionirji, ki je bilo znano tudi med slovenskimi delavci. Ideja konsumne organizacije, ki je pozneje postala mojstrski primer, je vznikla v Rochdalu v združenju flanelskih tkalcev, ki so zaradi ponesrečene stavke začeli razmišljati o samopomoči. Najprej je zadela misel na odpor pri velikem delu delavcev, ki so se še spominjali ponesrečenih in propadlih predhodnic konsumentskih združenj. Ta združenja so dajala svojim članom blago na kredit, a ker večina članov teh dolgov ni mogla plačati, so sledile izgube in bankrot. Izgubam je botrovali tudi način delitve čistega dobička samo na osnovi vplačanih deležev. Ker boljše situirani člani, ki so imeli po več deležev, največkrat niso kupovali v svoji združni trgovini, a so jemali večji del dobička od prometa, ki so ga večji del ustvarjali revnejši člani, so le-ti zavidali bogatim in tudi sami zapuščali lastne prodajalne.

Rochdalski tkalec Charles Howarth je predlagal nov način za delitev čistega dobička konsumne zadruge: ne le po številu deležev, ki jih kak član ima, pač pa predvsem po tem, koliko je kak član nakupoval v zadruzi. Tak način je privabil člane, da so nakupovali v svojem združnem podjetju. Združni deleži, ki so služili konsumni zadruzi za obratni kapital, so se le obrestovali s primerno obrestno mero (navadno 2,5 %). Člani so dobivali knjižice, kamor so vpisovali vse nakupe v združni prodajalni skozi vse leto. Skupna vsota na koncu leta je služila za merilo pri delitvi čistega dobička.

Zaradi velike revščine ročdalskih tkalcev je trajalo precej časa, preden se je po velikem trudu posrečilo nabrati 28 funtov šterlingov od 28 članov, samih tkalcev, in 21. decembra 1844 so v zakotni ulici v Rochdalu odprli majhno prodajalno, kjer je bilo blaga v vrednosti 14 funtov šterlingov. Maslo, sladkor, moka, oves in sveče, to je bilo blago, s katerim so začeli »pošteni ročdalski tkalci« svojo trgovino.¹⁶

Prva delavska zadruha na Slovenskem datira sicer iz leta 1871. Ustanovili so jo uslužbenci Južne železnice v Mariboru, vendar je bilo to le posojilno društvo (Vorschuss-Verein der Südbahn-Werkstätten Bediensteten Marburgs). Člani so

¹⁶ Začetki združnega gibanja. Po prof. Totomianzu priredil C. Kristan, *Združni vestnik*, glasilo zveze slovenskih zadrug v Ljubljani, leto X., št. 2, str. 19 sl., Ljubljana, 15. februarja 1939.

bili delavci mariborskih železniških delavnic. Društvo se je slovensko registriralo šele v stari Jugoslaviji. Leta 1924 je imelo okrog 1000 članov. Druga delavska zadruga je bila ustanovljena 15. junija 1890, tudi v Mariboru. Bilo je konsumno in hranilno društvo (Allgemeiner Verbrauchs- und Sparverein in Marburg). Ustanovili so jo mariborski delavci pod vodstvom Johana Krainerja. Borila se je z velikimi težavami in napakami, leta 1911 je prenehala samostojno poslovati in je postala poslovalnica graškega Splošnega konsumnega in hranilnega društva. Johan Krainer je leta 1896 ustanovil v Mariboru še stavbno zadrugo (I. Marburger Baugenossenschaft). Imela je 58 članov in je že leta 1898 zgradila prvo hišo. Leta 1918 je bila likvidirana, takrat je imela le še 36 članov.¹⁷

Delavsko zadružništvo rochdalske smeri se je začelo razvijati in uveljavljati pozneje, v prvem desetletju dvajsetega stoletja.

Začetek razvoja delavskih konsumnih društev je bil sočasen z zelo neugodnim razdobjem, ko je divjala »protikonsumarska« gonja, ki so jo vodili liberalci proti nabavnoprodajnim klerikalnim zadrugam in pri tem na veliko izrabljali nekatere neuspehe in nepravilnosti konsumnih organizacij. »Protikonsumarsko« gonjo so vodili predvsem trgovci, ki so se čutili ogrožene, liberalna stranka pa jo je uporabila tudi kot sredstvo v političnem boju s klerikalci. Socialno-demokratsko delavstvo je v tej polemiki podlegalo vplivu pisanja liberalnega »Slovenskega naroda« in je bilo zaradi tega precej apatično do ustanavljanja konsumnih društev, čeprav se je »Rdeči prapor«, organ socialnodemokratske stranke, včasih zavzel za konsumna društva proti trgovski gonji.¹⁹

Delavske konsumne zadruge so ustanavljali tako krščanski socialisti kot socialni demokrati. Kakor so prvotno (v devetdesetih letih) krščanski socialisti prevladovali v Ljubljani (tobačna tovarna, predilnica), v Vevčah in Medvodah (papirnica), v Tržiču (predilnica, domača obrt) in na Jesenicah (železarna), socialni demokrati pa med železničarji na vseh progah in med rudarji (premogovni revirji, Idrija) tako so ustanavljali tudi prve delavske konsumne zadruge.²⁰

Krščanski socialisti so v Ljubljani leta 1895 ustanovili Prvo ljubljansko delavsko konsumno društvo, r. z. z. o. z.²¹ Ob ustanovitvi je imelo 197 članov, leta 1905 541 članov, leta 1915 1311 članov, leta 1921 pa že 11.606 članov. Poslovati je začela z eno prodajalno, leta 1915 je odprla še drugo, leta 1921 je imela že 31 prodajaln.²² Na Jesenicah so leta 1896 ustanovili Delavsko konsumno društvo. V Ljubljani pa so leta 1898 ustanovili Slovensko delavsko stavbinsko društvo. Prvi predsednik je bil prof. Janežič, za njim pa J. E. Krek. Že do poletja 1899 je to društvo zgradilo 21 delavskih hišic, v naslednjih letih pa še več, skupaj 103. Delavske hišice je društvo gradilo v Novem Vodmatu, Rožni dolini, Štepanji vasi, Šiški in v Trnovem. Društvo je zašlo v dolgove in je zadnja leta pred vojno prenehalo zidati.²³

Socialni demokrati so prvi delavski konsumni zadruge ustanovili leta 1897 in sicer Obče konsumno društvo v Zagorju in Obče konsumno društvo v Idriji.

¹⁷ Historicus /Anton Kristan/, Delavsko zadružno gibanje v Sloveniji (Doneski k zgodovini zadružnega gibanja med slovenskim delavstvom), Zadružna knjižica, zv. II., Ljubljana 1924, str. 15–16. — Citiram: Delavsko zadružno gibanje v Sloveniji.

¹⁸ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 70 sl.

¹⁹ Delavsko zadružno gibanje v Sloveniji, str. 18–19.

²⁰ Ibidem, str. 3; Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 249.

²¹ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 104.

²² Ibidem; Delavsko zadružno gibanje v Sloveniji, str. 3, 22–23.

²³ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 107 op.

Trboveljska premogokopna družba je deloma že pred letom 1890; deloma po tem letu ustanovila v Zagorju, Trbovljah, Hrastniku in Kočevju svoja rudniška blagovna oddajališča, iz katerih so rudarji in rudarski uslužbenci dobivali živila in druge življenjske potrebščine. V Zagorju in Hrastniku jih je organizirala celo kot zadruge, katerih vodstvo pa je bilo seveda v rudniških rokah. V Zagorju je bil leta 1891 ustanovljen Arbeiter Consum-Verein der Gewerkschaft Sagor, prej pa je to nalogo opravljal rudniški »magacin«. Vendar delavci tudi s tem konsumom niso bili zadovoljni, ker je bil še vedno v rokah rudnika. Zato so leta 1897 socialistični rudarji in steklarji ustanovili svoj konsum pod imenom Obče konsumno društvo v Zagorju ob Savi, reg. z. z o. z. Dne 12. aprila 1897 je bil ustanovni občni zbor delavske konsumne zadruge, navzočih je bilo 126 članov — rudarjev in steklarjev. V prvo načelstvo so bili izvoljeni Melhior Čobal, Franc Rinaldo in Martin Repovš. Zadruga je bila registrirana 7. junija 1897 pri okrožnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani. Prvo prodajalno so odprli 1. septembra 1897, 1. maja 1898 še v Lokah. Leta 1908 so v Zagorju ustanovili svojo zadrugo še krščanski socialisti. Imenovala se je Ljudska gospodarska zadruga v Zagorju. Ustanovila jo je Zadružna zveza iz Ljubljane in je bila njena članica.²⁴

Obče konsumno društvo v Idriji je bilo ustanovljeno 25. julija 1897. Ustanovili so ga socialni demokrati. V prvem načelstvu so bili trije delavci-rudarji: Simon Kavčič, Urban Štremfelj in Anton Kogej. Dne 12. junija 1898 je bil nameščen za zadružnega uradnika Franc Rinaldo, ki je prišel iz Zagorja; 19. februarja 1899 je bil izvoljen za ravnatelja zadruge. Dne 11. oktobra 1903 ga je zamenjal Anton Kristan, ki je vodil konsumno društvo v Idriji do leta 1910, čeprav je že leta 1908 odšel v Ljubljano, potem je konsumno društvo vodil Ivan Štravs, ki je kot prvi socialist postal župan v Idriji. Obče konsumno društvo v Idriji se je po začetnih težavah dobro razvijalo. Kupilo je posestvo Podroteja z valčnim mlinom in hišo v Spodnji Idriji. Zaradi tega je zašlo v finančne težave. Konsumno društvo je v Idriji podpiralo tudi delavsko politično, strokovno in kulturno gibanje. Sofinanciralo je Delavski koledar, ki so ga začeli leta 1900 izdajati socialni demokrati v Idriji. Prav tako je podpiralo štirinajstdnevnik »Naprej«, ki je do leta 1908 izhajal v Idriji, začela se je tudi socialistična knjižnica časopisa Naprej. V okviru Občega konsumnega društva v Idriji je bilo leta 1900 ustanovljeno prvo žensko socialistično društvo »Veda«. Tu je delovala Prva idrijska čipkarska zadruga, ki jo je leta 1905 ustanovil Anton Kristan in je združevala okrog 1500 čipkaric iz Idrije in okolice. Vendar ta zadruga ni dolgo poslovala, že leta 1908 je bila likvidirana. Krščanski socialisti so tudi v Idriji ustanovili svojo zadrugo; imenovala se je Krščansko gospodarsko društvo v Idriji.²⁵

V Mariboru je bila 31. decembra 1899 ustanovljena Prva mariborska delavska pekarna. Ustanovili so jo mariborski peki: Alojzij Čeh, Josip Fleischer, Anton Oprovš, Karel Čeh, Anton Kramberger, Vitus Merlin, Jože Šušnik in Alojzij Križnik. To je bila ena izmed redkih delavskih produktivnih zadrug na Slovenskem. Včlanjena je bila v socialnodemokratski Osrednji zvezi avstrijskih konsumnih društev na Dunaju. Glede števila članstva ta zadruga ni bila

²⁴ Delavsko zadružništvo v Sloveniji, str. 4—6.

²⁵ Ibidem, str. 6—7.

pomembna in je do srede dvajsetih let ostalo pri 8 članih zadruga. Zadruga je imela lastno pekarno in je zaposlovala 12 delavcev.²⁶

V Trbovljah in Hrastniku so uspeli socialisti organizirati svoje konsumne zadruga šele sedem let po ustanovitvi prvega socialističnega konsumnega društva v Zagorju. V Trbovljah je imela Trboveljska premogokopna družba svoj »magacin«, kjer so delavci dobivali življenjske potrebščine na kredit, ob plačilnem dnevu pa so jim odtegnili od plače, kar so med tednom »zafasali«, kakor so se delavci takrat izražali. Prvotno so poskušali organizirati v Trbovljah podružnico konsumnega društva iz Zagorja, a brez uspeha. Šele leta 1904 so ustanovili v Trbovljah Splošno konsumno društvo, ki pa je takoj v začetku zašlo v velike finančne težave, iz katerih se je rešilo s pomočjo Osrednje zveze avstrijskih konsumnih društev na Dunaju in ob sodelovanju energičnih združnikov. Leta 1908 so ustanovili Stavbno in gostilničarsko zadruga »Delavski dom«, ki je leta 1909 zgradila stavbo za konsum s prodajalno in uradom. V stavbi je dobila svoje prostore tudi delavska strokovna organizacija in seveda združna gostilna. Leta 1912 je zadruga zgradila svojo drugo stavbo, leta 1919 pa še dvorano za kulturne prireditve. Zadruga je imela okrog 400 članov, leta 1922 418.²⁷

Trboveljska premogokopna družba je ustanovila tudi rudarjem v Hrastniku, na Ojstrem in na Dolu svoj konsum. Ustanovila ga je leta 1890 in je organizacijsko imel obliko zadruga. Leta 1905 pa so delavci s pomočjo socialnodemokratskih organizatorjev prevzeli vodstvo te zadruga v svoje roke. Potem so za nekaj časa prepustili vse vodstvo konsumnega društva bivšemu trgovcu Koželju in društvo je skoraj propadlo, šele ko so ga delavci ponovno prevzeli v svoje roke in reorganizirali poslovanje, je zopet zaživelo. Konsumno društvo rudarjev za Hrastnik, Dol in Ojstro je imelo eno prodajalno v lastnem domu v Hrastniku zraven rudnika, drugo pa pri železniški postaji. Članov je imelo okrog 100, leta 1922 pa 108.²⁸

Na Primorskem so se slovenski delavci v Trstu oklenili tržaških delavskih zadruga, ki so jih leta 1903 ustanovili slovenski, italijanski in nemški socialisti. Med ustanovitelji je bil tudi poznejši generalni ravnatelj teh zadruga Valentin Pittoni. Tržaške delavske zadruga so se zelo razvile. Do prve svetovne vojne so svoje združno delo širile po vsej Primorski. Izdajale so mesečnik »Zadruga« in »Vestnik Delavskih zadruga za Trst, Istro in Furlanijo«. Svoje podružnice so odpirale v Gorici, Tržiču (Monfalcone), v vseh važnejših okrajih Trsta in okolice, v Pulju, Poreču in med rudarji v Labinu, kjer pa so se v letih 1903 do 1905 pojavljali že tudi samostojni začetki delavskega konsumnega društva, ki jih je vodil rudar Pavle Bučić. Na Goriškem so leta 1903 slovenski in italijanski delavci osnovali v Podgori konsumno društvo, ki pa ni pokazalo večjega uspeha. V Nabrežini so kamnarski delavci ustanovili leta 1904 zadruga Nabrežinske delavske zadruga po tržaškem zgledu; odprli so tudi svojo pekarno. Med veliko stavko nabrežinskih klesarjev in kamnarjev leta 1901 se je veliko govorilo in pisalo o ustanovitvi združnega kamnoseškega in klesarskega podjetja, a ni bilo uspehov; to gibanje je takrat vodil Josip Kopač. Pač pa so delavci v Mirni pri Gorici leta 1906 osnovali majhno zadruga, ki pa je kmalu prenehala. V Gorici je dr. Henrik Tuma leta 1908 ustanovil Delavsko hranilnico in posojilnico, ki jo je vodil nekaj časa Josip Petejan. Hranilnica ni uspela

²⁶ Ibidem, str. 15.

²⁷ Ibidem, str. 7—8.

²⁸ Ibidem, str. 9—10.

in je kmalu prenehala poslovati. Tik pred prvo svetovno vojno so čevljarji ustanovili zadrugo v Mirni na Goriškem. Med vojno je ta zadruga delala v Mozirju na Štajerskem; vodil jo je Viktor Vuk. V Trstu so poskušali ustanoviti svojo zadrugo tudi narodni socialisti. Proti socialističnim Tržaškim delavskim zadrugam so ustanovili Konsumno zadrugo Narodne delavske organizacije; ta zadruga je kmalu propadla. Ustanovili so tudi Konsumno društvo Narodne delavske organizacije v Šturjah pri Ajdovščini, a je prav tako hitro propadla. V okolici Trsta so narodni socialisti ustanovili kakih 12 samostojnih narodnih konsumnih društev, ki pa so bila večji del le zadružne gostilne.²⁹

Na Jesenicah so bili že leta 1896 krščanski socialisti ustanovili Prvo delavsko konsumno društvo, ki je združilo skoraj vse delavstvo pod svoje okrilje. Leta 1900 pa je začela na Jesenicah prodirati tudi socialna demokracija, najprej so začeli s strokovno in politično organizacijo in šele leta 1909 so ustanovili Konsumno društvo za Jesenice in okolico. Društvo je odprlo svojo zadružno prodajalno na Savi v Mencingerjevi hiši. Dne 1. maja 1911 se je jeseniško konsumno društvo združilo z ljubljanskim konsumnim društvom in 10. maja 1911 odprlo prodajalno na Jesenicah, 5. avgusta 1912 pa še na Koroški Beli.³⁰

V Ljubljani so uspeli socialni demokrati ustanoviti svoje konsumno društvo šele leta 1908, torej 11 let po ustanovitvi prvih socialističnih konsumnih društev v Zagorju in Idriji in 13 let po ustanovitvi krščanskosocialističnega Prvega ljubljanskega delavskega konsumnega društva v Ljubljani. Prvi poizkus je naredila skupina socialističnih delavcev v Ljubljani pod vodstvom Jožeta Breškvarja, ki je leta 1903 ustanovila Splošno konsumno društvo v Ljubljani s prodajalno na današnji Trubarjevi cesti. Vendar je to društvo že po dveh letih prenehalo poslovati in je prišlo celo v konkurz. Ta ponesrečeni poizkus je imel zelo slabe posledice. Delavstvo je imelo z njim slabe izkušnje in dalj časa ni hotelo slišati o ustanavljanju drugega konsumnega društva. Svoje je naredila tudi »protikonsumarska« gonja, ki so jo vodili liberalci proti klerikalnemu združništvu in je takrat dosegla svoj višek. Socialnodemokratsko delavstvo je bilo sicer v glavnem pasivno v tem boju obeh slovenskih meščanskih strank, vendar je bolj podlegalo vplivu liberalnega časopisja in zato se ni preveč navduševalo za ustanavljanje tudi svojih konsumnih zadrug. Šele leta 1908, ko je prišel v Ljubljano Anton Kristan, ki je tam prevzel strokovno tajništvo, je bila akcija za ustanovitev konsumnega društva v Ljubljani uspešna.

Vendar tudi takrat v mestu ni šlo. Pač pa je bil 12. julija 1908 na Glincah v občini Vič sestanek delavcev, ki se je šele po daljši razpravi in Kristanovem prigovarjanju proglasil za ustanovni občni zbor Konsumnega društva za Ljubljano in okolico. Prva zadružna prodajalna je bila odprta na Glincah 24. oktobra 1908, natanačno čez eno leto v Vodmatu, v Šiški pa že 26. junija 1909. V mestu je bila prva prodajalna odprta šele aprila 1910, bila je v Sodni ulici; maja 1910 je bila odprta socialistična zadružna prodajalna v Trnovem, februarja 1911 pa v Tržiču na Gorenjskem. Meseca maja 1911 pa je prevzelo Konsumno društvo za Jesenice in okolico.³¹

Taka ekspanzija Konsumnega društva za Ljubljano in okolico je zahtevala reorganizacijo. Tudi naslov društva ni več ustrezal in se je preimenovalo v Konsumno društvo za Slovenijo r. z. z o. z. s sedežem v Ljubljani.

²⁹ Ibidem, str. 10–11.

³⁰ Ibidem, str. 13.

³¹ Ibidem, str. 18–20.

Konsumno društvo za Slovenijo je nadaljevalo z odpiranjem novih združnih prodajaln. Maja 1911 jo je odprla na Savi na Gorenjskem, aprila 1912 v Šiški na Celovski cesti, junija 1912 na Koroški Beli in marca 1914 v Rožni dolini. V stari Jugoslaviji je društvo nadaljevalo z odpiranjem novih združnih prodajaln.³²

V Ljubljani se je na pobudo Antona Kristana leta 1908 ustanovila tudi Delavska tiskovna družba na združni osnovi; ta je prevzela izdajanje socialistične literature in lista Naprej, ki je prej izhajal v Idriji.³³

Po velikem štrajku mizarskih pomočnikov v Ljubljani so ti pod vodstvom Ivana Tokana 6. marca 1908 ustanovili Produktivno zadrugo ljubljanskih mizarjev. Na Glincah pri Ljubljani je ta zadruga zgradila svojo tovarno pohištva. Zadruga je štela okrog 30 članov, leta 1922 35 članov.³⁴

Eno najstarejših konsumnih društev na Koroškem je bilo Boroveljsko konsumno društvo v Borovljah, ki ga je do leta 1910 imela v rokah nemška Südmarka. Tega leta pa so ga prevzeli socialni demokrati pod vodstvom Stummra in je bilo odslej član Osrednje zveze avstrijskih konsumnih društev na Dunaju ter delovalo v precej ozki stiki z Ljubljano. V Celovcu je bilo ustanovljeno konsumno društvo Einigkeit s podružnicama v Črni in Pliberku.³⁵

V Ljubljani je leta 1910 nekaj socialistov s pomočjo dr. Tomšiča in dr. Periča ustanovilo Delavsko hranilnico in posojilnico, ki pa je že po dveh letih poslovanju prešla v likvidacijo. Pač pa so socialni demokrati pod vodstvom Antona Kristana in dr. Tomšiča leta 1912 prevzeli Splošno kreditno društvo v Ljubljani, ki je bilo ustanovljeno že leta 1899. Odslej je bilo Splošno kreditno društvo povsem v rokah delavskih organizacij.

Med vojno (leta 1917) je Anton Kristan osnoval Vojno zvezo za konsumna društva in zavode, ki je vodila aprovizacijo vseh organiziranih konsumentov na Kranjskem. Med vojno je bila osnovana tudi Nakupovalna in prodajna zadruga »Sloga«, ki je bila namenjena malim kmetom, a ni zaživela in sploh ni delovala, čeprav je obstajala še nekaj časa v stari Jugoslaviji.

Leta 1917 so tako imenovani mladini (Prepeluh, Lončar) ustanovili tiskovno zadrugo Socialna matica, ki je izdajala revijo Demokracija in pozneje Naše zapiske.³⁶

IV.

Delavske zadruge, ki so bile v rokah socialnih demokratov, so bile v vsej Avstriji včlanjene pri Osrednji zvezi avstrijskih konsumnih društev na Dunaju. Ta zveza je opravljala revizijo vseh zadrug in pospeševala delavsko združništvo. Včasih je reševala tudi finančne težave posameznih konsumnih društev.

Krščanskosocialistična konsumna društva na Slovenskem so bila včlanjena v Zadržni zvezi.

Liberalci na Slovenskem zadrug za delavstvo niso ustanavljali. Izjema je bila na Primorskem, kjer so narodni socialisti ustanovili nekaj zadrug za delavstvo kot protiutež socialnodemokratičnim delavskim zadrugam. Večjih uspehov niso dosegli. Njihovih zadrug ni združevala nobena zadržna centrala.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, str. 21.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, str. 16—18.

³⁶ Ibidem, str. 21—22.

Čeprav so krščanski socialisti vsaj v začetku pri ustanavljanju delavskih konsumnih društev dosegali večje uspehe in jih je pri tem delu podpirala tudi klerikalna stranka, se je delavsko združništvo razmahnilo le pod okriljem in vodstvom socialnodemokratske stranke. Njenih zadrug je bilo mnogo več in z večjim številom članstva. Ob koncu prve svetovne vojne je bilo v krščansko-socialističnih konsumnih zadrugah vključenih okrog 10.000 članov, v socialnodemokratskih pa okrog 20.000. Prevladovala so konsumne zadruge rohdalske smeri. Delavskih produktivnih zadrug je bilo malo in so imele le po nekaj deset ali celo manj članov in niso bile pomembne. Bili sta dve pomembnejši stanovanjski zadrugi. Delavske hranilnice in posojilnice se niso razvile, kolikor je bilo poskusov, se večinoma niso obnesli.

Socialni demokrati so se okrog leta 1910 zelo aktivno angažirali pri ustanavljanju in vodenju konsumnih društev, tudi z velikim uspehom. Deloma je šlo to ponekod tudi na škodo političnega delovanja. Osmi zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki je bil od 26. do 29. maja 1912 v Ljubljani je ugotovil, da razvoj stranke zahteva, da se organizacije specializirajo v politične, strokovne (sindikalne), konsumne in kulturne. Ugotavljal je, da se je poleg političnih in strokovnih organizacij zadnji čas razmahnilo na Slovenskem živahno konsumno gibanje, ki ga je z veseljem pozdravljati. Vendar je opozarjal, da zaradi konsumnega gibanja ne bi smele trpeti druge razredno bojne organizacije. Opozarjal je, da »nekateri le — konsumarji trde in praktično delajo, kakor da bi bila konsumna društva edini smoter organizacije, za drugo se ne brigajo«. ³⁷

Socialnodemokratski voditelji in večina socialističnega delavstva so vložili veliko dela in napora v razvoj delavskega združništva, ki ga v tej dobi moramo pozitivno oceniti in ovrednotiti. Delavsko združništvo je v tej dobi poleg materialnih koristi za delavstvo budilo pri njih tudi razredno zavest. Socialna demokracija pa je kot delavska stranka preko njih širila tudi svoje članstvo. Tako imenovano konsumarstvo v slabem smislu se je začelo poznejše, ko so začeli posamezni socialnodemokratski voditelji zanemarjati politično delo, ko so se samozadovoljno umikali na položaje načelnikov konsumnih društev, te položaje ljubosumno varovali zase in jih izrabljali za svoje koristi.

V.

Po prvi svetovni vojni in nastanku stare Jugoslavije se je med delavstvom še nekaj časa nadaljevalo živahno združno gibanje. Socialistično konsumno društvo za Slovenijo je ustanavljalo svoje podružnice in prodajalne v vsej Sloveniji. Od leta 1919 do 1922 je odprlo 34 novih združnih prodajaln in imelo 17.070 članov. Konsumne zadruge iz Zagorja, Trbovelj in Hrastnika so se spomladi 1922 združile v Splošno konsumno društvo Posavje. Vendar sta že naslednje leto Trbovlje in Hrastnik izstopila in je v konsumnem društvu Posavje ostalo le še Zagorje z 878 člani, Loka s 180 člani in Velenje s 162 člani. V Trbovljah je bila ustanovljena Stavbena gostilničarska in konsumna zadruga »Delavski dom«, ki je imela le 418 članov. Konsumno društvo rudarjev v Hrastniku pa je imelo 178 članov. ³⁸

³⁷ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom. V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 246.

³⁸ Delavsko združništvo v Sloveniji, str. 26—29 — tabela, str. 8, 5, 10.

Ustanovljenih je bilo tudi nekaj novih produktivnih zadrug. V Ptujju so delavci s pomočjo Konsumnega društva za Slovenijo novembra 1920 ustanovili Zadrugo za izdelovanje perila »Delta«, ki je imela 12 članov, v Celju pa leta 1921 Produktivno zadrugo krojačev s 4 člani. V Ljubljani je bila na iniciativo Antona Kristana 31. decembra 1921 ustanovljena Prva delavska pekarna v Ljubljani, ki je imela 66 članov. Ljubljanski kleparji so osnovali meseca marca 1922 Produktivno zadrugo kleparjev, instalaterjev, kotlarjev in krovcev, imela je 61 članov. Leta 1923 se je preimenovala v »Jugometalijo« r. z. z o. z.³⁹

Do leta 1923 so socialisti ustanovili 6 tako imenovanih stavbinskih zadrug, ki so imele namen gradnjo, prevzem ali nakup delavskih domov in gostiln in vodenje njihovega poslovanja. Stanovanjske zadruge, ki so se včasih imenovala tudi stavbinske, so ustanavljali pozneje. Železničarji pa so po iniciativi Josipa Petriča že pred vojno osnovali v Ljubljani podružnico dunajske zadruge za zidanje enodružinskih hiš in gradili predvsem v Zeleni jami. Po vojni je prišla zadruga pod sekvester. Konsumna zadruga železničarjev v Ljubljani je nato ustanovila stanovanjsko zadrugo »Bajtar«.⁴⁰ Leta 1924 je bila v Ljubljani ustanovljena stavbna in kreditna zadruga »Stan in dom« z 200 člani.⁴¹ Leta 1928 je Zveza stanovanjskih zadrug, ki se je opirala na socialistično združeno gibanje in Kristanovo Zadržno banko, vključevala že 21 stanovanjskih zadrug.⁴²

Kreditnih zadrug in posojilnic socialisti niso ustanavljali Pač pa je bila 28. decembra 1920 ustanovljena Zadržna banka, ki je bila delniška družba pod predsedstvom Antona Kristana z osnovno delniško glavnico 5 milij. K in se je leta 1923 zvišala na 12 milij. K (3 milij. dinarjev). Banko so ustanovile socialistične delavske konsumne in produktivne zadruge in Splošno kreditno društvo v Ljubljani.⁴³

Delavske zadruge, ki so bile v rokah socialnih demokratov in so bile prej včlanjene pri Osrednji zvezi avstrijskih konsumnih društev na Dunaju, so po nastanku stare Jugoslavije ustanovile Zvezo gospodarskih zadrug za Jugoslavijo. Ta zveza je imela leta 1923 28 raznih zadrug z 22.112 člani, leta 1924 29 zadrug z 22.937 člani, leta 1930 pa le še 9 zadrug z 19.481 člani in leta 1936 13 zadrug s 5.056 člani.⁴⁴

Komunisti niso ustanavljali konsumnih zadrug in nasploh delavskega združništva niso podpirali in razvijali. Znane in pomembne pa so zadruge za izgradnjo delavskih domov iz leta 1920 in produktivna zadruga kranjskih tekstilcev iz leta 1936. Leta 1920 so komunisti v Trbovljah ustanovili zadrugo »Rudarski dom« r. z. z o. z. Ta zadruga je zgradila v Trbovljah lep rudarski dom, ki so ga orjunaši leta 1924 zažgali. V Ljubljani pa so komunisti ustanovili zadrugo Železničarski delavski dom, ki je kupila hišo na Turjaškem trgu, kjer je ljubljanski proletariat dobil svoj delavski dom.⁴⁵

Leta 1936 so revolucionarni tekstilci iz Kranja, organizatorji in voditelji velike tekstilne stavke v Sloveniji (od 20. avgusta do 23. septembra 1936), ki so jim bile po stavki zaprta vsa vrata tekstilnih tovarn, ustanovili Produktivno

³⁹ Ibidem, str. 16, 22.

⁴⁰ Letno poročilo upravnega in nadzornega odbora Nabavljalne zadruge uslužbencev državnih železnic v Ljubljani za poslovno leto 1931, Zadrugar, (posebna izdaja), Ljubljana 9. aprila 1932.

⁴¹ E. Podkrajšek, Namen »Stan in doma«, Zadržna knjižica, zv. XII., Ljubljana 1926; Stan in dom, Zadržna knjižica zv. VI., Ljubljana 1924.

⁴² Zadržni vestnik, 7. januarja 1930, Ljubljana.

⁴³ Delavsko združno gibanje v Sloveniji, str. 24.

⁴⁴ Ibidem; Dr. Vlado Valenčič, Pregled našega združnega gibanja in stanja, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 461.

⁴⁵ Delavsko združno gibanje v Sloveniji, str. 9, 22.

tekstilno zadrugo. Ustanovljena je bila 31. decembra 1936 s 17 zadružniki in 16.000 din vplačanimi zadružnimi deleži. Delati je začela v leseni baraki v začetku leta 1937, ustanovni občni zbor pa je bil šele 27. marca 1937. Zadružne deleže so povišali od 1000 na 2000 din, k zadrugi pa so pristopili poleg tekstilcev še nekateri vidni komunisti in partijski simpatizerji: dr. Joža Vilfan, dr. Jože Potočnik, dr. Aleš Stanovnik, dr. Tomaž Furlan in Johan Bertoncelej. Konec leta 1939 je zadruga zgradila novo poslopje za zadružno tkalnico na Otočah, blizu železniške postaje. Poleg delavnice je bilo zgrajeno tudi stanovanje in kuhinja za zadružnike, ki je postala nerazdružljivo povezana z zadrugo. Zadruga je imela že 51 članov, med njimi je bilo veliko članov Komunistične partije Slovenije, vsi drugi pa so bili njeni simpatizerji.⁴⁶

Krščanski socialisti so po prvi svetovni vojni nadaljevali z ustanavljanjem delavskih konsumnih društev in odpiranjem novih prodajaln. Ustanovili so Konsumno društvo za Ljubljano in okolico, ki je imelo leta 1923 40 prodajaln, v tridesetih letih pa le še okrog 30. Prvo ljubljansko delavsko konsumno društvo je leta 1921 odprlo svojo zadružno prodajalno tudi v Trbovljah. Ustanovili so tudi Osrednjo čipkarsko zadrugo za razprodajo izdelkov čipkaric iz Horjula. vrhniške okolice, Poljanske doline in Žirov. Zelo se je povečalo tudi število stavbnih zadrug, vendar večina teh zadrug ni imela namena reševati stanovanjskega problema delavstva, pač pa so v okviru klerikalnega zadružništva služile kot formalno pravna podlaga za pridobivanje sredstev za financiranje zgradb Prosvetne zveze, katoliških domov in drugih zgradb klerikalnega zadružništva. Takih zadrug je bilo v tridesetih letih okrog 50.⁴⁷

Narodnosocialistična Splošna gospodarska zadruga za Slovenijo s poslovalnicami v Sevnici, na Bledu in v Žireh, Jugoslovanski kreditni zavod, ki ga je leta 1923 prevzela Jadranska banka in Savez nabavljajških zadruga so bile nepomembne zadružne organizacije narodnosocialističnega uradništva.⁴⁸

VI.

Delavsko zadružništvo se v času med obema vojnama ni razvijalo več s takim poletom kot pred prvo svetovno vojno. Njegovo napredno in pozitivno stremljenje je zbledelo in se utapljalo v koristolovstvu in političnih nasprotjih. Krščanskosocialistično delavsko zadružništvo, ki je bilo v okviru klerikalne Zadružne zveze, se je v njej utapljalo in v tem okviru ni moglo dobiti večjega pomena. Socialistično delavsko zadružništvo pa je po prvi svetovni vojni zelo trpelo zaradi razcepljenosti delavskega razreda. Socialna demokracija, ki je razumljivo imela v rokah vso organizacijo delavskega zadružništva in vodilne položaje v konsumnih društvih, se je v borbi z naprednim krilom delavskega gibanja opirala ravno na delavska konsumna društva in jih uporabljala za svojo materialno oporo. Izkoriščala jih je tudi za svoje politične akcije. V letih 1920—1922 je socialistično delavsko zadružništvo štelu okrog 22.000 članov, kar ni moglo biti čisto brez pomena za politično orientacijo delavstva. Ne konsumne zadruge, pač pa njeni voditelji, ki so vztrajali na politiki socialne demokracije, so bili negativen pojav v delavskem gibanju dvajsetih let. V tridesetih letih pa

⁴⁶ Arhiv CK ZKS v Ljubljani, fcs. »Sindikalno gibanje« (Ustanovitev tekstilne zadruge, napisal, Stane Gorjanc, tipkopis 8 strani).

⁴⁷ Glej op. 44; Ivan Mohorič, Pozicije klerikalne stranke v slovenskem gospodarstvu med dvema svetovnima vojnama, tipkopis 172 str. v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

⁴⁸ Delavsko zadružno gibanje v Sloveniji, str. 23.

je začelo socialistično združništvo močno nazadovati. Leta 1930 je imela socialistična Zveza gospodarskih zadrug še 19.481 članov, leta 1935 le še 5.107;⁴⁹ Konsumno društvo za Slovenijo, ki je imelo večino članstva socialističnega združništva, je šlo v likvidacijo. Močno pa se je razvila Nabavljalna zadruga uslužbencev državnih železnic v Ljubljani, ki je od 541 članov leta 1922 narasla na 7.430 članov leta 1931.⁵⁰

Kot vse združništvo je zlasti delavsko združništvo močno prizadela velika gospodarska kriza v tridesetih letih. Po njej se konsumna društva niso mogla več prav razviti. Druga svetovna vojna je razvoj delavskega združništva ustavila.

V novi socialistični Jugoslaviji pa ni bilo več potrebe po razvoju delavskega združništva. Razvoj delavskega združništva na Slovenskem je bil tako že pred drugo svetovno vojno končan.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERGENOSSENSCHAFTEN IN SLOVENIEN

Die Abhandlung stellt die Entwicklung der Arbeitergenossenschaften in Slovenien vom Beginn dieser Bemühungen in letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts bis zum Beginn des zweiten Weltkrieges dar. Bis zum Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie schliesst Terminus 'Slovenien' den ganzen ethnischen Boden ein, in der Zeit zwischen Weltkriegen aber jugoslavischer Teil Sloveniens.

⁴⁹ Valenčič, Pregled našega združnega gibanja, str. 461.

⁵⁰ Zadruigar (posebna izdaja), Letno poročilo za poslovno leto 1931, Ljubljana, 9. aprila 1932.

France Kresal

Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem

I.

V razpravi bom obravnaval naraščanje in upadanje števila zaposlenih delavcev, njihove mezde in eksistenčni minimum v letih gospodarske krize na Slovenskem. Število delavstva in njihove mezde bom obravnaval tudi po posameznih industrijskih panogah in teritorijih (po ekspoziturah Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani, ki je obsegal vso Slovenijo v okviru stare Jugoslavije).

Razprava temelji na podatkih ustanov delavskega zavarovanja in delavske zaščite, ki so delovale v Sloveniji v dobi stare Jugoslavije, in sicer: Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, Bolniški fond državnega prometnega osebja v Ljubljani, Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani, Inšpekcija dela v Ljubljani, Javna borza dela v Ljubljani in Delavska zbornica v Ljubljani. Predvsem sem uporabljal podatke iz tiskanih in ciklostiranih poročil, ki so jih vse te ustanove izdajale za vsako leto posebej ali pa za več let skupaj. Arhivski fondi nekaterih teh ustanov so le deloma ohranjeni. Arhiv Delavske zbornice in Borze dela hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki hrani tudi del arhiva inšpekcije dela, večji del tega arhivskega fonda pa hrani Arhiv SR Slovenije v Ljubljani.

Glede števila zaposlenih delavcev in njihovih mezd so zelo dober vir statistike delavskih zavarovalnih zavodov, ker je bilo to zavarovanje splošno in obvezno in so zato vsebovale podatke velikega števila delavcev. Te ustanove so vodile kontinuirano statistiko svojih članov, zato sezonska in občasna nihanja v posameznih podjetjih niso v toliki meri vplivala na sliko o splošni zaposlenosti.

Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, ki je bil ustanovljen 1. julija 1922 z združitvijo prejšnjih okrajnih in obratnih bolniških blagajn v Sloveniji, je bil kot krajevni organ osrednjega urada za zavarovanje delavcev (SUZOR) univerzalna ustanova, ki je v Sloveniji izvajal socialno zavarovanje delavcev na podlagi zakona o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922. Zato njegove statistike zajemajo vse zaposlene delavce na področju Slovenije v okviru stare Jugoslavije razen rudarjev, topilničarjev, železničarjev, državnih in javnih nameščencev, ki so imeli svoje posebno zavarovanje, in poljedelskih delavcev ter dninarjev, ki niso bili zavarovani. Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani je o svojem poslovanju izdajal letna poročila. Prvo je izšlo šele leta 1928, drugo leta 1929, leta 1935 je izšlo pod naslovom Delavsko zavarovanje v letih gospodarskega zastoja za več let skupaj, za leta 1935, 1936, 1938, 1939 so

izšla ciklostirana letna poročila, letno poročilo za leto 1937 je izšlo leta 1938 v Spominskem zborniku Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, ki je bil izdan ob polstoletnici delavskega zavarovanja v Sloveniji. Ta poročila vsebujejo poleg administrativnih, poslovnih in finančnih poročil tudi statistike članov, njihovo strukturo, mezde, zdravstveno stanje, obseg zdravstvenih uslug in bolniških podpor.

Rudarji in topilničarji so bili zavarovani pri bratovskih skladnicah, ki so bile organizirane pri rudarskih in montanističnih podjetjih in jih je v vsej Sloveniji združevala Glavna bratovska skladnica v Ljubljani na sedežu rudarske oblasti. Za rudarje je bilo obvezno zavarovanje uvedeno že leta 1854. Glede uporabljanja podatkov o številu članov-zavarovancev iz poročil glavne bratovske skladnice moramo predvsem upoštevati, da število članov ni isto kot število zaposlenih delavcev. Člani bratovskih skladnic so namreč bili poleg zaposlenih in zavarovanih delavcev še upokojeni rudarji in začasno brezposelni delavci, dokler so imeli pravico do brezposelne podpore.

Tudi železničarji so imeli svoje socialno zavarovanje že v Avstriji od 1869 in ga ohranili tudi v stari Jugoslaviji. Ustanova za socialno zavarovanje železničarjev v Sloveniji je bil Humanitarni in bolniški fond državnega prometnega osebja pri direkciji državnih železnic v Ljubljani. Ta ustanova je sama izvajala vse zavarovanje, zbirala obvezne prispevke, izplačevala bolniške podpore, rente in v svojih zdravstvenih ustanovah dajala svojim zavarovancem vso zdravstveno zaščito in pomoč, zato so v njenih letnih poročilih vsi tovrstni podatki.

Glede ugotavljanja števila zaposlenih javnih in privatnih nameščencev in njihovih plač nam služijo podatki iz letnih poročil Pokojninskega zavoda za nameščence v Ljubljani. Pokojninsko zavarovanje nameščencev v Sloveniji je bilo kot v vsej Avstriji obvezno uvedeno že leta 1906. V stari Jugoslaviji pa je bilo do leta 1938 obvezno le v Sloveniji in Dalmaciji. Dne 13. januarja 1919 je bil ustanovljen Začasni občji pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani, ki se je 27. junija 1921 preimenoval v Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani. Leta 1924 je prvič izdal letno poročilo, ki je obsegalo podatke za vsa leta od 1919 dalje. Nato je redno izdajal tiskana letna poročila do leta 1939. Za leta 1940, 1941 in 1942 je izšlo ciklostirano poročilo.

Inšpekcije dela so bile ustanove za zaščito delavcev v podjetjih. V Sloveniji je bila ta ustanova uvedena leta 1883 in je delovala tudi v dobi stare Jugoslavije. Letna poročila inšpekcije dela vsebujejo podatke o delovnih pogojih v tovarniških obratih, o delovnem času, o izplačevanju delavskih zaslužkov, o stavkah in mezdnih gibanjih. Prvo poročilo je izšlo leta 1920 kot Letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani o poslovanju v letu 1919. Od leta 1920 do 1935 so izhajala letna poročila inšpekcije dela v Ljubljani skupaj s poročili vseh inšpekcij v vsej državi pod naslovom Izveštaj inšpekcije rada. Od leta 1935 do 1940 so njena poročila izhajala v reviji Socijalni arhiv.

Javna borza dela v Ljubljani je bila ustanova za posredovanje dela in podpiranje brezposelnih delavcev. Že 5. decembra 1918 je bil osnovan oddelek za brezposelnost pri socialnem skrbstvu narodne vlade SHS v Ljubljani, 20. decembra 1918 pa je bila ustanovljena Državna posredovalnica za delo, leta 1927 se je preimenovala v javno borzo dela. Letnih poročil javna borza dela v Ljubljani ni izdajala. Izhajala pa so v reviji Socijalni arhiv in v letnih poročilih ministrstva socialne politike. Glede ugotavljanja števila brezposelnih delavcev na osnovi poročil javne borze dela moramo biti zelo previdni. Število brezposelnih delav-

cev, ki jih je evidentirala javna borza dela, ni enako številu dejansko brezposelnih delavcev, pač pa le številu tistih brezposelnih delavcev, ki so imeli pravico do brezposelne podpore ali pa so se sami prijavili pri borzi dela. Pač pa nam podatki borze dela dajejo točne podatke o številu delavcev, ki so izgubili delo, ker so morali podjetniki to sami javljati borzi dela, točne podatke nam daje tudi glede brezposelnih podpor.

Delavske zbornice so bile kot interesna predstavništva delavcev in nameščenecv ustanove za zaščito njihovih ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov. Začasna delavska zbornica v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1921 in leta 1925 se je preimenovala v Delavsko zbornico v Ljubljani. Delavska zbornica je zbirala podatke o materialnem položaju delavstva, o njihovih mezdah, prehrani, o višini življenjskih stroškov, o stanovanjih, delavski zaščiti. Sodelovala in posredovala je pri sklepanju kolektivnih pogodb. Zbirala je podatke o mezdnih gibanjih in stavkah. Vodila je register vseh delavskih strokovnih organizacij. Podatke je zbirala predvsem z anketnimi popisi, zato njeni podatki niso uradni in popolni, morejo nam pa služiti za boljše razumevanje materialnega položaja delavstva. Letna poročila o svojem poslovanju je izdala za leta 1922 do 1937.

Socijalni arhiv, ki ga je od leta 1935 izdajala Središnja uprava za posredovanje rada v Beogradu, je bila deloma socialna revija, deloma pa uradno glasilo. V prvem delu je prinašala razprave in študije s področja socialne politike doma in v tujini, v drugem delu pa uradna poročila osrednje uprave za posredovanje dela, zakone, pravilnike, uredbe in statistike o zaposlenosti in delovnih mestih. Izhajala je dvanajstkrat letno in je do konca leta 1940 izšlo 6 letnikov.

Zelo pomembne so razprave in statistični podatki, ki jih je prinašala socialnostatistična revija Indeks. Revijo je leta 1929 začela izdajati delavska zbornica v Zagrebu. Odgovorni urednik je bil Arthur Benko Grado, ki je napisal tudi večino razprav in statističnih študij ter s 1. januarjem 1936 postal tudi lastnik revije. Izhajala je štirikrat letno in je do konca leta 1939 izšlo 11 letnikov.

Od literature so najpomembnejše sodobne razprave o tem problemu. Omenjam samo nekatere obsežnejše: Ivo Lah, Razvoj zaposlenosti v Sloveniji po svetovni vojni, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 396—404; isti, Statistika radničkog osiguranja, Socijalni arhiv, Beograd 1937, str. I 140—155; Jože Bohinjec, Pol stoletja delavskega zavarovanja, Spominski zbornik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, Ljubljana 1938, str. 8—50; Filip Uratnik, Naše nezaposleničko osiguranje i načelo pomoči u skladu sa prihodima porodice, Porodična gazdinstva radničkkih i nameštentičkih porodica u Sloveniji, Socijalni arhiv, Beograd 1939, str. I 326—327, I 376—380. Od novejše literature omenjam Nikola Vučo, Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934, Beograd 1968.

II.

Po nastanku stare Jugoslavije je začelo število zaposlenih delavcev v Sloveniji hitro naraščati v vseh gospodarskih panogah (glej tabelo 1). To naraščanje je bilo zelo intenzivno do leta 1923, ko se je ustavilo in dve leti stagniralo. Leta 1925 je začelo zopet naraščati, vendar nekoliko manj intenzivno kot prej, in je leta 1930 dosegel svoj vrh. Nato je začelo zaradi gospodarske krize število zaposlenih delavcev padati in je do leta 1932 padalo z istim tempom, kakor je prej naraščalo. Od leta 1932 do 1935 je število zaposlenih delavcev v glavnem stagniralo. Leta 1935 je začelo zopet naraščati in je do leta 1938 naraščalo z enakim

tempom kot prej od leta 1926 do 1929. Leta 1938 pa se je intenzivnost pri naraščanju števila delavcev že močno zmanjšala. Posledice gospodarske krize so se pri zaposlenosti začele kazati po letu 1930, njena depresija pa je trajala od leta 1932 do 1935 in šele v drugi polovici leta 1937 je število zaposlenih delavcev doseglo nivo iz leta 1930.

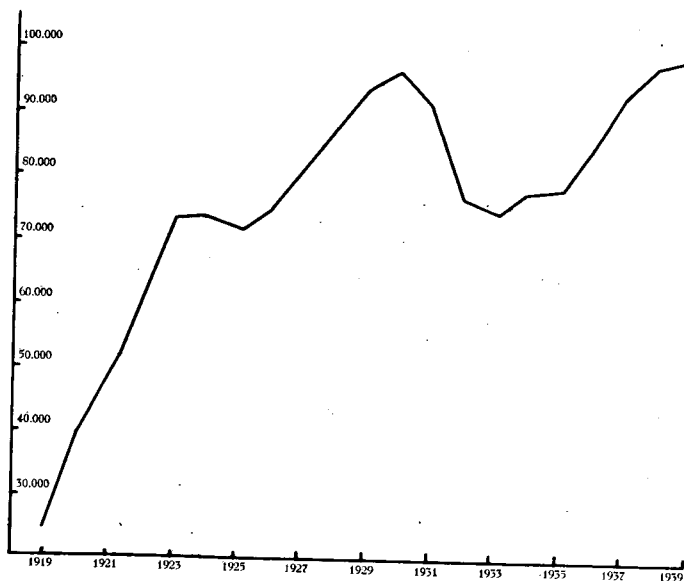

Diagram št. 1. Število delavcev, zavarovanih pri OUZD Ljubljana v letih 1919—1939.

Takšna je splošna slika naraščanja in upadanja števila zaposlenih delavcev. Podrobnejši študij posameznih gospodarskih panog in strukture zaposlenih nam pokaže nekatere odklone. Najprej moramo opozoriti na specifičnost v zaposlovanju ženske delovne sile. Med obema gospodarskima krizama v dobi stare Jugoslavije (stagnacijska gospodarska kriza od leta 1923—1925 in velika gospodarska kriza od leta 1932—1935) se je število zaposlenih žensk povečalo, prav tako njihov procentualni delež vseh zaposlenih. V prvih letih obstoja stare Jugoslavije so v Sloveniji ženske predstavljale približno eno četrtno vseh zaposlenih, od leta 1923 do 1926 se je ta delež povečal od 27,32 % na 32,14 %, nato je ta procent stagniral do leta 1931, ko je znašal 33,49 %. V letih najhujše gospodarske krize, to je od leta 1932 do 1935, se je ta procent zvišal na 39,04 %, nato je v letih gospodarske konjunktore do leta 1938 padel na 36,27 %. Druga posebnost je ta, da je v letih gospodarske krize najbolj padlo število kvalificiranih delavcev. Iz obeh primerov sledi, da je med gospodarsko krizo najbolj padlo število zaposlenih delavcev z višjimi mezdami.

ŠTEVILO ZAPOSLENIH DELAVCEV PO POMEMBNEJŠIH GOSPODARSKIH PANOGAH V SLOVENIJI OD 1926 do 1939

Po posameznih gospodarskih panogah so precejšnje razlike tako po intenzivnosti napredovanja kot po ostrini krize. Zato bomo obravnavali gibanje števila zaposlenih delavcev po posameznih gospodarskih panogah od leta 1926 do 1939, to je 5 let pred krizo in 4 leta po njej, da bomo videli intenzivnost napredovanja in upadanja. (Glej tabelo in diagrame, ki so narisani po podatkih iz te tabele.)

Najprej pogledjmo število zaposlenih delavcev, ki so bili zavarovani pri Glavni bratovski skladnici v Ljubljani, to so bili delavci, zaposleni v rudarstvu in metalurgiji. Večino v tej skupini (92—95 %) so predstavljali rudarji v premo-govnikih. Ta panoga se najbolj razlikuje od splošne slike o razvoju zaposlenosti v Sloveniji. Rudarstvo je po vojni hitro napredovalo in je doseglo svoj vrh že leta 1924, torej sredi stagnacijske oziroma deflacijske gospodarske krize. Nato je število zaposlenih rudarjev ves čas padalo do leta 1937 z edino izjemo v letu 1929. V letih gospodarske krize je padalo število zaposlenih celo nekoliko počas-

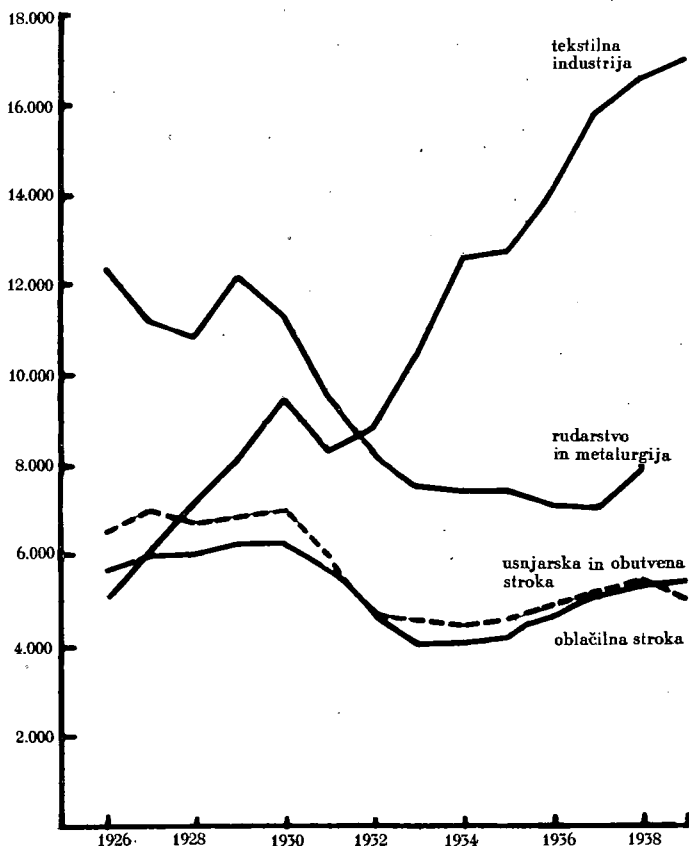

Diagram št. 2. Število zaposlenih delavcev v tekstilni industriji, v rudarstvu in metalurgiji, v oblačilni stroki ter v usnjarski in obutveni stroki v letih 1926—1939.

neje kot prej. Pač pa se je v letih gospodarske krize pojavil nov, brezposelnosti vzporeden moment — redukcija delovnega časa. Medtem ko so rudarji delali od leta 1927 do 1929 povprečno po 28 dni na mesec (torej poleg vseh delavnikov še vsako drugo nedeljo), so leta 1930 delali le še po 25 dni na mesec, leta 1931 po 22,3 dni, leta 1932 po 21,2 dni, leta 1933 le še 20,3 dni, leta 1934 po 22,5 dni, leta 1935 po 21,4 dni in leta 1936 po 22,7 dni na mesec.⁵ To se pravi, da so v najhujši krizi delali le po 5 dni na teden. To pa je imelo za posledico občutno zmanjšanje rudarskih mesečnih zaslužkov, ker so se istočasno znižale tudi njihove dnevne mezde.

Tolikšna in tako zgodnja kriza v zaposlenosti rudarjev je bila samo v Sloveniji. Na področju Glavne bratovske skladnice v Beogradu je število zaposlenih rudarjev naraščalo do leta 1930, ko jih je bilo 16.781, nato je počasi nazadovalo na 14.352 leta 1932 in se je začelo naslednje leto že dvigati, leta 1934 je s 16.954 zaposlenimi že skoraj doseglo nivo izpred krize, leta 1936 pa se je dvignilo že na 20.610. Na področju Glavne bratovske skladnice v Sarajevu je prav tako naraščalo število zaposlenih rudarjev do leta 1930, ko jih je bilo 11.109 in je leta

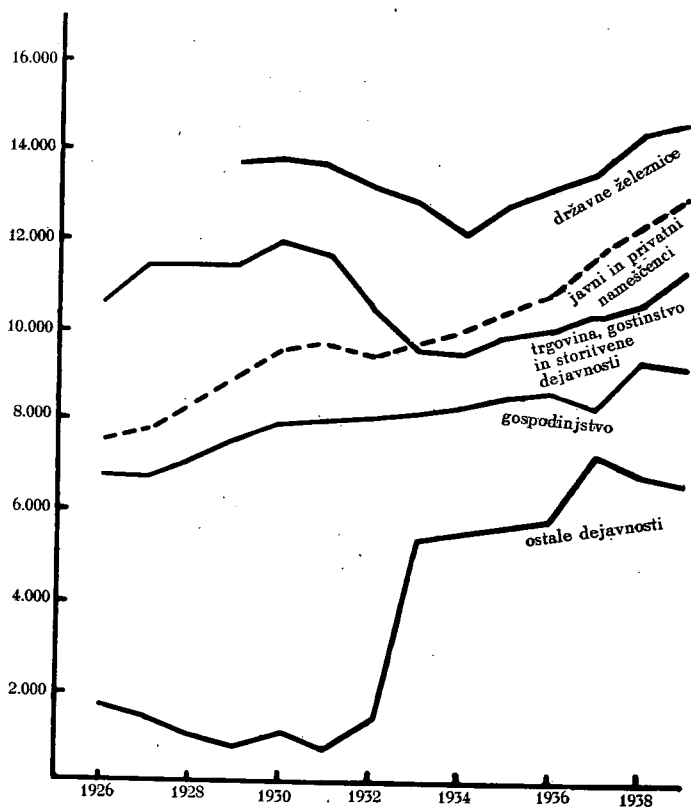

Diagram št. 3. Število delavcev, zaposlenih na državnih železnicah, v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih, v gospodinjstvu ter v ostalih dejavnostih in število javnih in privatnih nameščenecv v Sloveniji v letih 1926—1939.

⁵ Godišnjak rudarstva i topioničarstva, Beograd 1937, str. 60—61.

ŠTEVILO ZAPOSLENIH DELAVCEV PO POMEMBNEJŠIH GOSPODARSKIH PANOGAH V SLOVENIJI OD 1928 DO 1939

Tabela 1

	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Gradbena industrija	11.300	14.388	17.574	17.850	19.150	20.100	14.100	9.375	9.782	8.970	12.360	14.267	14.845	15.441
Kovinska industrija	7.400	7.437	8.060	8.950	8.750	13.800	10.900	9.663	9.827	9.436	9.360	11.438	12.547	12.102
Lesna in lesnopredelovalna industrija	11.900	12.427	14.320	17.500	16.700	8.750	6.500	6.460	6.436	6.548	7.287	7.983	8.303	8.629
Tekstilna industrija	5.000	6.020	7.240	8.250	9.100	8.300	8.800	10.428	12.682	12.743	14.120	15.904	16.645	17.057
Oblačilna industrija	5.700	6.050	6.000	6.250	6.250	5.700	4.700	4.174	4.173	4.281	4.648	5.014	5.226	5.369
Industrija usnja, gume in obutve	6.600	6.950	6.800	6.950	7.100	6.050	4.700	4.566	4.431	4.580	4.743	5.200	5.478	5.124
Kemična in papirniška industrija	3.500	4.603	4.179	4.000	4.400	4.050	3.500	3.363	3.668	3.781	3.934	3.994	4.313	4.522
Prehranjevalna in tobakna industrija	4.700	5.322	5.324	5.400	5.350	4.700	4.450	4.448	4.552	4.698	4.797	4.672	4.662	4.440
Trgovina, gostinstvo in storitvene dejavnosti	10.700	11.428	11.414	11.450	11.950	11.700	10.550	9.629	9.603	10.000	10.000	10.460	10.671	11.360
Gospodinjstvo	6.750	6.764	7.037	7.600	7.900	8.000	8.100	8.179	8.350	8.574	8.677	8.327	9.290	9.219
Ostale dejavnosti	1.775	1.457	979	729	1.038	698	1.353	5.279	5.506	5.652	5.827	7.280	6.788	6.682
Skupaj delavcev, zavarovanih pri OUZD Ljubljana ¹	75.325	82.546	88.927	94.929	97.688	91.848	77.653	75.564	79.010	79.263	85.917	94.495	98.768	99.995
Rudarstvo in metalurgija ²	12.362	11.155	10.924	12.372	11.151	9.484	8.222	7.572	7.417	7.425	7.168	7.070	7.935	—
Državne železnice ³	—	—	—	13.746	13.912	13.747	13.128	12.849	12.196	12.827	13.042	13.409	14.532	14.679
Javni in privatni nameščenci ⁴	7.550	7.791	8.403	9.004	9.525	9.815	9.509	9.743	10.083	10.546	10.909	11.793	12.342	12.968
Skupaj	—	—	—	130.051	132.276	142.894	108.512	105.728	108.706	110.061	117.036	126.767	133.577	—

¹ Podatki so zbrani iz letnih poročil Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani in sicer: Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, letno poročilo za leto 1927, Zagreb 1928, str. 11 sl.; Važna vprašanja našega delavskega zavarovanja po podatkih o poslovanju Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani leta 1928, Letno poročilo urada za leto 1928, Ljubljana 1929, str. 70 sl.; Delavsko zavarovanje v letih gospodarskega zastoja, Letno poročilo za leto 1934, uredil dr. Joža Bohinjec, ravnatelj, Ljubljana 1935, str. 31 sl.; Poročilo o poslovanju OUZD v letu 1935, cikl., str. 20 sl.; Poročilo o poslovanju OUZD v letu 1936, cikl., str. 43 sl.; Spominski zbornik okrožnega urada za zavarovanje delavcev, Letno poročilo za leto 1937, Ljubljana 1938, str. 33.; Letno poročilo o poslovanju OUZD v Ljubljani v letu 1938, cikl., str. 29 sl.; Letno poročilo o poslovanju za leto 1939, cikl., str. 33 sl.; za leta 1926—1933 prim. diagrami Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani o razvoju posameznih industrij v dravski banovini, Arhiv IZDG v Ljubljani, arhiv Delavske zbornice, fasc. 16; prim. Ivo Lah, Razvoj zaposlenosti v Sloveniji po svetovni vojni, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 396—404; isti, Statistika radničkog osiguranja, Socijalni arhiv, Beograd 1937, str. I 140—155; Joža Bohinjec, Pol stoletja delavskega zavarovanja, Spominski zbornik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, Ljubljana 1938, str. 8—50.

² Drago Potočnik, Rudarska in toplniška proizvodnja, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 547. Podatki o številu zaposlenih delavcev v rudarstvu in metalurgiji izvirajo iz uradne statistike ministrstva gozdov in rudnikov (Statistični godišnjak 1929—1937). Število zaposlenih ni isto kot število zavarovancev pri bratovskih skladnicah. Te podatke sem primerjal še z naslednjimi viri: Godišnjak — Almanah privrede kraljevine Jugoslavije, God. I. 1937, I. knjiga Godišnjak rudarstva i topioničarstva (Annuaire de l'industrie minière et métallurgique en Yougoslavie), Beograd 1937, str. 50 sl.; Socijalni arhiv, Beograd 1937, str. 132.

³ Podatki o številu zaposlenih delavcev pri Jugoslovanskih državnih železnicah v Sloveniji so zbrani iz letnih poročil bolniškega fonda in sicer: Bolniški fond za državno prometno osebje Kraljevine Jugoslavije, Oblastna uprava Ljubljana, Poročilo o poslovanju oblastnega upravnega odbora bolniškega fonda v letu 1929/30 — 1939/40.

⁴ Podatki o številu javnih in privatnih nameščencev v Sloveniji so zbrani iz Letnih poročil Pokojninskega zavoda za nameščence v Ljubljani 1926—1939.

1932 padlo na 8.664, nato je začelo naraščati in jih je bilo leta 1936 11.330. Na področju Glavne bratovske skladnice v Zagrebu je število zaposlenih rudarjev do leta 1929, ko jih je bilo 6.626, v glavnem stagniralo, nato je počasi nazadovalo ves čas in jih je bilo leta 1936 le še 4.588. Na področju Glavne bratovske skladnice v Splitu je bilo zaposlenih manjše število rudarjev in je njihovo število padalo od leta 1927, ko jih je bilo 1.464, do leta 1932, ko jih je bilo 965, nato je začelo naraščati in jih je bilo leta 1936 1907.⁶

Med krizo so reducirali delovni čas (število šihov) rudniki v vsej Jugoslaviji, najbolj pa na področju Glavne bratovske skladnice v Zagrebu. Kako se je končala gospodarska kriza v rudarstvu z vidika zaposlenosti rudarjev, nam pokaže primerjava stanja leta 1929 in 1936. Če označimo povprečno število zaposlenih rudarjev leta 1929 z indeksom 100, potem je bil indeks leta 1936 na področju Glavne bratovske skladnice v Ljubljani 63, Zagrebu 69, Sarajevu 104, Beogradu 122 in v Splitu 148. Tak razvoj zaposlenosti na področjih posameznih glavnih bratovskih skladnic, so te ustanove same razlagale s splošno krizo premogovništva, da je zaposlenost naraščala tam, kjer večino rudnikov niso predstavljal premogovniki.⁷

Število železničarjev vsebuje vse delavce in uslužbence, ki so bili zavarovani pri Bolniškem fondu za državno prometno osebje oblastne uprave v Ljubljani (vsa Slovenija). To so delavci in uslužbenci, ki so bili zaposleni v prometni in postajni službi, pri gradnji in vzdrževanju prog in v mariborskih železniških delavnicah. Število železničarjev je bilo zelo konstantno. Leta 1928 jih je bilo 13.746, leta 1939 pa 14.679. V letih gospodarske krize se je njihovo število zelo malo znižalo, najnižje je bilo leta 1934, ko jih je bilo 12.196.

Podobno je bilo s številom zaposlenih javnih in privatnih nameščencev. Njihovo število je počasi, a konstantno naraščalo od 7.550 leta 1926 do 12.968 leta 1939. Gospodarska kriza se pri njihovi zaposlenosti ni poznala. Malenkostno znižanje zaposlenih leta 1932 se je takoj popravilo.

Poglejmo še, kako je napredovala oziroma nazadovala zaposlenost tistih gospodarskih panog, katerih delavci so bili zavarovani pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani. Pred krizo je bila po številu zaposlenih delavcev na prvem mestu gradbena industrija, sledila ji je lesna in lesnopredelovalna industrija, nato trgovina, gostinstvo in storitvene dejavnosti, kovinska industrija in tako naprej. Po gospodarski krizi pa se je ta vrstni red zamenjal. Na prvo mesto se je po številu zaposlenih delavcev povzpela tekstilna industrija.

Gradbena industrija se je hitro razvijala do leta 1931. Od 11.300 zaposlenih leta 1926 je narasla na 20.100 leta 1931. Nato jo je hudo prizadela gospodarska kriza; v dveh letih je število zaposlenih padlo na 9.375. Huda kriza zaposlenosti je trajala dve leti, od 1933 do 1935, nato je začelo število zaposlenih zopet naraščati in jih je bilo leta 1939 15.441.

Lesna in lesnopredelovalna industrija je prva doživela krizo. Zaposlenost je naraščala samo do leta 1929, ko je dosegla 17.500 zaposlenih delavcev. Nato je število hitro padalo do 9.663 leta 1933; najhujša kriza je trajala do leta 1936, šele potem se je število zaposlenih dvignilo na 12.547 leta 1938 in naslednje leto zopet padlo. Kriza je pri tej gospodarski panogi trajala eno leto dalj zaradi gospodarskih sankcij, ki jih je morala tudi Jugoslavija izvajati proti Italiji zaradi etiopske vojne; Italija pa je bila naš najpomembnejši kupec lesa.

⁶ Ibidem, str. 58—63.

⁷ Ibidem, str. 64—66.

Kovinska industrija je počasi napredovala samo do leta 1929, ko je od 7.400 delavcev leta 1926 narasla na 8.950, nato je dve leti stagnirala, leta 1932 jo je prizadela kriza, ki je trajala do leta 1935. Med krizo je zaposlovala okrog 6.500 delavcev. Po letu 1935 je število zaposlenih počasi naraščalo in leta 1939 z 8.629 delavci še ni doseglo nivoja izpred krize.

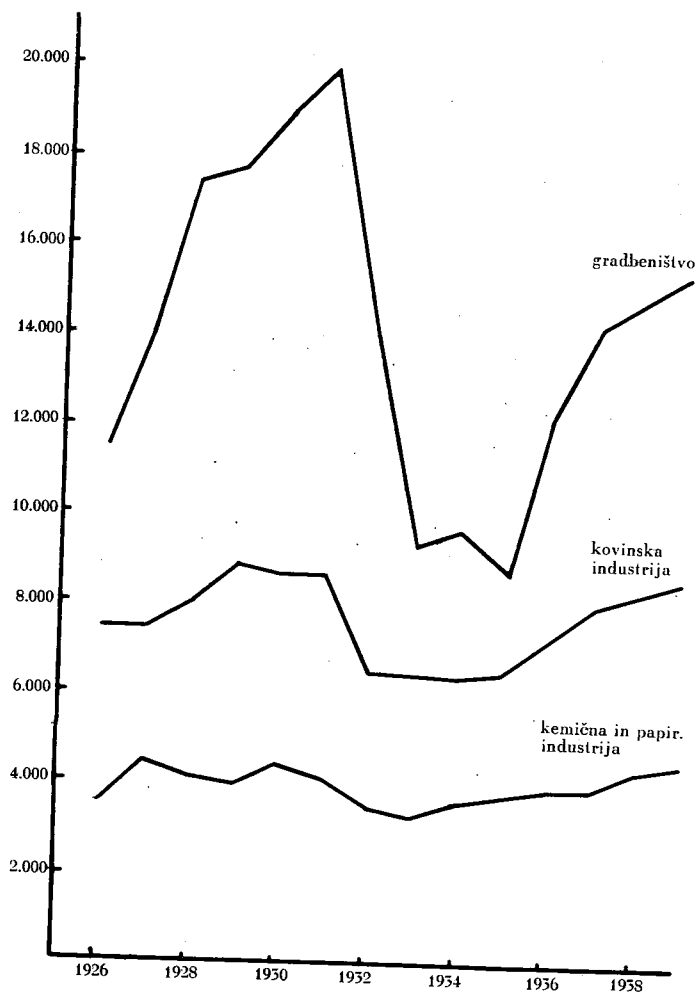

Diagram št. 4. Število zaposlenih delavcev v gradbeništvu, v kovinski industriji ter v kemični in papirniški industriji v letih 1926—1939.

Tekstilna industrija je bila edina gospodarska panoga v Sloveniji, ki je ves čas, tudi med gospodarsko krizo, naraščala po številu zaposlenega delavstva. Od 5.000 zaposlenih delavcev leta 1926 je narasla na 17.057 leta 1939. Med gospodarsko krizo je opazen samo malenkosten zastoj v letih 1931—1932. Ta indu-

strija je zaposlovala predvsem nekvalificirano žensko delovno silo. Tekstilna industrija se je v Sloveniji med obema vojnama najprej in najbolj razvila.

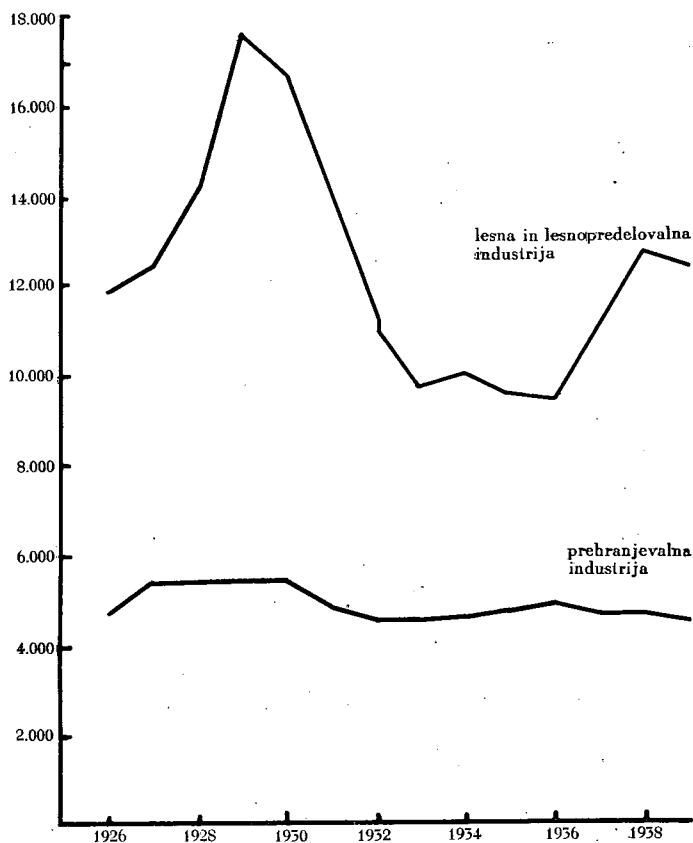

Diagram št. 5. Število delavcev v lesni in lesnopredelovalni industriji ter v prehranjevalni industriji v letih 1926—1939.

Oblačilna industrija je stagnirala. V letih gospodarske krize je nazadovala. Od 5.700 delavcev leta 1926 je padla na 5.369 leta 1939.

Industrija usnja, gume in obutve je imela podoben razvoj kot oblačilna industrija. Je sicer nekoliko bolj naraščala do leta 1930 in tudi kriza jo je nekoliko bolj prizadela.

Kemična in papirniška industrija je ves čas nihala brez izrazitih konjunktur in depresij.

Prehrambena in tobačna industrija je do leta 1930 stagnirala, nato je število zaposlenih delavcev padalo do leta 1932 in je na tem nivoju ostalo do leta 1939. Tobačna tovarna v Ljubljani je zaposlovala okrog 1.000 delavcev.

Število zaposlenih delavcev v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih je počasi naraščalo do leta 1929, ko je začelo padati do leta 1933. Kriza se je le počasi popravljala brez izrazitega prehoda in leta 1939 število zaposlenih ni

ŠTEVILO DELAVCEV, KI SO V LETIH 1931—1937 IZGUBILI ZAPOSILITEV IN ŠTEVILO BREZPOSELNIH PO CENITVI¹⁰

Tabela 3.

Leto	Število odpuščenih delavcev	Število brezposelnih po oceni
1931	8.893	14.460
1932	24.969	36.103
1933	27.987	44.688
1934	25.349	47.617
1935	24.417	52.252
1936	17.845	51.247
1937	8.998	47.967

Če pa upoštevamo še normalen dotok nove delovne sile, ki je izhajala iz naravnega prirastka prebivalstva in pavperizacije kmetijstva, je bil pritisk na delovni trg še večji, torej brezposelnost še večja. V letih 1920 do 1930 se je število zaposlenih povečalo za 55.668 delavcev, torej povprečno po 5.567 na leto. Upravičeno lahko trdimo, da je bil v letih gospodarske krize dotok nove delovne sile vsaj tolikšen. Ob upoštevanju tega dejstva lahko cenimo, da je bila brezposelnost v letih gospodarske krize še večja, kot smo jo prikazali v prejšnjih številkah. Te številke prikazuje druga kolona v tabeli.

Brezposelni delavci, ki so bili prej redno zavarovani in so plačevali prispevke za borzo dela (1,4% zavarovane mezde) ter so postali brezposelni brez svoje krivde, so imeli pravico do brezposelnih podpor. Vendar so bile te nizke in kratkotrajne. Znašale so lahko največ 1/3 mezde, ki je bil delavec zanje zavarovan. Brezposelne podpore so trajale od 4 do največ 6 tednov, odvisno od tega, koliko časa je bil pred nastopom brezposelnosti redno in brez prekinitve zaposlen.¹¹

Brezposelne podpore so bile osebne in z družinskimi dodatki za nepreskrbljene družinske člane. Višine podpor so bile razdeljene v tri skupine. V prvo skupino so sodile brezposelne podpore, ki so jih prejemale delavci od III. do VIII. meznega razreda in so znašale 60 din na teden (70 din z družinskim dodatkom); v drugo skupino so sodili delavci od IX. do XI. meznega razreda in so znašale 90 din na teden (110 din z družinskim dodatkom); v tretjo skupino so sodile podpore, ki so jih prejemale delavci XII. meznega razreda in so znašale 120 din na teden (150 din z družinskim dodatkom).¹²

Te podpore je izplačevala javna borza dela iz svojih sredstev, ki jih je zbirala od delavskih obveznih prispevkov. Tako so borze dela do neke mere prevzemale vlogo ustanov za zavarovanje zoper brezposelnost. Vendar tovrstno podpiranje brezposelnih ni bilo zadostno, predvsem so bile zelo velike omejitve glede priznanja pravic do podpor in veliko število brezposelnih delavcev jih ni prejemale, ali pa samo zelo malo časa, čeprav so še naprej ostali brezposelni.

¹⁰ Tabela je sestavljena na osnovi računov po podatkih iz tabele 1.

¹¹ Uredba o zvišanju prispevkov za javne borze dela in o brezposelnih podporah z dne 2. aprila 1932, Službeni list 31/1932, str. 626; Službene novine št. 85/XXXVII/247 z dne 13. aprila 1932.

¹² Uredba o borzah dela z dne 31. decembra 1932, Sl. 1. 32/1933, str. 493—494; Sl. N. št. 53/XV/154 z dne 8. marca 1933.

Za bolj izdatno podpiranje brezposelnih borze dela niso imele denarja, ker so bile brez večjih rezerv, tekoči prispevki so se pa zmanjšali zaradi zmanjšanja števila zaposlenih in zaradi splošnega znižanja mezd.

Država in občine so skušale omiliti brezposelnost z javnimi deli, bedo brezposelnih pa z izrednimi podporami. Vlada je za leto 1932/33 odobrila 50 milij. din izrednega kredita za podpiranje revežev, nezaposlenih delavcev in za opravljanje javnih del. Od te vsote je na Slovenijo prišlo za podpiranje brezposelnih delavcev 1,8 milijonov din, za prehrano revežem 400.000 din in za opravljanje javnih del 4 milijone din.¹³ Za pomoč brezposelnim delavcem so prispevale tudi banska uprava, občine in delavske zbornice. Banska uprava je v proračunu za leto 1932/33 določila 120.000 din za prehrano brezposelnih delavcev, mestna občina ljubljanska je v ta namen odobrila leta 1931 200.000 din, leta 1932 400.000 din; enake vsote je odobrila tudi Delavska zbornica v Ljubljani.¹⁴

V.

Materialni položaj delavstva v Sloveniji med gospodarsko krizo bomo skušali prikazati s podatki o njihovih zaslužkih in izdatkih za življenjske potrebe. Tako bomo izračunali njihove realne mezde, ki so jim omogočale tak ali drugačen življenjski standard, ali so živeli v bedi (revščini), na stopnji eksistenčnega minimuma, v primernem življenjskem standardu, udobju ali izobilju.

Življenjski standard je sicer povprečna raven celotnih življenjskih, delovnih in družbenih pogojev določenega kraja in časa, za kar pa ni absolutnih meril, ker se s stopnjami družbenega razvoja izpreminjajo tudi potrebe ljudi in z njimi merila potreb, katerih zadovoljitev tvori vsebino življenjskega standarda. Mi pa bomo skušali prikazati samo nivo fiziološkega eksistenčnega minimuma in ugotoviti stroške za njegovo zadovoljevanje z domnevo, da se merila za eksistenčni minimum v teh letih niso izpremenila. Posluževali se bomo podatkov in statistik inšpekcije dela in Delavske zbornice v Ljubljani.

Inšpekcija dela v Ljubljani je vodila samo evidenco izdatkov za prehrano po eksistenčnem minimumu. Pri tem je uporabljala enotna merila potrošnje, ki so jih izračunali za vso Jugoslavijo. Za eksistenčni minimum potrošnje (za hrano) ene odrasle osebe so računali na mesec 3 kg pšenične moke št. 2, 3 kg koruznega zdroba, 9 kg kruha, 3 kg riža, 1/2 kg testenin, 4 kg krompirja, 4 kg fižola, 2 kg zelja, 4 kg špinacije, 1 kg solate, 1 kg sladkorja, 1 kg govejega mesa, 2 kg svinjske masti, 2 jajci in 10 litrov mleka.¹⁵ Ta merila v Sloveniji niso bila najbolj primerna. Zato je Delavska zbornica v Ljubljani za Slovenijo izdelala svoja merila minimalne eksistenčne potrošnje, ki so poleg hrane upoštevala še stanovanje in obleko. Mesečna minimalna eksistenčna potrošnja ene odrasle osebe je bila po računih delavske zbornice v Ljubljani naslednja: 8 kg pšenične moke (krušne št. 2), 2 kg koruznega zdroba, 1 kg testenin, 10 kg krompirja, 2 kg fižola, 1 kg riža, 1 kg sladkorja, 3 kg govejega mesa, 1 kg svinjskega mesa, 1 kg svinjske masti, 0,5 l olja, 0,25 kg surovega masla, 10 litrov mleka, 15 jajc, 2 kg sadja, 0,7 kg žitne kave in 0,3 kg soli. Ta količina hrane je vsebovala 90.424 kalorij, kar je pomenilo po 3.014 kalorij na dan. Za štiričlansko delavsko družino

¹³ Finančni zakon za leto 1932/33, Sl. 1. 3/1933, str. 26—27.

¹⁴ Socijalni arhiv, Beograd 1935, str. 53.

¹⁵ Ekonomski položaj radnika, Izveštaj inšpekcije rada, Beograd 1934, str. 14; prim. Ekonomski položaj radnika, Socijalni arhiv, Beograd 1935, str. 187.

(2 otroka) so računali 3 take potrošne enote. Kot minimum potrošnje za obleko odraslega moškega delavca so računali: na vsakih pet let eno moško suknjo, vsako leto pa po eno obleko, 4 srajce, 4 spodnje hlače, 6 parov nogavic, 2 para čevljev in en klobuk. Za družino so računali pavšalno: za ženo 80 % teh sredstev, za 2 otroka pa prav tako 80 %. Za stanovanjski minimum so imeli enosobno stanovanje (s kuhinjo) za odraslega delavca, za štiričlansko delavsko družino (2 otroka) pa dvosobno stanovanje (s kuhinjo), oziroma pri stroških 2 konzumni enoti. Za kurjavo so računali 0,6 t premoga in 3 m³ drv na leto; za razsvetljavo pa po 3 kilovatne ure električne energije na mesec. Za družino so računali dve taki potrošni enoti.¹⁶

Višina stroškov za eksistenčni minimum je bila odvisna od cen teh potrošnih dobrin, njegovo zadovoljevanje pa še od višine delavskih mesečnih zaslužkov. Čim višji so bili delavski mesečni zaslužki in čim nižje so bile cene potrošnih dobrin za zadovoljevanje potreb eksistenčnega minimuma, tem višje so bile delavske realne mezde.

Inšpekcija dela v Ljubljani je vodila evidenco in statistiko povprečnih mesečnih zaslužkov in minimalnih stroškov za prehrano ter izračunavala količnik med zaslužki in izdatki, ki je prikazoval realno vrednost delavskih mezd. Te podatke je vodila za vsako četrletje posebej, ker so bile razlike med zimsko in letno sezono precejšnje. V II. in III. četrletju (april—september) so bili navadno višji zaslužki in nižje cene življenjskih potrebščin, v I. in IV. četrletju pa obratno. Te podatke nam za leta 1928 do 1935 prikazuje tabela življenjskih stroškov in mesečnih zaslužkov na strani 95, ki se nanaša na Slovenijo od leta 1928 do 1935.

Mesečni zaslužki so bili najvišji leta 1928, nato so nekoliko padli, leta 1930 so začeli zopet naraščati in so bili septembra tega leta najvišji (900 din); nato so začeli padati in so bili decembra 1934 najnižji (475). Cene življenjskih stroškov so bile najvišje leta 1929 (348 din), nato so padale vse do leta 1935 (z edino izjemo leta 1933), ko so bile najnižje (214 din). Realna vrednost delavskih mezd, to je količnik med mesečnimi zaslužki in izdatki za življenjske potrebščine, je naraščala do leta 1931, ko je bila junija najvišja s količnikom 3,7; nato je padala in je bila marca 1934 najnižja s količnikom 1,91.

Ce k stroškom za hrano prištejemo še stroške za obleko in stanovanje (s kurjavo in razsvetljavo), dobimo nivo eksistenčnega minimuma. Teh podatkov pa inšpekcija dela ni vodila, zato bomo uporabljali podatke delavske zbornice in socialno statistične revije Indeks, ki jo je izdajal statistik Arhur Benkő. Grado ob sodelovanju zagrebske delavske zbornice, ker je njeno metodologijo uporabljala tudi ljubljanska delavska zbornica. Vendar podatkov ljubljanske delavske zbornice nimam na razpolago za vsa obravnavana leta, pač pa le za leta 1934 do 1937. Po teh podatkih je delavec porabil leta 1934 za hrano 223 din (štiričlanska družina 669 din), za stanovanje 300 din (600 din), za obleko 104 din (270 din) in za kurjavo in razsvetljavo 64 din (128 din) in so stroški eksistenčnega minimuma za posameznega delavca znašali 691 din na mesec, štiričlanske delavske družine pa 1.668 din na mesec.¹⁷

¹⁶ Arhiv IZDG, arhiv delavske zbornice v Ljubljani, fasc. 16 (Stroški eksistenčnega minimuma).

¹⁷ Arhiv IZDG, arhiv delavske zbornice v Ljubljani, fasc. 16.

MESEČNI ZASLUŽKI IN STROŠKI ZA HRANO V SLOVENIJI
OD LETA 1928 DO 1935¹⁸

Tabela 4

Leto		Četrletje I.	II.	III.	IV.	Popreč.
1928	a. mesečni zaslužek	900	900	900	850	887
	b. stroški za hrano	247	358	302	386	323
	razmerje a : b	2,6	2,5	2,9	2,2	2,55
1929	a	850	850	850	830	845
	b	479	305	299	310	348
	a : b	1,78	2,79	2,84	2,67	2,52
1930	a	845	860	900	840	871
	b	322	281	283	315	300
	a : b	2,6	3	2,8	2,7	2,78
1931	a	855	870	850	850	856
	b	332	230	250	278	273
	a : b	2,5	3,7	3,4	3,05	3,16
1932	a	750	714	680	670	704
	b	324	200	189	241	239
	a : b	2,31	3,58	3,58	2,76	3,06
1933	a	566	540	475	500	520
	b	243	246	222	231	261
	a : b	2,30	2,20	2,14	2,17	2,20
1934	a	564	500	500	475	510
	b	295	189	200	243	232
	a : b	1,91	2,64	2,50	1,95	2,25
1935	a	484	500	560	680	556
	b	228	197	210	220	214
	a : b	210	2,40	2,60	3,00	2,53

Podatke o stroških eksistenčnega minimuma v letih 1931 do 1938 je objavila v svojem letnem poročilu tudi Jugoslovanska strokovna zveza, krščansko socijalistična delavska strokovna organizacija. Njeni podatki so naslednji:

¹⁸ Podatke za to tabelo sem zbral iz letnih poročil inšpekcije dela v Ljubljani in sicer: Izveštaj inšpekcije rada kraljevine Jugoslavije 1928/30 (str. 30, 168, 357), 1931 (str. 35), 1932 (str. 14), 1933/34 (str. 24—25) in za leto 1935 (str. 18—19).

STROŠKI EKSISTENČNEGA MINIMUMA V SLOVENIJI V LETIH 1931—1935¹⁹

Tabela 5

Leto	Eksistenčni minimum za enega delavca	Eksistenčni minimum 4-članske družine
1931	832 din	1.906 din
1932	797 din	1.812 din
1933	818 din	1.870 din
1934	756 din	1 729 din
1935	727 din	1.657 din

Jugoslovanska strokovna zveza se je pri izračunavanju teh podatkov zelo verjetno posluževala gradiva, ki ga je zbrala Delavska zbornica.

Zelo eksaktno je izračunavala stroške eksistenčnega minimuma zagrebška socialnostatistična revija Indeks. Njeni podatki o gibanju stroškov eksistenčnega minimuma pa so naslednji.

STROŠKI EKSISTENČNEGA MINIMUMA 1928—1935²⁰

Tabela 6

Leto	Eksistenčni minimum za enega delavca	Eksistenčni minimum 4-članske družine
1928	984 din	2.520 din
1929	1.010 din	2.592 din
1930	950 din	2.382 din
1931	861 din	2.182 din
1932	783 din	1.958 din
1933	670 din	1.694 din
1934	620 din	1.572 din
1935	619 din	1.567 din

Ti podatki so poprečni in se nanašajo na vso Jugoslavijo. Za razmere v Sloveniji so za okrog 10 % prenizki v letih gospodarske krize, v prejšnjih letih pa so previsoki. Služijo nam lahko le za orientacijo.

¹⁹ Jože Rozman, Delo JSZ na izboljšanju gospodarskega in socialnega položaja delavstva Slovenije, Strokovno in upravno delo JSZ v letu 1938, Ljubljana 1939, str. 6—7.

²⁰ Indeks, socijalno-statistična revija na srbskohrvatskom, francuskom, engleskom i njemačkom jeziku, urednik i vlasnik Arthur Benko Grado, God. XI., broj 4, Zagreb 10. oktobra 1939, str. 24.

VI.

Kolikšne so bile delavske mezde v Sloveniji? Podatki so zelo različni in moramo biti previdni, ko jih uporabljamo. Povprečni mesečni zaslužki delavcev, ki smo jih navedli po podatkih inšpekcije dela v Ljubljani, se namreč razlikujejo od podatkov o delavskih mezdah Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani. Predvsem moramo razlikovati mesečni ali dnevni zaslužek od dnevne zavarovane mezde. Mesečni ali dnevni zaslužek je plača za mezno delo ob upoštevanju vseh dodatkov za nadurno delo, premij, osebnih in družinskih dodatkov, dodatkov na akordno delo in ob upoštevanju vseh odtegljajev za socialno zavarovanje, davek in druge dajatve. Zavarovana mezda pa je bila tista mezda, za katero je bil delavec zavarovan pri okrožnem uradu za zavarovanje delavcev, ki je bila odvisna od njegove uvrstitve v posamezni mezdni razred. Za uvrstitev v posamezni mezdni razred je služila tako imenovana normalna mezda, to je mezda za poln delovni čas, ki je znašal 8 ur na dan, oziroma 26 dni na mesec. Osnova za določanje zavarovane mezde je bila dnevna mezda. Mesečno zavarovano mezdo so izračunali tako, da so osnovno zavarovano mezdo pomnožili s 26.

Od tu izvirajo razlike med mesečnimi zaslužki delavcev in njihovimi zavarovanimi mezdami. Ob polni zaposlitvi so bili mesečni zaslužki delavcev višji od njihovih zavarovanih mezd, ob redukcijah delovnega časa pa so bili nižji, ker niso delali poln delovni čas (8 ur na dan, ali 6 dni v tednu) in so bili zato tudi njihovi zaslužki nižji. To nam lepo pokažejo podatki o mesečnih zaslužkih in podatki o zavarovanih mezdah v letih 1928 do 1935, ki jih prikazuje naslednja tabela.

POPREČNI MESEČNI ZASLUŽKI IN PRI OUZD ZAVAROVANE MEZDE V LETIH 1928—1935²¹

Tabela 7

Leto	Povprečni mesečni zaslužki din	povprečne zavarovane mezde din
1928	887	758
1929	845	794
1930	871	825
1931	856	817
1932	704	760
1933	520	724
1934	510	705
1935	556	698

Poprečni mesečni zaslužki so se zelo zmanjšali v letih 1933 in 1934, leta 1935 pa so začeli zaradi večje zaposlenosti že naraščati. Nasprotno pa so poprečne zavarovane mezde padale bolj počasi in enakomerno, kakor so se pač zniževale urne mezde in zaradi slabšanja kvalifikacijske strukture delavcev v letih gospodarske krize. Padale so še celo leta 1935 in prvo polovico leta 1936.

²¹ Podatki so zbrani iz poročil inšpekcije dela, citirane v op. 17, in iz poročil Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, citiranih v op. 1.

Koliko delavcev je s svojimi zasluži lahko pokrivalo stroške eksistenčnega minimuma v letih gospodarske krize na Slovenskem? Za merilo bomo vzeli stroške eksistenčnega minimuma, ki jih je za leto 1934 izračunala Delavska zbornica v Ljubljani in so znašali 691 din za delavca posameznika in 1668 din za štiričlansko delavsko družino. Eksistenčni minimum za posameznika so s svojimi zasluži lahko pokrivali delavci VIII in IX. meznega razreda, teh je bilo leta 1934 v Sloveniji 18.026 (22,81 % vseh pri OUZD zavarovanih delavcev); delavci od X. meznega razreda naprej, bilo jih je 18.632 (23,11 %), so si s svojimi zasluži lahko omogočili boljši življenjski standard, če jim ni bilo treba vzdrževati družine. 42.622 delavcev (54,08 %) pa s svojimi zasluži ni moglo pokrivali eksistenčnega minimuma za posameznika; 8332 delavcev (10,54 %) s svojimi zasluži ni moglo pokrivali niti izdatkov za lastno prehrano po eksistenčnem minimumu.²²

Eksistenčnega minimuma za štiričlansko delavsko družino pa delavci v Sloveniji s svojimi zasluži niso mogli zadovoljivo pokrivali. Prikrajševati so si morali pri hrani, obleki in niso imeli zadovoljivega stanovanja.

Najvišje mezde je leta 1928 izplačevala grafična industrija (38,11 din na dan), nato kemična in papirniška (31,50 din), tekstilna je bila blizu povprečja (25,10 din), prav tako gradbena in lesna; najnižje mezde so imeli delavci, zaposleni v gospodinjstvu (14,84 din), oblačilni stroki (14,73 din) in gostinstvu (20,11 din). Leta 1934, to je med krizo, je najvišje mezde še vedno izplačevala grafična industrija (33,11 din), nato kemična (26,78 din) in papirniška (28,41 din), tekstilna (26,78 din) je bila že precej nad povprečjem in je bila edina panoga, ki je med krizo mezde zvišala, gradbena industrija (25,30 din) je precej nazadovala, še bolj pa lesna (20,82 din); najnižje mezde so bile še vedno v gospodinjstvu (10,79 din), v oblačilni stroki (18,18 din) in v gostinstvu (19,14 din).²³

Po posameznih krajih so bile mezde zelo različne. Najvišje so bile okrog večjih industrijskih središč, najnižje pa v podeželskih občinah. Najvišje so bile na področju ekspoziture OUZD Tržič (leta 1934 so znašale 27,83 din na dan) nato Kranj mesto (26,66 din), Maribor (25,04 din) in Celje mesto (23,05 din); najnižje pa so bile na področju podeželskih ekspozitur OUZD: Murska Sobota (15,10 din), Novo mesto (16,22 din), Ptuj (16,93 din), Slovenj Gradec (18,46 din), in Celje okolica (18,69 din).²⁴

Mezde rudarjev v rudarskih revirjih so leta 1934 znašale 45,55 din na dan, vendar niso bili polno zaposleni zaradi redukcij delovnega časa in so bili njihovi mesečni zasluži manjši, kot bi morali biti.²⁵

Delavstvo med gospodarsko krizo ni bilo prizadeto toliko zaradi zniževanja mezd, čeprav je bilo tudi to precej občutno, ker so istočasno padale tudi cene življenjskim potrebščinam, čeprav so cene padale nekoliko počasneje, pač pa je delavstvo hudo prizadela množična brezposelnost in popolna izguba zaslužka in redukcije delovnega časa in s tem v zvezi občutno zmanjšanje zaslužkov.

²² Rezultati teh ugotovitev so izračunani na osnovi podatkov o višini stroškov eksistenčnega minima cit. v op. 17 do 20 in podatkov o višini plač posameznih meznih razredov in številu zavarovanih delavcev po posameznih meznih razredih. Prim. Delavsko zavarovanje v letih gospodarskega zastoja, Letno poročilo za leto 1934, Ljubljana 1935, str. 34.

²³ Podatki so zbrani iz letnih poročil Okrožnega urada za zavarovanje delavcev za leto 1928 in 1934. Podatki za leto 1928 se nanašajo na stanje 30. junija, za leto 1934 pa na dan 31. decembra, v obeh primerih so to povprečne mezde delavcev vse panoge.

²⁴ Delavsko zavarovanje v letih gospodarskega zastoja, Letno poročilo za leto 1934, Ljubljana 1935, str. 36.

²⁵ Godišnjak rudarstva i topioničarstva, Beograd 1937, str. 61.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERSCHAFT WÄHREND DER WIRTSCHAFTSKRIESE IN SLOVENIEN

Die Abhandlung stellt die Probleme der Beschäftigung und Arbeitslosigkeit in den Jahren der grossen Wirtschaftskrise (1930—1934) in Slovenien dar und zeigt auch die Ziffer der beschäftigten Arbeiter in Zeitperiode 1926—1938 nach einzelnen Industrie- und anderen Wirtschaftszweigen. Der Verfasser analysiert auch die materielle Basis der Arbeiterschaft, Schichtlöhne und Existenzminimum in diesem Zeitabschnitt.

France Škerl

O nekaterih specifičnih oblikah v narodni zavesti primorskih Slovencev v najnovejši dobi, zlasti v dobi NOB

Primorski Slovenci so obrobni del slovenskega naroda, ki na zahodnih straneh svoje zemlje meji na romanski narod Italijanov oziroma Furlanov. Ta položaj je močno vplival na njihovo narodno zavest. Kot obrobni del svojega naroda so močneje občutili nevarnosti italijanskega sosedstva, zlasti je to veljalo od časov, ko so se začela krepiti znamenja italijanskega imperializma in njegove ofenzivnosti nasproti vzhodnim sosedom na račun Avstrije oziroma jugoslovanskih narodov. Znamenja italijanskega imperializma so začela naraščati po zedinjenju Italije, ko so se pojavljale tendence po strateško utemeljenih mejah na severovzhodu. Imperialistom so šli na roke irendisti v Avstriji, to je Italijani v Trstu, Gorici in istrskih mestih. Z razvojem iredentizma so pa odnosi Slovencev in Hrvatov do Italijanov postajali vedno bolj problematični. Italijani v splošnem zlasti Slovencev niso dosti poznali, toda še tisti, ki so jih, so že v 19. stoletju zagovarjali tezo o nujnosti asimilacije vseh Slovencev in Hrvatov, češ da nimajo svoje kulture (Pacifico Valusso), da so le kmetje in pastirji. To seveda ni bilo res. Slovenski kmetje, ki so segali v predmestja Gorice in Trsta, podeželje pa je sploh bilo kompaktno slovensko, narodno čisto, so bili ljudje, ki so brali veliko in se sami izobraževali. Vedeli so, kaj se dogaja v Gorici, Trstu, na Balkanu in v svetu. Če že niso imeli jasnih znanstvenih pojmov o svoji pravici, o pravici naroda in njegovega razvoja ter življenja, so svoje naravne pravice tembolj dojemali čustveno, aktivno in pasivno z vso svojo bitnostjo.

Poseben pomen za Slovence na Primorskem so imeli pesniki in pisatelji sploh. Pravzaprav moramo reči, da so imeli izreden pomen za razvoj narodne zavesti primorskih ljudi. Ljudstvo jih je bralo in jim tudi samo dajalo spodbude. Zlasti velja to za Simona Gregorčiča, ki je imel na primorsko ljudstvo velik vpliv. Če velja, da je pesnik videc bodočnosti in poznavavec skritih sil človeške usode, potem moremo reči to o pesniku Gregorčiču. Iz dna duše je zaslutil gorje, ki ga bo slovenski zemlji prinesel italijanski imperializem. V pesmi »Soči«, v kateri tako nazorno slika lepoto planinske reke, je napovedal strahote viharja, ki »prihrumel z gorskega bo juga«. Vso ljubezen do svoje zemlje in odpor do krivične imperialistične vojne je zlil v naročilo Soči, kako naj ravna z vsiljivimi tujci.

* Ta prispevek je bistveno razširjeni referat, ki sem ga imel na zborovanju jugoslovanskih zgodovinarjev v prvi polovici septembra 1969 v Ohridu.

*Takrat se spomni, bistra Soča,
kar gorko ti srce naroča:
kar bode shranjenih voda
v oblakih tvojega neba,
kar vode v tvojih bo planinah,
kar vode v cvetnih je ravninah,
točas prodrvi vse na dan,
narasti, vzkipi v tok strašan!
Ne stiskaj v meje se bregov,
srdita čez bregove stopi,
ter tujce, zemlje-lačne vtopi,
na dno razpenjenih valov!«*

S temi besedami je pesnik izrazil zle slutnje pred italijanskim imperializmom. Uresničile so se dobrih deset let po njegovi smrti, ob koncu prve svetovne vojne, ko je Italija za nagrado za udeležbo na strani antante dobila Slovensko Primorje in Istro z Zadrom ter nekaj otoki. Za Slovence je njen prihod pomenil zlom idealov majniške deklaracije.

Primorski Slovenci so bili narodni, to se pravi ljudstvo žive, visoko razvite narodne zavesti. Toda primorski nacionalizem ni bil pohlep po tuji zemlji, ogrožanje soseda, tujega naroda. Primorski nacionalizem je bil samoobramba ogroženega ljudstva, ki je hotelo živeti, a ga je sosed zapisal smrti. Prezir do teh kmetov je tujec pokazal že med vojno, ko je v znanih soških ofenzivah zasedel nekaj kvadratnih kilometrov slovenske zemlje. Že v prvih dneh je brutalno postrelil 10 slovenskih ljudi pri Idrskem, ker so jih obdolžili, da so streljali na Italijane, dejansko pa so se Italijani streljali sami med seboj. Za decimacijo je sledil odgon prebivavstva v internacijo. V tem stilu preganjanja slovenskih ljudi se je italijanski odnos do »tujerodcev« nadaljeval po vojni. Še pred podpisom rapallske pogodbe je pogorel slovenski narodni dom v Trstu. Še preden so fašisti prišli na oblast, so tudi liberalni režimi začeli zatirati Slovence kot narod. Pod fašističnim režimom so pa Slovenci in Hrvati bili sploh brezpravno ljudstvo. Nanje se je zgrnilo nasilje, kakršnega dotlej Evropa še ni videla. Kot narodna manjšina so bili prepuščeni sami sebi, svojim lastnim močem. V brezmejnem nasilju so spoznali notranji ukaz vseh zatiranih, ki se je glasil: vzdržati in upati na rešitev. Morali so vzdržati strahote nasilja in potujčevanja. Upanje v bodočnost je zopet lepo izrazil pesnik s svojo vizijo. »Rasti, rasti, grenki oreh« je zapisal Srečko Kosovel v pesmi »Oreh«, ki je tedaj postal razumljiv slehernemu preprostemu človeku.¹

V letih fašistične diktature je položaj za slovenske ljudi bil položaj plesavca na vrvi. Zapoved zanje je bila, naj drže ravnotežje med trenutnim nasiljem in upanjem v boljšo bodočnost. Zaradi najbrutalnejših oblik fašističnega nasilja so Slovenci gledali na vzhod v Jugoslavijo. Živeli so v veri in upu, da more priti rešitev le iz Jugoslavije, sami pa da niso bili dovolj močni. Po drugi strani so pa iz Jugoslavije prihajali žalostni glasovi o strankarstvu, korupciji, o neresenem nacionalnem vprašanju, o zatiranju vseh in vsakega, ki je nastopil za pravico. Zatem je prišla monarhična diktatura, zlasti pa sporazum med Cianom in Stojadinovićem, ko so se Primorci čutili najbolj zapuščene, ker jih je Beograd

¹ Zbrano delo I, str. 221.

pustil na cedilu. Prepuščeni samim sebi so se upirali fašističnemu nasilju s sabotažami in požiganjem italijanskih šol. Dejanja so bila izraz narodne zavesti, da se Primorci ne dajo uničiti, da so za narodno osvoboditev pripravljeni boriti se do kraja (Gortan, Bazovica). Zagovorniki te linije so bili tigrovc, to je člani narodnorevolucionarnega gibanja, ki so v svoji politiki vodili izrazito antifašistično smer.²

Metodično drugačno pot so ubrali mladi komunisti, ki jih je vodil Pinko Tomažič. Njihov program je slonel na izjavi treh partij, to je komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije. V pričakovanju imperialistične vojne so mladi komunisti začeli zbirati protifašistične elemente za ustvaritev ljudske fronte. Naposled so začeli pripravljati oboroženo vstajo, ki naj bi nastala ob vstopu Italije v vojno. V njej naj bi ustanovili slovensko sovjetsko republiko, ki bi obsegala vse pokrajine, ki spadajo v Zedinjeno Slovenijo. S tako republiko so hoteli rešiti socialno in narodno vprašanje slovenskega naroda. Do vstaje ni prišlo, ker so Pinka in tovariše prej aretirali in zaprli. Z njimi so zaprli še mnogo drugih in jih poslali na drugi tržaški proces decembra 1941.

Na tem mestu moramo omeniti, da je bil med primorskimi Slovenci vso dobo med dvema vojnama silno razvit antifašizem. Razvit je bil do tolikšne stopnje, da moremo reči o njem, da je bil splošna last vsega ljudstva. Vanj so se vključili vsi ljudje brez razlike politične usmerjenosti, ker so vsi bili narodno zavedni. Korenine je pravzaprav imel v zlih slutnjah pred italijanskim imperializmom izpred prve svetovne vojne. Čas med obema vojnama je mržnjo do Italijanov še poostril. Ker je nosivec italijanskega režima bil fašizem, je odpor imel značaj antifašizma, toda dejansko ni šlo samo za antifašizem, temveč tudi za protitalijanstvo, seveda ne v smislu kake napadalnosti, temveč v smislu obrambne ogroženosti slovenskega ljudstva. To posebnost je lepo izrazil France Magajna v članku »Rojstvo in življenje Osvobodilne fronte v Gornjih Vremah«: »Lahov nismo mrzili zato, ker so Lah, pač pa zato, ker so se pritepli od daleč in hoteli vladati nas, ki smo tu doma, in hoteli jesti naš kruh, ki je še nam prepičel, in ker so hoteli, da bi mi utonili v njih in kot Slovenci izginili s sveta«³. Magajna je s temi besedami pravzaprav povedal, kar so vedeli vsi Slovenci, da namreč proti Slovincem niso bili samo fašisti, temveč tudi režimi pred fašizmom. Razmerje med Slovenci in Italijani je bilo zato vedno napeto, kajti Slovenci se z italijansko oblastjo niso hoteli nikoli sprijazniti.

Morda razpoloženja Slovencev do Italijanov kot gospodarjev nad slovensko usodo in zvestobe Slovencev svoji zemlji in svojemu jeziku ni nihče izrazil bolje kakor tržaški advokat Bruno Matosel-Loriani v pismu tržaškemu federalu Grazioliju, ko mu je razložil svoj odnos do Slovencev. Bruno Matosel seveda ni razložil samo svojega odnosa do Slovencev, temveč je hkrati v njem nehote izrekel priznanje narodni zavesti Slovencev, njihovi volji, da morajo na svoji zemlji vzdržati in prenesti vse nasilje fašističnih gospodarjev. O Slovincih je zapisal, da se »duhovno nikoli ne bodo dali pridobiti, vedno bodo naši sovražniki, pripravljeni, da nam skočijo v hrbet«. In Matosel je z vso strastjo zapisal, da so vsi taki, »tudi tisti, ki se hlinijo, da nam služijo, da nas ljubijo, da so naši, so v največji meri krivi in nezanesljivi«.

² Spanger, Bazoviški spomenik; Dr. Vjekoslav Bratulić, Socialistički pokret u Julijskoj krajini (1918—1941), Putevi revolucije 1964, št. 3—4, str. 172—179.

³ Nova Gorica 26. IX. 1952, št. 39.

»Po dvajsetih letih italijanskega gospostva, po 18 letih fašističnega režima je mogoče ugotoviti, ko hodimo po kraških vaseh, kako vsi javno kažejo, da govorijo slovensko. Mnogi se še niso naučili našega jezika, mnogi se ga niso hoteli naučiti, drugi — čeprav ga znajo — se izogibajo, da bi govorili [italijansko] in vidno kažejo, da med seboj govorijo slovensko«.

»Med najslabšimi in najbolj zagriženimi so Slovenci na Opčinah; dovolj je priti do mestnih vrat, v Barkovlje, v Rojan itd., pa se prepričaš o zadržanju in samozavesti teh sovražnikov Italije, ki v družini, na cestah, v cerkvi dokazujejo svojo kulturo in svoja čustva.«

Ne glede na strastni način izražanja je Matosel v svojem pismu priznal predvsem dve stvari: raznarodovalne tendence fašističnih oblastnikov na eni strani, na drugi pa njihov neuspeh, ki ga je kot fašista posebno bolel. Matosel je iz takega položaja napravil sklep, da po 25 letih od zmage še ni bil rešen manjšinski problem v Italiji. Svojim fašističnim oblastnikom je stavil predlog, naj bi ga rešili tako, da bi Slovence izselili, in sicer, da bi jih »ponudili in darovali državi njihovega srca, ali pa bi jih razdelili in razpršili po vsej Italiji«. Na njihovo ozemlje bi naselili Italijane iz katere koli italijanske pokrajine.⁴

Svoj predlog je Matosel stavil iz silnega strahu pred določenim položajem, v kakršnega bi Italija mogla zaiti v primeru vojne. »Pomislimo le za trenutek na vedenje, ki bi ga pokazali ti Slavi«, ja zapisal, »če bi bila Italija kdaj ne samo v konfliktu s sosednjo državo na vzhodu, temveč zaposlena z bojem negotovega izida na katerikoli fronti! Imeli bi gada na prsih«.⁵

Matosel je s svojim pismom Grazioliju pokazal, da je na položaj Primorske in Istre gledal dosledno imperialistično. O kaki pravici narodov do samoodločbe ni imel pojma oziroma je ni hotel dopuščati.

In vendar se je že približeval čas, ki je znova odprl problem vzhodne meje. Prvi korak nazaj je pomenil vstop Italije v vojno na strani Nemčije junija 1940. Pri Primorcih je zbudil upanje na narodno osvoboditev. Pravzaprav moramo reči, da so si Primorski Slovenci in Istrani želeli vojne, ker so od nje veliko pričakovali, namreč osvoboditev izpod italijanskega jarma. Nevtralnost Italije je zanje pomenila, da bi vse ostalo, kakor je bilo dotlej. Zelo nazorno je izrazil pričakovanje primorskih Slovencev in Istranov od usodnosti italijanskih korakov pisatelj France Bevk v svojih spominih:

»Pričakoval sem vojno napoved Italije. Ali Mussolini pojde v vojno? Pojde. To prepričanje mi je vsiljevala že zgolj želja, da bi se to zgodilo... Napovedal je vojno, da bi delil plen nemških uspehov... Srce se mi je oddahnilo. Nisem se varal v svojih upih. Italija gre v vojno. Bilo mi je, kakor da so v enem samem hipu izpolnjene vse nade tlačenege ljudstva, poplačani vsi njegovi napor dvajsetih let, maščevano vse trpljenje. Zdelo se mi je. Zdelo se mi je, da že vidim plapolati tolikokrat zasramovane in onečaščene slovenske zastave, da že slišim vzklikanje in petje nepregledne množice v zanosu navdušenja. Prevzemala me je radost, kakršne še nisem občutil. Če bi bil hotel, bi ne mogel skrivati svojih občutkov... Nisem poznal pravega razmerja vojskujočih se sil, a verjel sem v neogiben poraz napuha, laži in gorja. Prav je tako! Dobro je tako! Gorel sem od zadoščenja!«⁶

⁴ Arhiv IZDG, fasc. 1024/IIa

⁵ Ibidem.

⁶ France Bevk, Pot v svobodo, str. 8.

Nedvomno je France Bevk orisal v svojih spomilih razpoloženje tisočev in tisočev primorskih Slovencev in Istranov. Ti na zunaj svojega občutja niso kazali, pravzaprav so ga skrivali. To je dobro slutil tudi goriški nadškof Margotti. Svoje spoznanje je izrazil v pismu, ki ga je pisal slovenskim duhovnikom in jih v njem opozarjal, da v trenutku vojne ne zadostuje lojalnost do države, temveč bi morali pokazati patriotičnost. Ker takih izjav od slovenskih duhovnikov ni doživel, se je nad njimi v pismu pritoževal: »... nikoli besede odobravanja, nikoli izjave, ki bi pokazala nekaj navdušenja ali vsaj malo zaupanja v nebeško pomoč, nikoli poziva k molitvi za zmago«. Pri Slovencih je čutil le molk, odsotnost, pasivnost.⁷

Mišli primorskih Slovencev in Istranov so bile po vstopu Italije v vojno dejansko že uprte naprej. Vera v bodočnost je postajala močnejša in upanje v propad osnih sil se je začelo krepiti. Vstop Italije v vojno na strani nacistične Nemčije je bil znamenje, da se približuje čas za osvoboditev Trsta, Goriške in Istre. Takrat je nastopil čas, da so predstavniki meščanskih političnih skupin izoblikovali skupni organ — narodni svet, ki naj bi slovansko manjšino zastopal navzven. V njem so bile tri sestavne skupine: goriška, ki je zastopala Besednjakovo smer, tržaška, ki je zastopala Wilfanovo smer, in istrska, ki je imela sedež v Pazinu.⁸ Takrat je nastopil čas, ko naj bi mladi komunisti zanetili splošen upor na Primorskem, ki ga pa ni bilo, ker so oblasti pozaprle glavne aktiviste in začele proti njim pripravljati proces. Takrat se je poostril pritisk nad slovenskimi vojaki v italijanski vojski, poostrili so razliko med »alloglotti« in »non alloglotti« v vojski. Med »alloglotti« so bili všteti vsi »elementi di sentimentanti italiani o di dubi sentimentanti«, med katerimi so bili predvsem slovenski vojaki. Za vse »alloglotte« so morali urediti posebne sezname (scheda biografica) in jih nenehno nadzorovati. Takrat so nastali zametki »posebnih bataljonov« (battaglioni speciali). Vsi taki ukrepi so bili ena sama veriga nasilja nad »tujerodci«, ki niso mogli in ne smeli biti enakopravni vojaki v italijanski vojski. »Z nami Slovenci delajo kot z Abesinci«, je zapisal eden od Slovencev v pismu, ki ga je zajela cenzura. Še jasnejši je bil v pismu Friderik Humar, sicer član GIL, ki ga je pisal Ludoviku Černetu v Solkan, tudi članu fašistične stranke: »Prejel sem tvoje pismo, ki je zelo pomembno, zlasti za današnjo mladino, ki je kakor na tehtnici, ki se noče prevesiti ne na to ne na drugo stran. Zahvaljujem se ti za nasvet, ki si mi ga dal. Upam in prepričan sem, da bom dosegel tudi to združen z vsemi svojimi prijatelji, ki smo vsi kakor eno... Danes imamo še čas, da krenemo na dobro in ravno pot, ki nas bo pripeljala tja, kjer bomo uresničili cilje vsega slovenskega narada. Upamo, da pojde vse dobro..., preden se vrnemo. Sedaj so prepovedali pisati pisma v slovenskem jeziku — toda jaz ne bom pisal nikoli v drugem jeziku.«⁹

Toda upanje primorskih Slovencev in Istranov je prej kakor v enem letu doživelo hudo razočaranje. Prinesel ga je zlom Jugoslavije v aprilu 1941. Zanimivo je, kako aprilski dogodki v Jugoslaviji niso zadeli samo Slovencev na Goriškem, na Krasu in v Istri, temveč tudi Beneške Slovence. Župnik Cuffolo

⁷ Margottijeva okrožnica z dne 26. julija 1940 z naslovom »Una parola al nostro clero nell'ora presente«.

⁸ Po izjavi dr. Iva Juvančiča.

⁹ Dopis ministrstva vojske generalnemu štabu kopenske vojske, poveljstvu druge armade, poveljstvu V. korpusa in poveljstvu XI. korpusa s spomenico, ki nosi datum 4. 7. 1940, fasc. 700/V; Prva in druga prekomorska brigada, str. 80—81.

je v »Mojem dnevniku« zapisal dragoceno pričevanje o tragediji vzhodno od rapalske meje. Pod 18. aprilom 1941 je zapisal: »Kakšen veliki petek je doživela bela Ljubljana! Rimski komunikat je širokoustno in bahavo oznanil, da je italijanska armada vkorakala v Ljubljano. Po nadiški cesti vozijo kamioni jugoslovanske begunce v navadni obleki, kakor so jih pobrali po hišah, na polju! — Vsi se čutijo ponižani in imajo solzne oči. Našim ljudem, ki so vsi ob cesti, se smilijo!«¹⁰

Toda aprilaska vojna ni prinesla samo razočaranja tisočerim in tisočerim na obeh straneh rapalske meje. Aprilaska vojna je odprla tudi novo pot v novo bodočnost. Fašistična Italija je z napadalno vojno proti Jugoslaviji prelomila tisto pogodbo, ki ji je priznala oblast nad velikim delom slovenske in hrvatske zemlje. Napadalna vojna je rapalsko pogodbo uničila, rapalske pogodbe ni bilo več. Slovenci in Hrvati so s tem pridobili pravico, da zopet sami odločajo o svoji usodi. Doba narodnoosvobodilnega boja je kmalu potem pokazala, da so to tudi resnično hoteli.

V pesimistično razpoloženje primorskih Slovencev zaradi zloma Jugoslavije je prinesel novo upanje šele nemški napad na Sovjetsko zvezo. Začela so se znova prebujati optimistična pričakovanja za rešitev izpod fašističnega jarma.

Toda prvo bazo za rešitev Primorcev je po zlomu Jugoslavije ustvarila Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki je bila ustanovljena 26. aprila 1941. Temeljno jedro so ji dale Komunistična partija Slovenije, ki je dala pobudo za ustanovitev, skupina krščanskih socialistov, demokratično krilo telovadne organizacije Sokol in skupina kulturnih delavcev, ki formalno kot skupina ni bila niti organizirana. Kasneje so se tem temeljnim skupinam pridružile še številne druge skupine. Osvobodilna fronta je bila organizacija in gibanje za vse Slovence. V narodnem oziru si je postavila med drugim za cilj ustvariti tudi Zedinjeno Slovenijo. Že s samim tem je vključila tudi primorske Slovence v svoj program, v program rešitve narodnega in socialnega vprašanja v slovenskem narodu.

Med primorskimi Slovenci so se šele po ustanovitvi Osvobodilne fronte začele kazati neugodne posledice življenja pod fašisti. Program osvobodilnega gibanja je bil sicer tak, da je ustrezal ljudem vseh slovenskih pokrajin. Toda njegovo uresničevanje je na Primorskem bilo zelo počasno. Primorci so sicer dvajset let čutili na sebi, kako jih je fašizem hotel zbrisati z domače zemlje, kako je postopoma uničeval vse tisto, kar je pričevalo o slovenski narodnosti; poznali so ta fašizem, poznali njegov italijanski šovinizem, pa so nasproti vsem raznarodovalnim udarcem ostali enotni in strnjeni; sovražili so fašistične tlačitelje, ki so mu vzeli vse razen ljubezni do materinega jezika in domovine. Dvajsetletno življenje pod Italijo je vplivalo, da so stare meščanske stranke skoraj povsem izginile. Kolikor jih je sploh ostalo, so bili njihovi predstavniki med seboj strpni. Slovenskih izobražencev je bilo malo. Ostala je predvsem duhovščina, ki je zagovarjala pravice svojega naroda. Bila je in ostala tesno povezana z ljudstvom. Zato je morala ponovno doživeti bes fašističnih oblastnikov. Za Primorsko je bilo v dneh nastanka Osvobodilne fronte značilno, da socialno ni bila tako diferencirana, kakor so bile druge slovenske pokrajine. Premožnejših je bilo malo, industrije pa prav tako malo. Prevladovali so mali kmetje,

¹⁰ Cuffolo, Moj dnevnik.

ki so deloma živeli od svoje zemlje, deloma pa so hodili na delo v tovarne in delavnice na obrobju slovenske zemlje.

Našteti momenti so bili pozitivni za razvoj osvobodilnega gibanja. Nasprotni njim pa so bili važni nekateri zaviralni elementi, ki so bili tako močni, da se je zaradi njih osvobodilno gibanje sproščalo zelo počasi. Zelo važno dejstvo na Primorskem je bila silna politična kontrola nad primorskimi ljudmi. Fašizem ni samo preganjal slovenskih ljudi, temveč jih je sočasno v najrazličnejših oblikah nenehno nadziral. Vse mogoče milice so nenehno opazovale slovenske ljudi: cestna, železniška, gozdna, karabinjerji, financarji in posebej še fašistična stranka. Kjer so bile šole, so pritegnili tudi učitelje in učiteljice. Razen uradnih oseb so pomagali pri nadziranju tudi italijanski civilisti, ki so se kot gostilničarji, brivci in trgovci naselili med Slovenci. Skratka, povsod je bilo dovolj budnih oči. Posebna težava za razvoj osvobodilnega gibanja je bilo dejstvo, da so bili najboljši letniki mobilizirani v italijanski vojski. Doma so ostali samo najmlajši letniki ali pa starejši, ki so bili vsi več ali manj neveščti uporabljati orožje, zato je zanje bilo treba mnogo učenja in vaje, kar je tudi povzročilo, da se partizanstvo ni moglo razvijati tako hitro, kakor so želeli. Kot neugodno dejstvo se je pokazalo tudi pomanjkanje smisla za organizacijsko delo, zlasti med mladino. Fašistični režim je s tem, da je slovenski mladini uničil njene organizacije, odvzel možnost, da bi se navadila vsaj preprostih organizacijskih prijemov v razvijanju osvobodilnega gibanja. Pomanjkanje tega smisla je vendar odtehtala silna požrtvovalnost v delu za osvobodilne cilje.

Požrtvovalnost primorskih ljudi v osvobodilnem gibanju je bila tako splošna, da jo moremo imeti kar za specificum primorskega življenja v dobi vojne. Posebno velja to za mladino, ki je s svojo predanostjo osvobodilni stvari slovenskega naroda dokazala, da je vse poitalijančevanje, fašistenje in militariziranje primorske in istrske mladine bilo v resnici brezuspešno. Dvajset let je trajalo fašistično nasilje, toda po dvajsetih letih so bili fašisti glede pridobitve slovenske mladine tam, kjer so bili, ko so svojo raznarodovalno akcijo začeli.

Neuspeh fašističnega raznarodovanja je dobro opazil tržaški zgodovinar Carlo Schiffrer, ki je videl tudi vzroke italijanskih neuspehov. S svojimi besedami je po vojni izrekel dragoceno priznanje primorski mladini: »... slovenski in hrvatski otroci, ki so šli skozi nasilno fašistično vzgojo, [so 1941] že postali mladeniči in možje in so se priključili tveganemu partizanskemu vojskovanju s takim zanosom in junaštvom, ki mu je težko najti primera, to pa iz samohotne reakcije na sistem duševnega nasilstva, ki je bilo še bolj osovraženo kakor sistem materialnega nasilstva, ki ga je podpiralo«. ¹¹

Neuspeh italijanskega raznarodovanja so opazovali tudi karabinjerji. Grahovski brigadir Lozupone je v začetku vojne izrazil tako mnenje, ko je moral napisati karakteristiko o Veri Kemperlovi iz Nemškega Ruta. O njej je zapisal, da je 1939 ob priliki slovesnosti o prihodu novega župnika izjavila, da nikoli ne bo Italijanka, pa čeprav bi šli s tanki čez njeno telo. Lozupone je tedaj dodal, da je bila Kemperlova dobro poučena v protiitalijanskem nauku in da je bila taka vsa družina, tudi dva njena brata. ¹²

¹¹ Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvacije pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 79. Tam citat iz Schiffrerjevega dela: Chiesa a Stato a Trieste durante il periodo fascista, Trieste X, št. 56, str. 48.

¹² Zapisek grahovske karabinjerske postaje N. 9/R z dne 15. 1. 1941, fasc. 1004/III.

Lozuponejeva spoznanja je potrdil Francesco Semi, ki se je kot italijanski topniški oficir udeležil pohoda XI. korpusa v Slovenijo. Doma je bil iz Kopra, pred vojno pa je bil profesor latinščine v Benetkah. Bil je antifašist in na Slovence ni gledal sovražno. Skušal jih je razumeti v njihovem odporu proti italijanski oblasti. Spoznal je, da je prav ta oblast zapravila vse simpatije slovenskih ljudi. V svojih spominih je zapisal, da so Slovenci vedno sovražili italijansko gosposko in njihove ljudi, ki so jih poslali, da bi »civilizirali« te kraje in jih raznarodovali. »Kmetje in gozdni delavci ob naši vzhodni meji odkrito priznavajo, da bi se radi bojevali proti Italiji, vendar vedo, da so taki načrti trenutno nesmiselni«. ¹³

Nesmiselni časi so bili časi zloma Jugoslavije in nato še meseci nemškega prodiranja v notranjost Sovjetske zveze. Čeprav je sam napad na Sovjetsko zvezo začel prebujati optimistično razpoloženje med primorskimi Slovenci, pa je potek bojev na vzhodni fronti ta optimizem zopet razbijal. Nedvomno moramo v tem dejstvu tudi iskati vzroke za relativno skromne uspehe Oskarja Kovačiča in njegovih sodelavcev na Primorskem leta 1941. Med Primorci je bil takrat zelo močan dvom v možnost oboroženega boja na Primorskem. Vsi dvomljivci so pričakovali rešitve od drugod. Pod vplivom sredine je bilo močno tudi nezaupanje do komunistov, češ da bodo komunisti preveč internacionalisti, premalo pa narodni. Le počasi se je spreminjal ta odnos in zmagovala ideja o nujnosti oboroženega boja.

Ne glede na dvome in zadržke pa so bili tudi taki ljudje, ki so svojo narodno zavest spontano izražali v protifašističnem smislu. Zelo jasen primer so pokazala dekleta v Kozani v Brdih, ki so avgusta 1941 prišla v šolo, segla po kredit in napisala na tablo nekaj protifašističnih gesel, ducejevo sliko pa razbile na podu in poteptale. S tem so pokazale resničnost besed, ki jih je o primorski mladini napisal tržaški zgodovinar Carlo Schiffrer, da je bilo fašistenje slovenske mladine brezuspešno. Dekleta v Kozani so s svojim dejanjem izpričale ljubezen do domovine, samo ne do tiste, o kateri so jih učili fašistični učitelji. ¹⁴

Primer spontane akcije je pokazal Anton Reja iz Števerjana nekaj mesecev kasneje, ko je oktobra 1941 potoval v Ljubljano na velesejem, se informiral o Osvobodilni fronti, potem pa na lastno pobudo začel zbirati denar in ljudi. ¹⁵ Podobno pot kakor Reja je napravila Darinka Kogoj s Kneže v Baški grapi in po svoji pobudi našla zvezo z Ljubljano.

Nadvse važen moment v razpoloženju primorskih ljudi, morda celo prelomnega značaja, je bil drugi tržaški proces. Primorske Slovence je pretresel do dna. Zajel je ljudi od morja do Triglava, vse plasti in najrazličnejše poklice. Z njim so bile prizadete vse svetovnonazorske smeri. Primorski Slovenci so ga občutili kot udarec po Slovincih. Zato je segel v globino ljudske duše, kar so posebej pokazala pisma na smrt obsojenih, zlasti Simona Kosa in Pinka Tomaziča.

»... Vest mi ne očita ničesar, ker nisem zagrešil nobenega dejanja, ki bi se ga moral sramovati. Srečen bi bil, ako bi znal, da more moja kri ohladiti le del gorja, ki ga trpi moj ubogi narod, in če bi vedel, da bo ta moja žrtev le malo koristila trpečemu človeštvu, potem sem živel dovolj. Prepričan pa sem, da mora

¹³ Francesco Semi, Bojna komedija ali »osvojitev« Ljubljane, Tovariš 31. III. 1966 — 19. V. 1966.

¹⁴ Med briškimi griči je posijalo sonce, Ljubljana 1963, izd. »Borec«, str. 33–34. Cit. Stolfa.

¹⁵ Stolfa, str. 34–35.

za temi najtemnejšimi dnevi naše zgodovine zasijati nova zora!... Ljubil sem preveč to zemljo, preveč sem ljubil svoje gore, tako da se tedaj, ko je bil še čas, nisem mogel odtrgati od njihovega objema. Zato je treba, da tej svoji zemlji žrtvujem to skromno življenje, saj drugega tako nimam«...¹⁶

Podobne misli je izrazil tudi Pinko Tomažič, ko je pisal svojim staršem:

»... Skušal sem vam dokazati že večkrat, da je moja pot drugačna od vaše in da se moji cilji z vašimi ne morejo strinjati. Ne vem, koliko ste me razumeli, toda vem, da me dobro poznate in slutite, zakaj sem ravnal, zakaj sem živel na tak način, zakaj je bilo neizbežno, kar se bo zgodilo...

Matí, ki me je v vojni vihri nosila po svetu, je zame najdražji spomin, najljubša podoba moje matere, matere begunke. Oče, ki me je priklenil na našo zemljo, na kmečko življenje, je moj ljubi oče«.¹⁷

Tomažičevo pismo se razlikuje od Kosovega. V prvem tu citiranem odstavku, v katerem kaže drugačno pot, kakor so jo hodili meščanski starši, izraža svojo pripadnost komunistični smeri, v drugem odstavku pa izpoveduje navezanost na domačo zemljo.

Iz obeh pisem diha navezanost na rodno zemljo in slovenski jezik. Iz njih diha želja po svobodi, po združitvi z brati in želja po boljšem življenju zatiranih. Proces sam je te težnje primorskih ljudi v splošnem izražal bolj posredno, v bistvu je le udaril po njih. Ljudstvo se je zaprlo vase in ni izražalo svojih nazorov. Le karabinjerji so vrtali vanj in v drobnih, nedolžnih primerih vsakdanjega življenja iskali simptomov za razpoloženje primorskih ljudi in njihov odnos do italijanske oblasti.

Tako je grahovski brigadir Lozupone 16. januarja 1942 pisal svojim nadrenim: »V dobrem delu prebivavstva živi upanje v zmago boljševiskega orožja in si dela iluzije o vrnitvi pod vladno bivše Jugoslavije«.¹⁸ Še temeljitejši je bil v sodbi glede Vere Kemperlove, ko so zaplenili njeno pismo bratrancu: »Kemperlova se je rodila 1921. Toda njene besede, čeprav je bila rojena v senci italijanske zastave, nam brez nadaljnega govora, da se v njeni duši še skriva upanje, da se bo njena vas morala vrniti pod oblast tiste države, ki je sedaj izginila z zemljepisne karte. Izražajoč veliko žalost, ki jo občuti zaradi znanega Simona Kosa, ki je bil usmrčen v Trstu, govori dejansko o njem kot o velikem narodnem mučencu. Kajti Kos ni umrl za kaj drugega kakor za veliko slovensko stvar. Kemperlova je bratrancu hotela povedati, da bo Italija izgubila vojno, oni pa bodo mogli prepevati v slovenskem jeziku v popolni svobodi; Kosa bodo maščevali drugi junaki in vse... bo storjeno za njihovo svobodo«.¹⁹ Simon Kos je v domačem kraju veljal za junaka, ki so ga vsi spoštovali. Italijani so vzeli na piko župnika v Nemškem Rutu, ker je tak odnos varoval in podpiral. Italijani so mu očitali njegovo ravnanje ob smrti Simona Kosa, ker ga je imenoval »ubogi fant« in mu dal tri dni zvoniti in je opravil trojno opravilo za mir njegove duše.²⁰

Čas tržaškega procesa je bil čas, ki je v ravnanje primorskih Slovencev vnesel spremembo. Pokazala se je v dveh smereh. Izginjati so začeli pomisleki o možnosti oboroženega boja proti italijanski oblasti in plahneti so začeli zadržki do komunistične partije. Simbolično in močno prikrito je novi položaj lepo izrazilo pismo, ki ga je novembra 1941 nekdo iz Kobarida pisal slovenskemu

¹⁶ Pisma na smrt obsojenih, Ljubljana 1959, str. 121.

¹⁷ Ibidem, str. 296.

¹⁸ Mesečno poročilo grahovskih karabinjerjev z dne 16. I. 1942, fasc. 997/VI.

¹⁹ Grahovski karabinjerji N 9/R z dne 15. I. 1942, fasc. 1004/III.

²⁰ Goriška prefektura N. 1934 z dne 28. X. 1942, fasc. 1036/III-1.

vojaku v 16. artilerijskem polku: »Vse se spreminja, pogum, misli, da si sin slovenske matere. Temen oblak pokriva domovino in oči so zalite s solzami od žalosti. Prišel bo dan, strašni dan, ko boš dvignil glavo, ti, slovenski mučenec. Naj te Bog varuje in pripelje čimprej domov.«²¹ Izginjanje zadržkov do komunistične partije se je kazalo postopoma in se prepletalo z drugimi momenti, ki so pospeševalno vplivali na razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem. Za Primorsko je bilo značilno, da se je tako rekoč v vsaki obliki osvobodilnega gibanja in v vseh oblikah partizanske dejavnosti izražala tudi narodna zavest. Mnoge oblike partizanskega razvoja so bile na Primorskem na zunaj enake ali podobne oblikam v ostali Sloveniji, toda so na Primorskem izražale drugačnega duha, drugačen namen.

Najtežja posledica tržaškega procesa je bila, da so tedaj zapori požrli mnogo obetajočih ljudi, zlasti prekaljenih komunistov. Z njimi je Osvobodilna fronta izgubila mnogo dragocenih delavcev še prej, preden jih je v svoje roke sploh dobila. Če se je oboroženi boj na Primorskem razvijal počasneje, potem moramo del razlogov pripisati tudi izgubi velikega števila ljudi, ki jih je pogoltnil drugi tržaški proces. Pri teh aretirancih oziroma zapornikih je šlo za ljudi, ki bi v okoliščinah, da bi bili na svobodi, bili nedvomno sposobni člani aktivističnega kadra Osvobodilne fronte. Seveda pa poti primorskega ljudstva v osvobodilni boj tudi ta izguba ni preprečila. Narodnoosvobodilni boj je namreč ustrezal takim ljudskim globinam, da ga v takratnih okoliščinah nobeno nasilje ni moglo več trajno zadržati.

Spričo pomanjkanja domačega kadra so za razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem imeli pomembno vlogo tisti primorski ljudje, ki so v prejšnjih časih pobegnili ali se umaknili fašističnemu nasilju ter odšli v Jugoslavijo. V Jugoslaviji so zelo mnogi od njih postali člani komunistične partije. Po zlomu Jugoslavije so se prav ti ljudje zaradi razmaha osvobodilnega gibanja tudi na Primorskem začeli vračati v domače kraje, da bi tudi Primorsko vključili v Osvobodilno fronto slovenskega naroda in narodov Jugoslavije sploh. Med njimi, ki so se začeli vračati domov, moramo razlikovati predvsem tiste, ki so jih poslali vrhovni organi slovenskega osvobodilnega gibanja (Ervin Dolgan, brata Kovačiča, Anton Velušček, Darko Marušič, Miro Špačapan, Tomo Brejc, Mirko Bračič, dr. Aleš Bebler in drugi) od tistih, ki so sami čutili potrebo, da se vrnejo v domače kraje in pomagajo v razvoju osvobodilnega gibanja. Tudi teh je bilo zelo veliko, pravzaprav njihovo število natančno ni niti znano. Nedvomno je, da so vsi emigranti po vrnitvi domov krepko podprli osvobodilni boj svojih rojakov. Zaradi italijanskega nasilja med dvema vojnama, zaradi splošnega antifašizma primorskih ljudi je njihovo delo hitro obrodilo sad. Ideja osvoboditve primorske zemlje je bila splošna last vseh Primorcev, ki je nikoli ni bilo treba utemeljevati, temveč se le pogovoriti, kako se bo treba zanjo boriti, kako jo uresničiti. Meri Konavec iz Svinega pri Kobaridu je o tem razpoloženju zapisala v poznejših spominih dragoceno pričevanje: »Mi primorski otroci smo bili že od doma tako vzgojeni, da smo se že v predšolski dobi zavedali, da smo Slovenci, da je naša domovina Slovenija, da si jo bomo enkrat priborili, čeprav bi bila mogoče naša borba s krvjo prepojena. Na to borbo smo bili pripravljeni z vsem srcem. Naša iskrena želja po osvoboditvi je bila tako močna, da nas je beseda borba za osvoboditev tako močno zajela v svoj vrtinec, da se je posameznik

²¹ Sekcija vojaške cenzure v Gorici, nov. 1941, fasc. 1034a/IV.

znašel v njej, ko se še zavedal ni«. .²² Vračajoči se emigranti so na takem razpoloženju lahko delali za Osvobodilno fronto. Dejansko so se uspehi tudi pokazali.

Hrepenenje po svobodi in želja po boju za to svobodo sta na Primorskem rodili dezertarje iz italijanske vojske. Že Oskar Kovačič si je prizadeval, da bi zavedni Slovenci začeli bežati iz italijanske vojske in se javljati v slovenske partizane. Uspehi se sicer niso pokazali takoj. Toda misel je ostala aktualna še naslednja leta in dala tudi pomembne sadove. Prvi dezertar iz italijanske vojske je bil Anton Ferjančič iz Gradišča pri Vipavi. Svojim spominom, v katerih je popisal svoj beg iz italijanske vojske in vstop v partizane, je dal zelo značilen naslov, ki je jasno izražal odnos do domovine, odnos do svobode, namreč: »Domovina, jaz sem te iskal«. ²³ Za Ferjančičem so bili pomembni dezertarji na prehodu iz leta 1941 v leto 1942 Karlo Maslo in njegov brat iz Brkinov, Niko Šturm-Tarzan iz Senožeč, zlasti pa Janko Premrl-Vojko iz Št. Vida pri Vipavi (Podnanos). Tem so kasneje sledili še številni drugi. Poseben pomen za Primorsko je imel zlasti Vojko. Veljal je za utelešenje narodnih teženj primorskega ljudstva. Izšel je iz narodnjaške, vendar katoliške družine, postal partizan že 2. februarja 1942 in s tem borec proti fašizmu, borec za svobodo slovenskega naroda. Vojko je bil narodno zelo zaveden, vzor vsem drugim ljudem. Vojko je silno veliko bral. V slovenski zgodovini je bil dobro podkovan. Posebno pa je cenil Prešerna in Gregorčiča. V partizanih je rad citiral Prešernov Krst pri Savici in Gregorčičevo Hajdukovo oporoko. S poznavanjem slovenske literature je pričeval, kako veliko vzgojno moč so imeli nanj slovenski pesniki, še posebno pa ravno Gregorčič, pesnik primorske zemlje. Seveda Vojko ni bil sam, ki je rastel ob domoljubnih pesmih Gregorčičevih. Gregorčič je bil splošna last vseh Primorcev. Ob stoletnici Gregorčičevega rojstva je France Bevk zapisal, da je bila predvsem Gregorčičeva zasluga, da je primorsko ljudstvo imelo tako močno narodno zavest. Iz njegovih pesmi je v letih narodnega zatiranja črpalo tolažbe in bodrila. Njegove besede so vlivale primorskim ljudem vedno novih nad in kazale v nove zarje. Gregorčič pa je bil tudi pesnik osvobodilnega gibanja. Kakor se je pesnik boril vse življenje za svobodo, resnico in pravico, tako se je tudi slovenski narod v letih narodnoosvobodilnega boja boril za iste cilje. Zato je Gregorčičeva pesem bila tudi v teh letih doma povsod, na terenu in v brigadah. Zato je bila tako draga Vojku, ki so mu ga kasneje brali celo tedaj, ko je ležal na smrtni postelji.²⁴ Vojko zato ni bil zaman ljubljenec primorskega ljudstva. Ni bil samo sposoben borec in junak, temveč je ustrezal tudi duši primorskega ljudstva.

Dezertarje iz italijanske vojske so nedvomno bile izraz visoke narodne zavesti primorskih ljudi. Število dezertarjev sicer res ni bilo posebno veliko, toda ne zaradi pomanjkanja narodne zavesti pri primorskih fantih, temveč zato, ker so se italijanske oblasti kmalu zavedle pomena dezertacij in so že maja 1942 začele izdajati ukrepe, da bi dezertacije onemogočile in preprečile. Najučinkovitejše sredstvo je po njihovem bila ukinitvev dopustov. S tem so hotele slovenskim vojakom vzeti možnost, da bi bili blizu »komunističnih emisarjev«, ki so videli svojo nalogo v tem, da so pridobivali te vojake za vključitev v »rdečo

²² Meri Dejan, roj. Konavec: Delni opis borbe primorske mladine, arhiv IZDG, spomini.

²³ Primorske novice 22. V. 1953, št. 21.

²⁴ Partizanski dnevnik 24. IX. 1944, št. 251.

vojsko».²⁵ Zato so se držali načela, da ljudem »dvomljivih italijanskih čustev« morejo dati dopustov.

Problem prepovedi dajanja dopustov slovenskim vojakom je bil zelo zapleten. Aktualen je bil vso dobo vojne tako rekoč do kapitulacije Italije. Italijanske oblasti so ga vedno znova urejale oziroma ukrepe dopolnjevale z novimi, ker so hotele, upoštevati vse mogoče izjeme. S tem so pa tudi slovenski vojaki našli kake luknje v paragrafih, ki so marsikomu le dopuščale, da je pobegnil iz italijanske vojske, ko je bilo že misliti, da ne bo več mogoče.

Med emigranti in dezertjerji so bile stične točke, čeprav so prihajali domov iz različnih krajev. Emigranti so bili predvsem levičarji po svoji usmerjenosti, dezertjerji so bili predvsem narodnjaki, toda oboji so hoteli svoji Primorski pomagati do svobode, premagati fašizem in ustvariti svoji Primorski boljše pogoje za življenje v prihodnosti. Toda brez močne zavesti bi njihovega ravnanja ne bilo mogoče razumeti. Šlo je za individualno zavest, ki jih je gnala v boj proti fašizmu in v boj za svobodo.

Ko so primorski Slovenci spoznali, da pomisleki proti oboroženemu boju niso bili več na mestu, da je bil njihov delež v tem boju prav nasprotno zelo potreben, se je osvobodilni boj kljub zaviralnim momentom začel sproščati, sicer počasi, nekako postopoma, toda naraščal je z vedno močnejšo silo. Naraščal je politično in vojaško ter zajemal kraj za krajem. Ljudstvo se je v skladu z danimi možnostmi vključevalo v osvobodilno gibanje, kjerkoli so se pojavili njegovi glasniki oziroma aktivisti. Pravih pomislekov proti njegovemu širjenju ni bilo več ali vsaj vse manj, čeprav brez težav tudi ni bilo. Kljub ilegalnemu načinu širjenja osvobodilnega gibanja je njegova množičnost postajala vse jasnejša in otipljivejša. Odmev silnega zanosa o razširjenju Osvobodilne fronte je preprosto, toda zelo nazorno izrazila lokalna kronika iz Svinega na Tolminskem: »Tisto poletje so v največji tajnosti prihajale novice o že razširjenem osvobodilnem gibanju na Krasu, na Vipavskem in drugod. Po njivah se žene niso več pogovarjale o nevažnih stvareh, pač pa so šepetaje poročale druga drugi novice, vse v vasi je postalo složno. Ni bilo več sovraštva, vse je bilo družno v eni misli, da se bliža svoboda. V jeseni mladeniči niso dobivali več pozivnic za vojsko, temveč so jih orožniki lovili po vaseh, jih spravljali na kamione in jih vozili na vojni odsek v Udine. Kot vihar je prihajal vse bliže skozi Vipavsko in Tolminsko, Kobariško in Bovško val oboroženega odpora...²⁶

Množičnost osvobodilnega gibanja je rasla iz enotnosti ljudstva. Primorski ljudje niso nikoli dvomili o lastnih težnjah po svobodi. Dvom in zadržki so se ticali le vprašanja, kako priti do svobode. Čas jim je tudi v tem vprašanju razčistil pojme. Tako je ljudstvo postajalo vedno bolj enotno glede načina osvoboditve, zato je sodelovanje v Osvobodilni fronti bilo vedno intenzivnejše. Za enotnost primorskega ljudstva je bilo značilno, da je odnos do partizanov bil močno drugačen kakor v centralni Sloveniji. Ljudje so skrbeli za partizane, jih kot borce za svobodo imeli v resnici za svoje borce. Obveščevali so jih o gibanju Italijanov in premikih. Partizani so se med primorskimi ljudmi gibali zelo svobodno, izdajavcev med njimi skorajda ni bilo. Ovaduh je bil le tisti, ki se je prodal Italijanom. Ljudje so jih poznali in jim niso zaupali. Tak odnos do partizanov je bil izraz žive slovenske zavesti.

²⁵ Po spisih v fasc. 1008/II, fasc. 213 in fasc. 245.

²⁶ Lokalna kronika iz Svinega na Tolminskem, Spomin na narodnoosvobodilno borbo — Svino, fasc. 216/V.

Za močno slovensko zavest primorskih ljudi je bilo zelo značilno, da so bili zelo tankovestni do pravice, kdo lahko sodeluje v narodnoosvobodilnem gibanju: samo taki, ki narodno niso bili omadeževani s sodelovanjem z Italijani. Zgodilo se je, da je aktivist Vojan Rehar iz Vipave vključil v osvobodilno gibanje Ivana Mohorčiča iz Lož pri Vipavi. Ljudje z njegovim ravnanjem niso bili zadovoljni. O Mohorčiču je bilo z nano v njegovi in sosednjih vaseh, da je prej živel v prijateljstvu z vipavskimi fašističnimi veljaki. Ljudje so ga imeli za njegovega pomagača. Kot fašist je celo pretepal slovenske ljudi. Kot pošteni privrženci Osvobodilne fronte ljudje niso hoteli sodelovati z njim, ker ga niso imeli za vrednega, da sodeluje v osvobodilnem gibanju. Zadeva se je nekako poravnala, ko je Vojan pojasnil, da ga je vključil, ne da bi vedel za njegovo preteklost, pokazal pa se je voljnega delati za OF. Mohorčič sam je kasneje priznal Antonu Veluščku, da kdo ve kaj bi bil postal, če bi ga ne bili vključili v OF. Dejansko se je v naslednjih letih izkazal kot zelo delaven in požrtvovalen privrženec osvobodilnega gibanja.²⁷

Antifašizem na Primorskem je bil, kakor smo slišali, splošna last vseh Slovencev. V dobi narodnoosvobodilnega boja je dobil borbene oblike. Ko so Primorci premagali pomisleke, so se radi spustili v oborožen boj s tujci na primorski zemlji. Pri tem pa ni šlo toliko za boj družbeno političnega značaja, temveč v prvi vrsti za narodni moment, ker so se Primorci hoteli v prvi vrsti rešiti tujcev in biti na svoji zemlji svoj gospod.

Vzemimo mobilizacijo primorskih fantov za v partizane. Zaradi vojne je Italija poklicala v vojsko ravno najboljše letnike obveznikov. Doma so ostali starejši ali pa mlajši. Spočetka je njihov vstop v partizane bil zelo skromen, oziroma so vstopali zelo počasi. Ko pa se je agitacija za partizane razvila v večji meri in ko je nastopila še nevarnost, da Italijani poberejo te fante in jih mobilizirajo zase, so se tudi mlajši letniki zelo hitro in v večjem številu odločali za partizane. Prva taka faza je nastopila septembra 1942, druga še mnogo obsežnejša pa pozimi 1943, ko so Primorci resnično v množicah odhajali v partizane. Vstopilo jih je toliko, da jih Primorska ni mogla niti prevzeti, partizansko vodstvo jih je v veliki meri odposlalo na Dolenjsko, kjer so bile večje možnosti za oborožitev.

Velikih partizanskih mobilizacij 1942 in 1943 ne moremo razumeti, če jih ne postavimo na bazo žive narodne zavesti in velike volje, da Primorci sami sodelujejo v boju za svojo osvoboditev in združitev z drugimi Slovenci.

Kakor je odhajanje v partizane izražalo moč narodne zavesti primorskih ljudi, tako so tudi nekatere borbene oblike partizanskega boja bile tudi izraz narodne zavesti v posebnih okoliščinah. V tem oziru je šlo tudi za oblike, ki so v centralni Sloveniji imele povsem drug značaj kakor na Primorskem.

Vzemimo prepoved o sekanju lesa oziroma naloga o varovanju slovenskih gozdov. Štab 3. grupe odredov, ki je delovala v centralni Sloveniji, je sodil, da bi bilo treba poostri osvobodilni boj z Italijani. V ta namen pa je po njegovem mnenju bilo treba ostreje nastopiti proti tistim Slovincem, poudarimo naj Slovincem, ki so neposredno pomagali okupatorjem. Po mnenju štaba bi bilo treba praktično uresničiti geslo Osvobodilne fronte: »Niti mrvice našega narodnega premoženja okupatorju!« Štab 3. grupe odredov je v naredbi št. 5 z dne 24. aprila 1942 nanizal več akcijskih oblik za boj proti okupatorju²⁸. Vse so se

²⁷ Jožica Židanik, Heroj Lemut. Sašo.

²⁸ Naredba štaba 3. grupe odredov, št. 5 v fasc. 4/I-1.

ozirale na razmere v ljubljanski pokrajini. V 7. točki pod a) je naredba spregovorila o sekanju lesa v slovenskih gozdovih:

»Vsako sekanje lesa v slovenskih gozdovih je do osvoboditve prepovedano. Vsem partizanskim silam se nalaga dolžnost, da sekanje lesa preprečijo. Kogarkoli zasaja partizani pri sekanju ali predelovanju lesa (žganje oglja itd.), ga morajo iz gozda pregnati in ga opozoriti, da mu bodo pri ponovnem prekršku prepovedi sekanja zaplenili orodje. Po 10. maju t. l. je prepoved sekanja brez-pogojna. Od tega dne dalje se bo zaplenilo orodje vsakemu drvarju ali oglarju brez poprejšnjega opozorila, nasekani les ali našgano oglje pa se bo uničilo. Kmečkemu prebivalstvu se dovoljuje sekanje lesa za domačo uporabo in to le na robu gozdov v bližini vasi.«²⁹

Naredba št. 5 je prišla tudi na Primorsko, ker so v okvir 3. grupe takrat spadali tudi primorski partizani. Pokrajinski komite je posamezne določbe prilagodil razmeram na Primorskem. Toda prepoved sekanja lesa je ostala. Na Primorskem je dobila mnogo večji pomen kakor v ljubljanski pokrajini, kjer so bili zaradi nje prizadeti le Slovenci, ki so iz sekanja lesa kovali individualne dobičke. Na Primorskem je bil položaj močno drugačen. Na Primorskem so se ukvarjala s sekanjem gozdov in žganjem oglja skoraj povsod le italijanska podjetja, ki so povrh pri svojem poslu povečini najemala italijanske ljudi. Izpolnjevanje prepovedi o sekanju gozdov in žganju oglja oziroma njegovega uničevanja je praktično pomenilo udariti po fašističnih gospodarjih samih. Taka metoda pa je pri ljudeh z visoko narodno zavestjo bila zelo priljubljena in je popolnoma ustrezala geslu: Z Lahi ven, pri čemer je pa treba opozoriti, da je šlo pri takih akcijah za ozemlje, kjer Lahov pred 1918 ni bilo, za ozemlje, ki so ga fašisti hoteli na vse kriplje raznaroditi in potujčiti. Ni se pa nanašalo na ozemlje, na katerem so Italijani živeli v stiku s Slovenci že stoletja.

Uveljavljanje prepovedi o sekanju lesa je trajalo precej dolgo, pravzaprav celo leto 1942, ker je bilo partizanov manj kakor v ljubljanski pokrajini in praktično niso mogli nastopiti povsod na enkrat. Toda preganjanje oglarjev in uničevanje že našganega oglja sta bili leta 1942 kar karakteristični obliki partizanskega sodelovanja od Tolminske do Istre. To je bilo leto uničevanja oglja, leto bojov z oglarji in prek njih boja s fašističnimi gospodarji. Primorski partizani so to obliko svoje aktivnosti izvajali s pravim zanosom, ki je kmalu pokazal tudi lepe uspehe. Uničevanje slovenskih gozdov je vedno bolj ponehavalo, oglarji pa so se umikali s slovenske zemlje tja, od koder so prišli.

Še bolj kakor ukrep proti sekanju lesa v slovenskih gozdovih je bil izraz protiitalijanskih akcij z vidika narodne zavesti boj proti posestvom oziroma gospodarskim obratom, ki jih je upravljal »Nacionalni zavod za tri Benečije« (Ente Nazionale per le tre Venezie). To so bila tista slovenska posestva, katerih gospodarji so prišli na boben predvsem zaradi fašističnega vladnega sistema, in so fašisti na njihovih posestvih naseljevali ljudi iz notranjosti Italije. Cilj te politike je bil, pognati Slovence z domače zemlje in na ta način potujčiti Slovensko Primorje. Zaradi take politike so bili Slovenci prizadeti v jedru svoje eksistence. V času narodnoosvobodilnega boja je nastopila priložnost, da se Slovenci teh ljudi otresejo. Partizani so na teh posestvih večkrat rekvirirali za svoje potrebe ali jih uničevali na kak drug način, ker so si bili na jasnem, kaj so ti naseljenci pomenili za slovenski narod. Ti naseljenci so namreč bili na

²⁹ Ibidem.

eni strani eksponenti političnega režima, na drugi strani pa elementi sistematično vodenega raznarodovanja slovenskih ljudi. Partizani so boj proti njim vodili, da bi odstranili oporo tuje oblasti na strnjenem slovenskem ozemlju. Fašistični gospodarji so partizanske akcije proti kolonizatorjem te vrste občutili kot hud udarec in kot izraz posebnih tendenc osvobodilnega boja na Primorskem. Čeprav so varstvu teh posestev posvečali posebno skrb, zlasti nekaterim, je partizanska akcija uspevala, ker so kolonizatorji začeli zapuščati slovensko zemljo in se umikati tja, od koder so prišli.

Akcijo podobnega značaja oziroma s podobnim ciljem so partizani organizirali tudi proti šolam ali bolje rečeno proti učiteljicam. Šole na Primorskem so bile sredstvo za raznarodovanje slovenskih otrok in vcepljanje fašistične ideologije. V službi take politike so bili učitelji. Toda učitelji so bili hkrati kontrolorji terena, po katerem so se gibal partizani. Zato so se partizani lotili razbijanja fašistične oblasti nad šolami. Po virih je znano, da so se lotili učiteljev v Novakih in Gorjah.³⁰ Hoteli so jih pregnati tako, da bi se sami umaknili. Z grozilnimi pismi so jim sporočili, da morajo zapustiti šolo, sicer jim življenje ne bo več varno. Učiteljice so grožnjo vzele zares in se umaknile. Kako na široko je segel beg učiteljic že 1942, po razpoložljivem gradivu ni mogoče reči. Jasno pa je, da je kapitulacija Italije pometla z vsemi italijanskimi učitelji na zelo obširnem ozemlju zunaj velikih mest. Povsod se je potem na njem razvilo slovensko šolstvo, čeprav vojna še ni bila končana.

Kar se tiče šol, moramo reči, da so bili otroci po šolah prežeti z osvobodilno idejo kakor njih starši. Tu seveda ni mogoče naštevati, koliko otrok je opravljalo razne posle v korist partizanov in Osvobodilne fronte. Opozorimo naj le na spomine Meri Konavec, v katerih pripoveduje, kako so bili otroci že doma vzgojeni v narodni zavesti in da so zaradi nje bili tudi otroci pripravljani z vsem srcem na osvobodilni boj. Primer v šoli v Pregarjah v Brkinih, ki se je zgodil decembra 1942, je tudi nasproti Italijanom manifestiral razpoloženje primorskih otrok do Italijanov. Tamkajšnja učiteljica je namreč našla v miznici listek z napisom »Zmaga ali smrt«, na njem pa sta bila narisana še srp in kladivo. Ni važno, ali je bil tak primer en sam. Drugod se je zgodilo kaj drugega in drugače. Moramo pa ga vzeti za simptom razpoloženja, ki je prevevalo tudi otroke. To razpoloženje je namreč bilo splošno.

Primorska je naposled bila pokrajina, ki je tudi ženske povezala z osvobodilnim gibanjem bolj kakor druge pokrajine. Ta vključitev ni bila posledica posebnih okoliščin, ker je moških bilo v tistih letih premalo doma, ker so bili mobilizirani v italijansko vojsko, temveč je bila posledica zopet visoke narodne zavesti primorskih žena in deklet. Seveda so ženske na Primorskem opravljale predvsem delo na terenu, v partizane jih je neposredno vstopilo malo, toda na terenu so bile mnogokdaj duša osvobodilnega gibanja, svojim možem in sinovom ali bratom nenehna opora in pomoč v njihovem delu in boju proti tujcem za svobodo domače primorske zemlje. »Primorske žene in dekleta so še posebno navezane na našo vojsko«, je zapisal list Slovenka. »To dokazuje njihova skrb za vojsko: zbiranje hrane, obleke in obutve, pletenje in šivanje, likanje in pranje, sprejemanje borcev... podaritev zastav... itd. Take so primorske žene in dekleta bile, ko se je pojavil prvi partizan v naših krajih, take so in take bodo ostale. Zanje je naša vojska res vojska njihovih mož, sinov in bratov, je

³⁰ Tenenza di Circhina N. 8/475 z dne 3. XI. 1942, fasc. 1036/I.

vojska, ki bo Primorski dokončno izbojevala in zavarovala priključitev k Titovi Jugoslaviji . . .«.³¹ Tisoče primorskih žena je videlo v tistih letih smisel svojega življenja v delu za partizane. »Delam in delala bom za partizane, pa če ne vem kaj pride«, je na nekem sestanku govorila 60-letna žena, mati partizana. »Sina sem dala, da se bori za svobodo; rada bi videla, da se mi vrne živ in zdrav ob koncu; če pa pade, mi bo ostal njegov spomin . . . lažje bi mi bilo, če bi padel kot junak za domovino kot pa izdajalec fašist ali belogardist«. ³² Primorske žene so bile močne, tako da so jih lastni otroci spoznali šele v tistih vojnih letih. Tako je svojo mater spoznala partizanka Nataša, ko se je pred odhodom v partizane poslovila od nje. Takrat ji je mati rekla: »Slovenska mati nima pravice braniti svojemu otroku, če se odloči na kakršen koli način žrtvovati se za svobodo, za našo svobodo«. ³³

Poseben problem na Primorskem je nekaj časa bilo razmerje med četniki in partizani. Primorci so namreč partizanom rekli četniki, pri tem pa pravih četnikov v tistem zgodnjem času niso poznali. Četnike so spoznali pri poslušanju londonskega radia. Ta je takrat dejanja partizanov pripisoval četnikom. Na zavest primorskih ljudi, ki so dolga leta pričakovali rešitve le od Jugoslavije, so imeli ti četniki velik vpliv. Potrebno je bilo mnogo razlag, da so spoznali, kaj so četniki in kaj partizani. Ne glede na razlike pa primorski ljudje niso nikoli izgubili naklonjenosti do partizanov, ker so videli, do so se z Italijani resnično borili. To pa je bilo za primorske ljudi edino važno. Ko so se plavogardisti majorja Novaka v prvi polovici 1943 pojavili na Primorskem v okolici Idrije, so Primorci njihov značaj in njihovo vrednost zelo hitro ocenili. »Do danes niso ubili niti enega Italijana . . . niti enega fašista ali izdajalca, niso napravili okupatorjem niti za liro škode, pač pa ima vsakdo izmed teh tičkov vrsto umorov in izdajstev najboljših partizanov in političnih aktivistov OF na vesti.«³⁴ Za primorske ljudi je bil tak odnos do partizanov, pravih borcev proti Italijanom, nekaj nerazumljivega in nesprejemljivega. Legenda o četnikih je lahko izginila. Ko so proti koncu vojne prišli na Primorsko pravi četniki, Primorci niso imeli o njih nobenih iluzij več.

Nekoliko drugačno barvo je imelo razmerje do nasprotnikov Osvobodilne fronte, ki so zrastle iz Primorcev samih. To so bili ljudje, ki so bili povezani z ljubljansko desnico. Toda ta desnica na Primorskem pravzaprav ni mogla dobiti korenin. Poskušala je zanesti na Primorsko najprej propagando proti Osvobodilni fronti in partizanom, ki je segla še dokaj široko in uporabljala proti partizanom predvsem ideološke momente, po roški ofenzivi na Dolenjskem pa naj bi se Primorci na željo ljubljanske desnice ogreli tudi za oborožene vaške straže in za sodelovanje z Italijani. Tu pa je kontrarevolucionarna reakcija doživela popoln neuspeh. Doživela ga je predvsem zaradi visoke narodne zavesti primorskih ljudi. Bili so na Primorskem ljudje, ki niso simpatizirali z Osvobodilno fronto, nekateri so celo delali proti njej, toda da bi šli v oborožen boj proti partizanom, to pa na Primorskem ni bilo mogoče. Te mentalitete ljubljanske desnice ni bilo mogoče presaditi na Primorsko in ne je realizirati v oboroženem boju proti partizanom. Primorci so namreč ravno to ravnanje ljubljanske desnice, obsojali. Boj proti bratom na strani Italijanov je bil za Primorce nemogoč.

³¹ Slovenka III 1945, št. 1, str. 1.

³² Slovenka I, štev. 3, str. 1.

³³ Slovenka II, štev. 1, str. 14.

³⁴ Soški odred, fasc. 219/I-12.

Primorci so bili za partizane, ker so se partizani borili za svobodo in zanjo dajali življenja. Sodelovanje s tujci je bilo za Primorce izdajavsko početje, je kasneje priznal tudi novinar ljubljanskega Jutra.

Kako strašno je bilo Vojkovo doživetje, ko je oktobra 1942 prišel v Dolomitski odred, in doživel, da so Italijani z belogardisti napadli taborišče partizanov! Sam se je udeležil boja in videl, kako so Italijani v kritičnem položaju poslali naprej bele. Vojko je takrat doživel dan, ki ga ni nikdar več pozabil. Kadarkoli je pozneje govoril o klavrnih vlogi, ki so jo Italijani dodelili belim, je pripovedoval brez živahnosti, ki je bila sicer značilna za njegovo opisovanje raznih spopadov in bitk.

»Odpravili smo se do Črnega vrha pripravljeni, da marsikaj doživimo, vendar pa mi niti na misel ni prišlo, da se bom moral boriti zoper ljudi, ki so iste krvi kot jaz. Mislim, da je to najtežje, kar se je moglo zgoditi; mi pa ne smemo za nobeno ceno dopustiti, da bi do tega prišlo tudi v naših krajih«, je Vojko po Renkovem pripovedovanju zamišljeno obnavljal takratne spomine.³⁵

Primorski ljudje so Vojka visoko cenili. Njegovo ime je takrat že bilo legenda. Primorski ljudje so videli, da so Italijani razpisali nagrado na Vojkovo glavo, ker se je boril proti njim, ker je hotel Primorcem izbojevati svobodo. In s temi Italijani naj bi se zvezali Primorci! Ne, tako pa ni mogoče! In Primorci so zavrnili vaške straže in belo gardo. Niso hoteli biti izdajavci. Resnična narodna zavest jim kaj takega ni dovolila. Na stran ljudstva je stopila tudi tako imenovana goriška sredina, ki je politiko desnih odklonila a priori. Spoštovala je željo ljudstva po svobodi, ker je sama bila narodna.

Goriška sredina je v začetku 1943 izdala brušuro »Kristus in Galilejci«. V njej je razmerje primorskih ljudi do partizanov postavila na bazo ljubezni do bližnjega. Po njej so primorski duhovniki, ki so v glavnem tvorili goriško sredino, odobrili materialno podpiranje partizanov, ne pa ideološkega sprejemanja dialektičnega materializma, kar je za duhovnike bilo razumljivo. S svojim korakom so primorski duhovniki bistveno posegli v razvoj na Primorskem in preprečili zlo, ki se je z bratomornim bojem razširilo po ljubljanski pokrajini.

Videli smo, da je slovensko partizanstvo na Primorskem raslo iz narodne zavesti primorskih Slovencev, iz želje po svobodi in združitvi z drugimi Slovenci v svobodni Jugoslaviji. Njihovo razmerje do italijanske oblasti je bilo vedno napeto, ker se Primorci niso nikoli sprijaznili z italijansko oblastjo. Prav ta italijanska oblast je malo pred vojno že mislila, da so se primorski Slovenci umirili in sprijaznili s stanjem italijanske suverenosti. Kar se je še potem upiralo, je bilo po njihovem bolj nepomembno, ljudstvo je bilo za mir. Druga svetovna vojna je s svojim dogajanjem počasi odprla Italijanom oči, da je bilo tako mnenje iluzija.

Ko se je začelo na Primorskem razvijati osvobodilno gibanje oziroma partizanstvo, so ga Italijani imeli za posledico delovanja ljudi, ki so se vtihotapili z »onstran«³⁶ rapalske meje. Slovencem iz Jugoslavije so pripisovali krivdo za nemire v sami Primorski. Morda je tako mislil v začetku tudi še general Ferrero, ki so ga postavili na čelo novega XXIII. korpusa v Trstu, katerega naloga je bila napraviti red na Primorskem in partizane izločiti iz Primorske. Toda položaj na Primorskem se je razvijal vedno bolj v nasprotju s pričakovanji.

³⁵ Ivan Renko, Vojkov vod, 76–78.

General Ferrero ni imel zaprtih oči nasproti pojavom med Slovenci. Tudi njemu je udarilo v oči, kar je v začetku julija 1942 doživela ena od italijanskih enot, ko je pregledovala teren okoli Granta, Nemškega Ruta in Grahovega. Ob priliki vojaškega ogleda so vsi prebivalci izginili.

»Nobeno okno, nobena vrata niso bila odprta; noben prebivavec vključno z otroki se ni dal videti na cesti«, je zapisal general Ferrero.³⁶ Kako si je razlagal ta pojav, tedaj ni zapisal. Jasno pa je, da je koreninil v stališču primorskih Slovencev do Italijanov.

Nekaj dni nato, ko je Ferrero dajal svojim vojakom nova navodila, kako naj nastopajo proti partizanom, je pa pokazal, da se je v njem začelo porajati spoznanje, da za partizani stoji ljudstvo, da partizani torej niso sami, niso nekakšni blodniki po gozdovih, temveč tesno povezani z ljudstvom in ljudstvo z njimi.³⁷

Drugo zelo važno spoznanje si je pridobil Ferrero, ko je spoznal, da partizani na Primorskem niso bili uvoz iz Jugoslavije oziroma iz centralne Slovenije, temveč so se rekrutirali iz sinov domače zemlje. Jasno je, da so Italijani tudi spoznali, da je proces rekrutacije iz domačinov vedno bolj naraščal. Pri Italijanih je to dejstvo vzbujalo vedno več strahu. Ker so gledali na možnosti v bodočnosti, so ga včasih tudi pretiravali. To je dobro videti iz pisma, ki ga je nekdo, ki sicer ni znan, pisal v začetku septembra 1942 generalni direkciji javne varnosti v ministrstvu za notranje zadeve v Rimu:

»Italijansko prebivavstvo v pokrajini in sami Gorici živi v stanju strahu in pričakovanja grozečih dogodkov. Zelo resni ljudje in osebe nespornega zapanja, ki žive v pokrajini že desetletja, med njimi so tudi osebe, ki opravljajo zelo važne službe v stranki in vojski, se ne obotavljajo povedati svojega mnenja. Po njihovem se je v zadnjih tednih v pokrajini razbesnela prava jeza božja. Ljudje v Gorici ne spe več, ker se vedno boje kake teroristične akcije slovenskih rodoljubov. Človeka zgrabi strah, ko v Gorici opazuje tujerodce pa tudi mnoge domačine neslovenskega rodu, ker si nikoli ni mogel misliti, kako divje sovraštvo goje ti ljudje do Italijanov. Sedaj se uresničuje vse tisto, česar so se ljudje začeli bati že pred petimi ali šestimi meseci. Tako kakor Ljubljano tudi Gorico Slovenci doslovno oblegajo. Nasproti nam Italijanom postajajo vedno bolj nasilni in sovražni. Ne razvijajo samo strašne iredentistične propagande, ki podžiga in spodbuja prebivavce proti nam, temveč odvzema mestu najbolj nepogrešljivo preskrbo in povrh podpirajo tolpe četnikov(!), da se morejo organizirati in številčno rasti za vedno nove gverilske akcije ali za neizprosna in divja dela. Po mnenju druge osebe, ki dobro pozna slovensko okolje, ni več prostora za iluzije. Položaj se hitro poslabšuje...«.³⁸

Na tem mestu za nas ni važno opozoriti, koliko je italijanski avtor pisma pretiraval, pač pa moramo opozoriti, kako pismo kaže, da je dejavnost Slovencev rasla iz osvobodilnih teženj, da se otresejo italijanske oblasti, te težnje pa so rasle iz zrele narodne zavesti slovenskega ljudstva na Primorskem. To tendenco je nekaj tednov prej priznal tudi Mussolini, ko je 31. julija 1942 po sestanku z generali v svojem govoru v Gorici grozil s Cezarjevim mečem Slovencev tostran in onstran rapallske meje.

³⁶ Comando XXIII. corpo d'armata, N. 04/S/272 z dne 2. VII. 1942, fasc. 1035/L.

³⁷ Ibid. Ferrerova okrožnica z dne 10. VII. 1942, N. 02/511, fasc. 1008/II.

³⁸ Ministero dell'interno, Direzione generale della pubblica Sicurezza, N. 441/019670 z dne 12. 9. 1942, fasc. 1035/L.

Mussolini in Ferrero sta tako priznala, da se je poleti 1942 položaj na Primorskem močno poslabšal. Pri italijanskih vojakih je začel padati občutek za varnost. Prav zato, ker je varnost postala kočljiva zadeva, je npr. krajevna vojaška posadka v Podbrdu 20. avgusta 1942 svetovala svojim poročenim oficirjem in podoficirjem, naj svoje družine preselijo v varnejše kraje.³⁹ To je bil ukrep, ki je bil zelo podoben umiku oglarjev in kolonov s slovenske zemlje. Vzroki so bili pa za vse isti: naraščajoča dejavnost Slovencev proti Italijanom.

Italijanski viri so začeli govoriti o vedno večji drznosti Slovencev v javnem življenju. Tako je zaupni vojaški vir iz Gorice poročal v prvi polovici oktobra 1942, da se je med slovenskimi trgovci povečala sovražnost do tistih, ki so govorili italijansko, s svojimi strankami pa da so vedno bolj govorili slovensko, čeprav je bilo javno prepovedano.⁴⁰ S krepitvijo partizanstva je po italijanskem mnenju naraščalo tudi iredentistično gibanje in z njim nasprotje do Italije in fašističnega režima⁴¹.

Ko so Italijani novembra 1942 zasliševali ljudi na Cerkljanskem, so spoznali, kako na široko je seglo osvobodilno gibanje. Njihov sklep je bil: Obsežna organizacija prikazuje, da je vse prebivavstvo v obmejnem pasu ne samo slepo sovražno [Italijanom], temveč je ravno tako solidarno s partizanskimi bandami; ki pustošijo območje.⁴² To spoznanje je v tistem času potrdila tudi kohorta obmejnih miličnikov v Tolminu z besedami: »Na vsem ozemlju se vedno bolj širi iredentistično gibanje in sovražstvo do Italije in režima.⁴³

Navedeni primeri nam kažejo, da so Italijani sami spoznali, da slovenske narodne zavesti kljub najhujšemu terorju niso ubili, da dežele niso pacificirali, kakor so že mislili, da se je ta zavest v trenutkih, ki so jih nekateri Italijani slutili, dejansko pokazala in v neštetih oblikah dala duška, ker Slovenci niso hoteli utoniti v Italijanah in kot Slovenci izginiti s sveta, kakor je zapisal o slovenskem odnosu do Italijanov France Magajna.

Osvobodilni boj primorskega ljudstva je rasel iz vedno žive narodne zavesti. To so nam nedvomno pokazala naša izvajanja. Toda narodnoosvobodilni boj je imel na Primorskem posebne posledice. Kakor je narodna zavest vplivala na primorske Slovence in jih silila, da so zgrabili za puške in se spustili v oboroženi boj z osovraženim tujcem, tako je oboroženi boj vplival na zavest Primorcev, da so postali še zavednejši, odločnejši in požrtvovalnejši.

»Na vseh koncih Slovenije poka partizanska puška«, je zapisal Veljko junija 1943. »Še nikoli nismo bili Slovenci združeni. Naša partizanska puška nas je pa združila. Njen pok odmeva od Trsta in Nabrežine do ...

Po Benečiji se je tolkla nova brigada in ob Čeneblji še niso pozabili jezika Simona Gregorčiča ... Pa' je bila in je še živ ogenj in živa slovenska beseda. V zapuščeno Rezijo je tudi vstopil slovenski partizan in prišel v svoj dom. Ob slovenski pesmi, ki se vije z mogočnega Matajurja, puška vzbuja slovenska srca. Glas naše puške grmi okoli Rablja, Trbiža ... Zilico in Zilo oklepa bratska roka primorskega in koroškega partizana. Na Tolminskem je vstal Ivan Gradnik. Tolminci so stari puntarji in pojejo še staro tolminsko puntarsko [pesem], ki

³⁹ Comando Presidio Militare di Piedicolle, n. 07/1480 z dne 20. VIII. 1942, fasc. 1008/II.

⁴⁰ Comando XXIII c. d'armata, N. 04/S/4632 z dne 10. X. 1942, fasc. 10008/II.

⁴¹ Tenenza di Circhina, N. 8/575 z dne 18. XII. 1942, fasc. 1008/II.

⁴² Poročilo obmejne milice v Podbrdu, fasc. 1035/I.

⁴³ Comando IV. legione, M. C. M., N. 9152 z dne 30. XI. 1942, fasc. 1035/I.

so jo peli že pred stoletji. Tolminski partizani se kosajo z idrijskimi in goriškimi, kdo so boljši«.44

Vsaka nova partizanska enota je Primorcem vzbujala ponos, ker so se ob njej zavedali, da so zopet močnejši. V bojih prvih dveh primorskih brigad, ki sta se bili po severni Primorski in Slovenski Benečiji, so videli dokaz borbenosti Slovencev, da izpričajo svetu, da hočejo biti Slovenci enkrat za vselej priključeni svobodni in zedinjeni Sloveniji v novi Jugoslaviji in v bratski povezanosti s Sovjetsko zvezo.45 Kajti prvič v zgodovini se Slovenci borimo na lastni zemlji, za svoj rod, so pribile Primorke na nekem sestanku poleti 1943, kakor je zapisala Slovenka, list za primorske žene in dekleta.46

Ko je Italija 25. julija 1943 doživela fašistični zlom, ko je Mussolini moral odstopiti, so primorske žene in dekleta vzele ta dogodek za spodbudo za nadaljnji boj, v katerem »ne bodo odnehale prej, dokler ne bo zadnji fašist pregnan s Primorske, dokler ne bo zadnji italijanski vojak — izraz fašističnega imperializma — zapustil Primorske, dokler ne bosta Primorska in Istra jugoslovanski«.47

Kapitulacija Italije je prinesla primorskemu ljudstvu prvo zmago, prvo svobodo, kakor so rekli kasneje. Primorska je tedaj prekipevala veselja, ki se je izlivalo v pesem. Vsa Primorska je tedaj odmevala od partizanskih pesmi, ker je le pesem mogla izraziti veselje nad zmago nad vsem, kar je Primorska v tolkih letih doživela in pretrpela.

Toda s kapitulacijo Italije vojne še ni bilo konec. Ostali so še Nemci, ki so takoj okupirali obširna ozemlja v Italiji in seveda tudi slovensko ozemlje v Italiji. Vojna se je tako nadaljevala. Primorski Slovenci so morali znova doživljati nasilje okupatorjev. Znova je bilo prelite mnogo krvi, preden je resnično vzšla zarja svobode.

V dobi nemške okupacije so poseben pomen pridobili tisti možje in fantje iz Slovenskega Primorja ter Istre, ki sta jih fašistično nasilje in vojna vihra razsejala po Italiji in Afriki, kjer so služili vojsko. Mnoge med njimi so italijanske oblasti že leta 1942 ali 1943 deportirale iz Slovenskega Primorja, Istre in Benečije, da bi se ne priključili partizanskim enotam, ki so nastale v domovini. Mnoge od teh so vtaknile v »specialne bataljone«, to je v posebne kazenske bataljone, ker jim mesta v redni vojski niso zaupali. Kot zavedni sinovi svojega naroda so se ti fantje in možje z občudovanja vredno vztrajnostjo, s premagovanjem najrazličnejših ovir silno dolgo trudili, da bi se priključili vojski jugoslovanskih narodov v boju za svobodo in boljšo bodočnost.

Na tem mestu ni prostora, da bi prikazali ustanavljanje in borbene poti vseh mogočih enot, zraslih iz ljudi, ki so jih fašistične oblasti raztresle daleč od doma, pač pa je treba opozoriti, da so se tisoči sinov primorske zemlje zavestno opredeljevali za udeležbo v boju na strani svojega ljudstva za aktivno udeležbo v vojski jugoslovanskih narodov pod vodstvom maršala Tita. To opredeljevanje dostikrat ni bilo lahko, ker so bili izpostavljeni neštetim pritiskom za drugačno opredelitev, to je za opredelitev na strani Mihailovičevih četnikov za kralja in begunsko vladu v Londonu. Rezultati opredeljevanja tudi niso bili vedno uspešni, ker zavezniške oblasti opredelitve primorskih fantov in mož niso hotele

44 Loški odred, osnutki.

45 Matajur I, št. 1, str. 8—11.

46 Slovenka I, št. 3, P 39-2L.

47 Slovenka I, št. 3, 3.

upoštevati ali pa so kar javno delali za četnike. Toda opredeljevanje za Tita je kljub vsemu napredovalo. To je bil plebiscit posebne vrste, kakršnega zgodovina ne pozna. Toda ni bilo skoraj primorskega Slovenca in Istrana, do katerega so prišle vesti o položaju v domovini, ki bi se ne odločil za Titovo Jugoslavijo. Skoraj vsak od njih je moral premagati velike ovire, da je naposled mogel vstopiti v partizane in prispevati svoj delež za svobodo in boljšo bodočnost svojega ljudstva.⁴⁸

Opredeljevanje za Titovo Jugoslavijo je med primorskimi možmi in fanti v Italiji in zunaj Italije bilo na dnevnem redu seveda predvsem po kapitulaciji Italije. Takrat je po akciji predstavnikov narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije nastalo mnogo prekomorskih enot, predvsem prekomorske brigade, čeprav so ob njih bile tudi še nekatere druge enote. V prekomorskih brigadah so velik delež imeli primorski Slovenci. Nekatere so bile celo po večini sestavljene iz njih. S svojim vstopom vanje so seveda izpričali globoko narodno zavest ter potem s svojimi žrtvami dokazali svojo odločno voljo, da hočejo živeti združeni z ostalimi Slovenci v novi Jugoslaviji. Prekomorske brigade so bile tako borbena oblika primorske zavesti, kakor so bile enak izraz partizanske enote v domovini. Brez žive narodne zavesti primorskih ljudi bi teh brigad ne bilo.

Ko so Primorski Slovenci po končani vojni v veliki večini dosegli svobodo, niso bile izpolnjene samo njihove težnje, temveč tudi težnje primorskih pesnikov in pisateljev, ki so dolga desetletja vzgajali primorske ljudi, jim krepili narodno zavest, da so v njej rasli narodno in človeško ter dozoreli za veliki osvobodilni boj in za svobodo samo. Junaški borci primorskega ljudstva so uresničili svoje cilje, kot dediči svojih pesnikov in pisateljev pa so izpolnili tudi njihovo oporoko.

Zusammenfassung

EINIGE SPEZIFISCHE FORMEN DES NATIONALBEWUSSTSEINS DER SLOWENEN IN PRIMORJE IN JÜNGSTER ZEIT, BESONDERS WÄHREND DES NATIONALBEFREIUNGSKAMPFES IM ZWEITEN WELTKRIEG

Der Verfasser schildert die Slowenen in Primorje als ein Volk von besonders hoch entwickeltem Nationalbewusstsein. An das italienische Volk grenzend waren sie sich seit je der Gefahr dieser Nachbarschaft und des italienischen Imperialismus stärker bewusst, der von allem Anfang an den Wunsch gezeigt hat, die Slowenen und Kroaten — zwei Südslawische Völker — zu assimiliieren.

Eine besondere Stellung in der Entwicklung des Nationalbewusstseins der Slowenen in Primorje fällt Dichtern und Schriftstellern zu, die vom Volk viel gelesen wurden und dadurch einen nationalen Halt bieten konnten. Hoch geschätzt wurden vor allem die Gedichte des Geistlichen Simon Gregorčič, der schon all das Leid, das dem slowenischen Volk aus dem italienischen Imperialismus erwachsen sollte, vorausgeahnt hat. Seine Vorahnungen erfüllten sich in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, als das slowenische Primorje den Italienern zufiel.

Der Verfasser schildert zwei Zeitabschnitte, welche die Slowenen unter Italien durchmachten — die Zeit der liberalen Demokratie und die der faschistischen Diktatur. Wenn schon die liberalen Regierungen Italianisierungstendenzen gezeigt hatten, so waren die Slowenen zur Zeit der faschistischen Diktatur vollkommen entrechtet und rücksichtsloser Unterdrückung und Italianisierung preisgegeben. In dieser Zeit reichen die Anfänge des organisierten Widerstandes gegen die faschistische Willkür,

⁴⁸ Prekomorci, Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ, Ljubljana 1965.

die ersten Sabotagen und Brandlegungen in italienischen Schulen. Die Taten manifestierten das Nationalbewusstsein, sie sollten den Willen der Slowenen zum Ausdruck bringen, sich nicht vernichten zu lassen, und die Bereitschaft, für die nationale Befreiung bis zum Äussersten zu gehen. — Einen methodisch ganz anderen Weg gingen die jungen Kommunisten, die in den letzten Vorkriegsjahren einen bewaffneten Aufstand vorbereiteten, der im Augenblick des italienischen Kriegsbeitritts zu realisieren wäre. Durch den Aufstand sollte eine Sowjetrepublik entstehen, die alle im Begriff des »vereinten Sloweniens« zusammengefassten Ländern umfassen sollte. Doch kam es zu einer Realisierung dieses Gedankens nicht, weil die jungen Kommunisten früher eingesperrt wurden.

Die Hoffnung auf eine Befreiung von Italien lebte mit dem italienischen Kriegsbeitrag wieder auf, noch stärker wurde sie, als Italien im April 1941 Jugoslawien überfiel. Mit diesem Überfall wurde jener Vertrag ungültig, durch den grosse Teile slowenischen und kroatischen Bodens Italien zugefallen waren — der Aggressionskrieg vernichtete den Vertrag von Rapallo und die Frage der Ostgrenze konnte wieder gestellt werden. Die Grundlage für eine neue Entwicklung schuf in Slowenien die Nationalbefreiungsfront, die unter anderem auch die Gründung eines vereinten Sloweniens anstrebte. Auch die Slowenen in Primorje schlossen sich ihr bald an, trotz der Tatsache, dass ihre Lage besonders schwierig war, weil die besten Jahrgänge ins italienische Heer einrücken mussten.

Besonders bedeutend für die Entwicklung der Nationalbefreiungsbewegung in Primorje war der Prozess gegen die Slowenen im Dezember 1941. Die Slowenen in Primorje waren zutiefst betroffen und die letzten Bedenken gegen eine bewaffnete Aktion, insofern sie noch vorhanden waren, schwanden endgültig.

Typisch für den Nationalbefreiungskampf der Slowenen in Primorje war, dass in jeder Form des Kampfes auch das Nationalbewusstsein zum Ausdruck kam. Der Verfasser untermauert diese These mit konkreten Beispielen, die das hohe Nationalbewusstsein in Primorje bezeugen. Aus Jugoslawien kehrten Emmigranten zurück, die vor dem faschistischen Terror geflohen waren, und traten hier in die Reihen der Volksbefreiungsfront ein, ebenso zahlreiche Slowenen, die aus dem italienischen Heer desertierten und in die Heimat zurückkehrten. Auch das Volk unterstützte diese Bewegung und versorgte die Partisanen, die es als seine Kämpfer betrachtete. Die Partisanen vertrieben systematisch alle italienischen Köhler und Holzfäller, die die slowenischen Wälder vernichteten, und die Kolonien, die sich auf dem Grund und Boden jener Slowenen angesiedelt hatten, die unter dem faschistischen Regime ökonomisch vernichtet wurden. Vertrieben wurden auch die italienischen Lehrerinnen, die slowenische Kinder für die faschistische Ideologie gewinnen und sie italienisieren sollten. An Stelle von italienischen Schulen wurden slowenische organisiert. Auch slowenische Frauen und Mädchen engagierten sich in grosser Zahl im Volksbefreiungskampf und der Verfasser erbringt an konkreten Beispielen den Beweis, dass auch dieses Engagement aus dem hohen Nationalbewusstsein erwuchs.

Als Mussolini am 25. Juli 1943 zurücktreten musste, flaute der Volksbefreiungskampf nicht ab sondern schöpfte daraus neuen Antrieb. Die Slowenen in Primorje deklarierten, sie wollten ihren Kampf nicht eher aufgeben, als dass der letzte italienische Soldat ihr Land verlassen hatte und Primorje und Istrien zu Jugoslawien gehörten.

Die Kapitulation Italiens brachte noch keine Lösung, Primorje wurde von den Deutschen besetzt und die Slowenen machten einen erneuerten Besatzungsterror durch. Bis zur endgültigen Befreiung sollte noch viel Blut vergossen werden. Doch ging es in diesem Teil des Krieges nicht mehr um neue Formen des Nationalbewusstseins im Kampf gegen die Besatzungsmacht, sondern nur um die Widerstandskraft gegen fremde Willkür. An dieser fehlte es nicht.

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA

STALIŠČA DO MEDNARODNIH DOGODKOV LETA 1939

(Zunanje politični članki Edvarda Kardelja v času od 20. junija do 30. avgusta 1939)

I

S šifro Y je v mariborskem »Večerniku« v času od 20. junija do 30. avgusta 1939 izšlo trinajst zunanjepolitičnih člankov, ki jih je napisal Edvard Kardelj. List »Večernik« je izdajal mariborski liberalni politik Adolf Ribnikar od 1. avgusta 1938 do 6. aprila 1941 kot samostojno glasilo. Ribnikarjeva skupina je priporočala gospodarski program, ki naj bi olajšal krizo slovenskega kmetijstva, poživil razvoj industrije in obrti, izboljšal socialni položaj delavstva, izpopolnil šolstvo, zdravstvo, poskrbel za obmejne kraje in pod. Skupina se je zavzemala za širšo koncentracijo političnih sil na Slovenskem v nasprotju s preživeliimi strankarskimi formacijami, za tako imenovano narodno koalicijo ne glede na svetovni nazor ali politično pripadnost. Koalicija bi naj Slovence izbojevala popolno avtonomijo, kot edini način narodnega obstanka. V upanju, da bo enakih pravic deležna tudi Slovenija, je skupina pozdravila sporazum Cvetković-Maček o avtonomni Banovini Hrvatski. Oktobra 1939 je zanikala možnost sodelovanja z obema političnima formacijama (Jugoslovanska nacionalna stranka — JNS in Jugoslovanska radikalna zajednica — JRZ), ki sta si sledili kot režimski stranki, in izrazila simpatijo za Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. To približevanje ljudskofrontnemu gibanju pod vodstvom KPS se je naglo končalo že v začetku decembra 1939 ob sovjetsko-finski vojni. Obenem je splahnel interes Ribnikarjeve skupine za sodelovanje s kmeti in delavci (prim. Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941).

Po podatku Edvarda Kardelja (v pogovoru dne 27. junija 1970) je uredništvo »Večernika«, ki je bilo v zunanji politiki usmerjeno anglofilsko, objavljalo njegove članke na uvodnem mestu, ne da bi vedelo, kdo je njihov avtor. Kardelj je svoj prvi članek poslal uredništvu na svojo pobudo in ker je bil nemudoma objavljen, je pošiljal še nadaljnje. Bili so objavljeni vsi po vrsti kot uvodniki. V spremenjenem položaju po sklenitvi nemško-sovjetske pogodbe uredništvo zadnjega poslanega članka ni več objavilo in s tem se je Kardeljevo sodelovanje v »Večerniku« končalo.

Članki obsegajo mednarodno dogajanje zadnjih mesecev in tednov evropskega miru pred drugo svetovno vojno. To je pogled na napeto diplomatsko aktivnost, ki je odločala o vojni in miru in ki je dosegla svoj presenetljivi vrhunec v sklenitvi nemško-sovjetske pogodbe o nenapadanju 23. avgusta 1939. Sklenitev te pogodbe je za zgodovinarje še danes morda najbolj sporno vprašanje iz predzgodovine druge svetovne vojne. O tem, kaj je sklenitev nemško-sovjetske pogodbe pomenila za položaj v Sloveniji, so Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (1966 in 1967) objavili že pomembno diskusijo, ki je do nje prišlo na dveh znanstvenih simpozijih v Ljubljani (ob obletnici OF in KPS). V teh

razpravah je bila poudarjena potreba poglobljenega študija na temelju dokumentarnega gradiva. Pomemben dokument za stvarno spoznanje pogledov KPS v tistem času na probleme mednarodnega boja za mir in zbiranja vseh miro-ljubnih moči za odpor fašističnim netilcem vojne pomenijo ravno članki Edvarda Kardelja, ki jih »Prispevki« prvi ponatiskujejo.

* * *

Ljubljana, 20. junija.

Nepričakovana poostritev položaja na Daljnem vzhodu v zvezi s tiencin-skim sporom med Japonsko na eni ter Anglijo, Francijo in Zedinjenimi drža-vimi na drugi strani je prinesla Chamberlainovim nasprotnikom nove argu-mente, ki jih — kakor vse kaže — ne bodo zamudili izkoristiti. Dogodki uteg-nejo biti Chamberlainu nevarni z dveh strani: prvič lahko znatno oslabe nje-gove pozicije in s tem vred pozicije angleških konservativcev v angleški notranji politiki, drugič pa silijo Anglijo k sodelovanju s Sovjetsko unijo tudi na Dalj-nem vzhodu, torej tam, kjer si konservativni Angleži najmanje žele sovjetske-ga zaveznitva.

Sovpadanje teh dogodkov s potovanjem W. Stranga v Moskvo je seveda vsakomur na prvi pogled očitno. Ono je tudi v tesni zvezi z zbiranjem nemških čet na poljskih mejah. In prav v teh dejstvih se [...] * vsa brezuspešnost ne samo Chamberlainove monakovske politike, marveč tudi te kunktatorske linije, ki se je je Chamberlain — bolj zaradi preorijentacije angleškega javnega mnenja, kakor pa zavoljo svoje notranje uverjenosti — oklenil po monakovskem polomu. Pred tednom sta Chamberlain in Halifax v svojih govorih v spodnji zbornici in palači lordov javno ponudila tako rekoč »zadnji« predlog silam osi za sporazum, pre-den se Strang spusti na nerodno pot v Moskvo. Ti predlogi so bili celo zelo daljnosežni, saj se v njih odkrito govori o »upravičenih nemških zahtevah«, ki je o njih angleška vlada pripravljena razpravljati.

Ponudba pa pri silah »pakta proti kominterni« ni naletela na ugoden odmev. Razlogi tega so dokaj umljivi. Razložil jih je Hitler v svojem odgovoru Roose-veltu. Tako zvana »dinamika« sil »pakta proti kominterni« ne dopušča, da bi si te sile dale na kakršen koli način vezati roke s strani angleških konserva-tivcev, ali kakor je dejal Hitler: Nemčija noče več prihajati »neoborožena« na mednarodne konference. Zato je bil odgovor na ali — ali, ki sta ga Chamber-lain in Halifax postavila v angleških zbornicah, čisto drugačen, kakor so raču-nali angleški konservativci. Odgovor je prišel v Tiencinu in na poljskih mejah. Ta odgovor je jasno pokazal, da sile pakta proti kominterni nočejo z ničemer kupiti novega Monakovega, temveč da hočejo Chamberlaina vanj kratko malo prisiliti.

Chamberlainov zadnji govor ima še prav posebno čuden vtis. Medtem ko z eno roko sega po edinem zaveznitvu, ki bi utegnilo preprečiti spopad, v katerem bi nedvomno zvezda angleškega kolonialnega imperija zatonila, ponuja z drugo roko najnevarnejšemu nasprotniku še v zadnjem hipu sporazum na račun za-veznika, za katerega se bori. Račun, ki so ga iz tega položaja izvlekli Japonci, je potemtakem precej verjeten. Če je Angležem pot v Moskvo tako neprijetna, potem je zelo verjetno, da so pripravljene spraviti v žep še marsikatero klofuto

* Zaradi tiskarske pomote tu ni odtisnjena pravilna vrstica, pač pa se ponovi neka druga že odtisnjena vrstica (Op. ur.).

preden se bodo spustili v kako energično akcijo. Ne smemo namreč pozabiti — a to dejstvo dokazujejo taki ljudje, kakor sta Lloyd George in de Kerillis — da je vsaka odločna akcija Anglije brez sovjetskega zaveznitva obsojena na neuspeh. Še več pravi Lloyd George — in ima nedvomno prav: francosko-angleška zveza bi v eventualnem vojnem spopadu s silami osi brez sovjetske pomoči — podlegla. Japonska torej hiti izkoristiti trenutni položaj.

Pri tem se naslanja še na neki drugi moment. Znano je, da se je Anglija zelo trudila, da bi oslabila položaj Sovjetske Rusije na Daljnem vzhodu. Priti v oborožen spor z Japonsko, bi se reklo, osvoboditi Sovjetsko unijo nasprotnika, ki je še nekako držal angleškemu imperiju potrebno »ravnotežje« na Daljnem vzhodu. Zato je bilo tudi prvo, kar so Angleži zahtevali od Sovjetske unije, ko so se pričela pogajanja za sporazum, da se pustijo vprašanja Daljnega vzhoda ob strani.

Tiencin predstavlja torej daljnovzhodni polom Chamberlainove monakovske smeri. Angleški Zunanji urad skuša sicer zmanjšati njegov pomen, češ da s tem v zvezi ni verjetna neka nova zaostritev na Daljnem vzhodu. Ta tolažba pa je seveda malo prepričevalna. Tudi če bi napetost dejansko popustila, nevarnost s tem še nikakor ne bi bila odstranjena. Ti dogodki sami po sebi predstavljajo silovit udarec prestižu zapadnih velesil na Vzhodu in bodo zato prepričevalna vzpodbuda za Japonce. Pričakovati je treba, da nam bo to pot nudil Daljni vzhod iznenadenja, ki smo se nanje že tako privadili, da prav za prav niti niso več iznenadenja.

Samo nekaj bi utegnilo vsaj začasno rešiti pozicije zahodnih sil na Daljnem vzhodu: uspešna Strangova misija v Moskvi. Njen neuspeh bi pomenil obenem krah Chamberlainove politike. Kdo ve, če bodo s tem angleški konservativci prišli na svoj račun. Zakaj nobenega dvoma ni, da bi Strangov neuspeh v sami Angliji okreplil sile, ki se zbirajo okoli Churchilla in Edena in ki bodo nujno pot v Moskvo napravile hitreje in temeljiteje. Vsekakor je torej Tiencin neprijeten dogodek za Chamberlaina.

Y.

Ljubljana, 28. junija.

Francosko-turška pogodba, ki je bila te dni podpisana, predstavlja vsekakor važen instrument evropskega miru. Velika pozornost, ki jo je tej pogodbi posvetilo zadnje čase zlasti francosko časopisje, nikakor ne izhaja zgolj iz namena, da bi se popravil francoski prestiž, ki ga je zunanja politika zadnjih dveh let precej zapravila, marveč tudi iz resničnega spoznanja, da je ta sporazum morda najvažnejši diplomatski dohodek poslednjih let, ki utegne bistveno spremeniti položaj v vzhodni Evropi, na Balkanu in v Prednji Aziji. Važnost tega dejstva izhaja iz specifičnega položaja, ki ga zavzema Turčija tako v strateškem in geopolitičnem kakor tudi v mednarodno-političnem oziru.

Turčija zavzema, prvič, izredno važno strateško pozicijo v vzhodnem Sredozemlju, ki dominira ozemlju med Sirijo in Adenom, lahko bistveno vpliva na varnost Sueškega kanala, ogroža italijanske pozicije v Dodekanezu, s svojim balkanskim ozemljem predstavlja lahko direktno pomoč balkanskim državam in končno je ona — kar je najvažnejše — tudi gospodar Dardanel, od posesti katerih je predvsem odvisno, ali bodo garancije, ki jih je Anglija dala Romuniji in Poljski, zgolj papirnata obljuba ali realen faktor. Nič manj važna ni strateška pozicija Turčije v vzhodno smer, dejstvo namreč, da predstavlja prehod proti

Indiji in Indijskemu oceanu. Zaradi teh svojih pozicij je imela Turčija zlasti v zadnjem času celo vrsto snubcev, ki so se potegovali za njeno roko. Notranja struktura kakor tudi njen zunanjepolitičen položaj pa nista dovoljevala Turčiji, da bi se mogla resneje orientirati k politiki osi Rim-Berlin. Treba je namreč vedeti, da je kemalistična revolucija obudila v Turčiji sile, ki so bile precej odločno antiimperialistično nastrojene. »Turčija Turkom« je bilo eno osrednjih gesel te revolucije, ki je zares z veliko odločnostjo delala na tem, da bi očistila državo tujih imperialističnih vplivov, najsi so že ti prihajali iz Nemčije ali pa iz Anglije. Tako si je tudi mogoče razlagati zelo tesno prijateljstvo, ki veže Turčijo s Sovjetsko zvezo še izza kemalistične revolucije, ki jo je Sovjetska zveza zelo aktivno podprla. Znan zagovornik te politike je zlasti sedanjí predsednik turške republike Ineni, ki je bil samo zaradi Kemalove bolezni v zadnjih letih nekoliko potisnjen iz turške zunanje politike. Te sile so se seveda morale upreti »dinamiki« osi Berlin-Rim, ki jo njene notranje sile ženejo vsaj k utesnjevanju svobode in neodvisnosti malih narodov celo takrat, ko ne kaže neposredno svojih sovražnih naklepov. Turčija predstavlja nedvomno tako malo državo, ki je hitro zaslutila nevarnost, grozečo ji iz Evrope. Zavest neposredne nevarnosti je bila torej tista, ki je — poleg cele vrste drugih momentov nagnila Turčijo k zvezi z Anglijo in Francijo.

Druga značilnost turškega položaja so njene dosedanje zunanje-politične zveze. Omenil sem že njeno tradicionalno prijateljstvo s Sovjetsko zvezo. Opora, ki jo je turška politika imela v Sovjetski zvezi, je dajala njeni zunanji politiki neko čvrstino, ki je povzročila, da je na Turčijo prešla iniciativa ne le v Prednji Aziji, v prijateljskem paktu med Turčijo, Perzijo in Afganistanom, temveč tudi na Balkanu, v Balkanskem sporazumu. V zadnjem času so se okrepile njene pozicije zlasti še z vedno večjim utrjevanjem prijateljskih zvez z Egiptom. Turčija je s tem postala središče in stična točka velike grupe malih in srednjih držav in je zato njena politična orientacija izredno važna. V eventualnem spopadu na evropskih tleh ali v Sredozemlju bi utegnila povezati ves ogromni blok malih narodov v vzhodni Evropi in Prednji Aziji z demokratičnimi velesilami zahodne Evrope in s Sovjetsko zvezo ali pa vsaj preprečiti vsak poskus, da bi bile te male države na vzhodu potegnjene k aktivnemu sodelovanju s tako zvanimi »dinamičnimi« silami, ki se zbirajo okoli osi Berlin-Rim.

Po vsem tem seveda ni prav nič čudnega, če je bila Francija za ceno tega zavezništva pripravljena celo »žrtvovati« Hataj, ki zanjo ne predstavlja zgolj izgube teritorija in materialnih prednosti, marveč tudi nevarnost poostitve antifrancoskih stremeljenj v Siriji in arabskem svetu sploh. Uspešen zaključek angleško-sovjetskih pogajanj bi še prav posebno povečal važnost francosko-turške pogodbe za Francijo in za — mir med narodi.

V tem pa je druga stran te pogodbe. Ona je namreč znatno okrepila položaje malih in srednjih držav v vzhodni Evropi in bo nedvomno tudi okrepila njihovo voljo po ohranitvi svobode v zunanje-političnih odločitvah. To pa je konec koncev najboljšje jamstvo za mir in varnost malih držav. Zato imajo predvsem mali narodi največ razlogov, sprejeti podpis francosko-turške pogodbe z največjim veseljem.

Y.

Maribor, 17. julija.

Pesimistični glasovi, ki so se glede na moskovska pogajanja pojavili v evropskem časopisju, so sprožili slutnje, kako porazen bi bil vtis njihovega popol-

nega zloma. Nekateri trdijo, da so bila glavna vprašanja pogajanj rešena in da so naknadne diference nastale šele pri podrobnosti. To mnenje je očitno zmotno. Dejstva nasprotno kažejo, da vse diference še vedno nastajajo okrog osnovnih vprašanj, da med obema stališčema še vedno obstoji bistveno nasprotje, ki ga doslej ni bilo mogoče odstraniti. Prav tako se vzdržuje mnenje, da je v vsej tej akciji bistveno socialno nasprotje med sovjetsko Rusijo in britskim kolonialnim imperijem. Nedvomno je ta faktor izredno važen, vendar tudi on ne more biti glavni razlog. Ta isti razlog ni mogel n. pr. preprečiti pred petimi leti sklenitve francosko-sovjetskega pakta o medsebojni pomoči, kakor tudi ne angleško-sovjetskega sodelovanja v celi vrsti mednarodnih vprašanj. Bistveno je nekaj drugega, bistvena je načelna nepripravljenost konservativnih krogov zapadnoevropskih velesil za boj proti totalitarnim silam, njihova načelna nagnjenost k sporazumu z njimi, njihova načelna monakovska orientacija.

Taka trditev se zdi morda na prvi pogled dokaj tvegana, toda cela vrsta razlogov govori zanjo. Konservativne sile zahodno evropskih velesil ne goje nikakih ideoloških pomislekov nasproti totalitarnim državam, ampak so jim ti sistemi kvečjemu še simpatični. Kar jih pa postavlja v sovražne si fronte, je njihov različni delež pri delitvi sveta. Svetovna vojna je zahodnoevropskim velesilam prinesla nova ozemlja, nove sirovine, nova območja gospodarskega udejstvovanja. S tem so se uvrstile v tabor »zadovoljnih« držav varovalk obstoječega stanja v mednarodnih odnosih. Postale so v tem pogledu trenutno pacifistično usmerjene. Današnje totalitarne države pa so ostale pri zadnji veliki delitvi sveta nezadovoljne, zato se je iz revizionističnih tendenc tudi razvil njihov današnji »dinamizem«, njihova načelna protipacifistična usmerjenost.

Po vsem tem je razumljivo, da konservativni krogi zahodnoevropskih velesil ne morejo želeti notranjega zloma totalitarnih režimov, ki bi po njihovem mnenju utegnili sprožiti nepregledne procese socialnih zapletljajev, marveč sporazum z njimi v edinem vprašanju, ki jih loči: v vprašanju o delitvi sveta.

V tem pa ravno obstoji Ahilova peta specifičnega konservativnega »pacifizma«. Revizionistični »dinamiki« je treba odpreti pot, treba ji pokazati na strugo, po kateri lahko teče, treba je njeno ostrino obrniti proč od britanskih imperialnih interesov. Monakovski dogovor je bil prvi tak poskus, ki naj bi po češkoslovaškem kanalu obrnil totalitarno dinamiko proti vzhodu. Toda ta politika je doživela popoln polom, ki bi sicer sam po sebi še ne bil tako nevaren, če bi bil mobiliziral duha množic proti monakovski usmerjenosti sploh. Toda prevrat v angleškem »javnem mnenju« je bil tako močan in tako očiten, da bi bilo odkrito nadaljevanje monakovske linije v notranjepolitičnem pogledu dokaj nevarno početje. Tako se je pričela »nova« angleška politika, za katero pa bodo šele bližnji dnevi pokazali, koliko je ona bila resnično nova. Dejstvo je namreč, da je za to »novo« politiko značilna tendenca, da bi se totalitarni dinamiki zaprlo pot samo na nekih mestih, a da bi se ji pustili odprti ventili, ki v končnem rezultatu vodijo tja, kamor je vodilo Monakovo: k spopadu med sovjetsko Rusijo in totalitarnimi državami.

Temu nasproti stoji sovjetski načrt, ki predvideva ustvaritev celotnega sistema obrambe, kajti nezaupanje, ki ga sovjetski krogi goje nasproti Chamberlainu in njegovim nejasnim obljubam in obvezam, ni samo njim svojstveno, marveč slabi tudi pripravljenost malih držav, da bi sodelovale pri taki obrambni akciji, kajti one imajo pred seboj opozarjajoč primer v češki tragediji. »Fronta

miru«, o kateri je govoril Chamberlain, bi lahko samo tedaj postala realen faktor, če bi obveze demokratičnih velesil predstavljale avtomatično pomoč malim državam, kjerkoli bi prišli v nevarnost njihovi interesi. Ta teza potemtakem z a p i r a v s e k a n a l e totalitarni »dinamiki« in bi imela — spričo nedvomne nadmoči, ki bi jo predstavljal takšen blok demokratičnih velesil in malih držav — za posledico notranji zlom te »dinamike«. S tem pa se ta teza že postavlja v nasprotje s koncepcijo konservativnih krogov, o kateri smo zgoraj govorili.

Med tema dvema tezama seveda ne more biti kompromisa. Zmagati mora v celoti ena ali druga. Kakor izgleda danes, stojita obe strani odločno na svojih pozicijah. V slabšem položaju je seveda Anglija, kajti v primeri prekinitve pogajanj ni pričakovati samo nove ofenzive totalitarne »dinamike«, marveč tudi nov silen sunek angleškega »javnega mnenja«, angleških ljudskih množic proti politiki konservativcev.

Nikakega dvoma torej ni, da angleško »novo« politiko prav močno prepletajo elementi monakovske usmerjenosti. Zavlačevanje pogajanj z Rusijo in pesimistični glasovi angleškega in francoskega časopisja prejšnjih dni so dokazovali, da so ti elementi pričeli znova prevladovati. Odvisno je sedaj od nasprotnih sil, ali bodo doživeli poraz v obliki uspešnega zaključka moskovskih pogajanj. Vsekakor bi bil tak uspešen zaključek definitiven poraz konservativnega monakovskega »pacifizma« in popolnoma novo razdobje v življenju evropskih narodov. Zato nekateri upravičeno govore, da bi bilo uresničenje sovjetske teze v današnjih moskovskih pogajanjih največji diplomatski dogodek XX. stoletja.

Y.

Maribor, 21. julija.

Težave, ki je nanje naletel Roosevelt pri svojih naporih za likvidacijo zakona o nevtralnosti Zedinjenih držav pri izvenameriških spopadih, niso nikogar začudile. Pred očmi moramo namreč imeti dejstvo, da ta predlog predstavlja eno najtrdnjših ameriških političnih tradicij, ki je ne podpira samo povprečna človeška vztrajnost v tradicijah, marveč tudi interesi velikega dela ameriškega velekapitala in celo družbeni interesi velekapitala sploh. Natančnejši pogled na ameriške razmere pa nam dokaj hitro pokaže, da imamo tudi tu opraviti z istim bojem med monakovskim in antimonakovskim prizadevanjem, kakršno se v mnogih ostrejših oblikah vrši v Evropi. Amerika nam je nov primer za to, da Monakovo ne predstavlja slučajne politične formule, marveč da je bistven plod današnje mednarodne in družbene problematike.

Ko je pred nekaj meseci prezident Roosevelt pri svojem kanadskem obisku svečano izjavil, da bodo Zedinjene države takoj priskočile na pomoč Kanadi, če bi bila napadena, tedaj so se mnogi nejeverno spraševali kakšen pomen naj bi imela ta izjava, ko je vendar jasno, da so tako zvane totalitarne sile tako daleč od nje. Jasnejše pa nam postane, to vprašanje, če citiramo izjavo enega od teoretikov japonskega imperializma, poročnika Ishimaruja Fujite:

»... V primeru britansko-japonske vojne moramo takoj napasti Kanado iz zraka ...«

Ameriška čuječnost, ki je postavila tudi vprašanje o spremembi, t. j. v bistvu o likvidaciji zakona o nevtralnosti, torej ne velja neposredno evropskim totalitarnim državam, marveč Japonski. Nikakega dvoma ni, da bo največji obračun, ki ga pripravljajo Japonci na Tihem oceanu, veljal Zedinjenim državam. Zlom

britanskih pozicij na Daljnem vzhodu in na Tihem oceanu bi bil samo prvi japonski udarec, ki bi naj šele pripravil drugi, glavni udarec proti Zedinjenim državam. Težišče politične moči Zedinjenih držav in njihova odskočna deska za nadaljnjo krepitev te moči je Tihi ocean. Na tem področju torej Japonska ne more pričakovati ameriške popustljivosti. Rešitev ameriško-japonskih imperialističnih naspotij je torej mogoča samo v vojni, — če seveda izvzamemo notranje faktorje v obeh državah. Zato upravičeno piše japonski publicist Ike-dzaki Tyuko:

»... Vojna med Japonsko in USA je neizogibna usoda. Celo obojestranski trud ne more odstraniti njene nujnosti... Čeprav obe deželi vidita pred seboj nevaren prepad, sta prisiljeni, stopati proti njemu... Japonski imperij in japonski narod torej ne smeta pozabiti na usodno neizogibnost japonsko-ameriške vojne...«

A general Sato, eden ideologov fašistično-militaristične imperialistične klike na Japonskem, pravi:

»... Povedati moramo odkrito, da so Zedinjene države naš sovražnik. Pustite nas, da se pripravimo na bližajočo se vojno, pustite, da razdrobimo našega sovražnika — Zedinjene države...«

O vseh teh dejstvih so si bili seveda Američani že ves čas po svetovni vojni popolnoma na jasnem. Toda potesnjeni položaj Japoncev na Daljnem vzhodu vendarle ni dovoljeval, da bi se ta nevarnost spremenila v neposredno akutno. Boj se je vršil potuhnjeno, skoro podzemeljsko, predvsem na gospodarskem in diplomatskem področju. Bistveno pa se je spremenil položaj potem, ko so se trije »dinamični« in »totalitarni« režimi, Nemčija, Italija ter Japonska, združili na revizionistični osnovi, ki je povezala japonski boj na Tihem oceanu in na Daljnem vzhodu z nemško-italijanskim bojem v Evropi. Pakt proti kominterni je torej s svojim japonskim dodatkom naperjen tudi proti Zedinjenim državam. Napad na Anglijo, napad na Kanado bi bil potemtakem tudi napad na Zedinjene države. Tako je razumljivo, da so se Zedinjene države navzlic globokim naspotjem, ki jih ločijo od Anglije, trenutno vendarle znašle na skupnih pozicijah z zahodno-evropskima velesilama, na Daljnem vzhodu pa s sovjetsko zvezdo.

Pri vsem tem pa je seveda Roosevelt naletel na odpor monakovske smeri, ki se skriva za firmo očitovanja zakona o nevtralnosti. Ni slučaj, da se zbirajo na tej osnovi predvsem reakcionarni elementi v Zedinjenih državah, čeprav ni mogoče tajiti, da je tudi utrjenost tradicije napravila svoje. Te tendence izhajajo iz istih socialnih in ideoloških vezi, iz istih instinktov, ki vežejo te kroge v Angliji in Franciji z vrhovi totalitarnih držav, na drugi strani pa jih hranijo tudi močna ameriško-angleška nasprotja, ki so že ob koncu svetovne vojne tako jasno prišla do izraza. Toda, čeprav je Roosevelt trenutno doživel poraz, ni dvoma, da imajo zagovorniki Monakova, pa četudi v nevtralnostni obleki, v Zedinjenih državah mnogo manj argumentov kakor pa v Angliji.

Maribor, 25. julija.

Poostrena akcija Japonske proti Angliji in boji na zunanje-mongolski meji so znova postavili v ospredje daljnevhodni problem. Najbrže bodo imeli prav tisti, ki trdijo, da je ponovna zaostritev tega spora zelo zvezana s trenutnim poslabšanjem perspektiv v angleško-sovjetskih pogajanjih. Najmanj, kar si Japonci pri tem sunku postavljajo za nalogo, je vsaj toliko oslabiti prestiž demo-

kratičnih velesil na Daljnem vzhodu, kakor ga je uspela politika osi Berlin-Rim oslabiti v — Evropi. Z drugimi besedami: pri malih in velikih narodih Azije je treba zlomiti mit o nepremagljivosti velikih belih imperijev, ki v največji meri ovira japonsko imperialistično politiko na azijskem kontinentu. Drugi cilj je seveda bližji, konkretnejši: treba je izolirati Kitajsko, ki ne samo da ni premagana, marveč v svojem odporu vedno bolj raste, tako da se tako zvana »mala vojna« že pretvarja kar v pravcato »veliko vojno«, izolirati jo od belih velesil. Od zmage v Kini si Japonci zelo veliko obetajo. Padec angleških pozicij v Kini bi hkrati zlomil angleško moč v Indiji. O tem so si tako Japonci kakor Angleži popolnoma na jasnem. Naj samo opozorim na citat iz memoranduma znanega barona Tanake iz 1927. leta. Tam pravi med drugim:

»... Ako bomo uspeli zavzeti Kitajsko, se nas bodo druge azijske dežele in dežele Južnega morja bale, zato bodo kapitulirale pred nami. Takrat bo svet razumel, da je Azija naša in nihče se ne bo drznil segati po naših pravicah...«

In dalje: »... Posedujoč prirodna bogastva Kitajske bomo pristopili k osvajanju Indije, Arhipelagov, Male Azije, Centralne Azije in celo Evrope. Naš uspeh v kontroli Mandžurije in Mongolije je naš prvi korak...«

Po vsem tem je jasno, da japonska invazija v Kitajsko ne predstavlja zgolj vojno proti Kitajski, marveč imamo tu opraviti z veliko pripravo vojne proti belim velesilam. Anglija se je te nevarnosti sicer vedno zavedala, toda vsa njena povojna politika na Daljnem vzhodu je bila zidana na postavkah, ki jih razvoj ni potrdil. Vsa leta po vojni so Angleži pričakovali spopada med Japonsko in Sovjetsko unijo v prepričanju, da bo taka orientacija obrnila japonski pritisk proti Sibiriji, a da bo obenem sovjetska moč vsaj temeljito oslabila zavojevalno sposobnost japonskega imperija. Izvajali so torej nekako isto politiko, kakršno je Chamberlain tako »klasično« formuliral v monakovskem sporazumu. Toda, kakor v Evropi so se pokazali ti računi kot nepravilni tudi na Daljnem vzhodu. Sovjetska zveza se je tako okrepila na znotraj, da je prenehala biti smer najmanjšega odpora in tako rekoč čez noč so se v tej vlogi znašli — angleški lordi. **In tako se je tudi novi japonski udarec obrnil predvsem proti Angliji; prav tako kakor se je pakt proti kominterni v Evropi dejansko obrnil proti zahodnim velesilam.**

Boji na mongolsko-mandžurski meji pri tem nikakor niso bistvenega značaja. O tem govori že samo dejstvo, da so ga izzvali Japonci, ki v današnji situaciji gotovo nimajo interesa na tem, da bi se zapletli v vojno s svojim najnevarnejšim nasprotnikom — s Sovjetsko zvezo. Direktni udarec proti Rusiji je tu podrejenega značaja. O njem govorimo lahko samo toliko, kolikor predstavlja nedvoumen poskus Japoncev, da bi si popravili svoje strateške položaje v Mandžuriji. Važnejši pa so politični načrti s tem napadom. Najbolj verjetna se zdi misel, da gre tudi to pot za poskus, prepričati Angleže o tem, da je japonska akcija v resnici in predvsem naperjena proti Sovjetski zvezi, da bi s tem razbili enotno akcijo velesil na Daljnem vzhodu. Toda ta taktika ima zelo nevarno stran. Med tem ko je pasivnost zahodno-evropskih velesil nasproti japonskim provokacijam na Daljnem vzhodu dejansko znatno razrušila prestiž teh velesil pri azijskih narodih, so pa okrepljene sovjetske pozicije, zlasti pa nedvomni sovjetski uspehi pri jezeru Hasan in sedaj na mandžursko-mongolskih tleh znatno dvignili ugled sovjetske velesile med azijskimi narodi. Japonski napad na Rusijo ima na ta način vedno manj izgledov, zato pa se bo vedno bolj krepil japonski pritisk na Anglijo in Zedinjene države. Tak nepričakovan re-

zultat angleške politike na Daljnem vzhodu bo seveda zahteval precejšnjih sprememb v dosedanem grupiranju sil v tem delu sveta. Zedinjene države so to prve pojmile, zato tudi moremo razumeti rastoče prijateljstvo teh držav z Rusijo. Verjetno ni več daleč čas, ko bodo isto pot ubrali tudi Angleži.

Treba je pri vsem tem priznati: vsa ta dejstva predstavljajo prav za prav svojevrstno tragedijo britskega imperija. Objektivne razmere so tako brezobzirno razorožile klasične oblike angleške imperialne politike, ki so se vtelesile v Chamberlainu, da skoro sleherna politična poteza angleške vlade prinese drugačne rezultate, kakor so jih pričakovali. Bodočnost bo najbrže pokazala, da Chamberlainova politika ni samo plod razrednega instinkta, marveč da je v njej dovršen del — donkihotstva.

Y.

Maribor, 31. julija.

V zvezi z angleško kapitulacijo na Daljnem vzhodu smo nedavno na tem mestu zapisali, da utegne ta dogodek bistveno vplivati na potek moskovskih razgovorov. Optimizem, ki je te dni zavladal v demokratičnem časopisju ter najavljanje angleško-francosko-sovjetskih generalštabnih razgovorov v Moskvi, dokazujeta, da se je naše pričakovanje pokazalo za točno. Bilo bi seveda prezgodaj, če bi se vdajali mnenju, da je uspeh pogajanj že izven dvoma, vsekakor pa lahko trdimo, da bi njihov neuspeh v sedanjem položaju pomenil tudi polom celotne Chamberlainove zunanjepolitične linije, ki bi dokončno zlomil tudi njegove notranje pozicije.

Chamberlain se je pokazal v svojih namerah premalo previdnega. Kapitulacija na Daljnem vzhodu in Hudsonova ponudba Nemčiji v isti sapi sta predstavljali preveliko dozo celo za povprečnega konservativca. Chamberlainovi nasprotniki so dobili v roke popolnoma nedvoumen dokaz Chamberlainovega prizadevanja, da bi privedel v Evropi do novega Monakova. Razburjenje, ki je nastalo v angleških množicah, je postalo tolikšno, da je Chamberlain prisiljen ubrati druge poti. Ostaneta pa samo dve poti. Nadaljevanje dosedanje zunanjepolitične smeri je mogoče samo pod pogojem spremembe notranjih razmer v Angliji v smislu zoževanja politične svobode. Toda veliko vprašanje je, če so reakcionarne sile v Angliji sposobne uspešno pričeti s takim kursom. Naše mnenje je, da so v današnjem položaju preslabe, da bi šle po tej poti. Ta pot torej vsaj začasno odpade. Druga pot je pot popuščanja sovjetskim zahtevam da bi se z uspehom popravil v Moskvi slab vtis tiencinske in Hudsonove afere. Prav zagledelj je torej danes precej verjetno, da bodo moskovski razgovori uspešno zaključeni, kar bi gotovo ves svet pozdravil z velikim olajšanjem.

Takšno pričakovanje opravičujejo tudi še nekateri drugi momenti. To velja zlasti za direktne poljsko-sovjetske razgovore in potovanje romunskega kralja v Turčijo, ki dejansko ne predstavlja nič drugega, kakor previdno iskanje vezi z Moskvo, ki ne bi dajalo agresivnim silam v roko preveč kričečih argumentov. Ni dvoma, da bi to potovanje utegnilo močno okrepiti Balkansko zvezo in izpodbiti vsa prizadevanja, da bi se ta važen instrument miru uničil. Zavest, da je brez sporazuma s Sovjetsko zvezo nemogoča obramba vzhodne Evrope, ter približevanje dni krize silita k hitri odločitvi. V takem položaju postajajo seveda brezpredmetni vsi pomisleki o tem, kje bo korakala armada Sovjetske zveze in kje ne bo. Danes je vsaj že popolnoma jasno, da so bili angleški izgovori s poljskimi in romunskimi pomisleki gledé korakanja sovjetske armade samo mane-

ver, ki naj bi izsilil sporazum s Sovjetsko zvezo pod najugodnejšimi pogoji za angleške interese in Chamberlainovo zamisel reševanja evropske krize. Direktni razgovori med vzhodnimi državami in Sovjetsko zvezo, ki se pričenjajo, vedno bolj razpršujejo te »argumente« v nič, zato je danes jasno že tudi najširšim množicam, da bi odgovornost za neuspeh moskovskih pogajanj padla izključno samo na Chamberlaina.

Toda če nas vsi ti momenti silijo k bolj optimističnim zaključkom glede na uspeh moskovskih pogajanj, nam vendar ne dovoljujejo, da bi se osvobodili vseh rezerv nasproti današnji angleški politiki. Ne smemo namreč pozabiti, da je imelo daljnovzhodno Monakovo isto ost, kakor evropsko: ost proti Sovjetski zvezi. Že zadnjič smo trdili, da je imel japonski napad na Zunanjo Mongolijo predvsem namen, prepričati Chamberlaina, da je japonska daljnovzhodna akcija naperjena proti Sovjetski zvezi, kar angleški premier prav rad sliši. Tiencinska kapitulacija je torej dala Japonski proste roke in jo celo vzpodbudila k večji aktivnosti nasproti Sovjetski zvezi. Chamberlain je sicer napravil tu veliko napako, kajti za Japonsko predstavlja današnja Sovjetska unija prav tako trd oreh, kakor za evropske totalitarne sile in se zato ne zdi verjetno, da bi se hoteli zaplesti že v bližnji bodočnosti v vojno z njo, a zlasti ne sami. Razen tega je Chamberlain pozabil na interese — Zedinjenih držav, ki so ga pa na to njegovo »pozabljivost« takoj spomnile z odpovedjo japonsko-ameriškega trgovskega dogovora, ki je na mah likvidiral Chamberlainov »uspeh« in japonski triumf in zadala še en udarec več angleškemu prestižu. Čeprav se torej položaj Sovjetske zveze ni bistveno spremenil pa je Chamberlainovo daljnovzhodno Monakovo vendar lahko upravičeno povečalo sovjetsko nezaupanje do današnje angleške politike in do Chamberlaina osebno, kajti dokazalo je, da Chamberlain še ni opustil prvotne zamisli o spopadu totalitarnih sil s Sovjetsko zvezo, kjer bi Anglija ostala samo — rabsodnik.

Ljubljana, 7. avgusta.

Potovanje romunskega kralja v Turčijo je vzbudilo živahne komentarje v evropskem časopisju. Kako tudi ne, kajti kakor trdijo komentarji, predstavlja to potovanje nadaljevanje neke akcije, ki bi zelo spremenila položaj v Vzhodni Evropi in na Balkanu. To je akcija, ki jo je začela Poljska s svojimi direktnimi razgovori s Sovjetsko zvezo in ki bi v končnem rezultatu prav za prav privedla do »fronte miru« malih in srednjih držav na vzhodu in jugovzhodu Evrope, naslonjene na angleško-francosko-sovjetski sporazum. Dejanska realizacija te velike mirovne zamisli bi bila za male narode vzhodne Evrope gotovo izredno važen donesek k njihovi varnosti in k obrambi njihove neodvisnosti. Če je temu tako, potem imajo mali narodi na Balkanu vsekakor vse razloge, da pozdravijo in podpro sleherni korak v tej smeri.

Zaman bi bilo zanikovati, da predstavlja ta akcija na vzhodu Evrope neko zelo važno spremembo stališča, ki je doslej prevladovalo. Nedvomno je to dejstvo posledica spremenjenih objektivnih razmer, a predvsem sad spoznanja, da se je tako zvana »politika nevmešavanja« pokazala kot malo zanesljivo orožje obrambe državne neodvisnosti. Politika malih in srednjih držav na vzhodu Evrope je v tem trenutku nedvomno politika miru, ki je istočasno zvezana z željo sleherne male države, da bi v eventualnem konfliktu velesil ostala vsaj začasno nevtralna. Izjemo tvorijo tu samo nekateri krogi v Bolgariji, ki bi želeli zvezati svoje revizionistične sile z akcijo agresivnih držav.

Toda realizacija te težnje po nevtralnosti ni odvisna zgolj od subjektivne želje posameznih držav, marveč tudi od objektivnih razmer. To je najbolj dokazala zgodovina Češko-slovaške republike med oktobrom in marcom. Toliko naglašana nevtralnost ni rešila republike žalostne usode. Na žalost je resnica, da se v naših časih brani resnična nevtralnost z istimi sredstvi kakor neodvisnost. To pa pomeni, da je boj za resnično nevtralnost, za resničen svoboden mir istoveten z odporom agresorja, ki mu je resnična nevtralnost tuj pojem, identičen z latentno nevarnostjo, ki jo je treba brezpogojno odstraniti. Nevtralnost pomeni za agresorja vedno samo tih pristanek na njegove zahteve, za katerega hoče imeti tudi otipljiva jamstva. Pri malih narodih gre to vedno na škodo njihove neodvisnosti.

To so v glavnem razlogi, ki so privedli vzhodno-evropsko politiko malih držav na nova pota. Kakor hitro pa se je politika nevmešavanja pokazala kot nevzdržljivo »orožje« za obrambo neodvisnosti države, je bilo treba pogledati po realnih zaveznikih in sredstvih obrambe. V tem pogledu pa so si mnjenja politikov pač več ali manj edina v tem smislu, da angleško-francoska jamstva vzhodnoevropskim malim državam ne pomenijo nič, če niso naslonjena na sporazum s Sovjetsko zvezo. Da, Lloyd George prerokuje poraz celo Angliji in Franciji samima, če ne bosta imeli pomoči v Sovjetski zvezi. V takem položaju je razumljivo, da sta zlasti Poljska in Romunija — da ne omenimo Turčije, ki je bila ves čas v zelo prijateljskih odnosih do Sovjetske zveze — spremenili svoje stališče do te slovanske velesile. Strah pred rdečo armado, zaradi katerega je septembra lanskega leta vzkliknil voditelj čeških agrarcev, Beran, da ima »rajši Hitlerja kakor pa Vorošilova«, se je pokazal zgolj kot sredstvo razoroževanja demokracije, a brez realne vsebine.

Narodi vedno bolj spoznavajo, da sta svoboda in neodvisnost vredni vsake žrtve. Politična linija obrambe miru z odporom na vseh frontah in vseh točkah, kamor pritiska agresor, linija torej, ki jo zagovarja sovjetska diplomacija v moskovskih razgovorih, se je zategadelj približala tudi vzhodno-evropskim narodom. Tako si moramo tolmačiti prve direktne kontakte teh narodov z vzhodno velesilo v smislu izpopolnitve angleško-francoskih garancij s sovjetskimi.

To spoznanje in ta linija ima seveda še vedno močne nasprotnike v teh državah. Toda ona ima istočasno nepremagljivega zaveznika, ki bo postajal tem bolj številen, kolikor hujši bo pritisk »dinamike«. Ta zaveznik so — ljudske množice. V svojih končnih sodbah se te nikoli ne motijo. Y.

Ljubljana, 10. avgusta.

Notranje-politične homatije v Španiji, o katerih smo slišali zadnje dni, so zanimive z dveh zreljšč: s stališča praktične politike ter razmerja političnih sil na mednarodni pozornici in s stališča politične teorije. Eno kakor drugo zasluži, da bi se z vprašanji, ki so se pojavila v današnji protirevolucionarni Španiji, podrobneje pobavili. Nasprotje med falangisti in monarhisti ni zgolj nasprotje v političnih nazorih, marveč ima globoke socialne korenine. Splošno znano je, da se okrog monarhistov zbira stara španska veleposestniška plast, ki je tesno zvezana tudi s cerkvijo. Zveza med armado in to plastjo je razumljiva, kajti velika večina starega španskega lastniškega kadra izhaja iz veleposestniškega plemstva, zato so ideološke vezi med vrhovi današnje španske armade in monarhisti zelo tesne. Nasprotno pa falanga v svojem bistvu predstavlja gibanje, ki je zve-

zano z modernimi oblikami finančnega kapitala, z modernim velemeščanstvom, ki skuša svoje pozicije zaščititi s fašističnimi metodami, ki naj bi istočasno pomenile tudi pripravo k imperialistični politiki.

Ta razlika je bistvene važnosti, čeprav se morda na prvi pogled zdi brez-pomembna. Hitro nam postane jasna, če se spomnimo, da je bila ena prvih Francovih izjav ob koncu državljanske vojne, da bo nova Španija pristopila k obnovi španskega imperija. To je bila v bistvu falangistična izjava, kajti v njej se kaže tipična fašistična vsebina: izraz tistega finančnega kapitala, ki ne more obdržati svojih pozicij, ne da bi okrepil svojo ekspanzivnost na ven, v smeri kolonialnega osvajanja. Zato je totalitarni fašizem istočasno vtelesenje agresivnosti navzven. Falangistična Španija si potemtakem ne more izbrati druge poti, kakor tisto, po kateri je v bistvu šla tudi doslej: po poti tesnega zavezništva z osjo Berlin-Rim, ki se bo najbrže prej ali slej spremenilo tudi v odkrito zavezništvo na bojnem polju. Sem sili falangiste vse njihovo notranje bistvo in samo tako bodo lahko obdržali oblast na Španskem.

Drugačen je položaj veleposestniških monarhistov. Tu imperialistični cilji niso bili bistveni, marveč likvidacija demokracije a zlasti delavskega gibanja znotraj Španije. Kakor hitro pa je bila končana državljanska vojna, so se morala stara nasprotja med veleposestniškimi in industrijalno-finančnimi krogi zopet zaostriti. Osrednje sporno vprašanje je postalo zunanjepolitična orientacija. To je tudi razumljivo, kajti politika zveze z osjo Berlin-Rim nujno slabi pozicije veleposestniških krogov, a zlasti tudi cerkve. Zato se monarhisti zavzemajo za nevtralnost, naslonjeno na dobre trgovske odnose z Anglijo in deloma tudi Francijo.

Na to kocko sta Anglija in Francija tudi stavili tedaj, ko sta pripravili madridski Cassado-Miaja puč in pohiteli s pošiljanjem svojih predstavnikov v Burgos. Angleško-francoska diplomacija je tedaj gojila iluzije, da bo rezultat španske državljanske vojne obnova nekake predrevolucionarne Španije po vzor diktature Prima de Riverere, ki naj bi restavrirala angleško-francoski vpliv na Iberskem polotoku. Toda te iluzije so bile grajene na pesku. Današnja Španija se ne more vrniti k starim oblikam, ki so se kompromitirale in ki so preslabe, da bi se mogle braniti s starimi sredstvi. Iniciativo so prevzeli že v državljanski vojni fašistični elementi, ki imajo to prednost, da uživajo vso pomoč totalitarne tujine. Ta pomoč pa je bila edina v stanu zlomiti odpor demokratičnih ljudskih množic. Razen tega je tudi jasno, da so bili v državljanski vojni veleposestniki močno oslabljeni tudi ekonomsko, kar se o finančnih krogih ne more reči. Kriza, ki jo danes preživljajo narodi Španije, bo obenem gotovo tudi zlata jama za vsake vrste špekulante, ki bodo obenem s svojo gospodarsko pozicijo okrepili tudi svoje politične položaje v razmerju do veleposestnikov. Monarhistični krogi imajo torej zelo slabe izgleda kot kandidati za oblastnike sedanje Španije, z njimi pa tudi angleško-francoski upi na — nevtraln Španijo. Odpor armade ne bo dolgo trajen. Zlomljen bo, kakor je bil zlomljen v drugih totalitarnih državah, kajti zaradi svoje socialne reakcionarnosti, ne more dobiti opore v ljudskih množicah. Edini realni faktor politike miru v Španiji pa so prav te ljudske množice. Samo v odnosu do tega faktorja dobiva monarhistični odpor v Španiji svoj pomen. Gre namreč za to, koliko bo uspelo španskemu demokratičnemu elementu, ki je danes potisnjen v najglobljo ilegalnost, izkoristiti nasprotja v Francovem taboru, a zlasti nasprotja proti njegovi zunanje-politični orientaciji — ki so, izolirano vzeto, nedvomno progresivna — kot svojega zaveznika v boju

proti falangistom, ki predstavljajo najbolj desno krilo v novi Španiji in zato tudi glavnega sovražnika demokracije. Edino tako postavljanje vprašanja bo danes zares služilo interesom miru, kajti samo ono lahko prinese realne rezultate. Danes priznava neuspeh Petainove misije v Španiji celo oficijozni »Temps«. Iz realne analize razmerja političnih sil v Španiji se je dalo to že vnaprej predvideti. Nikake obljube in nikako zlato ne more pripraviti do nevtralnosti sile, ki jih vse njihovo notranje bistvo žene k agresivnosti, ker je ta agresivnost pogoj njihovega obstanka. In tako sta Anglija in Francija danes — paradokсно se sliši in vendar je resnično — tam, kjer sta bili julija 1939: ako hočeta Španijo dobiti zase, morata krepiti tiste sile, ki sta jih za državljanske vojne s svojo politiko »nevmešavanja« pomagali zlomiti. To je danes edina realna politika v Španiji in samo v tej zvezi lahko tudi odpor monarhistov predstavlja resno rezervo v boju za mir.

Y.

Maribor, 14. avgusta.

Vprašanje Alandskih otokov je še vedno v ospredju zanimanja javnosti severnih držav. Kakor znano, je Finska, ki je lastnik teh otokov, čeprav so po svojem prebivalstvu popolnoma švedski, postavila zahtevo, da sme otoke remilitarizirati in utrditi. Nemčija je takoj in že po predhodnem sporazumu s Finsko pristala na to zahtevo. Rusija se ji je pa zelo odločno postavila po robu. Društvo narodov, ki bi moralo rešiti ta spor, je njegovo reševanje po stari navadi — odložilo za bodočnost. Pri tem je navidezno stvar ostala, toda za kulisami se boj za Alandsko otočje nadaljuje in odloženo vprašanje bo slej ko prej v ostrejši obliki zopet postalo akutno. Mi smo se dotaknili vprašanja zlasti zaradi tega, ker nam razkriva eno tistih skritih front mednarodnih nasprotij, o katerih se najmanj govori, ki pa jasno kažejo tendence totalitarnih sil.

Alandsko otočje leži med švedsko in finsko kopnino, od prve oddaljeno kakih 60, a od druge okrog 80 km. Zračna črta na Königsberg v Vzhodni Prusiji znaša okoli 500 km, na Leningrad pa malenkost manj. Zračna črta na estonsko kopnino pa znaša dobrih 200 km.

Te številke govore same zase. Utrjeno Alandsko otočje v rokah nekoga, ki bi imel interes na tem, da zapre Finski zaliv in v njem sovjetsko vojno mornarico, bi bilo izredno mogočno orožje. Verjetnost, da bi nemška vojna mornarica obvladala Baltsko morje, a zlasti bregove Poljske, baltiških in skandinavskih držav, bi bila seveda neprimerno večja, obenem bi pa bila v največji meri zaščitena Nemčija pred napadi z morske strani. Zato je razumljivo, da imenujejo Alandsko otočje tudi severni ali baltiški Gibraltar.

Toda Alandsko otočje je finsko, ne nemško. Še več, Finska utemeljuje svojo zahtevo po utrditvi Alandskih otokov z argumentom, da hoče maksimalno ščititi svojo nevtralnost. Zaradi tega je prišel sovjetski ugovor spčetka nekoliko nerazumljivo in nepričakovano. Toda hiter pristanek Nemčije z druge strani je dal misliti in danes je stvar že precej bolj jasna, čeprav so seveda tudi sedaj še pravi sovjetski argumenti neznani. Po sredi je najbrže Finska sama in vprašanje, kako daleč sega njena nevtralnost. Treba se je namreč spomniti, da razmerje med Finsko in Sovjetsko unijo ni treba iskati zgolj v zgodovini, marveč tudi v nekih konkretnih pojavih današnje Finske. Pred očmi imamo namreč precej močne fašistične in polfašistične tendence v Finski, ki so — kakor povsod — zvezane z imperialističnimi načrti. Ti krogi so vedno gojili simpatije za evropski

revizionizem, ker so smatrali, da tudi Finska spada v krog držav, ki jih je ver-sajski mir okrnil. Te težnje so dobile svojo formulacijo v znanem geslu o Veliki Finski, ki ima svoj minimalni in svoj maksimalni program. Prvi zahteva pri-ključitev sovjetske Karelije, ki tvori avtonomno republiko v sklopu sovjetske zveze, ter leningrajske pokrajine z Leningradom vred Finski. Ta program ob-vladuje vse nacionalistične kroge, zato je razumljivo, da se odnosi med SSSR in Finsko nikoli niso mogli urediti tako, da bi izginilo medsebojno nezaupanje. Toda razen tega minimalnega programa obstoja tudi fantastično maksimalni, ki zahteva ves ruski sever tja do Urala, pri čemer se sklicuje na neko finsko pre-teklost teh pokrajin. Kakor je ta načrt fantastičen, ima vendarle vnete zagovornike v fašističnih germanofilskih krogih, ki računajo, da bi pri eventualnem razkosanju SSSR njihov maksimalni načrt postal povsem realen, ker bi bil najbrže tudi nemški interes, da potisne Rusijo od Baltiškega morja in Mur-manskega zaliva. Finska nevtralnost je potemtakem močno problematična. Ka-kor hitro bi prevladali desni fašistični elementi — a v primeru vojne in s tujo pomočjo bi bilo to zelo mogoče — bi se Finska spremenila v oboroženega za-veznika totalitarnih držav. Po vsem tem je razumljivo, čemu pripisuje Sovjetska zveza vprašanju tako zvanega »indirektnega napada« pri moskovskih pogajanjih toliko važnost.

Vprašanje se tembolj komplicira zaradi tesnih zvez med finsko in nemško armado na eni strani in zaradi zelo močnega vpliva fašističnih skupin v sami finski armadi. Znano je, da je dala ob prevratu v Rusiji Nemčija Finski ne samo orožje za boj proti Rusiji, temveč tudi močan oficirski kader, ki je deloma še danes ostal v finski armadi in še celo na vodilnih mestih. Zato je razumljivo, če danes padajo sovjetski očitki na finski račun, češ da finski fašistični elementi ponujajo Nemčiji letalska oporišča na Finskem in da Finska taka letalska opo-rišča z nemško pomočjo tudi že dela. Nikakih jamstev torej ni, da tudi Aland-skih otokov, potem ko bodo utrjeni, Nemčija ne bo dobila »v kredit«. To so potemtakem najbrže glavni razlogi, da se je Rusija tako odločno uprla finski zahtevi po remilitarizaciji in utrditvi Alandskega otočja.

Toda najsi že naša utemeljitev drži ali ne, eno je gotovo, da namreč bodoča vojna ne bo več pustila severnih držav tako nevtralnih, kakor jih je svetovna in da imamo tudi tam pričakovati primere, kakor je bil v svetovni vojni — belgijski.

Y.

Maribor, 17. avgusta.

O Gdanku se govori glasno, o Madžarski šepetaje. Prav zavoljo tega pa se vedno trdovratneje vzdržuje vest, da je prav za prav madžarsko vprašanje bolj pereče od gdanskega. Ta verzija ima tudi svoje razloge, ki v današnjih nemirnih in nasprotij polnih časih niso brez pomena. Fronta miru ni samo tista, ki jo te dni ustvarjajo diplomati. Važnejša je tista fronta miru, ki se kuje v srcih ljud-skih množic, kajti ta fronta ima to prednost, da je ne ločijo nikake meje in nacionalne razlike. Če se torej v Madžarski pojavljajo stvari, ki služijo utrje-vanju ideje miru, tedaj ti pojavi zaslužijo vso podporo »mirovne fronte src«.

V zadnjih letih je nastal na Madžarskem zanimiv spor zaradi neke knjige znanega madžarskega publicista, v kateri le-ta na podlagi citatov priznanih osebnosti današnje Nemčije dokazuje, da v vojaškem pogledu Nemčija ne more vzdržati pred silami demokratičnih velesil. Spis je doživel nekaj izdaj in šele

po nekaj tednih, ko je bil že dodobra razširjen, ga je vlada dala zapleniti. Madžarski nacistični krogi, ki so trdili, da je vlada namenoma zavlačevala z zaplenitvijo brošure, so imeli bržčas prav. To mnenje je še prav posebno utrdil Telekyjev odgovor na nacistično interpelacijo v tej zadevi, ki je bila postavljena v parlamentu. Odgovor je imel namreč neko očitno tendenco proti sklepanju kakih vojaških zvez Madžarske. Teleky je dejal, da je vlada spis zaplenila, toda istočasno da se je obrnila na nemškega poslanika z vprašanjem, ali so citati in uradni podatki v zaplenjenem spisu avtentični. Odgovora na to vprašanje, je dejal Teleky, madžarska vlada do danes ni prejela. Predsednik madžarske vlade je s tem torej sam potrdil, da so podatki zaplenjene brošure — pravilni. Na očitek nacističnih poslancev, da so madžarski uradniki dobivali zaplenjeni spis po pošti, je Teleky ironično odgovoril, da madžarski uradniki dobivajo po pošti pač tudi neke druge brošure. Pri tem je mislil na množico nacističnih propagandističnih brošur, ki so financirane iz tujih fondov.

Spór okrog zaplenjenega spisa meče precej jasno luč na poslednja nemško-madžarska pogajanja. Vojaški položaj totalitarnih sil je močno okrepil tiste sile na Madžarskem, ki se boje vojaške zveze z osjo Berlin-Rim. »Dinamiki« totalitarnih sil pa ni dovolj samo »prisrčno prijateljstvo«, marveč so ji potrebna tudi vojaška jamstva. Madžarska ima za Nemčijo pred vsem pomen kot odskočna deska za vojaško akcijo. Toda celo pod pogojem, da bi Madžarska pristala na vojaško sodelovanje, se vendar pri svoji današnji vojaški moči sama po sebi ni v stanju vključiti v vojaški načrt totalitarnih držav, ki — kakor je znano — sloni na teoriji tako zvane »strelovite vojne«. Za strelovito vojno, ki naj bi že s prvim udarcem zlomila sovražnikov odpor, pa je potrebno veliko nakopičenega materijala in ljudi na določenih točkah. Tega Madžarska ni sposobna. Razumljivo je tedaj, da Nemčija teži za tem, da bi nemška armada na Madžarskem dobila vsaj približno take pozicije, kakršne ima na Slovaškem. Za Madžarsko pomeni seveda pristanek na take pogoje izgubitev državne neodvisnosti, kajti od tega trenutka dalje bi bila Madžarski onemogočena sleherna separatna zunanjepolitična akcija. Razen tega imajo veleposestniški krogi, ki imajo danes v rokah vlado, še posebne notranje-politične razloge proti takim načrtom. Prisotnost nemške armade na Madžarskem bi imela v najkrajšem času za posledico prevzem oblasti po madžarskih nacistih, s čimer bi bili veleposestniški krogi močno udarjeni. Zato je razumljivo, da so vsi ti razlogi privedli današnjo vlado do sklepa, da je treba vojaško pogodbo odbiti. Tudi odgoditev Hitlerjevega obiška na Madžarskem je treba tolmačiti s temi razlogi.

Razumljivo tedaj, da je ves aparat današnje Nemčije na nogah, da bi Madžarsko prisilil k drugačnemu stališču. Nemčija se trudi, da bi dosegla padec današnje madžarske vlade, toda prav to dejstvo tembolj krepí množični odpor madžarskega naroda. Ali bo Madžarska v evropskem spopadu zares zavzela tisto mesto, kakršnega so ji dodelili nemški načrti? Madžarski problem postaja izredno pereč, novo ognjišče nemira v Evropi.

Y.

Maribor, 22. avgusta.

Živčnost evropskega časopisja, polnega protislovnih poročil, hipotez in neprestanih demantijev trditev, za katere se največkrat kasneje izkaže, da so v eni ali drugi obliki bile pravilne, daje slutiti, kolika so razmerja orjaških bojev, ki se v zadnjih dneh bijejo za diplomatskimi kulisami, skrito od oči ljud-

skih množic. »Vojna živcev« je postala izraz za tiste vrste pritisk, ki je natanko preračunan na monakovske elemente po vseh državah. Mobilizira se z velikim truščem, hvalijo se utrdbe in razkazujejo po kinematografih, premikajo se čete, vse samo zato, da bi se prepričali monakovci demokratičnih držav, da so kapitalantska dejanja demokratičnih vlad edina cena, ki je v stanu odkupiti mir.

Toda istočasno rase tudi odpor nasprotnikov Monakova, ki imajo vedno več argumentov v rokah za trditev, da bo vprav odločen odpor agresivnim zahtevam zajamčil mir narodom Evrope in vsega sveta. Gdansk in koridor niti nista zadnji zahtevi. Ogromna gospodarska bremena, ki jih nalaga tako rekoč permanentna mobilizacija in neznansko oboroževanje, ki žene države v vedno težji gospodarski in finančni položaj, se ne dajo kompenzirati niti z Gdanskim niti s koridorjem. Potrebno je mnogo več. Zato je tudi Gdansk prav za prav samo etapa v »živčni vojni«, ki ima predvsem namen, z nekim novim monakovskim mirom sovražnika najprej demoralizirati in desorientirati, potem pa mu naglo zadati glavni udarec. Odkrita obramba monakovskih metod pred demokratičnimi množicami, zlasti pred angleškim in francoskim ljudstvom je izredno težavna, posebno za ljudi, ki hočejo obdržati v rokah vladine vajeti. Toda bilo bi nevarno, če bi mislili, da so zato monakovci v angleški in francoski vladi položili orožje. Nasprotno, ker je njihova igra postala skrita, je tembolj nevarna. Boj se je prinesel za diplomatske kulise, pri čemer ima predvsem en smoter: delati naglo in postaviti svet in lastno ljudstvo nenadoma pred izvršeno dejstvo. Metode tajne diplomacije, kjer so dovoljena najnižkotnejša sredstva, so zopet zacvetele, kakor na pragu prve svetovne vojne.

So tu nekateri pojavi, ki kažejo, da delavnost pristašev monakovskih metod v zadnjih tednih ni bila brez uspeha. Te posledice so se pričele kazati takoj potem, ko je Chamberlain poslal parlament na počitnice. Da bodo te počitnice znatno olajšale prizadevanja monakovcev v angleški vladi, a predvsem samega Chamberlaina, o tem smo nedavno že govorili. Pokazalo se je, da je res tako. Prvi udarec je bil Strangov odpoklic iz Moskve, četudi je vobče znano, da so bila politična pogajanja ob njegovem odhodu še daleč od zaključka. Res je medtem odšla v Moskvo vojaška misija, toda povsem jasno je, da ona ne bo mogla nadomestiti političnih pogajanj. Pesimisti se že oglašajo s trditvami, da je Chamberlain poslal v Moskvo generale za to, da bi z novimi oblikami zavlačevanja dejansko razbil moskovska pogajanja, medtem pa na tihem pripravil nov »monakovski mir«. Ni sicer nujno, da imajo ti pesimisti prav in tudi ni nikjer zapisano, da se bo Chamberlainu tak načrt — tudi če ga je imel — zares posrečil, toda nekateri drugi pojavi te vrste vendarle govore za to, da tudi ta trditev ni brez podlage. Iste dni se je n. pr. v Berlinu pojavil Chamberlainov prijatelj in zaupnik, ki je bil sprejet pri Hitlerju. Potem se je vrnil v London, kjer je takoj obiskal Chamberlaina. V reakcionarnem časopisju in celo v laburistični stranki so se pojavili novi načrti in predlogi za »mirno ureditev« evropskih nasprotij na ta način, da bi se Gdansk in koridor prepustila Nemčiji in da bi se istočasno tudi uredilo vprašanje o novi razdelitvi kolonij, na katere da ima Nemčija »moralne pravice«. K temu je treba prišteti še Burckhardtovo misijo, katere se sicer angleška vlada odreka, ki pa je bila očitno začeta s pristankom angleške vlade in z njenimi tihimi upi.

To prizadevanje pristašev monakovskih metod v Angliji, Franciji in drugod, gotovo oni ne mirujejo niti na Poljskem, se je takoj odrazilo tudi v nemški

politiki, kjer so pričeli pisati tudi o koridorju. Nemčija pravilno računa: kakor hitro se bo začelo s popuščanjem, bo moralo iti popuščanje do kraja.

Y.

Maribor, 25. avgusta.

Konkretne posledice nemško-sovjetskega pakta o nenapadanju je težko predvideti. Toda, da se nedvomno ugotoviti tista generalna linija, ki jo je imela sovjetska vlada pred očmi v trenutku, ko je pristala na nemški predlog. To je generalna linija, ki jo je branila Rusija vsa leta po svetovni vojni, linija aktivnega odpora proti napadalcu.

Morda se ta trditev v tem trenutku nekoliko čudno sliši, toda prav gotovo jo bo potrdil bodoči razvoj. Potrjujejo jo pa tudi že konkretna dejstva, za katere vemo danes. Predvsem je treba imeti pred očmi, da je Sovjetska zveza odločno izjavila, da angleško-francosko-sovjetske razgovore ne smatra za take, ki bi bili v nasprotju z nemško-ruskim nenapadalnim paktom. Pristaja torej na nadaljevanje vojaških razgovorov. Nenapadalni pakt z Nemčijo je dal Rusiji samo to, kar ji niso hoteli priznati Chamberlainovi diplomati: garancije glede napada na ruski zahodni meji. Spomniti se moramo na neštete intrige, ki jih je pred meseci zlasti angleška agencija Reuter vršila, da bi prikrla pravo ozadje nesporazumov med SSSR in Anglijo, pri čemer je celo trdila, da ruska vlada ne pristane na vzajemne garancije, ki bi bile za vse enako breme. Agencija Tass je razbila te intrige v javnem mnenju z jasno izjavo, da je bil in je glavni predmet sporazuma vprašanje o angleško-francoskih garancijah za primer **indirektnega napada na SSSR**. Z drugimi besedami, Chamberlain in Bonnet sta še vedno računala na možnost, da se da napraviti sporazum z Nemčijo na račun Rusije, zato sta tudi za vsako ceno hotela pustiti odprta vratca, ki bi omogočala Angliji in Franciji, da odbijeta pomoč Rusiji, ki bi bila napadena od sil pakta proti kominterni.

Seveda se pri tem Angleži in Francozi sklicujejo na tako zvane »proteste« baltskih držav proti garancijam. Toda ali ni Danzig prav tako primer indirektnega napada na Poljsko? In vendar se Anglija in Francija nista niti za trenutek obotavljali dati Poljski tudi take garancije. Za vsakega objektivnega opazovalca mora tedaj biti povsem razumljivo, če je Rusija gledala v angleško-francoskem zavlačevanju samo manevar reakcionarnih krogov zahodnih demokracij, ki naj bi pripravil Rusiji osamljeno vojno s silami pakta proti kominterni, ter si je zato priskrbela garancije proti takim naklepom v obliki pakta o nenapadanju z Nemčijo.

Morda bi marsikdo dvomil, da stvari dejansko stojte tako. Toda vzemimo najnovejši manevar chamberlainovske propagande. Nedavno so neke agencije objavile vest, da je prišlo do prekinitve vojaških pogajanj zato, ker da je Rusija zahtevala angleško-francoske obveze o pomoči na Daljnem vzhodu. Agencija Tass je bila zopet prisiljena zelo ostro demantirati take vesti, kajti Rusija nikoli ni postavila zahteve po angleško-francoski pomoči na Daljnem vzhodu. Pač pa je prišlo do prekinjenja pogajanj zaradi tega, ker je angleško-francoska vojaška misija postavila predloge o načinu »sodelovanja«, ki ga nobena država, ki nekaj drži nase, ne bo sprejela. Chamberlain je najprej svetoval Poljakom, naj se upro prehodu rdeče armade po poljskem teritoriju in potem je na podlagi takega poljskega stališča angleško-francoska vojaška misija predlagala Ru-

siji, naj uvrsti svoja letala in pilote v — poljske vojaške edinice in pod komando — poljskih častnikov. Takšen predlog seveda že sam po sebi predstavlja sramotitev velesile, ki ima najmočnejše letalstvo na svetu. Razen tega je dal tak predlog jasno razumeti, da smoter angleško-francoskih pogajanj ni bil v prvi vrsti zgraditi nezlomljivo fronto miru, marveč predvsem izmanevrirati Rusijo tako, da se bodo sicer od nje zahtevale žrtve, da bi se pa istočasno čim bolj izrinila od soodločanja v eventualni vojni, a zlasti — po vojni. Pa še to samo tedaj, če bi se nikakor ne posrečilo že prej inscenirati sovjetsko-nemškega spopada ob »nevtralnosti« zahodnih velesil.

Nenapadalni pakt je vse te račune prekrižal ter postavil zahodni velesili pred dejstvo, da se sedaj ne bo moglo več pripravljati »Monakova« na račun drugih narodov in Rusije, marveč samo še — **na svoj**. Zato je razumljivo, če angleško-francoski reakcionarji, ki so izdali Avstrijce, potem Čeha in Slovake ter so se pravkar pripravljali izdati tudi Poljake, na ves glas kriče: Rusija je izdala interese miru. To kričanje se vrši po vzorcu onega: iščite tatu! Da, Rusija je »izdala« samo en »mir« — monakovski »mir«. Pri tem je okrepila tudi svoj lastni položaj — in tu je doživel Chamberlain najtežji poraz — ki ji bo omogočil zavzeti tisto mesto, ki sta ga Anglija in Francija reklamirali zase: odločila bo vsako bodočo vojno. Politična iniciativa se je izmuznila iz rok Londona in Pariza. Ključke drži danes v rokah — Moskva. In v tem je velik pomen nenapadalnega pakta.

Y.

Maribor, 30. avgusta.

Daljnosežnost nemško-ruskega nenapadalnega pakta postaja z vsakim dnem bolj očitna. Četrta točka tega pakta je tako jasna, da ne more pustiti nobenega dvoma. Mi smo na tem mestu govorili o razlogih, ki so Rusijo vodili pri podpisovanju tega pakta. Toda splošno znano je, da je bila Nemčija tista, ki je dala predlog in ki si je vztrajno prizadevala, da bi do uresničenja tega predloga tudi prišlo. Kakšni razlogi so Nemčijo pripravili k takemu izredno važnemu premolu?

Dogodek nam bo postal precej jasnejši, če pogledamo v Hitlerjevo knjigo »Mein Kampf«. Tam Hitler izrecno sprejema Bismarckovo mišljenje, po katerem bo za Nemčijo porazna vsaka vojna, v kateri bo imela proti sebi istočasno Rusijo in Anglijo. Hitler sam očita predvojni nemški diplomaciji, da je napravila veliko napako, ko je privedla Nemčijo v tak položaj, da se je morala istočasno boriti proti obema najvažnejšima evropskima velesilama.

Položaj pred nenapadalnimi paktom pa je bil tak, da je Nemčija dejansko stala nasproti v bistvu nepremagljivemu bloku velesil, v katerem sta bila tako Anglija, kakor Rusija. Japonska po porazih, ki jih je doživela na Kitajskem in na sovjetsko-mongolsko-mandžurski meji, ni več predstavljala omembe vrednega zaveznika. Dolgotrajno kolebanje glede Gdanska — naj spomnim samo dejstvo, da so zadnje mesece nemški časopisi govorili samo o Gdanku, četudi so bile prve Hitlerjeve zahteve Poljski precej obširnejše — je kazalo, da se totalitarne države dobro zavedajo, da vojna proti takemu mogočnemu bloku nima izgledov na uspeh. Tega se je zavedal tudi Chamberlain in zato je do zadnjega trenutka upal na možnost novega sporazuma po monakovskem vzorcu. Znano je, da se je nekaj dni pred sklenitvijo nenapadalnega pakta mudil v Nemčiji po Chamberlainovih navodilih londonski časopisni magnat lord Kemps-

ley, predsednik časopisnega trusta »Sunday Times«, ki je prinesel Hitlerju gotov načrt sporazuma. Po tem načrtu, je trdil londonski »Daily Worker«, bi se sklicala petorna konferenca brez Rusije, sklicujoč se na to, da je z Rusijo nemogoče doseči sporazum, ki naj bi prisilila Poljsko h kapitulaciji, Nemčiji pa naj bi se dala istočasno primerna gospodarska podpora. To dejstvo potrjuje tudi znana Hudsonova afera. Če bi se to dejansko zgodilo, tedaj bi bil seveda preko Poljske, ki bi prišla pod nemški vpliv, povsem mogoč sovjetsko-nemški spopad na vzhodu Evrope, ki bi rešil britanski imperij kraha.

Nemčija je Chamberlainove ponudbe pretresla, kar dokazujejo nešteti tajni in javni stiki med Hitlerjem in Chamberlainom. Toda napad na Rusijo bi bil tvegan iz več razlogov. Zato imajo prav tisti, ki vidijo v nenapadalni pogodbi nemško odstopanje pred rusko močjo.

Rusija je sprejela sporazum po vseh grenkih izkušnjah z zahodnimi demokracijami, predvsem pa v spoznanju, da bo v obratnem primeru z absolutno zanesljivostjo Hitler dosegel sporazum v Parizu in Londonu ter da bo v tem primeru vsa teža boja proti totalitarnim državam padla na njena pleča.

Kakšne so posledice tega pakta? Te se že kažejo. Predvsem je teža pritiska totalitarnih držav prenešana na angleški imperij in Francijo neposredno. Pred malimi narodi in državami vzh. Evrope pa se odpirajo nove možnosti: ostati v bližnjem imperialističnem spopadu izven bojne fronte. Y.

* * *

Pogodba o nenapadanju med Nemčijo in Zvezo sovjetskih socialističnih republik

Nemška državna vlada in vlada Zveze sovjetskih socialističnih republik, ki želita utrditi stvar miru med Nemčijo in ZSSR in ki izhajata od temeljnih določb pogodbe o nevtralnosti, sklenjene aprila 1926 med Nemčijo in ZSSR, sta se dogovorili o naslednjem:

člen I.

Pogodbeni strani se zavezujeta, da se bosta vzdržali vsakega nasilnega dejanja, vsakega napadalnega ravnanja in vsakega napada druga proti drugi in to posamez ali skupno z drugimi državami.

člen II.

V primeru, da bi postala ena obeh pogodbenih strani predmet vojnih dejanj kake tretje države, ne bo druga pogodbeni strani v nobeni obliki podprla te tretje države.

člen III.

Vladi pogodbenih strani bosta v prihodnje ostali v stalnem medsebojnem stiku, da bi se posvetovali in se obveščali o vprašanjih, ki zadevajo njune skupne koristi.

člen IV.

Nobena obeh pogodbenih strani se ne bo udeležila kakršne koli združbe držav, ki se posredno ali neposredno usmerja proti drugi strani.

člen V.

V primeru, da bodo nastali spori ali trenja takšne ali drugačne narave, med pogodbenima stranema, bosta obe strani odstranjevali te spore ali trenja izključno po poti prijateljske izmenjave mnenj ali, če bi bilo potrebno, s postavitvijo poravnalnih komisij.

člen VI.

Pričujoča pogodba se sklepa za čas 10 let z določilom, da se trajanje veljavnosti te pogodbe avtomatično podaljša za novih pet let, če je katera obeh pogodbenih strani ne odpove eno leto pred potekom roka.

člen VII.

Pričujoča pogodba bo ratificirana v najkrajšem možnem roku. Ratifikacijske listine bodo izmenjane v Berlinu. Pogodba začne veljati takoj ob podpisu. Izdelano v dveh izvirnikih, v nemškem in ruskem jeziku.

Moskva, 23. avgusta 1939

Za nemško državno
vlado:
von Ribbentrop

Pooblaščenec
vlade ZSSR:
V. Molotov

Tajni dodatni protokol k nemško-sovjetski pogodbi o nenapadanju

Ob podpisu pogodbe o nenapadanju med Nemškim rajhom in Zvezo socialističnih sovjetskih republik sta podpisana pooblaščenca obeh strani razpravljala na strogo zaupnem pogovoru o vprašanju razmejnitve obojestranskih interesnih območij v vzhodni Evropi. Ta pogovor je pripeljal do naslednjih sklepov:

1. V primeru ozemeljsko-političnega preoblikovanja na ozemljih, ki pripadajo baltским državam (Finski, Estonski, Letonski, Litvi), bo severna meja Litve veljala obenem kot meja interesnih območij Nemčije in ZSSR. Pri tem priznavata obe strani interes Litve na področje Vilne.

2. V primeru ozemeljsko-političnega preoblikovanja na ozemljih, ki pripadajo poljski državi, bosta interesni območji Nemčije in ZSSR razmejeni približno s črto rek Narew, Visla in San.

Vprašanje, ali je v smislu obojestranskih koristi zaželen obstanek neodvisne poljske države in kakšne naj bi bile meje te države, bo mogoče razčistiti v teku nadaljnjega političnega razvoja.

V vsakem primeru bosta obe vladi to vprašanje razrešili po poti prijateljskega sporazumevanja.

3. Glede jugovzhodne Evrope poudarja sovjetska stran svoje zanimanje za Besarabijo. Nemška stran izjavlja, da je na teh ozemljih politično popolnoma nezainteresirana.

4. Ta protokol bosta obe strani obravnavali kot strogo zaupen.

Moskva, 23. avgusta 1939

Za nemško državno vlado:
v. Ribbentrop

Pooblaščenec vlade ZSSR:
V. Molotov

(Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Serija D, knj. VI, dok. 228 in 229; po: Walther Hofer, Die Entfesselung des zweiten Weltkrieges, mit Dokumenten, Fischer, Frankfurt /M. 1967)

Določbe tajnega dodatnega protokola o razmejitvi v baltskih državah in na Poljskem so bile 28. septembra 1939 s sovjetsko-nemško »mejno in prijateljsko pogodbo« uresničene v nekoliko spremenjeni obliki: tudi Litva je bila prideljena interesnemu območju Sovjetske zveze v zameno za odstop nekaterih ozemelj na Poljskem Nemčiji (meja na reki Bug namesto na Visli in prepustitev Suwałki z okolico Nemčiji).

Tajni dodatni protokol k pogodbi o nenapadanju med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, znan že na sojenju v Nürnbergu, je bil prvič objavljen v trušču mrzle vojne med nekdanjimi zavezniki v vojni proti Nemčiji kot politično orožje zahodnih držav proti ZSSR. Konec januarja 1948 je zunanji urad ZDA v sodelovanju z zunanjimi ministri Velike Britanije in Francije izdal zbirko dokumentov iz arhiva nemškega zunanjega ministrstva z naslovom »Nacionalsocialistična Nemčija in Sovjetska zveza 1939 do 1941«. V njej je bil tudi tajni dodatni protokol. Sovjetska zveza je publikacijo ostro zavrnila s tedaj tudi v Jugoslaviji razširjenim spisom »Ponarejevalci zgodovine«. V spisu je Sovjetska zveza očitala zahodnim državam, da se niso hotele sporazumeti z njo za skupno objavo dokumentov in da so dokumenti izbrani tendenčno z namenom, »popačiti pravo podobo dogodkov, obsuti z lažmi. Sovjetsko zvezo, oklevetati jo in oslabiti mednarodni vpliv Sovjetske zveze kot resnično demokratičnega in neustrašnega bojevnika proti napadalnim in antidemokratičnim silam.« Glede avtentičnosti dokumentov je spis izjavljal le splošno, da je »zbirka prepolna dokumentov, ki so jih skovali hitlerjevski diplomatski uradniki v zakotjih nemških diplomatskih pisarn.« Tajni dodatni protokol sam ni bil omenjen z nobeno besedo. Podoben molk v sovjetskih zgodovinopisnih publikacijah o tem dokumentu je ostal pravilo tudi po Stalinovi smrti. Deveta knjiga sovjetske »Svetovne zgodovine«, ki je izšla leta 1962 in ki obravnava nemško-sovjetsko pogodbo z dne 23. avgusta 1939, tajnega dodatnega protokola ne omenja.

Ni razloga, da bi dvomili o pristnosti tega dokumenta. »Pregled zgodovine ZKJ« ga sicer ne omenja neposredno, a pravi, da je s sovjetsko-nemško pogodbo Stalinova zunanja politika »ravno v zvezi s Poljsko odkrito ubrala pot tajne diplomacije, razdelitve interesnih sfer, pot vsega tistega, kar sta Lenin in oktobrška revolucija odločno obsodila« (str. 213).

Kdor gleda na tedanje ravnanje Stalina in sovjetske vlade izključno kot na politiko vodstva velike države, ki se ravna zgolj po svojih državnih koristih, lahko pokaže za to ravnanje obilo razumevanja. Tako npr. Winston Churchill v svojih spominih (»Z vidika sovjetske vlade moramo reči, da je bilo zanjo življenjsko važno, da bi bilo področje, kjer bi se zbrale nemške čete za napad, kar najbolj daleč na zahodu, da bi Rusi lahko pridobili več časa za zbiranje oborožene sile iz vseh delov ogromne države. Rusi so se še dobro spominjali nesreče, ki je bila zadela njihove armade leta 1914... Zdaj pa so bile njene meje pomaknjene bolj na vzhod kakor v prejšnji vojni. Zato so morali Rusi baltske države in velik del Poljske zasesti s silo ali prevaro, preden bi bili sami napadeni. Če je bila njihova politika hladnokrvna, je bila takrat vse-kakor tudi v veliki meri realistična.« — Druga svetovna vojna, Ljubljana 1964, str. 183).

Tudi A. J. P. Taylor, znani »enfant terrible« angleškega zgodovinarja, je leta 1961 v svoji knjigi o izviroh druge svetovne vojne prišel do takihle sklepov: »Tajni protokol je izključil Nemčijo iz baltskih držav in iz vzhodnih delov Poljske... To je, konec koncev bilo tisto, kar so Rusi poskušali doseči že od zahodnih držav. Nacistično-sovjetski pakt je bil samo drug način, kako to storiti: ne sicer dober način, a boljši kot nobeden. Brestlitovska ureditev je bila končno razveljavljena, s pristankom Nemčije namesto s podporo zahodnih držav. Gotovo je bilo klavrno, da se je Sovjetska zveza pogodila z vodilno fašistično državo: toda tega ji ne bi smeli očitati državniki, ki so sami šli v München in ki so jih tedaj v njihovih državah podpirale velike večine. Dejansko so Rusi storili le to, kar so zahodni državniki upali, da sami store; in zahodno ogorčenje je bilo ogorčenje razočaranja, pomešanega z jezo, da se lepe besede o komunizmu niso izkazale kot nič bolj iskrene kakor njihove lastne besede o demokraciji... — Kakor koli obračamo kristalno kroglo in skušamo pogledati v prihodnost z vidika 23. avgusta 1939, je težko uvideti, po kateri drugi poti bi bila Sovjetska zveza lahko šla. Sovjetska bojazen pred evropsko zaroto proti Rusiji je bila pretirana, a ne neutemeljena. Toda ne glede na to, je spričo poljskega odklanjanja sovjetske pomoči in spričo britanskega zavlačevanja moskovskih pogajanj bila nevtralnost, s formalno pogodbo ali brez nje, največ, kar je sovjetska diplomacija mogla doseči; in omejitev nemških pridobitev na Poljskem in na Baltiku je bila tista privlačnost, ki je zaradi nje postala zapeljiva formalna pogodba. Po učbenikih diplomacije je ta politika bila pravilna. V njej pa je tičala vendarle huda napaka: sovjetski državniki so s tem, ko so sklenili pismeno pogodbo, zapadli, kot pred njimi že zahodni državniki, v zmotu, da bo Hitler mož beseda... Stalin je očitno mislil, da pogodba ne bo pomenila samo kratkega manevra, ampak da bo obveljala za dolgo dobo. To je čudno, a ne navadno. Ljudje, ki so sami brez predsodkov, se pogostoma pritožujejo, če jih drugi prevarijo...« (izdaja Penguin 1965, str. 317—319).

Presoje, kakršni sta Churchillova ali Taylorjeva, se omejujejo samo na ravnanje Sovjetske zveze kot države, ne dotikajo se tistega sklopa posledic nemško-sovjetske pogodbe, ki ni zadeval držav, ampak druge, ravno tako realne, čeprav v mednarodnem pravu neupoštevane subjekte. Posledice pogodbe za komunistične stranke in protifašistične politične formacije in gibanja v evropskih državah so posebno vprašanje. Med temi subjekti mednarodnega dogajanja je ravnanje sovjetske vlade, ki se je istovetilo z odstopom Kominterne od protifašistične osnove, povzročilo pravo zmedo. Le redki — med njimi je bila vsekakor KPJ (KPS) — so zmogli obraniti samostojno stališče in reagirati v skladu s svojimi dejanskimi razmerami, v katerih je napadalni hitlerizem pomenil še vedno neposredno in prvo nevarnost. V sebe zagledane izjave sovjetskih državnikov, kakršna je bila izjava zunanjega ministra Molotova na zasedanju vrhovnega sovjeta 31. avgusta 1939, ko je zviška zavračal »ljudi, ki so očitno prisojali prevelik pomen pretirani antifašistični propagandi« (po W. Hofer, o. c., str. 84), so lahko na protifašistično protivojno gibanje v Evropi vplivale samo mrtvilno.

Ljudska protifašistična gibanja sicer niso štela tistega, kar je Stalinu imponiralo, namreč divizij in topov, a pomenila so neprecenljivo realno družbeno moč. V Stalinovem obzorju so se zopet pojavila šele po »verolomnem« napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. V svojem prvem vojnem govoru (po radiju 3. julija 1941), v katerem je najprej zavračal očitek, da je

bila sklenitev pogodbe o nenapadanju z Nemčijo napaka, in opravičeval hudo dejstvo, da je Hitlerjeva vojska tako nepričakovano naglo prodirala v Sovjetsko zvezo, je hrabil sovjetske državljane tudi z besedami: »V tej osvobodilni vojni ne bomo sami. V tej veliki vojni bomo imeli zveste zaveznike v ljudstvih Evrope in Amerike, med njimi tudi v nemškem ljudstvu, ki so ga hitlerjevski velikaši zaslužnili. Naša vojna za svobodo naše domovine se bo zlila z bojem narodov Evrope in Amerike za njihovo neodvisnost, za demokratične svoboščine. To bo enotna fronta narodov, ki stoje na braniku svobode proti zaslužnjevanju in proti nevarnosti zaslužnjenja po Hitlerjevih fašističnih armadah...«

Ce se je njegova napoved izkazala kot zgodovinsko resnična, razlage za tak srečni potek ni najti v politiki sovjetske vlade od 23. avgusta 1939 do 22. junija 1941.

Janko Pleterski

POSVETOVANJA

POSVETOVANJE O PROBLEMIH ZGODOVINOPISJA NOVEJŠE SLOVENSKE ZGODOVINE IN NALOGAH INŠTITUTA ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

»Inštitut bi moral postati aktivnejši koordinator za proučevanje delavskega gibanja. Njegovo vlogo in pomen v našem zgodovino­pisju je treba okrepiti. Da bo lahko uspešno izpolnil to nalogo, mu bo treba materialno in kadrovs­ko pomagati. S plodnim, idejno trdnim znanstvenim delom bo inštitut lahko zmerom znova opravičil svoj obstoj in dosegel priznanje slovenske javnosti, priznanje, ki mu ga ob današnjem jubileju tudi za preteklo delo z vso upravičenostjo izrekamo.«

(Iz pozdravnega govora Janeza Vipotnika, predsednika republiške konference SZDL za Slovenijo)

Posvetovanje zgodovinarjev o novejši dobi slovenske zgodovine je bilo ob 25-letnici ustanovitve partizanskega Znanstvenega inštituta in 10-letnici delovanja Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Bilo je na pobudo inštituta v dneh 24. in 25. novembra 1969. Udeležili so se ga predstavniki najvišjih republiških teles slovenskih družbenih inštitucij in organizacij ter predstavniki in člani drugih znanstvenih in kulturnih institucij.

Na posvetovanju so zgodovinarji razpravljali o problemih slovenskega zgodovino­pisja novejše dobe in posebej še o problemih, ki se nanašajo na delovanje Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Zato je potek posvetovanja bil razdeljen na več delov. Uvodni del je bil posvečen obletnicama obeh imenovanih inštitutov. Delovni del pa je bil vsebinsko razdeljen v dve skupini. V prvi so bili referati in razprave o problemih in nalogah zgodovino­pisja novejše slovenske zgodovine s posebnim ozirom na delo IZDG. V drugi skupini pa so bili referati in razprave o problemih in nalogah arhivov, ki se nanašajo na novejšo dobo slovenske zgodovine.

I

Fran Zwitter

Delo in pomen partizanskega Znanstvenega inštituta

O partizanskem Znanstvenem inštitutu je bilo doslej že nekaj napisanega. Sam sem že leta 1945 objavil v Slovenskem zborniku 1945, str. 316—321, članek Naš znanstveni inštitut, ki je bil v osnovi napisan še v partizanih in pozneje le nekaj dopolnjen; pozneje sem napisal še jubilejni članek Ob desetletnici partizanskega Znanstvenega inštituta (Naši razgledi 23. I. 1954). Daleč najboljšo sliko daje doslej razprava Fr. Škerla Znanstveni inštitut (Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965—1966, str. 31—63). Njegovega dela so se dotaknili arhivarji, ko so pisali o njegovem arhivu, današnjem arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, pa tudi avtorji, ki so pisali o našem boju za meje med drugo svetovno vojno in po njej. Ta moj referat ne sloni na izčrpnem študiju in analizi ohranjenih arhivov, temveč poskuša dati le sumarno sliko na podlagi literature in osebnih spominov ter pri tem samo opozarja na nekatera dejstva in odprta vprašanja. Časovno se v smislu naslova omejujem na Znanstveni inštitut, ki je pod tem imenom obstajal le od januarja 1944 do februarja 1948, prvenstveno pa na *partizanski* Znanstveni inštitut, to je na dobo do maja 1945, pri čemer se morem za čas do marca 1945 opreti na svoje osebne izkušnje in spomine.

Kar se tiče predzgodovine in širšega okvira naše teme, je bilo že opozorjeno, da je treba izhajati od obstoja raznih levih struj v slovenskem kulturnem in tudi znanstvenem življenju v letih pred vojno, ki so se sicer razlikovale med seboj, so jih pa vendar vznemirjali isti problemi in spodbujali podobni motivi, kar se je potem pokazalo v tem, da so se še v letu 1941 vse te struje strnile v Osvoobodilni fronti. Točna je brez dvoma tudi trditev, da je bil delež inteligence v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju sorazmerno večji kakor delež inteligence v podobnih gibanjih drugod. Vse to se seveda v prvih letih izraža na zunaj v praktičnem delu inženirjev, zdravnikov in drugih, vendar pa bi bilo napačno misliti, da se tedaj ni mnogo mislilo in diskutiralo tudi o globljih vprašanjih in perspektivah bodočega razvoja. Na zunaj se je situacija spremenila šele po kapitulaciji Italije, ko se začne sistematično delati na pritegnitvi inteligence k strokovnemu delu; takrat je prišlo do prvega zbora slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju 10. in 11. oktobra 1943, o katerem je izšla posebna Spomenica, partizanski zdravniki pa so začeli pripravljati svoj Partizanski zdravstveni vestnik, ki je začel izhajati januarja 1944. Sam se spominjam, da sem 8. oktobra 1943, na dan po svojem prihodu na Dolenjsko, srečal kot prvega člana baze 20 Edvarda Kocbeka, nato odšel za dva dni v Novo mesto zbirat knjige, ob vrnitvi v Měniško vas pa zvedel, da me je medtem iskal Boris

Kidrič; vse te načrte je nato prekinila nemška ofenziva, a še v decembru 1943 je bila nad Kolpo blizu Verdrenga na Kočevskem ustanovljena baza 13-23, kjer so se zbirali intelektualci. Nato je prišlo do kongresa partizanskih kulturnih delavcev v Semiču v noči od 4. do 5. januarja 1944, kjer smo se sestali vsi, dan pozneje pa je bilo na sestanku v Srednji vasi z Borisom Kidričem dogovorjeno vse bistveno o ustanovitvi Znanstvenega inštituta, ki je bil njegova zamisel. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je izdal nato 12. januarja 1944 odlok o ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri IOOF, ki je zdaj ponatisnjen v Škerlovi razpravi. Bistvena določba se glasi: »Osnuje se Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte slovenskega naroda z nalogo, da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami.«

V ustanovitvenem odloku je določeno, da bo imel inštitut direktorja, namestnika direktorja in 5 do 15 članov kolegija; v odloku samem so imenovani direktor, namestnik direktorja in 9 članov kolegija. Za konkretno delo je bila važna predvsem baza, kjer je bil inštitut; ta baza je bila v začetku na že omejnjeni točki 13-23 nad Verdrenom, potem nekaj tednov onstran Kolpe v Gorškem Kotarju, od konca maja do konca decembra 1944 na točki 80 na Rogu, potem v hiši v Črnomlju, ki je od 1954 označena s ploščo, ob koncu vojne pa se je inštitut premikal z vojsko najprej na Primorsko in prišel potem v Ljubljano. Pri delu niso sodelovali samo člani kolegija, ampak tudi drugi na bazi in zunaj baze. Bili so imenovani potem od inštituta samega za njegove dopisne člane ali sodelavce; podatke o tem je mogoče dobiti v Škerlovi razpravi, vendar pa niso popolni, ker pač vse ni zabeleženo v arhivih; treba jih bo rekonstruirati po spominu, saj je na teh ljudeh slonela teža vsega dela. Odnos članov kolegija, ki niso živeli na bazi inštituta, ker so imeli druge naloge, do samega inštituta je bil različen; nekateri so sodelovali precej intenzivno, pri drugih¹⁾ je bilo članstvo bolj formalno. Pogoji za delo inštituta, ki je imel do konca 1944 svoj sedež v barakah v gozdovih, so bili seveda svojevrstni. Največ je odločalo znanje, kot so ga imeli njegovi delavci, ki so bili že pred vojno znana imena v slovenskem kulturnem in javnem življenju, že od prej; vendar se je sčasoma nabrala biblioteka deloma iz knjig zapuščenih bibliotek ali tudi z izposojanjem knjig na osvobojenem ozemlju, pozneje so pa prihajale knjige po raznih kanalih iz Ljubljane in predvsem iz Trsta; ker je moral biti inštitut vedno pripravljen na premik, biblioteke in pa arhivalij, o katerih bo še govor, ni bilo mogoče hraniti v sami baraki, temveč v raznih bunkerjih v njeni bližini, pri čemer smo se posluževali izpraznjenih containerjev, ki so jih odvrгла zavezniška letala. Biblioteka, ki je imela na koncu okrog 1000 izbranih knjig, in arhiv nista utrpela med vojno skoraj nikakih izgub.

Ustanovitveni odlok daje inštitutu zelo široko področje dela, ki obsega pravzaprav vse znanosti. Temu ustreza tudi praksa v začetnem razdobju, kolikor so bili seveda na voljo strokovnjaki. Iz naslovov elaboratov, ki jih nekatere navaja Škerlova razprava, je razvidno, da se je delalo na tehničnih vprašanjih med vojno, da so nastajali tehnični in gospodarski elaborati o povojni ureditvi, medtem ko delo medicincev v glavnem ni bilo povezano z inštitutom, da se je s historičnega in pravnega stališča razpravljalo o okupatorskih režimih, da so se pisali elaborati o bodoči pravni ureditvi, pa tudi historični in ideološki elaborati, da se je pisalo o bodoči organizaciji šolstva in celo o muziki. Ko so po-

stajala v drugi polovici leta 1944 spričo bližajočega se konca vojne ta vprašanja vedno bolj aktualna, so nastale poleg inštituta še druge organizacijske enote, ki so delale na njih: Študijska komisija pri Predsedstvu SNOS, Verska komisija, Statistični urad. Elaborati o tem so nastajali pri posameznih odsekih pri Predsedstvu SNOS, ki so imeli tudi svoj sedež na bazi 80; že prej je obstajala Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Znanstveni inštitut in njegovi člani so pri tem delu sodelovali. Na vprašanje, ali in koliko je vse to delo vplivalo na bodoči razvoj ali imelo celo kak znanstven pomen, bi bilo mogoče odgovoriti samo na podlagi analize teh elaboratov in njihovega primerjanja s poznejšim razvojem. Proti koncu vojne so postala ta konkretna vprašanja vedno bolj aktualna, v zvezi s tem so pa iz inštituta odhajali delavci na druga mesta. Delež inštituta za reševanje teh vprašanj je postajal vedno manjši in vse njegovo delo se je začelo omejevat na dve nalogi, ki sta mu ostali, in je treba o njih govoriti posebej.

Sem spada predvsem vprašanje bodočih meja Slovenije (v okviru federativne Jugoslavije) na zahodu in na severu. O tem vprašanju se je seveda mnogo razpravljalo že prej in tudi pri IOOF je obstajala že 1941/42 posebna komisija za vprašanje meja. Prvi elaborati, ki so nastali v Znanstvenem inštitutu, so obravnavali prav mejna vprašanja; za ta vprašanja sta bila sklicana posebej dva večja sestanka v Semiču 20. III. 1944 in na bazi 80 na Rogu 9. IX. 1944. Nato so nastali novi elaborati, biblioteka in dokumentacija inštituta sta se izpolnjevali predvsem pod tem vidikom in znano je bilo, da je središče strokovnega dela na vprašnju naših meja v partizanih prav v Znanstvenem inštitutu. Takrat ni nihče mislil, da vprašanja meja niso važna; precej je pa bilo iluzij, da bomo dobili vse, kar bomo hoteli, ali pa da bomo dobili vse, kar bo zasedla naša vojska, in da je zato strokovno delo nepotrebno, naivnih iluzij, ki jih v Znanstvenem inštitutu ves čas nismo nikdar imeli. Ne bi se pa dalo trditi, da so bila naša stališča nacionalistična, vsaj ne za stališča, ki so bila formulirana v samem Znanstvenem inštitutu. O vsem tem delu so doslej znana le nekatera dejstva, medtem ko analize elaboratov, zapisnikov, diskusij in drugih virov doslej še ni; taka analiza bo pokazala, da so bile osnove naših zahtev in argumentacije na poznejših meddržavnih konferencah izdelane že v partizanih.

Druga naloga je nastala iz prepričanja, da je treba začeti takoj z zbiranjem virov vseh vrst, ki pridejo v poštev za zgodovino NOB, ker bo taka akcija imela svoj pomen za vse bodoče zgodovinarje NOB, medtem ko izgube teh virov ne bi mogla nadomestiti nobena znanstvena študija. Že 12. III. 1944 je izšel odlok, da mora prejemati Znanstveni inštitut po dva izvoda vsake publikacije, ki izide v okviru osvobodilnega gibanja in je namenjena javnosti. Ta odlok se je kljub velikemu številu tehnik, kjer je skoraj vsaka periodična ali neperiodična publikacija izhajala v več izdajah, in kljub vsem oviram, ki so jih morali premagovati kurirji na svojih poteh, izvajal zelo zadovoljivo. Elaborat Pregled tiska OF za leto 1944, ki je nastal tedaj v Znanstvenem inštitutu na podlagi njegovega gradiva, navaja za to leto 252 neperiodičnih in 184 periodičnih publikacij. Drug problem je bil nastanek inštitutovega arhiva, kjer sega prizadevanje za pridobitev italijanskih arhivalij nazaj v dobo kapitulacije Italije, nato se pa začno zbirati tudi partizanske arhivalije, ki niso več aktualne za operativne posle. O nastanku tega arhiva se je že pisalo in je prišlo tudi do polemik, moje mnenje pa je, da bi moglo šele sodelovanje med tedanjimi prvimi delavci, ki vedo marsikaj, kar ni nikjer zapisano, in med mlajšimi raziskovalci,

ki se opirajo na pisane dokumente, razčistiti nekatera vprašanja, za kar je zdaj res že zadnji čas. Razčistiti bi bilo končno treba tudi, kaj je tedaj pripadlo Znanstvenemu inštitutu, kaj Komisiji za ugotovitev zločinov in njihovih pomagačev in kaj Ozni, koliko je sodelovanje koristilo in koliko se je morda arhivalij pri tem tudi izgubilo. Ob koncu partizanskega razdobja je bil v tem oziru ustvarjen že lep pregled; Slovenski zbornik 1945, ki je izšel le nekaj mesecev kasneje, ne objavlja le šest elaboratov, ki so nastali še v Znanstvenem inštitutu, ampak tudi Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska (str. 659—696), kjer podaja pesnik J. Udovič, v tem času odličen bibliotekar in bibliograf Znanstvenega inštituta, pregled tega tiska, nastal v bistvu na podlagi v partizanih zbranega gradiva, medtem ko podajata J. Jarc in J. Krall Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941—1945 (str. 697—767), kar je tudi dokument o tem, kaj je bilo v evidenci že tedaj in kakšna je bila tedaj ta evidenca.

V določenem smislu je v zvezi z vsem tem prizadevanjem tudi Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitosti, ki je po prizadevanju Znanstvenega inštituta izšel najprej januarja 1945 v Slovenskem poročevalcu, pozneje pa še v Uradnem listu. Tu se govori o zaščiti predmetov v zasebni lasti, odreja se odgovornost vseh organov slovenske narodne oblasti in določa, da naj bo skrb za izvedbo odloka poverjena Odseku za prosveto ob sodelovanju Znanstvenega inštituta. Kmalu zatem je bila še v partizanskem času ustanovljena Komisija za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih Slovenije in tej komisiji poverjena tudi ta skrb. V vsaki revoluciji se dogaja, da nastane za mnoge kulturne dobrine položaj, da so tako rekoč brez lastnika, a mnoge arhivalije in drugi zgodovinsko važni dokumenti niso več aktualni za operativne potrebe. Zato nastaja nevarnost uničevanja, potem pa tudi očitkov vandalizma od bodočih rodov; zato je važna ugotovitev, da smo se še v času vojne te nevarnosti že zavedali in že začeli s primerno akcijo, medtem ko odgovor na vprašanje, kako je bilo v tem oziru kasneje, ne spada več v okvir tega referata.

Za dobo od maja 1945 do februarja 1948 smemo še govoriti o Znanstvenem inštitutu, čeprav ni bil več partizanski; ohranil je to ime, o Inštitutu narodne osvoboditve se je le govorilo, včasih se celo uporabljaj ta izraz, ki pa ni bil nikdar uradno uveden. Zaradi odhajanja članov na druge funkcije je prišlo v Ljubljano le še 5 delavcev inštituta, ki so se jim seveda potem v Ljubljani pridružili še drugi. V tem času se vse delo omejuje na dve nalogi: zgodovino NOB in mejna vprašanja; vse druge naloge so prevzeli drugi. V soglasju s tem je tudi organizacija inštituta; organizira se poseben Oddelek za mejna vprašanja, vsi drugi delavci pa delajo na gradivu za zgodovino NOB. Za to zadnje področje je podal precej natančno sliko dela dr. France Škerl; tu se je zdaj v spremenjenih razmerah v prvih letih po vojni zbralo zelo veliko arhivalnega in knjižnega gradiva, manj časa je bilo za urejanje, še manj za znanstveni študij; nekaj iniciativ je bilo danih tudi za ustanovitev študijskih knjižnic in za ohranitev spomenikov NOB. Dela Oddelka za mejna vprašanja se je dr. Škerl le bežno dotaknil in zato smemo reči, da tega dela doslej ni obdelal še nihče; to je treba tem bolj obžalovati, ker je bil ta oddelek s svojimi publikacijami, dokumentacijo in informacijami tedaj nekaj let eden izmed vogelnih kamnov našega boja za meje, velika pomoč zunanjemu ministrstvu, njegovemu Inštitutu za proučevanje mednarodnih vprašanj in našim delegacijam na konferencah.

Ob upoštevanju dela tega oddelka bi dr. Škerl verjetno ugotovil, da je v Ljubljani več knjig in elaboratov partizanskega Znanstvenega inštituta, samo da so danes v Inštitutu za narodnostna vprašanja; še mnogo bolj važno je pa seveda delo, ki ga je ta oddelek opravil.

Z odlokom 7. februarja 1948 je bil Znanstveni inštitut razformiran; njegovo delo na gradivu za zgodovino NOB je prevzel Muzej narodne osvoboditve, delo na mejnih in manjšinskih vprašanjih pa Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani. Znanstveni inštitut ima torej — v skladu z glavnima linijama svojega dela — dva dediča in ne bi bilo prav, če bi pri tem prezrli Inštitut za narodnostna vprašanja. Ena od teh inštitucij je bila popolnoma nova, druga se je mogla v določeni meri opreti na predvojni Manjšinski inštitut, katerega delo je pa bilo seveda bolj skromno kakor pa delo tega inštituta oziroma oddelka v prvih povojnih letih. Obe leta 1948 ustanovljeni inštituciji obstajata še danes, čeprav sta se spremenili imeni in deloma tudi program dela; delo Muzeja narodne osvoboditve nadaljujeta danes celo dve različni inštituciji, Muzej ljudske revolucije Slovenije in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. V tem referatu sem se omejil na dobo do 1948 — in predvsem do 1945 — in poskušal povedati, kaj je mogoče trditi in kaj je ostalo še nepojasnjeno. Odgovor na vprašanje, kako se je delo v vseh teh ustanovah razvijalo naprej po letu 1948, uspešno ali neuspešno, s pozitivnimi ali negativnimi posledicami, pa ni več stvar mojega referata; prepustiti ga moram drugim referentom in diskusiji.

Janez Vipotnik

Pozdravni govor

Spoštovane tovarišice in tovariši!

Slavimo jubilej inštituta, ki je bil ustanovljen med narodnoosvobodilnim bojem, jubilej znanstvenega in hkrati političnega dejanja, ki bi mu v razmerah, v kakršnih je do njega prišlo, težko našli kaj podobnega drugod po svetu. Ustanovitev tega znanstvenega inštituta v času, ko so grmeli topovi in je v surovem boju slovenskega človeka in naroda s sovražnikom šlo zob za zob in glavo za glavo, potrjuje, da se je osvobodilno gibanje v izjemnih pogojih vojne globoko zavedalo pomena znanosti. Že takrat je računalo s tem, da je razvoj nove družbe v veliki meri odvisen od znanstvenih osnov in znanstvenega preučevanja.

Čeprav je znanstveni inštitut spočetka obdeloval tudi važna vojaško tehnična vprašanja, ki so koristila narodnoosvobodilnemu boju, je bila njegova poglobljena dejavnost vendarle obrnjena k povojnemu razvoju nove socialistične družbe. To delo znanstvenega inštituta je bil prvi zarodek znanstvenega obravnavanja prihodnje ureditve socialistične Slovenije. Posebno skrb je inštitut posvečal pravičnim mejam povojne Slovenije z najširšega narodnostnega, političnega, gospodarskega in strateškega vidika. S tem delom je inštitut pripravil nadvse pomembno osnovo za kasnejšo diplomatsko akcijo na mirovni konferenci.

Partizanskemu inštitutu gre nadalje zahvala, da je začel zbirati dokumentacijo narodnoosvobodilnega boja, ki se je po osvoboditvi nenehno izpopolnjevala. Od takratnih začetkov do danes je zbranih nad 6 milijonov raznih dokumentov.

Znanstveni inštitut je lahko opravljal svoje pomembno poslanstvo predvsem zavoljo udeležbe številnih kulturnih delavcev v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju, ki je bilo sposobno ob svojem programu zajeti na široko vse, kar je bilo progresivnega v slovenskem narodu. Mnogi med kulturnimi delavci, ki so se že prej uveljavili v znanstvenem življenju, so postali zdaj sodelavci inštituta. Njegovi uspehi so temeljili na enotni volji iskanja najboljših poti in hkrati na delu, ki je bilo prežeto z duhom svobodnega razpravljanja, s strpnostjo do različnih pogledov, s spoštovanjem svobodnega znanstvenega mišljenja in ustvarjanja.

Znanstveni inštitut se je po vojni preimenoval in reorganiziral glede na naloge, ki jih je zastavljal novi čas. Njegovo dediščino so pravzaprav prevzele tri ustanove: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Inštitut za narodnostna vprašanja in Muzej ljudske revolucije.

S tem je bila končana prva etapa njegovega delovanja, toda končana bolj po organizacijski plati kakor pa po nalogah in njihovi vsebini. Ne glede na to je delo, ki ga je opravil inštitut med vojno, izredno pomembno, lahko bi rekli enkratno poglavje ne samo znanosti kot take, pač pa — kot sem že poudaril — celotne usmeritve mladih socialističnih sil, ki so tako oborožene z znanostjo in sposobnostjo revolucionarne akcije stopale v prihodnost. Znanstveni inštitut in njegovi nasledniki so nam s svojim delom omogočili, da lahko dokumentirano ohranjamo pravo podobo našega revolucionarnega boja in zgodovine delavskega gibanja.

Socialistična revolucija, ki je zmagala zaradi politične aktivizacije množic v narodnoosvobodilnem boju, je ustvarila možnost, da najširše plasti ljudstva v nenehnem prizadevanju oblikujejo svoj današnji in jutrišnji dan. Znanost človeka osvešča in mu omogoča, da se orientira v iskanju nadaljnje poti svojega razvoja. V tem pogledu mu je lahko v izrazito pomoč prav preučevanje novejše nacionalne zgodovine in sodobne zgodovine delavskega gibanja. Marsikaj je bilo že opravljeno ali začeto. Zdi pa se nujno, da bi hitreje in bolj na široko nadaljevali tudi v tej smeri.

So problemi, ki je napredno zgodovinopisje nanje dolžno pokazati: kaj in kdo je v preteklosti napredek omogočal, pospeševal, kaj in kdo zaviral in zanikal. Katere so bile najgloblje gibalne sile napredka in katere so se napredku postavljale po robu. A zgolj suha informacija ne zadošča. Spoznavati lastno preteklost, iskati in najti do nje pravo distanco in jo vrednotiti, vse to je izrednega pomena tudi kot pouk k privzganju splošnega aktivnega odnosa človeka do družbe, ki v njej živi. Le tako lahko današnji človek spoznava naloge sodobnosti in zaznava potrebe prihodnosti. Po zaslugi dialektične metode zgodovinske raziskave in ocene prelomnih razdobj v slovenski preteklosti, po zaslugi objektivne presoje družbenopolitičnih odnosov, ki so se iz te preteklosti rodili in obstajali, je bilo mogoče v najusodnejših letih slovenske zgodovine, v narodnoosvobodilnem boju, ubirati in določati pravilno politiko.

Pretežna usmerjenost slovenskega zgodovinopisja k starejšim in najstarejšim obdobjem je imela svojo pomembno vlogo zlasti v času, ko je bilo potrebno in aktualno, da tudi z zgodovinsko argumentacijo dokažemo samobitnost slovenskega naroda, strnjenost in enotnost njegovega ozemlja.

Ob tej pomembni nalogi so znanstveno rastle generacije slovenskih zgodovinarjev. Ko danes govorimo o družbeno zavzetem zgodovinskem raziskovalnem delu, s tem ne mislimo, da bi zanemarjali starejša obdobja naše zgodovine. Še manj pa, da bi zanemarjali našo novejšo zgodovino, zlasti zgodovino narodnoosvobodilnega boja, pa tudi ne četrto stoletja, odkar živimo v novi socialistični družbi. Starejša in novejša zgodovina si zmerom podajata roko, brez prve ni druge, zgodovinopisje pa je kot znanost nedeljiva.

Nesporno se zgodovina našega narodnoosvobodilnega boja preučuje z veliko prizadevnostjo. Doseženi so pomembni rezultati, o čemer priča obsežna bibliografija, obilica spominske literature, znanstvenih razprav, disertacij, zbornikov in podobnega. Očitno pa bi bilo potrebno in koristno stopnjevati napore in združiti prizadevanja, da bi prišli hitreje do sintetičnega znanstvenega dela, ki bo dalo celoten kritičen pregled narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Prva stopnica k temu bi bilo že to, da bi do zadnjega drobca zbrali takšno vseobjemajoče gradivo, ki bi omogočilo, da bi se na njegovi osnovi dokopali do omenjenega kompleksnega zgodovinskega pregleda. Predvsem pa je treba upo-

števat i idejnopolitično izpoved generacije, ki je še tu in je na svojih ramenih nosila vso težo narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

Kritika zgodovinarja še ni povedala zadnje besede o že zbrani obsežni spominski literaturi, pri kateri prihaja ponekod seveda brez zlonamernosti tudi do izkrivljanja zgodovinskih dejstev, do subjektivnega, dvodimenzionalnega, črnobelega obravnavanja in podobnega. Rekel bi, da smo v nekakšni tekmi s časom: kar najhitreje in kar največ bi morali zbrati gradiva in podatkov. Tudi to bi prispevalo k čimbolj objektivni analizi pglavitnih gibalnih sil osvobodilnega in revolucionarnega boja.

V tem trenutku je naloga, da bi dobili celovito zgodovino narodnoosvobodilnega boja, še pomembnejša zaradi tega, ker se nekateri ljudje zunaj pa tudi doma že nekaj časa trudijo, da bi zmanjšali pomen narodnoosvobodilnega boja, predvsem pa zameglili zgodovinska dejstva o tem, kdo je bil dejanski nosilec tega boja. Namen takšnih poizkusov je: znikati vodilno vlogo komunistov in delavskega razreda v najusodnejšem obdobju našega naroda; izmaličiti dejansko vlogo in vsebino Osvobodilne fronte; izkrivljati potek dejanskega dogajanja s sklepi na osnovi okrnjenega gradiva in dokumentov, namesto da bi se na osnovi temeljito proučene dokumentacije zgodovinsko ovrednotila celota in bistvo dogajanja; preveličevati pomen skupin in posameznikov, ki jih je zgodovinski razvoj obsodil; preveličevati nekatera dogajanja tako, da bi ustrezalo temu, kar je kdo takrat sam mislil o sebi, ne pa kaj je bil in kaj je v gibanju v resnici pomenil; napadati plodove narodnoosvobodilnega boja s poudarjanjem nasilja, ki je neizogibno zlo vsake vojne.

Zgodovina delavskega gibanja nikakor ni ožje, specialno področje naše novejše nacionalne zgodovine. Takšno pojmovanje bi odrekalo odločujoči pomen delavskemu gibanju za celotni nacionalni politični razvoj.

Misel o neločljivi povezanosti slovenske nacionalne prihodnosti z delavskim gibanjem, z gibanjem naših delavcev-proletarcev, misel, ki jo je pred dobrimi petdesetimi leti izrekel Ivan Cankar, je posebnega pomena tudi za slovensko zgodovinopisje. Ta misel predvsem pomeni, da o Slovencih v dvajsetem stoletju ne moremo povedati nič zares tehtnega in dejanski logiki zgodovinskega dogajanja ustreznega, če v slovenskem delavskem gibanju ne vidimo čedalje bolj osrednji element naše nacionalne zgodovine. Ta element je postajal toliko bolj odločilen, kolikor bližji je bil čas, v katerem ni bila ogrožena samo slovenska kulturna individualnost, marveč sam obstoj Slovencev kot naroda. S prehodom v razdobje naše socialistične graditve je usodna povezanost slovenskega naroda in njegove prihodnosti z zgodovinskim interesom delavskega razreda in pa zavest o tej povezanosti postala stvar četrstoletne ustvarjalne prakse. O zgodovini našega delavskega gibanja je bilo doslej napisanih dosti razprav, monografskih študij itd., pomembnih glede na zbrano gradivo in znanstvene sklepe, vendar se vse te razprave gibljejo največkrat na sorazmerno ozkih odsekih naše novejše in najnovejše zgodovine. Med nalogami, ki jih zlasti mora imeti pred očmi prireditelj današnjega posvetovanja, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pa tudi vse slovensko zgodovinopisje, je sistematično obdelovanje te zgodovine, zgodovine slovenskega delavskega gibanja v njegovi organski povezanosti z vso našo nacionalno zgodovino in mu dati tisto mesto, ki mu v slovenski nacionalni zgodovini dejansko gre.

Na temelju zbranega zgodovinskega gradiva bo treba še podrobneje in še določneje osvetljevati dejanska razmerja med delavskim gibanjem v raznih

razdobjih njegovega razvoja, zlasti pa v najnovejšem razdobju, ko je njegov prvi protagonist postala komunistična partija, in pa med drugimi političnimi silami slovenske družbe. Globlje osvetljevanje dejanske fiziognomije posameznih socialnih in političnih akterjev zgodovinskega dogajanja na Slovenskem bo hkrati omogočilo ostrejšo razločevanje med reakcionarnimi in progresivnimi, revolucionarnim v slovenski nacionalni preteklosti. Menda je odveč dokazovati, da gre za čisti nacionalizem, če si zgodovinar prizadeva, da bi »utemeljil«, opravičil in upravičil vse, kar je v preteklosti nastopalo v imenu »obrambe slovenstva«, samo zato, ker je bilo slovensko in je imelo za nosilce ljudi slovenskega rodu. Kakor zgodovina slehernega naroda, tako je tudi slovenska nacionalna zgodovina hkrati zgodovina nenehnega boja med silami družbene reakcije in napredka, boja, katerega izid je v vsakem zgodovinskem razdobju usodno vplival na nadaljnje življenje in rast naroda kot socialno-ekonomske, politične in kulturne individualnosti. To še prav posebej velja za novejšo in najnovejšo zgodovino slovenskega naroda z njenimi prelomnimi letnicami 1848-49, 1918—1921 in 1941—1945, da ne govorimo o vseh peripetijah naše razvojne poti, ki smo jo prehodili v zadnjih petindvajsetih letih, in na kateri se je slovenski narod prvičkrat konstituiral kot enakopraven in samostojen dejavnik v naši socialistični skupnosti narodov.

Nedvomno sodi med zasluge marksistične družbene misli na Slovenskem to, da se je uprla romantizmu in nacionalizmu pa tudi pritličnemu pozitivizmu v slovenskem zgodovinarstvu, odkrivala dejanske zveze med posameznimi pojavi slovenskega družbenoekonomskega, političnega in kulturnega življenja v različnih obdobjih naše zgodovine, zlasti pa v devetnajstem in dvajsetem stoletju, zveze, ki so dotedanjemu zgodovinarstvu ostale večidel skrite ali pa jih je iz tega ali onega razloga rajši obšlo. Delo, kakršno je, denimo, spis tovariša Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, ki je prvičkrat izšlo ravno pred tridesetimi leti, je — vzeto v celoti — primer uspešnosti in učinkovitosti raziskovalnih metod zgodovinskega materializma. Tu ne gre samo za ugotavljanje glavnega toka in tendenc v zgodovinskem nastajanju slovenskega naroda, marveč hkrati tudi za napotila, ki so se avtorju izoblikovala iz poznavanja hudih zgodovinskih preizkušenj in izkušenj, za napotila, ki so bila velikega praktičnega pomena za vso strategijo in taktiko slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja v letih 1941—1945. Zelo kratkovidno bi bilo, če bi se tem dosežkom marksistične družbene misli na Slovenskem danes odrekli, zlasti če proti njim nimamo prav nobenih prepričljivih argumentov, razen tistih, ki slovensko zgodovinarstvo vlečejo nazaj, v pozitivnem, v nacionalno romantiko in podobno. Nasprotno, iz dosedanjih izkušenj sodeč bi bilo zelo koristno in prav, da že na doseženem gradimo naprej.

V okviru celotnega znanstvenega pregleda narodnoosvobodilnega boja čaka zgodovinarje posebej še obdelava Osvobodilne fronte. Osvobodilna fronta je zrasla na pobudo Komunistične partije. Komunistična partija je bila takrat edina realna družbena sila, ki je bila sposobna organizirati boj zoper okupatorje, združiti sile slovenskega naroda v odporu zoper fašizem in v boju za socialno osvoboditev. V usodnem obdobju zgodovine slovenskega naroda je dejansko s svojo revolucionarno akcijo izražala interese in težnje vseh pozitivnih sil svojega naroda in še posebej delavskega razreda, tesno povezanega z delovnimi kmeti in napredno inteligenco. Na te interese in težnje se je oprla tudi Osvobodilna fronta, ki je v njej delavsko gibanje pod vodstvom Komunistične

partije imelo odločujočo vlogo v boju za osvoboditev. V takšnih okoliščinah se je delavsko gibanje povezovalo v Osvobodilni fronti z vsemi drugimi sloji in progresivno usmerjenimi skupinami. Ob programu Osvobodilne fronte je bila ustvarjena izjemna enotnost vseh delovnih ljudi. Danes bi hoteli nekateri — seveda s kratkovidnimi političnimi ambicijami — drugače prikazovati vlogo Komunistične partije v Osvobodilni fronti, radi bi zmanjšali pomen vloge partije v njej in povečali pomen drugih skupin ali posameznikov. Tak poizkus prevrednotenja zgodovine je sam po sebi brez podlage in niti najbolj naivni glavi ne more služiti kot prepričljiva razlaga za prav tako kratkovidno in vnaprej obsojeno politično špekulacijo, ki bi danes iz Socialistične zveze — naslednice Osvobodilne fronte — hotela izločiti komuniste. Temeljita zgodovinska obdelava nastanka, razvoja in rasti Osvobodilne fronte, ki še čaka znanstvenike, pa bi pokazala ne le dejansko razmerje sil, marveč bi posredovala tudi analizo notranjih bojev v Osvobodilni fronti, bojev, ki so utrjevali njeno enotnost, in pri tem tudi vlogo Komunistične partije. Vse to je prava vsebina Osvobodilne fronte.

Način razpravljanja o zgodovinskih dogajanjih, kot je današnje posvetovanje, je nedvomno koristno. Inštitut je s svojim načinom dela že doslej opravil veliko pomembnega, na primer s simpozijem o Osvobodilni fronti in podobnim. Seveda pa je za takšno delovanje inštituta treba ustvariti tudi ustrezne delovne pogoje, ustanoviti predvsem centralni znanstveni dokumentacijski center za zgodovinopisje, ki bo lahko pozneje postal del znanstvene centralne slovenske dokumentacije. Podpirati je treba težnjo, da bi tudi na področju znanstvenega dela v družbenih vedah prišli do sodobnejše organizacije, zlasti znanstvene dokumentacije, ki bo služila tako znanstvenemu delu kakor drugim potrebam.

Nasploh pa moramo pri urejanju novih odnosov na področju znanosti dvigniti pomen družbenim vedam in na samoupravni osnovi zagotoviti njihovo organsko rast.

Inštitut bi moral postati aktivnejši koordinator za preučevanje delavskega gibanja. Njegovo vlogo in pomen v našem zgodovinopisju je treba okrepiti. Da bo lahko uspešno izpolnil to nalogo, mu bo treba materialno in kadrovsko pomagati. S plodnim idejno trdnim znanstvenim delom bo inštitut lahko zmerom znova opravičil svoj obstoj in dosegel priznanje slovenske javnosti, priznanje, ki mu ga ob današnjem jubileju tudi za preteklo delo z vso upravičenostjo izrekamo.

Bogdan Osolnik

10 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in njegovo mesto v slovenskem zgodovinopisju

Iz nekdanjega Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, ki je bil ustanovljen na slovenskem osvobojenem ozemlju pred 25 leti, je neposredno izšel tudi Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ustanovljen je bil namreč s spojitvijo Zgodovinskega arhiva pri CK KPS in dela Muzeja narodne osvoboditve, ki je bil obenem z Inštitutom za narodnostna vprašanja neposredni dedič in naslednik partizanskega inštituta.

Z ustanovitvijo inštituta naj bi se odpravila dotedanja razdrobljenost, neačrtnost in nepovezanost dela na področju zgodovine delavskega gibanja, opravila združitvev pomožnih ustanov, kot so knjižnice, arhivi in fototeke, zlasti pa naj bi se pritegnil širši krog sodelavcev k obravnavi problematike, ki je bila v slovenskem zgodovinopisju zanemarjena. Uresničenje te zamisli je pospešilo razpoloženje, ustvarjeno ob 40-letnici Zveze komunistov, ko se je pokazalo večje zanimanje za zgodovino delavskega gibanja, kar je tudi olajšalo reševanje raznih praktičnih vprašanj v zvezi z ustanovitvijo, kot so vprašanje prostora, finančnih zadev in podobno.

Z uredbo z dne 10. julija 1959, je bil inštitut ustanovljen, »da znanstveno proučuje delavsko gibanje, delovanje Komunistične partije in ljudsko revolucijo na slovenskem ozemlju ter socialistično graditev v Sloveniji«. Obenem naj bi inštitut opravljal tudi druge naloge, kot so: zbiranje in urejanje arhivskega in spominskega gradiva, čuvanje muzejskih predmetov, organizacijo razstav, izdajo znanstvenih, strokovnih in poljudnih publikacij itd.

Že od vsega začetka se je tako vsiljevalo vprašanje, kakšen naj bo odnos med temi nalogami: ali naj inštitut predvsem ureja gradivo in nadaljuje z njegovim zbiranjem in obdelavo, obenem pa služi propagandno publicističnim namenom, zlasti v zvezi z raznimi proslavami in obletnicami, ali naj po vsebini dela postane zares znanstven zavod, žarišče za razvoj zgodovinopisja moderne dobe s težiščem na razvoju delavskega gibanja.

Tekst uredbe dokazuje, da je bila od vsega začetka prisotna težnja ustanoviteljev — čeprav pri ustanovitvi ni sodelovala univerza —, da inštitut postane znanstvena ustanova. Toda v praksi se je pokazalo, da je prehod od zbiranja gradiva, izdajanja zbornikov in pisanja publicističnih člankov na znanstveno raziskovanje sila težak proces, še posebej glede na kadrovsko strukturo, ki je nastala z združitvijo dveh kolektivov in se tudi pozneje ni bistveno spremenila.

Konec leta 1960 je inštitut imel 81 stalnih uslužbencev in 16 honorarnih. V tem številu je bilo samo 16 uslužbencev s strokovnimi in znanstvenimi na-

zivi, v ostalih pa 27 iz upravne stroke, 14 pisarniške, 18 pomožne, 2 prosvetne itd. Razen tega so strokovni razvoj inštituta ovirale še druge motnje, o katerih pravi poročilo za leto 1960: »Vsakodnevne naloge, povezane s potrebami političnih organizacij, kulturnoprosvetnih ustanov in posameznikov, so motile naše načrtno delo, posebno na strokovno-znanstvenem področju. Če pa hočemo priti do kvalitetne zgodovine revolucionarnega delavskega gibanja, potem moramo preiti čimprej od uslug in zbiranja gradiva za razne naročnike na načrtno raziskovalno delo...«.

Ko je inštitut postal 1. januarja 1961 zavod s samostojnim financiranjem, so se zaostriale tudi razmere v pogledu zagotavljanja finančnih sredstev. Inštitut naj bi si zagotovil dohodek iz sklada Borisa Kidriča izključno z znanstveno raziskovalnimi nalogami. Ker za večja dela še ni bil usposobljen, je svoje sodelavce angažiral predvsem na ožjih in manj zahtevnih temah. K raziskovalnemu delu je bil prisiljen pritegniti tudi sodelavce, ki niso bili zgodovinarji. Poleg tega je razvil lastno založniško-komercialno dejavnost v pričakovanju, da bo mogoče s publikacijami ustvariti večja sredstva. Tako je prišlo do nadaljnega povečanja upravnega oziroma komercialnega aparata. Kljub velikim naporom so ostali zlasti finančni rezultati lastne založniške dejavnosti skromni, množila pa se je vrednost knjižne zaloge v skladiščih.

Zaradi vsega tega razmere v inštitutu niso bile ugodne za razvoj znanstvenega dela. Različnost pogledov in interesov ljudi je objektivno ustvarjala trenja in napetost, kar se je še posebej kazalo pri urejanju notranjih razmer in tem razdobju prehoda iz budžetskih na nove samoupravne odnose. O problemih inštituta je sredi leta 1961 razpravljala Zgodovinska komisija CK ZKS. Podprla je zahtevo muzejskega oddelka, da se odcepi. Iz njega naj bi nastal Muzej revolucije, s tem da bi razširil svoje tematsko področje na delavsko gibanje in postal osrednja muzejska institucija te vrste na Slovenskem.

Marca 1962 je proučevala razmere v IZDG tudi komisija Izvršnega sveta. Tudi ta je ugotovila, da je nujno potrebno, da se inštitut in muzej ločita in posvetita vsak svojim nalogam. Inštitut naj bi se postopoma razbremenjeval vseh dejavnosti, ki niso nujne za njegove raziskovalne naloge; ostala naj bi mu le še priročna knjižnica. Arhiv naj bi se čimprej organiziral kot oddelek Arhiva Slovenije, brž ko dobi Arhiv Slovenije možnost, da ga prevzame in vzdržuje. V perspektivi naj bi se inštitut formiral kot zavod, ki mu je glavna dejavnost raziskovanje, vse drugo pa naj služi samo tej dejavnosti.

Takratno začasno vodstvo inštituta je sprejelo predlog komisije o ločitvi muzeja in o ustanovitvi skupnega konzorcija za izdajanje Zbornika fotografskih dokumentov. Ni pa sprejelo predloga Izvršnega sveta, da bi se od inštituta ločila arhiv in knjižnica z argumentacijo, da bi bilo to v nasprotju s pravnimi akti, s katerimi je bil IZDG ustanovljen, in da bi tudi sicer ločitev ne pomenila za Izvršni svet nekakršne razbremenitve, ker bi ta moral poskrbeti za njuno delovanje v okviru druge proračunske ustanove.

Iz današnje perspektive se nam kaže to stališče upravičeno. Brez dvoma je smotrno, da arhiv ostane kot samostojna enota v sklopu inštituta vse dotlej, dokler traja njegovo urejanje in dopolnjevanje. Ker gre za poseben arhiv iz vojnega in predvojnega obdobja, ki je nastajal v razmerah ilegalnega revolucionarnega dela, je potrebno mnoge dogodke šele dokumentirati, mnoge dokumente pa dešifrirati, opremiti s potrebnimi pojasnili in podatki, da bi lahko služili bodočemu zgodovinarju kot čimbolj verodostojen in uporaben vir. V tem

poslu pa se delavec v arhivu in delavec v raziskovalni enoti našega inštituta nujno med seboj dopolnjujeta. Arhiv IZDG se še vedno ureja in dopolnjuje z novimi fondi, ki se nanašajo na njegovo problematiko.

Tudi knjižnica je funkcionalno povezana z raziskovalnim delom inštituta ne le v procesu obdelave posameznih vprašanj, ampak tudi pri sestavljanju bibliografij in druge dokumentacije sploh, ki naj služi širšemu krogu zgodovinarjev. Zato naj bi se razvila v specializirano strokovno knjižnico, ki bi se stalno in sistematično dopolnjevala z ustrežno literaturo in služila vsem, ki se ukvarjajo z zgodovino delavskega gibanja in moderne dobe na sploh.

Ločitev Muzeja revolucije je sprožila vrsto vprašanj v pogledu razmejitve delovnega področja in razdelitve materiala, zlasti arhiva in biblioteke, od katerih še danes niso nekatera dokončno rešena. Vendar kaže, da je osamosvojitve pozitivno vplivala na razvoj obeh ustanov, saj je vsaki od njih omogočila osredotočenje energij na specifične naloge.

Inštitut je začel graditi svoj dolgoročni delovni načrt na bolj realnih temeljih. V spoznanju, da bo pisanje zgodovine ljudske revolucije na Slovenskem zahtevalo daljši čas in širše sile, si je inštitut zastavil vrsto nalog, ki naj ustvarijo šele podlago za tako zahtevno delo. Lotil se je predvsem izdajanja virov za zgodovino. Prevezel je izdajanje edicije: »Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Slovenije« v slovenščini. Začel je izdajati Dokumente ljudske revolucije, edicijo najvažnejših dokumentov o političnem razvoju in graditvi ljudske oblasti v letih vojne in pripravljati zbirko dokumentov iz zgodovine delavskega gibanja med obema vojnama. Lotil se je rekonstrukcije pomembnejših dogodkov iz NOB in revolucije, ki so bili manj znani, posebej pa rekonstrukcije politične in vojaške organizacije. Pospetil je obdelavo in izdajanje kronologij in bibliografij in obdelavo vrste ožjih pa tudi širših tem iz ljudske revolucije. Začel je s sistematičnim anketiranjem borcev iz 1941 zaradi ugotovitve politične in socialne strukture partizanskih enot v prvem letu vojne. Vse to delo je močno zavirala fluktuacija kadrov. Tudi finančne težave se z leti niso zmanjšale, temveč so postale vse bolj kritične. Nestabilnost in nizko stanje osebnih dohodkov so pospešili odhod nekaterih sposobnih sodelavcev, zlasti pa destimulirali prihod novih kadrov. Prišlo je do ukinjanja delovnih mest in omejevanja izplačila osebnih dohodkov in zmanjkalo je sredstev za knjižnico, mikrofilmanje in laminiranje, za odkup spominov in arhivskih materialov iz privatnih zbirk itd. Organi upravljanja in vodstvo inštituta so večino delovnega časa posvetili finančnemu položaju inštituta. Do najhujše zaostritve takega stanja je prišlo spomladi 1967, ko so bila inštitutu občutno zmanjšana sredstva iz proračuna in iz sklada Borisa Kidriča, ne da bi njegovi samoupravni organi imeli možnost obrazložiti in braniti svoje zahteve in predloge.

Samoupravni organi so po obravnavi nastalega položaja sprejeli 4. marca 1967. Spomenico, s katero so ustanovitelja opozorili, da je inštitut prišel do kritične točke, ko mu je treba pomagati ali pa ga razpustiti. Z vso odgovornostjo je svet v širšem sestavu ugotovil, da ne gre le za višino finančnih sredstev, ampak tudi za odnos do zgodovinopisja nasploh, še posebej do nalog, ki jih mora izpolnjevati zavod, kakršen je IZDG. Svojo Spomenico so zaključili z naslednjo ugotovitvijo:

»Samoupravni organi inštituta so sicer mnenja, da je eksistenca inštituta potrebna, da je to tudi pravica slovenske kulture, vendar se obračajo na Skupščino SR Slovenije s prošnjo, da kulturnoprosvetni zbor na eni od svojih sej

pretrese zgoraj navedena vprašanja in naloge Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Na temelju obravnave naj odloči, ali bo podprl obstoj inštituta in omogočil njegovo raziskovalno delo z vsemi potrebnimi pogoji, ali pa naj sklene, da se inštitut kot znanstveno raziskovalna ustanova ukine. V takem primeru naj vodilni družbeno politični organi tudi prevzamejo odgovornost za posledice, ki bi jih tak ukrep pomenil za razvoj slovenske kulture...».

Oba ustanovitelja, CK in Izvršni svet, sta v nastalem položaju izrazila svoj interes, da se inštitut ohrani in konsolidira ter sta obljubila svojo pomoč. Izvršni svet je zagotovil dodatna sredstva, ki so omogočila izpolnitev vsaj najnujnejših nalog, npr. zaščito ogroženih arhivskih dokumentov, pospešeno mikrofilmanje itd., odplačilo zapadlih dolgov in pa izplačilo osebnih dohodkov v višini, ki je bila določena z obstoječim internim pravilnikom, čeprav so dohodki inštitutovih sodelavcev ostali — in so še danes — nižji celo od ustreznih dohodkov v šolstvu. Tudi CK ZKS je iz svojega novo osnovanega fonda za znanstveno delo in publicistiko dodelil inštitutu sredstva za nekatere naloge.

Razdobje od leta 1965/66 do danes kljub neugodnim razmeram, v katerih je inštitut deloval, lahko vendar označimo tudi kot razdobje postopne notranje konsolidacije inštituta.

Za nekakšno prelomnico v razvoju inštituta lahko štejemo naslednje ukrepe v tem času:

Novi statut iz leta 1965 je določil nov sestav sveta kot najvišjega organa upravljanja, v katerega je prišlo več notranjih članov, od zunanjih pa predstavnik Univerze in Slovenske akademije znanosti ter dva predstavnik ustanoviteljev. Svet je na svojih sestankih razpravljal o dejavnosti IZDG, izhajajoč predvsem iz širših potreb slovenskega zgodovinopisja, usmerjal letne načrte in se zavzemal za izdelavo dolgoročnega programa. Ustanovljen je bil tudi znanstveni svet, sestavljen iz predstavnikov Univerze, Zgodovinskega društva in dveh znanstvenih delavcev IZDG. Znanstveni svet je sodeloval v usmerjanju znanstvenega dela, raziskovalnega dela ter pri izvolitvah v strokovne nazive inštitutskih sodelavcev. Postopoma se oblikujejo v pogledu dodeljevanja nazivov isti kriteriji, kot veljajo na Univerzi oziroma po zakonu o znanstvenem delu za vse znanstvene inštitucije. Zaostril se je režim sprejemanja novih delavcev in njihove usmeritve v znanstveno delo.

Novi sestav svetov je omogočil boljše sodelovanje z Univerzo in Akademijo znanosti pa tudi sicer povezal delovanje inštituta s širšim krogom zunanjih sodelavcev. Inštitut je organiziral dva znanstvena simpozija: simpozij o OF ob 25-letnici njene ustanovitve in posvetovanje ob 50-letnici Oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KP Slovenije. Sodelovanje z zunanjimi sodelavci se zrcali tudi v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja in v drugih izdajah inštituta. Inštitut se je odrekel lastni založniški komercialni dejavnosti in poverja izdajanje knjig slovenskim založbam. Po ustanovitvi Partizanske knjige je tudi tehnično organizacijske posle za vse lastne edicije pa tudi za razprodajo stare zaloge prepustil temu knjižnemu servisu.

Zaostreni pogoji delovanja v času uvajanja gospodarske in družbene reforme so silili samoupravne organe k maksimalni štednji in k odkrivanju tako imenovanih notranjih rezerv. Inštitut je zožil svojo organizacijsko strukturo na tri enote: znanstveno-raziskovalno, arhivsko in na splošno službo. V znanstveni enoti je 16 delavcev, v arhivski s knjižnico 9, v splošni službi pa 10 delavcev

v rednem delovnem odnosu, od teh 5 v tajništvu in računovodstvu, 5 pa za vzdrževanje hiše.

Z vsakoletnim delovnim načrtom inštitut postopoma oblikuje svoj trajnejši program dela, ki teži za tem, da se iz nalog njegovih sodelavcev oblikujejo širše celote, za katere je zainteresirano slovensko zgodovinopisje. Vendar je vedno bolj jasno, da izdelava perspektivnega programa in dokončne fizionomije inštituta zahteva neke odločnejše posege v urejanje njegovega položaja v naši družbi pa tudi v njegovo notranjo organizacijo in kadrovski sestav, za to pa je potrebno predvsem ugotoviti naloge inštituta med vsemi dejavniki, ki se ukvarjajo z zgodovinopisjem naše moderne dobe, o čemer želimo še posebej govoriti na tem posvetovanju.

II.

Zadržal sem se nekoliko podrobneje pri razvoju inštituta, da bi opozoril na težave, ki so spremljale njegovo delo, pa tudi zato, da bi osvetlil dozorevanje njegovega koncepta in pogojenosti njegovega uresničevanja s kadrovskimi in drugimi rešitvami. Dovolite mi, da se zdaj še nekoliko obširneje zadržim na rezultatih 10-letnega delovanja in na nekaterih vprašanih njegove nadaljnje usmeritve.

1. Čeprav se v znanstvenem delu inštitut morda ni uveljavil tako, kot se je pričakovalo ob njegovi ustanovitvi, kljub temu lahko rečemo, da njegov prispevek k zgodovinopisju naše novejši dobe, zlasti NOB, ni majhen. Bibliografija inštitutovih sodelavcev, ki smo jo izdali ob 10-letnici, zajema 660 naslovov in omogoča točnejšo oceno opravljenega dela.

Naj opozorim samo na spisek 45 knjig, ki jih je izdal inštitut ali so jih napisali njegovi sodelavci. Med njimi je 9 letnikov Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, 9 knjig Dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni v Sloveniji, 4 knjige Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji, 5 knjig Zbornika fotografij, ki ga je izdal IZDG skupaj z Muzejem ljudske revolucije. Zunaj zbirke Dokumentov ljudske revolucije je v posebni knjigi izšla korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča z naslovom »Jesen 1942«. Med samostojnimi deli inštitutovih sodelavcev sta dobili z nagrado Sklada Borisa Kidriča visoko priznanje deli dr. Toneta Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1943 in Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 do 1945. Sodelavci IZDG so prejeli za svoje delo tudi več drugih nagrad: 3 dela so bila nagrajena s Kajuhovo nagrado, 3 z nagrado Vstaje, 3 dela so dobila nagrade OF, 2 deli pa nagrade rep. sekretariata za prosveto in kulturo za učbenike. Inštitut je omogočil nastanek ali vsaj izdajo več del svojih zunanjih sodelavcev. Med njimi naj posebej omenimo knjigi, ki sta izšli ob 50-letnici ZK: Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno dr. Marjana Britovška in študijo Franceta Klopčiča o nastanku Komunistične stranke v Sloveniji z naslovom Velika razmejitev. Med sistematičnimi pregledi naj opozorimo na historično bibliografijo dr. Franceta Škerla za 15 povojnih let, na Bibliografijo slovenskega marksističnega tiska od leta 1920 do 1941, Kronološki pregled zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem med vojnama, in Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem od 1868 do 1969, ki so ga sestavili sodelavci inštituta, izdal pa Republiški svet zveze sindikatov Slovenije.

V pripravi učbenikov in pomožne šolske literature za pouk zgodovine sta sodelovala dr. Škerl s svojo Zgodovino za 8. razred osnovnih šol in Štefka Zadnikova z zbirko virov.

V že omenjenem bibliografskem pregledu ni zajeta vrsta nalog, ki so jih sodelavci inštituta opravili za sklad Borisa Kidriča, a še niso bila izdana. Nekatere od teh monografij so del obsežnejših zgodovinskih študij, nekatere pa se omejujejo predvsem na obdelavo dokumentov določenega razdobja ali na rekonstrukcijo posameznih dogodkov in bodo olajšale delo na obdelavi širših zgodovinskih kompleksov.

Iz bibliografskega pregleda se prav tako vidi, da sta pomen in kvaliteta objavljenih del zelo različna. To ni samo odsev stanja strokovne usposobljenosti inštitutovih sodelavcev, ampak govori tudi o raznovrstnosti njihovega udejstvovanja. Poleg monografij, ki pomenijo sistematično obdelavo in pregled nad nekim problemom in pogoj za nastanek širših sintez, je med objavljenimi deli tudi veliko prispevkov vzgojnega in poljudnoznanstvenega pomena, pa tudi čisto prigradnih, ki so nastali ob raznih obletnicah, proslavah in podobno. Vendar sodelovanje inštitutovih sodelavcev v časopisju, radiju in televiziji — čeprav seveda ni primarna naloga inštituta, pomeni tudi nujen prispevek k obravnavi zgodovinskih tem v naši publicistiki in v kulturnem življenju nasploh, prispevek k večji navzočnosti zgodovine v našem družbenem življenju. Inštitutovi sodelavci so sodelovali tudi v strokovnih zgodovinskih revijah, pri organizaciji tematskih razstav in v urejanju muzejev z gradivom in z izdelavo scenarijev, pri šolskem filmu, v mladinskih vzgojnih edicijah in podobno.

Še posebej naj omenimo prispevke sodelavcev inštituta v enciklopedijskih in leksikografskih delih in njihovo sodelovanje v raznih podobnih inozemskih edicijah. Sodelovali so na posvetovanih zgodovinarjev in arhivarjev Jugoslavije pa tudi na nekaterih kongresih v tujini npr. kongresih evropskega odporiškega gibanja, v zadnjih letih pa tudi na stalnem seminarju o delavskem gibanju v Linzu. Inštitut sodeluje z izmenjavo uslug, knjig, podatkov in materialov z nekaterimi sorodnimi inštitucijami v inozemstvu, zlasti pa se nanj obračajo z raznimi vprašanji predvsem glede virov sorodne inštitucije iz Italije in Avstrije.

2. Bibliografija govori tudi o neuglašenosti znanstveno raziskovalnega dela v inštitutu, ker vsebuje večinoma individualna dela, ki so nastajala največkrat zunaj nekega skupnega načrta, ki naj bi privedel k zaokroženi zgodovini delavskega gibanja in revolucije na Slovenskem. Če se je pričakovalo od inštituta, da bo dal slovenski kulturi že v nekaj letih tako kompleksno delo, potem moramo seveda ugotoviti, da smo od tega še precej daleč. Razlogov za to je več. Enega smo že omenili: to je sistem financiranja, ki je stimuliral prevzemanje posameznih nalog za razne interesente, s tem tudi disperzijo sil. Vendar moramo omeniti še druge.

Inštitut je bil precej dolgo vključen v Zvezni načrt za obdelavo zgodovine delavskega gibanja in revolucije v Jugoslaviji. Sodeloval je pri delu za Pregled zgodovine ZKJ, ki je izšel v slovenščini leta 1963 z dopolnitvami in popravki. Na osnovi zveznega programa si je inštitut zastavil naloge, s katerimi naj bi zajel vso problematiko od konca prejšnjega stoletja do konca druge svetovne vojne. Vendar se je to pokazalo za nerealno zlasti v pogledu zastavljenih rokov, čeprav so v programu sodelovali tudi nekateri najbolj kompetentni zunanji sodelavci. Pokazalo se ni le, da manjka sil, ampak tudi, da je za tako sintetično

obdelavo zgodovine delavskega gibanja v Jugoslaviji in na Slovenskem potrebno poprej opraviti še dosti poprejšnjega dela.

Na posvetovanjih zgodovinarjev iz vse Jugoslavije, ki so bila posvečena posameznim obdobjem in metodološkim problemom v zgodovini delavskega gibanja, so končno ugotovili, da je najprej treba opraviti še mnogo raziskav, zlasti glede na specifičnosti razvoja v posameznih republikah² in šele potem preiti k sintezi za vso Jugoslavijo. Obenem je bilo ugotovljeno pomanjkanje bibliografij, pregleda arhivskih fondov; od katerih so nekateri v inozemstvu, in drugih virov. Pokazalo se je, da se je treba orientirati najprej na delo, ki pomeni šele pripravo za pisanje sintetične zgodovine, vendar je neodložljivo, zlasti če želimo izkoristiti pričevanja še živih organizatorjev revolucionarnega gibanja in z njimi dopolniti zgodovinske vire.

Inštitut je opravil pomembno delo z zbiranjem memoarnega gradiva-dokumentacije, tj. pričevanj, ki ne nastajajo slučajno, ampak so plod sistematičnih razgovorov ob raziskovanju neke teme. Posebno pomembno delo je bilo opravljeno v prvih letih obstoja inštituta, ko je bilo zbranih več sto pričevanj udeležencev predvojnega revolucionarnega gibanja in organizatorjev NOB v prvih letih vojne. Poleg tega je inštitut sodeloval pri izdajanju obsežnejših zbirk, in sicer spominov organizatorjev osvobodilnega gibanja, ki so jih začeli zbirati ob 40-letnici ZK in so izdani doslej v 7 knjigah, in spominov udeležencev okto-brske revolucije. Ta pričevanja so že danes pomemben vir za obravnavo osvobodilnega boja in revolucije, ker zlasti za zgodovino revolucionarnega gibanja med obema vojnama in za prve dni vojne ni ohranjeno mnogo izvirnega gradiva. Ker gre za politično zgodovino gibanja, ki se je odvijalo v pogojih preganjanja in ilegale, je potrebno še vedno ugotavljanje dejstev, o katerih govore pisani viri, dopolnjevanje in historično osvetljevanje dokumentov, ki nosijo pečat ilegale in so nepopolni ali celo izhajajo iz krogov, ki so bili delavskemu gibanju sovražni. Za mnoge dogodke je edini vir poznejše pričevanje udeležencev, pri čemer pa je tudi nujno upoštevati nezanesljivost človeškega spomina in nevarnost enostranskega ocenjevanja, ki je pogojeno z vlogo posameznika v širšem dogajanju.

Inštitut je opravil že veliko dela v pogledu izdajanja virov, bibliografij, kronologij in z zbiranjem in izdajanjem memoarske dokumentacije. Poleg historične bibliografije, ki smo jo že omenili, in bibliografskih pregledov, ki izhajajo v Prispevkih, se inštitut že dalj časa ukvarja z načrtom za izdelavo obširne bibliografije člankov o sodobnem dogajanju v času med obema vojnama, ki naj bi dala kompleten pregled o razvoju delavskega gibanja in progresivne misli ne le iz glasil, ki so bila pod njegovim vodstvom ali vplivom, ampak tudi skozi odmeve v meščanskem tisku in v celotni politični publicistiki. Dozdaj je glavni problem bilo financiranje, saj bo to delo zahtevalo sodelovanje širšega kroga zunanjih sodelavcev in večletno delo. Z najavljeno pomočjo republiškega sveta zveze sindikatov in Centralnega komiteja ZKS se odpirajo realne možnosti za uresničenje tega projekta. Nadaljevati bo treba tudi delo na izdelavi kronologije. Že objavljeno kronologijo za čas med obema vojnama bo treba izpopolniti ne le v pogledu dogodkov, ki se nanašajo na zgodovino delavskega in ljudsko-frontnega gibanja, ampak tudi s podatki iz splošnega političnega, gospodarskega in kulturnega razvoja, oziroma vsega, kar je pomembno za politično zgodovino. Inštitut bo dokončal podrobno kronologijo dogodkov v letih NOB, ki bo gotova v prihodnjem letu; potem bo začel pripravljati kronologije povojnega razvoja

v Sloveniji. Prepričani smo, da nam bo za to delo dalo potrebne napotke tudi posvetovanje o nalogah zgodovinopisja o povojni dobi, ki smo ga preložili na prihodnje leto, da bi bilo bolje pripravljeno.

Sodelavci inštituta bodo nadaljevali zbiranje memoarske in druge dokumentacije, ki je povezano z obdelavo posameznih nalog. V pripravi nekaterih monografij se je obogatil dokumentarni material tudi z viri iz inozemstva. Med drugim so iz arhivov v Rimu dobili dokumente, ki se nanašajo na zgodovino Slovencev pod italijanskim režimom v Julijski krajini. V Prispevkih smo objavili pregled dokumentov iz dunajskih arhivov, ki se nanašajo na zgodovino delavskega gibanja v Sloveniji, kopije večjega dela teh dokumentov pa bodo v bodoče dostopne tudi v našem inštitutu. Iz ameriških arhivov smo nabavili mikrofilske kopije dokumentov iz arhiva okupatorjev.

3. Ob svoji ustanovitvi je inštitut prevzel od Muzeja narodne osvoboditve bogato arhivsko gradivo, predvsem iz časa NOB, ki je samo po sebi tudi edinstven kulturni spomenik in neprecenljivo narodno bogastvo, ne le v hrambo in urejanje, ampak tudi kot osnovo za raziskovalno dejavnost. V inštitutu naj bi se dotedanji arhiv razvil v arhiv delavskega gibanja, kar pomeni, da bi zlasti moral pridobiti gradivo delavskih organizacij in dokumente njihovega boja od začetkov njihovega organiziranega uveljavljanja do leta 1941. Računalo se je tudi s tem, da bo zbiralno področje arhiva seglo v čas po osvoboditvi in obsegalo vse gradivo o socialistični graditvi, še posebej pa o delovanju družbeno političnih organizacij. Sestavni del novega arhiva naj bi postal tudi dotedanji arhiv CK ZKS, ki je že tudi izročil inštitutu nekatere fonde in zbirke delavskih ustanov. Vendar to gradivo ni bistveno spremenilo značaja arhiva inštituta, ki je po svojem bistvu še naprej ostal arhiv za gradivo iz narodnoosvobodilnega boja. Tak bo ostal verjetno še tudi naprej. Gradivo, ki ga hrani arhiv CK ZKS, bo ta arhiv še naprej hranil, posamezne fonde pa postopoma oddajal, potem ko bodo opremljeni s potrebnimi podatki in komentarji, da bi se bodočemu zgodovinarju ohranili v čimbolj popolnem in dokumentiranem stanju. Ambicije, da bi pridobival arhivske fonde ustanov in organizacij iz obdobja socialistične graditve, se je inštitut odrekel ne samo zaradi pomanjkanja ustreznega prostora, ampak tudi zato, ker to nalogo že opravlja Arhiv Slovenije.

Vse to ne pomeni, da arhiv ni pridobival novega gradiva. Vsako leto je zbral večje ali manjše skupine raznega gradiva, dele fondov ali zbirk iz delavskega gibanja ali narodnoosvobodilnega boja, ki so jih še hranili posamezniki ali ustanove. Sprejel je tudi nekatere osebne zbirke, kakor npr. Regentovo, Brejčevo, Gustinčičevo, Potrčevo, Izidorja Cankarja itd. Poleg izvirnega gradiva je zbiral dopolnilno gradivo: spomine, podatke o organizacijah partije, OF in SKOJ v letu 1941 itd. Zbiral je mikrofilmsko gradivo iz domačih in tujih arhivov, ki se nanaša na Slovenijo. V dogovoru je s sekretariatom za notranje zadeve, da postopoma prevzame nekatere njegove fonde, pomembne za zgodovino (operativne arhive),

Arhiv inštituta je najbogatejši arhiv narodnoosvobodilnega boja Jugoslavije. Skupno ima sedaj 874,51 tm izvirnega arhivskega gradiva, to je 6.637 fasciklov, in sicer 46,49 tm (265 fasciklov) gradiva do leta 1941, 93,91 tm (817 fasciklov) gradiva o partizanskih vojaških in civilnih ustanovah, 392,90 tm (3.027 fasciklov) gradiva nemškega in italijanskega okupatorja, 55,92 tm (487 fasciklov) slovenskega kvizlinštva in kontrarevolucije, 213,64 tm (1.680 fasciklov) gradiva po letu 1945.

Sestavni del arhiva je tudi zbirka partizanskega in drugega tiska, ki obsega med drugim 1.344 številčk neperiodičnega narodnoosvobodilnega tiska in 569 številčk periodike in 2,32 tm letakov in drugega drobnega tiska.

Arhivsko gradivo je deloma ali povsem urejeno. Do konca septembra 1969 je bilo povsem urejenega 232.88 tm arhivskega gradiva (2.034 fasciklov), kar pomeni, da je dokončno urejena in popisana približno 1 tretjina gradiva. Seveda pa stanje ni enako pri vseh vrstah fondov in zbirk, ker je večina še ne povsem urejenega gradiva v italijanskem okupacijskem arhivu in v arhivih, ki so prispeli v inštitut šele kasneje po ustanovitvi. Velika večina gradiva je že urejena do take stopnje, da ga je mogoče uporabljati v znanstvene namene. Hitrejša urejanje in popisovanje ovira predvsem nepopolna zasedba delovnih mest in fluktuacija kadra pa tudi zaposlovanje arhivskih delavcev z drugimi nalogami. Ves čas obstoja inštituta je vsaj en arhivski delavec ali celo več arhivistov zaposlenih predvsem z iskanjem podatkov o udeležbi posameznih oseb v narodnoosvobodilnem boju za njihovo uveljavljanje posebne delovne dobe. Take zahteve prihajajo dostikrat tudi iz inozemstva od nekdanjih udeležencev NOV. Veliko dela opravijo arhivski delavci tudi z izposojanjem arhiva, oziroma z iskanjem gradiva in podatkov, ki jih potrebujejo zgodovinarji pa tudi drugi pisci spominov, kronik itd. Verjetno je redko katero drugo arhivsko gradivo tako v uporabi kakor ravno to gradivo. Od začetka leta 1950 do konca 1969 je obiskalo arhivsko čitalnico 1099 oseb, ki so v 7993 obiskih uporabljale 20156 fasciklov arhivskega gradiva, pretežno partizanskih fondov. Za raziskovalce inštituta in druge naročnike je bilo izdelanih več kot 150 tisoč mikrofilmskih posnetkov in več kot 50 tisoč fotokopij. V zadnjem času imajo raziskovalci tudi ugodno možnost za izdelavo xerox kopij, kar jim omogoča tehnika Partizanske knjige.

Inštitut je po svojih močeh skrbel za varstvo in zaščito arhivskega gradiva. Samo od leta 1960 je bilo laminiranih tj. po posebnem konservatorskem postopku zaščiteni 17.013 dokumentov. Že leta teče mikrofilmanje najpomembnejšega gradiva, ki je bilo v zadnjih letih pospešeno. Od leta 1960 do sedaj je bilo izdelanih skoraj 200 tisoč mikrofilmskih posnetkov, v poslednjem letu pa še preko 63 tisoč xerox kopij tistega materiala, ki je najbolj pogosto v uporabi.

Tako arhiv inštituta ni le ustanova, ki po vseh strokovnih in drugih pravilih in z vso odpornostjo skrbi za varovanje in ureditev dragocenih dokumentov, ampak tudi nenehno odpira in posreduje te vire vsem, ki se ukvarjajo z raziskovanjem dobe, ki jo ti dokumenti osvetljujejo.

Naš inštitut tesno sodeluje z Vojaško zgodovinskim inštitutom ljudske armade, ki je že več kot pred 18 leti poslal v Ljubljano skupino oficirjev, da pripravijo VI. del Zbornika dokumentov in podatkov o NOB, ki se nanaša na Slovenijo. Z vztrajnim in marljivim delom je ta skupina odbrala, obdelala in pripravila za tisk obsežno gradivo v 17 knjigah, ki zajemajo dobo do konca leta 1944, v pripravi pa sta še dve knjigi za leto 1945. Doslej je v srbohrvaški izdaji izšlo 15 knjig (16. je v tisku), v slovenski izdaji pa 12 knjig (13. je v tisku). Z registri skupaj imajo te knjige čez 10.500 strani in obsegajo 2867 partizanskih in okupatorskih dokumentov.

V celotni ediciji zbornika, ki bo imela okrog 180 knjig, je gradivo iz Slovenije zastopano razen v VI. delu tudi v drugih tematskih knjigah. Ko bo, najkasneje v letu 1971 to monumentalno delo Vojnozgodovinskega inštituta dokončano, bo po zaslugi dela, ki ga je opravila slovenska vojaška skupina, gradivo iz Slovenije v njej zares adekvatno zastopano.

Druga naloga, ki jo je sprejel Vojaško zgodovinski inštitut, da bi dal poseben poudarek specifičnosti razvoja NOB v Sloveniji, je priprava knjige »Osvoobodilni boj v Sloveniji 1941—1945«. V uradniškem odboru in v obdelavi posameznih poglavij sodelujejo tudi drugi slovenski zgodovinarji in sodelavci inštituta. Če upoštevamo še, da je Voj. zgodovinski inštitut poveril prof. Grafenauerju obdelavo vojaške zgodovine Slovencev do konca prve svetovne vojne, sledi, da bomo lahko v nekaj letih dobili zaokroženo zgodovino bojev našega ljudstva od naselitve preko kmečkih puntov do zmagovitega boja proti fašizmu in oborožene revolucije.

IZDG sodeluje z zgodovinsko komisijo pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije, ki ureja knjižnico NOV in POS. Tudi ta zbirka, v kateri je izšlo že 15 knjig brigadnih kronik in tematskih monografij — v programu pa jih je še znatno več —, je pomemben prispevek k zgodovinopisju za obdobje NOB, ker vsa dela nastajajo v sodelovanju z udeleženci tega boja, predvsem voditelji posameznih enot in ob strokovni pomoči zgodovinarjev. Ob tem delu je bilo zbrano tudi mnogo dokumentarnega gradiva, s katerim se dopolnjuje že obstoječi arhivski fond.

V nasprotju z dobo NOB je precej težje stanje v pogledu virov za zgodovino delavskega gibanja prejšnjih razdobj. Za razdobje do leta 1918 so mnogi arhivski viri zunaj Slovenije oz. Jugoslavije, za zgodovino revolucionarnega gibanja med obema vojnama pa v marsičem nepopolni, glede na to, da je bilo to gibanje postavljeno zunaj zakona in je dolgo vrsto let delovalo v pogojih ilegale. O tem stanju bo še posebej govor na našem posvetovanju.

Za proučevanje razdobja med obema vojnama so velikega pomena fondi, ki jih Arhiv Slovenije postopoma odpira raziskovalcem.

O revolucionarnem gibanju in delovanju Komunistične partije na Slovenskem hrani dragoceno gradivo arhiv Centralnega komiteja ZKS, v katerem so zbrani in urejeni originalni dokumenti organizacij in vodstev KP, poročilo o delu komunistov in fotokopije poročil, ki so se ohranila v arhivu kominterne.

V arhivu CK, ki je prav tako odprt raziskovalcem, so skrbno uredili ves fond, obenem pa ga tudi stalno dopolnjujejo, zlasti kjer gre za dokumente, katerih vsebino je treba opremiti s pojasnili ilegalnih imen in drugimi komentarji. V želji, da se ohranijo bodočemu zgodovinopisju ti viri s čim popolnejšo dokumentacijo in da se olajša njihova zgodovinska interpelacija, je zgodovinska komisija CK dala iniciativo, da še živeči aktivisti iz predvojnih let revolucionarnega gibanja sodelujejo pri dopolnjevanju zgodovinskih virov s svojimi pričevanji in spomini. Take skupine so organizirane za razna področja Slovenije z nalogo, da v sodelovanju s profesionalnimi zgodovinarji rekonstruirajo organizacijo in razvoj revolucionarnega gibanja in ohranijo bodočemu zgodovinarju čim bolj objektivno podobo tega gibanja, pa tudi že sedaj podprejo obdelavo te zgodovine v spominih, lokalnih zgodovinah in političnih kronikah. Inštitut je udeležen v tej akciji s pisci regionalnih pregledov pa tudi pri zbiranju in urejanju dokumentacije. Letos je začel anketo, da bi se ugotovili vsi obstoječi spominski viri, vključno s tistimi, ki jih hranijo lokalni muzeji in organizacije, da bi se omogočilo bolj načrtno delo v pogledu zbiranja osebnih pričevanj in preverjanja njihove vrednosti za zgodovinopisje.

Inštitut je razmeroma najmanj posegal v raziskovanje zgodovine delavskega gibanja pred letom 1918, med drugim tudi zaradi težav pri dostopu do virov,

ki so v centrih zunaj naših meja. Slej ko prej bo treba najti tudi sredstva za sistematičen pregled teh virov in kopiranje najpomembnejših dokumentov.

Končno moramo ugotoviti, da inštitut sploh še ni posegel v obdelavo zgodovine socialistične graditve, oziroma razvoja Slovenije v novi Jugoslaviji po drugi svetovni vojni. Brez dvoma bo kritična zgodovinska ocena tega razvoja zahtevala poseben pristop in interdisciplinarno proučevanje tega razdobja, v katerem bodo poleg zgodovinarjev sodelovali tudi ekonomisti, sociologi, politologi in drugi. Tudi glede uporabe virov je stanje za to razdobje nekoliko drugačno, čeprav ne vedno lažje — kot bi morda pričakovali —, ker je zlasti v prvih po-vojnih letih bilo mnogo dragocenih arhivskih fondov uničenih. O vseh teh vprašanjih naj bi se pogovorili na delovnem posvetovanju, ki ga bo inštitut organiziral prihodnje leto, ob 25-letnici osvoboditve.

III.

Ob koncu mi dovolite da povzamem nekaj vprašanj v zvezi z nadaljnjo usmeritvijo IZDG in se še posebej dotaknem njegove vloge in mesta v slovenskem zgodovinopisju, čeprav je v tem pogledu iz dosedanjega razvoja in opravljenega dela verjetno mogoče povzeti tudi neke sklepe.

Da bi bile dileme, pred katerimi stoji inštitut v pogledu svoje razvojne orientacije, še jasnejše, naj ponovim nekaj zahtev pa tudi kritičnih pripomb, ki se z raznih strani naslavlajo na inštitut.

Dovolite mi, da med temi dilemami ne omenjam vprašanja, ki smo ga sicer večkrat slišali zlasti ob dodeljevanju finančnih sredstev: Ali je inštitut sploh potreben ali ne? Po desetih letih njegovega dela najbrž lahko ugotovimo, da je opravičil svoj obstoj, da pa je treba urediti seveda še marsikaj glede njegovega znanstvenega in strokovnega dela pa tudi glede objektivnih pogojev za opravljanje njegovih nalog.

Univerza, ki ima v svetu svojega predstavnika in že nekaj let tudi prek znanstvenega sveta sodeluje v usmerjanju dejavnosti inštituta, daje glavno težo pripomb na to, naj bi inštitut deloval kot center za zbiranje in urejanje gradiva, za izdelavo bibliografij in drugih sistematičnih pregledov virov in strokovne literature. Zastopniki tega gledanja menijo, da je znanstveno delo predvsem stvar posameznikov, naloga inštituta pa bodi, da opravi za znanost tisto organizacijsko in dokumentacijsko delo, ki ga posamezniki ne morejo opraviti sami, ali pa ga je treba opraviti za bodoče zgodovinarje. S stališča tako pojmovanih nalog inštituta se pojavljajo očitki, da se IZDG ne posveča dovolj zbiranju spominskega in arhivskega gradiva, da ne posveča dovolj pozornosti izdelavi pomembnih del, ki naj služijo raziskovalcem in da ne skrbi za izdajanje informacij o stanju ustrezne domače in tuje literature.

Podobno je bila tudi od predstavnikov družbeno političnih organizacij že večkrat izražena zahteva, naj bo inštitut nekak zgodovinopisni center za spremljanje in oceno vsega tekočega zgodovinopisja o novejši dobi, ki naj bi bil usposobljen za samostojno poseganje v razčiščevanje aktualno-idejno-političnih vprašanj na tem področju.

Hkrati s poudarkom na pomožnem, dokumentacijskem delu se istočasno od inštituta zahteva tudi samostojno znanstveno raziskovanje in pisanje zgodovine. Nekateri celo naglašajo, da so glavno merilo za oceno inštitutovega dela njegove samostojne znanstvene publikacije. Pri tem se zlasti v zadnjem času

srečujemo tudi z mnenjem, naj IZDG postane inštitut za proučevanje celotne novejšje zgodovine, sodobne slovenske zgodovine, in se tudi preimenuje v Inštitut za zgodovino moderne dobe. Inštitutu se očita, da je preveč »servis« za razne koristnike in da ne daje dovolj samostojnih znanstvenih del, da se preveč zadržuje na faktografiji in ne daje širših zgodovinskih sintez.

Prav gotovo imajo vse te pripombe svoj prav, čeprav kažejo različne poglede na vlogo inštituta in odsevajo tudi razlike v gledanju na proces in metodo za nastajanje znanstvenih zgodovinskih del. Vendar gre na tem našem posvetovanju za to, da pridemo do soglasja glede enotnega koncepta, ki bo postal osnova za perspektivni program inštituta in ki bo tudi realno izvedljiv. S takim programom je treba uskladiti tudi kadrovsko strukturo, notranjo organizacijo in sistem financiranja.

Ko smo v inštitutu razpravljali o teh pripombah, smo prišli do sklepa, da dileme, ali naj bo inštitut dokumentacijski center, ali znanstvena ustanova, pravzaprav ne bi smelo biti. Zavedamo se potrebe, da inštitut prevzame vlogo znanstvenega dokumentacijskega centra in s tem služi najširšemu krogu današnjih in bodočih zgodovinarjev pri njihovem znanstvenem delu. Vendar te naloge inštitut ne bi mogel opravljati, če se njegovi sodelavci ne bi ukvarjali tudi sami z znanstvenim raziskovanjem, če ne bi bili usposobljeni za samostojno kritično razsojanje pri obdelavi virov, za njihovo sistematično urejanje in raziskovanje. Omenili smo že, kako se v praksi povezuje znanstveno urejanje in raziskovanje. Omenili smo že, kako se v praksi povezuje znanstveno raziskovalno delo z delom na virih zlasti za razdobja, v katerih je te virove treba šele poiskati, urediti in dokumentirati.

Te dvojnosti svoje naloge se sodelavci inštituta dobro zavedajo. Vendar v njihovem sedanjem položaju oziroma načinu, kako inštitut ustvarja svoj dohodek, ta dvojnost ni upoštevana. Razen sredstev za arhiv NOB inštitut ne dobiva nobenih drugih sredstev za druge naloge in tudi za vlogo, ki naj bi jo imel kot dokumentacijski center za zgodovinopisje moderne dobe, čeprav že opravlja mnoge funkcije takega centra. Moral je že pred leti opustiti zamisel o organizaciji posebnega dokumentacijskega oddelka in je ljudi, ki so za to delo prišli v inštitut, preusmeril v raziskovanje. Ves znanstvenoraziskovalni kader se vzdržuje izključno prek nalog, ki jih posamezniki prevzemajo za sklad Borisa Kidriča. Vse druge njihove dejavnosti v inštitutu ostajajo neplačane. Organizacija sodobne znanstvene dokumentacijske dejavnosti zahteva tudi določena materialna sredstva. Knjižnica bi npr. morala imeti možnost, da bi lahko redno naročala vso domačo in tujo literaturo s področja dejavnosti inštituta, ki naj bi jo sistematično spremljali in ocenjevali njegovi sodelavci pa tudi na ustrezen način predstavljali širšemu krogu interesentov. Tudi število ljudi, ki se v inštitutu ukvarjajo z znanstveno raziskovalnim delom, je premajhno, da bi pokrili vsa razdobja in vsaj vse ključne probleme. Angažiranje zunanjih sodelavcev pa je zopet povezano z vprašanjem finančnih sredstev.

Sodobni razvoj znanosti na vseh področjih brez dvoma zahteva, da se v pomoč individualnemu in ekipnemu znanstvenemu delu razvije potrebna organizacija dokumentacije in informacij, da se olajša pregled tekočih dosežkov v neki znanstveni panogi. IZDG se ne izogiba takemu delu, saj za potrebe slovenskega zgodovinopisja že opravlja marsikaj, kar spada k taki nalogi, vendar moramo, če ugotovimo interes slovenskih zgodovinarjev in tudi drugih družbenih porabnikov za tako delo, doseči priznanje družbene pomembnosti take vloge inštituta in zato najti potrebna sredstva.

Izkušnje desetletnega obstoja inštituta dovolj zgovorno opozarjajo, da je za napredek znanstvenega in strokovnega dela v inštitutu potrebna predvsem kadrovska okrepitev. Inštitut že ima nekaj mlajših, perspektivnih moči. Za njihov razvoj je potrebna pomoč mentorjev in možnost za postopno uvajanje v znanstveno delo. Zelo škodljivo je, da se morajo mladi sodelavci takoj po prihodu z univerze lotevati raziskovalnih tem, da bi si zagotovili osebni dohodek in da morajo te teme biti preračunane na čimprejšnji finančni efekt. Razvoju tega kadra bi veliko bolj koristilo, če bi se v začetku vključil v sistematično obdelavo virov, ob tem pa se uvajal v znanstveno metodo dela in si pridobil znanstvene kvalifikacije z obdelavo kompleksnejših tem. To je še en primer za neustreznost sedanjega načina financiranja inštituta.

Okrepitev z novim mladim kadrom, ki naj bi se usposobil za znanstveno delo, je toliko bolj nujna, ker je nekaj sodelavcev inštituta tako rekoč pred penzijo, uvajanje novih moči pa zahteva daljšo dobo. Šele po ureditvi financiranja in strokovni tj. kadrovski okrepitvi bi se inštitut lahko v večji meri uveljavil kot organizator širših koordiniranih akcij in iniciativ v slovenskem zgodovinarstvu. V sodelovanju s širšim krogom zgodovinarjev bi se verjetno lahko lotili tudi širšega projekta, ki bi v doglednem času privedel do kompleksne zgodovine slovenske ljudske revolucije. Razvoj slovenske družbe bi že potreboval tako sintetično delo, saj nam specifični položaj našega naroda in njegovega družbenega razvoja nalaga obveznost, da objektivno znanstveno podobo svoje revolucije predstavimo ne samo lastni mlajši generaciji in zanamcem, ampak tudi ostalemu svetu.

Še nekaj besed o predlogu, naj bi se IZDG spremenil v Inštitut za proučevanje splošne slovenske zgodovine zadnjih 100 let, oziroma v Inštitut za zgodovino moderne dobe. Razumljivo je, da ne gre le za formalno vprašanje, ampak tudi za vprašanje obsega in težišča v delu inštituta.

Vsekakor je objektivno utemeljena zahteva, ki je bila že izražena na simpozijih v tej hiši, naj se zgodovina delavskega gibanja ne obravnava ločeno od celotne narodne zgodovine Slovencev, to je, od gospodarskih, političnih, socialnih in kulturnih pogojev, v katerih se je delavsko gibanje razvijalo in končno uveljavilo kot odločilen faktor slovenske narodne usode. V soglasju s to zahtevo je inštitut že razširil svojo tematiko na področje gospodarske in kulturne zgodovine in si zastavil vrsto raziskav, ki posegajo tudi v širša dogajanja. Seveda je odvisna razširitev delovnega koncepta inštituta tudi od delovnih sil, s katerimi razpolaga, in bo še toliko bolj zahtevala kadrovske okrepitve, zlasti pa tesnejše sodelovanje in povezanost s širšim krogom zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z novejšo dobo. Vendar se nam zdi, da tak razširjen delovni koncept ne bi smel voditi k opustitvi osnovne zamisli, zaradi katere je bil inštitut ustanovljen. To pa je: zagotoviti, da bo delavsko gibanje dobilo v slovenski zgodovini mesto, ki mu pripada, in izpolniti vrzeli, ki so glede tega ostale v zgodovinarstvu preteklega doba. Poleg tega tudi stanje v pogledu virov za proučevanje delavskega gibanja in iz tega izhajajoči metodološki problemi zahtevajo, da se ravno tej problematiki posveti posebna pažnja. Zato smo prepričani, da bi moralo tudi v bodoče ostati težišče dela tega inštituta na obdelavi delavskega gibanja in njegove vloge v naši moderni dobi, seveda z upoštevanjem celotnega razvoja slovenske družbe v novejši dobi in vseh komponent njene politične zgodovine.

Med mnjenji in kritičnimi pripombami o delu našega inštituta nisem upošteval tistih, ki izražajo popolno nepoznanje stvari ali zlonamerne težnje, kakor

so npr. trditve, da je naš inštitut le nekakšna propagandna ustanova oziroma inštitucija za izdelavo nekakšne uradne zgodovine.

Ne čudimo se, da poskušajo na tak način izpodbijati vrednost našega dela v tisku slovenske politične emigracije, o kateri vemo, da ji ne gre za zgodovino in znanstveno resnico, temveč bi hotela zabrisati ali spremeniti podobo časa in dogajanja, v katerem je svojo usodo povezala s cilji domače in tuje reakcije in z njo vred doživela poraz in obsodbo zgodovine.

Tovarišice, tovariši,

ob koncu bi želel naglasiti samo še to, da je inštitut, čeprav kot samostojna ustanova, tesno povezan z vsemi, ki delujejo na področju obravnavanja zgodovine — njegovi sodelavci bi si želeli še tesnejše povezave z univerzo in njenim zgodovinskim oddelkom — in da se čutijo soodgovorne za stanje na področju slovenskega zgodovinopisja. Inštitut ni neka vase zaprta ustanova. Njegovi sodelavci ne uživajo nikakega privilegiranega položaja. Njihovo delo je izpostavljeno presoji javnosti, zlasti pa oceni naših najkompetentnejših znanstvenih ustanov, ki s svojimi predstavniki sodelujejo tudi v upravljanju inštituta.

Ob 10-letnici si štejemo v dolžnost, da razgrnemo poročilo o svojem delovanju ne le pred slovenskimi zgodovinarji, ki to delo več ali manj poznajo, ampak tudi pred vsemi drugimi zainteresiranimi družbenimi dejavniki, da bi tako pred slovensko družbo in njeno kulturno javnostjo položili račun in dobili potrdilo za naše pojmovanje in za program našega nadaljnega dela.

II

Vloga in naloge pri raziskovanju novejše slovenske zgodovine

Sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja sodijo, da je prav, če ob njegovi desetletnici pogledajo na opravljeno delo in se vprašajo, ali je inštitut opravičil svoj obstoj, ali je izpolnjeval naložene naloge, predvsem pa kakšno pot mu kažejo te naloge naprej.

Ustanovitev inštituta je, gledano s historične perspektive, pokazala na pomen delavskega gibanja v slovenski družbi in prek nje na nujnost znanstvenega obravnavanja problematike, ki leži v preteklosti delavskega gibanja. Kolikor dotlej ni bilo posebne organizirane akcije za proučevanje te preteklosti, je pomenil inštitut pomembno novost v sklopu historičnih institucij, čeprav je treba dodati, da tudi prejšnji čas ni bil brez smisla in ne brez vsakega proučevanja delavskega gibanja. Razliko med obema pa je najbolj pokazala delavnost samega inštituta.

Na tem mestu ne mislim na široko osvetljevati inštitutovega historiatu. To so ali pa bodo napravili drugi v drugi zvezi. Prav pa se mi zdi, da opozorim na inštitutovo raziskovalno dejavnost. Seveda ne mislim naštevati del, ki so jih napisali inštitutovi sodelavci v desetih letih inštitutovega življenja, ali jih izdali v inštitutu njegovi zunanji sodelavci. Rad bi opozoril na bibliografijo, ki jo je izdal inštitut za desetletnico svojega obstoja. Mislim, da nam ta bibliografija kar dobro kaže ne samo velik del inštitutove raziskovalne dejavnosti, temveč tudi velik del njegove organizacijske dejavnosti. Kajti bibliografija nam ne kaže samo del, ki so jih napisali inštitutovi notranji in zunanji sodelavci, temveč tudi dela, ki jih je inštitut moral prej organizirati.

Navedena dela in akcije moramo imeti nenehno pred očmi ne samo zato, da moremo ustrezno presojati inštitutovo dejavnost v prvih desetih letih njegovega obstoja, temveč tudi zato, da bomo razumeli nadaljnja izvajanja tega referata.

Inštitut je bil ustanovljen kot znanstveni zavod, to se pravi, da mu je bila znanstvena dejavnost določena kot glavna oblika njegovega dela. Naloga znanstvene dejavnosti po splošnem zakonu o organiziranju znanstvenih dejavnosti pa je, da z razvijanjem in uporabo znanstvenih raziskovalnih metod rešuje probleme, ki imajo pomen za materialni in kulturni razvoj družbene skupnosti. Med zavode s tako dejavnostjo je takoj ob ustanovitvi prišel tudi naš inštitut, ki pa pri tem ni dobil nobenega znanstvenega mentorja za kvalitetno razvijanje svoje dejavnosti. Sam si je moral iskati poti in razmerja do drugih zavodov, ki bi mu mogla pomagati pri opravljanju zastavljenih nalog.

Naloga vsakega znanstvenega zavoda je, da znanstveno obravnava probleme s področja, ki mu je prisojeno. Pri našem inštitutu v začetku mnogim to ni

bilo povsem jasno. Hoteli so večkrat uporabljati inštitut za nekak servis za neznanstvene potrebe.

Druga lastnost servisnih zagovornikov je bila, da so tudi na znanstvenem področju, v določenem smislu omejevali inštitutovo dejavnost, kakor da bi bila njegova prva in morda celo edina dolžnost, da napiše sintetično delo o določeni dobi. Pri tem ne gre toliko za to, da misleci te vrste niso vedeli, kakšnih priprav je treba za tako delo, vedeli pa tudi niso, kakšne so pravzaprav dolžnosti znanstvenega zavoda. Primarna naloga znanstvenega inštituta namreč je, da poskrbi za sistematično delo v tistih smereh, kjer individualno delo ne pripelje do pravega učinka, ker je preskromno, zlasti pa nima sredstev, ki so potrebna za organizirano delo, npr. za izdajanje pa tudi za iskanje virov v določenih okoliščinah; za organizacijo timov, ki so potrebni za izdajanje virov ali za pisanje večjega števila med seboj povezanih razprav, za sodelovanje pri organizaciji interdisciplinarnega povezovanja; za organizacijo bibliografij, ki zadevajo kompleksna vprašanja itd. V ta okvir dela pa sodi tudi skrb za določeno strokovno biblioteko in ustrezní dokumentacijski center. Na tem temelju mora inštitut omogočiti ali olajšati tudi individualno raziskovalno delo v okviru svojega delovnega koncepta. Inštituti so ustanovljeni zaradi uresničevanja teh nalog. Njim je podrejen ves ustroj zavoda, zaradi njih je ta ustroj predvsem potreben (raziskovalni kader in gradivo, iz katerega znanstvena dela nastajajo).

Lahko rečemo, da so si inštitutovi sodelavci bili na jasnem, da se mora delo razvijati po navedeni zamisli. Za druge pa je bilo treba mnogo časa, da so se nazori o gornjih točkah začeli razjasnjevati.

V dejavnosti vsakega raziskovalnega zavoda moramo razlikovati delovni koncept in delovni načrt. Delovni koncept obsega delovno problematiko v najširšem smislu in okviru, delovni načrt pa konkretno izpolnjevanje delovnega koncepta.

Delovni koncept inštituta je časovno precej obsežen, zajema dobo od srede 19. stoletja do našega časa, vsebinsko pa je ta koncept precej linearen, kakor kaže že sam naslov inštituta. Po ustanovni uredbi želi raziskovati razdobje socialne demokracije na Slovenskem do 1918, razvoj in dejavnost komunistične stranke na Slovenskem, socialne demokracije in drugih skupin v delavskem gibanju do 1941, vpliv mednarodnega delavskega gibanja, še posebej pa povezavo delavskega gibanja na jugoslovanskem ozemlju z razvojem v Sloveniji v istem razdobju; potem razdobje narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, vlogo in razvoj KPS, OF in množičnih organizacij, rast ljudske oblasti, delovanje partizanskih enot, dejavnost okupatorja na slovenski zemlji ter domače kontra-revolucije v dobi druge svetovne vojne. To raziskovanje bi se potem nadaljevalo z raziskovanjem gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja v povojni Sloveniji. Seveda v povezavi z razvojem v ostali Jugoslaviji in z mednarodnim delavskim gibanjem in razvojem v svetu sploh.

Noben zavod, nobena ustanova našega časa ne more razvijati svojega dela brez določenega koncepta pa tudi ne brez bolj ali manj izdelanega načrta, po katerem naj izpolnjuje od ustanovitelja bolj ali manj okvirno določene temeljne naloge. Tudi inštitut je že večkrat razpravljal, kakšen naj bi bil njegov perspektivni načrt, kakšne pa bližnje naloge v okviru tega načrta. Pod perspektivnim načrtom je skušal pojmovati določeno problematiko kompleksno, to se pravi, da je skušal nekatere probleme, zlasti take, ki so bili časovno vključeni v eno samo določeno etapo, združiti pod enim oziroma skupnim imenovavcem, npr.

ljudskofrontno gibanje pri Slovencih. Pod bližnjim načrtom je pa skušal pojmovati posamične ali detajlne probleme, ki naj s svojo rešitvijo prispevajo temeljne ali velike ali pa tudi manjše kamne za poznejši sintetični prikaz določene dobe slovenskega zgodovinskega razvoja.

Tako zamišljeni delovni načrt sam na sebi ne nasprotuje temeljni postavki o inštitutovih raziskovalnih nalogah oziroma dolžnostih. Uresničevati ga je mogoče pod pogojem, da bo pri reševanju problemov odločala kvaliteta znanstvenega obravnavanja, ne bo pa rešitve izsiljeval diktat rokov, ki imajo slej ko prej relativno vrednost. Seveda pa tako stališče nikogar ne odvezuje dolžnosti, da skuša delovni rok preračunati čimbolj realno in se ga tudi držati.

Inštitut se je v svoji dejavnosti držal delovnega koncepta; na njem je izdelal delovni načrt, ki zaradi notranje rasti in notranjega dozorevanja ni ostal statičen, temveč je doživel več sprememb oz. se nenehno dopolnjeval in se dopolnjuje še vedno, ker je pri delovnem načrtu treba upoštevati ne samo potrebe inštituta, temveč tudi sposobnosti konkretnih ljudi, ki načrt uresničujejo.

Za presojo inštitutovega mesta v okviru slovenskih znanstvenih institucij je treba imeti pred očmi še dejstvo, da je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pravzaprav edini naš zavod, ki se ukvarja izključno z našo novejšo zgodovino pa čeprav vsebinsko po formalnih določbah v precej zoženem okviru. Inštitut sam ne misli, da je ta okvir nedotakljiv, pravzaprav misli ravno narobe, da ga bo treba prebiti in razširiti — k utemeljitvi te potrebe naj pripomore tudi današnje posvetovanje — toda tisto, kar želim na tem mestu posebej poudariti v zvezi z obstojem našega inštituta, je dejstvo, da je inštitut svoj obstoj upravičil. Dva razloga potrjujeta to trditev. Na znotraj je inštitut neprestano poglobljal znanstveno usmeritev svojega dela. Rešil se je servisnih priveskov, ki so na eni strani obremenjevali njegova prizadevanja po raziskovalnih kvalitetah, na drugi strani pa so mu jemali glas znanstvene ustanove. V času servisnega pritiska, če smemo tako reči, je bila pozornost inštitutovih raziskovavcev obrnjena močno v drobne in stranske probleme, ki so bolj ustrezali muzejskim potrebam. Kmalu pa se je interes za zgodovinske probleme začel poglobljati in jih začel tudi obdelovati kot probleme zgodovinskega dogajanja. Razprave so postale temeljitejše in globlje ter bile dejansko povezane s svojim prostorom in časom. V zvezi s poglobljanjem znanstvene usmeritve je inštitut pokazal tudi pozitivne stvaritve, ki jih kaže inštitutova knjižna produkcija v letih, ki so bližja naši obletnici. Seveda ni vse vrhunsko, kar je bilo napisano. Lahko pa trdimo, da so bila v inštitutu napisana tudi dela, ki bodo prestala dvome neobjektivnih skeptikov. Inštitut je nedvomno pokazal aktivnost, ki se more kosati z aktivnostjo drugih znanstvenih zavodov. In lahko rečemo, da želi tako aktivnost ohraniti tudi za naprej. Seveda če bodo izpolnjeni tudi drugi pogoji, ki so za tako aktivnost potrebni.

Na tem mestu se moram najprej vrniti k okviru inštitutovega delovnega koncepta, o katerem smo že rekli, da je po dosedanjih formalnih določbah zelo ozek, ker se raziskovanje po njih v bistvu omejuje le na razvoj delavskega gibanja na Slovenskem. Inštitut je že pred leti razpravljal o ozkosti svojega delovnega okvira in prišel do spoznanja, da bo treba delovni koncept raztegniti na širši tok vsega slovenskega življenja novejše dobe. Inštitut je namreč spoznal, da svojih lastnih problemov ne more obravnavati izolirano, temveč le v sklopu splošnega slovenskega dogajanja in v okviru prostora, ki nas obdaja. Kajti zgodovine slovenskega naroda ni mogoče napisati brez poznavanja delavskega gi-

banja, pa tudi delavskega gibanja ni mogoče razumeti in pojasniti brez poznavanja splošne slovenske zgodovine ter vključitve delavskega gibanja v njen sklop. Inštitut je do teh spoznanj prišel pri neposrednem delu na problemih, ki so spadali v njegov delovni koncept. Pri iskanju rešitve iz zadrege pa je prišel do spoznanja, da bo treba delovni koncept razširiti na vso slovensko zgodovino novejših dobe, to se pravi, na vso našo novejšo zgodovino. Taka rešitev je ne samo potrebna, temveč tudi nujna iz splošno slovenskih vidikov, ker se navedeno obdobje kot celota sicer nikjer organizirano ne proučuje, niti se mu nikjer sistematično ne posveča potrebna pozornost. (Referat F. Š. Nekaj načelnih misli in pogledov na naloge in delo znanstveno raziskovalnega oddelka v IZDG, 29. VIII. 66)

V naslednjih letih je inštitut doživel posebno veselje, ko je videl, da z njegovim mnenjem — čeprav ga sicer niso poznali — soglašajo tudi nekateri drugi zgodovinarji, oziroma so to mnenje vidno izrazili.

Na simpoziju ob 50-letnici oktobrske revolucije je dr. Dušan Kermavner izrekel v svojem referatu »Oktobrska revolucija in Slovenci« pomembne besede: »Že vrsto let obsojam — z dveh nasprotnih koncev gojeno — strogo ločenost narodne zgodovine po eni in zgodovine delavskega gibanja po drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja in skušam uveljaviti nov pogled na zgodovino delavskega gibanja kot na integralno sestavino narodne zgodovine ne šele za čas NOB in socialistične izgradnje, ampak tudi že za meščansko obdobje«. (Prispevki 1967, str. 23)

Podobno misel je izrekel Lev Modic v svojem članku: »Ločevanje zgodovine delavskega gibanja od splošne novejših slovenske zgodovine postaja nevzdržno in se je s specializiranimi inštituti in muzeji že krepko vsidralo v našo vsakdanjo in celo znanstveno zavest«. (Lev Modic, Komunist 21. VI. 1968, št. 26)

Temeljitejši od vseh pa je bil dr. Fran Zwitter, ki se je na inštitutovem internem posvetovanju o metodoloških vprašanih dotaknil navedenega problema v svojem referatu »K programu dela na sodobni zgodovini«. Problema, ki je v tem primeru za nas važen, se je dotaknil, ko je spregovoril o ožinah raziskovanja. Pokazal je na tri oblike problema.

1. Problem vsebinske ožine in širine. Politična zgodovina se ne da študirati izolirano od gospodarske in socialne, a tudi ne od določenih področij kulturne zgodovine itd. Opozoril je predvsem na problem gospodarske in socialne zgodovine, češ da si je delo na problemih gospodarske in socialne zgodovine povsod na svetu pridobilo domovniško pravico in je zelo važen sestavni del zgodovinskih ved. Pri Slovencih je to delo zelo neenakomerno; v osredju je pri raziskovanju starejše zgodovine, zelo malo pa se piše o gospodarski in socialni zgodovini v delih najnovejše zgodovine. Dr. Zwitter je z obžalovanjem ugotovil, da gospodarsko zgodovino silno zanemarjajo sami ekonomisti, najhuje pa v Sloveniji, kjer na ekonomski fakulteti gospodarska zgodovina ne obstoji ne kot obvezen ne kot neobvezen predmet. Kaj pomeni to za razumevanje zgodovine delavskega gibanja, si je mogoče misliti.

2. Problemi ožine in širine v geografskem smislu besede. Slovenske zgodovine sploh in slovenske sodobne zgodovine posebej ni mogoče razumeti brez Avstro-Ogrske in drugih narodov v tej dobi. Zgodovino jugoslovanskih narodov je treba poznati tudi v dobi pred 1918, ne samo po združitvi, ker je vse akcije in protiakcije mogoče razumeti, če imamo pregled nad celoto. Ker je del Slovencev bil med dvema vojnama pod Italijo, je treba poznati tudi razvoj tam,

to je v Italiji sploh. Podobno je z Avstrijo zaradi Slovencev v Avstriji. Za celoto je treba poznati tudi osnovne poteze svetovnega razvoja.

3. Problem ožine in širine v časovnem smislu. Zgodovine ni mogoče spoznati, če se omejujemo na študij zgodovine za nekaj let, je poudaril dr. Zwitter. Pri tem je odklonil mnenje, da je popolnoma nevažno, nepotrebno, oziroma brez vsakega pomena za sedanost in bodočnost vse, kar je starejše kot 20 ali 30 let. Tako ravnanje je označil za antihistorizem, ki ga je v naši družbi silno veliko. Ta antihistorizem ovira ljudi pri poglobljenem razumevanju družbenih problemov sploh, ker jih ni mogoče razumeti brez historične perspektive. Ta antihistorizem podpira izločevanje zgodovine iz učnih programov itd. itd.; njegov vpliv se pozna na mnogih področjih človeškega udejstvovanja. Privrženci antihistorizma se ne zavedajo, da sodobne zgodovine sploh ni mogoče razumeti brez starejše zgodovine.

Zaključek Zwitrovih postavk je bil zelo jasen: zgodovine delavskega gibanja ne smemo izolirati od ostale politične zgodovine. Vse politične akcije in protiakcije je mogoče razumeti samo v okviru celote (dr. Zwitter, K programu dela na sodobni zgodovini, rokopis v arhivu IZDG).

Ob navedenih mnenjih in izjavah lahko rečemo, da je razširitev inštitutovega delovnega koncepta utemeljena, glede na potrebo intenzivnejšega raziskovanja novejši ali moderne zgodovine slovenskega naroda pa tudi nujna. Zane-marjanje širokega študiranja te dobe ima hude posledice na premajhno osveščanje naroda, potem pa tudi na bohotenje antihistorizma, na katerega konkretne posledice je opozoril dr. Zwitter.

Ko ob desetletnici življenja inštituta pregledujemo in ocenjujemo njegovo dejavnost, je prav, da se ustavimo tudi ob njegovem delovnem konceptu. Sama po sebi se pojavi potreba, da na ta delovni koncept pogledamo v luči sedanjega stanja slovenskega zgodovinopisja. To stanje bo obrazložil v svojem referatu dr. Bogo Grafenauer. Lahko rečemo, da tudi to stanje kliče po instituciji, ki bi imela tak deloven koncept, da bi potrdil spoznanje zgodovinarjev, ki smo jih zgoraj navedli. Mislim zato, da je ob desetletnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja čas, da pred slovensko javnostjo izjavimo, da je napočil trenutek, ko je treba začeti z organiziranim in sistematičnim proučevanjem splošne zgodovine slovenskega naroda novejši dobe. Zavedamo se, da takega delovnega koncepta ne bo mogoče začeti uresničevati namah, temveč postopoma, ker bo za njegovo ostvaritev treba pripraviti mnogo stvari. Treba bo ne samo denarja, temveč tudi ljudi in povrh še močne moralne opore vseh, ki jim je do napredka slovenske historične znanosti najnovejši dobe, zraven pa tudi osveščanje slovenskih ljudi v zavedne člane svojega naroda in jugoslovanske skupnosti. Nekaj temeljev za omenjeni cilj je v sedanjih okoliščinah postavil inštitut. Toda v celoti sedanji sestav inštitutovih raziskovavcev za tako nalogo še ni sposoben, saj se že skozi zoženi okvir delovnega koncepta prebija z večjimi ali manjšimi težavami. Toda na temelju dosedanjih izkušenj si je vzela pravico, da prav ob desetletnici svojega delovanja opozori na naloge, ki čakajo na slovenske zgodovinarje. Inštitut sodi, da je napočil čas, da se jih lotimo in da se bodo čimprej pokazati tudi rezultati.

Za delovni koncept, ki naj bi nekje v prihodnosti usmerjal raziskovanje slovenske zgodovine novejši dobe, si je inštitut pridobil nekaj važnih spoznanj, ki so za raziskovavce povsem sama po sebi razumljiva. Teže pa je z njihovim

razumevanjem pri ljudeh zunaj raziskovalnega kroga, ker na raziskovalne kvalitete ne gledajo vedno dovolj resno.

1. Pri izvajanju delovnega koncepta so najtežji problemi ljudje, raziskovavci, to se pravi, ljudje z zadostno kvalifikacijo, ker samo taki ljudje morejo probleme obdelovati kvalitetno. Vsak znanstven inštitut, pa tudi naš si mora želeti kvalitetnih raziskovavcev. Ta želja mora biti trajno vodilo pri vsej njevovi personalni politiki, ker se mora zavedati, da mora biti odločilna samo kvaliteta. Moram povedati, da se personalna prizadevanja našega inštituta razvijajo v tej smeri. Inštitut ima tako politiko za svojo nalogo in jo bo kot tako ohranil tudi v bodoče.

a) Toda pri problemu raziskovavcev gre za dve stvari. Na eni strani je važna pri njih strokovna šolanost. Diplomiran zgodovinar še ni sposoben raziskovavec zaradi same diplome na filozofski fakulteti. Raziskovavec raste in zori tudi ob samem delu. Za tako usposobljenost je treba navadno več let. Da dozori v resnično ustvarjalnega človeka, je treba 5 do 10 let. To je realnost, ki se je je inštitut naučil spoznavati in se je dobro zaveda. Tega pa bi se morali zavedati tudi mnogi drugi zunaj inštituta. Zato je že danes treba misliti na raziskovavce, ki bodo svojo veliko ustvarjalnost pokazali šele čez 10 let. Razširjeni načrt delovnega koncepta za raziskovanje celotne slovenske zgodovine novejšje dobe nas v tej zvezi postavlja pred zelo konkretne probleme. Njihova rešitev bo zahtevala posebnih naporov, na katere se moramo pripraviti čimprej.

b) Na drugi strani pa pri raziskovavcih ne gre samo za strokovno šolanost, pa naj bo sicer še tako važna. Želja po večji kvaliteti raziskovalnega dela je povsem naravna in ji raziskovavci tudi v našem inštitutu ne ugovarjajo. Toda v odnosu vsakega konkretnega raziskovavca do znanstvenega obravnavanja konkretnih problemov je potrebna še neka posebna zavest, ki mora biti nenehno prisotna, da je namreč služba znanosti odgovorna služba, ki zahteva celega človeka. Zato da spoznava zgodovinsko resnico, jo obdeluje in posreduje drugim, se mora raziskovavec v svoje delo ne samo poglobiti in v marsičem temeljito izobraziti, temveč se mora tudi osebno marsičemu odpovedati. Ko kandidat stopi v službo znanosti, se mora sleherni trenutek zavedati, da bodo znanstveni problemi prišli izpod njegove roke taki, kakršen bo njegov odnos do znanosti. On sam mora biti z njimi najintenzivneje povezan. Zato se mora najprej vsak sam vprašati, ali čuti v sebi dovolj vneme, dovolj nagnjenja do znanstveno raziskovalnega dela. Če na fako vprašanje ne najde v sebi pozitivnega odgovora, potem naj se znanstvenemu delu ne zapiše. Znanstveno raziskovalno delo ni boljša služba, temveč je služba z velikimi moralnimi dolžnostmi do znanstvene resnice in po njej do družbene skupnosti. Pri znanstveno raziskovalnem delu ni prostora za samovšečnost, ker ta lastnost škoduje resničnemu napredku znanosti in potem družbi.

Pri uresničevanju delovnega koncepta so torej najtežji problem ljudje. In ker so ljudje najtežji problem, so zato ljudje vedno tudi najvažnejši, kajti vse koncepte in vse načrte uresničujejo ljudje. Nedvomno ima zato naš inštitut kot znanstveno raziskovalni zavod pravico zahtevati določene strokovne kvalifikacije od ljudi, ki naj se ukvarjajo z znanstveno raziskovalnim delom v njegovem okviru. Toda tem kvalifikacijam se pridružijo tudi moralne, ker bistveno pomagajo k napredku znanstvenih rezultatov. Take pravice bo seveda logično imel tudi inštitut, ki bo sistematično in organizirano proučeval integralno zgodovino slovenskega naroda novejšje dobe.

2. Pri znanstveno raziskovalnem delu je seveda treba uporabljati znanstveno metodo, to se pravi, da morajo raziskovalci napisati svoje razprave z uporabo zgodovinskih virov. Tudi raziskovalcem našega inštituta je to sicer popolnoma jasno. Toda uporaba virov sama zase še ne dokazuje znanstvenega značaja konkretne razprave. Upoštevati je treba še, kako avtor zna operirati z viri, kaj iz njih spozna in kako svoja spoznanja povezuje, ali jih zna zlititi v sintezo, ali ta cilj opušča. To delo ni ne enostavno ne lahko. Pri tem opravilu se pokaže odnos vsakega raziskovalca do znanosti, ali je v njem dovolj notranje sile ali nagnjenja do ugotavljanja znanstvene resnice, da o potrebni izobrazbi in volji za uspeh konkretnega dela ponovno niti ne govorimo.

3. Pri iskanju poti naprej morajo biti inštitutove izkušnje iz dosedanjega dela nedvomno dragocena opora. Pri tem je važno, da bo raziskovanje, pa naj sloni na sedanjem ali razširjenem delovnem konceptu, upoštevalo v glavnem isti časovni razpon.

V dosedanjem inštitutovem raziskovalnem delu je bilo zelo hitro spoznati, da je za nekatera obdobja bilo več zanimanja, za druga manj. Obdobje do 1918 je bilo in je zelo slabo raziskovano. Inštitut sam je s svojimi sodelavci glede tega obdobja v pravi zagati, ker je število raziskovalcev minimalno. Nekoliko bolje je z obdobjem med obema vojnama, toda število raziskovalcev je tako skromno, da še dolgo ne bodo mogli obvladati gradiva, ki je za to dobo na razpolago. Bolje je z dobo narodnoosvobodilnega boja, ki je že doslej od vseh dob inštitutovega delovnega okvira relativno najbolj raziskana. Vzrok je nedvomno v prelomnem značaju te dobe, ki je povzročil večje zanimanje in spodbudil več raziskovalcev. Povojni čas ali čas socialistične graditve je pa od vseh na najslabšem, ker se ga v našem inštitutu z znanstveno raziskovalnega vidika ni še nihče niti dotaknil.

Glede inštitutovega obravnavanja obdobj in smeri, ki so mu po delovnem konceptu prisojene, moramo dodati, da trditev o izoliranem obravnavanju zgodovine delavskega gibanja ne velja za vsa obdobja. Velja dejansko za čas do 1941. Pri obdobju narodnoosvobodilnega boja pa so se raziskovalci lotili vseh problemov mnogo širše, ne samo političnih, temveč tudi vojaških, gospodarskih, kulturnih in jih začeli povezovati v celoto. Narodnoosvobodilni boj je bil čas, ko se je delavsko gibanje začelo tako stapljati s procesom tedanje dobe, da ga samega zase, izolirano od drugih smeri, ni bilo več mogoče prikazovati. Vsestransko prikazovanje je postalo edino smiselno in zato nujno. Isto bo veljalo tudi za prikazovanje poveljnega razvoja, to je socialistične graditve, ko se je delavsko gibanje zlilo z vsem državnim in družbenim življenjem v integralno celoto. Pri dobi narodnoosvobodilnega boja nastopi drugačna nevarnost, to je predvsem tista, ki jo je dr. Zwitter označil za problem ožine v časovnem smislu in ki je tako priljubljena napaka vseh antihistoristov.

Slabosti v proučevanju nekaterih obdobj in modernem razvoju zgodovine delavskega gibanja niso nekaj slučajnega pa tudi ne nekaj izoliranega. Prikaz o razvoju slovenskega zgodovinskega novejšega dobe nam v večjem obsegu pokaže to, kar nam pokaže proučevanje zgodovine delavskega gibanja v malem. Bolj zadovoljive rezultate more vsem prinesiti le integralno proučevanje slovenske zgodovine novejšega dobe, to se pravi, ne samo zgodovine delavskega gibanja, temveč pred letom 1941 tudi politične, gospodarske, socialne in kulturne zgodovine slovenskega naroda, to se pravi, da se razširi sedanji delovni koncept Inštituta, da se upoštevajo kadrovske potrebe, predvsem pa zahteve po kvalitetnih

znanstvenih raziskovavcih. Le-ti bodo namreč jamčili za kvalitetno obravnavanje vseh razvojnih dob poslednjih sto let in vseh posameznih znanstvenih problemov v njih.

Gornja izvajanja so nam že doslej pokazala precej jasno, da so delovne naloge inštituta bile dosti obširne, da je imel inštitut v slovenskem zgodovino-pisju kar zahtevne naloge. Kljub težavam, ki so se pojavljale včasih tu včasih tam, moramo vendar reči, da so se inštitutovi raziskovavci lotili raziskovalnih problemov resno in zavestno in da tudi rezultati niso bili neznatni, na kar smo že opozorili: bili so v skladu s silami, s katerimi IZDG razpolaga. Tega prizadevanja inštitutu nihče ne more odrekati.

4. Pri uresničevanju delovnega koncepta se je v inštitutu pojavilo vprašanje, kako izpolnjevati naloge, ali mu zadostujejo njegovi lastni raziskovavci, ali si mora pomagati še s kakimi drugimi sodelavci. Razume se, da morajo biti težišča izpolnjevanja inštitutovih nalog predvsem njegovi sodelavci. Razume se pa prav tako, da loka v tem oziru ni mogoče prenapenjati, da bi namreč hoteli, da bi ljudje napisali čimveč, trpela pa bi pri tem kvaliteta. Inštitut je pri uresničevanju svojega načrta zato večkrat iskal pomoči pri zunanjih sodelavcih. V zvezi z njimi si je pridobil nekaj izkušenj, ki morejo biti dragocene pri bodočem raziskovalnem delu.

Nedvomno je prav, da se inštitut pri uresničevanju ožjega ali širšega programa izkaže tudi kot iniciator, mobilizator in organizator raziskovalnega dela. To je in bo ena izmed njegovih nalog. Toda po dosedanjih skušnjah so se zunanji sodelavci izkazali bolj kot recenzenti rokopisov, da so bila kasneje objavljena dela na primerni znanstveni višini, manj pa kot izvajavci nalog po inštitutovem delovnem načrtu. Uveljavili so se le toliko, kolikor so po lastni iniciativi obravnavali probleme, ki so sočasno sodili v delovni koncept IZDG. Težišče znanstveno raziskovalnega dela na problemih inštitutovega delovnega načrta je bilo vedno v samem inštitutu in na inštitutovih internih sodelavcih. Iz te izkušnje je mogoče napraviti sklep, da bo inštitut moral v bodoče iskati zvez posebno z ljudmi, ki jih povezuje interes za enako problematiko. Ob razširitvi delovnega koncepta bo ravno to ena prvih nalog, ki bo odprla pot k z druženju ljudi, ki se ukvarjajo s problematiko širšega kompleksa najnovejše slovenske zgodovine. Ker je takih raziskovavcev že danes več na Slovenskem, bo opravljanje te naloge lahko dalo ugodne rezultate. Kajti v širšem delovnem kompleksu bo inštitut mnogo lažje organizator del, ki jih ne opravlja sam neposredno, temveč s pomočjo svojih zunanjih sodelavcev. Seveda bo tako delo moralo računati s postopnim uveljavljanjem programa.

5. Pri organizaciji posameznikov za raziskovanje novejše slovenske zgodovine pa ne gre samo za raziskovavce, ki v splošnem proučujejo zgodovino, temveč gre tudi za tako imenovano interdisciplinarno sodelovanje pri proučevanju zgodovine, to je, za sodelovanje pravnikov, ekonomistov, sociologov in zgodovinarjev kulturnega življenja v narodu. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja si je tudi na tem področju pridobil nekaj izkušenj, ko je 1966 skupno s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti ter Zgodovinskim društvom pripravil dvoje posvetovanj, namreč o Osvobodilni fronti ob 25-letnici njene ustanovitve, druge pa ob 50-letnici oktobrske revolucije. Obe posvetovanji sta pokazali, da je sodelovanje raznih strok bilo za rezultate znanstvenega raziskavanja obeh razdobj zelo pozitivno.

Zaradi kasnejšega sklepanja naj na tem mestu vsaj na kratko opozorim na nekatere stične točke, ki jih je pokazalo interdisciplinarno sodelovanje na posvetovanju ob 25. letnici Osvobodilne fronte. Pravniki so npr. na mnoge probleme zaradi drugačne strokovne usmerjenosti pogledali z drugačnimi očmi, kakor znajo splošni zgodovinarji. Opozorili so na stvari, na katere zgodovinarji dostikrat ne mislijo. Seveda mora iti v pravnikovem prikazu za pojav, ki se sočasno pojavlja tudi med elementi zgodovinarjeve obdelave. Recimo problem pravnega reda, ki je v človeškem življenju sočasno tudi problem moralnega reda in ga tudi zgodovinar ne bo izpustil iz svojega prikaza, čeprav ga bo prikazal v drugačni obliki ali zvezi.

O partizanskem sodstvu je v svojem referatu govoril dr. Mikuž, seveda z vidika splošnega zgodovinarja. Tega problema pa se je kot pravnik dotaknil tudi referat dr. Šnuderla, čeprav v orisu elementov nastajajoče ljudske oblasti. V obeh primerih sta avtorja govorila o pozitivnih pravnih ukrepih. Toda vsakdanje življenje ne teče vedno v skladu s pravnimi določbami, večkrat se razvija mimo njih ali celo proti njim, ali bolje rečeno navkljub njim. Tudi v partizanih so bili ljudje, ki se niso menili ne za pravne ne za moralne norme medsebojnega sožitja. Njihova dejanja niso bila brez vpliva na razvoj življenja v partizanih, na razvoj borbenega elana, da, celo na dezertacije iz partizanov. Ali niso dejanja takih ljudi ustvarjala baze za take pravne ukrepe? Kdo bo študiral to bazo? Pravni ali splošni zgodovinar? Mislim, da jo morata oba!

Gornje navedbe nam pokažejo, da je sodelovanje pravnih zgodovinarjev pri proučevanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja nujno potrebno. Podobno paralelo bi mogli postaviti tudi z nekaterimi drugimi strokami. Na samem posvetovanju o Osvobodilni fronti smo imeli priložnost videti več takih primerov. Siftarjeva diskusija je opozorila na paralelo gospodarskega študiranja dobe NOB. Še jasnejša je bila Smolejeva paralela o potrebi splošnega študija kulture v partizanih. Podobno paralelo je mogoče napraviti tudi s študijem partizanskega zdravstva, ki se ga je v svojem referatu dotaknil dr. Mikuž. Žal posebnega referata o tem vprašanju iz rok zdravstvenega strokovnjaka na posvetovanju ni bilo.

Znanstveno posvetovanje ob 25-letnici Osvobodilne fronte je pokazalo primer interdisciplinarnega sodelovanja. To sodelovanje je bilo koristno. Preden pa bomo napravili potrebne sklepe, moramo opozoriti na neka dejstva interdisciplinarnega sodelovanja pri problemih iz dobe NOB. V referatih na posvetovanju o Osvobodilni fronti smo trčili na posebno dejstvo, da je namreč isti problem ali celo več problemov obravnavalo več avtorjev. Taki problemi so npr. bili »država v državi«, partizanska vojska, ljudska oblast, partizansko sodstvo, Delavska enotnost. Jasno, da tu ni šlo za kako nelegalno konkurenco, kakor je pravilno zapisal dr. Mikuž. Zanimivo je bilo nekaj drugega, namreč dejstvo, da so raziskovavci pri teh skupnih ali istih problemih le deloma prišli do istih ugotovitev. Zgodilo se je, da so raziskovavci pogledali na iste probleme iz delno različnih zornih kotov. To se pravi, da so iste probleme obravnavali vsak drugače, zato niso prišli vedno do istih ugotovitev, temveč do sklepov, ki se po večini med seboj dopolnjujejo.

Gornje izvajanje je pokazalo, da je torej interdisciplinarno sodelovanje bilo koristno. Za bodoče pa lahko rečemo, da bo nujno, če hočemo, da bodo problemi iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja obdelani temeljito, to se pravi, vsestransko. Toda interdisciplinarno sodelovanje ni in ne more biti nekaj,

kar naj bi veljalo samo za dobo narodnoosvobodilnega boja. Nedvomno bo enako potrebno pri raziskovanju starejših obdobj. Tudi pri njih se bodo pojavili problemi, na katere bo mogoče pogledati z različnih zornih kotov. Integralno proučevanje obdobj pred dobo narodnoosvobodilnega boja bo moralo s takimi osvetlitvami problemov računati in jih v interesu čim bolj dognane znanstvene resnice tudi pospeševati in podpirati. Lahko rečemo, da bo interdisciplinarno sodelovanje pri proučevanju dobe pred Osvobodilno fronto ena izmed nalog, ki jo bo trajno moral izpolnjevati inštitut, čigar dejavnost bo slonela na tako imenovanem razširjenem delovnem konceptu IZDG.

6. Interdisciplinarno sodelovanje bo moralo naposled dopolnjevati tudi interinstitucionalno. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja je tudi glede tega dobil nekaj izkušenj pri pripravljanju dveh posvetovanj, ki smo jih že omenili. Pri teh pripravah sta sodelovali Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Zgodovinsko društvo za Slovenijo. K obema bo v bodočem razvoju treba dodati tudi univerzo. Povsem nedvomno je, da bo tako sodelovanje potrebno, ko se bo začelo in razvilo integralno proučevanje zgodovine slovenskega naroda novejših dobe, čeprav je danes še težko reči, kakšne oblike bodo potrebne za tako sodelovanje in v kakšnih okoliščinah bodo tudi koristne. Upamo, da ne bo ostalo samo pri takih oblikah, ki jih glede univerze predvideva sedanji načrt zakona o raziskovalni dejavnosti. Izrečem naj splošno željo inštituta, da si želi tesnejšega sodelovanja zlasti z oddelkom za zgodovino na filozofski fakulteti.

7. Pri integralnem proučevanju zgodovine slovenskega naroda v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja bo v samem proučevanju imelo poseben pomen vprašanje ekipnega dela več sodelavcev na določenem problemu oziroma temi. Ekipno delo ni stvar obravnavanja širšega ali ožjega števila problemov, temveč je stvar delovne metode pri rešitvi konkretnega problema. Inštitut je to metodo že uporabljal, toda v bistvu le pri reševanju tako imenovanih servisnih nalog, pri katerih ni šlo za kako ustvarjalno kvaliteto, temveč bolj za uresničevanje nekih praktičnih, neznanstvenih ciljev. Toda ekipno delo je lahko tudi delovna metoda za reševanje oziroma pomoč pri reševanju širše in globlje zastavljenih raziskovalnih problemov. Njena potreba izhaja iz dejstva, da raziskovanje moderne dobe v glavnem ne pozna več problema virov v starem smislu, to se pravi, kje vire najti, temveč je važnejši problem, kako te vire obvladati, jih pregledati in sistemizirati njih podatke, čeprav se za nekatere probleme, posebno v dobi NOB oziroma druge svetovne vojne še kljub vsemu pojavljajo vrzeli, pri katerih se ob kopici virov mra raziskovavec vprašati, kje so viri. V glavnem pa vendar zgodovinar moderne dobe glede virov ne pozna težav, kakršne je imel zgodovinar starejših obdobj. Za zgodovinarja moderne dobe je mnogo važneje, da zna najti ključne vire. To pa večkrat ni tako preprosto. Ekipno sodelovanje more biti pri iskanju virov zelo koristno. Ekipno delo pa more biti uspešno le, če je ekipa notranje uglašena, kar pa doseže, če poprej temeljito prediskutira problematiko, za katero mora vire zbrati. Še pomembnejše je ekipno delo pri sestavljanju določenih sintez, pri katerih sodeluje več avtorjev. Pri takem delu je prav tako treba vse probleme poprej prediskutirati in jim določiti medsebojno razmerje. Ni dvoma, da bo način ekipnega dela moral dobiti v inštitutu pomembnejše mesto. Pri razširjenem delovnem konceptu pa se bo moral razviti na določenih stopnjah raziskovanja v trajno obliko dela.

8. Vsak znanstven zavod, ki se ukvarja z raziskovalnim delom, si za to delo na temelju delovnega koncepta napravi širši ali ožji delovni načrt, ki ga v krajših rokih uresničuje. Med naloge znanstvenega zavoda, kakršen je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, pa moramo prišteti tudi dela, ki za znanstveno raziskovanje določenega obdobja ustvarjajo pripomočke, s katerimi se naj raziskovanje olajšuje ali celo omogoča. Praksa modernega znanstvenega raziskovanja je pokazala, da med taka dela sodijo bibliografije. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja je pri dosedanjem delu dobil že toliko izkušenj, da je iz njih spoznal vrednost bibliografij in je vsaj njihovo izdajanje rade volje podprl. Mnogo težje je pa bilo s programiranjem bibliografij. Čeprav se je zavedal, da je ena od inštitutovih nalog, da stavi v svoj program tudi sestavljanje bibliografij, je vendar bilo tudi dovolj težav, da se ni izpolnil, vsaj ne tako, kakor je inštitut želel.

Pri razpravljanju o pomanjkanju bibliografij za uspešnejše delo raziskovavcev je inštitut ugotovil, da raziskovavci potrebujejo pravzaprav dve vrsti bibliografij. V prvo spadajo historične bibliografije. To so bibliografije člankov in knjig, ki prikazujejo določene probleme ali celotno dogajanje kot zgodovinski proces. V drugo vrsto pa spadajo bibliografije z vključenimi članki, ki so del samega procesa, torej gradivo, ki ga mora raziskovavec poznati kot vir kakor npr. aktovno gradivo. Inštitut je prav o tej bibliografiji člankov večkrat razpravjal, zlasti za čas med dvema vojnama. Napravil je tudi načrt. V njej bi bili zbrani članki, ki obdelujejo vse smeri delavskega gibanja v letih med dvema vojnama in hkrati odziv tega gibanja v meščanskih strankah. Inštitut je namreč spoznal, da bi taka bibliografija bila silna pomoč pri nadaljnjem raziskovalnem delu vsem, ki bi se ukvarjali s to dobo. Žal je realizacija naletela na silne težave. Inštitut sam nima ljudi, ki bi mogli izdelati tako bibliografijo. Zato je prišel na misel, da bi načrt uresničil s pomočjo zunanjih sodelavcev. Toda zaradi pomanjkanja denarja tega doslej ni bilo mogoče vložiti. Zato je načrt trenutno še vedno načrt. Inštitut ga ima za eno izmed nalog, ki jih bo treba izpolniti.

V zvezi z našim razpravljanjem moramo na tem mestu reči, da bi bilo sestavljanje bibliografij tudi v razširjenem delovnem konceptu, to je v tistem, ki bi zajemal integralno proučevanje slovenske zgodovine novejšje dobe, ena od stalnih nalog, ki bi jo inštitut moral prevzeti nase in izpolnjevati. V primeri s sedanjim inštitutovim okvirom bi se potreba po bibliografiji še povečala, to se pravi, bi se povečalo število raznih bibliografij. Jasno pa je, da bi organizator za izvajanje takih nalog moral biti inštitut.

9. Podobnega značaja kakor sestavljanje bibliografij je tudi izdajanje virov. Tudi ta vrsta dejavnosti je in bo morala ostati ena izmed inštitutovih nalog, pa naj gre za ožji ali razširjeni delovni koncept. O njej bi na tem mestu ne govoril kaj več, ker bodo o njej govorili arhivski delavci.

10. Nekaj besed moramo posvetiti inštitutovi strokovni knjižnici. O njeni vrednosti za raziskovavce skoraj da ni treba govoriti, ker je pač vsakomur jasna. Pri knjižnici se moramo bolj vprašati, ali ustreza potrebam raziskovavcev. Če ne, potem moramo pač reči, da mora biti skrb za ustrezno knjižnico še posebej trajna naloga inštituta. Dejansko je tako. Iz različnih razlogov, predvsem pa zaradi pomanjkanja denarja so nekateri deli knjižnice, npr. nacistični oz. okupacijski fond še vedno zanemarjeni. Zaradi pomanjkanja denarja pa najhuje

trpi nabavljanje novih knjig. Deficitnost knjižnice se v tem oziru najbolj občuti. Prizadevanja za zboljšanje pa redno trčijo na nepremostljive ovire.

Knjižnica za raziskovavca nima samo enega pomena, da namreč daje na razpolago potrebno literaturo, to se pravi, da ga pouči ali lahko pouči, kaj je bilo o določenih problemih že napisano. Knjižnica sodobnega časa mora nabavljati tudi knjige, ki služijo raziskovavcem kot vir pri proučevanju določene teme. Tako vrednost ima velik del periodik, zlasti časopisje, stenografski zapiski raznih zasedanj in zborovanj, statistične študije itd. To so stvari, ki so bile ponovno potrebne raziskovavcem našega inštituta. Nadvse pereče pa bodo postale v primeru razširjenega delovnega koncepta, to se pravi v primeru integralnega proučevanja slovenske zgodovine novejšje dobe. V Ljubljani, ki hoče in je središče slovenskega kulturnega ustvarjanja, je za delo take vrste zelo slabo poskrbljeno. Skrb za ustrezno strokovno historično knjižnico bo zato nujno trajna inštitutova naloga.

11. Ob navedenih problemih, ki so kar številni in pomembni, moramo opozoriti, da je njihovo reševanje združeno tudi z večjimi ali manjšimi stroški. Ker želimo biti realni, moramo nanje opozoriti, moramo pa hkrati poudariti, da inštitut in njegovi samoupravni organi niso gledali in ne gledajo na probleme inštituta primarno z vidika večjih ali manjših finančnih sredstev, temveč predvsem z vidika izpolnjevanja nalog, sredstva pa naj v resnici služijo za to, da se inštitutova dejavnost zagotovi. Inštitutovi sodelavci se čutijo prizadeti predvsem v tem, da se v raziskovalno dejavnost vnašajo komercialne metode, ki tej dejavnosti prinašajo škodo. Mnenja smo, da vprašanje discipline, kontrole in podobnih zadev treba rešiti drugače, ne pa z metodami komercialnega ocenjevanja raziskovalne dejavnosti.

12. Preden sklenem svoja razmišljanja o inštitutovih nalogah v sedanjem času, bi rad v zvezi s potrebami knjižnice in raziskovalnimi nalogami na sploh opozoril na posebno dolžnost, ki jo imajo raziskovavci do samega sebe, predvsem raziskovavci našega inštituta. To je dolžnost samoizobraževanja. Resda morejo raziskovavci uspešno obravnavati svoje probleme, če znajo v največji meri uporabljati arhivske vire in literaturo, kolikor je je do njihove obdelave konkretnega problema že nastalo. Toda to ne zadostuje. Tako poznavanje časa, v katerega spada njihov trenutni problem, je preskromno. Raziskovavec mora »svoj čas« poznati v čim širšem obsegu in čim bolj temeljito. Svarilo dr. Zwittra o ožini in širini v časovnem smislu velja tudi za raziskovavca osebno. Zato se ne more zadovoljiti samo z literaturo, ki neposredno sodi v območje konkretnega problema, temveč mora prebirati tudi drugo literaturo, ki zajema tudi širše časovno razdobje. Pravzaprav mejá, do katerih naj njegov študijski interes sega, sploh ni mogoče potegniti. Človeško življenje ni prepleteno samo na horizontalni ravnini, temveč tudi in še celo bolj v vertikalni razsežnosti, kar je zgodovinarju povsem jasno. Vsak zgodovinar se zaveda, da je vertikalna razsežnost odločilna za razumevanje procesov, ki se že tako razvijajo po vertikalni liniji. Vsakemu raziskovavcu je širše poznavanje zgodovinskih procesov potrebno in koristno; čim globlje je, tem bolje se bo znašel pri obravnavanju svojih problemov. Kako se bo s temi procesi seznanil, je pa njegova stvar oziroma stvar vsakega posameznika samega. Dejstvo je, da mora za tako izobrazbo poskrbeti vsak sam in po svojih močeh. Nihče te dolžnosti ne sme opustiti.

Če se ob sklepu razpravljanja o nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja bežno ozremo nazaj, bomo morali reči, da so obsežne in izhajajo iz in-

štitutovega raziskovalnega delovnega koncepta. Inštitutovi sodelavci so nanj vedno gledali resno in ga kljub nekaterim oviram skušali tudi uresničevati. Na ves svoj dosedanji razvoj inštitut ni gledal brezbrizno, temveč je opazoval samega sebe v svojih akcijah in si nabiral nova spoznanja. Ta so mu pokazala slabosti izolacije v dosedanji dejavnosti in odkrila potrebo po novem obsegu delovnega koncepta.

Pri vsem utemeljevanju potrebe po razširitvi inštitutovega delovnega koncepta smo vedno slišali le besede o razširitvi tega koncepta. S takim izražanjem nismo v nobenem smislu zanikali ali omalovaževali dela, ki se je razvijalo po zamisli, zaradi katere je bil inštitut ustanovljen. Kajti temeljna naloga razširjenega koncepta bo, da bo delavsko gibanje po njem dobilo v slovenski zgodovini mesto, ki mu pripada. Zato mora po našem mnenju tudi v razširjenem delovnem konceptu proučevanje delavskega gibanja ostati bistvena komponenta inštitutovega raziskovalnega dela, ki pa bo znala ne samo upoštevati, temveč tudi podpirati proučevanje celotnega razvoja slovenske družbe v novejši dobi. Spričo položaja, v kakršnem je slovensko zgodovinopisje v razdobju novejših dobe in še bolj institucije za proučevanje zgodovine tega razdobja, bo širši obseg delovnega koncepta mogoče realizirati le postopoma, poudarim naj besedo postopoma, kajti treba bo pripraviti zanj vse pogoje za uspešen začetek in mu nato zagotoviti miren razvoj. Mislimo, da je čas za to akcijo napočil in desetletnica Inštituta za zgodovino delavskega gibanja daje za to tudi primerno priložnost.

Bogo Grafenauer

Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v zvezi z obdobjem do 1918

Pregled zgodovinske problematike od srede 19. st. do 1918, podan v obliki razprave k pregledu opravljenega dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in ob načrtih za njegovo bodoče delo, mora imeti svoje posebno izhodišče in ostro določeno smer. Zgodovinarji smo v svojih razgovorih o inštitutu in ob različnih priložnostih tudi ob njegovih lastnih prireditvah in ob svojem sodelovanju v njegovih internih telesih večkrat poudarjali, da ni prav obravnavati zgodovino delavskega gibanja ločeno od celotne slovenske zgodovine ter da bi bilo že zaradi uspešnega izpolnjevanja temeljne inštitutske naloge treba razširiti področje inštitutskega dela. V tem smisu se torej povsem strinjamo s Kermavnerjevim obsojanjem »stroge ločenosti narodne zgodovine po eni in zgodovine delavskega gibanja po drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja« (Prispevki IZDG 7, 1967, 23 sl.; podobno v Začetkih slovenske socialne demokracije, Ljublj. 1963, 8), le z omejitvijo, da to stališče ne pomeni več boja posameznika zoper drugačno »inercijsko vztrajanje« glavnega toka našega zgodovinopisja, marveč prav boj v njegovi lastni smeri. Profil razpravljanja o tej široki zgodovinski problematiki pa mora biti ob tej priložnosti vendar bolj določno usmerjen, saj gre pri inštitutskem delu za raziskovanje izrazitega razrednega gibanja, ki pa je po logiki zgodovinskega razvoja pripeljalo do nastanka Osvobodilne fronte slovenskega naroda in tako postalo na vrhu vse dosedanje slovenske zgodovine združevalec slovenskega naroda v njegovem boju za obstanek in nosilec gibanja, ki ni imelo le razredno socialnega, marveč tudi naroden značaj. Z mestom tega gibanja v slovenskem zgodovinskem razvoju sta postali obe ti dve karakteristiki naloga za zgodovinskega dediča Osvobodilne fronte, hkrati pa tudi kriterij ob presoji upravljanja njene dediščine.

Ta sklep je obenem temeljni rezultat samega zgodovinskega razvoja in njegove zgodovinske analize, pa najsi že vzamemo Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja iz leta 1939 ali Kidričev Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte iz oktobra leta 1944 (Prispevki IZDG I/1, 1960, 7—51), ali Zwitterjevo analizo v osnutku Narodnosti in politika pri Slovencih iz leta 1944 (ZČ I, 1947, 31-69), posebej njeno sklepno oceno o pomenu »uspešnega poskusa, da se poveže nacionalno gibanje s socialnim« (61). To pa kaže s svojimi perspektivami, ki iz sedanjosti vselej osvetljujejo tudi prehojeno pot in sousmerjajo njeno spoznavanje, da gre pri nalogah inštituta že s stališča njegove osrednje ali vsaj izhodiščne problematike za kompleksno zgodovinsko dogajanje. Seveda pa poveza-

nost njegovih komponent — nacionalnega osveščanja mestnega in podeželskega prebivalstva, agrarnega vprašanja in delavskega gibanja, da se omejim le na tri poglavitne — ni bila vselej enaka in razvidna (niti političnim tokovom v preteklosti niti zgodovinarjem). Zato se postavlja v tem referatu kot najbolj smiselna naloga pregled problematike prav s stališča te povezanosti, seveda glede na zgodovinsko funkcijo delavskega gibanja, uresničeno z nastankom Osvoobodilne fronte.

Spričo tega moje razpravljanje nima — kakor bi sicer morda kdo utegnil pričakovati glede na naslov — namena pregledati vsega, kar je za obdobje slovenske zgodovine od srede 19. st. do 1918 že opravljenega, niti v prvi vrsti opozarjati na vrzeli, bodisi glede snovi, bodisi glede vrzeli v koncepcijah. Kolikor sem tega zajel, je podrejeno temeljnemu pregledu problematike in povezovanja temeljnih komponent razvoja, v zvezi s pregledom različnih sintetičnih koncepcij slovenske zgodovine v tem razdobju tudi problematiki metodologije. Karkoli drugega bi bilo v omejenem času diskusije tudi nemogoče podati, saj bi podrobna in vestna analiza vsega, kar imamo že na razpolago za teh sedem desetletij, zahtevala sama več referatov in koreferatov, kakor jih je na programu vsega današnjega posvetovanja.

V nadomestilo za ta podrobni pregled opravljenega dela se moram pač sklicevati na delovne instrumente, ki jih pomenijo za to obdobje različni bibliografski pregledi, čeprav resnično niso brez pomembnih vrzeli.

Pregled *virov* olajšujejo pripomočki za njihove različne vrste. V treh publikacijah arhivov oz. Društva arhivarjev (60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, 1959, Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, 1960, Vodnik po arhivih Slovenije, 1965) je podan okvirni pregled gradiva, ki ga hranijo tudi za to dobo; med zajetimi ustanovami so sicer tudi knjižnice, vendar le z »arhivskim« blagom, ne pa npr. glede rokopisne ostaline in korespondenc različnih javnih delavcev, kar je za zgodovino po sredi 19. st. izrednega pomena. V »Vodniku« so navedeni tudi podobni pregledi fondov za arhive v tujini, ki pa za obravnavano obdobje večinoma niso toliko podrobni kakor navedeni trije domači; za nekatere tuje arhive obstoje tudi rokopisni elaborati glede njihovega gradiva za slovensko zgodovino (posebej pomemben je elaborat o kompleksu takega blaga v avstrijskih arhivih, izdelan v zvezi s pripravljanjem pogajanj o vrnitvi arhivskega blaga, ki je nastalo na naših tleh, seveda pa je njegovo težišče spričo njegovega namena na starejših zgodovinskih obdobjih); nekateri med temi elaborati so prav tako navedeni v »Vodniku«. Ti pregledi seveda tudi ne popisujejo korespondenc in drugega podobnega gradiva, ki je v privatnih rokah; prav to gradivo je med drugo svetovno vojno in delno tudi že poprej utrpelo veliko škode, tako da danes ne poznamo nahajališča za nekatere korespondence, ki so bile objavljene le v obliki izvlečkov, za nekatere so ohranjeni le izvlečki (npr. za Tumovo po zaslugi dr. Kermavnerja), za nekatere so povedali že njihovi lastniki, da jim je propadla (tako npr. Prepeluh za svoje gradivo do okr. 1920). Pomemben pripomoček pri iskanju dovolj raztresenih objav arhivskega gradiva pomenijo Prilozi jugoslovenskoj arhivističkoj bibliografiji Andrije Ljubomira Lisca v Arhivistu 1957—1960, ki na preko 160 str. podajajo med objavami arhivskega blaga do 1945 za zgodovino jugoslovanskih narodov tudi objave za Slovence, čeprav z nekaterimi vrzelmi (poleg posameznih vrzeli je v celoti spregledal npr. Naše zapiske in Čas).

Za časnike so na razpolago trije pripomočki, pri čemer ni mogoče nobenega izpustiti pri delu. Le Dragotin Lončar je v svojem sicer zelo sumarnem pregledu političnih časopisov in političnih časnikov v prilogi k drugi izdaji Političnega življenja Slovencev (1921, 1931—138) zajel tudi revije in časnike v tujih jezikih, ki jih je treba upoštevati pri obravnavanju slovenske zgodovine do 1918. Bibliografski pregled »Slovenski časniki in časopisi«, ki ga je izdelal Janko Šlebinger za zbornik Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937 (1937, 1—175), je sicer za bibliografske podatke mnogo podrobnejši in opozarja na vse vrzeli v izhajanju, vendar je omejen le na periodične publikacije v slovenščini. Končno je Jože Munda pripravil še »Bibliografijo delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1968 do 11. aprila 1920« (Prispevki IZDG III/1, 1962, Priloga 51 str.), ki v nekaterih točkah popravlja Šlebingerja, navaja k posameznim tiskom tudi literaturo o njih, zajema tudi raznovrstne brošure, vendar pa je jezikovna meja zajetih periodičnih publikacij bistveno ožja kakor pri Lončarju (od nemških so zajete le nekatere splošne publikacije, nič posebej za Koroško ali Štajersko, za Trst le slovenske in skupne slovensko-italijanske, nič posebej italijanskega).

Za neperiodično publicistiko, ki jo zajema delno (če gre za tiske od treh strani obsega naprej — torej brez letakov, objav in pod.) za delavsko socialistično gibanje Munda, je še danes najbolj sistematičen in najpopolnejši pregled »političnih spisov« v prilogi Lončarjevega Političnega življenja Slovencev (150—177), čeprav bi bil spričo novih najdb potreben danes že dopolnila — zato pa na drugi strani danes nimamo več v evidenci dela gradiva, ki ga je Lončar imel še v rokah in ga bo treba vnovič poiskati.

Pregled statističnih publikacij je sumarno podal Zwitter v svojem Prebivalstvu (do 1935). Objave zapisnikov javnih teles (državnega in deželnih zborov) po letu 1960 niso težko dostopne (popis je podal J. Mal ob sklepnem pregledu »virov« v svoji Zgodovini slovenskega naroda, 1209), razen zapisnikov državnega zbora 1848/49, ki jih pa pravkar tiskajo na Dunaju in je njihov izid napovedan za prihodnje leto (1970). Tudi zakonodaja je za ta čas dostopna v celoti v uradnih listih (podatke navaja S. Vilfan v Pravni zgodovini Slovencev, 1961, in Rechtsgeschichte der Slowenen, 1968, 22 sl., čeprav samo v sumarični obliki s sklicevanjem na podrobnejše tuje sezname).

Za bibliografske preglede zgodovinskega obravnavani dobi moramo razlikovati dve obdobji, ki sta zajeti bolje, od obdobja med obema vojnama, za katero do danes nimamo pregleda te vrste. Dela, ki so izšla o tem obdobju do leta 1920, so zajeta skoraj v celoti v Lončarjevem Političnem življenju, delno med »političnimi spisi« (150—177), delno v podatkih o »življenjepisih, politikov, publicistov in žurnalistov« (138—149); oboje je seveda omejeno (celo pri navedenem Slančevi ali Vošnjakovi spisi o gospodarskih vprašanjih, ki brez dvoma niso bili brez stika s političnim življenjem. Odtlej do 1945 je bilo poskrbljeno za slovensko historično bibliografijo zelo fragmentarno: za posamezna leta so jo objavili M. Kos (ČJKZ 2, 1920) in St. Jug (GMDS 21, 1940) v celoti, M. Pivec-Stelev (ZČ 1, 1947, za 1941-45) le glede samostojnih publikacij in separatov in le glede slovenskih tiskov. Trenutno so tako na razpolago le bibliografski pripomočki za oba glavna domača zgodovinska časopisa v tem času (M. Pivec-Stelev za GMDS; J. Glaser-K. Prijatelj (do 20. letnika) in Stanislav Kos za ČZN), za dva splošna časopisa (Munda, LZ; Anton Dokler za DiS do 1937/38) in za dve

založbi (Jože Munda, Bibliografija Slovenske Maticе, 1964; Janko Moder, Mohorska bibliografija, 1957 — tu sta zajeta tudi Kres in Mladika). Za tisk že pripravljena bibliografija za Katoliški obzornik in Čas je ostala v rokopisu in je menda propadla. Tako se začenja boljše stanje glede evidence zgodovinarskih publikacij šele po 1945, odkar skrbi za bibliografski pregled opravljenega dela tudi za obravnavano obdobje Vasilij Melik s sodelavci v okviru slovenske zgodovinske bibliografije v ZČ (pregled zajema vse, ne glede na jezik publikacij, ne registrira pa neoriginalnih, poljudnih in pod. prispevkov; v uvodih so navedene tudi bibliografske objave, ki se tako ali drugače dotikajo tudi problematike slovenske zgodovine); zadnja bibliografija te vrste seže do 1962 (ZČ 17, 1963), avtor ima v delu nadaljevanje do 1967, ki bo predvidoma objavljeno v ZČ 24, 1970. Tudi slovenska zgodovina obravnavanega obdobja je zajeta v dveh bibliografskih publikacijah, ki jih je izdal nacionalni komite za zgodovinske vede za svetovna kongresa zgodovinskih ved v Rimu 1955 in na Dunaju 1965 (Ten Years of Yugoslav Historiography 1945—1955; Historiographie Yougoslave 1955—1965) in ki zajemata vsaka po 10 let jugoslovanske historiografije (prva v obliki skrajšanih povzetkov avtorjev samih — pri tem so pri slovenskih predlogah nastale različne napake, gl. mojo oceno v ZČ 10—11, 1956—1957, 327—336 — druga v komentirani bibliografiji, ki sem jo za slovensko zgodovino do 1918 napisal jaz). Ta pregled bi mogli še nadaljevati — npr. z nekaterimi pokrajinskimi bibliografskimi objavami (zlasti za Prekmurje, Primorje in posebej za Beneško Slovenijo), z bibliografskimi objavami univerze (delo univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, v drugi knjigi do konca 1966; bibliografija disertacij), z bibliografijami za periodične publikacije v sosednih deželah, pa tudi z različnimi članki in ocenami napol bibliografske vsebine, bibliografskimi pregledi disertacij s slovensko ali »jugovzhodno« tematiko na avstrijskih in nemških univerzah itd.

Vendar naj bo dovolj. Opozorim naj le še na štiri instrumente, ki (vsekakor poleg Lončarja) predstavljajo najkrajšo pot do najpotrebnejše literature, ki s svojimi navedbami nato sama vodi naprej: bibliografske navedbe v Zwitterjevem delu, napisanem v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom in Vaso Bogdanovim, »Nacionalni problemi v habsburški monarhiji«, se nanašajo predvsem na problematiko populacije, jezikovnih pravic in političnih tokov — ne le pri Slovencih, marveč tudi pri vseh drugih narodih v Avstriji. »Kratka bibliografija« v Gestrinovi in Melikovi Slovenski zgodovini od konca osemnajstega stoletja do 1918 (1966) podaja za uvod v samostojno delo dovolj popoln pregled »domaćih del...«, ki so izšla v zadnjem času« (341—346), pred tem pa so navedene tudi pogloblitve korespondence in posebej številni spominski spisi, ki jih Lončar še ni utegnil popisati. V Vilfanovi Rechtsgeschichte je navedena literatura k upravni zgodovini, medtem ko sta bibliografska pregleda v EJ 7 (1967) k zgodovini Slovencev do 1918 in h gospodarskemu razvoju Slovenije 1800—1918 zasnovana le kot prvo napotilo pri iskanju historiografskih del, podobno pa tudi pregled literature k oddelku o slovenskem populacijskem in etničnem razvoju.

Čeprav potemtakem pot do literature ni navezana le na lastno iskanje, vendar tudi ni prav lahka in zahteva dovolj uvodnega dela, ki bi ga bilo mogoče precej skrajšati z dokumentacijskim centrom; ki bi zajemal poleg sodobne zgodovine tudi njen uvod od srede prejšnjega stoletja naprej. Potreba po takšnem dokumentacijskem središču, ki bi moralo biti ena izmed osrednjih inštitutskih nalog, je gotovo toliko bolj očitna in nujna, ker je retrospektivna zgodovinska

bibliografija po svojem sedanjem stanju še daleč od uresničenja, po stopnji svoje urejenosti pa po nekaterih skušnjah tudi še premalo uporaben instrument za raziskovanje. Poleg tega pa naloga takšnega dokumentacijskega središča seveda ni omejena le na točno evidentiranje literature, marveč še bolj na podrobnejše evidentiranje glede virov za problematiko, ki jo zajema področje inštitutskega znanstvenega dela. Prav organizacija takšnega dokumentacijskega centra, čigar funkcija je seveda še bolj pomembna za sodobno zgodovino po prvi (in zlasti še po drugi) svetovni vojni, bi morala biti torej ena od osrednjih nalog Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, če želi preiti k načrtnemu raziskovanju celotnega področja, ki mu ga nalaga njegov naslov.

Preidimo k problematiki zgodovinskega razvoja in njegovega znanstvenega obravnavanja! Po doslej objavljenih podatkih o načrtih dela in opravljenih razgovorih (delno v okviru Inštituta za občo in narodno zgodovino na SAZU, delno v okviru Društva arhivarjev), naj bi bilo le vodstvo enega izmed kompleksov temeljnih nalog za obravnavanje našega obdobja v rokah inštituta pri SAZU: že od 1947 je po načrtu, ki ga je podal prof. Kos na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Gorici (gl. ZČ 2/3, 1948/1949), v delovnem načrtu edicij SAZU izdaja izbranih virov za obdobje od 1848—1918, razdeljena seveda v več serij po vrstah virov; doslej to delo spričo neorganiziranosti tega inštituta, ki ima le eno samo redno delovno mesto, v inštitutu samem ni moglo biti niti načeto in so publikacije omejene le na nekaj zvezkov iz serije korespondenc, ki izhajajo v seriji inštituta za literature, posegajo pa globoko tudi v slovensko politično zgodovino. O pospešitvi tega dela so prav v tem času v teku razgovori v širšem krogu Društva arhivarjev, ki je to akcijo sprožilo, članov ustreznega razreda SAZU in še nekaterih k temu posvetovanju vabljenih zgodovinarjev.

Za študij vsakega gibanja, ki postopno prevzema in končno prevzame osrednjo funkcijo nosilca razvoja v določenem nacionalnem prostoru, predstavlja primarno izhodišče seznanjenost s prostorom njegovega delovanja, se pravi z etničnimi mejami in z narodnostno strukturo znotraj teh meja. To je problem, ki je za obravnavano obdobje sorazmerno dobro obdelan, vsaj kolikor gre za objektivne kriterije pripadnosti k določenemu občevalnemu jeziku, izražene v različnih statističnih popisih. Temeljno delo za ta vprašanja nasploh je še danes Zwitterjevo Prebivalstvo, medtem ko sta obe poznejši globalni obravnavi (Šifrerjeva in Vogelnikova) za zgodovinarja slabo uporabni, ker se omejujeta na ozemlje današnje SRS in ne segata do meja slovenskega etničnega ozemlja. Vprašanje teh struktur v Slovenskem Primorju je pozneje še poglobljeno študiral prof. Zwitter in podal svoje rezultate v »Oko Trsta« in *Données statistiques*, vprašanje meje in etnične strukture slovenskega ozemlja na Koroškem, ki je predstavljalo zaradi težjega problema o vrednosti statističnih podatkov večje težave, pa je bilo za obravnavano obdobje trenutno zadnjič temeljito študirano v moji razpravi v Koroškem zborniku (1946). Glede Štajerske je bilo vprašanje podrobneje obdelano le glede mest in nemške manjšine v njih (Zwitter, Sodobnost 1938), glede meje pa še pred prvo vojno (Beg, Mačkovšek, Kovačič). Manj je bilo doslej obravnavano (razen glede spodnještajerskih mest, ki jih je obdelal z naše strani Zwitter, in glede koroških Slovencev, temeljito analiziranih v disertaciji Janka Pleterskega) vprašanje subjektivne zavesti. Pred letom dni je bilo v okviru posebne medakademske komisije o zgodovini kolonizacije z naše strani načeto podrobno delo na vnovični analizi obojnega vprašanja za vse slovensko ozemlje, ki ga vodi Janko Pleterski; trenutno je zbrana

podrobna kartotečna dokumentacija statičnih podatkov po krajih, ki jo bo treba v prihodnjem letu izpopolniti z drugimi relevantnimi razpoložljivimi podatki.

Medtem ko torej delo na dopolnjevanju našega poznanja o obsegu in etnični strukturi celotnega slovenskega ozemlja do leta 1918 že teče, pa je drugače z drugim temeljnim kompleksom pri obravnavanju političnega življenja in posebej vsakega političnega gibanja na razredni podlagi, marveč z analizo gospodarskega razvoja. Do tridesetih let se je slovensko zgodovinsko omejevalo le na opis sprememb v gospodarskem življenju, ki jih brez uporabe statističnih virov in kvantitativnih metod tako ni mogoče analizirati. Izjemo predstavlja le nekaj aktualnih ekonomističnih analiz za čas neposredno pred prvo svetovno vojno (Agneleti, Brezigar) in nekaj omejenih problemov (banke, zadružništvo). Pobudo za drugačen pristop k temu delu je pomenilo Zwitterjevo Prebivalstvo, v katerem je v zvezi s premiki v razvoju prebivalstva opozarjal na temeljne spremembe v globalnem slovenskem gospodarskem razvoju. Še bolj poznamo ta problem njegovi tedanji študenti, ki nam je v predavanjih te prelome obsežneje analiziral vsaj do Taafejeve dobe in opozarjal ob tem — in še posebej pri delu v seminarju — na pomen statističnih virov za njihovo raziskovanje. Danes je položaj toliko spremenjen, da razpolagamo vsaj s tremi širšimi raziskavami s tega področja: Toussaint Hočevar je v delu *The Structure of the Slovenian Economy 1848—1963* (1965) podal za naše razdobje pretežno statično analizo slovenskega gospodarstva po posameznih področjih (15—117); v *EJ 7* sem poskusil v geslu »gospodarski razvoj od 1800 do 1918« (353—363) podati analizo temeljnih smeri razvoja in njegovih prelomov, kjer sem se pri poljedelstvu in kreditu že mogel opreti na statistične analize, pri neagrarnem gospodarstvu pa v mnogo manjši meri in ne za vse slovensko ozemlje; podobna je tudi analiza, ki jo pravkar objavlja Ferdo Gestrin v letošnji *Kroniki* (medtem ko je v njegovi in Melikovi knjigi v obdobju po 1848 težišče pri poglavjih o gospodarstvu še vedno na opisu). Končno naj opozorim še na prvo knjigo *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Agrarne panoge*, ki bo izšla v začetku prihodnjega leta; to delo bo naše poznanje glede agrarnega razvoja in proizvodnje gotovo potisnilo močno naprej. V načrtu za to zgodovino so seveda tudi še knjige o vseh straneh neagrarnega gospodarstva. Vendar moram takoj ugotoviti, da to ne osvobaja inštituta od potrebe, da sam organizira proučevanje te problematike za obdobje po sredi 19. st.: publikacija, ki jo vodi posebna komisija v Inštitutu za obč in narodno zgodovino pri SAZU, zajema namreč v vsakem zvezku celotno problematiko od naselitve Slovencev do druge svetovne vojne in bo zorela tudi v svojih nadaljnjih zvezkih gotovo počasneje, kakor zahtevajo potrebe inštitutskega raziskovanja o gospodarskih temeljih zgodovine delavskega gibanja. Poleg tega pa tudi publikacija *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev* ne bo razrešila vseh vprašanj, katerih rešitev je potrebna za podrobno razumevanje poti delavskega gibanja na mesto centralnega gibanja v slovenskem narodnem življenju, če hočemo videti to pot v živih konkretnih oblikah in ne le v ohlapnih, suhih shemah. Kot primer navajam dejstvo, da je moralo pri obravnavanju agrarnih panog ostati poglavje o gospodarskem računu kmetije, ki doslej v našem znanstvenem raziskovanju sploh še ni bilo načeto (marveč le v posameznih publicističnih prispevkih), le pri globalnih statističnih indikatorjih o položaju; podrobna podoba bi se dala doseči le z raziskovanjem po posameznih okoliših, za katerega je potrebno le organizirano raziskovanje zadostnega števila delavcev (npr. za konkretno podobo za-

dolženosti po posameznih gospodarsko zaokroženih okoliših, za razbitje le v globalnem številu za vso Kranjsko znanega nam števila dražb kmečkih posestev na prav tako zaokrožena področja, za analizo tempa teh procesov po posameznih obdobjih in za njegovo vzporejanje s tempom razvoja kreditnega združništva itd.). Kermavner je nekje po pravici zapisal, »dokler naše politično zgodovino pisje ne bo v zadostni meri upoštevalo okolnosti, da se je novoklerikalstvo v svoji politični akciji obleklo socialno, ljudsko . . ., bo tičalo v liberalnem nerazumevanju odločilnih vzrokov »sekularne« klerikalne zmage nad kranjskim liberalstvom«, le da bi bilo treba dodati, da omogoča razumevanje pomena te akcije šele poznanje temeljnih gospodarskih procesov na agrarnem področju v tem času in da je prav taka širina raziskovanja potrebna za razumevanje razkroja klerikalnega vpliva na podeželju med obema vojnama in za razumevanje temeljne smeri v političnem prestrukturiranju slovenskega življenja v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno. Kljub potegnjenim generalnim črtam gospodarskega razvoja čaka inštitut na tem področju brez dvoma še obilo dela.

Za razvoj neagrarnega gospodarstva, ki ga ni mogoče ločiti od analize razvoja delavstva in njegovih življenjskih razmer, gotovo ni potrebno takšno opozarjanje na njegove zveze z jedrom inštitutskih nalog. Tu se je delo tudi že začelo vsaj za posamezne gospodarske veje (Šorn za premogovništvo, papirništvo in sedaj za železarstvo, Kresal za tekstilno industrijo), za posamezne veje so pomembne tudi vnanje publikacije (npr. Mohoričeva in Jenkove za razvoj železnic), čeprav pri teh publikacijah doslej ni bilo dovolj upoštevano tudi vprašanje vnanjega učinkovanja teh gospodarskih vej. Marsikaj s tega področja — delno tudi širšega od naših publikacij — izhaja tudi zunaj našega zgodovino pisja, zlasti v zvezi z gospodarskim razvojem obrobnih predelov slovenskega ozemlja.

Skoraj povsem so zanemarjeni v našem zgodovino pisju nekateri elementi gospodarske makroanalize, ki jih je že uporabljala gospodarska publicistika pred prvo svetovno vojno in med vojnama (račun narodnega dohodka, obremenitev z davki, obseg, izvor in način naložbe kapitala, otekanje dobička, globalni elementi kreditnega gospodarstva itd.). V tem pogledu naše zgodovino pisje občutno zaostaja za zgodovino pisnim delom v svetu, tudi v mejah nekdanje dvojne monarhije, da ne govorimo o popolnem zanemarjanju te problematike pri ekonomistih, ki so s podpiranjem kampanje proti »historicizmu« svoje delo uspešno oropali pomembnega metodološkega prijema in kriterijev pri presojanju le na aktualistično podobo omejenega slovenskega položaja.

Socialna struktura, ki predstavlja most med gospodarstvom in politiko, je za vse obdobje analizirana le za Koroško (v disertaciji Janka Pleterškega), ki pa za slovensko ozemlje v celoti seveda ni tipična. Za vse slovensko ozemlje v njegovih etničnih mejah pa je vprašanje pretreseno le za zadnji dve desetletji pred prvo svetovno vojno s računom poklicne sestave za celotno ozemlje (posebej s Trstom in brez njega) — najprej po geografu Antonu Meliku, sedaj pa še v že objavljenem odlomku večjega dela Janka Pleterškega (v zborniku Jugoslovanski narodi pre prvi svetski rat, 1967). Statistična publikacija Živka Šifrerja, ki analizira razliko med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom od srede 19. st. naprej, ne skuša prodreti skozi vprašanje neenakih kriterijev poklicne statistike prav glede agrarnega prebivalstva, ki ovira primerjanje podatkov od leta 1890 naprej s starejšimi, poleg tega pa boleha zopet na omejitvi podatkov zgolj na ozemlje SRS. V obeh pogledih daje oporišče za popravke

le študija Vasilija Melika o razmerju podeželskega in mestnega prebivalstva na celotnem slovenskem ozemlju v vsem obravnavanem obdobju. Potrebe po razumevanju delavskega gibanja — zlasti vprašanje dolgotrajne velike razlike med obsegom objektivnega položaja proletarca in subjektivnim vključevanjem v delavsko razredno gibanje — zahtevajo tudi na tem področju podrobnejše sistematične analize (s pritegnitvijo različnih virov); tudi te naloge najbrž ne bo mogoče izpolniti brez sistematičnega vodstva tega dela po inštitutu.

Volilni rezultati kot izraz objektivne socialne strukture v subjektivni dozorelosti zavesti socialne pripadnosti — in seveda njenega križanja in spopadanja s strukturami drugačne vrste (tako z nacionalno zavestjo in nasprotji na njeni podlagi v mejnem področju z Nemci in na Tržaškem, s pripadnostjo k tradicionalnim ideološkim skupnostim, zlasti na podeželju itd.) — so doživeli v dodatku k disertaciji Vasilija Melika (1965) in v njegovi razpravi o »frankfurtskih volitvah na Slovenskem« (ZČ 2/3, 1948/1949) globalno analizo za vse slovensko ozemlje v vsem ustavnem obdobju Avstro-Ogrske, kjer pa so v analizi uporabljeni tudi mnogi podrobnejši primeri za manjše okoliše. Glede na slovensko nacionalno gibanje je ta konkretna podoba temeljnega pomena kot dopolnilo za vse dosedanje obravnavanje politične zgodovine s podatki, kaj se je v resnici zgodilo, in ne le, o čem so razpravljali in kako so se napadali med seboj; šele od uveljavljanja splošne (in pozneje splošne direktne in enake) volilne pravice dobijo seveda volilni rezultati tudi neposreden stik z delavskim gibanjem in postavljajo vprašanje v zvezi s širino uveljavljanja proletariata v političnem življenju. Že Melikove razprave, v katerih prehaja k podrobnejšim analizam volilnih rezultatov v posameznih okoliših (Trst, Jesenice, Mengeš) kažejo, da je v okviru njegovih splošnih rezultatov še obilo dela in da prav pri takšni obravnavi prihajajo razmerja socialne strukture in politične pripadnosti in volje vsaj včasih močneje do izraza. Prav ta razmerja pa so pomembna tudi že pred uveljavljanjem splošne volilne pravice za spoznavanje socialne strukture prostora, v katerem se postopno oblikujejo začetki delavskega gibanja od njihovih prvih društev (1867/68) do prve strankarske politične organizacije socialne demokracije tudi pri nas leta 1889.

Sele z zadnjim področjem prihajamo na področje čiste politične zgodovine, ki je prevladovala v tradicionalnem slovenskem zgodovinopisju. Le v parentezi naj opozorim na nenavadno dejstvo, da zanimanje za neposredno preteklost v slovenskem zgodovinopisju — odkar se je okrog 1880 razvilo na znanstveno raven — še nikdar ni časovno toliko zaostajalo za svojim časom kakor danes: leta 1898 je Josip Apih v delu Naš cesar napisal sicer konservativen, vendar dovolj vsestranski pregled slovenske zgodovine do svojega časa; Lončar je storil prav to najprej leta 1906 in nato leta 1920; med obema vojnama pa sta to nadomestila zbornika Slovenci v desetletju 1918—1928 (1928) in Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije (1938); temu je leta 1939 sledila Speranova analiza, leta 1946 pa v »Slovenskem zborniku 1945« Jarčeva in Kralova Kronologija dogodkov do maja 1945. Medtem pa danes že v petindvajsetem letu po osvoboditvi nimamo ničesar podobnega in se publicistika omejuje le na politično angažirane preglede, podane na različnih kongresih. Brez dvoma opozarja tudi ta parenteza na naloge, ki so najbrže tesno povezane z nalogami Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

Podrobni politični boji, katerih prikazovanje je sestavljalo jedro naše tradicionalne politične zgodovine, so pomembni v dveh pogledih: kot izraz sub-

jeektivnih političnih struktur, neprestano konfrontiranih z njihovim objektivnim temeljem, ali pa kot izraz globljih prelomov v slovenskem narodnem razvoju. V starejši historiografiji se je tega zavedal zlasti Dragotin Lončar, ki je v svoji razpravi Dr. Janez Bleiweis in njegova doba (ZMS 1909) marsikje vpletel v analizo političnega življenja tudi rezultate svojega študija socialne zgodovine Slovencev, ki jo je pripravil v istem času in objavil dve leti kasneje (Slovanski svet, 1911). Prijatelj, drugi klasik tega zgodovinopisja pri nas, je zbral seveda ogromno gradiva prav za to obliko politične zgodovine, v kateri je zavestno podajal predvsem tragiko vzpona in notranjega zloma liberalne misli, česar si ni znal do kraja razjasniti, imel pa je pri tem mnogo več razumevanja za meščansko gibanje kot za delavsko ali celo za agrarna vprašanja.

S prvo celotno revizijo te koncepcije, ki so jo po Prijatelju prevzeli tudi njegovi učenci, je poskusil že Kardelj, ki je v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja (1939) skušal prvič z marksistično metodo zgodovinske analize povezati oba pola, povezana v delu in nalogah inštituta; vprašanje osveščanja in boja slovenskega naroda in njegovih razrednih struktur. Ker se je pri svojem delu mogel opreti seveda le na že dosežene in objavljene rezultate zgodovinopisja, je v svojih analizah povezoval kot veljavna sprejemana dejstva s teoretičnimi posplošitvami, delno slonečimi na teh dejstvih, včasih pa tudi le na analogijah razvoja drugod. Kljub problemom, ki jih spričo tega postavljajo nekatere njegove teze, pa je prva izdaja njegovega dela pomenila marsikatero novo osvetlitev naše preteklosti in je zlasti postavila delavsko gibanje na Slovenskem prvič v slovenskem zgodovinskem prikazu na njegovo pravo mesto. Žal velja ta ocena za 2. izdajo knjige le z nekaterimi spremembami, ker je v njo zašlo preveč stvarnih napak.

Od 1950 naprej je v isti smeri gradil svoj študij delavskega gibanja Dušan Kermavner, ki je hkrati že poprej prijavljal svojo revizijo ustaljene podobe še z opozarjanjem na dvojnost slovenske politične koncepcije, razpete med Trst in Ljubljano. Najpomembnejša revizija pa se je začela v zadnjih desetih letih, kajti ta ne zahteva le dopolnjevanja ustaljene podobe z novimi enakovrednimi elementi, marveč je začela podirati tudi že na videz trdna dejstva. Zwitterjeva in Melikova raziskovanja obdobja od marčne revolucije do 1870 so dokazala povsem novo igro vloge konservativnih in liberalnih idej in skupin v slovenskem nacionalnem osveščanju. Podobno velja v drugih pogledih za marsikatero dopolnilo Dušana Kermavnerja za čas med 1870 in 1895.

Zahajanje v podrobnosti pri tem ni pomembno. Postaviti velja le vprašanje, od kod izvira nujnost takšnih bistvenih preocenitev za dejstva preteklosti. Odgovor razkriva primerjava metod, s katerimi so bili doseženi eni in drugi rezultati. Prijatelj je bil ujet z enostranskimi viri. Uporabljal je kot temeljni vir publicistiko (do 1868 predvsem Novice, nato predvsem Slovenski narod) in korespondenco, je bil že pri izbiranju podatkov odvisen od izbora avtorja svojega vira. Kermavner je razširil to podlago zlasti z drugimi viri večinoma istega značaja, toda drugačne smeri, zlasti pri delavskem gibanju tudi s temeljitim arhivskim študijem. Zwitter in Melik sta prav tako dopolnjevala Prijateljeve izvlečke s temeljitim študijem celotne publicistike in arhivskih virov, kjer se je dalo pa tudi z načelnim uporabljanjem po Prijatelju zanemarjenih zapisnikov državnega in deželnih zborov.

Na to dejstvo opozarjam, ker se ob pomembnosti že doseženih rezultatov vendarle kaže, da bo treba z zamudnim delom iste vrste nadaljevati še naprej, če hočemo doseči resnično podobo tistih zgodovinskih tokov, v katere se vključuje po 1889 delavsko gibanje na Slovenskem najprej kot eden izmed njih, toda kot tisti, ki v tridesetih letih vodi v zrelo združevanje slovenskega naroda okrog sebe v vrhu dosedanje slovenske zgodovine.

Miro Stiplovšek

Pregled dosedanjega raziskovanja slovenske zgodovine med dvema vojnama

V svojem prispevku želim le pregledno prikazati dosedanje rezultate pri raziskovanju zgodovine slovenskega naroda v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno ter opozoriti na nekaj težav, ki negativno vplivajo na intenzivnost preučevanja te dobe. Pri tem ne nameravam nadrobno naštevati del, ki obravnavajo to obdobje, temveč opozoriti na probleme in obdobja, ki jim je zgodovinarje že posvetilo večjo ali manjšo pozornost. Tako bi posredno poskušal odgovoriti na vprašanje, kateri problemi terjajo še sistematično znanstveno obdelavo in bi se jih morali raziskovalci čimprej lotiti, oziroma bi morali biti vključeni v delovne programe ustreznih institucij. Od del drugih jugoslovanskih ali tujih zgodovinarjev o stari Jugoslaviji bi opozoril le na tista, v katerih je zgodovini Slovencev med obema vojnama odmerjenega nekoliko več prostora. Ob naštevanju poglavitnih del za to razdobje oziroma piscev pa bi rad poudaril tudi velik pomen številnih drobnih prispevkov o problemih manjšega pomena ali lokalnega značaja, ki jih bodo pisci razprav in monografij s pridom uporabljali.¹ Pripomnim naj še, da si nisem zastavil naloge kritično ovrednotiti dosedanja dela in se ustavljati ob spornih ugotovitvah v njih. Poskušal bom dati le neke njihove skupne karakteristike, ki pa seveda ne bodo ustrezale prav vsakemu delu posebej.

Uvodoma moram poudariti, da sinteze slovenske zgodovine za obdobje med prvo in drugo svetovno vojno še nimamo in da jo glede na stanje virov ter raziskovanja te dobe v kratkem tudi ne moremo pričakovati. Pisec edinega obširnega pregleda za to obdobje, Metod Mikuž, je v uvodu k Orisu zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941 (Ljubljana 1965, 555. str.) posebej poudaril: »Delo ne podaja zgodovine slovenskega naroda v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Glavni vzrok tega je še vedno pomanjkanje gradiva oziroma to, da ni mogoče uporabljati primarnega dokumentarnega gradiva (virov)«. Poudaril je tudi, da za to razdobje skoraj v celoti manjkajo monografije, ki so »osnovni pogoj za znanstveno zgodovinsko sintezo razdobja.« (str. 5) Glede na

¹ Zaradi omejenega obsega koreferata ne morem naštevati bibliografskih podatkov o razpravah in člankih. Zato naj uvodoma posebej opozorim na Bibliografijo slovenske zgodovine (ZC V-1951 za leta 1945—1950, ZC XII/XIII-1958/59 za leta 1951—1958 in ZC XV-1961 za 1959 in 1960), ki jo je sestavil Vasilij Melik s sodelavci, na Bibliografijo sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959—1969 (Ljubljana 1969), na prispevek M. Gecičeve, Posleratni radovi o istoriji radničkog pokreta i SKJ izmedju dva svetska rata JIC 1969, št. 1—2, str. 150—171, nekatere posebne bibliografije, v katerih so podrobni podatki o vseh razpravah in pomembnejših člankih za zgodovino Slovencev med obema vojnama, pa bom v koreferatu še omenil.

te in še druge težave si je zastavil le nalogo, da s svojim delom saj delno nadomesti akademski učbenik.

V času, ko je Mikuževo delo nastajalo, velika večina arhivskih virov še ni bila dostopna, in tako so mu bili temeljni vir zlasti časniki in časopisi. Pisec je ob tem pripomnil, da more skrbno prebiranje časopisja prikazati neko razvojno podobo, navedel pa je tudi vrsto vprašanj, na katera v publiciranih virih ni mogel najti zadovoljivega odgovora in jih je lahko v svojem delu le nakazal. Zaradi stanja virov, deloma pa tudi namenoma, ker je želel pokazati »vso nemoč buržoazije«, je M. Mikuž obdobju med majniško deklaracijo in pa šestojanuarsko diktaturo posvetil več pozornosti kot razvoju v tridesetih letih. Na začetku vsakega obdobja je podal tudi bolj ali manj obširen jugoslovanski okvir. Ob tem moramo pripomniti, da pisec ni pokazal le na pglavitne razvojne črte slovenske zgodovine od 1917 do 1941, temveč je nekaj problemov, za katere je imel na voljo veliko virov, tudi nadrobneje obdelal. Tako je delo mestoma več kot samo pregled ali oris, kakor ga je označil avtor. Prof. Mikuž je s svojim delom izpolnil veliko vrzel v slovenskem zgodovinopisju. Njegovo delo pa je že, oziroma še bo, z odkrivanjem novega gradiva ter s podrobnimi monografijami in razpravami, kot je že običaj pri prvih delih te vrste, doživelo dopolnitve in spremembe. Metod Mikuž je na kratko orisal strankarsko življenje v Sloveniji med vojnama tudi v svojem Pregledu zgodovine NOB v Sloveniji (I, 1960, str. 73—95), v katerem je zlasti nadrobno analiziral skupine, ki so se vključile v ljudskofrontno gibanje. Pred dnevi pa je izšlo delo Branka Božiča Zgodovina slovenskega naroda, v katerem je tudi posebno poglavje: Slovenci v kraljevini SHS — Jugoslaviji (Ljubljana 1969, str. 152—180). Širši vpogled v nekatere pomembne dogodke iz zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji in v zamejstvu nam dajejo tudi trije jubilejni zborniki: Slovenci v desetletju 1918—1928 (Ljubljana 1928), Spominski zbornik Slovenije (Ljubljana 1939) in Ob dvajsetletnici Jugoslavije (Ljubljana 1939 — to je posebna, 12. številka kulturne in socialne revije Misel in delo). Vrednost razprav in člankov, v katerih so zanimivi podatki o boju za zedinjenje ter o politični, gospodarski, socialni, upravni in kulturni zgodovini Slovencev do leta 1938, je zelo različna. Medtem ko so nekateri poskušali svojo tematiko čimbolj vsestransko osvetliti in dokumentirati, uporabljali so tudi arhivsko gradivo, pa je vrsta člankov predvsem informativna in tudi pristranskega značaja. Nekaj je tudi spominskih prispevkov. Med prispevki iz politične zgodovine naj omenimo tri: dr. Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev (Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 357—373) ter prispevka Silva Kranjca Slovenci na poti v Jugoslavijo in Slovenci v Jugoslaviji (Spominski zbornik str. 32—109). Ne glede na to, da je zgodovinopisje že številne ugotovitve iz razprav v teh zbornikih korigiralo in dopolnilo, pa so nam omenje publikacije lahko zgled, kako zavzeto so tedaj ne le spremljali polpretekle in tedanje dogodke, temveč o njih že tudi pisali. Krajše pregleda celotne slovenske zgodovine med vojnama najdemo še v enciklopedijah.

Poleg pregledov te vrste pa imamo že tudi nekaj krajših ali daljših orisov slovenske zgodovine za daljše obdobje oziroma razvoja posameznih panog ali dejavnosti. Položaj Slovencev v stari Jugoslaviji zlasti v dvajsetih letih je v posebnem poglavju analiziral Edvard Kardelj v svojem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja (II. izd., Ljubljana 1957). Kratek pregled delavskega gibanja in delovanja komunistične partije na Slovenskem do konca 1934 je na-

pisal Franček Saje, od IV. državne partijske konference do napada na Jugoslavijo pa Alenka Nedog, oba v Zborniku fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem 1867—1941 (knjiga I, 1964, str. 17—39; knjiga II, 1965 str. 7—19). S pridom bomo uporabljali tudi obširne kronologije delavskega gibanja na Slovenskem, ki so jih napisali sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (Alenka Nedog in Milica Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1930, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1965, št. 1-2, str. 161 do 238: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930—1941. Ljubljana 1969. 177 str.; Pavle Dobrila — Alenka Nedog — Milica Kacin-Wohinz — Štefka Zadnik — Ivka Križnar — Miro Luštek, Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1969. Ljubljana 1969. 192 str.).

Sergij Vilfan je v svojem delu Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije (Ljubljana 1961) posvetil veliko pozornost tudi pravnim razmeram med vojnama. S področja šolstva je dala pomemben pregled njegovega razvoja na Slovenskem od prevrata do šestojanuarske diktature v svoji doktorski disertaciji Milica Bergant, Poizkusi reforme šolstva pri Slovencih 1919—1929. Od prevrata do uvedbe diktature (Ljubljana 1958). Pregled o razvoju gospodarstva v obdobju med vojnama je dal T. Hočevar v svojem delu o slovenski gospodarski zgodovini. Krajše preglede pa smo dobili tudi za posamezne gospodarske panoge (Ivan Mohorič, Zgodovina železnice na Slovenskem, Ljubljana 1968), za literarno zgodovino (Stanko Janež, Anton Slodnjak), za zgodovino telesne kulture (Drago Stepišnik), o prebivalstvu (Fran Zwitter, Dolfe Vogelnik, Stane Zrimec), turizmu (Olga Janša), gasilstvu (Branko Božič).

Oceno o nekaterih pomembnih dogajanjih v razvoju Slovencev v stari Jugoslaviji so dali v svojih člankih Boris Kidrič, Edvard Kardelj, Boris Zihel in drugi, od publikacij te vrste pa naj omenimo Drugi kongres komunistične partije Slovenije (Ljubljana 1949).

Edini obsežnejši pregled zgodovine jugoslovanskih narodov med vojnama je napisal Ferdo Čulinović (Jugoslavija između dva rata, I-II, Zagreb 1961), ki je avtor še nekaterih večjih razprav in monografij iz tega obdobja. V dodatku je na kratko opisal tudi življenje Slovencev in Hrvatov pod italijansko in avstrijsko oblastjo ter sestavil seznam vlad v stari Jugoslaviji. Čulinović problematiki razvoja Slovencev ni posvetil takšne pozornosti, kot bi si želeli in glede na obseg dela tudi pričakovali. Nekaterih pomembnih posebnosti na Slovenskem sploh ni omenil ali pa zelo pomanjkljivo. Ob njegovem delu naj opozorimo na hibo, ki je precej pogosta v zgodovinopisju novejše dobe. Čulinović je iz virov povzel v svojo knjigo obširne citate, ki bi jih lahko brez škode nadomestil s krajšimi povzetki. S tem ne zanikujem potrebe, da se nekateri dogodki dokumentirajo s citati, opozoril bi rad le na potrebo, da se posveti večja pozornost analizi virov in se ne oštaja le pri skromnem komentarju ob njih.

V Pregledu zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (Ljubljana 1963) je v petih poglavjih prikazan razvoj delavskega gibanja in delovanja partije med vojnama z nekaterimi okvirnimi podatki iz razvoja jugoslovanskih narodov med vojnama. To delo ni pomembno le kot prvi obširnejši pregled zgodovine revolucionarnega delavskega gibanja v Jugoslaviji, temveč kot spodbuda za nadaljnje proučevanje problemov, ki so v njem še pomanjkljivo obdelana ali pa so zaradi načina prikaza sprožili razpravo.

Med publikacijami moramo omeniti zbornik predavanj *Iz istorije Jugoslavije 1918—1941* (Beograd 1958), ki so jih imeli nekateri naši pomembni raziskovalci tega obdobja na posebnem seminarju v začetku leta 1957.

Jugoslovansko zgodovinske je posebno pozornost posvetilo gospodarski zgodovini in dobili smo nekaj posebnih pregledov posameznih panog, v katerih je tudi nekaj zanimivih podatkov za slovensko zgodovino (Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941*. Zagreb 1952, Mihailo Vučković, *Istorija zadružnog pokreta u Jugoslaviji 1918—1941*, Beograd 1966. Bogdan Stojisavljević, *Prodiranje kapitalizma u selo, (1919—1929)*. Zagreb 1965, in *Seljaštvo Jugoslavije 1918—1941*. Zagreb 1952. Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd 1958, Milivoj Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941*. Sarajevo 1958; Nikola Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934*. Beograd 1968 itd.). Analizo in oceno razmer v stari Jugoslaviji najdemo tudi v delu V. kongres komunistične partije Jugoslavije (Ljubljana 1948).

Precej več kot pregledov za celotno ali daljše obdobje med vojnama oziroma po panogah pa je razprav in prispevkov o posameznih problemih. Zlasti v zadnjem času smo dobili več tehtnih razprav, ki so napisane v znatni meri tudi po arhivskem gradivu in se v njih globlje analizira obravnavana problematika. Precej razprav imamo že o razmerah na Slovenskem pred razpadom habsburške monarhije in o prizadevanjih za ustanovitev skupne jugoslovanske države. Kot prvo naj omenimo delo Dušana Kermavnerja Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 (Ljubljana 1968), v katerem je analiziral razmere na Slovenskem pred koncem vojne, zlasti pa položaj v socialističnem gibanju. O jugoslovanskem vprašanju v slovenski politiki med prvo svetovno vojno, o kapitalizmu in posebej o odnosu vseslovenske ljudske stranke do teh vprašanj je napisal več razprav Janko Pleterski. O teh vprašanjih je pisal v nekaterih svojih prispevkih tudi Fran Zwitter. Prispevek o razmerah o klerikalni stranki in tudi tujih delih je napisal tudi Momčilo Zečević. V številnih jugoslovanskih in tudi tujih delih o boju za zedinjenje majniška deklaracija jugoslovanskega kluba in posebej deklaracijsko gibanje ni obdelano tako, kot bi glede na svoj pomen zaslužilo. Prvi se je obdelave podrobno lotil Lojze Ude, ki je svoj referat *Deklaracijsko gibanje na Slovenskem na kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ohridu* označil le kot obširnejšo dispozicijo za monografijo, ki bi morala biti o tem napisana. Lojze Ude je napisal tudi doslej najpodrobnejši prikaz uporov slovenskega vojaštva v avstroogrski armadi, o katerih je tudi precej pisal Vlado Vodopivec. O odmevih oktobrske revolucije na Slovenskem je bilo objavljenih več krajših člankov, obširneje pa jih je ocenil Dušan Kermavner. O sodelovanju Slovencev v oktobrski revoluciji in državljanski vojni v Rusiji pa je napisal najpodrobnejši prispevek France Klopčič.

Tudi nastanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter prvodecembrskemu aktu so posvetili pozornost že številni zgodovinarji ali pa so jih opisali politiki v svojih spominskih člankih. Namesto da bi vso to obširno literaturo nadrobneje našteval, naj opozorim na izčrpno razpravo Dragoslava Jankovića *O posleratnim radovima na istoriji stvaranja jugoslovanske države 1918* (JiČ 1962, št. 2 str. 68—87) ter na zbornik *Naučni skup u povodu 50-godišnjice razpada Avstro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslovanske države* (izdala JAZU, Zagreb 1969), v katerem so prav tako naštetna vsa pomembna dela. Ob tem naj opozorim še na Udetovo oceno nekaterih del o tej problematiki v *Zgodovinskem časopisu* 1960. Dragoslav Janković je analiziral tudi družbeno-politične odnose v kra-

ljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev od 1. decembra 1918 do ustanovitve delavske socialistične stranke Jugoslavije — komunistov in napisal monografijo Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine (Beograd 1967), med pisci ki so napisali veliko prispevkov o predzgodovini nastanka jugoslovanske države in zedinjenju, pa naj omenimo še zlasti Bogdana Krizmana, Dragoslava Šepića, Milado Paulovo, Leona Valianija itd.

Zanimivo sliko razmer na Slovenskem ob prevratu dobimo zlasti iz dela Albina Prepeluha-Abditusa Pripombe k naši prevratni dobi (Ljubljana 1938) in iz dela Henrika Tume, Iz mojega življenja (Ljubljana 1937). Ob tem moramo posebej poudariti pomen obširne študije Dušana Kermavnerja o Prepeluhovem idejnem razvoju in delu ter komentarjev k Tumovim spominom.

Že kmalu po prevratu je bilo napisanih veliko prispevkov o vprašanju naše zahodne in severne meje, ki je bilo eno izmed poglavitnih problemov nove jugoslovanske države. O mejnih vprašanjih in o etnični strukturi na spornih območjih je nastalo veliko literature tudi ob mirovni konferenci po drugi svetovni vojni. Podatke o delih za to problematiko dobimo zlasti v bibliografijah: Milko Kos, Slovenska historična bibliografija za 1919 in prvo polovico 1920 v ČZJK II, str. 309—314; Fran Zwitter, Bibliografija o problemih Julijske krajine in Trsta 1942—1947 ter Bogo Grafenauer in Lojze Ude, Bibliografija o vprašanju slovenske Koroške 1945—1948 v ZČ 1948-49 ter še v nekaterih kasnejših bibliografijah, v katerih so nekatera dela tudi na kratko označena. Med prispevki, ki so bili napisani v zvezi z bojem za mejo po prvi in drugi svetovni vojni, jih je največ propagandnega in informativnega značaja, nekaj pa je tudi del trajne vrednosti. Številna dela, ki so o teh vprašanjih izšla v Italiji, Avstriji, Angliji, ZDA in drugod, so često tendenciozna in polemična ter ne vzdrže resne znanstvene kritike. Med jugoslovanskimi publikacijami naj posebej omenim tri zbornike: Oko Trsta (Beograd 1945), Koroški zbornik (Ljubljana 1946) ter Slovensko primorje in Istra (Beograd 1952). Obširna literatura v raznih jezikih pa je na eni strani pripomogla k boljšemu poznavanju razvoja na Primorskem in na Koroškem, na drugi strani pa je pomembna za proučevanje naših bojev za meje. V nekaterih delih, ki so bila napisana po drugi svetovni vojni, so tudi dragoceni podatki o življenju Slovencev pod italijansko in avstrijsko oblastjo med vojnama. O razmerah v Julijski krajini in Trstu med vojnama je bilo tudi v zadnjem času napisanih nekaj pomembnih razprav. Lavo Čermelj je napisal delo Slovenci in Hrvatje pod Italijo (Ljubljana 1965), Ivan Regent je obdelal predvsem razvoj socialističnega in komunističnega gibanja med vojnama, o političnih razmerah v obdobju 1919—1924 je pisala Milica Kacin-Wohinz, več prispevkov pa so napisali še številni drugi avtorji, med katerimi naj omenimo Janka Jerija, Alberta Rejca, Iva Juvanciča, Branka Marušiča, Maria Pacorja, Elija Apiha, Karla Šiškovića itd. Ugotoviti moramo, da je zgodovinisje posvetilo doslej položaju Slovencev pod Italijo večjo pozornost kot npr. raziskovanju razmer na slovenskem Koroškem pred vojno. Lojze Ude je napisal razpravo Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918-1919 (ZČ 1961 str. 65 do 156), o istem vprašanju dobimo nekaj dobrih podatkov tudi v delu Maksa Šnuderla Osvojenega meje (Maribor 1968). O vojaških akcijah na Koroškem 1918-1919 pa je napisal krajše delo tudi Zdravko Seručar. O progresivnih težnjah med Slovenci na Koroškem je pisal Janko Pleterski, med pisci razprav o položaju Slovencev na Koroškem med vojnama pa naj omenimo predvsem Lojzeta Umeta, Toneta Zorna, Julija Felaherja itd. Posebej moramo omeniti, da ta vprašanja

raziskujejo sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja, ki pripravljajo tudi poseben zbornik ob petdesetletnici koroškega plebiscita.

Posebne pozornosti je bilo v slovenskem zgodovinopisju deležno revolucionarno gibanje ob prevratu in po njem ter delovanje komunistične partije na Slovenskem. Tudi za ta vprašanja smo dobili podrobnejše razprave, ki temeljijo na arhivskih virih šele v zadnjih letih. Franček Saje je obdelal revolucionarno gibanje med kmečkim ljudstvom, Miro Stiplovšek je pregledno prikazal stavkovno gibanje v obdobju 1917—1920, Janez Kos pa je podrobneje opisal železničarsko stavko. Žal še nimamo podrobnejše študije o razmerah v Prekmurju za čas, ko je bilo sestavni del madžarske sovjetske republike. Zanimive prispevke o tem pa so že napisali Rudi Kyovsky, Miroslav Kokolj in Miško Kranjc. Vprašanje cepitve v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki in ustanovitvi komunistične partije na Slovenskem se je dotaknilo več piscev, najbolj sistematično pa je ta vprašanja raziskoval France Klopčič, ki je napisal o tem več razprav in prispevkov. V letošnjem jubilejnem letu je izdal študijo Velika razmejitve o nastanku komunistične stranke aprila 1920 in o njeni dejavnosti do septembarskega strankinega sveta. V posebni razpravi je Klopčič obdelal tudi delovanje komunistične stranke na Slovenskem v prvem polletju po Obznani. Vasilij Melik pa je napisal študijo o volitvah v konstituanto. Našteti in še drugi krajši ali daljši prispevki nam dajejo vsaj približno sliko o razmerah prvih dveh let življenja Slovencev v kraljevini SHS. Precej manj pozornosti pa je slovensko zgodovinopisje posvetilo nadaljnjemu razvoju v dvajsetih letih in do srede tridesetih let. Za to obdobje imamo le malo večjih razprav. Metod Mikuž je v posebni razpravi obdelal razvoj slovenskih političnih strank od 1918 do šestojanuarske diktature, s katero je dopolnil in korigiral že omenjeno razpravo dr. Melite Pivec-Steletove. Problem kočevskih Nemcev je obdelal v svoji doktorski disertaciji Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941 (Ljubljana 1966) Dušan Biber, ki je o njih napisal tudi posebno razpravo. O kočevskih Nemcih je pisal tudi Franc Simonič. Nekaj pomembnejših prispevkov je izšlo tudi s področja gospodarske zgodovine. Jože Šorn je pisal o papirniški industriji ter tovarnah kleja, France Kresal o tekstilni industriji, Jože Jenko o železnicah, Olga Janša o agrarni reformi itd., mimo tega pa je bilo napisanih tudi nekaj prikazov gospodarskega razvoja na manjših območjih (Ivan Mohorič o Mežiški dolini, o Tržiču in Idriji). Med pisci krajših prispevkov o zgodovini šolstva moramo omentiti Franca Ostanka, o šolstvu na slovenskem Koroškem pa je pisal Lojze Ude. O boju za slovensko univerzo in začetkih njenega delovanja je napisal daljšo razpravo Janko Polc, v jubilejnem zborniku Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani (Ljubljana 1969) je izšla razprava Metoda Mikuža, ki zajema tudi razvoj ljubljanske univerze med vojnoma. Slavko Kremenšek je v njem napisal pregled študentskega gibanja med vojnoma.

Precej prispevkov je bilo napisanih zlasti o pomembnih dogodkih iz delavskega gibanja. Posebej moramo omeniti dve razpravi Janka Pleterskega, v katerih je obdelal odnos delavskega gibanja oziroma Komunistične partije do nacionalnega vprašanja. Dušan Kermavner je napisal politično zgodovinski okvir spopada med komunisti in nacionalisti v Trbovljah 1. junija 1924. France Kresal je posvetil posebno pozornost delovanju strokovnih organizacij tekstilnega delavstva in kovinarjev in vprašanjem delavske zaščitne zakonodaje, dejavnost strokovnih organizacij na Slovenskem v obdobju 1918—1922 je obdelal

v svoji še neobjavljeni disertaciji Miro Stiplovšek. O stavkah tekstilnega delavstva je pisala tudi Ivka Križnar itd.

V razpravah, ki obravnavajo zadnje obdobje obstoja jugoslovanske države, je največ pozornosti posvečene raziskovanju ljudskofrontnega gibanja. Franček Saje je pisal o nastajanju enotnosti demokratičnih sil pred vojno. Več obširnih prispevkov, deloma spominskega značaja, je o razvoju ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem napisal Ivan Krefť; med njegovimi deli naj posebej omenimo Progresivno preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama. Pomembne podatke o razvoju ljudskofrontnega gibanja je dala v svoji monografiji o Tonetu Tomšiču Alenka Nedog, ki je napisala tudi posebno razpravo o nekaterih vprašanjih v ljudskofrontnem gibanju na Slovenskem od 1935 do 1937. Med njenimi deli naj še posebej omenimo razpravo o nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju.

Številne drobne prispevke o zgodovini delavskega gibanja v stari Jugoslaviji in tudi o gospodarskem razvoju na posameznih območjih lahko dobimo v nekaterih lokalnih zbornikih.

Zgodovinar bo s pridom uporabljal tudi nekatera dela, ki so bila napisana v emigraciji (Franc Škerbec, Jože Jagodic itd.), v katerih so seveda dogodki osvetljeni s stališča nekdanjih strankarskih ljudi.

Na nekatera vprašanja slovenske zgodovine v obdobju med vojnama bomo našli precej podatkov tudi v delih drugih jugoslovanskih zgodovinarjev. Med periodičnimi publikacijami naj posebej navedem devet letnikov Istorije XX. veka, ki vsebuje pretežno razprave iz zgodovine stare Jugoslavije ter nekatere monografije kot Slavoljuba Cvetkovića Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1929 (Beograd 1966), Ljube Bobana, Sporazum Cvetković - Maček (Beograd 1965), Todora Stojkova Opozicija za vreme šestojanuarske diktature 1929—1935 (Beograd 1969), Vlada Strugarja Socialdemokratija o stvaranju Jugoslavije (Beograd 1965), Josipa Cazića Revolucionarni sindikati Jugoslavije 1919—1920 (Beograd 1969) in tri knjige Nezavisni sindikati 1921—1929 (Zagreb I-1962, II-1964, III-1967) itd.

Zaradi velikih vrzeli v arhivskih virih so zelo pomembni za spoznavanje razmer med vojnama tudi spomini, ki pa jih žal ni veliko. Omenimo naj spomine Ivana Regenta, Albina Prepeluha-Abditusa, Rudolfa Golouha, Ivana Krefťa, Henrika Tume, Lava Čermelja, Jurića Trunka, Franca Grafenauerja, zbornik Četrdeset godina, ki v štirih knjigah objavlja pomembne prispevke iz delavskega gibanja v obdobju 1917—1941, za jugoslovanski okvir pa bi lahko uporabljali npr. spomine Ivana Ribarja, Svetozarja Pribičevića, Milana Stojadinovića, Vlada Mačka, Ivana Meštrovića itd., ki pa jih mora seveda uporabljati zgodovinar s potrebno kritičnostjo.

Iz tega pregleda vidimo, da je zgodovinopisje posvetilo največ pozornosti, če gledamo kronološko, razmeram neposredno pred ustanovitvijo jugoslovanske države in po njej in nekoliko manj razvoju od srede tridesetih let do fašističnega napada. Med problemi so najbolj obdelana vprašanja okrog ustanovitve stare Jugoslavije, mejni in etnični problemi, razvoj delavskega gibanja, zlasti socialistične in komunistične stranke ter njihovih strokovnih organizacij, ljudsko frontno gibanje in še nekatera. Pripomniti pa moram, da so tudi iz navedenih obdobij slabo obdelana še številna ključna vprašanja, brez katerih je njihova podoba še zelo pomanjkljiva in tako tudi za prva leta po vojni ne bi mogli

napisati celovite sinteze. Podrobneje so bila preučena politična vprašanja, zelo malo pa smo se posvetili razvoju gospodarstva in drugih dejavnosti.

Če primerjamo obseg in rezultate raziskovanja zgodovine Slovencev od 1918—1941 z drugimi obdobji, moramo ugotoviti zlasti veliko zaostajanje za preučevanjem razvoja našega narodnoosvobodilnega boja. To je seveda razumljivo, ker gre pri NOB za prelomno obdobje v slovenski zgodovini. To stanje pa terja, da se z večjo prizadevnostjo lotimo tudi obdobja med vojnama. O prvem načrtnem delu pri preučevanju tega obdobja še ne moremo govoriti. Raziskovanje marsikaterega vprašanja so pobudili posebni vzroki. Tako so se morali zgodovinarji in drugi v zvezi z mirovnimi konferencami intenzivno lotiti mejnih in etničnih vprašanj, ob prikazovanju razvoja NOB v Sloveniji in njegovih specifičnosti je bilo treba vsaj delno raziskati nekatera dogajanja iz stare Jugoslavije itd. Večjo pozornost smo pisanju o dogodkih v stari Jugoslaviji posvetili zlasti ob raznih jubilejih (po Jugovi bibliografiji je bilo ob 20-letnici stare Jugoslavije napisanih okrog 50 člankov o razmerah na Slovenskem ob prevratu, iz zgodovine Komunistične partije smo dobili veliko prispevkov ob 40- in 50-letnici, veliko pomembnih referatov je bilo napisanih za simpozije ob obletnicah). Poudariti moramo, da je velika večina tehtnih razprav iz obdobja med vojnama izšla šele v zadnjem desetletju, medtem ko so v prvem povojnem obdobju prevladovali krajši prispevki, med katerimi so bili mnogi memoarskega značaja. Razmeroma kasen začetek intenzivnega proučevanja te dobe pa so povzročili tudi objektivni vzroki. Med zaviralnimi momenti je prav gotovo problem arhivskega gradiva, ki je vplival tudi na kvaliteto del. Medtem ko je bilo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja dostopnega veliko gradiva že kmalu po osvoboditvi, čeprav še neprimerno urejenega, pa smo še do nedavnega o zgodovini Slovencev med vojnama pisali le po publiciranih virih (časopisju, steno-grafskih zapisnikih, statistikah itd., ter po pismenih ali ustnih pričevanjih). V Arhivu Slovenije je bilo pomembnejše arhivsko gradivo na voljo šele leta 1964. Žal pa je bilo mnogo arhiva za predvojno obdobje pred napadom na Jugoslavijo uničenega. Splošen pregled ohranjenega gradiva in urejenosti smo dobili šele leta 1965 z Vodnikom po arhivih Slovenije, v katerem pa niso zajete vse institucije. Poseben problem je tudi pregled gradiva za slovensko zgodovino v osrednjih beograjskih in drugih arhivih. Ena prvih nalog bi bila torej podrobno evidentiranje gradiva za slovensko zgodovino.

Tudi edicij virov za to razdobje je malo in bi po njih lahko obdelali le nekatere probleme okrog nastanka jugoslovanske države leta 1918, o problemu meja in iz socialističnega in komunističnega delavskega gibanja.

Tudi nadrobnejših bibliografij, ki bi olajšale delo pri pisanju slovenske zgodovine med vojnama je malo. V mislih imam bibliografijo take vrste, kot smo jo dobili za obdobje narodnoosvobodilnega boja z deli Franceta Škerla, oziroma takih, kot so že omenjene bibliografije glede naših meja. Za približno eno desetletje pred vojno sploh nimamo objavljenih bibliografij. Delo Stanka Juga, ki je napisal zgodovinsko bibliografijo za leto 1938 in 1939 (GMDS XXI - 1940) je prekinila vojna. Splošne bibliografije, ki so urejene po decimalni klasifikaciji, zgodovinarja ne morejo zadovoljiti. Bibliografija slovenske zgodovine, ki jo objavlja Zgodovinski časopis, pa je lahko le izbor najpomembnejših prispevkov. Na pobudo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je izšlo oziroma je v tisku več bibliografij s področja delavskega gibanja. Omenimo naj delo Jožeta Munde, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska (knjige, periodika,

brošure) od 11. aprila 1920 do 17. aprila 1941 Ljubljana 1969, s katero je nadaljeval svojo Bibliografijo delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920 (Prispevki 1962 str. 1—51) ter prispevek Sonje Reisp in Anke Vidovič-Miklavčič, Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem od začetkov do leta 1941. Članki v slovenskem časopisju od 1945 do 1949 (Knjižnica 1969 str. 102—116).

Evidentiranje gradiva, izdajanje virov, izdelava nadrobnejših bibliografij, sistematično zbiranje spominov in druge dokumentacijske naloge bi morale v prihodnje najti v delovnem programu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja pomembno mesto. Na tem področju je bila vloga inštituta doslej vsaj za obravnavano obdobje vsekakor prešibka. Sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja so v prvem desetletju obstoja svoje ustanove napisali številne prispevke in razprave zlasti s področja delavskega gibanja. Razveseljivo je, da so v zadnjem času ta vprašanja poskušali prikazati tudi do neke mere v okviru splošne nacionalne zgodovine obravnavanega obdobja. S to ugotovitvijo nočem zmanjševati pomena prispevkov, v katerih so obdelana izključno dogajanja iz zgodovine delavskega gibanja, opozoril bi rad le na to, da jih lahko ustrezno ovrednotimo v širšem okviru. Kot pomanjkljivost pa bi rad omenil, da razprave povzročini niso bile sestavni del nekih projektov, v katerih bi večje število raziskovalcev obravnavalo neko širšo zaokroženo problematiko, kar bi moralo biti v prihodnje prej pravilo kot izjema. Ob sklepu bi rad poudaril, da se pridružujem mnenjem, naj se zgodovina delavskega gibanja obravnava kot integralna sestavina narodne zgodovine. Glede nato pa je treba spremeniti delovni program Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prevzeti bo moral tehten delež na dokumentacijskem in raziskovalnem področju za celotno našo narodno zgodovino med vojnama. Ob tem pa pripominjam, da bo inštitut svoje dokumentacijske naloge, ki so pogoj za uspešno in racionalno raziskovalno delo, lahko uspešno opravil le v primeru, če se bo spremenilo mnenje financerjev glede tega dela, za katerega bi morala biti na voljo stalna sredstva. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja lahko opravi torej zelo pomembno delo v organizaciji sistematičnega proučevanja zgodovine Slovencev med vojnama z lastnimi in zunanjimi sodelavci, pri čemer bo ob vprašanjih skupnega pomena in širšega okvira potrebna delitev dela z drugimi jugoslovanskimi institucijami oziroma raziskovalci.

Ob koncu bi rad poudaril, da bi še marsikatero delo po svoji tehtnosti služilo, da ga v tem pregledu omenim, kar mi je preprečil skopo odmerjeni čas. Želim, da bi razprava opozorila na nekatere pomanjkljivosti in predvsem nakazala pota, kako premagati težave in kako utreti pot k hitrejšemu razvoju slovenskega zgodovinopisja za obdobje med prvo in drugo svetovno vojno.

Janko Pleterski

O deležu in vlogi slovenskega zgodovinarja v preučevanju slovenskega narodnega vprašanja

Govoriti o vlogi in pomenu slovenskega zgodovinarja pri preučevanju slovenskega narodnega vprašanja je zahtevna in tudi dosti težko opredeljiva naloga. Ni pretirano, če rečemo, da skoraj celotno slovensko zgodovinarstvo dejansko zadeva narodno vprašanje. Ob zastavljeni temi se je treba omejiti kolikor mogoče na dve skupini del: na dela, ki narodno vprašanje obravnavajo kot glavni predmet in pa na splošnejša dela, ki vsebujejo posebno pomembne ugotovitve in poglede o narodnem vprašanju.

Gotovo tukaj ne moremo dati kakega popolnega pregleda ali vsaj komentirane bibliografije. To niti ne bi bilo smotno, saj so dela v glavnem znana. Ne gre torej za bilanco, ampak bolj za nekaj vtisov in opažanj.

Pomen zgodovinskega preučevanja za obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja bi bilo težko precenjevati. Najbrž je v tem primeru ta pomen večji, kot ga običajno ima historični pristop pri obravnavanju posameznih družboslovnih vprašanj. Zavest o skupni preteklosti je eden izmed konstitutivnih dejavnikov narodne zavesti. Znanstveno preučevanje te preteklosti pri narodu, ki je iz fevdalnega obdobja prišel v čas moderne zgodovine brez lastne politične tradicije, brez jasne zavesti o svoji etnični individualnosti in enotnosti, brez razvejane družbene zgradbe, tj. pri narodu, kakršen je slovenski, ima delo zgodovinarjev gotovo večji pomen za njegovo življenje kot pa pri narodih, ki so vse to imeli. Čeprav imamo začetke spoznanja slovenske individualnosti že pri protestantskih piscih, je njeno prvo znanstveno utemeljitev dalo ravno zgodovinsko raziskovalno delo razsvetljenca Linharta. Zgodovinska znanost je pri Slovencih imela in ima na področju nacionalnega vprašanja tri pomembne naloge: 1. opredelitev subjekta in obenem tudi objekta nacionalnega gibanja, 2. dognanje družbenega bistva slovenskega nacionalnega vprašanja in 3. opredelitev mesta slovenskega naroda do drugih narodov, še posebno do narodov v jugoslovanski skupnosti.

Vse te naloge preučujejo in rešujejo tudi druge družboslovne vede: sociologija, znanost o gospodarstvu, pravo in vse vrste znanosti o kulturi. A vendar je historični moment pri vsem tem močno v ospredju. Zato najdemo v vsem času slovenskega nacionalnega gibanja poleg poklicnih zgodovinarjev tudi delavce iz drugih usmeritev, ki sodelujejo pri zgodovinarskem delu. To dejstvo izraža tudi ime našega društva, ki se imenuje zgodovinsko društvo ne pa zgodovinarsko in ki po svojem namenu ne združuje zgolj poklicnih zgodovinarjev, ampak vse na zgodovini dejavno zainteresirane delavce. Takšno ime je v pri-

merjavi z društvu pri drugih narodih Jugoslavije posebnost, ki ni naključna.

Če bi hoteli označiti dosežke zgodovinskih delavcev pri obravnavanju slovenskega narodnega vprašanja v preteklosti, bi se ta oznaka ujemala z oznako splošnih dosežkov slovenske historiografije. Posebnost tega ožjega področja je v tem, da dosežki raznih stopenj ne zastarevajo kot drugod, ampak ohranjajo svojo pomembnost na drugi ravni — kot predmet historičnega raziskovanja, ker pač sami pomenijo del nacionalnega pojava v zgodovini. Že ob svojem izidu skoraj docela zastarela »Zgodovina slovenskega naroda« Janeza Trdine je aktualna za sodobno raziskovanje nacionalnega vprašanja v smislu preučevanja o nastajanju narodne zavesti. Razprave, ki bi sistematično pregledala vse slovensko zgodovinopisje s tega vidika, z vidika, kako je obravnavalo narodno vprašanje, še nimamo, čeprav bi tudi to bilo ne samo zgodovina dejavnosti v neki znanstveni panogi, ampak tudi pomemben prispevek k študiju nacionalnega fenomena.

Ne oziraje se na to posebnost, vsebujejo številna zgodovinska dela, posebno tista od konca 19. stoletja naprej, pomembne ugotovitve, ki so še danes sestavni del našega spoznanja na tem področju. Dela, napisana s kritično znanstveno metodo, uveljavljeno v zgodovinopisju 19. stoletja, so dala trdne temelje, zlasti za reševanje prve naloge, tj. za opredelitev subjekta in objekta slovenskega narodnega gibanja. V mnogem so obravnavala tudi problematiko tretje naloge, tj. opredelitev mesta slovenskega naroda do drugih narodov, zlasti še do slovanskih in južnoslovanskih. Posebno velik je na tej stopnji prispevek književnih zgodovinarjev. (Franc Kos, Ljudmil Hauptmann, Ivan Prijatelj, Dragotin Lončar, Milko Kos, Josip Mal, Anton Melik, Silvo Kranjec idr.) Po posameznih poskusih pred prvo svetovno vojno se je v času prve jugoslovanske države v zgodovinopisju uveljavila nova, sociološka metoda, ki je prinesla vrsto pomembnih osvetlitev slovenskega nacionalnega problema, tudi v smislu reševanja druge izmed treh nalog, tj. spoznavanje njegovega družbenega bistva. Kot primer lahko navedemo »Prebivalstvo na Slovenskem« Frana Zwittera in njegovo razčlenbo koroškega vprašanja.

Razume se, da so v vsem času za preučevanje nacionalnega vprašanja bile zelo pomembne tudi raziskave starejših in najstarejših dob slovenske zgodovine, saj gre za ugotavljanje temeljev slovenskega obstoja, temeljev, ki jih je zgodovinopisje v službi tujega imperializma hotelo tudi znikati. V marsičem je ta problematika aktualna za razvoj nacionalnega gibanja samega. Ni slučajno, da se je nameravani najvidnejši nastop mladinskega narodnorevolucionarnega gibanja tik pred prvo svetovno vojno naslonil ravno na dogodek iz srednjeveške zgodovine, na ustoličenje na Gosposvetskem polju. In ni slučajno, da je obletnica istega dogodka pred petimi leti bila povod za novo negacijo slovenske enakopravnosti na Koroškem.

Delavsko gibanje na Slovenskem si je že zgodaj prizadevalo izoblikovati svojo koncepcijo slovenskega narodnega vprašanja in je zato samostojno seglo na področje zgodovinskih raziskav, da uveljavi nazor zgodovinskega materializma. Takšna so dela Etbina Kristana, zlasti pa Albina Prepeluha. Vendar se prodor marksističnih pogledov in metod v slovensko zgodovinopisje v zvezi z nacionalnim vprašanjem odločilno izvrši šele med obema vojnama, ko slovensko revolucionarno delavsko gibanje zavestno stopa na mesto vodilnega dejavnika v slovenskem političnem in sploh nacionalnem življenju. Vrsta del Borisa Kidriča, Dušana Kermavnerja, Borisa Ziherla, Vladimirja Martelanca, Iva Gra-

horja in drugih obravnava zgodovinske vidike slovenskega narodnega vprašanja. Vrh te dejavnosti je knjiga Speransa — Edvarda Kardelja v začetku leta 1939. V tej knjigi, kjer je razčlenjeno slovensko narodno vprašanje, njegovo družbeno bistvo, njegov odnos do drugih narodov, zlasti jugoslovanskih, razmerje slovenskega narodnega gibanja do naprednih in reakcionarnih smeri v svetu, se je avtor lotil problema predvsem z zgodovinsko raziskavo. Ta raziskava izhaja iz zgodovinsko-materialističnega nazora, posebno še z vidika marksistično-leninističnih pogledov na razmerje med delavskim gibanjem in nacionalnim vprašanjem. Knjiga je bolj kot katerokoli drugo delo v slovenski historiografiji potrdila staro upravičevanje zgodovine kot učiteljice življenja. Mislím, da ne pretiravam, če še rečem, da lahko slovenska zgodovinska dela, ki obravnavajo nacionalno vprašanje, delimo v tista, ki so nastala pred Speransom in tista po njem.

Gotovo ni naključno, da so elaborati zgodovinskega značaja, ki so jih napisali sodelavci partizanskega znanstvenega inštituta, v neposredni zvezi s tematiko slovenskega nacionalnega vprašanja. Takšna je študija Frana Zwittera o narodnosti in politiki pri Slovencih, takšne so študije, ki zadevajo problem zedinjenja slovenskega narodnostnega ozemlja. V zvezi s tem so tudi dela zgodovinskega značaja, ki so nastala v okviru zamisli Osvobodilne Fronte jeseni 1941 oz. njene komisije za meje. Iz dejavnosti v obeh teh okvirih in v času diplomatske akcije za rešitev mejnih vprašanj v prvih letih po vojni imamo veliko število pomembnih zgodovinskih del, ki obravnavajo nacionalno in drugo problematiko slovenskih obrobnih pokrajin od začetkov do ljudske revolucije. Čeprav so nastala z določenim aktualnim namenom, so pomembna poglobitev te strani našega nacionalnega vprašanja. (Lavo Čermelj, Bogo Grafenauer, Milko Kos, Julij Felaher, Franjo Baš, Fran Zwitter, Dušan Kermavner, Lojze Ude, France Škerl, Ivo Juvančič in dr.) Govori jugoslovanskih delegatov na mirovnih konferencah, zlasti Edvarda Kardelja, Joža Vilfana in Aleša Beblerja vsebujejo pomembne historične osvetlitve slovenskega narodnega vprašanja. To je čas, ko je zgodovina tako rekoč znanost državnega pomena, če se smem tako izraziti.

V naslednjih letih zgodovinsko raziskovanje in ustvarjanje seveda nima več tako burnega značaja in si išče prostor in vlogo v novi, socialistični družbi, ki v njenem okviru slovensko vprašanje ni več problem v prejšnjem, konfliktnem pomenu besede. Tudi v tem času dobimo vrsto razprav, ki poglobljajo spoznavanje tega vprašanja. V ospredje zanimanja stopajo zgodovinski temelji jugoslovanske skupnosti. Glede zamejstva, kjer je slovenski obstoj še vedno nerešen, nastane lepo število zgodovinskih del, ki obravnavajo politično odprte vidike našega nacionalnega vprašanja. (Lavo Čermelj, Lojze Ude, Julij Felaher, Ivo Juvančič, Janko Jeri, Drago Druškovič, Tone Zorn, Milica Kacin, Ančka Jager in dr.) Poleg druge izdaje »Speransa«, pomembne po novih spoznanjih o družbeni naravi nacionalnega vprašanja in njegovem pomenu v času socializma, nastane še nekaj del, ki so izrazito posvečena nacionalnemu vprašanju. Navajam Zwitterove nacionalne probleme v habsburški monarhiji in zlasti razpravo o slovenskem političnem prerodu 19. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. Najbolj sistematičen prikaz slovenskega nacionalnega vprašanja v dobi modernega nacionalnega gibanja do leta 1918 ob upoštevanju vseh dotodanjih dosežkov slovenskega zgodovinopisja sta dala Ferdo Gestrin in Vasilij

Melik v drugi izdaji svoje knjige. Temelje slovenske narodne problematike v starejših časih smo dobili na novo obdelane v obeh prvih knjigah Zgodovine narodov Jugoslavije in v knjigah Milka Kosa in Boga Grafenauerja. Posebno mesto imajo dela Dušana Kermavnerja. V njih so obravnavani historični problemi razmerja slovenskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja in tudi stališča drugih dejavnikov v slovenski politiki. Njegove knjige in razprave niso le pomembne kot nenavaden delovni dosežek, ampak tudi kot usmerjajoča uresničitev historičnega koncepta in metode. Če se še naprej držim kronološke vrste slovenskih problemov, so za slovensko nacionalno vprašanje med obema vojnama in v času NOB temeljnega pomena dela Metoda Mikuža, Franceta Škerla, Toneta Ferenca. Slednji je obdelal pglavitno nevarnost, ki je grozila slovenskemu nacionalnemu gibanju, germanizacijska prizadevanja in sicer v njihovi najostrejši fazi med drugo svetovno vojno. Iste teme se dotika za leta med obema vojnama Dušan Biber.

Slovenske nacionalne problematike se je dejavno dotaknila vrsta zborovanj slovenskih zgodovinarjev, rezultati so deloma še neobjavljeni. Posebej je treba kot pomembni dejanji, ki sta v mnogem poglobili poznanje zgodovinskega vida našega narodnega vprašanja, omeniti obe znanstveni posvetovanji, ki ju je ob sodelovanju drugih dejavnikov priredil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Leta 1966 ob obletnici OF, leta 1967 pa ob obletnici Oktobrske revolucije in ustanovitve KPS.

Ne bi več našteval naprej in prosim za oproščenje vse, katerih del nisem omenil ali morda premalo poudaril. Dovolite mi, da v sklepnem izvajanju skušam ugotoviti še tisto, česar doslej še nismo pridelali. Ob poskusu, ugotoviti pomanjkljivosti našega zgodovinskega preučevanja problema slovenskega naroda, bi na začetek postavil misel, da je to preučevanje — kljub prizadevanjem, ki jih ne zanikam — še vedno preveč osredeno na politično in kulturno stran pojava. Zanima nas predvsem, kako so se Slovenci bojevali za svojo nacionalno osamosvojitve, manj pa, kako in v kakšnih oblikah se je slovenski narod razvijal in rastel kot oblika družbenega združevanja. Zdi se mi, da književna zgodovina npr. že nekaj časa čuti pomanjkljivost tradicionalnega prijema, ki sicer ni zanemarjal za umetnine veljavnih kriterijev, a je vendar v prvi vrsti raziskoval fenomen afirmacije slovenske književne ustvarjalnosti; zato skuša najti in uporabiti nove oblike in drugačna merila vrednotenja in interpretiranja. Ne morem soditi, če je na pravi poti ali ne, a najbrž ne moremo zavračati vsakršnega iskanja novih prijemov kot hlastanje za modnimi muhami. Če se omejim na svojo temo, potem naj omenim našo dobro znano in priznano nezadostnost — vzlic velikemu trudu posameznikov — gospodarskih zgodovinskih raziskovanj, o čemer lahko drugi več povedo. Teza, ki jo je uveljavil referat prof. Zwittra na kongresu v Stockholmu, da je na ozemlju nekdanje habsburške monarhije potrebno razlikovati med tako imenovanimi »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi ne na podlagi formalnega zgodovinskega prava, ampak na podlagi razlik v socialni strukturi in v etničnem značaju vladajočih razredov, je teza, ki kaže zgodovinsko družbeno upravičenost in progresivni pomen gibanj narodov, kakršen je bil slovenski. Vendar smo še veliko premalo storili, da bi to na slovenskem primeru dodobra preučili. Formiranje slovenske nacionalne družbene strukture, strukture naroda brez države znotraj, mimo in navkljub struk-

turi habsburške velike države, gospodarski, kulturni in družbeno revolucionarni, protiimperialistični potenciali, ki jih je to formiranje spodbudilo in razgibalo, pomen oživitve širokih novih potencialov za širjenje reprodukcije, ki jih je sprostil stoletni napor za afirmacijo delitve dela^o v okviru posameznih narodnih družbenih enot, pomen za hitrejši gospodarski, kulturni in družbeni razvoj na ozemlju slovenskega naroda in obenem v širšem prostoru, vse to so še močno neobdelana vprašanja, ki se postavljajo ob raziskovanju pojava slovenskega naroda. Odgovor nanje bi po pomenu daleč presegel slovenski okvir. Ob preučevanju teh vprašanj bomo izboljšali tudi naše spoznanje temeljev za jugoslovansko usmeritev Slovencev.

Da bi dosegli kolikor toliko zadovoljive rezultate, bomo morali izpopolnjevati naše metode. Ne mislim kakega iskanja novega za vsako ceno, ne mislim iskanja novih metod zaradi načelnega zavračanja dialektičnega historičnega materializma, kakor se to dogaja ponekod na zahodu pa tudi drugje. Mislim tisto, kar sem rekel: izpopolnjevanje in delovno poglobljanje metod, ki smo jih že sprejeli in preizkusili. Pri tem se moramo okoristiti z vsem tistim, s čimer so prijeme in tehniko zgodovinske raziskave obogatili drugod, predvsem v smislu odkrivanja novih vrst virov in izrabe že znanih vlogi statistike v zgodovinskem raziskovanju. Tukaj smo že imeli razpravo o vlogi statistike v zgodovinskem raziskovanju. Potrebno bo razpravljati tudi o vrednosti in uporabnosti vseh drugih načinov: o vseh novih metodah sociologije, preučevanja gospodarske zgodovine, o novih možnostih zgodovinske socialne geografije in demografije itn. Razpravljati in predvsem preizkusiti v našem delu.

Vse to kajpada ne velja samo za ožje preučevanje slovenskega nacionalnega pojava, ampak tudi za splošno zgodovinarsko delo. Zato bodo iste težave, ki ovirajo naše splošno delo, ovirale tudi to specialno področje. Naj naštejemo samo tiste, ki so očitne in ki jih ne posameznik ne posamezna ustanova brez skupno zasnovane in vodene akcije vseh zainteresiranih ne moreta premagovati.

Tu je boleča nepreučenosť arhivov nekdanjih osrednjih oblasti na Dunaju in v drugih, za nas pomembnih središčih; za čas po letu 1918 velja to za arhive v Beogradu, Rimu in spet na Dunaju, to velja za tisto, kar je dostopno v arhivih velikih držav, kjer so hoteli krojiti našo usodo. Nekoordinirana, bolj od nakuljučne pobude in možnosti posameznikov odvisna parcialna akcija problema ne more rešiti. Kolikor mi je znano, je nekaj sistematičnega bilo storjenega le glede gradiva v Kominterni in v nemških arhivih, predvsem za časa druge svetovne vojne.

V Ljubljani nimamo časnikov in revij, brez katerih bo naše delo vedno nepopolno: mislim zlasti na dunajski politični tisk, na Arbeiter Zeitung, Neue Freie Presse, Reichspost itd., mislim na Der Kampf, mislim na tržaški italijanski tisk, pri čemer še slovenski ni kompletan, mislim na nasledke dualizma, zaradi katerih lahko hrvatski tisk študiramo le v Zagrebu, mislim na to, da bi morali vedeti tudi, kaj je o Slovencih in jugoslovanskem vprašanju pisal tisk v Srbiji pred letom 1918 itd.

Dobro bi morali razmisliti, kako bi rešili probleme historične znanstvene dokumentacije. Imamo hvale vredne bibliografije, dobre, a žal zelo nepopolne recenzije važnejših publikacij. A premalo imamo materialne podlage in sistema pri evidentiranju in asimiliranju tujih, včasih pa celo lastnih, jugoslovanskih

dosežkov, čeprav vemo, da npr. Čehi, Slovaki, Madžari, Romuni, da ne naštevam bolj oddaljenih, pišejo stvari, ki so za nas pomembne tako po dognanjih kot po metodi. S tem ne trdim, da pri nas ni ljudi, ki se ne trudijo, da bi vse to poznali, hočem reči, da je to nujna naloga, ki jo moramo skupno reševati, če hočemo resno napredovati tudi pri preučevanju takega, ozemeljsko omejenega vprašanja, kot je pojav slovenskega naroda.

Končno naj omenim samo še tisto pomanjkljivost, ki se je že vsi zavedamo in katere obravnava je tudi med cilji današnjega posvetovanja: treba se bo lotiti tudi slovenske zgodovine v njeni socialistični dobi in tako prispevati k spoznanju pomena in vloge in, če hočete, nalog slovenskega naroda danes. Kolikor bolj bomo spoznali sebe, toliko več bomo pomenili drugim.

Dušan Kermavner

O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini

Ogibal sem se ožjemu naslovu za misli, ki jih sporočam temu delovnemu posvetu o nalogah in problemih naše novejši politični zgodovine. Posebni naslov, ki sem ga končno vendarle moral v naglici dati — o nekaterih spornih prijemih — ne ustreza povsem.

V prvi polovici sporočila pač razpravljam o nekaterih apriornih prijemih, ki jih označujem kot ostanke ali kot začetke pristranskih legend. Mislim, da si velja prizadevati, da bi prišli do takšne skupne podobe o politični dejavnosti naših dedov in očetov, ki bi bila v bistvenih potezah nesporna. Skušajmo jo prikazati in pojasniti po enotni znanstveni metodi.

V drugi polovici pa se omejujem v okvir ene same problematike, namreč narodnostne politike KPJ v stari Jugoslaviji, in nadaljujem dialog, ki sem ga pred dvema letoma začel s tov. Jankom Pleterskim.

I.

Naše politično zgodovinopisje se je razvilo kot pretežno liberalno in je bilo že vnaprej nekoliko obremenjeno z apriornimi predsodki v večjo slavo lastnega tabora. A pozneje se je razbohotila prava liberalna legenda približno v naslednjih štirih točkah: 1. kolikor mogoče je skušala prekriti slogaški kriptoliberalizem zgodnjih in poznejših mladoslovencev, da bi veljali od vsega začetka kot celi liberalci; 2. podeljevala jim je skoraj monopolno prvenstvo v vsem našem narodnem boju; 3. pripisovati jim je skušala pravo protiaavstrijstvo prek tistega neobveznega, ki se je sporadično izživljalo v zdravicah in v zasebnih pogovorih; 4. v mladoslovenih in v liberalcih je hotela gledati predstavnike pravega radikalizma v vsem polstoletju pred razpadom Avstro-Ogrske. A razcvet teh legend je bil le kratkotrajen. V zadnjih letih so po vrsti popadale skozi zgodovinarsko rešeto.

Seveda je bilo prav in bo tudi v prihodnje treba paziti, da v tej popravi ne bi šli predaleč. Gotovo bomo še nadalje v našem narodnem gibanju gledali našim specifičnim razmeram ustrezno obliko meščanske družbene preobrazbe in bomo spoznavali prednosti bolj sproščene miselnosti — tudi slogaških — mladoslovencev kot bolj »duhu časa« ustrezne nasproti okorelemu konservativizmu, ki je v raznih smereh in stopnjah prevladoval v določenih staroslovenskih krogih. Toda ne smemo zatiskati oči pred silno pomembnim dejstvom, da so bili mladoslovenski politiki v praksi le relativno nekonservativni že zaradi tega, ker so hoteli skupaj s staroslovenci usmerjati skupno narodno gibanje.

To gibanje je raslo iz globokih korenin v ljudstvu in je imelo objektivno demokratičen značaj, toda ne moremo mu v zgodovinski podobi odvzeti njegovih tudi konservativnih potez. Prikazati ga moramo takšnega, kakršno je bilo, da bomo lahko prav razumeli, kako je bilo z nami v svetu, kamor smo bili postavljeni, in kako smo npr. bili šibki v tekmi z resnično ali dosledno liberalnimi tabori pri bolj odločujočih sosednjih narodih, ki so zato na določenih področjih toliko laže odtrgali od nas dobršne dele dvojezične meščanske plasti.

Vselej moramo dovolj upoštevati večplastnost družbenega življenja, ne pa se omejevati le na en sam družbeni boj — na narodni boj, čeprav bo ta vedno veljal med vsemi drugimi boji tistega časa za poglobitvega. A poleg njega so se bili še drugi, ki so se z narodnim križali ali prepletali, ne da bi se bili menili zanj ali za nas, ki smo kot narod šele silili v življenje. Bili smo sestavina večjega državnodružbenega telesa, le težili smo k temu, da se osamosvojimo v lastno družbeno telo. Splošnemu družbenemu razvoju se nismo mogli ogniti. Tudi med nami so se morala uveljaviti tista družbena nasprotja, ki so označevala celotno družbo. Tem notranjepolitičnim zapletom moramo posvečati enako zgodovinarsko pozornost kakor našemu narodnemu nasprotju do tujega življa nad nami in med nami. Tako se je tudi med Slovenci pojavilo liberalstvo. Ne smemo pa ga ugotavljati za čas, ko ga še ni bilo, ali v mladostlovcih ne smemo gledati še celih liberalcev, ampak le tisto, kar so res bili, mogli in hoteli biti.

Posebej smo lahko zadovoljni z novim vpogledom v taborsko gibanje, ki je plod proučevanja v zadnjem času. Zdaj trdno vemo, da mladostlovcem na taborih niso niti v najmanjši meri skušali zavoziti v kake liberalne politične vode, in se samo čudimo dočerašnjemu ponavljanju oznak o »liberalnem mladostlovenstvu« ali o »mladostlovenskem liberalizmu« v taborski dobi. Naj omenim, da nas je takšen prijem pripeljal do zračne konstrukcije v koroški knjigi tov. Pleterskega o zgodnjem taborskem »poskusu uveljavljanja liberalizma v slovenskem narodnem gibanju na Koroškem«. Še v pregledu naše zgodovine v Enciklopediji Jugoslavije najdemo poudarek, ki bi se mu dandanes tov. Grafenauer pač ognil, da »je liberalno mladostlovensko gibanje začelo širiti svoje ideje na taborih«. A ko beremo še v zadnjem zvezku Zgodovinskega časopisa (z letnico 1968), da so le »slovenski liberalci aktivno vključevali... kmete in mestno buržoazijo... v nacionalni boj« in združevali množice na taborih za geslo Zedinjene Slovenije, vidimo v tem zapoznelo — vendar v primeru ruske avtorke opravičljivo — ponovitev teze, ki je tako rekoč do včeraj prevladovala v našem zgodovinopisju.¹ Zdaj je pač že splošno sprejeta edina dejstvom ustrezna predstava, da so se mladostlovcem že v svojem prvem ali — kakor sem ga imenoval — Tomšičevem obdobju usmerili načelno slogaško ali kriptoliberalno in da tega niso storili samo zaradi bližnje jim »napredne duhovščine na Štajerskem«, ampak zaradi sodelovanja s starostlovcem in s slovensko duhovščino nasploh. Zavedali so se, da je le-ta bila poglobitvena plast slovenskega izobra-

¹ Če bi sodili po XXIII. letniku Zgodovinskega časopisa z letnico 1969, potem v našem zgodovinopisju še prevladuje kriva oznaka »liberalni mladostlovcem« — kakor da bi jih njihovo ime »mladostlovcem« ne označevalo dovolj! — s krivo predstavo o »liberalcih« in o »liberalnem taboru« v našem taborskem gibanju, čeprav nas »novi vpogled« v to gibanje obvezuje, da vidimo v njem le mladostlovcem poleg starostlovcem in da imamo liberalce za prisotne šele odlej, ko so nastopili kot takšni! — Naj tu pripomnim, da se oznaka »liberalen« pri ruskih zgodovinarjih ne pokriva z našim pojmom liberalstva; o tem se lahko prepričamo v sestavku I. V. Curkine o »Političnem programu Matije Majarja v letu 1848« (Sovetskoje slavjanovedenie 1969, zv. 5, zlasti na str. 24, 26 in 30), kakor tudi v knjigi V. I. Frejdszona o »Boju hrvaškega naroda za narodno svobodo (1859—1873)« (Moskva 1970, zlasti na str. 95—97).

ženstva in nepogrešljivi stožer narodne prebuje in da ne morejo brez stika s kranjskimi staroslovinci voditi narodnega gibanja.

A da bi dognali do konca našo taborsko zgodovino in si ustvarili vsestransko prefehtano sodbo o družbenem značaju našega narodnega gibanja v času njegove šele začetne diferenciranosti, moramo zapustiti dosedanje osamljeno proučevanje slovenskega taborovanja in se opreti še na primerjalni študij s sporednim češkim dogajanjem.

Čehi so bili podoben boj v isti državi zoper istega sovražnika — zoper vladajoči nemški centralistični liberalizem — in so bili zaradi višje družbene razvitosti našim dedom pravi — vzor. V zgodovini pa se nismo premaknili dalje od ugotovitve, da so naši dedje prevzeli zamisel taborov s poimenovanjem vred od njih. A pri tej ugotovitvi se primerjalni študij šele začne. Mi pa smo ne glede na češki vzor skušali odgovarjati na vprašanje o razsežnosti taborske ideje; tako smo brez dvoma prisodili slovenskim pobudnikom taborov več originalnega miselnega navora, kakor ga je čas zahteval od njih. V primerjavi med češkim in slovenskim taborovanjem se nam bo pokazalo, kako se je ostrina na severu umirila na jugu, kjer ni bilo primerov dejanskega nasprotovanja oblastvenim ukazom in organom ipd. Zlasti pa nam nasvetovana primerjava mora odkriti vso mero prilagodljivosti mladoslovenstva družbenopolitičnemu konservatizmu. Na naših taborih ni bilo čuti izrazito demokratičnih zahtev, kakršne so razglašali predstavniki demokratične levice mladočehov, kakor npr. zahtevo po splošni in enaki volilni pravici. Isti predstavniki so prirejali tudi posebne delavske tabore. Vsega tega pri nas ni bilo. Pri nas smo imeli le vsenarodne taborske manifestacije, o katerih zdaj vemo, da jih ne moremo predstavljati kot zgolj mladoslovenske ali celo kot liberalne.

Le če si zamišljamo slovenske tabore podobno demokratične, se lahko vprašujemo po nekih glasnikih delavstva na njih in po njegovi udeležbi na taborih, čeprav seveda ni mogoče dvomiti o tem, da so med taborskimi množicami bili tudi manj ali več zastopani delavci. Vprašanje o tej udeležbi je zastavil tov. Franc Rozman v sporočilu goriškemu zboru slovenskih zgodovinarjev o »Začetkih delavskega gibanja na Slovenskem« in je pri tem stopil v neko primerjanje med našimi in češkimi začetki delavskega gibanja. Medtem ko je v teh začetkih pri nas opazil le »neznatne klice samoniklega razvoja«, pa je presodil, da je pri Čehih domnevana manjša stopnja »nacionalne mešanosti delavstva v industrijskih mestih« omogočila, da je češko delavsko gibanje »sorazmerno kmalu« pokazalo neke »lastne in zelo specifične« poteze. Pri tem ni mogel misliti na kaj drugega, kakor na vključenost prvih čeških delavskih organizacij v okvir narodnega gibanja, najprej staročeškega pod vodstvom dr. Chleboráda po načelih, ki jih je razvil nemški obrtniški ideolog Schulze-Delitzsch, in nato njihov prehod pod vpliv mladočeške radikalnodemokratične levice. Mladega zgodovinarja pa čudno ni prav nič motilo dejstvo, da je šlo le za *prehodno* vključenost tistih začetkov v splošno narodno gibanje pod meščanskim vodstvom. Zdi se, kakor da mu ne bi godilo, da se je češko delavstvo v nekaj letih odtrgalo izpod meščanskega vpliva in vključilo v mednarodno socialnodemokratsko gibanje. Mislim pa, da je treba gledati na delavsko gibanje na Češkem, pri nas in v vsej Srednji Evropi pod vidikom tega razvoja, ne pa z vidika nekakšnega — razvoju primišljenega — primata narodnega gibanja nad delavskim. Kolikor bi hoteli izhajati s stališča, da naj bi veljalo socialnodemokratsko nepriznavanje tega primata za zmoto, kateri naj bi se bili pobudniki delavskega gibanja pri nas

in njihovi nadaljevalci na Češkem in pri nas ognili, tedaj bi imeli opraviti s prijemom delavskega gibanja prek zamisli nekega narodnjaškega »lastnega in specifičnega« delavskega gibanja, kakršnega v obravnavanem času bodisi sploh ni bilo ali pa se je umikalo mednarodnemu. S takšnim prijemom zapuščamo zgodovinopisna tla. *Naloga zgodovinopisja je odkrivati, prikazovati, pojasnjevati in razčlenjevati dogajanje, kakršno je bilo, ne pa razpravljati o drugačnem možnem dogajanju.*

Če se hočemo z umevanjem lotevati delavskega gibanja, moramo izhajati iz potreb delavskih množic, ki so brez razlike narodnostnega izvora in pripadnosti životarile v bedi, in moramo videti, kako se je v njihovem boju za zboljšanje socialnega položaja morala uveljaviti mednarodna solidarnost. Delavsko gibanje se je razvilo zaradi tega boja, h kateremu se je pricepila še zamisel socialistične preobrazbe razredne družbe. Obzorja delavskega boja in socializma ni bilo mogoče omejiti v nacionalne okvire. Delavsko gibanje se ni moglo podrejati meščanskemu narodnemu gibanju, ki se za delavsko bedo ni zmenilo in se z bojem zoper izkoriščanje ni solidariziralo.

Dolžnost zgodovinarja je živeti se v takšen razvoj delavskega gibanja, odkrivati njegove vzroke in jih napraviti čim bolj umljive tistim, ki živijo v drugačnih, spremenjenih razmerah. Prepričan sem, da to osnovno metodično napotilo pri zgodovinarskem delu ne more biti sporno, da je tudi socialnodemokratsko gibanje treba proučevati in obrazlagati takšno, kakršno je bilo, ne pa ga poučevati in preusmerjati, naj bi bilo v čemer si bodi — npr. v odnosu do narodnega meščanskega gibanja — drugačno. Seveda ima takšno razglabljanje lahko svoj politični smisel in politično vrednost, nima pa zgodovinarske vrednosti, ker zaklada naše vede ne povečuje, ker ne širi in ne pogloblja umevanja preteklega dogajanja, razumevanja pojavov v njihovi povezanosti z razmerami, iz katerih so zrasli. Izživljanje želja, da naj bi nekaj v preteklosti ne bilo takšno, kakršno je bilo, ampak drugačno, ne more dati zgodovinarskega plodu. Takšne želje so lahko najlepše ali najboljše, a so kljub temu nezgodovinarske ali — v primeru, da utrjujejo neumevanje preteklih pojavov — naravnost protizgodovinarske.

Zgodovinarja delavskega gibanja pa tudi splošnega zgodovinarja ni mogoče razbremeniti naloge, da se z razumevanjem vživi v mednarodnostni značaj socialne demokracije. Ne more se ji ogniti z zamišljanjem za nazaj nekega drugačnega delavskega gibanja, ki ne bi »zagovarjalo prioriteto socialne revolucije pred rešitvijo narodnostnega vprašanja«,² ampak bi vse drugo zapostavljalo narodnostni težnji. Naj omenim, da so bili tudi pri nas in zlasti še pri Čehih — v poznejšem obdobju — pogoji za pojav narodnosocialne smeri, ki se je mestoma kar močno uveljavila v političnem življenju obeh narodov, a nasploh s precej manjšim pomenom od socialne demokracije. Seveda moramo obrazložiti tudi pojav narodnega delavskega gibanja in vzroke, zakaj ni prevladalo. Ne moremo izhajati iz zanikanja njegove relativne opravičenosti v danih razmerah. A prav tako ne smemo izhajati iz zanikanja opravičenosti socialne demokracije. Če nam je pri srcu takšno zanikanje in ga skušamo zdaj uveljavljati, tedaj se udeležujemo narodnosocialnega boja zoper socialno demokracijo, ne pa zgodovinarskega posla.

¹ Tudi ta formulacija je iz referata tov. asistenta Rozmana na goriškem zboru slovenskih zgodovinarjev (ni bil objavljen).

Kajpak se je smemo in moramo lotevati kritično; nobeno njeno teoretično ali praktično stališče ni vzvišeno nad kritiko. A predvsem jo moramo razumeti takšno, kakršna je bila. Zato je ne smemo gledati z očmi nasprotnega ji narodnega meščanstva, kateremu je veljala kot docela odvečna vsakršna zamisel o mednarodnem sporazumnem reševanju narodnostnega vprašanja skupaj z demokratičnimi zavezniki podrejenih narodov pri nadvladujočih narodih. Okolnost, da razvoj potem ni potekal tako, kakor so socialni demokrati pričakovali, temveč so šli evropski narodi na pot vojne in sledečega ji meščanskega — predfašističnega in fašističnega — obdobja, ne odvezuje zgodovinarja naloge, da se dokoplje do umevanja perspektiv, kakršne so edine mogle ustrezati socialističnemu delavskemu gibanju.

To gibanje je zastopalo edini revolucionarni ali družbenoprevratni koncept v slovenski družbi tiste dobe in to je njegova pglavitna zgodovinsko pomembna poteza, ki je nikdar ne smemo izrezovati ali izbrisovati iz njegove podobe, če prav moramo seveda pokazati hkrati, v kako krni obliki je zastopalo ta koncept. Pri vsem njegovem poenostavljanju in pri vseh svojih pomanjkljivostih je bila socialna demokracija edina načelna nasprotnica družbenega konservatizma, bistveno značilnega za meščanstvo obeh taborov: saj so se zaradi tega vanjo zatekli tudi tisti radikalnodemokratični življi, ki se niso mogli prilagoditi konservatizmu domačega liberalstva (in še manj kajpak klerikalstva).

A od njene osnovne zgodovinske vloge odvrčamo pozornost tudi takrat, kadar si prizadevamo izkonstruirati neko njeno bistveno krivdo iz okolnosti, da ni razvila sistematične agitacije na podeželju in da je — po sebi nemajhno — ubadanje slovenskih socialističnih mislecev in tudi nekaterih politikov s kmečkim vprašanjem zadevalo v njej ob delno neumevanje in prineslo le malo plodu. Da tega plodu ni bilo več, temu se ne moremo prav nič čuditi, če upoštevamo dve odločilni okolnosti. Predvsem jo je mogočni vpliv duhovščine izoliral od kmečkih, tudi najrevnejših množic, hkrati pa je bila kadrovske in gmotno tako šibka, da je komaj za silo zmagovala svoje specifične delavske naloge. Niti sledu teh spoznanj ne najdemo v obtožbi slovenske socialne demokracije, da »se sploh ni zavedala važnosti tega [tj. kmečkega] vprašanja za delavsko gibanje« in da je »kmete v celoti prepuščala klerikalni stranki«. ³ Od te obtožbe se moramo vrniti k obema prezrtima pglavitnima okolnostima, brž ko upoštevamo, v kolikšni meri in v kako naglem tempu je socialna demokracija razširila svoj vpliv med kmečke množice v poprevratnem času, ko je pod vplivom vojnega dogajanja oslabeled vpliv duhovščine nanje in ko je lahko posvetila nekaj svojih znatno okrepljenih sil agitaciji na podeželju.

Ne moremo uvideti, da bi mogla tičati tudi le najmanjša *zgodovinarska* vrednost v predstavi o neki zamišljeni drugačni socialni demokraciji, ki bi bila — pred letom 1919 — pridobivala tudi množice revnih kmetov v svoje vrste. Kaj more takšna predstava prispevati za lažje ali boljše umevanje dogajanja, kakršno je bilo?

Ko pa sem že pri slovenskem kmetu v obdobju pred prvo vojno, naj ugovarjam tudi poskusu, da bi gledali na takratno slovensko vas skozi prisposodobu nekakšnega »upora« ali »bune na selu«. ⁴ Kar nam je o takratnem življenju slovenskega kmeta znano, ne zbuja prav nobene asociacije na takšno prisposodobu.

³ B. Grafenauer v pregledu zgodovine Slovencev v Enciklopediji Jugoslavije VII, str. 254 in 255.

⁴ Prav tam, str. 254.

Po eni strani je značilen za naše podeželje v tisti dobi silno velik odliv odvečne delovne sile v množičnem izseljevanju zlasti v Združene države Severne Amerike, pa tudi v vestfalske in v bližje rudniške kraje; v tem izseljevanju moramo videti pravi ventil, ki je preprečil pojav akutne socialne krize na podeželju in s tem hkrati karsibodi podobnega kakšnemu »uporu«. Po drugi strani je bil to čas združnega organiziranja našega kmeta; za to so poskrbeli njegovi pretežno duhovniški organizatorji z delom, ki je potekalo kar se da mirno.

Od kar so rajfajznovke dajale kmetu cenen obratni kredit, je bil manj ogrožen od oderuštva, s katerim se je dotlej ukvarjala vaška in trška buržoazija ne glede na narodnostno pripadnost in na svetovnonazorsko usmerjenost. O tem, kako so se ti odnosi v času združnega organiziranja konkretno spreminjali in prepletali s strankarskopoličnim prestrukturiranjem na deželi, imamo spričo pomanjkanja ustreznih študij še zelo megleno podobo.

Dejstvo, da je moderni, na ljudstvo orientirani klerikalizem porazil naše liberalstvo na pretežnem delu podeželja, pa po moji sodbi nikakor ne opravičuje krilatice o nekakšnem bankrotu ali »notranjem zlomu« slovenskega liberalizma.⁵ Liberalni tabor je namreč ohranil vso tisto notranjo moč, ki jo je mogel sprejeti od svoje družbene osnove in ki jo je utrjevala njegova krepka narodnjaška ideologija. Proti vtisu, kakor da bi bil ostal brez pomembnejše notranje in vnanje politične moči nasproti močnejšemu klerikalnemu taboru, je treba opozoriti, da je bil delež liberalstva v slovenski politiki neprimerno večji, kakor bi ga izkazal račun po njegovem malem deležu v slovenskem državnoborskem zastopstvu po letu 1907. V spomin si moramo priklicati, kako samozavestna politična sila, polna energije, je bilo liberalno meščanstvo v Ljubljani, našem narodnem središču, kako tudi ne gre podcenjevati njegove moči v mestecih in trgih na Kranjskem, kako je sorazmerno dosti zaleglo v narodnem odporu na Štajerskem, kjer se je izvilo iz slogaške skupne narodne stranke šele leta 1906, kako je bilo na Goriškem še bolj pomembno in kako je na Tržaškem sploh — in silno krepko — predstavljalo narodnjaški tabor. Le na Koroškem se ni moglo izoblikovati slovensko liberalstvo v času, preden je dvojezično meščanstvo prav strnjeno prešlo na nemškoliberalno stran; kakšne posledice je imela ta okolnost za zmanjšanje slovenske narodne odpornosti, vemo. Naj končno opozorim še na silno veliko vlogo liberalnega tabora v deklaracijskem gibanju in pri prehodu v narodno državo SHS, ko se je še posebej močno uveljavila okolnost, da je bila v tem taboru skoraj vsa naša posvetna inteligenca.

A tudi, če napravimo še korak dalje v staro Jugoslavijo, ni videti, kako bi si mogli kaj pomagati pri pojasnjevanju nadaljnje usode našega »naprednega« tabora, kakor se je zgolj zaradi svojega protiklerikalstva bahavo imenoval, s prijemom prek njegovega poprejšnjega »notranjega zloma«. Družbeno je predstavljal slejkoprej isto, po izročilu nad ljudstvo dvignjeno meščanstvo, katerega glavnina je bila posvetna inteligenca in ki je mestoma pritegnilo k sebi tudi nekaj ljudske klientele zlasti s pomočjo narodnjaške ideologije. Le s težavami in za silo se je prilagajal novemu demokratičnemu in socialnemu »duhu časa« in s kar najbolj togim protirevolucionarstvom se je — tako v okviru Jugoslavije kakor v zasedenem Primorju — postavljal po robu revolucionarnemu valu, ki je po vojni ogražal meščanski red; njegov klerikalni tekmeč se je — ob enakem notranjem protirevolucionarstvu — pokazal dosti bolj prožnega zaradi svoje

⁵ Prav tam, str. 254.

bližine k ljudstvu. Zlasti pa se je liberalni tabor zapisal neogibnemu slabljenju s tem, da se je postavil za monopolnega predstavnika jugoslovanske državne ideje pri nas in da je to idejo istil z unitaristično fikcijo, oslanjajoč se na hegemonistično osrednjo oblast; nasproti tej se je zlahka utrdil klerikalni tabor kot predstavnik protihegemonističnega ljudskega odpora. Vemo, kako se je iz splošno družbenih in narodnostnih razlogov dejansko napredna inteligenca postopoma vse bolj obračala od »naprednega« tabora na levo in kako je zato močno izvotljen dočakal konec prve Jugoslavije. Oznaka »notranjega zloma« bi mogla ustrezati le temu dolgotrajnemu procesu njegovega osipanja, nikakor pa ne tistemu očitno vnanjemu porazu, ko je moderni klerikalizem iztisnil njegov vpliv z največjega dela našega podeželja. Pendant k liberalnemu osipanju je prav tako iz potreb časa izvirajoča diferenciacija v klerikalnem taboru z osamosvojitvijo krščanskih socialistov iz njega.

Nemara bo teh nekaj nesistematičnih pripomb in napotkov pomagalo, da se bomo laže zedinili za skupno metodično pot, ki nas bo odvedla k skupni podobi te naše naglo odmikajoče se polpreteklosti.

II.

Že pred dvema letoma sem na simpoziju ob petdesetletnici oktobrske revolucije skušal z nekaj pripombami k referatu tov. Pleterskega olajšati umevanje nekih teže umljivih plati narodnostne politike KPJ v času med obema vojnama.⁶ V istem namenu bi zdaj tu bolj nakazal, kakor izvedel primerjavo med narodnostnima politikama KPJ in KS Češkoslovaške. Med njima je namreč izredno zanimiv zgodovinski paralelizem zaradi analognega nastanka in značaja obeh večnarodnostnih držav. Nastali sta na podoben način na razvalinah preživele polfevdalne Avstro-Ogrske kot meščanski tvorbi ob dejavni podpori ljudskih množic, ki prejšnjega stanja niso več hotele. Narodnoosamosvojitvena prizadevanja meščanstva je podprla tudi socialna demokracija, ki ni zahtevala oblasti za delavski razred, ampak se je zadovoljila z meščanskodemokratsko in socialnoreformno perspektivo. Od takšnega stališča, ki je dobilo oznako »socialpatriotsko«, pa so se kmalu odvrnile delavske množice, ki jih je navdihoval zgled protimeščanske mednarodnostne boljševiške revolucije.

Ob ustvarjanju obeh držav so se odločilne sile narodne buržoazije vzdignile nad izročeno ločenost med sorodnimi narodi — med češkim in slovaškim na severu in med jugoslovanskimi narodi na jugu — s pomočjo unitarističnih fikcij o enotnem češkoslovaškem oziroma jugoslovanskem narodu. Obe fikciji sta že v preteklosti spremljali uveljavljanje obeh državnih idej, takrat pa sta predstavljali najboljše utemeljevanje novega državnega stanja na razvalinah mnogonarodnostne habsburške monarhije, da bi ga zahodni svet laže odobril. Hkrati pa so s pomočjo obeh fikcij vladajoči razredi obeh močnejših ali državnih narodov — češkega oziroma srbskega — uvajali majorizacijo nedržavnih narodov — slovaškega v enem in nesrbskih narodov v drugem primeru. Hegemonistični značaj te majorizacije so najprej z nekim uspehom prekrivale nikakor ne nepomembne frakcije meščanstva pri nedržavnih narodih, ki so načelno

⁶ Prim. v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja VII/1967, str. 270—273 in 428—429. — Opozarjam, da je moj diskusijski prispevek v »Prispevkih...« na str. 269—273 neumljivo krivo uvrščen pred referatom J. Pleterskega in pred diskusijskim prispevkom T. Fajfarja, ki sta bila pred njim in na katera sem v njem reagiral!

zavračale tako imenovana separatistična stališča tradicionalističnih verskih in kmečkih strank in so svoje unitaristično stališče predstavljale kot razvojno »naprednejše«; pri njih se je z gospodarskimi in političnimi koristmi prepletal neopravičen račun, da bodo v bližjem sožitju slabele individualnosti sorodnih narodov. Ko se je to pričakovanje vse bolj kazalo iluzorno, se je unitarizem vse bolj razkrival kot hegemonizem.

Unitaristično stališče je sprejela kot »naprednejše« tudi socialna demokracija, ki je izhajala iz lastnega nazorskega nasprotovanja izročnim pregradam med narodi sploh in med sorodnimi narodi posebej; nasprotovala je »nazadnjaškemu« separatizmu in razdrobitvenemu nacionalizmu in je ostala zvesta obema unitarističnima fikcijama zaradi svoje politične povezanosti navzgor, medtem ko so ju komunisti opustili ob sprejemu dotlej jim neznanega leninističnega revolucionarnega gledanja na narodnostno vprašanje. Zato so komunisti — po svojem obratu v tem vprašanju v letih 1923 in 1924 — v svojem prejšnjem sprejemanju obeh unitarističnih fikcij spoznavali dediščino socialne demokracije, ki družbenih vprašanj ni zastavljala z vidika revolucionarnega razgibanja najširših, zlasti tudi kmečkih ljudskih množic, in se je v svojem reformizmu povezovala s tako imenovanimi naprednimi frakcijami meščanstva ali — praktično — z odločujočimi silami vladajočega razreda v obeh državah.

Ko so se komunisti različnih narodnosti — češke, slovaške, nemške, madžarske, ukrajinske in poljske — leta 1921 združili v eno samo KSČ, so menili, da z načelnim poudarjanjem za vse enako obveznega proletarskega internacionalizma in z dejavnim zavračanjem šovinizma pri vseh narodnostih enako lahko zagotovijo svojo mednarodnostno strnjjenost v skupnem baju v danem državnem okviru, a v zamisli mednarodne — vsaj srednjeevropske — revolucije. Seveda so se na vsakem koraku zavzemali za enakopravnost narodnih manjšin in tudi za enakopravnost Slovakov, ki so se kot obvladani del češko-slovaškega naroda vse manj dobro počutili — podobno kakor nesrbski narodi v Jugoslaviji. Prvi voditelj KSČ dr. Bohumir Šmeral je še v tistem prvem obdobju v parlamentu modro izjavil, da »ima slovaško ljudstvo pravico do svoje samoodločbe takšno, kakršno se je zgodovinsko razvilo«, in da »si nobena vlada ne more lastiti pravice, da bi ga predelovala po svojih, četudi najboljše mišljenih predstavah in idealih, marveč mora le harmonično in logično izraziti tisto, kar že v tem narodu je.«⁷ Podobno je tudi prvi voditelj KPJ dr. Sima Marković že leta 1921 v konstituenti ugovarjal, da bi smeli s tako samostojnim knjižnim jezikom, kakršen je slovenščina, ravnati kot z »narčjem« srbohrvaščine, in je prav na začetku diskusije v KPJ o narodnostnem vprašanju leta 1923 v svoji knjigi »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma« razgalil unitaristično fikcijo kot ideološko orodje hegemonizma.

V obeh državah je moralo preteči nekaj časa, da so se komunisti rešili iz lupine poenostavljenega revolucionarnega koncepta in da so sprejeli v celoti Leninov nauk o upoštevanju narodnoosamosvojitvenih teženj množic podrejenih narodov v pripravljanju ljudske revolucije. Nekaj so se dali poučiti od naraščanja narodnoosamosvojitvenih teženj v množicah nedržavnih narodov in so se čutili nekoliko sokrive, da so latentne revolucionarne energije, nakopičene v narodnostno nezadovoljnih zlasti kmečkih množicah, krepile avtonomistične ali federalistične meščanske stranke. Pomagal pa je tudi študij Leninovih spisov

⁷ Cit. pri J. Mlynárik, Dr. Bohumir Šmeral a slovenská národnostná otázka v počiatkoch komunistického hnutia, Československý časopis historický 1967, str. 664.

o narodnostnem vprašanju in vpliv drugih sovjetskih poznavalcev Leninovega nauka v okviru kominterne.

Kako je ta recepcija Leninovega nauka potekala v KPJ, je še razmeroma znano, malokdo pa pri nas ve, kako je bilo v KSC — npr. o okolnosti, da je pred katerimsibodi njenim forumom mednarodni kongres, namreč V. kongres kominterne poleti 1924 zavrgel dotlej od češkoslovaških komunistov priznavano fikcijo o enem češkoslovaškem narodu. Pribil je, da »sestoji čehoslovaška država razen iz češke še iz slovaške, madžarske, nemške, ukrajinske in poljske narodnosti«, in začrtal je KSC novo smernico, da »mora v odnosu do teh narodnosti razglašati in v praksi ostvarjati geslo pravice samoodločbe do odcepitve«, še posebej pa jo je obvezal, da »mora zlasti podpirati boj Slovakov za njihovo neodvisnost in si sistematično prizadevati, da bi to [slovaško] gibanje odtrgala izpod vpliva nacionalistične buržoazije in ga spojila s skupnim bojem delovnega ljudstva proti kapitalu.«⁸ Kajpak je takšen sklep sprožil hudo gonjo v češkem meščanskem in socialnodemokratskem tisku, ki sta obtoževala komuniste, da hočejo razbiti češkoslovaško državo in uničiti pridobitve leta 1918.

Komunisti so pojasnjevali, da jim gre le za nadaljnje dosežke delovnega ljudstva vseh narodov v državi, ne pa za ogrožanje njihovih dotedanjih pridobitev. Ravno predstavnik kominterne avtoritativni Dmitrij Zaharovič Manuilski je na II. kongresu KSC jeseni 1924, torej le tri mesece po V. kongresu kominterne razložil zadevo zvesto po Leninu takole: »Vprašanje pravice samoodločbe do odcepitve zastavljamo kot načelno. Za nas je to [geslo] sredstvo za vzgojo širokih proletarskih množic. Nam komunistom ne gre za to, da bi razdrobili gospodarska ozemlja, ko pridemo na oblast, ampak jih hočemo ohraniti kolikor mogoče velika. A ravno s praktičnim razglašanjem in zagovarjanjem pravice samoodločbe do odcepitve bomo sposobni opraviti tako veliko vzgojno delo, da bodo narodne manjšine v odločilnem trenutku občutile, da dosega popolno enakopravnost z večinskim narodom, in se ne bodo odtrgale, marveč bodo narobe od tega hotele sodelovati v federaciji... Geslo samoodločbe... je jamstvo in pogoj, ki šele omogoča sodelovanje več narodnosti na temelju bratstva v federativnem državnem okviru.«⁹

V tej razlagi Manuilskega je bistvo Leninovega nauka o pravici narodov do odcepitve, kakršnega je razvil za Rusijo in kakršen se je potem z modifikacijami uveljavil tudi v obeh večnarodnostnih državah, o katerih razpravljam. Po mojem moramo imeti pred očmi kot odločilno okolnost, da imamo opraviti v vseh treh primerih s skupki narodov, ki spadajo skupaj po jezikovno-plemenskem sorodstvu (vzhodnoslovanska skupina, del zahodnoslovanske in del južnoslovanske) in kjer se le dodatno uveljavlja še zgodovinsko-kulturna zblizanost narodov ali njihovih delov. A že v carski Rusiji se je Lenin znašel tudi pred primeri, kjer se je prisilno sožitje narodov moglo razrešiti le z odcepitvijo; takšna sta primera Finske in Poljske, za kateri je tudi Lenin sprejel odcepitveno samoodločbo. Ta je potem obveljala kot načelo za narode, ki so se čutili le z nasiljem prikovane k vladajočemu narodu, predvsem tudi za vse kolonialne narode.

Nekaj razpravljanj pri nas v zadnjem času, med drugim zlasti tudi študije tov. Pleterskega, je spravilo v nekakšno središče pozornosti nihanje v narod-

⁸ Cit. pri M. Gosiorovský, K niektorým otázkam vzt'ahu Čechov a Slovákov v politike Komunistické strany Československa, Historický časopis 1968, str. 361.

⁹ Prav tam, str. 362—363.

nostni politiki KPJ od pravice samoodločbe do odcepitve k odcepitveni zaostritvi tega gesla, kakor jo poznamo v dveh odsekih njene zgodovine: najprej iz kratkotrajnega poskusa leve frakcije jeseni 1924 na temelju nekega — ponavljam, kar sem poudaril pred dvema letoma: ne docela jasnega — »presežka« od pravice do odcepitve k sami odcepitvi v sklepu V. kongresa kominterne poleti 1924, in nato iz sklepa IV. kongresa KPJ jeseni 1928, ki so ga umaknili šele po nekaj letih.

V okviru svoje primerjave med KPJ in KSC uveljavljam tu zelo poučno okolnost, da podobne odcepitvene zaostritve ni zaslediti v KSC, tudi ne v obdobju let 1928-1929. Iz te razlike izhaja logično prepričljiv sklep, da ni sprejemljivo udobno prelaganje odgovornosti za obe odcepitveni zaostritvi v KPJ na kominterno, bodisi na njen naravnostni vpliv ali pa na posredni vpliv njenih ocen mednarodnega položaja in iz njih izvirajočih perspektiv. O tem sploh ne moremo dvomiti, da so ocene notranjega položaja v državi izvirale tako leta 1924 kakor leta 1928 od domačih komunistov kot edino poklicanih poznavalcev domačih razmer. Te naloge jim v kominterni niso odvzemali, ko so se spravljali nad takšne prijeme, ki so se jim zdeli krivi z vidika revolucionarnega boja. Tako so npr. v letih 1924—1925 zavračali skupaj s predstavniki leve frakcije pojmovanje Sime Markovića, da gre v Jugoslaviji le za konkurentski boj med srbsko, hrvaško in slovensko buržoazijo, ki se bo lahko rešil s njihovim sporazumom kot »ustavno vprašanje«. Niso pa, kakor je znano zlasti iz takratne Stalinove diskusije s Simo Markovićem, sledili levi frakciji v zgolj — poskusno — odcepitveno zaostritev.

Natančnejše razčlemba bi zaslužila po mojem mnenju vsa takratna argumentacija leve frakcije in kominterne proti Markovičevemu priznavanju Jugoslaviji, da je »progresivno zgodovinsko dejstvo« — v primeri s prejšnjim stanjem. Analogno je nekaj let pozneje tudi KSC — na svojem V. kongresu februarja 1929, tj. tri mesece za dresdenskim IV. kongresom KPJ, v podobni diskusiji pokopala še zadnje sledi prejšnjega gledanja na CSR kot progresivno državno tvorbo, ne da bi se bila — kakor sem že poudaril — zagnala še dlje v odcepitveno zaostritev gesla o samoodločbi. V priznavanju zgodovinske progresivnosti obeh državnih tvorb so pač videli neko oviro za polni razmah revolucionarnega boja z vidika množic tistih narodov, ki so se čutili prisiljene v neenakopravno zvezo z državnim narodom. Zdi se, da kaj več iz argumentacije zoper priznanje progresivnosti ni izhajalo. Čvrsta mednarodnostna strnitev njihovih večnarodnostnih vrst in poln razmah revolucionarnega boja sta se jim zdela zagotovljena le, če bodo komunisti gledali v obeh državah samo z imperialističnimi mirovnimi pogodbami ustvarjeni sestavini imperialistične fronte za določene imperialistične cilje, med katerimi so okrog leta 1930 prav resno zamišljali njuno udeležbo v vojnem pohodu proti Sovjetski zvezi kot edini socialistični deželi.

Ne glede na odcepitveno zaostritev v KPJ je na vprašanje, kakšni državni tvorbi so si zamišljali graditi češkoslovaški in jugoslovanski komunisti po revolucionarnem zlomu obeh vladavin ali po svoji zmagi, mogoč samo en odgovor: ustvariti so hoteli dve zvezi delavskokmečkih republik narodov, ki spadajo skupaj in želijo biti skupaj. Pri tem se v KSC ni pojavljala nobena širša federacijska formula; v vsakem širšem okviru bi se Čehi videli majorizirane od obdajajočega jih nemštva. V KPJ pa je dalje živel še iz socialnodemokratskega obdobja prevzeti okvir balkanske federacije, ki se je v predstavi nekaterih širila

v podonavskobalkansko; tako je državotvorna misel jugoslovanskih komunistov le širila državni okvir, nikakor pa ga ni državičarsko drobila.

Znova poudarjam in se pri tem opiram na stike z množico komunistov vseh jugoslovanskih narodnosti tako v času pred letom 1929, kakor zlasti tudi v raznih jugoslovanskih zaporih v letih 1929—1936, da ni bilo med njimi zaslediti nobenega »državičarstva« ali realnega zamišljanja odcepljenih državc Slovenije, Hrvaške itd.

Tudi na odcepitveno zaostritev pravice samoodločbe v sklepu IV. kongresa KPJ je po mojem mnenju mogoče in treba gledati le z vidika okrepitve skupne revolucionarne zveze narodov Jugoslavije, zakaj tudi konstrukterjem odcepitvene zaostritve na papirju kongresnih resolucij leta 1928 je šlo le za to, da izkoristijo takratno zaostritev narodnostnega vprašanja v državi za okrepljeno skupno akcijo, v kateri so hoteli narode povezati in jih v tej zvezi tudi ohraniti, ko bi odločilno vplivali na dogajanje. Le v tem okviru je treba gledati sklepe IV. kongresa, ki mu le na videz nasprotujejo; s temi sklepi so namreč hoteli le na nov način »konkretizirati« revolucionarni koncept, prilagoditi ga predvidevani zaostritvi boja množic podrejenih narodov v državi.

Prepričan sem, da bo od mojega pojasnjevanja sklepov IV. kongresa KPJ predvsem s potrebami frakcijskega boja ostalo več, kakor pa je doslej pripravljen sprejeti tov. Pleterški. Moram pa to svoje frakcijsko pojasnjevanje prav formulirati. Doslej je le-to — predvsem po moji krivdi — tako poenostavljeno, da je v njem viden samo boj proti desni frakciji okrog Sime Markovića. Pred očmi pa sem imel tudi okolnost, na katero bi bil moral opozoriti, da je na IV. kongresu novi delavski vodstveni kader, ki je stopil na mesto obeh odstavljenih intelektualskih frakcij, hotel po šili izpričati višjo raven revolucionarnega spoznanja in volje in da je zlasti hotel pustiti za seboj tudi levo frakcijo. Opraviti imamo s primerom revolucionarne licitacije, kakršni bi se kongres ob večji politični izkušnosti odločujočega novega vodstvenega jedra lahko tudi ognil.

A ko je bilo tako iz protifrakcijskih razlogov na IV. kongresu doseženo neko navidez »višje«, namreč revolucionarsko stopnjevano stališče v narodnem vprašanju, potem je po zakonu vztrajnosti moralo veljati do nastopa relevantnih sprememb v položaju. Nobena v vrsti med seboj se borečih skupin v emigrantskem vodstvenem kadru se ni hotela spustiti na »nižjo« stopnjo v odporu proti sistemu diktature. Zato so se vodilni forumi v emigraciji tako intenzivno ukvarjali z zamislijo zavezniških »narodnorevolucionarnih gibanj« pri Hrvatih in Slovencih, čeprav je morda opravičevala takšno preokupacijo edinole potreba boja zoper fašistično ustaštvo med hrvaško ekonomsko emigracijo. V slovenskem primeru pa je šlo le za jalovo emigrantsko igračkanje, kateremu so nekateri prav po nepotrebnem posvečali tolikšno pozornost, ki je v zgodovini ne zasluži. Naj omenim le še, da se je ta zamisel pri nas navezovala na pojavljanje posameznih samoslovenskih intelektualcev, med katerimi se jih nekaj zaradi tega ni moglo bolj približati komunistični revolucionarni miselnosti, ker so se hote omejevali zgolj na narodnostno plat družbenega življenja.

Ni se mi tu treba ustavljati pri spremembah v meddržavnih odnosih, ki so povzročile obrat v politiki kominterne na njenem VII. kongresu leta 1935. V skladu z njegovimi smernicami sta podobno preusmerili svojo narodnostno politiko obe partiji — KPJ in KSC. Spričo hujše nevarnosti za narode obeh držav, ki je pretila od nacistične agresije, sta realno preocenili obe državni tvorbi v relativni vrednoti za narode, ki sta jih združili — čeprav kot neenakopravne

okrog obeh državnih narodov. Pri tem pa nista zavrgli nič od svojega spoznanja o revolucionarnem reševanju narodnega vprašanja (v takšno spoznanje kajpak ne moremo šteti odcepitvene zaostritve).

Naj navedem, da je VII. kongres KSC spomladi 1936 razglasil za začasni cilj partije »doseči, da bi se z demokratično narodnostno politiko, z ostvaritvijo narodne enakopravnosti v vseh smereh ustvarile minimalne predpostavke za normalno sožitje vseh narodov ČSR«. ¹⁰ Podobne formulacije v takratnih sklepih KPJ si lahko vsakdo ogleda v razpravljanih tov. Pleterskega.

Če končno še vzporedimo narodnostno ureditev obeh držav ob njuni obnovi po drugi svetovni vojni, vidimo, da je narodnoosvobodilna ljudska revolucija pri nas prinesla načelno federativno ureditev kot samoobsebiurni plod boja, medtem ko je Slovaška vse do nedavnega obtičala na prehodni stopnji neenakopravne avtonomije, ker so federalizacijo najprej preprečevale vplivno soodločujoče češke meščanske politične sile, nato pa še komunistični etatistični centralizem.

Upam, da sem v tem drugem delu svojega sporočila nakazal neke prijeme, ki nam lahko pomagajo k boljši osvetlitvi narodnostne politike KPJ v času med obema vojnama.

¹⁰ Prav tam, str. 367.

France Škerl

Kratek oris dosedanjega raziskovanja dobe NOB v Sloveniji

Znanstveno proučevanje dobe narodnoosvobodilnega boja se je v Sloveniji začelo tako rekoč z dnem, ko je bila vojna končana. Pri tèm moramo upoštevati predvsem tudi pogoje, ki so morali biti izpolnjeni, da se je resnično znanstveno delo lahko začelo razvijati. V Sloveniji so bili pogoji tesno povezani s partizanskim znanstvenim inštitutom, ker je poskrbel za gradivo, na podlagi katerega se je potem dejansko začelo znanstveno proučevanje dobe NOB. Pravzaprav gradivo še ni bilo v zadostni meri niti prav zbrano, pa se je znanstveno raziskovanje že začelo. Razvijalo se je potem iz leta v leto in ustvarilo do danes nedvomno že pomembna dela.

Doba NOB sodi med najbolj raziskana obdobja v zgodovini delavskega gibanja. S tem se po svoje tudi kaže prelomni značaj te dobe. Kolikor ne mislimo na različno kvaliteto del, ki obravnavajo to dobo, moramo reči, da stvarno preseneča izredno veliko število avtorjev, ki tako ali drugače obravnavajo to dobo. Daleč največji del odpade na avtorje, ki nimajo nobene ambicije, da bi znanstveno obdelovali problematiko NOB. Med njimi imajo zopet levji delež memoaristi, ki pri svojem pisanju niso imeli drugega namena kakor prispevati svoja doživetja k boljšemu poznavanju detajlov v procesu NOB. Nedvomno so v mnogih primerih ustvaril znanstvenim raziskavam dragoceno gradivo, ki ne bo ostalo ob strani. Mnogi ga s pridom uporabljajo že danes, še bolj ga bodo pa v bodoče.

V proučevanju dobe NOB razlikujemo *dve obliki* lotevanja problemov. V prvi znanstveno raziskovanje še ni bilo sistematično in ne organizirano. Znanstvena dela so nastajala bolj iz osebnega odnosa do potrebe po znanstvenem proučevanju te prelomne dobe. Nova doba se je začela z ustanovitvijo stolice za zgodovino stare Jugoslavije in NOB na ljubljanski univerzi in še posebej z ustanovitvijo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ko je proučevanje NOB postopno preraslo v bolj organizirano in bolj sistematično raziskovanje te problematike. Zraven se je vedno bolj vključevalo v sklop proučevanja slovenske zgodovine novejše dobe.

V razvoju znanstvenega raziskovanja ni bila živa samo zarez med neorganiziranim in organiziranim raziskovanjem te dobe, temveč se je pokazala tudi *razlika v načinu obdelave in prikazovanja*. V prvi dobi je močno prevladovala memoarska literatura. To pisanje je daleč presehalo vse druge načine. V naslednji dobi je pisanje spominov začelo upadati, v ospredje pa so začeli stopati prikazi, ki so nastali na uporabi arhivskega gradiva. Memoare uporabljajo ti prikazi kot vir, ki ga je napisal nekdo drugi, ne pa kot vir svojih doživetij.

Ta delitev pa velja le v splošnem. Natančne ločnice ni mogoče potegniti, ker prikazi prvega načina nastajajo tudi še v drugi časovni fazi in seveda tudi narobe — drugi v prvi. Vendar pa velja, da se množe prikazi, ki so napisani na temelju arhivskega gradiva, čim bolj se približujemo sedanjemu času. To se vidno kaže tudi v rastočem številu samostojnih knjig, ki obravnavajo tematiko NOB, še bolj pa v številu lokalnih zbornikov, ki včasih že kažejo znanstveno metodo v obravnavanju problemov. To se zlasti kaže v razpravah, ki jih objavljajo znanstvene revije.

Glede *metode*, ki jo uporabljajo avtorji večjih ali manjših prikazov, moramo reči, da večji del zavzemajo dela, ki jih označujemo kot kompilacije, manjši del pa dela, ki so pisana po znanstveni metodi, to se pravi, da je pisec takih del znal operirati z viri, jih znal povezovati tako, da je iz njih dognal nekaj novega in znanost obogatil z novimi spoznanji. Taka dela so ustvarili avtorji, ki se poklicno ukvarjajo z znanstvenim raziskovanjem problematike NOB. Večji del so to zgodovinarji po stroki, delno tudi pravniki ali ljudje književnih zgodovinar-skih strok.

Med deli, ki obravnavajo osvobodilni boj s historičnega vidika, moramo razlikovati dela, ki proučujejo probleme širšega, splošnega značaja, in dela, ki proučujejo probleme lokalnega značaja. Razume se, da je mnogo več del, ki obravnavajo lokalne probleme. Nekatera med njimi imajo značaj preproste obdelave določenega okoliša, nekatera, sicer redkejša med njimi, pa so napisana tudi po znanstveni metodi.

Obdelave lokalnih primerov

Med obdelavami lokalnih problemov je doslej zelo obsežno prikazana zgodovina Ljubljane. Z dogajanjem v Ljubljani med drugo svetovno vojno se je doslej ukvarjalo več avtorjev (npr. Miro Luštek, Marica Čepe, Matija Žgajnar, France Škerl). V glavnem so obravnavali čas do kapitulacije Italije. Čas po kapitulaciji Italije je doslej še zelo skromno raziskan, razen dogajanja na srednjih šolah (France Škerl).

V primeri z Ljubljano je zgodovina drugih krajev v večji meri podana v širših časovnih okvirih, toda prikazi so v glavnem deskriptivnega značaja. Tako je npr. že Maribor, čigar usoda pod Nemčijo je našla svojega avtorja v osebi Milice Ostrovškove. Tako je opisana zgodovina Ptuja in bližnjega okoliša (Vida Rojic). V okvir deskriptivnih prikazov posameznih mest in njihovih okolišev spadajo številni zborniki, ki so značilni ravno po tem, da v splošnem prikazujejo narodnoosvobodilno gibanje na prostorno omejenem ali vsaj zaokroženem območju ali okolišu. Taki okoliši, ki imajo svojo zgodovino NOB v posebnih zbornikih so: Cerklje, Naklo, Bled, Gorje, Grosuplje, Jesenice, Moste v Ljubljani, Kočevsko, Kozjansko, Litija, spodnje Posavje. Zelo blizu teh enkratnih krajevnih zbornikov so zborniki, ki imajo značaj periodičnega glasila, prikazujejo pa vendarle tudi krajevo zgodovino, npr. Celjski zbornik, Loški razgledi, Kamniški zbornik, Savinjski zbornik, Ptujski zbornik, 900 let Kranja (od tega je doslej izšla samo prva knjiga). Sem spada pa tudi prikaz usode slovenskih izgnancev v Srbiji. Nekatero zaokroženo okoliše so obdelovali tudi posamezniki. Taki okoliši so Rog (Jarc), Prekmurje (Godina), Šaleška dolina (Ževart), Vrhnika (Grabeljšek) in Pohorje (Filipič).

V splošnem moramo reči, da je lokalna zgodovina obdelana zelo na široko in z mnogimi podrobnostmi. Njeni avtorji, z nekaterimi izjemami, uporabljajo pretežno analitično metodo, v same probleme ne vrtajo, pa jih tudi ne rešujejo, vsaj namenoma ne. Vendar pa bodo njihova dela lahko služila kot dragocen vir zgodovinarju, ki bo probleme zajel globlje in v širšem okviru.

Obdelave splošnih problemov

Med deli, ki proučujejo splošne probleme, moramo razlikovati dela, ki obravnavajo problematiko NOB v širokem kompleksu v obliki večjih pokrajinskih ali splošnih sintez, in dela, ki raziskujejo posamične parcialne probleme, nanašajoče se na večji ali manjši prostor, ali pa sploh le določeno vejo aktivnosti v vseslovenskem obsegu.

Na območje *parcialnih problemov* spadajo obdelave kulturne dejavnosti v partizanih (Viktor Smolej), pravnih značilnosti NOB (dr. Makso Šnuderl in dr. Lado Vavpetič), prikazi bolnic in sploh sanitete v partizanih (dr. Metod Mikuž), dr. Rudolf Obračunč, dr. Janez Milčinski, dr. Aleksander Gala), prikazi partizanskih tehnik in tiskarn (Jože Krall, Emil Cesar), delovanje Narodne zaščite (Dušan Bravničar), pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju (Tone Ferenc), oblikovanja v partizanih ter znaki partizanskih položajev itd. (Miroslav Luštek), plebiscitne akcije za OF in proti okupatorju (Dare Jeršek), ukradeni otroci (Stane Terčak), pregled enot NOV (Lojze Vršnik), ustanavljanje novih brigad in prvih divizij (Franček Saje) itd.

Med parcialnimi problemi zavzemajo posebno mesto dela, ki obravnavajo vojaške enote, partizanske in posebej še prekomorske brigade in druge enote, ki so nastale zunaj Slovenije in Jugoslavije. Knjižnica NOV in POS je izdala že 14 knjig o tej tematiki. Med njimi je 12 takih, ki obravnavajo izključno vojaške formacije narodnoosvobodilne vojske.

Razprave o parcialnih problemih so v precejšnji meri napisane po znanstveni metodi in vsaka predstavlja dognan kamenček za zgradbo tiste zgodovine, ki bo v celoti zajela delo NOB na Slovenskem.

Na enakih znanstvenih temeljih, vendar z značajem *kompleksnih obdelav*, so napisane razprave, ki prikazujejo dobo NOB po posameznih slovenskih pokrajinah ali vsaj delih teh pokrajin. Sem spadajo dela: Slovensko Primorje in Istra (o NOB pisal Ivo Juvančič), Koroška v borbi (France Škerl), Leto 1941 na Dolenjskem (Janko Jarc), Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem (Tone Ferenc), politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo (Tone Ferenc), Požunove še nenatisnjene obdelave zgodovine revirjev, ki daleč presegaajo njihovo območje in dejansko obsegajo ozemlje med Savo in Savinjo in še čez, itd.

Poseben pomen v okviru kompleksnih obdelav imajo razprave, ki obravnavajo *posamezne sektorje celotnostne problematike* iz dobe NOB na Slovenskem. Te razprave niso le kamenček za sintetično zgodovino Slovencev v dobi NOB, temveč so po tematiki, ki jo obravnavajo, del sinteze, čeprav sinteze pravzaprav še ni. Sem spadajo razprave Metoda Mikuža: Prvo osvobodeno ozemlje v Sloveniji, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Franceta Škerla: Politični tokovi v OF v prvem letu njenega razvoja, Vloga in

pomen Osvobodilne fronte. Sem spadajo razprave na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti ob njeni 25-letnici (1966). Vse razprave z znanstvenega posvetovanja skupaj zajemajo sicer celotno obdobje narodnoosvobodilnega boja, individualne razprave pa le posamezne sektorje celotnostne problematike. Sem spadajo tudi še razprave Toneta Ferenca o nemških izselitvah Slovencev in razvoju NOB na Slovenskem po kapitulaciji Italije. V ta okvir sodijo tudi razprave o kontrarevoluciji na Slovenskem, zlasti Belogardizem Frančka Sajeta in Franceta Škerla Nasprotniki OF v letu 1941. Tu navedena dela ne pomenijo toliko naslovov del naštetih avtorjev, temveč označujejo hkrati probleme, ki so v njih obdelani.

Pri Slovencih raste že tudi prva *sinteza*, ki naj prikaže splošno zgodovino NOB v Sloveniji, to je Metoda Mikuža Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. Dolej sta izšli dve knjigi, ki prikazujeta razvoj do kapitulacije Italije. Tretji del, ki naj seže do osvoboditve, je v delu.

Naloga pričujočega sestavka ni ocenjevati dela, ki v večjem ali manjšem obsegu, bolj ali manj temeljito obravnavajo dobo NOB na Slovenskem. Prav pa je, da opozori, da so obdelave NOB zelo različne, da zajemajo zelo mnogovrstne probleme, splošne in lokalne, parcialne in kompleksne, da je vedno več del, ki so pisana po znanstveni metodi in da so tudi rezultati zelo mnogovrstni, nedvomno pa taki, da bistveno olajšujejo celotnostno predstavo o dobi NOB na Slovenskem. Ko bo napisana prva sinteza do osvoboditve, bo mogoče navedeno celotnostno predstavo spreminjati, dopolnjevati in znova graditi na temelju rezultatov, ki jih bo sproti dajalo podrobnejše raziskovanje slovenske zgodovine o dobi NOB.

V pričujočem sestavku ni posebej orisan delež Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani pri raziskovanju dobe NOB. Sestavek upošteva celotno znanstveno delo o tej dobi, ne da bi skušal razlikovati, kateri organizaciji pripada ta iniciativa, kateri druga. Vsa dela o dobi NOB so namreč posebna celota, ki jo je mogoče vrednotiti samo, če pogledamo na vse stvaritve kot celoto. Resda je IZDG vnesel v obravnavanje problemov te dobe novo komponento, ki se kaže v večji smotrnosti in v večji organiziranosti proučevanja, toda inštitut daje vendarle samo del ljudi, ki se ukvarjajo s proučevanjem NOB. Razen njih so še drugi, ki prispevajo enakovreden delež k proučevanju te dobe. Nedvomno pa je, da pripada inštitutu tudi organizatorska naloga za sistematično delo na področju te zgodovine. In to nalogo bo inštitut tudi v bodoče moral razvijati.

III

Sergij Vilfan

Arhivski viri za zgodovino Slovencev 1848—1918

Objavljamo celotno besedilo referata, od katerega so bili na posvetovanju podani le izvlečki.

PROVENIENCA IN PRVOTNA UREDITEV KOT ORIENTACIJSKI SREDSTVI

Kljub omejitvi na zadnjih sedem desetletij habsburške monarhije je uvo-
doma potrebnih nekaj splošnih in ne le za to dobo veljavnih pojasnil o tem, po
kakšnih vodilih je zasnovan ta referat. Od samega začetka je bilo namreč jasno,
naj težišče referata ne bo na ožji problematiki, ki se v zvezi z novejšim gradivom
postavlja samim arhivom, temveč naj bodo v ospredju neposredni interesi upo-
ravnika arhivskega gradiva.

Ko govorimo o teh interesih, je treba verjetno najprej pojasniti nekatere
morebitne nesporazume in postaviti neke meje pričakovanjem, ki so za zdaj
gotovo prenagljena, ki pa jim skoraj gotovo tudi v prihodnje ne bo mogoče
v celoti ustreči. Nesporazum utegne nastati, če uporabnik meni, da je arhivski
zavod že sam po sebi informator o vseh mogočih podrobnostih, prenagljeno
pa bi bilo pričakovanje, naj ima arhivist na vsako zgodovinarjevo vprašanje
že vnaprej izdelan odgovor. V resnici je arhiv dolžan v okviru svojih — pra-
viloma omejenih — možnosti postopoma doseči kar največjo preglednost gra-
diva in izdelovati pripomočke za njegovo uporabo. Toda takoj bomo videli, da
ima vse to delo v vsakem primeru svoje meje in da bo normalni način uporab-
ljanja arhivskega gradiva ostal v tem, da si vsak uporabnik sam nabere podatke
iz gradiva, ki si ga je naročil v čitalnico.

Še nekako okrog leta 1900 so ponekod in nekoliko tudi pri nas skušali do-
seči neposredni pregled nad snovjo s tem, da so razmetavali prvotni, v pisarni
ustvarjeni red in razporejali spise po snovi. Vezanih zapisnikov in podobnih
knjig tak način preurejanja k sreči ni mogel prizadeti, dovolj škode pa je na-
pravil v spisih, ki jih je zajel. Ni ga namreč zlepa spisa, ki bi ga mogli po snovi,
zanimivi za različne raziskovalce, razporediti le na eno mesto. Če je npr. de-
želni knez v 16. stoletju zahteval od deželnih stanov davke, je pri tem lahko v
eni propoziciji obravnaval položaj na turški meji pa tudi svoje preglavice s
Francozi ali z Benetkami, predlagal načrt za deželno obrambo in še za ureditev
marsikatero druge zadeve. Stanovi so lahko odgovorili s svojimi težavami od
trgovine s soljo in mitnine za živino do verskih reformacijskih zahtev itd. Svo-
ječasna preuvrstitev, po kateri je vsak tak spis prišel samo pod eno snov, je
povzročila, da je bil mrtev za vsakogar, ki bi se ukvarjal z drugo, prav tako
ali še bolj pomembno snovjo, pod katero spis ni bil vložen. Za novejše arhive

je vsako preurejanje po snovi (razen v zelo izjemnih primerih) še dosti bolj usodno, kajti ti spisi so normalno nastajali v zelo dobro urejenih registraturah kot zaokrožene, po jasnih pravilih sestavljene celote, h katerim so se sproti sestavljali pregledi — delovodniki, indeksi itd. Vsako preurejanje novejših arhivskih fondov po snovi torej ni, le neizvedljivo zato, ker lahko en spis zadeva več snovi, temveč je tudi nesmotrno zato, ker razbija historično utemeljene celote in uničuje vrednost že obstoječih pripomočkov, v katerih tiče desetletja natančnega dela in ki jih zlepa ni moč nadomestiti. To velja tudi za tiste registrature, ki so že po prvotni ureditvi uporabljale razpored po snovi; ta ni bil načrtovan za potrebe zgodovinarja, temveč po lastni logiki, pa ga kljub temu ne gre zavreči v prid drugačnim snovnim razporedom.

Vse te izkušnje in okoliščine so privedle do tega, da danes velja v arhivih načelo provenience in prvotne ureditve: kar je nastalo pri enem ustvarjalcu gradiva, ostane skupaj, prvotna ureditev pa se praviloma spoštuje, obnavlja, izpopolnjuje in na razne načine utrjuje. Pregled gradiva je treba doseči v prvi vrsti s samo, po izviru in ureditvi ustrezno strukturo gradiva, ki se prikaže z inventarjem. V okviru tako dosežene preglednosti se uporabljajo deloma prvotni pripomočki, deloma pa še nadaljnji, po potrebi izbrani in v arhivu izdelani pripomočki.

Ti nadaljnji pripomočki naj bi podrobneje in neposredneje kot struktura, praviloma po snovi, dajali vpogled v gradivo in naj bi torej bolje izpolnili tista pričakovanja, ki jih je nekoč urejanje po snovi razočaralo. Toda taki pripomočki imajo smisel le, če računajo s potrebami vseh mogočih uporabnikov najrazličnejših strok. Že navadna kupna pogodba za zemljišča ima lahko z gledišča uporabnika najrazličnejši pomen: lahko je prvi dokaz o ustanavljanju neke zelo pomembne tovarne, lahko je dokaz špekulacije ali pa je prodal zemljišče nekdo, ki se je izselil v Ameriko; nekoga bo bolj zanimalo, da je kupec ali prodajalec zelo slavna oseba, drugega bo zanimalo le to, da je pogodbo morda koncipiral Prešeren, zopet drugi se bo zanimal za ceno zemljišč v različnih dobah itd. Kako naj bi vsem ustregli? — Vsak dan se srečujemo z drugim primerom, uporabo gradbenih spisov. Vprašanja se lahko glase: želim načrt te in te hiše; kdo je projektiral to in to hišo; katere hiše v Ljubljani je projektiral Plečnik, katere Fabiani itd.; katera hiša je stala prej na tem in tem mestu; kdo je kot investitor zidal to in to hišo in tako naprej. Da lahko samo za Ljubljano in samo do leta 1940 odgovorimo na večino teh vprašanj in da načrte hitro najdemo, je bilo potrebno delo enega delavca skozi kakih 10 let, obdelal pa je približno 20.000 spisov z načrti in delal po obrazcih, torej po natančno vnaprej določenih smernicah, ne da bi moral premišljati o tem, v katero snov bi posamezni spis še lahko sodil (npr. kinematografija, gledališke dvorane, stanovanjska kultura itd.). Delo je bilo ekonomsko upravičeno: en sam založen načrt za večjo zgradbo lahko pomeni večjo škodo kot znašajo vsi letni prejemki enega delavca. Toda pomislimo, da je bilo na ta način v desetih letih obdelanih na razmeroma enostaven način le približno 20.000 spisov in premislimo še drug račun. Razvitejši arhivi pri nas imajo danes na skrbi že okrog 5.000 tekočih metrov gradiva, republiški arhiv Slovenije pa precej več. Na 1 tkm gradiva je treba računati 10 milijonov listov papirja, na en list pa zelo skromno po 10 podatkov. En tkm gradiva pomeni torej vsaj sto milijonov podatkov. Tudi če bi samo prepisovali gesla brez kakršnega koli razmišljanja in bi jih napisali na uro sto, bi 1 tkm gradiva ekscerpitali v milijon urah, ne da bi pri tem računali čistopis, razvršča-

nje itd. Pri tem tudi nismo računali dela, ki ga je treba opraviti pred sestavo takega pripomočka, namreč popolno obdelavo in ureditev gradiva z vsem, kar je s tem v zvezi. Razen tega bo vsak izpisovalec nujno subjektiven in bo mogoč primerno upoštevati le svojo lastno stroko. Že pri sestavljanju dosti obsežnih registvo srednjeveških listin se izpuščajo formulacije, ki imajo za družbeno in pravno zgodovino ključni pomen, še mnogo težje pa je najti pravo mejo med pomembnim in nepomembnim v spisovnem gradivu. Vse to so razlogi, iz katerih ne smemo postavljati podrobnemu evidentiranju po snovi prevelikih zahtev. Iz istih razlogov tudi vsaj zaenkrat v arhivih ni misliti na uporabo computerja ne pri nas, ne drugod. Glavno delo je namreč pri njem ugotavljanje, klasificiranje in vlaganje podatkov, in to delo mora opraviti človek. Computer podatke samo hitreje najde in kombinira.

Vsak uporabnik gradiva v arhivih se bo torej moral v ogromni večini primerov hočeš nočeš sprijazniti s tistim načinom dela, ki se je v dosedanji praksi pokazal kot najbolj ekonomičen in kot izvedljiv: izhajati bo moral iz tega, kateri organi, organizacije itd. so utegnili ustvarjati v svoji dejavnosti gradivo, ki ga zanima; ugotoviti bo moral, kje se hranijo njihovi arhivski fond; pozanimati se bo moral v arhivu, kako so ti fond urejeni in kako se je treba po njih orientirati itd.

In tako tudi ta referat — prav z-gledišča uporabnika — ni razporejen v prvi vrsti po različnih panogah zgodovinarstva, torej ni razporejen po snovi, temveč po ustvarjalcih gradiva. Vendar se prijem od običajnega načina, po katerem navajamo ustvarjalce gradiva, bistveno razločuje.

Običajno namreč razporejamo ustvarjalce fondov po posameznih arhivskih zavodih, le redkokdaj pa dodajamo skupen pregled za več arhivov. Ustvarjalce fondov navajajo po posameznih arhivih bolj ali manj razčlenjeno najprej rokopiisni sezname ali popisi, ko so ti dovolj dozoreli, pa tiskani popisi fondov, ki včasih upravičeno ali tudi neupravičeno nosijo naziv inventarji. Z zelo izčrpnimi popisi fondov so prišli za naše ozemlje najprej — deloma že pred prvo svetovno vojno — na dan nekateri avstrijski arhivi, razmeroma zgodaj tudi tržaško-reški arhiv. V zelo skromnih razmerah med obema vojnama slovenski arhivi — kolikor jih je sploh bilo — zaostanka niso mogli odpraviti. Odpravili pa so ga zelo temeljito med leti 1959 in 1965, ko so izšli trije popisi fondov za vse arhive v Sloveniji in tudi za vse arhivske zbirke po muzejih, knjižnicah in podobnih zavodih. S tem smo prehiteli ne samo druge republike v Jugoslaviji, temveč tudi Avstrije in tržaško-goriške arhive, ki imajo pač objavljene popise za posamezne arhivske zavode, ne pa za cela ozemlja. Najslabši vploged imamo danes v koroške arhive, vendar imamo tudi zanje vsaj nekaj osnovnih podatkov.¹

¹ Seznam glavnih objavljenih inventarjev oz. pregledov, ki so še danes kolikor toliko pomembni, je dodan v seznamu kratic. K temu prim. za inozemstvo tudi Slov./Vodn., str. 567 sl. Značaj nekega pregleda imata poleg tega še npr. članka M. K o s s, Iz Državnega arhiva v Trstu Jugoslaviji izročene arhivalije, Zgodovinski časopis 15/1961, str. 197 sl. in J. M a č e k, Gradja koju je Državni arhiv Slovenije preuzeo od Državnog arhiva u Trstu, Arhivist 12/1962, zv. 1, str. 160 sl. Vendar so glavni podatki, ki jih navajata ta dva članka, tudi upoštevani v Slov./Vodn., str. 37 sl. — Pregleda, ki ga je za Koroški deželni arhiv objavil M. W u t t e, Das Archiv des Geschichtsvereines für Kärnten, Carinthia I, 103/1913, str. 52, skoraj nisem uporabljal, ker vsebuje le malo podatkov, ki bi segali v tukaj obravnavano dobo. Zato se podatki za Koroško opirajo v glavnem na naštetje v HÖW. — Pred nedavnim so začeli objavljati precej obsežne pregleda, vendar v manj sistematičnem zaporedju in deloma bolj izčrпно kot Slov./Vodn., tudi arhivi Vojvodine: Naučno obaveštajna sredstva o arhivskoj građi u arhivima Vojvodine, 1. Istorijiski arhiv APV, Katarina Krajinović, Savez zemljoradničkih zadruga, Vera Trujić, Prometna centrala zemljoradničkih zadruga, Sr. Karlovci 1968; 2. Istorijiski arhiv SAPV, Nikola Nikolić i Tatjana Bulić, Arhivski fondovi o agrarnoj reformi i kolonizaciji 1919—1945; Istorijiski arhiv Zrenjanin, Milan Djukanov, Arhivski fondovi o agrarnoj reformi i kolonizaciji 1920—1944, Sremski Karlovci 1969.

Razmeroma precejšnja izčrpnost objavljenih popisov fondov nam danes omogoča, da gremo korak naprej in si vprašanje zastavimo drugače: ne vprašujemo se več v prvi vrsti, kaj hrani neki arhiv, temveč se vprašamo: kateri najpomembnejši ustvarjalci gradiva so delovali v dobi, ki jo obravnavamo, in kaj nam je od njih ostalo. Šele na drugem mestu nas ob tem zanima, kateri arhiv hrani ustrezní fond, njegov del ali ostanek. Inventarji, popisi fondov in vsaj nekateri vodniki se drže torej tektonike posameznih arhivov in v njenem okviru razporejajo ustvarjalce, mi pa hočemo izhajati iz sestave samih ustvarjalcev gradiva, torej predvsem iz strukture organov in organizacij in ob njej navesti arhive. S takim prijemom, ob katerem izhajamo iz ustavne, upravne in deloma politične zgodovine in ob njej razporejamo tisto, kar zdaj vemo o posameznih fondih, začenjamo orati ledino. Zato danes niti ne želimo, niti ne moremo sestaviti neke izčrpane analize o fondih, ki so se nam ohranili in o tistih, o katerih nimamo podatkov ali ki so v celoti ali večinoma propadli. Gre nam le za splošno skico, pri kateri se moramo vrh tega zadovoljiti s tem, da organizacijsko strukturo samo nakažemo, ne da bi navajali kompetence posameznih organov in področje dejavnosti posameznih organizacij.

Referat je torej nastal tako, da so bili zelo sumarno ekscerpirani in sistematično razporejeni predvsem nekateri najbolj markantni, zelo izbrani podatki iz objavljenih pregledov oz. inventarjev. Sistematične poizvedbe so bile izvedene le v skromnem obsegu.²

Ko smo se prvič v ožjem krogu pogovarjali o gradivu za ta referat, smo z nekolikšno nelagodnostjo ugotovili marsikatero vrzeli v naši informiranosti. Vrzeli se bodo pokazale tudi v naslednjem pregledu. Treba jih je vzeti v zakup. Na zborovanju avstrijskih arhivarjev je bil pred nekaj meseci stavljen predlog, naj bi se s posebno anketo ugotovilo, kaj je s fondi avstrijskih deželnih zborov. Če je v Avstriji položaj tak, si ne moremo postaviti naloge, da bomo pri nas vsa vprašanja na mah razrešili.

PREGLEDNA SKICA

I. Avstro-Ogrska

A) *Skupni organi*. Po dualizmu je bilo razmeroma malo zadev skupnih obeh državnima deloma. Na predstavniki ravni sta delovali *delegaciji*, od katerih je vsaj nekaj gradiva ohranjenega.³ Fonde skupnih ministrstev so v glavnem

² Le o nekaterih pomembnejših vprašanjih, ki so mi bila nejasna, sem poizvedoval pismeno. Prejel sem pojasnila od generalnega direktorja avstrijskih državnih arhivov H. L. Mikoletzkega in od direktorja Splošnega upravnega arhiva na Dunaju, W. Goldingerja. V zvezi s posvetom ob pripravah tega referata je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja anketiral nekatere posameznike, ki so že delali v tujih arhivih ali ki so sicer imeli vpogled v nekatera odprta vprašanja. Odgovore so dali: L. Bezlaj-Krevel za Goriško v imenu Goriškega muzeja, D. Klen v imenu Historijskega arhiva na Reki, A. Leskovec za mariborsko območje, F. Ostanek za področje šolstva, S. Pahor za Trst, J. Pleterski za Koroško, F. Rozman za Dunaj in F. Šebjanič za Prekmurje. Vsem navedenim gre moja topla zahvala. Zaradi splošno-informativnega, celo do neke mere poskusnega značaja tega elaborata, ki ni namenjen obdelavi podrobnosti, sem le malo uporabil nekatere druge, v prihodnje gotovo tudi pomembne vire, s pomočjo katerih bi se moglo marsikaj dopolniti: npr. seznam jugoslovanskih zahtevkov iz leta 1960 do Avstrije na podlagi arhivske konvencije iz leta 1923 (za Slovenijo je nadalje rokopisne Slovenije), ki deloma daje nekoliko več vpogleda v gradivo kot tiskani inventarji, zahtevke po konvenciji, le nekoliko sem dodal po dodatnih poizvedbah že po posvetovanju 25. nov. 1969.

³ V tem arhivu sta še danes fonda obeh delegacij (sporočilo generalnega ravnatelja H. L. Mikoletzkega). O pojmu delegacij in skupnih ministrstev gl. literaturo v op. 18.

tudi obdržali Avstrijci. Glavni del fonda *zunanjega* ministrstva⁴ je tim. politični arhiv;⁵ podskupina o »početju Slovanov« 1914—1918 je bila po prvi svetovni vojni odstopljena Češkoslovaški.⁶ Skupina fondov diplomatskih predstavništev v dunajskih arhivih⁷ ni popolna. Arhiva avstrijskih poslaništev v Beogradu in Cetinju in arhivi raznih konzulatov v Srbiji in Makedoniji so danes v beograjskem diplomatskem arhivu.⁸ Nekaj dokumentov v teh arhivih zadeva tudi Slovence. Za začetek tu obravnavanega obdobja utegne biti zanimiva tudi korespondenca zunanjega ministrstva z deželnimi oblastmi v naših deželah do 1864.⁹ — Dokaj izčrpni so objavljeni podatki za *vojno* ministrstvo 1848—1918,¹⁰ poleg katerega je krajši čas delovalo tudi *mornariško* ministrstvo 1862—1865.¹¹ — Fond *skupnega finančnega* ministrstva¹² je v finančnem arhivu na Dunaju, razen gradiva, nastalega pri oddelku tega ministrstva za Bosno in Hercegovino, ki je v Sarajevu.¹³

B) *Avstrija (Cislitvanija, v državnem zboru zastopana kraljestva in dežele)*. — 1. *M o n a r h*. Težko je ločiti cesarjev arhiv, ki zadeva obe državni polovici, in tistega, ki zadeva le Avstrijo. Zato naj bo tu kratko opravljen na enem mestu. V sestavu rodbinskih spisov za obravnavano dobo ni pričakovati kaj posebnega za slovensko zgodovino, pa čeprav bi šlo za premoženjske zadeve.¹⁴ Več za politično zgodovino pomembnega bi se morda s potrpljenjem našlo v poročilih cesarju (Vorträge) in drugim cesarju predloženih dokumentih.¹⁵ V arhivih dvornih organov¹⁶ je pričakovati za slovensko zgodovino kvečjemu le prav malo.¹⁷

2. *Organi državne zakonodaje in uprave*.¹⁸ — a) *Državni zbor in njegovi neposredni predniki*. Razen tiskanih zapisnikov sta zgodovinarju v arhivskih zavodih dostopna le fonda *državnega zbora stare vrste* 1851—1861¹⁹ in *državnega sveta* 1861—1868.²⁰ Drugo gradivo hrani po zadnjih podatkih še vedno pisarna predsednika narodnega sveta,²¹ kjer sta fonda obeh *zbornic državnega zbora* 1861—1918 le omejeno dostopna.

⁴ HHStA, IÖSA V/4, str. 435 sl.

⁵ Ibid., str. 442 sl.

⁶ Ibid., str. 443.

⁷ Ibid., str. 468 sl.

⁸ Npr. kratka omemba v arhivski konvenciji iz l. 1923.

⁹ HHStA, IÖSA V/4, str. 429 sl.

¹⁰ KA, IÖStA VIII/1, str. 145 sl.

¹¹ KA, IÖStA VIII/2, str. 57.

¹² Pojasnilo generalnega direktorja H. L. Mikoletzkega.

¹³ Arh./Dod. IV, (1955), str. LXVI.

¹⁴ HHStA, IÖSA V/5, str. 20 sl.

¹⁵ HHStA, IÖSA V/4, str. 421 sl., IÖSA V/5, str. 150 sl.

¹⁶ O njih prim. I. Žolger, *Der Hofstaat des Hauses Österreich*, Wien 1917.

¹⁷ HHStA, IÖSA V/5, str. 273 sl., morda nekaj ob pripravah cesarjevih potovanj, saj so v starejših časih taka potovanja dajala povod za različne poizvedbe, za organiziranje folklornih prikazov itd.; *ibid.*, str. 299 pod XV; prim. tudi str. 307 sl.; ne vemo, ali spisi vrhovnega lovskega mojstra, npr. sezname o sestoji divjačine 1847—1894 (*ibid.* str. 334 sl., zlasti 337), zadevajo tudi kaka lovišča na Slovenskem.

¹⁸ Za informacijo o sestavu in pristojnosti organov, ki jih navajamo v točkah 2—5 prihaja v poštev npr. tale literatura: E. Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst... I-VII, Wien 1895—1901⁵, Index 1903, Ergänzungen I-III, 1909, 1913, 1914; A. Huber — A. Dopsch, *Österreichische Reichsgeschichte*, Wien 1901; L. Gumpłowicz — R. Bischoff, *Das österreichische Staatsrecht*, Wien 1907³; J. Ulbrich, *Das österreichische Staatsrecht*, Tübingen 1909⁴; E. Mischler — J. Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch* I—IV, Wien 1905—1909²; S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961 (v nadaljnjem PZS); nekaj nadaljnjih naslovov gl. v *idem*, *Rechtsgeschichte der Slowenen*, Graz 1968, str. 17/18.

¹⁹ HHStA, IÖSA V/5, str. 257 sl.; PZS, str. 437 sl.

²⁰ HHStA, IÖSA V/5, str. 265 sl.; PZS, str. 438.

²¹ Kanzlei des Präsidenten des Nationalrates, HWÖ, str. 180.

Arhiv jugoslovanskega kluba 1917-1918 je bolj ali manj ohranjen, toda razbit.²²

b) *Vlada, ministrstva.*²³ O dopisovanju med zunanjim ministrstvom in člani avstrijske vlade do 1860 je ohranjen tim. *Notenwechsel.*²⁴ Originalni zapisniki *ministrskega sveta* oz. konference (razen kolikor je šlo za primere, predložene cesarju, gl. zg., 1) so bili vsaj v veliki meri uničeni ob požaru 1927.²⁵ *Fond predsedstva ministrskega sveta 1867—1918*, ki je zdaj v dunajskem Splošnem upravnem arhivu, je bil sploh ob požaru močno prizadet; nepoškodovano je ostalo le gradivo oddelka za tisk.²⁶

Pravkar omenjeno uničenje leta 1927 ob požaru v stavbi justičnega ministrstva je posebno prizadelo fonda *notranjega in justičnega ministrstva 1848—1918*, tako da so ohranjeni le posamezni deli.²⁷ V dunajskem Splošnem upravnem arhivu so tudi fonda *trgovinskega ministrstva 1848—1918*, *poljedelskega ministrstva 1868—1918*, ministrstva za *javna dela 1908—1918* in ministrstva za bogočastje in uk do 1918.²⁸ Isti arhiv hrani tudi drobce gradiva ministrstva za *deželno brambo in javno varnost 1868.*²⁹

Arhiv *finančnega ministrstva*, ki ga hrani v samostojni zgradbi poseben pododdelek, obsega razen fonda samega ministrstva tudi fonde drugih centralnih finančnih oblastev, pa tudi drobce fondov nekaterih drugih ministrstev (za *javna dela*, za *poljedelstvo in rudarstvo*) in arhiv *oddelka za rudarstvo.*³⁰

Poseben oddelek Državnega arhiva na Dunaju, prav tako v samostojni zgradbi, se imenuje prometni arhiv in hrani mdr. fond *železniškega ministrstva 1896—1918*³¹ in dele fondov drugih gospodarskih ministrstev, ki zadevajo železnice, zlasti ministrstva za *trgovino, obrt in javne zgradbe 1849—1859*,³² ministrstva za *trgovino in narodno gospodarstvo 1861—1867*³³ in *trgovinskega ministrstva 1868—1896.*³⁴

Po konvenciji iz leta 1923 in po restituciji je prišlo nekaj drobcev iz fondov dunajskih ministrstev tudi v Arhiv Slovenije.³⁵

c) *Deželne vlade, namestništva in podobni državni organi za dežele ali skupine dežel.* Fondi teh organov so v splošnem dobro ohranjeni na sedežih teh oblastev, tako da se lahko omejimo na naštetje glavnih podatkov po objavljenih pregledih fondov.

Ljubljana, Arhiv Slovenije: *gubernij do 1849*,³⁶ *deželna vlada in predsedstvo 1850—1918.*³⁷

²² AS, Slov./DAS, str. 135; PAM, Slov./Vodn., str. 147; Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Slov./Vodn., str. 465.

²³ A. Cz ed i k, Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien 1861—1916, I—IV, Teschen (Wien), Leipzig 1917—1920. O posameznih ministrstvih so tudi posebne študije.

²⁴ HHStA, IÖSA, V/4, str. 423 sl.

²⁵ Perroni, str. 29; J. P o l e c, Požgani dunajski arhivi, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, VII—VIII/1926—1927, str. 54 sl., zlasti str. 56; prim. tudi op. 26.

²⁶ Sporočilo ravnatelja W. Goldingerja.

²⁷ Inventar IÖSA I je zato zastarel.

²⁸ VA, HÖW, str. 162 sl.

²⁹ Inform. Rozman in kot v op. 26.

³⁰ FA, HÖW, str. 164 sl.

³¹ Verkehrsarchiv, IÖStA IX, str. 35 sl.

³² Ibid., str. 18 sl.

³³ Ibid., str. 32 sl.

³⁴ Ibid., str. 25.

³⁵ AS, Slov./DAS, str. 91 sl.; Slov./Vodn., str. 49 sl.

³⁶ AS, Slov./DAS, str. 61.

³⁷ Ibid., str. 64 sl., dopoln. za 1850—1860 Slov./Vodn., str. 44 sl. in od 1861 dalje ibid., str. 45.

Trst, Državni arhiv: *gubernij do 1850, namestništvo 1850—1918*.³⁸

Gradec, Deželni arhiv: *gubernij do 1850*,³⁹ *namestništvo 1850—1905*.⁴⁰

Celovec, Deželni arhiv: *Namestništvo in deželno glavarstvo s. d., deželna vlada 1849—1925*.⁴¹

Na stopnji državnih organov za dežele se navajajo zlasti tudi komisije oz. direkcije za *zemljiško odvezo*,⁴² nadalje npr. državno *knjigovodstvo* do 1872,⁴³ *gradbena* direkcija,⁴⁴ deželna komisija za *alodializacijo fevdov* v Istri in na Goriškem⁴⁵ in *namestniško svetovalstvo* za mesto Trst in okolico.⁴⁶

d) *Okrožni uradi (kresije) oz. vlade*. Po svoji dejavnosti segajo le malo v dobo, ki jo tukaj obravnavamo. Najpozneje v teku šestdesetih let so bili na splošno odpravljeni. Njihovi arhivi so slabo ohranjeni. Na Kranjskem so bila tri zelo zgodaj odpravljena okrožja. Od ljubljanske kresije je ohranjen majhen del v Arhivu Slovenije,⁴⁷ drugi del v ljubljanskem Mestnem arhivu,⁴⁸ toda skoraj samo starejši material. Prav tako ohranjeno gradivo postojnske kresije sega komaj čez leto 1848⁴⁹ in tudi gradivo novomeške kresije je v tej zvezi komaj omembe vredno.⁵⁰ Podobno bo *drugod*⁵¹ in zlasti na *Koroškem*, čeprav so podatki, objavljeni za celovško in velikovško kresijo⁵² zelo skopi.

e) *Okrajna glavarstva*. Bila so tista državna upravna oblastva, ki so imela najbolj neposredne stike s terenom. Njihovi fondi so bogati viri za regionalno in krajevno zgodovino, posebno za gospodarsko in politično. Kolikor imamo danes pregleda, so fondi okrajnih glavarstev po večini zelo fragmentarno ohranjeni ali pa sploh uničeni. Najbrž pa njihovi ostanki še niso v celoti prišli v arhive ali pa se bodo v arhivih polagoma izluščili iz drugih celot, v katere so bili v teku časa preneseni. V splošnem so tudi objavljeni podatki o teh fondih in delih fondov, ki jih hranijo arhivi, zelo skopi. Če je fond nekega okrajnega glavarstva ohranjen v povezavi z gradivom naslednika, ki je deloval v Jugoslaviji med obema vojnama, je pogostoma nemogoče presoditi brez natančnejšega vpogleda v gradivo, kolikšen del ga je nastal že v dobi stari Avstrije.

Vsaj na bivšem *Kranjskem* je, kot je danes viden, verjetno najbolj popolno ohranjen fond okrajnega glavarstva Ljubljane okolice, ki ga prav tako kot fonde okrajnih glavarstev Kranja, Radovljice, Postojne in Sežane hrani Arhiv Slovenije.⁵³ Gradivo postojnskega in sežanskega glavarstva je prišlo šele pred nekaj leti iz Trsta v Ljubljano.⁵⁴ Fond okrajnega glavarstva v Voloski, pod ka-

³⁸ Perroni, str. 41 sl.; mikrofilmi vseh rezervatnih predsedstvenih spisov 1815—1916 in izbranih predsedstvenih ter splošnih spisov v AS. Mikrofilme izbranih spisov pomorske vlade 1850—1923 so prevzeli hrvaški arhivi.

³⁹ Posch, str. 189 sl.

⁴⁰ Posch, str. 191 sl.

⁴¹ HÖW, str. 189.

⁴² Ljubljana, AS, Slov./DAS, str. 68 sl.; Trst, Državni arhiv, Perroni, str. 42, mikrofilmi za območje Kopra in Pirana v AS; Gradec, Deželni arhiv, Posch, str. 190 sl.

⁴³ Gradec, Deželni arhiv, Posch, str. 200 sl.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 206 sl.

⁴⁵ Trst, Državni arhiv, Perroni, str. 42; mikrofilmi v AS.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 45.

⁴⁷ AS, Slov./DAS, str. 93 sl.

⁴⁸ Slov./MALJ, str. 159.

⁴⁹ AS, Slov./DAS, str. 94; Slov./Vodn., str. 51; prim. Perroni, str. 46.

⁵⁰ Novomeški muzej, Slov./Vodn. str. 301.

⁵¹ Za primorska okrožja, kolikor fondi niso bili po drugi vojni izročeni Jugoslaviji, prim. Perroni, str. 43 sl. O celjskem in mariborskem okrožju gl. Posch, str. 212 sl. zlasti 216, 217, o okrožnem gradbenem uradu *ibid.*, str. 206 sl.

⁵² Celovec, Deželni arhiv, HÖW, str. 189.

⁵³ AS, Slov./DAS, str. 97 sl.; Slov./Vodn., str. 51 sl.

⁵⁴ Tako da prenehajo veljati zadevni vpisi v Perroniju, str. 44, 46.

terega je spadalo nekaj slovenskega ozemlja, je še danes na Reki.⁵⁵ Izmed *primorskih* okrajnih glavarstev omenja Perroni še goriško, gradiško in koprsko.⁵⁶ Kolikor danes vemo, so ti fondi še ostali v Trstu oz. onstran meje.⁵⁷ Slednjič imamo podatek, po katerem je ohranjen del arhiva civilnega komisariata za politični okraj Tolmin s sedežem v Kobaridu 1915—1917.⁵⁸ Po tem preskoku na Primorsko naj še navedemo, da je zunaj Arhiva Slovenije ohranjenih za *Kranjsko* le malo fondov okrajnih glavarstev. Še najbolj popoln je videti novomeški.⁵⁹ Ohranjen je bil tudi kočevski, vendar je bil z nestrokovnim ravnanjem zelo okleščen in predelan.⁶⁰ — Izmed štajerskih fondov, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, je za tu obravnavano dobo pomembnejši kvečjemu fond okrajnega glavarstva v Slovenjem Gradcu, od katerega pa je ohranjenih le 20 fasciklov zaupnih in obrtnih spisov.⁶¹ Precej obsežen je fond leta 1868 ustanovljenega okrajnega glavarstva v Brežicah, pri katerem pa iz popisa ni razvidno, kako je ohranjeno gradivo, nastalo pred letom 1918.⁶² Tako je treba velik del štajerskih okrajnih glavarstev pred prvo svetovno vojno iskati v popisu graškega deželnega arhiva, ki pa je tako sumaren, da je težko vnaprej presoditi stopnjo ohranitve.⁶³ — Še slabše smo poučeni po nejasnem naštevanju o Koroški,⁶⁴ kjer se omenjata npr. okrajni glavarstvi Beljak in Velikovec, toda brez navedbe mejnih letnic.

Leta 1890 je bilo na Kranjskem enajst okrajnih glavarstev, na Goriško-Gradiškem so bila štiri, za slovenski del Koroške jih je delovalo šest, za slovenski del Istre dve, na Slovenskem Štajerskem jih je imelo sedež šest, ki jim je treba prišteti vsaj še radgonsko. Skupaj je torej gradivo za slovensko zgodovino nastajalo pri 30 okrajnih glavarstvih. Vsaj od dobre polovice je nekaj ohranjenega, toda zadovoljivo je ohranjeno gradivo le od nekaterih.

Precej občutne vrzeli, ki so se pokazale v ohranitvi fondov okrajnih glavarstev, se le nekoliko zmanjšajo z ugotovitvijo, da je funkcijo teh glavarstev opravljalo tudi nekaj *statutarnih občin* (Ljubljana, Gorica, Celovec, Maribor, Celje in Ptuj), o katerih bo, prav tako kot o Trstu, govora v poglavju o avtonomnih organih.

3. Sodišča, državna tožilstva in državna pravdnništva (finančne prokureture). — a) *Vrhovno sodišče in upravno sodišče*. Med spisi vrhovnega sodišča je bilo nedvomno precej takih, ki so zadevali Slovenijo, med drugim tudi nekaj načelnih sklepov o vprašanju slovenščine kot uradnega jezika. Ob požaru justične palače 1927 je bil fond (1848—1927) uničen, izvzemši tiste njegove dele, ki so bili prej izročeni Češkoslovaški in ki so zdaj v Brnu.⁶⁵ Pač pa vemo, da je ohranjenega nekaj gradiva upravnega sodišča od leta 1876 naprej.⁶⁶

b) *Višja deželna sodišča* (= apelacijska sodišča). Po nekaterih začetnih reorganizacijah sta delovali za slovensko ozemlje višji deželni sodišči v Gradcu

⁵⁵ Perroni, str. 112; OIAR, str. 364.

⁵⁶ Perroni, str. 44, 45.

⁵⁷ Informacija Pahor.

⁵⁸ Arhiv v Novi gorici, informacija Bezljaj—Krevel.

⁵⁹ Dolenjski muzej, Slov./Vodn., str. 302.

⁶⁰ Muzej Kočevje, Slov./Vodn., str. 267 sl., 494 sl.

⁶¹ PAM, Slov./Vodn., str. 124.

⁶² Zgodovinski arhiv v Celju — Muzej Brežice, Slov./Vodn., str. 251.

⁶³ Večidel gre le za gradivo, nastalo pred letom 1868 ali sploh za drobce. Posch, str. 212 sl.

⁶⁴ HÖW, str. 188.

⁶⁵ Sporočilo ravnateljca dunajskega Splošnega upravnega arhiva W. Goldingerja.

⁶⁶ VA, HÖW, str. 163.

in Trstu. Obravnavali sta številne zadeve s slovenskega ozemlja, med njimi tudi mnoge gospodarsko in politično pomembne primere. Fond višjega deželnega sodišča v Gradcu, pravzaprav le njihovih leta 1854 odpravljenih prednikov, hrani štajerski deželni arhiv.⁶⁷ Kolikor sem mogel zvedeti ob drugi priložnosti s pisnimi in ustnimi poizvedbami, je bil fond samega sodišča po anšlusu leta 1938 uničen, češ da zdaj tako nima več nikakega pomena.⁶⁸ Uničenje tega arhiva je nedvomno velika škoda za slovensko zgodovinopisje, med drugim kar zadeva preučevanje jezikovnih sporov. — Precej boljši je videti položaj glede spisov tržaškega višjega deželnega sodišča, h katerim spada nekaj predpisov celovškega apelacijskega sodišča, in glede višjega državnega tožilstva.⁶⁹

c) *Deželna in okrožna sodišča.* Razloček med obema vrstama je bil predvsem v tem, da so imela deželna sodišča sedeže v glavnih mestih dežel, imela pa so tudi nekaj večjih, predvsem sodno-upravnih pristojnosti. V vseh pomembnejših civilnih in kazenskih zadevah so delovala kot prvostopna sodišča, tako da so njihovi fondi kot zgodovinski viri nedvomno najbolj pomembni. Na isti stopnji so vzporedno delovala tudi tožilstva in pravobranilstva. — Za *Kranjsko* je ohranjen arhiv deželnega sodišča v Ljubljani za vso tukaj obravnavano dobo, prav tako arhiv tožilstva in pravobranilstva, vendar o zadnjem ni popolnih podatkov.⁷⁰ Od okrožnega sodišča v Novem Mestu vemo za 21 fasciklov, ki pa deloma segajo v naslednjo dobo,⁷¹ nekaj nadaljnjega gradiva pa utegne biti ohranjenega med tistim, za katerega je bilo pred kratkim preprečeno škartiranje, medtem ko je nekaj drobcev politično pomembnih spisov prišlo drugam. — V *Trstu* je prav tako ohranjen arhiv deželnega sodišča in državnega tožilstva, ob čemer je sestavljena še posebna zbirka političnih procesov in je posebej evidentirano tudi trgovinsko sodišče.⁷² Medtem ko o *celjskem* okrožnem sodišču vemo iz objavljenih podatkov le zelo malo⁷³ in se dozdeva, da je večina fonda propadla (kar pa bi bilo treba še preveriti v skladiščih celjskega sodišča), je za *Maribor* položaj boljši. Kazenski in stečajni spisi so v Pokrajinskem arhivu,⁷⁴ posebna serija tiskovnih tožb od 1909 naprej v mariborskem Muzeju narodne osvoboditve,⁷⁵ vse drugo pa je še na sodišču.⁷⁶ Arhiv državnega tožilstva v Mariboru je v Pokrajinskem arhivu.⁷⁷ Toda mariborsko okrožno sodišče je bilo ustanovljeno šele leta 1898, tako da je slaba ohranitev fonda celjskega okrožnega sodišča tem bolj občutna. Manj prihajajo za naše kraje v poštev gradivo *graškega* deželnega sodišča tj. deželne pravde do 1850⁷⁸ in kazenske zadeve deželnega sodišča do 1898.⁷⁹ Zopet smo najslabše poučeni za *Koroško*, kjer se navaja le arhiv koroške finančne prokurature v obsegu 159 fasciklov brez letnic,⁸⁰ poleg tega pa še v Gradcu fond celovške prokurature

⁶⁷ Posch, str. 295 sl.

⁶⁸ Prim. S. Vilfan, Odvetništvo na Slovenskem in ljubljanska odvetniška zbornica, Pravnik 23/1968, str. 373–448, zlasti str. 442.

⁶⁹ Trst, Državni arhiv, Perroni, str. 84.

⁷⁰ AS, Slov./DAS, str. 107 sl., 114 sl., 115, Slov./Vodn. str. 52. sl.

⁷¹ Novo mesto, Muzej, Slov./Vodn., str. 305.

⁷² Državni arhiv, Perroni, str. 48 sl. Mikrofilme izbranih spisov je prevzel AS.

⁷³ Zgodovinski arhiv Celje, Slov./Vodn., str. 77.

⁷⁴ PAM, Slov./Vodn., str. 148.

⁷⁵ Slov./Vodn., str. 506.

⁷⁶ Informacija Leskovic.

⁷⁷ PAM, Slov./Vodn., str. 151.

⁷⁸ Posch, str. 273.

⁷⁹ Posch, str. 296; za finančno prokuraturo prim. Posch, str. 308 sl.

⁸⁰ Celovec, Deželni arhiv, HÖW, str. 188.

1858 do 1918.⁸¹ Arhiv celovškega deželnega sodišča, ki bi bil posebno zanimiv tudi za jezikovne spore, je verjetno še pri sodišču.

Poseben pomen imajo trgovinski registri, ki so se praviloma vodili na posebnih oddelkih deželnih sodišč in o katerih bi kazalo izdelati poseben seznam.

d) *Okrajna sodišča*. Ta sodišča so bila povsod bolj številna kot okrajna glavarstva. Obravnavala so sicer manj pomembne, zato pa zelo številne zadeve iz dnevnega življenja. Pomen njihovih fondov tudi zgodovinarji pogostoma podcenjujejo. Res je, da niso obravnavala posebno pomembnih političnih zadev, vendar ne smemo prezreti, da so tudi posamezne tožbe o žalitvah in podobne manjše kazenske zadeve pogostoma imele politično ozadje. Predvsem pa nam fondi okrajnih sodišč odpirajo vpogled v lokalne razmere, v vsakdanje življenje malih ljudi, v specifične probleme, ki so se jim postavljali v medsebojnih razmerjih in dobra analiza spisov okrajnih sodišč bi lahko dala zelo živahno podobo o življenjskih razmerah in specifičnosti posameznih slovenskih pokrajin in njihovih ljudi. Ti spisi bi bili tudi neizčrpen vir za slovensko etnografijo, za proučevanje raznih navad in razvad, pojmovanj in podzavestnih izročil. Tako moremo le obžalovati, da so se posebno novejši arhivi okrajnih sodišč precej mačehovsko obravnavali in da smo o ohranitvi teh arhivov le zelo sumarno in nepopolno obveščeni. — Izmed *kranjskih okrajnih sodišč* imamo le nekaj podatkov za starejši del ljubljanskega,⁸² za litijsko⁸³ za kostanjeviško in krško.⁸⁴ O novejšem delu okrajnega sodišča Ljubljane in o fondih okrajnih sodišč Logatec in Vrhnika vemo le to, da so deli teh fondov prišli v Arhiv Slovenije.⁸⁵ Za *Primorsko* se gradivo sodišča v Ilirski Bistrici najprej navaja med tržaškimi fondi,⁸⁶ drugi del gradiva pa je leta 1952 prišel v Arhiv Slovenije.⁸⁷ Fond okrajnega sodišča Podgrad⁸⁸ je ostal na Reki in je še danes popolnoma neurejen.⁸⁹ Za Trst se posebej omenja fond okrajnega sodišča za trgovske in pomorske zadeve 1873 do 1918.⁹⁰ Zelo dobro je ohranjen fond okrajnega sodišča Koper 1814 do 1910.⁹¹ Občinsko sodišče Tolmin hrani še fonde bivših okrajnih sodišč Tolmin in deloma Bovec, vendar nam mejne letnice niso sporočene.⁹² Od okrajnih sodišč s *celjskega* območja so vsaj v celjskem arhivu le drobci,⁹³ medtem ko je fond brežiškega okrajnega sodišča razbit na Maribor in Brežice.⁹⁴ Sploh so štajerska okrajna sodišča še najbolj številno zastopana v mariborskem arhivu,⁹⁵ vendar gre le za malo večjih fondov. Zelo obsežen je fond okrajnega sodišča Ptuj 1821 do 1947, ki ga hrani ptujski Zgodovinski arhiv.⁹⁶ Kakor za Štajersko⁹⁷ bo tudi za druge dele SRS veljalo, da so precejšnje množine še pri sodiščih. V štajerskem deželnem arhivu, kjer imajo fondi okraj-

⁸¹ Posch, str. 308 sl.

⁸² AS, Slov./DAS str. 112.

⁸³ Ibid., str. 113.

⁸⁴ Zgodovinski arhiv v Celju — Muzej Brežice, Slov./Vodn., str. 252.

⁸⁵ AS, Slov./Vodn., str. 55.

⁸⁶ Perroni, str. 114; med fondi, izročeni Jugoslaviji se v obeh poročilih (gl. op. 1) ne navaja.

⁸⁷ AS, Slov./DAS, str. 113.

⁸⁸ Perroni, str. 114.

⁸⁹ Informacija Klen. Podobno je na Reki arhiv okrajnega sodišča v Voloski, ki mora biti vsaj po mejnih letnicah precej pomemben, vendar za Slovenijo obrobne značaja; OIDAR, str. 365.

⁹⁰ Perroni, str. 50.

⁹¹ Pokrajinski arhiv v Kopru, Slov./Vodn., str. 89 sl.

⁹² Informacija Bezljaj—Krevel.

⁹³ Zgodovinski arhiv v Celju, Slov./Vodn. str. 77.

⁹⁴ PAM, Slov./Vodn., str. 148; za Brežice: Slov./Vodn., str. 252.

⁹⁵ PAM, Slov./Vodn., str. 148 sl.

⁹⁶ Ptuj, Zgodovinski arhiv, Slov./Vodn., str. 242.

⁹⁷ Informacija Leskovec.

nih sodišč zelo pisan sestav, najbrž ni dosti pričakovati, ker so jih prevzemali v glavnem po letu 1920.⁹⁸ — In slednjič zopet: najmanj vemo za Koroško, za katero navaja zadnji priročnik le zelo nejasno naštevanje brez navedbe letnic.⁹⁹

Leta 1890 je bilo okrajnih sodišč poleg tistih, ki so bila pristojna za večja mesta, na Kranjskem trideset, na Slovenskem Štajerskem triindvajset, za slovenske dele Koroške dvanajst, za slovenske dele Goriško-Gradiške deset in za kompaktno slovenske dele Istre tri; skupaj bi torej morali imeti evidenco nad gradivom nič manj kot 78 okrajnih sodišč. Najbrž niso samo naše informacije zelo pomanjkljive, temveč je tudi ohranitev sama precej slaba.

K spisom okrožnih in okrajnih sodišč še dve splošni pripombi. Sodišča so svoje spise v splošnem vodila zelo vestno, boljše in pregledneje kot upravni organi. Zelo striktno so jih tudi v redu hranila, dokler ni za posamezne vrste spisov potekel rok za hranitev, ki je bil razmeroma dolg. Ko pa je rok potekel, so sodišča zelo rada zaradi pridobitve prostora izvajala škartiranja in šele v zadnjem času je začela prihajati tudi za novejše gradivo do večje veljave intervencija arhivov, ki lahko ne glede na rok hranitve zahtevajo ohranitev ali izročitev določenih spisov ali kategorij spisov. Ker so fondi okrajnih sodišč že tako dovolj zdecimirani, bo treba vsaj za doslej kolikor toliko ohranjene fonde uveljaviti dosti strožje kriterije. In druga pripomba: Posamezni pomembnejši spisi so bili pred leti že odbrani na samih sodiščih in se hranijo v posebnih zbirkah zunaj sodišč.

Deloma pri deželnem sodišču, večinoma pa pri okrajnih sodiščih, je nastala posebno pomembna vrsta dokumentacije, *zemljiška knjiga* (in njen starejši sestavni del — deželna deska), poleg nje pa še nekatere posebne zvrsti te knjige, kakor rudniška in železniška knjiga. Slovenski pregledi fondov in graški inventar, deloma tudi reški inventar navajajo o tem bolj ali manj izčrpne podatke. V splošnem lahko trdimo, da je zemljiška knjiga, nastala do 70-tih let preteklega stoletja, večidel precej srečno pristala v različnih arhivih in da je poznejša zemljiška knjiga, dobro ohranjena ali po potrebi po osvoboditvi rekonstruirana, še danes na sodiščih. V podrobnosti se tukaj ne kaže spuščati, posebno ker bo vsekakor treba v naslednjih letih izvesti sistematičen popis vseh zemljiških knjig, ki obsegajo ozemlje SRS.⁹⁹ Med drugim je zemljiška knjiga zelo izčrpen vir za spoznavanje družbenozgodovinsko tako pomembnega pojava kot je prezadolževanje kmetov.

4. Drugi državni organi. — Kakor hitro preidemo od strukture glavnih zakonodajnih, upravnih in sodnih organov na druge organe, ki so nastopali kot ustvarjalci fondov, je popolna sistematika, posebno v krajšem pregledu, praktično nemogoča. Zato se omejujemo le na navedbo nekaterih pomembnejših podatkov z opozorilom, da smo posamezne resorje na stopnji ministrstva že omenili pod 2.

Od fondov *finančnih* organov utegne imeti večji pomen fond finančne direkcije v Ljubljani 1864 do 1918,¹⁰⁰ medtem ko so arhivi davkarjev v splošnem slabo ohranjeni, čeprav bi ob primernem izboru in prijemu lahko pomenili dokaj dragocen vir za gospodarsko zgodovino. Tako je ljubljanska davkarija ohr-

⁹⁸ Posch, str. 297 sl.; po ugotovitvah P. Blažnika je v štajerskem deželnem arhivu tudi nekaj fondov okrajnih sodišč oz. uradov s slovenskega ozemlja, nastalih od leta 1850.

⁹⁹ Deželni arhiv, Celovec, HÖW, str. 189.

¹⁰⁰ Zaenkrat prim. PZS (op. cit., gl. op. 18), str. 411—413.

njena le od 1912 naprej.¹⁰¹ — V okvir finančnih organov spadajo tudi razne katastrske uprave in njihovi katastri, ki so za Slovenijo v splošnem zelo dobro ohranjeni.¹⁰²

Od raznih *Železniških fondov* je še precej gradiva za Slovenijo ostalo na Dunaju.¹⁰³ Deloma po konvenciji, deloma po restituciji je nekaj gradiva v Arhivu Slovenije.¹⁰⁴ Kakor je slišati, pa je železniška direkcija v Ljubljani pred letom 1949 uničila precej gradiva, nastalega do leta 1931.

Zelo številni so poleg arhiva vojnega ministrstva razni *vojaški* arhivi, tj. arhivi vojnih oblastev in enot. Posebno za dobo prve svetovne vojne je pomemben arhiv vojnega sodišča.¹⁰⁵ zelo številni fondi enot raznih stopenj so prav tako ohranjeni v vojnem arhivu.¹⁰⁶ Usoda tim. Borojevičevega arhiva, ki se je ob razsulu znašel v Kranju, po moji vednosti še ni popolnoma pojasnjena. V Trstu pa so se ohranili vodni načrti soške armade za Kras 1915 do 1918.¹⁰⁷ Na Dunaju je tudi nekaj fondov krajevnih mornariških poveljstev.¹⁰⁸ Gradivo v zvezi z nabori je vsaj ponekod ohranjeno v občinskih fondih.

Ohranjeni so vsaj deloma fondi *polijskih* direkcij oz. komisariata v Ljubljani 1781 do 1870,¹⁰⁹ v Trstu 1814 do 1918¹¹⁰ in Celovcu 1793 do 1892.¹¹¹ Sicer so policijsko oblast izvajale med drugim tudi občine, posebno statutarne občine. Tako je precej gradiva policijskega značaja (npr. o društvih, shodih, nemirih) v raznih občinskih arhivih. Bogato je tako gradivo zlasti v ljubljanskem Mestnem arhivu,¹¹² večinoma celo med spisi splošne registrature, vendar le do približno leta 1910, ko je mesto zaradi dogodkov iz leta 1908 izgubilo glavne policijske funkcije.

Navedba raznih *rudniških* oblasti in sodišč,¹¹³ samostojnih *gradbenih* inspekcij,¹¹⁴ inspekcij *dela*¹¹⁵ in vrste drugih oblasti ibi nas vedla že predaleč. Omenjeno naj bo le še, da so ohranjeni ponekod originalni *popisi prebivalstva* za vso tukaj obravnavano dobo.¹¹⁶

5. Avtonomni organi. a) *Deželni zbori in deželni odbori*. Najpomembnejši vir so pač zapisniki, ki so izhajali v tisku in o katerih bi bilo treba za vse dežele sestaviti popis.¹¹⁷ Dobro ohranjen, vendar začasno nedostopen je fond deželnega zbora in odbora za Kranjsko 1861 do 1918.¹¹⁸ V Trstu, ki je imel položaj dežele, je treba sorodno gradivo pričakovati v fondih tržaškega mestnega sveta v mestni knjižnici.¹¹⁹ Medtem ko o Goriški praktično ničesar ne

¹⁰¹ Finančna direkcija: AS, Slov./DAS, str. 77; davkarija: Slov./MALJ., str. 162, za Stajersko prim. Posch, str. 303, za Koroško HÖW, str. 89.

¹⁰² AS, Slov./DAS, str. 81 sl.; prim. Posch, str. 313 in za Koroško HÖW, str. 188.

¹⁰³ Verkehrsarchiv, IÖStA, IX, passim; seznam jugoslovanskih zahtevkov po konvenciji.

¹⁰⁴ AS, Slov./DAS, str. 78, 92.

¹⁰⁵ KA, IÖStA VIII/1, str. 107 sl.; prim. Perroni, str. 52 in o mornariškem vojnem sodišču Perroni, str. 51.

¹⁰⁶ KA, zlasti IÖStA VIII/2, str. 19; nekatere enote navaja Perroni, str. 51; nekaj nadaljnjih drobcev je v AS, Slov./DAS, str. 117.

¹⁰⁷ Perroni, str. 53.

¹⁰⁸ KA, IÖStA, VIII/2, str. 60 sl.

¹⁰⁹ AS, Slov./DAS, str. 77.

¹¹⁰ Perroni, str. 42 sl.; mikrofilme izbranih spisov je prevzel AS.

¹¹¹ Deželni arhiv Celovec, HÖW, str. 189.

¹¹² Slov./MALJ., str. 102 sl. in za dobo 1857—1866 ibid., str. 122 sl.

¹¹³ Prim. zlasti HÖW, str. 164 sl., Slov./DAS, str. 47 sl.

¹¹⁴ Do 1861 npr. v Celovcu, Deželni arhiv, HÖW, str. 189.

¹¹⁵ Drobci od 1904 dalje v Institutu za zgodovino delavskega gibanja, Slov./Vodn., str. 358 sl.

¹¹⁶ Slov./MALJ., str. 162 sl.; nekaj takega gradiva, ki ga navaja Perroni, str. 53, pa je prišlo v AS, Slov./Vodn., str. 50.

¹¹⁷ Za Stajersko prim. R. Aigner, Die Protokolle des Steiermärkischen Landtages 1861—1918, Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives, 15/1965, str. 81 sl.

¹¹⁸ Slov./DAS, str. 43 sl.

¹¹⁹ Informacija Pahor.

vemo, je dobro ohranjeno gradivo deželnega zbora in odbora za Istro s sedežem v Poreču, ki je zdaj v reškem arhivu.¹²⁰ Za dežele, ki so imele sedež avtonomnih deželnih organov na območju današnje Avstrije, podoba še ni popolnoma jasna.¹²¹

b) *Okrajni zastopi*. V okrožjih, ki so le neznatno prestopila prag naše dobe, je bila sicer spočetka zamišljena tudi nekaka avtonomija, ta pa ni prišla do veljave. Tudi v okrajih se je avtonomija uveljavila v skromni meri le na Štajerskem, vendar o fondih okrajnih zastopov ne vemo ničesar.¹²² Morda so kaki deli zašli v arhive okrajnih glavarstev. Drugod se je okrajna avtonomija le neznatno uveljavila npr. v cestnih odborih, od katerih so nekateri drobci morda zašli bodisi v arhive okrajnih glavarstev bodisi v arhive občin.

c) *Občine*. Občine so bile mikrokozmos političnega dogajanja, vendar njihovi fondi niso pomembni le za krajevno politično zgodovino, temveč tudi za krajevno gospodarsko in kulturno zgodovino, za spoznavanje krajevnega razvoja itd. Fondi, ki so nastajali pri občinah, so imeli najrazličnejši obseg in zelo pisano podobo. Velike občine so razvile obsežne registrature, v majhnih občinah je včasih nekaj svežnjev obsegajoči arhiv hranil po srednjeveškem načinu župan na svojem domu, kjer je bila nekaka improvizirana pisarna. Tudi ohranitev občinskih arhivov kaže zelo raznolično podobo. Posebno arhivi manjših občin so se v velikem delu porazgubili, če niso ob kaki združitvi (komasaciji) njihovi drobci prešli v arhiv večje občine, iz katerega jih je treba izluščiti z večjimi ali manjšimi težavami. Ponekod so drobci občinskih arhivov zašli v deželne ali podobne arhive, kjer so se včasih združevali z arhivi drugih izvorov v pisano mešanico.

Na ozemlju bivše *Kranjske* in sploh v Sloveniji je praktično kompletno ohranjen obsežni arhiv ljubljanske mestne občine,¹²³ poleg katerega so v ljubljanskem Mestnem arhivu precej slabše ohranjeni fondi Ljubljani priključenih in odpravljenih občin.¹²⁴ Dokaj dobro ohranjen, toda šele na stopnji urejanja pravega kaosa je fond občine Škofje Loke¹²⁵ s fondi nekaterih priključenih občin, od katerih so bili v zadnjem času nekateri že na drobno urejeni.¹²⁶ Precej popoln je tudi arhiv Višnje gore¹²⁷, še kar dobro je ohranjen metliški občinski fond¹²⁸, precej slabše pa novomeški.¹²⁹ Precej obsežen je fond občine Idrija 1850 do 1945, ki ga je pa treba še podrobneje popisati.¹³⁰ Po nestrokovnem škartiranju so bili preostali drobci kočevskega občinskega fonda pomešani med fond okrajnega glavarstva.¹³¹ Razmeroma dobro so ohranjeni fondi *primorskih* mest,

¹²⁰ OI DAR, str. 363 in Detaljni inventar arhiva zemaljskog sabora i zemaljskog odbora Istre, Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci V/1959, str. 509–536; po nadaljnji informaciji z Reke je izdelan inventar na 207 straneh, vendar je bil fond vsaj v tem poletju nedostopen; prim. nadalje Vj. Bratulić, Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u istarskom saboru (1884–1901), Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu X-XI/1966–67, str. 121 sl.

¹²¹ Ker je v Avstriji precejšnja kontinuiteta med starimi in sedanjimi deželnimi zbori, so njihovi fondi ponekod verjetno še v rokah operative. Uvodoma smo omenili, da je v načrtu anketa o njih.

¹²² Ne omenjajo se ne v Slov./Vodn., ne v informaciji Leskovic.

¹²³ Slov./MALj., passim. — Precej izčrpen pregled slovenskih mestnih arhivov v članku: S. Vilfan — B. O to re pec, Les Archives des villes en Slovénie, Archivum XIII/1963, str. 133–143.

¹²⁴ Slov./Malj., str. 140.

¹²⁵ Arhiv v Škofji Loki; Slov./Vodn., str. 325 sl. Še do l. 1967 občinski fondi še zdaleč niso bili tako urejeni, kot bi kazal tam objavljeni popis.

¹²⁶ Npr. F. Štukl, Uprava in arhiv občine Zminec, Loški razgledi XV/1968, str. 89 sl.

¹²⁷ AS, Slov./DAS, str. 101.

¹²⁸ Metlika, Muzej, Slov./Vodn., str. 287.

¹²⁹ Novo mesto, Muzej, Slov./Vodn., str. 303 sl.

¹³⁰ Arhiv v Idriji, Slov./Vodn., str. 256.

¹³¹ Kočevje, Muzej, Slov./Vodn., str. 268.

zlasti pa Kopra in Pirana.¹³² Dokaj dobro ohranjeni občinski fond Sezane je v Arhivu Slovenije.¹³³

Na *Štajerskem* je skoraj iz vsakega pomembnejšega občinskega arhiva prišel kak del v graški Joanneumsarchiv.¹³⁴ To velja zlasti za Celje, Ormož in Ptuj, od katerih pa ima zlasti Ptuj tudi v lastni arhivski ustanovi dokaj bogato gradivo.¹³⁵ Mariborski pokrajinski arhiv ima precej samega mariborskega fonda, od drugih štajerskih občin pa le malenkost.¹³⁶

Po doslej dostopnih podatkih se dozdeva, da so na *Koroškem* samostojni mestni arhivi zelo nerazviti. Celovski mestni fond je v koroškem deželnem arhivu,¹³⁷ Velikovec hrani neke spise od 1800 naprej v lastnem arhivu,¹³⁸ Beljak pa ima v mestnem muzeju neko razmeroma skromno »zbirko arhivalij«. ¹³⁹ Guštajnski občinski fond hrani študijska knjižnica na Ravnah.¹⁴⁰

Nekaj starejših občinskih fondov hranijo še nekatere skupščine občin med svojim lastnim gradivom (npr. Kranj, Radovljica, Jesenice itd.).¹⁴¹ V teku je akcija, da bi arhivski zavodi prevzeli vsaj strokovno nadzorstvo, če že ne neposredno upravljanje takih fondov. V teku te akcije bomo dobili še boljše pregled nad stanjem ohranjenih občinskih fondov, vendar lahko že danes rečemo, da se dokaj nerazveseljiva podoba najbrž ne bo bistveno izboljšala. Občinski arhivi zunaj večjih centrov so bili do nedavnega komaj predmet pozornosti zgodovinarjev in strokovnih arhivarjev in šele nove smeri v zgodovino-pisju jim dajejo večjo vrednost, žal pogostoma prepozno. Tega pojava pa ne opazujemo samo pri nas, temveč je v Evropi precej splošen, tako da je nedavna mednarodna konferenca arhivov za okroglo mizo kot glavni predmet obravnavala prav občinske arhive.¹⁴²

C) *Ogrska*. — Za Prekmurje prihajajo v poštev arhivi v nekdanjem ogrskem delu dualistične monarhije, predvsem arhiva županij *Vás* v Szombathelyju in *Zala* v Zalaegerszegu. Po trianonski mirovni pogodbi in ustreznih sporazumih je Madžarska izročila Jugoslaviji Prekmurju zadevajoče spise županije *Vás* za leta 1868 do 1919, za županijo *Zala* pa iz let 1870 do 1919, ki so zdaj v Mariboru.¹⁴³ Odprto ostaja prašanje, ali so to bili res vsi spisi, ki so zadevali Prekmurje in kje bi utegnili biti še nadaljnji spisi.¹⁴⁴

II. Druge države

A) *Italija*. — Za dobo do leta 1918 je bila Italija poleg Avstro-Ogrske edina država, ki ji je pripadal vsaj delček Slovenije, namreč *Beneška Slovenija* z *Rezijo*. Pa še za to ozemlje se posebno vprašanje o arhivskih virih za-

¹³² Mestni arhiv v Piranu, Pokrajinski arhiv v Kopru, Slov./Vodn., str. 86 sl., str. 213 sl.

¹³³ AS, Slov./Vodn., str. 104.

¹³⁴ Posch, str. 22 sl., npr. Ptuj do 1875, str. 55.

¹³⁵ Zgodovinski arhiv Ptuj, Slov./Vodn., str. 73 sl., 220 sl.

¹³⁶ PAM, Slov./Vodn., str. 127 sl.

¹³⁷ Brez začetne letnice v HÖW, str. 188, 190.

¹³⁸ HÖW, str. 192.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Slov./Vodn., str. 321.

¹⁴¹ Nekaj zelo sumarnih in začasnih popisov zaenkrat v MALj.

¹⁴² Ob pripravah za to konferenco sem poročal o problemu komunalnih arhivov v Jugoslaviji na posvetovanju arhivarjev v Ohridu začetek sept. 1969. — Material same konference v Bukarešti (sredi sept. 1969), ki v precejšnji meri obravnava jugoslovanske izkušnje, so zaenkrat šele razmnoženi (referat R. H. B a u t i e r).

¹⁴³ PAM, Slov./Vodn., str. 124 sl.

¹⁴⁴ Gradivo v Prokrajinskem muzeju za Pomurje in v Studijski knjižnici v Murski Soboti za dobo do 1918 ni zelo obsežno; Slov./Vodn., str. 291 sl.

čenja postavljati v okviru Italije šele z letom 1866, ko so prišli ti kraji od Avstrije pod Italijo. Vprašanje, na katerega je za zdaj težavno vsaj približno odgovoriti, je vredno podrobnejša študija.

B) *Države, ki niso imele slovenskega ozemlja.* — V prvi vrsti prihajajo v poštev fondi najrazličnejših *diplomatskih* predstavništev, ki so pošiljala svojim vladam poročila o razmerah v Avstro-Ogrski. Ne v zadnji vrsti so za nas pomembni fondi srbskih in črnogorskih diplomatskih predstavništev. Kot možnost moremo tudi omeniti, da bi ohranjeno gradivo konzulatov ali drugačnih trgovinskih predstavništev posebno za Trst in Primorje utegnilo vsebovati marsikak tudi za nas zanimiv podatek. Toda o vsem tem tipljemo za zdaj skoraj v popolni temi.

Neki pomen utegnejo imeti tudi za slovensko zgodovino fondi bivše srbske vojske, med katerimi se hrani npr. tudi fond dobrovoljskega korpusa v Rusiji.¹⁴⁵

III. Fondi različnih provenienc

V tem poglavju združujemo tiste ustvarjalce zgodovinskih virov, ki so delovali zunaj ožje strukture državnih in avtonomnih organov. Pri tem pa razmejitev med prejšnjima poglavjema in tem poglavjem ne more biti ostra, saj so npr. tudi šolski organi bili v precejšnji meri samoupravni, če ne celo včasih državni.

1. *Univerzitetni in šolski fondi.* Dunajska univerza hrani bogat arhiv, med drugim fond kvesture, fonde različnih fakultet, fonde nacij, npr. arhiv rensko-slovenske nacije do 1881 in študentskih društev.¹⁴⁶ Nekaj arhiva hrani dunajska akademija upodabljalajočih umetnosti.¹⁴⁷ Fonda graške univerze in tehniške visoke šole sta deloma obravnavana v inventarju graškega arhiva.¹⁴⁸

Fondi deželnih in drugih šolskih svetov so že v precejšnji meri v arhivih.¹⁴⁹ Posamezne šolske fonde hranijo skoraj vsi slovenski arhivi, pa tudi Državni arhiv v Trstu. Med temi fondi naj bosta omenjena ljubljanski licej in slabše ohranjena ljubljanska normalka.¹⁵⁰

Slovenski šolski muzej se je usmeril predvsem na učiteljska društva, na učne pripomočke, kronike, zlate knjige ipd., kar v glavnem ustreza tudi značaju samega zavoda in je v soglasju z dogovori o razmejitvi dela med tem muzejem in arhivi. Muzej hrani tudi nekaj aktovskega gradiva.¹⁵¹ Sistematično je nabavljal mikrofилme gradiva za zgodovino šolstva, zlasti v avstrijskih arhivih.¹⁵²

2. *Notarski arhivi.* Notarji so delovali z javnim pooblastilom in so uživali javno vero. Za gospodarsko zgodovino je pomembno med drugim njihovo sodelovanje na občnih zborih delniških družb. Po zakonu je moralo pristojno

¹⁴⁵ Vojnohistorijski institut, Arh./Dod. IV, str. LXXXVI.

¹⁴⁶ HÖW, str. 176 sl.

¹⁴⁷ HÖW, str. 177.

¹⁴⁸ Posch, str. 331.

¹⁴⁹ Npr. AS, Slov./Vodn., str. 45; koroški Deželni arhiv, HÖW, str. 189; štajerski Deželni arhiv, Posch, str. 331; Slov./MALJ., str. 151 sl.

¹⁵⁰ Slov./MALJ., str. 153, 154.

¹⁵¹ Slov./Vodn., str. 546 sl. Izčrpnjeje v katalogu *Ob sedemdesetletnici ustanovitve slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1968*, zlasti str. 48 sl.

¹⁵² *Ob sedemdesetletnici (o. c.)*, str. 59.

sodišče po njihovi smrti prevzemati določene kategorije spisov.¹⁵³ Največ po posredovanju sodnih arhivov so nekateri notarski fondi prešli tudi v arhivske zavode. Že po tradiciji je bila skrb za notarske arhive najbolj razvita na *Primorskem*, kjer je npr. tržaški arhiv prevzel notarske arhive iz Komna, Sežane, Kopra, Pirana in Podgrada.¹⁵⁴ Za slovenski del *Štajerske* je nekaj notarskih arhivov prevzel Pokrajinski arhiv v Mariboru,¹⁵⁵ nekaj pa jih je še na sodiščih. Za druga ozemlja je ohranitev notarskih arhivov vsaj po doslej zbranih podatkih precej slaba, vendar upamo, da se bo na sodiščih še kaj našlo.

3. **Odvetniški arhivi.** Odvetniki so bili v veliki meri tudi javni, zlasti politični delavci in pomen njihovih fondov presega pogostoma okvir ožjega odvetniškega delovanja.¹⁵⁶ Žal pa nam za dobo, ki jo obravnavamo, ni znan noben ohranjen odvetniški fond, kvečjemu nekaj drobcev, pač pa je precej dobro ohranjen arhiv ljubljanske *odvetniške zbornice*, ki ga hrani zbornica sama.¹⁵⁷

4. **Cerkveni arhivi in matične knjige sploh.** Kar zadeva vodstvo matičnih knjig, se z njim povrnemo na področje dejavnosti z državnim pooblastilom. V teku je akcija za popis vseh starejših matičnih knjig, ki se kjer koli hranijo na območju Slovenije, tako da moremo v kratkem pričakovati izid izčrpnega popisa, ki bo močno olajšal populacijske, genealoške in podobne študije. Ob tej priložnosti bomo dobili vsaj splošen vpogled v drugo arhivsko gradivo, ki se hrani po župnih uradih. Nekaj župnih arhivov hranijo tudi nekateri arhivski zavodi.¹⁵⁸ Nadškofijski arhiv v Ljubljani in škofijski arhiv v Mariboru sta objavila svoje popise fondov.¹⁵⁹ Krška škofija hrani svoj arhiv v Celovcu,¹⁶⁰ nemški viteški red pa svoj arhiv (ki sega do 20. stoletja) pod lastno strokovno upravo na Dunaju.¹⁶¹ Težko, če sploh dostopen je arhiv tržaške škofije, ki hrani tudi fond koprške; arhiv goriške škofije je v stari Gorici.

V dobi, ki jo tukaj obravnavamo, so bile civilne matične knjige, ki so jih vodila upravna oblastva, še precej redke.¹⁶² Knjige oz. spisi se navajajo le za nekaj večjih mest.¹⁶³

5. **Gospodarski arhivi.** Gospodarske zbornice so izvajale tudi poljavne funkcije in njihovi arhivi so posebno dragocen vir za gospodarsko zgodovino. V Ljubljani je zelo dobro ohranjen arhiv nekdanje zbornice za Kranjsko od 1850 naprej,¹⁶⁴ medtem ko se navaja za koroški Deželni arhiv gradivo koroške trgovinsko-obrtne zbornice šele od leta 1907 naprej.¹⁶⁵

S fondi posameznih podjetij prehajamo na privatno-pravno področje. Dobrih in obsežnih podjetniških arhivov je doslej znanih in gotovo tudi ohranjenih

¹⁵³ Prim. S. Vilfan — B. Otorepec, Les archives notariales en Yougoslavie, *Archivum* XII/1962, str. 105 sl., zlasti str. 116.

¹⁵⁴ Perroni, str. 49.

¹⁵⁵ PAM, Slov./Vodn., str. 151 sl.

¹⁵⁶ Prim. F. Skabernè, Slovenski advokati in javni notarji v književnosti, znanosti in politiki, Ljubljana 1936 (Priloga k Slovenskemu Pravniku 1936, št. 3—4) zlasti pa članke B. Teplyja, J. Orožna, M. Snuderla, B. Žužka, F. Grosman in P. Jereba v *Pravniku* 23/1968, passim.

¹⁵⁷ Gl. op. 68.

¹⁵⁸ Slov./Vodn., passim, kazalo str. 610 sl.

¹⁵⁹ Slov./Vodn., str. 555 sl., str. 564 sl.

¹⁶⁰ HÖW, str. 190.

¹⁶¹ HÖW, str. 177 sl.

¹⁶² O matičnih knjigah nasploh in o civilnih posebej PZS str. 415.

¹⁶³ Perroni, str. 45; prim. tudi Slov./MALj., str. 130, civilne poroke od 1910 dalje.

¹⁶⁴ AS, Slov./DAS, str. 132 sl.

¹⁶⁵ HÖW, str. 189.

le zelo malo. Navedemo naj nekaj najbolj pomembnih: Fond Kranjske industrijske družbe je deljen med tovarniški arhiv na Jesenicah¹⁶⁶ in Arhiv Slovenije.¹⁶⁷ Od izredno pomembnega rudnika Idrije sicer ni v Sloveniji najstarejšega gradiva, toda od leta 1848 naprej je fond v idrijskem arhivu na splošno dobro ohranjen.¹⁶⁸ Arhiv trboveljske premogokopne družbe, za katerega še ne moremo z gotovostjo reči, v kakšni meri je ohranjen, je za dobo od 1873 naprej uskladiščen v Trbovljah kot depozit Arhiva Slovenije,¹⁶⁹ nekaj pa ga je v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja.¹⁷⁰ Arhiv južne železnice od 1858 naprej je v dunajskem prometnem arhivu.¹⁷⁰ Zelo dobro je ohranjen arhiv papirnice Vevče,¹⁷¹ in tudi fond podjetja Indus je ohranjen od 1875 naprej.¹⁷²

Ob povojnih reorganizacijah bank, ki so prevzele stare fonde, so se ti stari bančni fondi zelo razbili in so njihovi ostanki deloma prispeli v različne arhivske zavode v zelo neurejenem stanju.¹⁷³ Od mestne hranilnice v Mariboru je prišlo v tamkajšnji arhiv le zelo malo.¹⁷⁴ Fragmenti raznih kreditnih zadrug, hranilnic in posojilnic so zlasti v mariborskem Pokrajinskem arhivu.¹⁷⁵

S tem smo že prišli na področje zadružništva, s katerega hrani Arhiv Slovenije fonda Zadružne zveze od 1899 naprej in Zveze slovenskih zadrug od 1907 naprej.¹⁷⁶ Veliko drobnih zadružnih arhivov je prišlo v arhivske zavode, pa tudi v druge ustanove po posredovanju likvidacijskih komisij, ki so delovale v letih po osvoboditvi.

Fond kranjske kmetijske družbe je v Arhivu Slovenije.¹⁷⁷

Slednjič ne smemo pozabiti fondov podjetij (družb in posameznikov), ki so vlagala kapital v Sloveniji ali sicer imela s slovenskimi partnerji poslovne zveze. Gre za železniške družbe, rudniške družbe, zavarovalnice itd. V splošnem pa pomenijo podjetniški arhivi v inozemstvu glede ohranitve, še bolj pa glede javne dostopnosti precejšnjo neznanko, verjetno še precej večjo kot pri nas.¹⁷⁸

6. Negospodarske organizacije in društva. Ohranitev fondov te vrste je v splošnem precej slaba. Med bolje ohranjenimi fondi je treba poleg že omenjenega fonda Odvetniške zbornice¹⁷⁹ omeniti fond Slovenske Matice, ki ga hrani ta organizacija sama. V splošnem hrani skoraj vsak arhivski, pa tudi podoben zavod večje ali manjše število društvenih fondov najrazličnejših vrst, za katere je težko podati neko splošno podobo, razen te, da gre v splošnem za fragmente, ki so prišli v zavode večinoma po privatni poti. Nekaj društvenih arhivov je tudi za to dobo gotovo še pri posameznikih, nekaj pa jih za področje svojega proučevanja zbirajo različni zavodi. Tako ima npr. Slovenski gledališki muzej del fonda Dramatičnega društva,¹⁸⁰ večinoma pa zbira

¹⁶⁶ Slov./Vodn., str. 551.

¹⁶⁷ AS, Slov./DAS, str. 127.

¹⁶⁸ Arhiv v Idriji, Slov./Vodn., str. 257 sl.

¹⁶⁹ Slov./DAS, str. 130; Slov./Vodn., str. 457.

¹⁷⁰ Verkehrsarchiv, IÖStA IX, str. 83.

¹⁷¹ Slov./MALj., str. 144.

¹⁷² AS, Slov./DAS, str. 127.

¹⁷³ AS, Slov./DAS, str. 132, Slov./MALj., str. 145 sl.

¹⁷⁴ PAM, Slov./Vodn., str. 163.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ AS, Slov./DAS, str. 131.

¹⁷⁷ AS, Slov./DAS, str. 133.

¹⁷⁸ Publikacije, kakršna je npr. zbornik 50 Jahre Rheinisch-Westfälisches Wirtschaftsarchiv, Köln 1957, so razmeroma redke. Naravnost izjemna je po zasnovi in obsegu publikacija Archivi storici delle Aziende di Credito VII, Roma 1956.

¹⁷⁹ Prim. op. 68.

¹⁸⁰ Slov./Vodn., str. 548.

drobce iz zapuščin igralcev. S to omembo pa smo že prešli na nadaljnje, najbolj pisano področje:

7. Rodbinski in osebni arhivi. Kljub temu, da skoraj vsi popisi fondov v Sloveniji navajajo precej dolge sezname takih fondov, se vendarle ni moč znebiti splošnega vtisa, da je njihova ohranitev — razen morda literarnih zapuščin — v splošnem zelo slaba. Gotovo je bilo precej zasebnih fondov, zlasti tistih, ki so bili politično pomembni, uničenih posebno ob začetku okupacije, kar velja gotovo tudi za mnoge društvene arhive. S tem so bili verjetno uničeni tudi precejšnji deli arhivov političnih strank, ki so bili v privatnih rokah.

Zanimivo pa je, da je tudi zelo težko priti do arhivskega gradiva nepolitičnega značaja, npr. raznih zasebnih podjetnikov, do družinskih arhivov ipd. Doslej še nimamo jasne predstave o tem, ali so tudi ti arhivi tako zelo uničeni ali pa spreminjajo lastnika brez naše kontrole oz. jih vsakokratni lastnik noče dajati v arhivski zavod. Včasih je po sredi tudi nepoučenost o tem, da bi arhivski zavod tako gradivo morda odkupil. Posebno v zadnjih letih skoraj ni več ponudb zasebnih papirjev niti za prodajo, kaj šele v dar. Če primerjamo poročila tujih arhivov, je prinašanje arhivov v dar drugod precej bolj v navadi kot pri nas. Do neke mere so pri nas izjeme le kraji, v katerih je razmeroma razvit smisel za krajevno zgodovino in v katerih se tudi goji lokalna zavest v dobrem pomenu besede.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Povzemimo v še krajših potezah pravkar načrtano, že tako zelo splošno podobo s tem, da označimo najboljčutljivejše vrzeli:

Zaradi načina hranjenja, pomanjkljivih informacij in iz podobnih razlogov so *težko dostopni* zlasti fondi dunajskega državnega zbora, fonda koroškega in štajerskega deželnega zbora in odbora ter razni koroški fondi. To stanje ni brezupno, vendar rešitev ni od nas odvisna.

Uničeni so od najpomembnejših fondov zlasti fonda Vrhovnega sodišča na Dunaju in višjega deželnega sodišča v Gradcu, verjetno tudi fond okrožnega sodišča v Celju, precej okrajnih glavarstev in okrajnih sodišč, veliko občinskih, društvenih in privatnih arhivov. V precejšnjem delu sta uničena zlasti fonda notranjega in justičnega ministrstva. Kolikor gre res za uničenje, ni več pomoči, potrebne pa so še poizvedbe in pustimo odprto možnost, da se še kaj najde.

Tretja vrzel je v naši današnji *informiranosti* in v *prevzemanju* v arhive, v tem, da so na terenu še fondi tudi za dobo do leta 1918, za katere komaj vemo. Potrebna je sistematična akcija, za katero pa smo si šele pred kratkim zagotovili vsaj sodobno zakonito podlago in za katero bo treba še vnaprej zagotavljati predvsem potrebne kadre in prostore, pa tudi dejansko gmotno sodelovanje občinskih skupščin.

Četrta vrzel in tudi pomanjkljivost je v samem *pregledu*, ki smo ga podali. Ekscerpiranje je moglo tudi v pregledni in sumarni obliki zajeti le del gradiva in drobce podatkov, ki jih navajajo na več tisočih straneh objavljeni pregledi fondov. Ti so povrh vsega že v precejšnji meri zastareli in resničen vpogled v posamezen fond ima le tisti, ki sam na njem dela. Da se je prikradla tudi marksikatera pomota, je skoraj neizogibno. Hvaležen bom za vsako dopolnilo in popravek.

Kljub vsemu pa smo upravičeni do nekaterih nadaljnjih ugotovitev:

1. Želeti bi bilo, da bi se republiška centralna evidenca gradiva v arhivih¹⁸¹ razširila tudi v smeri nadaljnjega, podrobnejšega ugotavljanja vrzeli in v tej smeri, da bi dajala arhivskim zavodom iniciativo za dopolnjevanje gradiva s terena.¹⁸² Za to delo pa bi bile potrebne dodatne moči, ki jih Arhiv Slovenije spričo drugih nalog danes gotovo ne zmore. Morda bi se delo moglo povezati tudi s Skupnostjo arhivov Slovenije.

2. Nekatero posebno občutno vrzeli, posebno tiste, ki bi utegnile biti posledica pomanjkljive informiranosti, je treba z nadaljnjimi poizvedbami pri nas in v inozemstvu pojasniti in po možnosti izpopolniti.

3. Treba je materialno omogočiti in kar najhitreje izvesti akcijo, s katero bi sistematično privedli v arhivske zavode vse še neprevzeto gradivo javnih organov, nastalo do leta 1918, praviloma pa celo sploh do leta 1945. Kakor je ta predlog preprost, je težko izvedljiv, ker predpostavlja rešitev prostorskih in tudi kadrovskih vprašanj naših arhivskih zavodov.

4. Treba bo misliti na to, da potem ko se bo izoblikovalo in utrdilo omrežje naših arhivskih zavodov, izvedemo v soglasju z nesporno stvarno in ozemeljsko pristojnostjo premike, ki bodo omogočili združevanje razbitih fondov in namestitev fondov tam, kjer bi jih uporabnik po zdravi pameti iskal.

5. Obenem z nadaljnjim razvijanjem arhivskih zavodov bo treba bolj kot doslej omejevati zbiranje javnih arhivov in posebej še njihovih drobcev v raznih drobnih zbirkah pri nepooblaščenih zavodih, ki za arhivsko delo nimajo ne dovolj izučenega in po panogah specializiranega kadra, niti nimajo primernih pogojev za materialno varstvo, za delo v čitalnici itd.

6. Izvedba konvencije iz leta 1923 ostaja še nadalje odprto vprašanje.¹⁸³

7. Individualno, po interesih posameznega raziskovalca usmerjeno delo v avstrijskih arhivih je koristno in potrebno. Koristno in potrebno je bilo tudi sistematično delo Slovenskega šolskega muzeja, ki pa je kljub velikim naporom moglo zajeti le eno snov in zato le drobec problematike, ki stoji pred zgodovinarjem. Tudi če bi se kdaj posrečilo, dobiti iz Avstrije vse arhive, ki nam po provenienčnem načelu in po konvenciji gredo, bo ostala v Avstriji ogromna množina gradiva, ki Avstriji po vsej pravici pripada, a zadeva naše kraje in ljudi, ne le za dobo, ki jo obravnavamo v tem poročilu, temveč začeniši že s tisoči srednjeveških listin. Evidentiranje tega gradiva, njegovo snemanje na mikrofilm ali xerox, odgovori na poizvedbe, študije v zvezi z gradivom in drugo podobno delo ne morejo biti niti stvar posameznika niti stvar kakega za posamezno stroko specializiranega zavoda. Skratka: potreben je vsaj slovenski če ne jugoslovanski Historični inštitut na Dunaju, kakršnega imajo npr. Avstrijci v Rimu, čeprav imajo tam iskati gotovo manj kot mi v Avstriji.

Končno se zahvaljujem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, da je dal iniciativo za obravnavo te teme in upam, da utegnejo gornja izvajanja vsaj v skromni meri pripomoči do tega, da bomo v prihodnje dobili boljši in temeljitejši, s skupnimi napori zbran pregled virov za novejšo zgodovino.

¹⁸¹ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Ur. l. SRS 4/1966, 9. čl.

¹⁸² Po dejavnosti nekdanjega Federalnega zbirnega centra so se začele kmalu izvajati posamezne sistematične akcije za ugotavljanje arhivskega gradiva, ki je bilo tedaj zunaj arhivov na terenu. Eden izmed rezultatov je bila mdr. razprava M. Golija, Arhivske zbirke v tolimskem okraju, Arhivist 1/3/1951, str. 72. sl. — Danes je že pri vseh arhivskih zavodih bolj ali manj razvita stalna evidenca gradiva zunaj arhivov (zunanja evidenca), ki pa stoji predvsem pred obsežnimi nalogami pri varstvu gradiva, nastalega po osvoboditvi.

¹⁸³ Kratki podatki o tem in seznam literature v Slov./Vodn., str. 572 sl.

Kratice

- Arh./Dod. Arhivist, Beograd, Dodatak I—XVII. (V teh, reviji priloženih snopičih so objavljeni pregledi fondov različnih arhivov, deloma celo nadrobnejši inventarji posameznih fondov. Tu vsebovani podatki za slovenske arhive so medtem zastareli in jih nadomeščajo publikacije, navedene pod kratico Slov.)
- IÖSA Inventare österreichischer staatlicher Archive I. Inventar des Allgemeinen Archivs des k.k. Ministeriums des Inneren, Wien 1909 (zastarel) II. Inventar des k.k. Finanzministeriums, Herausgegeben von der Direktion dieses Archives, Wien 1911 ...
- „ V Inventare des Wiener-Haus-Hof- und Staatsarchivs
- „ „/4 Gesamtinventar des Wiener Haus-Hof- und Staatsarchivs, aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände, Herausgegeben ... von L. BITTNER, Erster Band, Wien 1936, 202 + 608 strani.
- „ „/5 Gesamtinventar ... (kot zgoraj) ... BITTNER, Zweiter Band; Wien 1937, 415 strani.
- „ „/6 Gesamtinventar ... (kot zgoraj) ... BITTNER, Dritter Band, Wien 1938, 4 + 698 strani.
- „ „/7 Gesamtinventar ... (kot zgoraj) ... BITTNER, Vierter Band, Wien 1938, 6 + 489 strani.
- „ „/8 Gesamtinventar ... (kot zgoraj) ... BITTNER, Fünfter Band, Sach- und Namensweiser von Fritz v. REINÖHL, Wien 1940, 22 + 297 strani.
- „ VI Geschichte und Bestände des staatlichen Archives (jetzt Landesregierungs-Archives) zu Innsbruck, von OTTO STOLZ. Wien 1938, IX + 165 strani.
- „ VII Inventar des Hofkammerarchivs, Wien 1951 (za tu obravnavano dobo praktično brez pomena; naveden le zaradi popolnosti).
- IÖSTA Publikationen des österreichischen Staatsarchivs, Herausgegeben von der Generaldirektion, II. Serie, Inventare österreichischer Archive.
- „ VIII Inventar des Kriegsarchivs Wien, Wien 1953 (v enem zvezku), I. Band, XVIII + 186 strani, II. Band, 203 strani.
- „ IX Inventar des Verkehrsarchivs Wien, Verfasst von Paul MECHTLER, Wien 1959, IX + 148 strani.
- HÖW Handbuch der österreichischen Wissenschaft, 5. Band 1964, Wien 1965, 848 strani; pogl. Archive, str. 155—330.
- MS&LA Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz, letniki 1—18, 1951—1968.
- OIDAR Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, I/1953, str. 360—367; ponatis v Arhivist, 1954, Dodatak I, str. X—XII.
- Perroni Felice PERRONI, Inventario generale delle carte conservate nel R. Archivio di Stato di Trieste e nella Sezione d'Archivio di Stato di Fiume con note storico-archivistiche, Trieste 1933, 118 strani (od strani 59 naprej o reškem arhivu).

- Posch Fritz POSCH, Gesamtinventar des steiermärkischen Landesarchives, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives I, Graz 1959, XX + 482 strani. S tem so nadomeščeni nekateri starejši popisi gradiva, zlasti delo Inventar des steiermärkischen Statthaltereii-Archives in Graz, Wien 1918, izšlo v IÖSA kot IV. del.
- Slov. (Pregledi fondov v arhivih in podobnih zavodih v Sloveniji.)
- „ /DAS Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, (razmn.) 171 strani.
- „ /MALj 60 let Mestnega arhiva Ljubljanskega, s sodelovanjem kolektiva ustanove sestavil Sergij VILFAN, Ljubljana 1959, (multilic), 219 strani.
- „ /Vodn. Vodnik po arhivih Slovenije, Izdalo društvo arhivarjev Slovenije, v Ljubljani 1965, 615 strani. (Za DAS in MALj vsebuje le dopolnitve k prejšnjima dvema publikacijama, v celoti pa zajema druge zgodovinske arhive in ustanove, ki hranijo arhivsko gradivo. Kazalo je izdelano za vse tri publikacije.)
- Druge kratice:
- AS — Arhiv Slovenije
 - FA — Finanzarchiv
 - HHStA — Haus-hof- und Staatsarchiv
 - MALj — Mestni arhiv, Ljubljana
 - PAM — Pokrajinski muzej v Mariboru
 - VA — Verwaltungsarchiv

Jože Zontar

Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941

Pregledna skica arhivskega gradiva, ki je nastalo med leti 1918 in 1941 in ki zadeva zgodovino Slovencev, tistih, ki so živeli v okviru Jugoslavije, kakor onih zunaj meja takratne Jugoslavije, je sestavljena po istih načelih, kakor za obdobje pred letom 1918. Za izhodišče so bili najprej ugotovljeni pomembnejši organi, podjetja, ustanove, društva itd.,¹ nato se je skušalo dognati, kako je z njihovim arhivskim gradivom. Kot značilnost velja posebej omeniti, da so še znatne količine gradiva iz tega obdobja zunaj arhivskih zavodov, večinoma pri naslednikih organov, zavodov, podjetij in društev, pri katerih so nastali (deloma, ker prihaja še v poštev za praktično uporabo, deloma, ker morejo arhivi le zelo počasi večati svoje skladiščne zmogljivosti, deloma pa zato, ker znatni deli Slovenije niso bili do nedavnega zajeti v arhivsko omrežje). To pa je seveda oteževalo sestavljanje tega prikaza. Zaradi potrebne preglednosti so v njem fondi razvrščeni po skupinah, ki so običajne v arhivski praksi. Kadar govorimo o gradivu ustvarjalcev, ki so delovali že pred letom 1918 oziroma po letu 1941, se navedeni podatki nanašajo le na obdobje 1918 do 1941. Vsem, ki so posredovali podatke pri sestavljanju tega prikaza — zaradi velikega števila jih ne navajam poime- nično — se želim tudi na tem mestu najtopleje zahvaliti.

ORGANI ZA OBMOČJE JUGOSLAVIJE

Na podlagi prvodecembrskega akta 1918 se je večina Slovenije vključila v Jugoslavijo. Kot oblika vladavine je bila v njej uzakonjena monarhija, v kateri je prihajala do močnega izraza avtoritarnost državnega poglavarja. Zato je pomen vladarjevega arhiva ter arhiva kraljevskega namestništva (od leta 1934 dalje) zelo velik. Za sedaj ni znano, kakšna je njuna usoda; v Arhivu Jugosla-

Uporabljene kratice: IZDG — Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani; MA — mestni arhiv; PA — Pokrajinski arhiv; ZA — Zgodovinski arhiv; 60 let — S. Vilfan (s sodelovanjem kolektiva ustanove), 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Poročila in pregledi gradiva, zv. 1, Lj. 1959; Sp. pr. — Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Lj. 1960; Vodnik — Vodnik po arhivih Slovenije, Lj. 1965; Objave — Objave Skupnosti arhivov Slovenije, št. 1, Lj. december 1967; Inf. — Informacijo posredoval.

¹ O ustvarjalcih gradiva prim. zlasti: M. Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941, Lj. 1965, 555 str.; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Lj. 1961, 463 sl.; Slovenci v desetletju 1918—1928, uredil J. Mal, Lj. 1928, 776 str.; Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije, uredništvo dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele, Lj. 1939, 703 str.; Krajevni leksikon dravske banovine, Lj. 1937 (uvod ter na koncu Industrija dravske banovine); Splošni pregled dravske banovine, priredil Državni statistični urad v Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava dravske banovine, Lj. 1939, 256 str.; J. Sorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama, Kronika, Casopis za slovensko krajevno zgodovino VII/1959, zv. 1, str. 10—21; Slovensko Primorje in Istra, uredil uredniški odbor, RAD, Bgd. 1953, str. 127—167; L. Cermelj, Julijska Krajina, Beneška Slovenija in Zadrska pokrajina, Beograd 1945; L. Sienčnik — B. Grafenauer, Slovenska Koroška, seznam krajev in politično-upravna razdelitev, Lj. 1945.

vije v Beogradu je shranjen fond uprave Dvora, ki pa obsega predvsem finančno dokumentacijo.²

Kar zadeva predstavniške organe, je bilo leta 1919 postavljeno začasno narodno predstavništvo, decembra 1920 pa je pričelá z delom ustavodajna skupščina. Po vidovdanski ustavi (1921) je obstajala kot predstavniški organ narodna skupščina, s septembrsko ustavo (1931) pa je bil uveden dvodomni sistem: senat in narodna skupščina. Od nekoč zelo obsežnega gradiva teh organov je ohranjenega za narodno skupščino zelo malo, medtem ko od senata ne obstoji ničesar. To, kar se je dalo še zbrati, je v Arhivu Jugoslavije.³ Delno si je moč pomagati z objavljenimi stenografskimi zapiski zasedanj skupščine in senata,⁴ ki pa ne morejo v polni meri nadomestiti izvirnega gradiva. Tudi ni znano, da bi bil ohranjen arhiv kakega poslanskega kluba. Nekaj za slovensko udeležbo v predstavniških organih pomembnega gradiva je npr. tudi v privatnih fondih Bogumila Vošnjaka v Arhivu Slovenije, Jakoba Zemljiča in Franja Žebota v Pokrajinskem arhivu v Mariboru ter Josipa Režka v Dolenjskem muzeju.⁵

Centralni državni organi kraljevine Srbije so leta 1918 ob manjši reorganizaciji prerasli v centralne organe nove kraljevine SHS. Predsedništvo ministrskega sveta ter ministrstva, ki so nadaljevala z delom, so brez prekinitve nadaljevala tudi svoje registrature. Arhiv predsedništva ministrskega sveta je praktično povsem uničen; obstoji le nekaj knjig in posamičnih spisov v Arhivu Jugoslavije.⁶ Za zadnji čas stare Jugoslavije daje določen vpogled v delovanje vlade fond Milana Stojadinovića, ki je shranjen v Arhivu Jugoslavije.⁷

V Arhivu Jugoslavije so tudi fondi večine predvojnih ministrstev (kjer ne navajam posebej, so obstajala med leti 1918 in 1941): za notranje zadeve, za finance, za pravosodje, za trgovino in industrijo, za kmetijstvo, za gozdove in rudnike, za gradbe, za promet, za socialno politiko in ljudsko zdravje (do 1929 za vsak resor posebej), za prosveto, za telesno vzgojo ljudstva (od 1932) ter za vere (do 1929, nato v sklopu ministrstva za pravosodje). Močno okrnjeni so za notranje zadeve, za finance, za gozdove in rudnike, za promet ter za socialno politiko in ljudsko zdravje. Kaže, da so propadli fondi preostalih resorjev, ki so bili spočetka samostojni, pa so jih sčasoma vključili v druge: tako ministrstev za pripravo na ustavodajno skupščino in izenačitev zakonov (do 1928), za prehrano in obnovo dežele (do 1921) ter za agrarno reformo (1921—1929). Fond ministrstva za pošto, telegraf in telefon (1929—1935 v sklopu drugih resorjev) še niso prevzeli v Arhiv Jugoslavije.⁸

Skupino zase sestavljajo fondi posebnih osrednjih državnih organov, kot npr. Glavne kontrole, Centralnega presbiroja, raznih direktij in uprav ter podobno. Od fondov te vrste, ki jih je po dosedanjih ugotovitvah bolj ali manj ohranjenih kakih 10 do 20 in ki so zbrani tudi v Arhivu Jugoslavije, je bilo moč doslej ustvariti boljši pregled le nad nekaterimi večjimi, ki so jih že vzeli

² Inf. Arhiv Jugoslavije.

³ Inf. Arhiv Jugoslavije.

⁴ M. Mikuž, o. d., str. 16 sl.

⁵ Sp. pr., str. 165; Vodnik, str. 209, 210, 315.

⁶ Inf. Arhiv Jugoslavije.

⁷ Inf. Arhiv Jugoslavije.

⁸ Inf. Arhiv Jugoslavije; prim. tudi: N. Škerović, Stanje arhivske službe u NR Srbiji, Arhivist I/1951, zv. 1, str. 23—28; Opšti inventar Državne arhive NR Srbije u Beogradu, Arhivist IV/1954, zv. 2, dodatek (gradivo centralnih organov je bilo po ustanovitvi takratnega Državnega i neki problemi stručnog rada sa njima, Arhivist VIII/1959, zv. 3—4, str. 31—43, ki pa se bolj ozira na probleme o obdelavi gradiva in manj na sam prikaz fondov; V. Boričić, Gradnja za slovenačku istoriju u periodu 1918—1941 u Arhivu Jugoslavije, poročilo na arhivskem zborovanju v Koprju leta 1966, rokopis pri Arhivskem društvu Slovenije.

v obdelavo. Bolje je ohranjeno gradivo naslednjih provenienc: Glavne kontrole in Centralnega presbiroja, nekoliko slabše pa Urada za kontrolo cen in Zavoda za napredek trgovine s tujino. Pogosto pa gre le za razne drobiže gradiva, ki so ga odpeljali Nemci, zaplenile pa sovjetske oborožene sile in vrnilo Jugoslaviji preko Državnega sekretariata za zunanje zadeve.⁹

ORGANI ZA SLOVENIJO, LJUBLJANSKO IN MARIBORSKO OBLAST TER DRAVSKO BANOVINO

Najprej naj omenimo organe, ki so se izoblikovali v prehodnem obdobju 1918 do 1919. Arhiv Narodnega vijeća SHS, iz katerega so objavljeni zapisniki osrednjega odbora,¹⁰ je zelo fragmentarno ohranjen in je v Arhivu Hrvatske v Zagrebu.¹¹ Nekaj uradne korespondence Antona Korošca kot predsednika Narodnega vijeća je v arhivu IZDG v Ljubljani.¹²

V Ljubljani je bil ustanovljen v tem času Narodni svet, ki je imel pokrajinske odseke za Stajersko (v Mariboru), za Koroško (v Velikovcu), v Trstu in v Gorici; odseke so včasih imenovali enostavno tudi narodni svet. O gradivu odsekov v Trstu in Gorici ne vemo nič (za Trst je ohranjeno nekaj gradiva tamkajšnjega krajevnega narodnega sveta),¹³ gradivo drugih navedenih provenienc pa je v Arhivu Slovenije, Pokrajinskem arhivu v Mariboru oziroma v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.¹⁴

Po razpadu stare Avstrije so historične deželne meje izgubile vsak pomen za organizacijo upravnih enot. Nova upravna enota je postala Slovenija (v okviru tedanje Jugoslavije) in ostala do konca leta 1923, ko so na podlagi Vidovdanske ustave namesto nje stopili ljubljanska in mariborska oblast. Z razglasitvijo šestojanuarskega režima so bile razpuščene oblasti, nova upravna območja pa so postala banovine. Slovensko ozemlje v Jugoslaviji je obsegala dravska banovina (v celoti šele od druge polovice leta 1931). Tako so organi na obravnavani stopnji s sedežem v Ljubljani najprej delovali za območje takratne Slovenije, med leti 1924 in 1929 za območje ljubljanske oblasti, nato pa za dravsko banovino oziroma tedanjo Slovenijo; ob teh spremembah spisov niso pričeli na novo odlagati in so pisarne registrature kar nadaljevale. Pač pa je provenienčno ločena celota gradiva, ki se je nabralo na sedežu velikega župana v Mariboru.

Oddelki (prvotno imenovani poverjenišтва) narodne vlade, deželne vlade ter pokrajinske uprave so se v primerjavi s prejšnjimi oddelki kranjske deželne vlade organizirali dokaj samostojno. Poleg tega so bili nekateri oddelki že leta 1919 podrejeni neposredno ustreznim ministrstvom v Beogradu, pri čemer se je območje nekaterih izmed njih raztegnilo začasno tudi na del Istre. Tak položaj oddelkov je prišel do izraza tudi v tem, da so organizirali samostojno vodenje spisov. Čeprav so bili uradi velikih županov enotno urejeni, so ta način vodenja spisov nadaljevali; to prakso je obdržala tudi banska uprava. Na ta način na-

⁹ Inf. Arhiv Jugoslavije.

¹⁰ B. Krizman, Zapisnici središnjeg odbora »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu, Starine 48, Zgb. 1958, str. 331–386.

¹¹ Inf. Arhiv Hrvatske, 24. 11. 1969.

¹² Vodnik, str. 468.

¹³ Vodnik, str. 113.

¹⁴ Sp. pr., str. 70; Vodnik, str. 147, 544.

stalo močno razčlenjeno strukturo arhivov prikazuje v splošnih potezah naslednja razpredelnica:¹⁵

Narodna in deželna vlada, pokrajinska uprava, neposredno ministrstvom podrejeni oddelki (oz. odseki) v Ljubljani, veliki župan v Ljubljani, banska uprava dravske banovine

Nastale celote gradiva	Časovni razpon
Narodna vlada, deželna vlada za Slovenijo — zapisniki sej	1918—1921
Banski svet dravske banovine — zapisniki sej	1931—1941
Obči oddelek (1918—1923 predsedstvo narodne vlade, deželne vlade in pokrajinske uprave, 1924—1929 sekretariat velikega župana v Ljubljani)	1918—1941
Komisija za mirovno konferenco	1918—1920
Pisarna za zasedeno ozemlje	1918—1922
Komisija za preosnovo javne uprave	1918—1924
Upravni oddelek (1918—1924 oddelek za notranje zadeve)	1918—1941
Finančni oddelek	1929—1941
Oddelek za pravosodje (od 1921 ^{a)})	1918—1924
Oddelek za prehrano in obnovo dežele (od 1919 ^{a)})	1918—1921
Oddelek za trgovino, obrt in industrijo (1919—1925 ^{a)})	1918—1941
Kmetijski oddelek	1918—1941
Odsek za veterinarstvo	1918—1941
Odsek za gozdarstvo (1918—1922 gozdarsko-policijski odsek v sklopu oddelka za gozdarstvo, 1922—1924 gozdarsko-policijski odsek v sklopu Direkcije gozdov v Ljubljani; od 1919 ^{a)})	1918—1941
Agrarna reforma ^{b)} (1919—1920 Glavno poverjeništvo za agrarno reformo, 1920—1933 Agrarna direkcija v Ljubljani, 1933—1941 Komisija za likvidacijo agrarne reforme; 1919—1933 ^{a)})	1918—1941
Komisar (komisija) za agrarne operacije	1918—1941
Tehnični oddelek ^{b)} (1918—1921 oddelek za javna dela, 1921—1929 Gradbena direkcija v Ljubljani ^{a)})	1918—1941
Hidrotehnični odsek (1918—1919 odsek za vodne zgradbe v sklopu oddelka za javna dela, 1919—1923 Generalna inspekcija voda za Slovenijo ^{a)})	1918—1941
Inspekcija parnih kotlov ^{b)} (1918—1919 v sklopu oddelka za javna dela; 1919—1929 ^{a)})	1918—1941
Oddelek za promet (1919—1920 komisariat ^{a)})	1918—1920

¹⁵ Pri dosedanji stopnji obdelave gradiva še ni moč podati končne strukturne podobe gradiva teh organov in zato ta skica v ničemer ne prejudicira končnega razporeda gradiva.
a — oddelek oz. odsek je bil v navedenem času neposredno podrejen ministrstvu v Beogradu; b — delovno področje oddelka se je med leti 1924 in 1929 raztezalo tudi na mariborsko oblast.

Nastale celote gradiva	Časovni razpon
Odsek za socialno politiko	1918—1941
Odsek za narodno zdravje	1918—1941
Inšpekcija dela ^{b)} (1921—1929 ^{a)})	1918—1941
Izseljenski referat (1928—1929 Oblastni izseljenski urad v Ljubljani)	1928—1941
Oddelek za prosveto (1918—1924 tudi za vere)	1918—1941
Višji šolski svet	1918—1924

Praviloma so torej oddelki (poverjenišтва) leta 1918 nastavili lastne registrature. Izjema so bile maloštevilne organizacijske enote, ki so že pred letom 1918, ko so delovale za Kranjsko, vodile posebne registrature in so jih nadaljevale tudi potem, ko se jim je območje razširilo na vso Slovenijo (npr. gradbeni oddelek, agrarne operacije, obrtni inšpektorat). Splošno, centralno vodeno registraturo kranjske deželne vlade je prevzel in nadaljeval oddelek za notranje zadeve; po potrebi so iz nje tudi drugi oddelki priključili del mlajšega gradiva kot predpise.

Pri velikem županu v Mariboru so spise urejevali na enak način po oddelkih:¹⁶

Nastale celote gradiva	Časovni razpon
Sekretariat	1924—1929
Upravni oddelek	1924—1929
Oddelek za trgovino, obrt in industrijo	1925—1929
Kmetijski oddelek	1924—1929
Veterinarski oddelek	1924—1929
Oddelek za gozdarstvo	1924—1929
Hidrotehnični oddelek	1924—1929
Oddelek za prosveto	1924—1929

Zadeve socialne politike je v letu 1925 vodil oddelek velikega župana v Ljubljani ločeno za mariborsko oblast, v letu 1926 pa so jih prenesli na upravni oddelek velikega župana v Mariboru.¹⁷ Kaže, da so bili ob prenosu poslov na velikega župana v Mariboru temu odstopljeni tudi nekateri spisi zadnjih let dotedanjih organov za Slovenijo, nanašajočih se na območje mariborske oblasti.

Pri arhivih obravnavanih organov, ki so imeli sedež v Ljubljani, so obsežne vrzeli. Gradivo kmetijskega oddelka je med leti 1924 in 1938 v celoti uničeno, od veterinarskega odseka obstoji malenkost od leta 1933 dalje; z izjemo za prva povojna leta sta arhiva odsekov za socialno politiko in narodno zdravje v celoti uničena; arhiv oddelka za prosveto je med leti 1928 in 1936 povsem uničen, pa še do leta 1928 je gradiva zelo malo. Arhivi oddelkov, ki so obstajali le prva leta po nastanku Jugoslavije (pravosodje, prehrana, promet), doslej še niso bili ugotovljeni, enako tudi še ni nič znanega o arhivu višjega šolskega sveta od leta 1920 dalje.¹⁸

¹⁶ Kronika državne oblastne uprave v Mariboru, Mb. 1927.

¹⁷ Kronika državne oblastne uprave v Mariboru, Mb. 1927, str. 30.

¹⁸ Inf. Arhiv Slovenije, na podlagi urejevalnih del v zadnjem času.

Od velikega župana v Mariboru je bilo doslej ugotovljeno le gradivo sekretariata.¹⁹ Po ukinitvi oblasti leta 1929 je imelo arhiv mariborskega velikega župana v oskrbi sresko načelstvo Maribor-levi breg, kolikor niso bili deli tega arhiva zaradi potreb tekočega poslovanja prenešeni na sedež banske uprave v Ljubljani.²⁰ To, kar se je hranilo v Mariboru, pa je bilo ob okupaciji leta 1941 uničeno.

Zaupni spisi organov na stopnji Slovenije so ohranjeni v glavnem le do leta 1924, vsi mlajši spisi, vključno s spisi banove pisarne so bili ob razpadu stare Jugoslavije sežgani, da ne bi prišli v roke sovražnikov.²¹

Pretežna večina ohranjenega obravnavanega gradiva je v Arhivu Slovenije, kjer je dostopno za uporabo in vsaj v grobem urejeno. Podrobnejša ureditev je bila opravljena na fondih upravnega in finančnega oddelka, agrarne reforme ter komisije za preosnovo javne uprave.²² Fond komisije za mirovno konferenco ter večji del gradiva Pisarne za zasedeno ozemlje je pri Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, del arhiva inšpekcije dela pa v arhivu IZDG.²³ Zaradi potreb tekočega poslovanja je gradivo komisarja za agrarne operacije, hidrotehničnega oddelka ter inšpekcije parnih kotlov še pri Republiškem sekretariatu za finance, Zavodu za vodno gospodarstvo SR Slovenije oziroma Hidrometeorološkem zavodu SR Slovenije ter Republiškem inšpektoratu parnih kotlov.²⁴

Narodna vlada je ukinila prejšnjo deželno samoupravo in njene organe. Po Vidovdanski ustavi pa so bile oblasti tudi ozemlja samoupravnih organov, oblastnih skupščin. Volitve v oblastne skupščine so bile izvedene šele leta 1927, nato je za kratek čas, do razglasitve šestojanuarskega režima, nastala podobna oblika ozemeljske uprave, kot je bila nekdanj v deželah. Pri ljubljanskem oblastnem odboru predstavlja gradivo komisije za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave (1919—1920) ter komisije za upravo in likvidacijo kranjske deželne imovine (1918—1927) rahlo povezavo s fondom kranjskega deželnega odbora (vse v Arhivu Slovenije). Od obeh oblastnih skupščin je gradivo, kolikor se ga je ohranilo, v Arhivu Slovenije, ni pa bilo še podrobneje pregledano. Ohranjeni so npr. sejni zapisniki ljubljanske oblastne skupščine.²⁵

POSEBNI DRŽAVNI ORGANI V SLOVENIJI

Vzporedno z doslej obravnavanimi oblastmi so obstajali med leti 1918 in 1941 še nekateri državni organi, ki so bili ves čas neposredno podrejeni ministrstvom v Beogradu. Njihovo področje dela se je raztezalo na vso Slovenijo, imeli so pa lastne organe tudi na nižjih stopnjah.

Na področju finančne uprave je delovala Dravska finančna direkcija (1918—1919 poverjenišтво za finance v sklopu narodne vlade, 1919—1929 Delegacija ministrstva financ v Ljubljani). Njeno, v Arhivu Slovenije zbrano gradivo (za sedaj večinoma še zloženo na kupu in zato nedostopno za uporabo), je v različni meri ohranjeno. Tako so npr. spisi o katastrskih zadevah po večini uničeni²⁶ (katastrski elaborati iz obravnavanega časa so v mapnem arhivu Geo-

¹⁹ Inf. Arhiv Slovenije, na podlagi urejevalnih del v zadnjem času.

²⁰ Krajevni leksikon dravske banovine, Lj. 1937, str. 6.

²¹ Inf. Arhiv Slovenije.

²² Sp. pr., str. 71—76; Vodnik, str. 45—46 ter na podlagi urejevalnih del v zadnjem času.

²³ Vodnik, str. 543, 358.

²⁴ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

²⁵ Inf. Arhiv Slovenije, na podlagi urejevalnih del v zadnjem času.

²⁶ Vodnik, str. 302.

detške uprave SR Slovenije). V slovenskih arhivih imamo shranjena dva fonda davčnih uprav,²⁷ ni pa niti enega arhiva finančne kontrole ali carinarnice iz obravnavanih let, kar bo treba — kolikor je to še mogoče — čim prej nadomestiti.

Kot rudniška oblastva so delovali Rudarsko glavarstvo v Ljubljani (1918—1941) ter okrožna rudarska urada v Ljubljani in Celju (do 1929), ki sta nadaljevala delo prejšnjih tamkajšnjih rudarskih revirskih uradov. Od gradiva teh organov so v Arhivu Slovenije zbrane nekatere knjige in nekaj malega spisov.²⁸ Morda se bodo našli posamični spisi še med gradivom nekaterih sedanjih republiških upravnih organov. Zelo malo ohranjenega gradiva je posledica številnih reorganizacij, ob katerih so spise delili, prenašali in tudi uničevali. Najprej so po okupaciji leta 1941 odstopili spise, nanašajoče se na ozemlja, ki so jih zasedli Nemci, tedaj ustanovljenemu Rudarskemu uradu v Celju in enakemu uradu v Celovcu. Razdelitev pristojnosti za rudniške zadeve na več republiških organov po letu 1945 je imela za posledico ponovno cepitev gradiva:

Precej dobro sta ohranjena arhiva Direkcije gozdov v Ljubljani (1918—1922 odsek za oskrbovanje državnih in verskozakladnih gozdov oddelka za gozdarstvo) ter Začasne državne uprave razlaščenih veleposestniških gozdov v Ljubljani (1934—1941); oba sta shranjena v Arhivu Slovenije.²⁹ Ni pa v slovenskih arhivih nobenega fonda takratnih gozdnih uprav.

Med leti 1924 in 1927 je deloval v Ljubljani Inspektorat ministrstva za ljudsko zdravje, ki je upravljal tudi javne bolnišnice; kam je prešlo to gradivo, doslej še ni bilo moč ugotoviti.

Državni statistični urad v Zagrebu je deloval tudi za območje Slovenije. Ni znano, kje je njegov arhiv.³⁰

OKRAJI

Zelo velikega pomena za regionalno zgodovino, deloma pa tudi za vprašanja širšega pomena, so arhivi sreskih načelstev, ki so jih sprva imenovali še kot pred letom 1918 okrajna glavarstva. Leta 1918 smo imeli na območju Slovenije (v mejah, ki so se izoblikovale v okviru predvojne Jugoslavije) 17 okrajev:

Brežice	Ljutomer
Celje	Logatec (1918—1921 politična ekspozitura v Cerknici)
Črnomelj	
Kamnik	Maribor
Kočevje	Novo mesto
Kranj	Ptuj
Krško	Radovljica
Litija	Slovenj Gradec
Ljubljana-okolica	Slovenske Konjice

V Murski Soboti je spočetka deloval civilni komisar za Prekmurje, leta 1921 pa so ustanovili okraj Murska Sobota z ekspozituro v Doljni Lendavi, ki je po-

²⁷ 60 let, str. 162; Vodnik, str. 302.

²⁸ Sp. pr., str. 77—78; Vodnik, str. 47—48.

²⁹ Sp. pr., str. 78—79.

³⁰ Inf. Arhiv Hrvatske 28. 1. 1970.

stala leta 1924 samostojen okraj. Za jugoslovanski del Koroške je nastala leta 1920 ekspozitura v Guštanju, ki so jo kasneje spremenili v okrajno glavarstvo Prevalje, tega pa čez čas prenesli v Dravograd. Leta 1924 so nastali novi okraj Gornji grad, Laško in Šmarje pri Jelšah, mariborski okraj pa so razdelili na dva: Maribor-levi breg in Maribor-desni breg. V letu 1927 je dobila Škofja Loka ekspozituro, ki so jo leta 1936 spremenili v sresko načelstvo. Končno je leta 1931 nastal še okraj Metlika, ki pa je bil ukinjen že leta 1936.

Ohranili so se naslednji arhivi okrajnih glavarstev oziroma sreskih načelstev: Brežice (shranjeno v Brežicah),³¹ Dravograd (v Pokrajinskem arhivu v Mariboru),³² Kamnik (delno ohranjeno za leta 1932—1941, v Arhivu Slovenije),³³ Kočevje (malenkost v kočevskem muzeju, kjer je bil večji del fonda uničen),³⁴ Kranj (delno ohranjeno, kar je bilo moč rešiti ob okupaciji leta 1941, v Arhivu Slovenije),³⁵ Litija (le nekaj knjig, v Arhivu Slovenije),³⁶ Ljubljana-okolica (v Arhivu Slovenije),³⁷ Logatec (v Arhivu Slovenije),³⁸ Murska Sobota (v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, potem ko je v letu 1967 gradivo izročila Študijska knjižnica v Murski Soboti),³⁹ Novo mesto (v Dolenjskem muzeju)⁴⁰ in Radovljica (v Arhivu Slovenije).⁴¹ Okrajno gradivo, ki je v Arhivu Slovenije, je v velikem delu še zloženo na kupih, deloma pa je že toliko urejeno, da ga je moč vsaj za silo uporabljati. Skupno obstoji torej od 26 okrajev vsaj nekaj gradiva za 11 okrajev.

Po letu 1918 so poslovale v Sloveniji še nadalje tiste okrajne samouprave, ki so bile tu uvedene v prejšnjih časih: na bivšem Štajerskem okrajni zastopi, na bivšem Kranjskem okrajne blagajne (oboje do 1929), povsod pa šolski sveti (do 1927) in cestni odbori. Pričakovati je, da se bo pri urejanju okrajnih fondov izluščilo tudi kaj gradiva teh samouprav; doslej je bil ugotovljen le fond cestnega odbora v Škofji Loki.⁴²

Za Prekmurje v letih 1918—1919 je treba upoštevati tudi arhive takratnih oblastev s sedežem v Szombathelyu in Zalaegerszegu, katerih območje se je raztezalo tudi na ta del Slovenije; njihovo gradivo je danes v tamkajšnjih državnih arhivih.⁴³

OBČINE

Pri nobenih drugih proveniencah nimamo tolikšnih količinskih razlik pri gradivu kot ravno pri arhivih občin. Ena skrajnost so velike občinske registra-

³¹ Vodnik, str. 251.

³² Vodnik, str. 123.

³³ Sp. pr., str. 97.

³⁴ Vodnik, str. 267, 494.

³⁵ Sp. pr., str. 97.

³⁶ Sp. pr., str. 97—98.

³⁷ Sp. pr., str. 98.

³⁸ Sp. pr., str. 98.

³⁹ Vodnik, str. 292; Inf. PA Maribor.

⁴⁰ Vodnik, str. 302, 424.

⁴¹ Sp. pr., str. 98.

⁴² Vodnik, str. 325.

⁴³ Inf. PA Maribor.

⁴⁴ Celje: Vodnik, str. 73—74; Ljubljana: 60 let, Vodnik, str. 103; Maribor: Vodnik, str. 128; Ptuj: Vodnik, str. 220—221.

⁴⁵ Prim. Kočevje: Vodnik, str. 268, 494; Metlika: Vodnik, str. 287; Novo mesto: Vodnik, str. 303; Ormož: Vodnik, str. 220; Škofja Loka: Vodnik, str. 326, 534; Višnja gora: Sp. pr., str. 101.

⁴⁶ Prim. Gornja Radgona: Vodnik, str. 126; Guštanj: Vodnik, str. 321; Lemberg: Vodnik, str. 127; Marenberg: Vodnik, str. 127; Ribnica: Vodnik, str. 425; Središče: Vodnik, str. 221; Vuzenica: Vodnik, str. 131.

⁴⁷ Prim. F. Stuki, Uprava in arhiv občine Zminec, Loški razgledi XV/1968, str. 89—93; isti, Uprava in arhiv občine Sora, Loški razgledi XVI/1969, str. 271—274. Uporabljeni so bili tudi podatki ankete o arhivih občin, izvedene leta 1958 — v Arhivu Slovenije.

⁴⁸ Inf. zgodovinski arhiv CK ZKS.

ture, druga pa majhni občinski arhivčki, ki so zajemali nekaj polic v omari. Zato smo arhive občin razdelili v štiri kategorije: arhivi mestnih občin (Celje, Ljubljana, Maribor in Ptuj), ki so opravljale tudi posle okrajnega glavarstva oziroma sreskega načelstva, arhive občin s sedežem v krajih, ki so nosili naziv mesto (po stanju leta 1939 jih je bilo 23), arhive občin s sedežem v krajih, ki so nosili naziv trg (po stanju leta 1939 jih je bilo 53) ter arhive preostalih občin (pred komasacijami v letih 1933—1937 1016, po komasacijah pa 323).

Arhivi občin prve kategorije so razmeroma dobro ohranjeni; deloma je bil prizadet celjski arhiv ob znani povodnji leta 1954. Danes hranijo te fonde arhivski zavodi, ki imajo svoj sedež v navedenih mestih.⁴⁴ Od občin druge kategorije jih ima 8 ohranjeno nekaj več gradiva, za 5 pa obstoje le manjši drobci;⁴⁵ od tretje kategorije je vsaj nekaj ohranjeno za 12 občin,⁴⁶ od četrte kategorije pa za okoli 60 občin, pri čemer je število fondov, ki vsebujejo tudi sejne zapisnike, silno majhno, velik del pa so to le drobiži.⁴⁷ Pričakovati je, da se bo število arhivov poslednje kategorije ob nadaljnjih urejanjih še nekoliko povečalo. Velik del gradiva občin druge do četrte kategorije so že prevzeli arhivski zavodi, kar pa ga je še pri občinskih skupščinah, pa opravljajo arhivi nad njim neposredni nadzor.

Za nekatere občine so bila posebej organizirana policijska oblastva kot Uprava policije v Ljubljani, predstojništva mestne policije v Celju, Kranju in Mariboru ter Policijski komisariat na Jesenicah. Kaj je morebiti poleg fragmentov gradiva Uprave policije v Ljubljani ter Predstojništva mestne policije v Mariboru, ki so v zgodovinskem arhivu CK ZKS, še ohranjeno, za sedaj ni znano.⁴⁸

VOJAŠKE PROVENIENCE, OROŽNIŠTVO

V arhivu Vojno zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu so fondi ministrstva za vojsko in mornarico, glavnega generalštaba, IV. armije in njene oblasti, savske in dravske divizije in njunih oblasti, in sicer po večini sorazmerno dobro ohranjeni.⁴⁹

V Arhivu Jugoslavije so shranjeni manjši deli gradiva orožniških enot, med gradimi tudi iz Slovenije; za sedaj je gradivo še neurejeno.⁵⁰

ZUNANJE ZADEVE

Svoje posebnosti imajo tudi arhivi s področja zunanjih zadev. Kar se je ohranilo gradiva jugoslovanskega izvora, je v diplomatskem arhivu Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu. Fond ministrstva za zunanje zadeve so po okupaciji leta 1941 Nemci prepeljali v Berlin in na Dunaj, od koder je bil po končani vojni restituiran; politično gradivo pa so že pred okupacijo leta 1941 sežgali.⁵¹ V tem sklopu je tudi gradivo delegacije kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu,⁵² medtem ko je gradivo mednarodne plebiscitne komisije, sekcije SHS, deloma v Arhivu Jugoslavije (v zbirki Koroški plebiscit),⁵³ deloma

⁴⁹ Inf. Vojno zgodovinski inštitut JLA 22. 11. 1969 in 14. 1. 1970; prim. tudi Pregled arhive Vojnoistoriskog inštituta u Beogradu, Arhivist V/1955, zv. 2, dodatek.

⁵⁰ Inf. Arhiv Jugoslavije.

⁵¹ Inf. diplomatski arhiv Državnega sekretariata za zunanje zadeve.

⁵² M. Zigmund, Istorijat arhivskog fonda »Delegacija Kraljevine SHS na Konferenciji mira 1919—1920«, njegovo sredjivanje i rekonstrukcija, Arhivist XVIII/1968, zv. 1—2, str. 118—129. B. Krizman — B. Hrabak, Zapisnici sa sedinica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920, Inštitut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Bgd. 1960, 427 str.

⁵³ V. Boričić, o. d.

pa v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.⁵⁴ V diplomatskem arhivu v Beogradu je tudi gradivo jugoslovanskih konzularnih in diplomatskih predstavništev, med drugim tudi npr. na Reki, v Trstu, Celovcu, Gradcu itd., vendar ni ohranjeno politično gradivo.⁵⁵

Pomembni so nadalje tudi arhivi ministrstev za zunanje zadeve drugih držav, zlasti velesil. Pri uporabi tega gradiva so v veljavi posebne zaporne dobe, npr. pri ministrstvu za zunanje zadeve ZDA je gradivo dostopno do vstopa države v drugo svetovno vojno.⁵⁶ V poštev prihajajo nadalje arhivi tujih konzulatov, ki so imeli svoj sedež na območju Slovenije. V Ljubljani so delovali avstrijski (do 1938), ki ga je nasledil nemški in ki je imel svojo poslovalnico tudi v Mariboru, belgijski (častni), češkoslovaški (do 1939), danski (častni), francoski, italijanski, portugalski (častni) ter romunski konzulat. Arhiv nemškega konzulata hrani Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes v Bonnu.⁵⁷

ORGANI ZA OBMOČJA S SLOVENSKIM PREBIVALSTVOM V ITALIJI

Arhive, ki so nastali pri teh organih, bomo obravnavali na kratko približno po istem vrstnem redu, kot smo to napravili za organe v Jugoslaviji. Arhiv italijanskega parlamenta se hrani pri tem predstavniškem organu v Rimu.⁵⁸ S tem v zvezi naj omenimo tudi zapuščine slovenskih poslancev v rimskem parlamentu dr. Karla Podgornika, Virgilija Ščeka ter dr. Josipa Vilfana, pri čemer kaže, da je ohranjeno le pri zadnjem tudi nekaj gradiva o delovanju v parlamentu.⁵⁹ Od arhivov centralnih državnih organov so najpomembnejši fondi ministrskega predsedstva ter ministrstev; za čas od novembra 1918 do julija 1919, ko je bila Julijska Krajina pod vojaško upravo, je treba upoštevati fond vrhovnega poveljstva, za leta 1919 do 1922 pa gradivo posebnega Osrednjega urada za nove pokrajine, ki je deloval pri ministrskem predsedstvu. Arhivi teh organov (z izjemo vrhovnega poveljstva) so danes v Centralnem državnem arhivu Italije v Rimu.⁶⁰

Na naslednji nižji stopnji so obstajali organi za pokrajine. Za Julijsko Krajino je za časa vojaške uprave deloval vojaški guverner v Trstu, ki ga je v letih 1919 do 1922 nasledil generalni civilni komisar v Trstu, nato pa je bila ustanovljena prefektura v Trstu. V letih 1921 do 1923 imamo še na vmesni stopnji bivših dežel vicekomisariata oziroma viceprefekta v Gorici in Poreču. Od leta 1923, ko so Julijsko krajino razdelili na več upravnih območij pokrajinskega značaja, so se na ozemlje s slovenskim prebivalstvom raztezala območja prefektur v Trstu, Vidmu (Furlanijska prefektura), Pulju (Istrska prefektura), Reki (Kvarnerska prefektura, ustanovljena 1924) in Gorici (ustanovljena 1927). Arhiv tržaške prefekture in predhodnih organov s sedežem v Trstu je po vsej verjetnosti po večini v Državnem arhivu v Trstu,⁶¹ arhiv puljske prefekture hrani Historijski arhiv v Pazinu,⁶² reške prefekture pa Historijski arhiv na Reki.⁶³

⁵⁴ Vodnik, str. 543.

⁵⁵ Inf. diplomatski arhiv Državnega sekretariata za zunanje zadeve.

⁵⁶ Inf. dr. D. Biber.

⁵⁷ Vodnik, str. 569.

⁵⁸ Inf. M. Kacin-Wohinz.

⁵⁹ Vodnik, str. 113, 298, 496, 545.

⁶⁰ Inf. M. Kacin-Wohinz.

⁶¹ Inf. M. Kacin-Wohinz.

⁶² Inf. Historijski arhiv Rijeka, kjer je bilo nekoč to gradivo. Prim. Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, zv. I/1953, str. 364 (isto v Arhivistu IV/1954, zv. 1, dodatek).

⁶³ Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci..., str. 365.

O fondih goriške in videmske prefekture ni na voljo podatkov. Prav tako še niso bili objavljeni podatki o arhivih kvestur, ki so bili na sedežih prefektur.

Leta 1921 so obnovili deželna odbora v Gorici (za Goriško-Gradiščansko) in v Poreču (za Istro); tako se je ustvarila za eno leto na stopnji bivših dežel nekaka dvotirnost, podobna tisti pred letom 1918. Že leta 1923 pa so ustanovili na sedežih prefektur pokrajinske uprave z imenovanimi člani in zelo omejenimi pravicami. Arhiv istrskega deželnega odbora ter kvarnerske pokrajinske uprave je v Historijskem arhivu na Reki,⁶⁴ arhiv Goriško-Gradiščanskega deželnega odbora in goriške pokrajinske uprave pa je danes bržkone še pri tej upravi v Gorici.

Okrajna glavarstva so leta 1918 kot civilni komisariati za politične okraje in od leta 1922 kot podprefekture za okrožja nadaljevali z delom (na novo je nastal leta 1918 le politični okraj Idrija), dokler jih niso do leta 1927 postopoma odpravili. Današnje stanje arhivov teh oblastev je naslednje: za Sežano (od leta 1923 ekspoziura tržaškega okrožja v Sežani) je v Arhivu Slovenije,⁶⁵ za Postojno je uničen,⁶⁶ za Idrijo (kljub nekajmesečni ukinitvi leta 1923 je podprefektura delovala nepretrgoma do leta 1927) in Tolmin (okraj so leta 1923 ukinili in kljub ponovni ustanovitvi podprefekture leta 1926 ni pričela več z delom) ni na voljo podatkov; arhiv civilnega komisariata za mesto in teritorij Trst (do 1918 svet namestništva, ki je bil na stopnji dežele) je v Državnem arhivu v Trstu,⁶⁷ tam je pričakovati tudi arhive okrajev oziroma okrožij Gorica, Koper in Tržič (od 1923 ekspoziura tržaškega okrožja v Tržiču).⁶⁸

Leta 1918 so nadaljevale z delom tudi občine, pri katerih pa so med leti 1925 in 1928 izvedli obsežne komasacije; kasneje so sledili še manjši popravki v upravnih razdelitvi občin. Arhiv tržaške mestne občine je v glavnem arhivu te občine.⁶⁹ Iz objavljenih pregledov povzemamo, da so od 61 občin, ki so obstajale na današnjem jugoslovanskem delu Slovenskega Primorja po letu 1928, več ali manj ohranjeni deli arhivov za 17 občin,⁷⁰ medtem ko so od številnih občin, ki so bile med leti 1925 in 1928 ukinjene, ohranjeni deli arhivov le za okoli 30 občin.⁷¹ V objavljenih pregledih gradiva slovenskih arhivov so tudi podatki o tem, v katerih arhivih je danes to gradivo. Fond občine Piran iz medvojnih let je še pri tamkajšnji občinski skupščini ter ni dostopen, ker je zložen na kupu.⁷²

V okviru občin je delovala od leta 1924 tudi državna matična služba; pri njej nastalo gradivo je danes na matičnih uradih, dvojniki matičnih knjig pa se hranijo (tudi za večino danes jugoslovanskega dela Slovenskega Primorja) pri tribunalih v Gorici in Trstu.⁷³

Naj na tem mestu opozorim tudi na arhiv Manjšinskega inštituta v Ljubljani (1924—1941), ki pa je bil leta 1941, da ne bi prišel v roke okupatorjev,

⁶⁴ Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci . . . , str. 363.

⁶⁵ Vodnik, str. 51—52. Do leta 1961 je bilo to gradivo v Državnem arhivu v Trstu; prim. F. Perroni, *Inventario generale delle carte conservate nel R. Archivio di Stato di Trieste e nella Sezione d'Archivio di Stato di Fiume, Trieste 1933*, str. 44.

⁶⁶ Tudi ga ne omenja F. Perroni v o. d.

⁶⁷ F. Perroni, o. d., str. 43.

⁶⁸ Za čas pred letom 1918 prim. F. Perroni, o. d., str. 43—45.

⁶⁹ Inf. M. Kacin-Wohinz.

⁷⁰ Ajdovščina: Vodnik, str. 294; Anhovo: Vodnik, str. 296; Bovec: Vodnik, str. 294; Dekani: Vodnik, str. 86; Idrija: Vodnik, str. 258; Ilirska Bistrica: Vodnik, str. 86; Izola: Vodnik, str. 86; Kanal: Vodnik, str. 295; Kobarid: Vodnik, str. 295; Koper: Vodnik, str. 87; Piran: inf. MA Piran; Podgrad: Vodnik, str. 88; Senožeče: Vodnik, str. 88; Sežana: Sp. pr., str. 104; Soča: Vodnik, str. 296; Sv. Lucija: Vodnik, str. 296; Tolmin: Vodnik, str. 297.

⁷¹ Vodnik, str. 88, 294—297; Sp. pr., str. 103—104; inf. arhiv Idrija; za starejše stanje prim. M. Golia, *Arhivske zbirke v tolminskem okraju*, *Arhivist* I/1951, zv. 3, str. 72—93.

⁷² Inf. MA Piran.

⁷³ Inf. AS, popis matičnih knjig.

skoraj povsem uničen (poleg podatkov za Primorsko so v njem tudi podatki za Koroško).⁷⁴

V zvezi z arhivi v Italiji naj omenimo še vprašanje dostopnosti v teh arhivih (državnih arhivih). V načelu je predpisana zaporna doba 50 let od nastanka gradiva, vendar pa dopuščajo vedno bolj vpogled za znanstvene namene tudi v mlajše gradivo in sicer na podlagi posebnega pristanka za vsako posamezno študijsko temo.⁷⁵

ORGANI ZA DELE KOROŠKE S SLOVENSKIM PREBIVALSTVOM

O arhivih avstrijskih zakonodajnih, izvršilnih in upravnih organov, ki zadevajo dele Koroške s slovenskim prebivalstvom, ni znano posebno veliko. V arhivu dunajskega parlamenta je shranjeno tudi gradivo medvojnega državnega sveta (Nationalrat),⁷⁶ pri predsedstvu avstrijske republike pa tudi spisi iz časa pred letom 1938 (Neues politisches Archiv).⁷⁷ Po objavljenem pregledu, ki vsebuje stanje leta 1964, je bilo v Avstrijskem državnem arhivu, v oddelku splošni upravni arhiv, gradivo državne pisarne (urada zveznega kanclerja) 1918 do 1939 (1938—1939 Reichsstatthalter in Österreich) ter gradivo državnih uradov (zveznih ministrstev) za trgovino 1918—1939, za pravosodje 1918—1938, za poljedelstvo 1918—1939, za socialno upravo 1918—1939, za ljudsko prehrano 1918—1922 ter za pouk 1918—1939, v oddelku finančni arhiv in arhiv dvorne komore gradivo državnega urada za finance 1918 do ok. 1938, v oddelku vojni arhiv pa gradivo državnega urada za vojsko oziroma deželno obrambo.⁷⁸ Ostalina Reichsstatthalterja Seys-Inquarta je v nemškem Zveznem arhivu v Koblenzu.⁷⁹ Po letu 1939 pa prihajajo v poštev fondi nemških centralnih organov.

V Koroškem deželnem arhivu je po objavljenih podatkih vsaj del gradiva deželne vlade v samostojnem delovnem področju (pred letom 1918 je bil to deželni odbor) ter deželne vlade (1918—1939) in menda vsaj deloma tudi gradivo Reichsgaua (od 1939 dalje).⁸⁰ V tem arhivu je shranjeno tudi gradivo avstrijske sekcije medzavezniške plebiscitne komisije.⁸¹ Kar zadeva arhive okrajnih glavarstev oziroma po letu 1939 Landratov, je nekaj gradiva teh provenienc že v celovškem deželnem arhivu; iz objavljenih seznamov pa ni razvidno, za katera okrajna glavarstva gre.⁸² Predvojne občinske arhive je treba iskati pri sedanjih občinah.

V zvezi s preučevanji koroškega plebiscita in njegovo pomembnostjo so nastale nekatere arhivske zbirke o tem plebiscitu; imamo jih na primer v Arhivu Slovenije,⁸³ v Pokrajinskem arhivu v Mariboru,⁸⁴ v Arhivu Jugoslavije⁸⁵ ter v Deželnem arhivu v Celovcu.⁸⁶

⁷⁴ Vodnik, str. 544; inf. M. Kacin-Wohinz.

⁷⁵ La legge sugli archivi, Ministero dell'Interno, Direzione Generale degli archivi di Stato, Roma 1963, str. 26.

⁷⁶ R. Neck, Parlaments- und Parteiarchive, referat na zborovanju avstrijskih arhivarjev v Gradcu 1969. leta (v tisku izide v Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. 22, Wien 1969).

⁷⁷ Inf. dr. T. Zorn.

⁷⁸ Handbuch der österreichischen Wissenschaft, Wien 1965, str. 159—171.

⁷⁹ Inf. dr. D. Biber.

⁸⁰ Handbuch der österreichischen Wissenschaft, Wien 1965, str. 189.

⁸¹ P. Blaznik, Arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije, Arhivist I/1951, zv. 1, str. 24.

⁸² Handbuch der österreichischen Wissenschaft, Wien 1965, str. 189.

⁸³ Vodnik, str. 42.

⁸⁴ Vodnik, str. 122.

⁸⁵ V. Borčić, o. d.

⁸⁶ P. Blaznik, o. d., str. 24—25.

Glede dostopnosti gradiva v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju ugotavljamo v zadnjem času določen napredek, potem ko je bil v letu 1966 splošni zaporni datum prestavljen na 1. 1. 1926. Predvidena je tudi izjemna možnost za znanstveno uporabo arhivskega gradiva, ki je nastalo pred 1. 5. 1945 na podlagi posebnega dovoljenja, sicer za sedaj le za avstrijske državljane.⁸⁷ Pri Koroškem deželnem arhivu pa velja še vedno pomična zaporna doba 50 let.⁸⁸

ORGANI, PRI KATERIH NAJDEMO V GRADIVU PODATKE O SLOVENSКИH IZSELJENCIH

Slovenski izseljenci so se naseljevali v številnih državah pa tudi zelo raztreseno; zato je razumljivo gornjih organov zelo veliko in tudi zelo različnih. Da bi ustvarili pregled vsaj nad najpomembnejšimi, bo treba še veliko naporov, ker je to delo povezano z ugotavljanjem slovenskih naseljencev sploh. Od vrst gradiva, v katerem je v bolj kompaktni obliki pričakovati podatke o slovenskih naseljencih, naj omenimo predvsem gradivo prijavne in matične službe (v ZDA t. im. Immigration and naturalization service) ter štetja prebivalstva. Boljšo sliko o arhivskih virih za slovenske izseljence morejo dati nadaljnja preučevanja zgodovine izseljenstva, ki si ga je zastavila Slovenska izseljenska matica, in ki jo gojijo-tudi nekateri posamezniki v tujini.⁸⁹

Ponovno naj omenimo področje zunanjih zadev, kjer imajo arhivi jugoslovanskih diplomatskih predstavništev v Nemčiji, Belgiji, Franciji, Egiptu, Kanadi, ZDA in Južni Ameriki (predvsem v Čilu) ter izseljenskih odposlanstev, ki so jih ustanovili pri nekaterih predstavništvih v tujini, poseben pomen. Kar se je teh arhivov ohranilo, so v diplomatskem arhivu Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu; tu je na primer tudi arhiv izseljenskega odposlanstva v Parizu.⁹⁰ V državi je v zadevah izseljevanja obstajal Izseljeniški komisariat v Zagrebu (sprva z nazivom Generalni izseljeniški komisariat), ustanovljen leta 1922, in ki je deloval tudi za ozemlje Slovenije. Njegov arhiv se hrani pri Zavodu za migracijo i narodnosti v Zagrebu.⁹¹ V zvezi z izseljenci naj omenimo še Družbo sv. Rafaela, ustanovljeno z namenom, da skrbi za varstvo izseljencev; njeno gradivo je (kolikor se je ohranilo) v nadškofijskem arhivu v Ljubljani.⁹²

KOMUNISTIČNA PARTIJA, POLITIČNE STRANKE

Doslej smo pregledali veliko skupino arhivov zakonodajnih, upravnih in drugih državnih organov in v katerih je moč najti podatke za vsa področja dejavnosti. Sledi skupina arhivov političnih formacij, ki se prav tako odlikujejo s širino vsebovane materije.

Leta 1919 ustanovljena KPJ je postala vse bolj odločujoč faktor v družbenem življenju Jugoslavije. Od centralnih organov KPJ provenienčnih celotnega gradiva ni ohranjenih.⁹³ Obstoji pa nekaj gradiva Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo 1934-1937 ter partijske organizacije in slovenskih robijašev iz

⁸⁷ Bundeskanzleramt Zl. 51.297 — Pr. 16/66 z dne 11. 10. 1966.

⁸⁸ Inf. Koroškega deželnega arhiva v Celovcu.

⁸⁹ Za preučevanje izseljenstva so ustanovili pri SAZU poseben študijski center.

⁹⁰ Inf. diplomatski arhiv Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu.

⁹¹ Inf. Arhiv Hrvatske, 24. 11. 1969.

⁹² Vodnik, str. 561.

⁹³ Inf. Arhiv za delavsko gibanje, Beograd, 20. 11. 1969.

kazenskega zavoda v Sremski Mitrovici; danes je to gradivo shranjeno v zgodovinskem arhivu CK ZKS.⁹⁴ Zaradi delovanja v ilegali tudi ni moč pričakovati, da bi se ohranilo kaj več. Zato so pomembne tudi sicer maloštevilne ostaline posameznih komunistov, tudi takih, ki so delovali v lokalnih partijskih organizacijah (zbira jih zgodovinski arhiv CK ZKS).⁹⁵ Izreden pomen ima arhiv Kominterne, iz katerega so na voljo fotokopije dokumentov iz let 1920 do 1939 v Arhivu za delavsko gibanje v Beogradu in, kolikor se nanašajo na Slovenijo, tudi v zgodovinskem arhivu CK ZKS.⁹⁶

Od delavskih strank se je ohranilo nekaj gradiva centrale Socialistične stranke Jugoslavije do leta 1923 in sicer v ostalini Vitomira Koraća (danes v Arhivu za delavsko gibanje v Beogradu).⁹⁷ Za Slovenijo razpolagamo v zgodovinskem arhivu CK ZKS v okviru zapuščine Zvonimira Bernota z nekaj gradiva centrale Jugoslovanske socialno demokratske stranke in uredništva Naprej, predvsem za leti 1919 in 1920; za pokrajinsko načelstvo Socialistične stranke Jugoslavije (od 1921 dalje) ter za vodstva frakcij pa ni na voljo provenienčnih celot gradiva. Zato so pomembne tudi ostaline posameznikov, ki so delovali v različnih organih teh strank in ki jih tudi načrtno zbira zgodovinski arhiv CK ZKS.⁹⁸

Za sedaj kaže, da od gradiva vodstev slovenskih meščanskih strank ni ohranjeno ničesar. Vpogled v delovanje teh strank (deloma bolj v krajevnih okvirih) dajejo nekatere ohranjene ostaline politikov (npr. Bogumil Vošnjak v Arhivu Slovenije⁹⁹ — za SKS, JRKD in JNS, Anton Korošec, Vekoslav Kukec in Miroslav Ploj v Pokrajinskem arhivu v Mariboru,¹⁰⁰ Bogumil Remec in Albin Šmajd v Arhivu Slovenije¹⁰¹ — za SLS in JRZ). Kazalo bi pa poskusiti, da se z načrtnim ugotavljanjem ostalin politikov, pridobi še kaj ohranjenega gradiva za arhive. Nekaj gradiva uprave Slovenca, Domoljuba, Slovenskega doma in Bogoljuba je v Mestnem arhivu Ljubljane, nekaj pa v arhivu IZDG^{101a}, o gradivu konzorcija časopisa Jutro pa ni na voljo podatkov.

Kar zadeva Slovence v Italiji, je gradivo italijanske KP zbrano v Gramscijevem inštitutu v Rimu.¹⁰² Zapuščina Ivana Regenta je v arhivu IZDG v Ljubljani.¹⁰³ Od arhiva Političnega društva Edinost (razpuščenega leta 1928) so ohranjeni le spisi uredništva Edinosti (v fondu Josipa Vilfana).¹⁰⁴ Po vsej verjetnosti se tudi niso ohranili spisi Političnega društva Edinost za Goriško ter Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri, ki sta se osnovali leta 1922, ter Narodnega sveta, ki je tedaj nastal kot vrhovni organ vseh slovenskih strank v Slovenskem Primorju. Arhivi centralnih organov fašistične stranke so v Centralnem državnem arhivu Italije v Rimu;¹⁰⁵ na območju, ki je pripadlo Jugoslaviji, se doslej še ni ugotovilo gradivo, ki bi nastalo pri lokalnih organih te stranke.

⁹⁴ Inf. zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁹⁵ Inf. zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁹⁶ Inf. Arhiv za delavsko gibanje, Beograd ter zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁹⁷ Inf. Arhiv za delavsko gibanje, Beograd, 20. 11. 1969.

⁹⁸ Inf. zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁹⁹ Sp. pr., str. 165; Vodnik, str. 64.

¹⁰⁰ Vodnik, str. 192, 194, 199.

¹⁰¹ Sp. pr., str. 162; Vodnik, str. 64 inf. Arhiv Slovenije.

^{101a} 60 let, str. 150; Vodnik, str. 66.

¹⁰² Inf. M. Kacin—Wohinz.

¹⁰³ Objave, št. 2, str. 38.

¹⁰⁴ Vodnik, str. 113, 545.

¹⁰⁵ Inf. M. Kacin—Wohinz.

Ni znano, kakšna je usoda arhiva Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, ki je delovalo nekaj časa od leta 1920 dalje.

ORGANI S PODROČJA SODSTVA

Leta 1919 je prešla pristojnost za zadeve, ki so prihajale v tretjo instanco, na Stol sedmorice — oddelek B v Zagrebu. Gradivo tega sodišča je danes po večini v Historijskem arhivu v Zagrebu, manjši del pa tudi v Arhivu Hrvatske v Zagrebu.¹⁰⁶ V Ljubljani je ustanovila Narodna vlada leta 1918 višje deželno sodišče (leta 1932 se je preimenovalo v apelacijsko sodišče); pristojno je bilo za območje tedanje Slovenije, obeh oblasti oziroma dravske banovine. Njegovo gradivo je za sedaj še v arhivu vrhovnega sodišča v Ljubljani.¹⁰⁷

Okrožna sodišča v Celju, Ljubljani (do 1932 še s starim nazivom deželno sodišče), v Mariboru in Novem mestu so po letu 1918 nadaljevala z delom; novo okrožno sodišče je bilo ustanovljeno v Murski Soboti leta 1938. Gradivo ljubljanskega okrožnega sodišča je deloma prevzel Arhiv Slovenije,¹⁰⁸ del gradiva mariborskega okrožnega sodišča pa tamkajšnji Pokrajinski arhiv in Muzej narodne osvoboditve;¹⁰⁹ od novomeškega okrožnega sodišča je le manjši del gradiva v Dolenjskem muzeju,¹¹⁰ ostalo pa je bilo oddano v industrijsko predelavo, celjsko okrožno sodišče pa še ni izročalo gradiva iz obravnavane dobe. Pri prevzemanju gradiva sodišč v arhive nastaja navadno ta problem, da zadržijo sodišča zbirke sodb, medtem ko so druge dele spisov pripravljene izročiti arhivu.

Med obema vojnama je na območju tedanje Slovenije delovalo 49 okrajnih (sreskih) sodišč, od teh je bilo po letu 1918 na novo ustanovljeno sodišče v Prevaljah (leta 1920). Naslednja razpredelnica vsebuje seznam teh sodišč:

Brdo	Ljubljana	Sevnica
Brežice	Ljutomer	Slovenj Gradec
Celje	Logatec	Slovenska Bistrica
Cerknica	Lož	Slovenske Konjice
Črnomelj	Marenberg	Št. Lenart v Slovenskih goricah
Dolnja Lendava	Maribor	Šmarje pri Jelšah
Gornja Radgona	Metlika	Šoštanj
Gornji grad	Mokronog	Škofja Loka
Kamnik	Murska Sobota	Trebnje
Kočevje	Novo mesto	Tržič
Kostanjevica	Ormož	Velike Lašče
Kozje	Prevalje	Višnja gora
Kranj	Ptuj	Vransko
Kranjska gora	Radeče	Vrhnika
Krško	Radovljica	Žužemberk
Laško	Ribnica	
Litija	Rogatec	

¹⁰⁶ Arhiv grada Zagreba, historijat arhiva i pregled njegovih fondova, Arhivist VI/1956, zv. 1, dodatek; Opći inventar Državnog arhiva u Zagrebu, Arhivist IV/1954, zv. 1, dodatek (isto v: Historijski zbornik V, Zagreb 1952, št. 3-4).

¹⁰⁷ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

¹⁰⁸ Vodnik, str. 54.

¹⁰⁹ Vodnik, str. 148, 506.

¹¹⁰ Vodnik, str. 304.

Med leti 1941 in 1945 so bili uničeni arhivi okrajnih sodišč v Cerknici, Gornjem gradu (večinoma), Kočevju, Kozjah, Krškem (delno), Velikih Laščah, Višnji gori (večinoma) ter Žužemberku.¹¹¹ Del gradiva okrajnega sodišča Ljubljane je v Arhivu Slovenije,¹¹² okrajnega sodišča v Marenbergu v Pokrajinskem arhivu v Mariboru¹¹³ ter okrajnega sodišča na Ptujju v tamkajšnjem Zgodovinskem arhivu;¹¹⁴ ostalo gradivo je še pri današnjih občinskih sodiščih.

Okrožna sodišča so delovala tudi kot trgovinska sodišča, ljubljansko okrožno sodišče pa še kot obrtno sodišče. Pri celjskem okrožnem sodišču je bilo rudniško sodišče za ozemlje tega in mariborskega okrožnega sodišča, pri okrožnem sodišču v Ljubljani pa za ozemlje tega in novomeškega okrožnega sodišča. Doslej je le malenkost spisovnega gradiva tamkajšnjega rudniškega sodišča prevzel celjski Zgodovinski arhiv.¹¹⁵

Na podlagi Vidovdanske ustave je bilo zopet oživljeno upravno sodstvo. Gradivo Državnega sveta, ki je deloval za vso državo, je v Arhivu Jugoslavije.¹¹⁶ Za takratno Slovenijo je leta 1923 nastalo upravno sodišče v Celju. Njegov arhiv je sedaj pri vrhovnem sodišču v Ljubljani.¹¹⁷

Stara Jugoslavija je poznala še posebno sodišče, državno sodišče za zaščito države, ki je delovalo na podlagi leta 1921 sprejetega zakona o zaščiti varnosti in reda v državi. Del tega arhiva za leta 1929 do 1941 je v Arhivu za delavsko gibanje Jugoslavije v Beogradu.¹¹⁸

Od gradiva posebnih služb so pri sedanjih občinskih sodiščih sorazmerno dobro ohranjene zemljiške knjige (sestavljene na podlagi zakona iz leta 1871); kjer so bile med drugo svetovno vojno uničene, so jih rekonstruirali. Z zakonom o zemljiških knjigah iz leta 1930 so ukini deželno desko, zemljišča pa vpisali v običajne zemljiške knjige. Deželna deska je danes shranjena v Arhivu Slovenije.¹¹⁹ Rudniška in železniška knjiga, ki ju je vodilo okrožno sodišče v Ljubljani za vso dravsko banovino, sta shranjeni pri tem sodišču.¹²⁰ Za območje celjskega in mariborskega okrožnega sodišča je vodilo do leta 1928 rudniško knjigo okrožno sodišče v Celju; ta knjiga je danes v Arhivu Slovenije.¹²¹ Železniška knjiga Južne železnice je leta 1927 zgorela v justični palači na Dunaju.¹²² Trgovinski in združni registri s pripadajočimi spisi so danes še pri okrožnih gospodarskih sodiščih.

Na ustroj sodišč se je naslanjala tudi organizacija državnih tožilstev (do leta 1929 imenovanih državna pravdnitva). V Zagrebu je imelo svoj sedež vrhovno državno tožilstvo, ki pa je leta 1938 preneslo poslovanje za dravsko banovino v Ljubljano. Na Slovenijo nanašajoče se gradivo je vsaj deloma v Arhivu Slovenije.¹²³ Istočasno z višjim deželnim sodiščem v Ljubljani je bilo za isto območje ustanovljeno višje državno pravdnitvo (tožilstvo) v Ljubljani. Njegovo gradivo je v Arhivu Slovenije.¹²⁴ Za območja okrožnih sodišč so leta

¹¹¹ Na podlagi ankete o gradivu sodišč iz leta 1959, v Arhivu Slovenije.

¹¹² Vodnik, str. 55.

¹¹³ Vodnik, str. 149.

¹¹⁴ Vodnik, str. 242.

¹¹⁵ Vodnik, str. 77.

¹¹⁶ Inf. Arhiv Jugoslavije.

¹¹⁷ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

¹¹⁸ Inf. Arhiv za delavsko gibanje, Beograd, 20. 11. 1969.

¹¹⁹ Sp. pr., str. 110.

¹²⁰ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

¹²¹ Sp. pr., str. 111.

¹²² V. Golia, Slovensko pravosodje ob 20-letnici Jugoslavije, Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Lj. 1939, str. 148.

¹²³ Inf. Arhiv Slovenije, ugotovljeno ob podrobnejših urejanjih.

¹²⁴ Sp. pr., str. 114.

1918 nadaljevala z delom že obstoječa državna pravdnštva (tožilstva); na novo je bilo ustanovljeno, obenem z okrožnim sodiščem leta 1938, državno tožilstvo v Murski Soboti. Arhiv državnega tožilstva v Ljubljani je v Arhivu Slovenije,¹²⁵ državnega tožilstva v Mariboru v tamkajšnjem Pokrajinskem arhivu,¹²⁶ državnega tožilstva v Novem mestu pa v Dolenjskem muzeju.¹²⁷

Arhiv Moške kaznilnice v Mariboru, ki je bila neposredno podrejena ministrstvu za pravosodje v Beogradu, je danes kar na štirih mestih (v Arhivu Jugoslavije, v zgodovinskem arhivu CK ZKS, v Pokrajinskem arhivu v Mariboru in v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru).¹²⁸

Finančna prokuratura v Ljubljani je leta 1918 razširila svojo dejavnost na takratno Slovenijo ter se leta 1934 preimenovala v državno pravobranilstvo. Njeno gradivo je prevzel Arhiv Slovenije.¹²⁹

Arhiv Odvetniške zbornice v Ljubljani hrani še nadalje ta zbornica, gradivo Notarske zbornice v Ljubljani (do leta 1923 sta bili dve notarski zbornici: v Celju in Ljubljani) pa je v arhivu ljubljanskih sodišč.¹³⁰ Notarski arhiv (javne notarske zapise) je prevzel doslej že Pokrajinski arhiv v Mariboru,¹³¹ vsi drugi pa so še pri sodiščih.

Na območju Julijske krajine se je višje deželno sodišče v Trstu leta 1923 preimenovalo v apelacijsko sodišče; to je dobilo svoje sekcije v Gorici, na Reki in v Vidmu. Okrožna sodišča, od leta 1923 imenovana tribunali, so nadaljevala z delom v Gorici, Vidmu, Trstu in na Reki. Na novo je bil osnovan leta 1923 tribunal v Kopru, čigar gradivo je v precejšnji meri že prevzel Pokrajinski arhiv v Kopru.¹³² Na območju, ki pripada danes Jugoslaviji, je imelo svoj sedež sprva 16 okrajnih sodišč:

Ajdovščina	Kobarid	Senožeče
Bovec	Komen	Sežana
Cerkno	Koper	Tolmin
Idrija	Piran	Vipava
Ilirska Bistrica	Podgrad	
Kanal	Postojna	

Leta 1923 so jih preimenovali v preture ter skrčili njih število za tri (Cerkno, Kobarid, Vipava). Gradivo teh sodišč je utrpelo občutno škodo; uničeno je bilo v Cerknem, Kanalu, Komnu in Senožečah, malo se je ohranilo gradiva v Idriji.¹³³ Pokrajinski arhiv v Kopru je prevzel del gradiva sodišč v Ilirski Bistrici, Kopru, Podgradu, Postojni in Sežani.¹³⁴

Na podlagi zakona o zaščiti države iz leta 1926 je bilo ustanovljeno posebno sodišče s stalnim sedežem v Rimu (obstajalo je do leta 1943); njegov arhiv je pri sodnih organih v Rimu in ni dostopen.¹³⁵

Kar zadeva Koroško, je po razpoložljivih podatkih vse gradivo sodišč še pri njih samih.

¹²⁵ Sp. pr., str. 114.

¹²⁶ Vodnik, str. 151.

¹²⁷ Vodnik, str. 305.

¹²⁸ V. Boričić, o. d.; inf. zgodovinski arhiv CK ZKS; Vodnik, str. 506; inf. PA Maribor.

¹²⁹ Sp. pr., str. 115.

¹³⁰ Inf. Odvetniška zbornica v Ljubljani.

¹³¹ Vodnik, str. 151; prim. tudi S. Vilfan, — B. Otorepec, Les archives notariales en Yougoslavie, Archivum XII/1962, str. 115—116.

¹³² Vodnik, str. 88; inf. PA Koper.

¹³³ Na podlagi ankete o gradivu sodišč iz leta 1959, v Arhivu Slovenije.

¹³⁴ Vodnik, str. 90; inf. PA Koper.

¹³⁵ Inf. M. Kacin—Wohinz.

PROVENIENCA S PODROČJA GOSPODARSKE DEJAVNOSTI

Bolj načrtnega ugotavljanja gradiva gospodarskega izvora so se lotili arhivi šele v zadnjem času, zato je znanega o njem še relativno malo. Vpogled v stanje gospodarskih arhivov na Slovenskem bomo skušali podati na primeru nekaj najpomembnejših podjetij in gospodarskih združenj.

Arhiv Centrale industrijskih korporacij je v Arhivu Jugoslavije.¹³⁶ Zelo uporabljan fond Zbornice za trgovino, obrt in industrijo (do 1925 z nazivom Zbornica za trgovino in obrt), ki mu je priključeno tudi gradivo Zavoda za pospeševanje obrti, hrani Arhiv Slovenije.¹³⁷ O gradivu Zveze trgovskih združenj dravske banovine ter Zveze industrialcev za dravsko banovino ni znanega nič zanesljivega, kaže pa, da je bilo uničeno.¹³⁸ Pač pa so, največ skozi fonde povojnih okrajnih gospodarskih zbornic, prišli v arhive tudi deli fondov predvojnih trgovskih in obrtnih združenj, zlasti še registri.¹³⁹ Od gradiva Ljubljanske inženirske zbornice, ki je bila ustanovljena leta 1919 za območje Slovenije (prej sta delovali taki zbornici v Trstu in Gradcu), se je ohranila pri Zvezi inženirjev in tehnikov Slovenije le kartoteka pooblaščenih inženirjev.¹⁴⁰

Od Socialno ekonomskega inštituta v Ljubljani, ki je obstajal med leti 1937 in 1941, je malenkost gradiva v arhivu IZDG.¹⁴¹

Pregled posameznih gospodarskih panog začnemo s podjetji za proizvodnjo, prenos in razdeljevanje električne energije. Hidroelektrarna Fala ima nekaj predvojnega gradiva.¹⁴² Arhiv Kranjske deželne elektrarne so med vojno deloma odstopili podjetju Energieversorgung Südsteiermark, kolikor se je namerč nanašal na ozemlje, ki so ga zasedli Nemci. V veliki meri se je to gradivo nadalje porazgubilo ob reorganizacijah po letu 1945, tako da moremo kakšne malenkosti spisov Kranjske deželne elektrarne pričakovati v fondih povojnih naslednikov.¹⁴³ Societa elettrica della Venezia Giulia, ki je upravljala s soškimi elektrarnami, je imela svoj sedež v Gorici in bo treba tam tudi poizvedovati glede morebiti ohranjenega arhiva.¹⁴⁴

S področja rudarstva omenjamo najprej Trboveljsko premogokopno družbo, d. d. v Ljubljani; ohranjeni del gradiva njene centrale v Ljubljani ter ravnateljstva v Trbovljah je danes pri upravi Zasavskih premogovnikov v Trbovljah.¹⁴⁵ Od državnega premogovnika Velenje je malenkost gradiva v Muzeju slovenskih premogovnikov v Velenju,¹⁴⁶ od Šentjanškega premogovnika pa v Arhivu Slovenije.¹⁴⁷ Nekaj gradiva Rudnika svinca s topilnico v Mežici (v lasti The Central European Mines Limited, London) je pri Rudnikih svinca in topilnici v Mežici,¹⁴⁸ medtem ko o londonski centrali ni na voljo podatkov. V idrijskem arhivu (arhivskem oddelku) je kolikor toliko dobro ohranjen fond tamkajšnjega Rudnika živega srebra.¹⁴⁹

¹³⁶ Inf. Arhiv Jugoslavije.

¹³⁷ Sp. pr., str. 132; o fondu prim. tudi I. Mohorič, Arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, Zgodovinski časopis V/1951, str. 249–257.

¹³⁸ Inf. dr. A. Golia, Ljubljana.

¹³⁹ Inf. ZA Celje, MA Ljubljane, PA Maribor.

¹⁴⁰ Inf. Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije.

¹⁴¹ Vodnik, str. 467.

¹⁴² Inf. PA Maribor 10. 1. 1970.

¹⁴³ Inf. Arhiv Slovenije.

¹⁴⁴ Inf. Skupščina občine Nova Gorica, zavod za varstvo arhivskega gradiva 12. 1. 1970.

¹⁴⁵ Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

¹⁴⁶ Inf. Muzej slovenskih premogovnikov v Velenju.

¹⁴⁷ Vodnik, str. 57.

¹⁴⁸ Inf. Rudniki svinca in topilnica v Mežici.

¹⁴⁹ Vodnik, str. 257.

Železarna Jesenice hrani večji del arhiva Kranjske industrijske družbe (v sklopu Tehniškega muzeja Železarne), manjši del pa je v Arhivu Slovenije.¹⁵⁰ Kaže, da je pri Rudniku in plavžu Štore ves arhiv uničen.¹⁵¹ Od Tovarne emajlirane posode Avgust Westen d. d. Celje je malenkost gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje,¹⁵² od Jeklarne grofa Jurija Thurna v Guštanju pa pri Železarni na Ravnah.¹⁵³ O arhivu Strojnih tovarn in livarn, d. d. v Ljubljani, ki so bile likvidirane leta 1938, ne vemo nič.

S področja kemične industrije so vsaj delno ohranjeni arhivi. Predvojno gradivo imajo Tobačna tovarna v Ljubljani,¹⁵⁴ Smodnišnica v Kamniku¹⁵⁵ ter Sava, industrija gumijevih, usnjenih in kemičnih izdelkov v Kranju (pred vojno Semperit, d. z o. z. Kranj).¹⁵⁶ Del gradiva Tvornice za dušik v Rušah je v Pokrajinskem arhivu v Mariboru,¹⁵⁷ Tovarne kleja v Ljubljani pa v Mestnem arhivu Ljubljane.¹⁵⁸

Kar zadeva gradivo tekstilne industrije, so iz mariborskega območja ohranjeni le drobiži (za Prvo domačo tvornico klotov in silkov in tvornico hlačevine J. Hütter in drug, Predilnico, tkalnico in tvornico vate in drugih Ehrlich Avgust ter Mariborsko mehanično tkalnico in apreturo Doktor in drug) in to pri Mariborski tekstilni tovarni,¹⁵⁹ medtem ko kaže, da za kranjsko območje ne obstoji ničesar več¹⁶⁰ (pomembnejši podjetji sta bili Jugobruna, d. z o. z. Kranj, in Jugočeška, d. d. Kranj). Predilnica Litija ima le skromne ostanke arhiva iz predvojnega časa,¹⁶¹ Tekstilna tovarna v Preboldu pa zelo bogat arhiv predvojne Tkalnice, barvarne in tiskarne.¹⁶² Za obe tovarni je moč dobiti podatke tudi v arhivu jugoslovanske centrale Mautner, jugoslovanske tekstilne tvornice, d. d., katerim sta pripadali; fond hrani danes Historijski arhiv v Zagrebu.¹⁶³ Za podjetje Glanzmann Edmund & Gassner Andrew, bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, je nekaj arhiva v tržiškem muzeju in pri tamkajšnji Bombažni predilnici in tkalnici.¹⁶⁴

Za podjetji Franc Woschnagg & sinovi, d. d. Šoštanj, in Lovro Laurich, usnjarna v Slovenskih Konjicah, se utegnejo najti le še fragmenti gradiva.¹⁶⁵ Arhiv Peko, d. z o. z. v Trziču, je bil deloma uničen ob umiku Nemcev leta 1945, del pa je shranjen pri Tovarni obutve Peko v Trziču.¹⁶⁶ Fond Indus, d. z o. z. Ljubljana (do 1933 Karel Pollak, tovarna usnja), je v Arhivu Slovenije.¹⁶⁷ O arhivu Mokronoške tovarne usnja, d. z o. z. nimašo podatkov.

Pri večini pomembnejših podjetij lesne industrije so bili arhivi uničeni. Gradivo podjetja Remec & Co iz Duplice pri Kamniku je zgorelo med vojno.¹⁶⁸ Arhiv Šumarske industrije K. A. Auersperg v Kočevju je po vsej verjetnosti

¹⁵⁰ Vodnik, str. 551; Sp. pr., str. 127—128.

¹⁵¹ Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

¹⁵² Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

¹⁵³ Vodnik, str. 320.

¹⁵⁴ Inf. MA Ljubljane.

¹⁵⁵ J. Sorn, Razvoj industrije..., str. 20, op. 16.

¹⁵⁶ Inf. MA Ljubljane.

¹⁵⁷ Inf. PA Maribor 10. 1. 1970.

¹⁵⁸ 60 let, str. 145.

¹⁵⁹ Inf. PA Maribor 10. 1. 1970 ter F. Kresal.

¹⁶⁰ Inf. MA Ljubljane.

¹⁶¹ Inf. F. Kresal.

¹⁶² Inf. ZA Celje 7. 1. 1970 ter F. Kresal.

¹⁶³ Inf. F. Kresal.

¹⁶⁴ Inf. F. Kresal.

¹⁶⁵ Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

¹⁶⁶ Inf. Tovarna obutve Peko, Trzič.

¹⁶⁷ Sp. pr., str. 127.

¹⁶⁸ Inf. MA Ljubljane.

uničen v celoti,¹⁶⁹ od gozdnega urada barona Borna so le fragmenti v tržiškem muzeju,¹⁷⁰ od Kopitarne Winkle v Sevnici je pri današnji Kopitarni le matična knjiga delavcev in uslužbencev od 1876 dalje,¹⁷¹ arhiv veleposestva ljubljanske škofije (Nazarje) pa je tudi med vojno pogorel.¹⁷²

Za prehrabeno industrijo ni ostalo posebno veliko gradiva. Arhiv Pivovarne Union, d. d. v Ljubljani je bil uničen,¹⁷³ del fonda Tovarne mesnih izdelkov Josip Benko v Murski Soboti je v Pokrajinskem arhivu v Mariboru,¹⁷⁴ Tovarne testenin Ludvik Franz in sinovi v Mariboru pa pri tamkajšnji današnji tovarni Intes.¹⁷⁵ Kaže, da je nekaj predvojnega gradiva tudi pri Kolinski, tovarni hranil v Ljubljani¹⁷⁶ (pred vojno je bila to tovarna kavinih primesi), medtem ko za Zadružno pivovarno Žalec-Laško d. d. nimamo podatkov. Podjetji predelovalne industrije Ampelea in Arrigoni iz Izole sta imeli sedež v Trstu in je tam tudi pričakovati morebiti ohranjeno gradivo.¹⁷⁷

Najpomembnejše podjetje gradbene industrije so bili stranski obrati Trboveljske premogokopne družbe oziroma njenih rudnikov, cementarni Trbovlje in Zidani most ter apnenica v Zagorju ob Savi. Za sedaj še nimamo podrobnejšega pregleda nad gradivom teh obratov; delno je ohranjeno pri cementarni v Trbovljah.¹⁷⁸ Precej popoln je fond Splošne stavbne družbe, d. d. v Mariboru, ki je v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.¹⁷⁹ Pri Gradisu, ki je po letu 1945 nasledil podjetji Stavbna družba, d. d. v Ljubljani in Alpeko, d. z o. z. v Ljubljani, ni bilo mogoče ugotoviti kaj gradiva predhodnikov. O arhivu Tovarne Portland cementa na Dovjem, ki je šla leta 1934 v likvidacijo, ni znanega nič. Tovarna cementa v Anhovem (Cementi Isonzo, S. A.) je imela svoj sedež v Trstu in bodo tu potrebne poizvedbe glede morebiti obstoječega gradiva.¹⁸⁰

Fond Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode, d. d. v Ljubljani, je v Mestnem arhivu Ljubljane.¹⁸¹ Nekaj predvojnega gradiva imata Sladkogorska tovarna ovojnega papirja, Sladki vrh (pred vojno: Sladkogorske tovarne ovojnega papirja, d. z o. z.) ter Tovarna lesovine in lepenke, Ceršak¹⁸² (pred vojno: Ceršaška tovarna lesnih snovi in lepenke, d. z o. z.), po vsej verjetnosti pa tudi Papirnica Količevo.¹⁸³ Ni pa na voljo nobenih podatkov o arhivu podjetja Bratje Piatnik, tovarna dokumentnega papirja, Radeče pri Zidanem mostu.

Arhiv centrale Sjedinjene tvornice stakla, d. d. v Zagrebu, ki so imele na Slovenskem steklarne v Zagorju, Hrastniku in Rogaški Slatini, se ni ohranil.¹⁸⁴ Tudi pri tovarni v Rogaški Slatini je bil, z izjemo nekaj drobcev, uničen.¹⁸⁵

Doslej ni na voljo podatkov, da bi se za kako večje grafično podjetje ohranilo kaj predvojnega gradiva, niti v arhivih niti pri podjetjih samih.

¹⁶⁹ Inf. Kmetijsko gozdarsko posestvo Kočevje.

¹⁷⁰ Inf. gozdni obrat Gozdnega gospodarstva Kranj v Trziču.

¹⁷¹ Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

¹⁷² Inf. inž. L. Žumer, Ljubljana.

¹⁷³ Inf. MA Ljubljane.

¹⁷⁴ Inf. PA Maribor 10. 1. 1970.

¹⁷⁵ Inf. PA Maribor 10. 1. 1970.

¹⁷⁶ Inf. Kolinska, tovarna hranil, Ljubljana.

¹⁷⁷ Inf. PA Koper.

¹⁷⁸ Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

¹⁷⁹ Inf. PA Maribor 10. 1. 1970.

¹⁸⁰ Inf. Skupščina občine Nova Gorica, zavod za varstvo arhivskega gradiva 12. 1. 1970.

¹⁸¹ 60 let, str. 144–145.

¹⁸² Inf. PA Maribor 10. 1. 1970.

¹⁸³ Inf. Papirnica Količevo.

¹⁸⁴ Inf. Historijski arhiv Zagreb 12. 1. 1970.

¹⁸⁵ Inf. ZA Celje 7. 1. 1970.

Od gostinskih podjetij ima dobro ohranjene predvojne spise npr. Hotel Union v Ljubljani.¹⁸⁶ V Arhivu Slovenije je nekaj drobcev gradiva Zveze za tujski promet v Ljubljani.¹⁸⁷ Ni pa znano, ali se je ohranilo kaj gradiva Tujske prometne zveze v Mariboru.

Za preučevanje kmetijstva sta najpomembnejša fonda Kmetijske družbe ter Kmetijske zbornice (zadnja ustanovljena leta 1937); oba sta v Arhivu Slovenije.¹⁸⁸

Gradivo Zadružne zveze v Ljubljani ter Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani hrani Arhiv Slovenije.¹⁸⁹ Potrebne pa bodo poizvedbe še glede arhivov Zadružne zveze v Celju in Zveze gospodarskih zadrug v Ljubljani, ki je bila ustanovljena leta 1925. Kaže, da se za Glavno zadružno zvezo v Beogradu, ki je nastala leta 1919 in h kateri so pristopile tudi vse slovenske zadružne zveze, ni ohranilo nič gradiva.¹⁹⁰ Spisi številnih zadrug so v majhnih količinah tudi v fondih likvidacijskih komisij, ki so bile ustanovljene leta 1947.¹⁹¹

Za preučevanje gospodarske dejavnosti zamejskih Slovencev so zlasti pomembni arhivi Zadružne zveze v Gorici (ustanovljene leta 1904), Zadružne zveze v Trstu (ustanovljene leta 1921) ter Zveze koroških zadrug v Celovcu (ustanovljene leta 1921). Doslej so znani le fragmenti gradiva za nekatere slovenske zadruge na Primorskem, ki so zbrani pri Slovenski študijski knjižnici v Trstu, v oddelku za etnografijo in zgodovino,¹⁹² nekaj gradiva Zveze koroških zadrug pa je pri sedanji Zvezi slovenskih zadrug v Celovcu.¹⁹³

V Beogradu je imelo svoj sedež največ denarnih zavodov in tudi v prvih povojnih letih je imela v Sloveniji vodilno vlogo Jadranska banka, d. d. v Beogradu (pred 1918 s sedežem v Trstu). Toda na splošno so bili pomembnejši denarni zavodi v Zagrebu, kljub temu da so bili manj številni. Nimamo pregleda nad gradivom beograjskih kreditnih zavodov (deloma ga je prevzel že Arhiv Jugoslavije),¹⁹⁴ medtem ko kaže, da se v Zagrebu za preučevanje bančništva na Slovenskem pomembnejše gradivo ni ohranilo.¹⁹⁵

Od arhivov, ki so nastali v Sloveniji, obstoje deli za naslednje kreditne zavode: Ljubljanska kreditna banka, Zadružna gospodarska banka (ustanovljena leta 1920), Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani (ustanovljen leta 1920, potem ko je prevzel posle prejšnje ljubljanske podružnice Kreditnega zavoda za trgovino in obrt na Dunaju — vse pri centrali Narodne banke Jugoslavije v Ljubljani),¹⁹⁶ Državna hipotekarna banka, glavna filiala v Ljubljani (deloma pri centrali Narodne banke v Ljubljani, deloma v Arhivu Slovenije),¹⁹⁷ Poštna hranilnica kraljevine Jugoslavije, filiala v Ljubljani (pri Centrali Službe družbenega knjigovodstva za Slovenijo),¹⁹⁸ Prva hrvatska štedionica, glavna podružnica za Slovenijo, Zanatska banka kraljevine Jugoslavije, podružnica v Ljubljani (oboje pri centrali Narodne banke Jugoslavije v Ljubljani),¹⁹⁹

¹⁸⁶ Inf. MA Ljubljane.

¹⁸⁷ Inf. Arhiv Slovenije, novejši prevzemi.

¹⁸⁸ Sp. pr., str. 133; inf. Arhiv Slovenije, na podlagi podrobnejših ureditev.

¹⁸⁹ Sp. pr., str. 131.

¹⁹⁰ Inf. Arhiv Jugoslavije.

¹⁹¹ Npr. Vodnik, str. 163, 164.

¹⁹² Inf. M. Kacin—Wohinz.

¹⁹³ Inf. dr. J. Pleterski.

¹⁹⁴ Inf. Arhiv Jugoslavije.

¹⁹⁵ Inf. Arhiv Hrvatske 28. 1. 1970.

¹⁹⁶ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

¹⁹⁷ Sp. pr., str. 132; po evidencah v Arhivu Slovenije.

¹⁹⁸ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

¹⁹⁹ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

Hranilnica dravske banovine v Ljubljani (deloma v Arhivu Slovenije, deloma v Mestnem arhivu Ljubljane)²⁰⁰ ter Mestna hranilnica ljubljanska (v Mestnem arhivu Ljubljane).²⁰¹

Nekaj gradiva predvojnih zavarovalnih družb je pri Zavarovalnici Sava v Ljubljani.²⁰²

Arhiv Direkcije pošte in telegrafa v Ljubljani (ustanovljene leta 1918) je dobro ohranjen pri Združenem podjetju za PTT promet v Ljubljani.²⁰³ Arhiv Direkcije državnih železnic v Ljubljani (ustanovljene leta 1919, med 1920 in 1924 je delovala kot inspektorat direkcije v Zagrebu) je do leta 1930 uničen (z izjemo nekaj tehnične dokumentacije), od tedaj dalje pa je ohranjen pri Združenem železniškem transportnem podjetju Ljubljana, malenkost pa tudi v Arhivu Slovenije.²⁰⁴

PROVENIENCA S PODROČJA DELA IN DELOVNIH RAZMERIC

Kaže, da je arhiv Centralnega tajništva delavskih zbornic v Beogradu, ki je bilo ustanovljeno leta 1924, v celoti uničen;²⁰⁵ gradivo ljubljanske Delavske zbornice, ki je nastala leta 1921 in je do leta 1926 delovala kot začasna, je v arhivu IZDG.²⁰⁶ V tem arhivu je tudi fond Javne borze dela v Ljubljani, ustanovljene leta 1918 (do leta 1922 z nazivom Državna posredovalnica za delo).²⁰⁷

Od delavskih strokovnih organizacij je v arhivu IZDG shranjeno gradivo Jugoslovanske strokovne zveze,²⁰⁸ nič pa ne vemo o fondih Strokovne komisije za Slovenijo (ohranjen tudi ni arhiv Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza),²⁰⁹ Narodne strokovne zveze, Zveze združenih delavcev (ustanovljene leta 1935) in Zveze državnih nameščencev za Slovenijo. Da bi te vrzeli vsaj delno izpolnili, si bo treba pomagati z zbiranjem gradiva lokalnih organizacij ter zapuščin posameznikov, ki so delovali v organih strokovnih organizacij.²¹⁰

Leta 1918 so bili sedeži zavarovalnic za bolniško in nezgodno zavarovanje zunaj Slovenije. Zato so tedaj ustanovili Zvezo bolniških blagajn za Slovenijo ter preuredili ljubljansko poslovalnico tržaške Splošne nezgodne zavarovalnice v Začasno delavsko zavarovalnico zoper nezgode za slovensko ozemlje. Že leta 1922 so namesto obeh ustanovili Okrožni urad za zavarovanje delavcev (OUZD) v Ljubljani, ki je bil povezan z Osrednjim uradom za zavarovanje delavcev (Središnji ured za osiguranje radnika — SUZOR) v Zagrebu. Socialno zavarovanje delavcev v rudnikih so še naprej opravljale bratovske skladnice, ki jih je vodila Glavna bratovska skladnica v Ljubljani. Zavarovanje železničarjev (bolniško, nezgodno) je bilo organizirano v okviru železniške direkcije. Na prostovoljni podlagi je bilo zavarovanje, ki ga je opravljal Pokojninski zavod za (privatne) nameščence v Ljubljani, ustanovljen leta 1919.

Deli fondov omenjenih zavarovalnic so danes v Arhivu Slovenije, v večji meri pa še pri Republiškem zavodu za socialno zavarovanje v Ljubljani.²¹¹ Pri

²⁰⁰ Sp. pr., str. 132; 60 let, str. 146.

²⁰¹ 60 let, str. 145.

²⁰² Po evidencah v Arhivu Slovenije.

²⁰³ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

²⁰⁴ Po evidencah v Arhivu Slovenije; Sp. pr., str. 78.

²⁰⁵ Inf. Arhiv Jugoslavije.

²⁰⁶ Vodnik, str. 358.

²⁰⁷ Vodnik, str. 359.

²⁰⁸ Vodnik, str. 359.

²⁰⁹ Inf. Arhiv Jugoslavije.

²¹⁰ Za zbiranje takega gradiva inf. zgodovinski arhiv CK ZKS.

²¹¹ Sp. pr., str. 121–122; po evidencah v Arhivu Slovenije.

tem zavodu so bili fondi v veliki meri preurejevani, kar otežuje pregled nad gradivom po izvoru. Tu je pričakovati tudi kaj spisov SUZOR, ker so jih leta 1945 razdelili in je vsaka republika prevzela gradivo, ki se je nanašalo na njeno območje.²¹²

PROVENIENCE S PODROČJA ZDRAVSTVA IN SOCIALNEGA VARSTVA

S področja zdravstvene službe omenjamo najprej arhive bolnišnic. Pri teh je na splošno relativno dobro ohranjena zdravstvena dokumentacija (evidenca bolnikov in poteka zdravljenja), slabo pa splošni spisi. Večina gradiva iz medvojnih let je še pri bolnišnicah. V Arhivu Slovenije je npr. glavna evidenca bolnikov ter nekaj splošnih spisov Splošne bolnice v Ljubljani.²¹³

Kaže, da je arhiv leta 1922 ustanovljene Bakteriološke postaje v Ljubljani, ki se je naslednje leto razširila v Higijenski zavod, povsem uničen.²¹⁴ Nekaj gradiva Zdravniške zbornice v Ljubljani, ki so jo ustanovili leta 1923, je pri Slovenskem zdravniškem društvu,²¹⁵ nekaj gradiva ljubljanske sekcije Lekarniške zbornice, ustanovljene leta 1931, pa pri Farmaceutskem društvu Slovenije.²¹⁶ Pomemben je nadalje predvojni arhiv Slovenskega zdravniškega društva, ki se hrani danes pri tem društvu.²¹⁷ Od Dravskega banovinskega odbora društva Rdeči križ v Ljubljani je le malenkost spisov v Arhivu Slovenije, vse drugo pa je bilo uničeno.²¹⁸

Na področju socialnega varstva smo imeli pred vojno le nekaj javnih zavodov; želeli bi imeti v arhivih tudi nekaj primerkov njihovih fondov (doslej je npr. fond Hiralnice v Vojniku v Zgodovinskem arhivu v Celju).²¹⁹ Večji del skrbstvene dejavnosti je bil prepuščen privatni in cerkveni iniciativi. Nič ni znanega o gradivu karitativnih zvez v Ljubljani in Marboru ter Jugoslovanske unije za zaščito otrok in mladine v Ljubljani. Pač pa je nekaj gradiva Vincencijeve družbe in Elizabetine družbe v arhivu ljubljanske nadškofije.²²⁰

PROVENIENCE S PODROČJA ŠOLSTVA, ZNANOSTI, KULTURE, PROSVETE IN ŠPORTA

Gradivo vseučiliške komisije, ki je pripravljala ustanovitev slovenske univerze, je v Arhivu Slovenije.²²¹ Fonde rektorata ter fakultet ljubljanske univerze (od 1919 dalje) so ob koncu leta 1968 zbrali v posebnem arhivu pri tajništvu univerze. Gradiva študentskih društev je še največ zbranega v zgodovinskem arhivu CK ZKS.²²²

Pri šolah (srednjih, osnovnih, strokovnih) so se ponekod bolje, ponekod slabše ohranili arhivi iz predvojnega časa; za precej šol nimamo danes ničesar, zlasti še, če je bilo v zgradbi šole v zadnji vojni nastanjeno vojaštvo. Glede na vrste gradiva so na splošno bolje ohranjeni katalogi, slabše pa spisi. Arhivi

²¹² Inf. Arhiv Hrvatske 28. 1. 1970.

²¹³ Inf. Arhiv Slovenije, novejši prevzemi.

²¹⁴ Inf. Inštitut za higieno Medicinske fakultete v Ljubljani ter Zavod SRS za zdravstveno varstvo.

²¹⁵ Inf. Zdravniško društvo Slovenije.

²¹⁶ Inf. Farmaceutsko društvo Slovenije.

²¹⁷ Inf. Zdravniško društvo Slovenije.

²¹⁸ Inf. Arhiv Slovenije, novejši prevzemi.

²¹⁹ Vodnik, str. 80.

²²⁰ Vodnik, str. 561.

²²¹ Inf. Arhiv Slovenije, na podlagi podrobnejših urejevanj.

²²² Inf. zgodovinski arhiv CK ZKS.

so doslej prevzeli še relativno malo gradiva šolskega izvora (prim. kazalo v Vodniku).²²³ Pomembna je tudi zbirka osnovnih podatkov o posameznih šolah v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani.²²⁴ Fond Jugoslovanskega učiteljskega združenja, sekcija za dravsko banovino (pred letom 1931 z nazivom poverjenišvo v Ljubljani) hrani Slovenski šolski muzej,²²⁵ gradivo mariborske sekcije Jugoslovanskega profesorskega društva do leta 1933 je v Pokrajinskem arhivu v Mariboru,²²⁶ o gradivu ljubljanske sekcije pa ni na voljo nikakih podatkov.

Arhiv Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, ki je bilo osnovano leta 1921, ter Akademije znanosti in umetnosti, ki se je iz tega razvila leta 1937, je pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.²²⁷ Pri večini obstoječih znanstvenih oziroma strokovnih društvih je ohranjeno tudi nekaj predvojnih spisov.²²⁸ Zapuščine znanstvenih delavcev so v glavnem še povsem neraziskano področje. V arhivih je takega gradiva še zelo malo (npr. v Arhivu Slovenije: Tine Debeljak, Stanko Jug, Gojmir Krek, Josip Mantuani, Marijan Marolt, Janko Polec).²²⁹

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Študijska knjižnica v Mariboru, Narodni muzej v Ljubljani, Narodna galerija v Ljubljani in drugi zavodi s teh področij, ki so delovali že pred vojno, imajo sorazmerno dobro ohranjeno gradivo iz tega časa.²³⁰

Arhive Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani (od 1918 dalje), Dramatičnega društva v Ljubljani ter odbora Združenja gledaliških igralcev v Ljubljani hrani Slovenski gledališki muzej v Ljubljani.²³¹ Pretežna večina gradiva Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru je uničena,²³² nekaj gradiva mariborskega Dramatičnega društva pa je v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.²³³

O arhivih Glasbene matice v Ljubljani in Filharmonične družbe v Ljubljani doslej ni znanega nič.

Nekaj gradiva Društva likovnih umetnikov od leta 1938 dalje je pri današnjem Društvu slovenskih likovnih umetnikov.²³⁴ Nad zapuščinami slikarjev in kiparjev še nimamo pregleda. Znano je, da je zapuščina arhitekta Plečnika pri dedičih.²³⁵

Pri Društvu slovenskih književnikov se predvojno gradivo ni ohranilo.²³⁶ Literarne zapuščine ter arhive literarnih društev zbirajo Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in nekatere študijske knjižnice.²³⁷

Svoj predvojni arhiv hrani Slovenska matica sama.²³⁸

²²³ Vodnik, str. 605—606.

²²⁴ Vodnik, str. 547; prim. tudi: Ob sedemdesetletnici ustanovitve slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, Lj. 1968, str. 59 sl.

²²⁵ Vodnik, str. 546.

²²⁶ Vodnik, str. 169.

²²⁷ Po evidencah v Arhivu Slovenije; Inf. Slovenska akademija znanosti in umetnosti (prof. P. Ramovš).

²²⁸ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

²²⁹ Sp. pr., str. 156, 158—160, 162; Vodnik, str. 66—68.

²³⁰ Po evidencah v Arhivu Slovenije.

²³¹ Vodnik, str. 548—549.

²³² Vodnik, str. 548.

²³³ Vodnik, str. 168.

²³⁴ Inf. Društva slovenskih likovnih umetnikov.

²³⁵ Inf. MA Ljubljane.

²³⁶ Inf. Društvo slovenskih književnikov.

²³⁷ Inf. Arhiv Slovenije, republiška evidenca arhivskega gradiva.

²³⁸ Inf. Slovenska matica.

Kar zadeva starejše slovenske filmske stvaritve, je pri privatnikih nekaj pisanega gradiva, ki je ob tem nastalo, medtem ko je starejše filme pričel leta 1968 sistematično zbirati in presnemati Arhiv Slovenije.²³⁹

Od gradiva, ki je nastalo pri Radio Ljubljana, obstaja le seznam naročnikov za leta 1928 do 1932, shranjen v Narodni in univerzitetni knjižnici (v sestavu spisov Prosvetne zveze, ki je od leta 1928 upravljala radio).²⁴⁰

Kaže, da od gradiva central prosvetnih društev, z izjemo nekaterih ostan-kov Prosvetne zveze v Ljubljani (v Arhivu Slovenije ter v Narodni in univerzitetni knjižnici)²⁴¹ ter Zveze društev kmetijskih fantov in deklet, ustanovljene leta 1924 (v zgodovinskem arhivu CK ZKS),²⁴² ni ohranjeno ničesar. Pogrešamo spise Prosvetne zveze v Mariboru, Zveze kulturnih društev v Ljubljani in Mariboru, Delavske kulturne zveze Svobode v Ljubljani ter Vzajemnosti, ki je nasledila Svobode, potem ko so bile leta 1935 razpuščene.

Prosvetna društva Primorskih Slovencev, ki so bila včlanjena v treh zvezah, v Prosveti v Trstu, v Zvezi prosvetnih društev v Gorici in v Prosvetni zvezi (razpuščena so bila v letih 1927 in 1928), so večinoma sama uničila svoje arhive; le nekaj tega gradiva je pri Slovenski študijski knjižnici v Trstu, v oddelku za etnografijo in zgodovino tržaškega ozemlja.²⁴³ Gradivo koroških društev so večinoma uničili nacisti po letu 1938.²⁴⁴ Manjka tudi pregled nad gradivom društev slovenskih izseljencev (ponekod so društva organizirali tudi skupaj z drugimi Jugoslovani ali pa drugimi Slovani, deloma tudi na politični podlagi).

Od športnih društev se je ohranilo malo gradiva. Največ ga je še zbranega pri Visoki šoli za telesno kulturo v Ljubljani.²⁴⁵

DRUŠTVA

V veliki meri smo arhive društev omenjali sproti pri posameznih dejavnostih, kadar so sodili bolj v ustrezno panogo. Ker nimamo še pregleda nad celotnim gradivom društev, želimo le opozoriti na seznam društvenih fondov, ki so v arhivih (objavljen kot kazalo k Vodniku).²⁴⁶ Upoštevati je treba tudi fond komisarja za likvidacijo društev v Spodnji Štajerski v Mariboru (postavljenega leta 1941), ki vsebuje tudi številne drobne ostanke predvojnih društev na Štajerskem²⁴⁷ ter zbirko različnih društvenih ostalin v Zgodovinskem arhivu na Ptujju.²⁴⁸

VERSKÉ SKUPNOSTI

Pri rimsko-katoliški verski skupnosti prihajajo najprej v poštev arhivi škofij oziroma nadškofij: v Ljubljani²⁴⁹ in Mariboru,²⁵⁰ razen tega pa še v Trstu, Gorici in na Reki. V teku je popis, ki bo zajel arhive vseh župnij in drugih cerkvenih občin vseh verskih skupnosti v Sloveniji; doslej zbrani podatki so

²³⁹ Inf. Arhiv Slovenije.

²⁴⁰ Vodnik, str. 285.

²⁴¹ Sp. pr., str. 135; Vodnik, str. 285.

²⁴² Inf. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

²⁴³ Inf. M. Kacin—Wohinz.

²⁴⁴ Inf. dr. J. Pleterski.

²⁴⁵ Inf. Arhiv Slovenije, republiška evidenca arhivskega gradiva; prim. tudi D. Stepišnik, Skrb za arhive — naša kulturna dolžnost, Telesna kultura XVIII/1965, št. 1, str. 13—17.

²⁴⁶ Vodnik, str. 608—610.

²⁴⁷ Vodnik, str. 175.

²⁴⁸ Vodnik, str. 245.

²⁴⁹ Vodnik, str. 557 sl.

²⁵⁰ Vodnik, str. 564 sl.

na vpogled v Arhivu Slovenije. Nekaj gradiva župnij je tudi v Arhivu Slovenije, Zgodovinskem arhivu v Celju, Pokrajinskem arhivu v Kopru, Pokrajinskem arhivu v Mariboru, Mestnem arhivu v Piranu in Zgodovinskem arhivu na Ptuju.²⁵¹ Pri župnijskih arhivih je običajno tudi nekaj gradiva verskih organizacij, od Katoliške akcije pa je v arhivu IZDG.²⁵²

Matične knjige, ki so jih vodile župnije, so leta 1946 prevzeli matični uradi. To ni bilo potrebno v Slovenskem Primorju, kjer so vodili že od leta 1923 tudi civilne matične knjige.

DRUŽINE IN POSAMEZNIKI

Tudi na ostaline, ki so nastale pri delovanju posameznikov, smo često opozarjali že pri prikazu posameznih panog. Kar je bilo gradiva privatnega izvora zbranega v arhivih, je razvidno iz kazala k Vodniku.²⁵³

SKLEPI

1. V arhivski dediščini, ki se nanaša na zgodovino Slovenije in Slovencev v letih 1918 do 1941, so zelo občutne vrzeli.

2. Stavlja se naloga, da arhivi v povečani meri nadaljujejo z ugotavljanjem gradiva, ki je nastalo v obravnavanem obdobju, pri čemer je treba dajati potreben poudarek tudi gradivu sekundarnega pomena, kjer ni na voljo fondov primarnega pomena. Z nastavitvijo delavca za republiški center evidence arhivskega gradiva pri Arhivu Slovenije je treba omogočiti prepotrebno delovanje tega centra.

3. Čim prej bo treba zbrati v arhivih vse gradivo iz obravnavanega obdobja, da bi se na ta način zagotovila njegova zanesljiva ohranitev; to bo zahtevalo dodatnih skladiščnih kapacitet in nekaj novih delavcev v arhivih.

4. Treba je, da se arhivi v čim večji meri lotevajo objavljanja podrobnejših pregledov gradiva (po vrstah gradiva oziroma po skupinah fondov, po tematiki itd.).

5. Pomembnejše gradivo zunaj Slovenije, zlasti še v tujini, ki se nanaša na Slovence ali Slovenijo, naj se postopoma in sistematično mikrofila; popreje pa bo treba ustvariti med tem gradivom potreben pregled.

²⁵¹ Sp. pr., str. 139–142; Vodnik, str. 81–82, 90, 175–185, 216, 243–244, 245.

²⁵² Vodnik, str. 466.

²⁵³ Vodnik, str. 611–614.

Tone Ferenc

Arhivsko gradivo za zgodovino osvobodilnega boja slovenskega naroda

I. O NEKATERIH ZNAČILNOSTIH ARHIVSKEGA GRADIVA IZ VOJNIH LET 1941—1945

Čas, v katerem je nastajalo arhivsko gradivo, o katerem bom govoril, ni bil naklonjen niti njegovemu nastajanju niti njegovemu varstvu. Ob nenehnem okupatorjevem zasledovanju vseh pojavov upornosti strogo ilegalni način političnega delovanja, v katerem so vsaj v prvem obdobju prevladovali članek, letak in ustna beseda, prav gotovo ni bil primeren za nastajanje kakšnih večjih količin pismenega gradiva. In še to, kar je nastalo, ni bilo varno pred uničenjem, saj vojni požar in pustošenje ne prizanašata niti človeku samemu niti njegovim stvaritvam. Ne moremo torej pričakovati, da bi v vojnem času nastalo toliko arhivskega gradiva kot v mirnem in da bi se od nastalega gradiva ohranilo v vojnih letih toliko kot v mirnih. Sodim, da nimamo v arhivih niti tretjine tistega gradiva, ki je nastalo v letih vojne na našem ozemlju.

Smo pa Slovenci glede ohranjenosti arhivskega gradiva iz vojnih let razmeroma na boljšem kot drugi narodi, ki so se tudi upirali nacističnemu in fašističnemu okupatorju. Kolikor namreč poznamo tovrstne razmere pri njih, lahko trdimo, da ni nobeno odporniško gibanje v okupirani Evropi ohranilo toliko gradiva, kot ga je osvobodilno gibanje malega slovenskega naroda. Tujci, ki nas včasih obiščejo, se nemalo čudijo, ko vidijo, kaj vse smo ohranili iz našega odpora: preseneča jih velika količina arhivskega gradiva, veliko število in kakovost fotografskih dokumentov, množina in tehnična dognanost narodno-osvobodilnega tiska itd. Zavidajo nam tudi drugi jugoslovanski narodi, ki vsega tega nimajo v takšnih količinah, naj npr. arhiv inštituta za narodno zgodovino v Titogradu hrani le 7.000 arhivskih dokumentov vseh vrst iz let 1941—1944, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije v Sarajevu pa skupaj okrog 40.000 dokumentov itd., medtem ko samo arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani hrani nekaj milijonov dokumentov iz vojnih let 1941—1945.

K temu, da se je na Slovenskem ohranilo razmeroma veliko gradiva iz narodnoosvobodilnega boja, je prav gotovo pripomogla velika širina osvobodilnega gibanja, ki je zajelo večino slovenskega naroda, velika organizacijska razvejanost in pestrost tega gibanja, obstoj osvobojenih, polosvobojenih in po našem gibanju nadzorovanih ozemelj, prizadevanje nekaterih ustanov in po-

sameznikov, da bi ohranili čimveč gradiva, ker so se zavedali, da gre za veliki čas, za prelomno obdobje slovenske zgodovine, ki ga bo mogoče ponazoriti le, če bo ohranjeno gradivo, in ne nazadnje obstoj in delo Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, katerega 25-letnico ustanovitve smo počastili tudi s tem posvetovanjem. Za vsako od teh navedb bi mogel podati natančnejše dokaze, a mi tega na tem mestu ni mogoče storiti. Deloma sem to storil pred desetimi leti v svojem predavanju slovenskim arhivistom v Škofji Loki. (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 329—349)

Okolnost, da se je na Slovenskem ohranilo razmeroma mnogo arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja, je za naše zgodovinarje zelo ugodno in je njene posledice čutiti na mnogih delovnih področjih: sodim, da imajo številna zgodovinska in druga dela o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem večjo dokumentarno težo kakor drugod, na Slovenskem je več načrtnejših in sistematičnejših akcij za izdajanje arhivskega gradiva kakor drugod, več je tudi načrtnejšega in sistematičnejšega prizadevanja za pisanje tehtnejših monografskih del o narodnoosvobodilnem boju itd. Ni seveda večja ohranjenost arhivskega gradiva edini vzrok za vse to, je pa prav gotovo eden izmed pomembnejših.

Kljub temu, da je na Slovenskem razmeroma še precej ohranjenega arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja, pa obstajajo tudi velike vrzeli, ki zelo otežujejo raziskovalno delo. Kakor je za nekatere dogodke ali obdobja arhivskega gradiva na pretek, ga za druge sploh ni ali ga je zelo malo. Tako je raziskovalcu včasih težko enakomerno obdelati kakšne širše teme, ker ga velika količina ohranjenega gradiva sili k podrobnejšemu, natančnejšemu prikazu nekega dogodka, hkrati pa ga popolno ali delno pomanjkanje gradiva za prikaz drugega dogodka sili k improvizaciji, analogiziranju in posploševanju.

Zlasti vsi zelo občutimo pomanjkanje arhivskega gradiva civilnih in vojaških organov narodnoosvobodilnega gibanja za leto 1941 in tudi še za prvo polovico leta 1942. To gradivo je zanesljivo propadlo in vedno hujše se kažejo posledice te izgube: ne manjka nam sicer toliko podatkov za prikaz politične linije in delovanje vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja, bolj nam manjkajo podatki za prikaz organiziranosti terena, dela Osvobodilne fronte, KPS in drugih dejavnikov na terenu. Kako daleč smo še od zanesljive slike, kaže med drugim tudi to, da različni pisci za isti čas navajajo različno število okrožij na Slovenskem, da o številu nižjih enot sploh ne govorimo. Dvojne naloge se je ob 20-letnici vstaje slovenskega naroda zavedal tokrat formirani II. zgodovinski oddelek tega inštituta, namreč naloge, da je treba trditev o številčni premoči pripadnikov delavskega razreda v prvih partizanskih enotah na Slovenskem kvantitativno dokazati, in naloge, da je treba za prikaz političnih in organizacijskih razmer narodnoosvobodilnega gibanja na terenu zbrati dopolnilno gradivo. Medtem ko je bila prva naloga kljub velikim oviram vendarle uresničena, pa je za popolno uresničitev druge zmanjkalo sredstev, dobre volje in tudi naklonjenosti nekaterih dejavnikov, ki so takrat odločali o našem delu.

Začetek prvih ohranjenih registratur vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem je proti koncu leta 1942. Za poznejši čas se postopoma, zlasti od 1943. leta večja število ohranjenih arhivskih fondov, a občutimo hudo pomanjkanje nekaterih zvrst arhivskega gradiva. Mislim predvsem na tiste zvrsti, ki bi raziskovalcem pomagale prodreti globlje v bistvo samih razvojnih procesov narodnoosvobodilnega boja, ki bi pojasnjevale takšne ali

drugačne ukrepe vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. Tako niso ohranjeni zapisniki sej CK KPS, glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet oziroma glavnega štaba NOV in PO Slovenije in le za seje izvršnega odbora OF od začetka leta 1943 dalje obstajajo skromni, vendar zelo dragoceni zapisniki, ki jih je napisal njegov organizacijski sekretar dr. Marijan Breclj. Za nekatera obdobja jih dopolnjujejo dnevniški zapiski Edvarda Kocbeka in Toneta Fajfarja. Enako nimamo skoraj nobenih zapisnikov za seje pokrajinskih vodstev narodnoosvobodilnega gibanja.

Ena izmed značilnosti ohranjenega arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem je tudi ta, da gradivo ni ohranjeno enakomerno za vse slovenske pokrajine. Zlasti kričeče je nesorazmerje med ohranjenim gradivom za Primorsko na eni in Štajersko ali Koroško na drugi strani, saj ga ima prva sama nekajkrat več kakor drugi dve skupaj. Seveda to postavlja raziskovalce narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem ali Koroškem v neugodnejši položaj, saj je treba za prikaz političnih razmer na terenu zbrati še več dopolnilnega gradiva. Še bolj neugoden je položaj za Prekmurje, kjer se od arhivskega gradiva, ki so ga ustvarile ustanove narodnoosvobodilnega gibanja ali posamezniki, ni ohranilo prav nič.

Značilno za arhivsko gradivo na Slovenskem za vojni čas je tudi to, da se je ohranilo razmeroma mnogo okupatorjevega gradiva, zlasti še gradiva italijanskega okupatorja. Vendar moramo tudi pri tem ugotovljati, da manjka zlasti gradivo najvišjih okupacijskih ustanov in organov na Slovenskem. Tako nimamo nobene od registratur šefov civilne uprave za Slovensko Štajersko in Gorenjsko, ker sta konec leta 1941 prenesla svoja sedeža iz Maribora, oz. z Bleda v Gradec in Celovec in ju verjetno hranijo tamkajšnje arhivske ustanove. Tudi od visokega komisarja za ljubljansko pokrajino imamo le del (kakih 6 fasciklov) registrature, medtem ko drugi del verjetno hrani arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS. Raziskovalci vojaške plati narodnoosvobodilnega boja od jeseni leta 1943 dalje pa pogrešajo zlasti registraturi obeh operativnih štabov za uničevanje partizanov, ki sta imela svoja sedeža v Ljubljani in Trstu. Usoda teh registratur je popolnoma neznan.

Namenoma sem se omejil na prikaz osnovnih značilnosti arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. V natančnejše naštevanje ali celo opisovanje ohranjenih arhivskih fondov in zbirk se ne morem spuščati. Sicer pa sem to že storil pred desetimi leti v omenjenem predavanju slovenskim arhivistom v Škofji Loki in danes imamo vsaj za Slovenijo na voljo tudi že natančnejše preglede ohranjenega arhivskega gradiva. V nadaljevanju bom prikazal nekaj vprašanj, ki zadevajo ohranjenost, varstvo in dostopnost arhivskega gradiva doma in na tujem.

II. ARHIVSKO GRADIVO NA SLOVENSKEM

Pred leti smo bili glede informacije o ohranjenosti in varstvu arhivskega gradiva odvisni še od podatkov posameznih arhivskih ustanov in njihovih sodelavcev; leta 1965 pa je Društvo arhivarjev Slovenije izdalo prepotrebni Vodnik po arhivih Slovenije, v katerem so tudi podatki o ohranjenih arhivskih fondih in zbirkah iz narodnoosvobodilnega boja. Po tem pregledu — žal ne zajema gradiva, ki ga hranita arhiva centralnega komiteja ZKS in republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS — hrani arhivsko gradivo iz narodno-

osvobodilnega boja na Slovenskem več kot 30 slovenskih arhivskih, muzejskih in drugih ustanov (od teh so 4 samostojne arhivske ustanove, 3 specialni arhivi v drugih ustanovah, kar 23 pa je muzejskih ustanov, 1 knjižnica itd.). Skupno hranijo okrog 850 tm arhivskega gradiva. Že površen pregled nad količino gradiva, ki ga hrani teh 30 ali več ustanov, kaže dve značilnosti. Prva značilnost je velika koncentracija arhivskega gradiva v eni, dveh ali treh ustanovah, med katerimi vsekakor prevladuje arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani s 586,93 tm gradiva, za njim so Arhiv Slovenije s 120 tm, Muzej narodne osvoboditve Maribor z 92,35 tm in arhiv CK ZKS s 16,50 tm gradiva; arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS izpuščam, ker zanj nisem uspel dobiti ustreznih podatkov. Vse druge ustanove hranijo manj kot 6 tm arhivskega gradiva, nekatere le po nekaj dokumentov. Bila je torej po vojni ustvarjena močna koncentracija ogromne večine arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja zlasti v arhivu Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS oziroma Muzeja narodne osvoboditve. Druga značilnost arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja je velika razdrobljenost zelo majhne količine gradiva med velikim številom raznih, zlasti muzejskih ustanov. 18 ustanov hrani vsaka manj kot 1 tm gradiva. Vsaka ustanova je v glavnem obdržala vse tisto gradivo, ki ga je zbrala na svojem območju in se ni ozirala na to, ali je za varstvo in zaščito arhivskega gradiva dovolj usposobljena, tj. ali ima primerno arhivsko skladišče, strokovno usposobljen kader in razpoložljiva sredstva za konservatorsko zaščito gradiva. V mnogih primerih se take ustanove tudi pozneje niso usposobile za varstvo in zaščito arhivskega gradiva. Da jim ne bi jemali dobre volje za odkrivanje, iskanje in reševanje arhivskega gradiva na terenu, seveda ni bilo večjih prizadevanj ali celo pritiskov, naj gradivo izročijo drugim, ustreznjšim ustanovam. Postavljam pa vprašanje, ali ni vendarle že čas, da združimo izvirno arhivsko gradivo iz narodnoosvobodilnega boja, ki je glede na svojo življenjsko pot navadno zelo občutljivo in nemalokrat poškodovano, v večjih ustanovah, ki so dovolj usposobljene za njegovo varstvo in zaščito? Sodim, da tolikšnemu številu ustanov tako majhne količine arhivskega gradiva niti niso tako nujno potrebne za njihovo delo, saj v mnogih primerih niti ne gre za najpomembnejše gradivo z njihovega območja. Vse bolj dostopna tehnična sredstva preslikave arhivskih dokumentov pa omogočajo, da bi se tiste ustanove, ki bi se odpovedale nadaljnjemu neustreznemu varstvu izvirnega arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja, dobile v zamenjavo fotokopije ali xerox-kopije najpomembnejših dokumentov iz njihovega gradiva. Toda do sedaj se je edinole Muzej ljudske revolucije Slovenije odpovedal varstvu arhivskega gradiva in tudi tisto gradivo, ki ga njegovi sodelavci še dobijo na terenu, sproti izročila arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in vendar nista s tem nikakor prizadeta njegov ugled in delo.

Razbitost arhivskega gradiva na razne ustanove ne bi niti bila tako problematična, ko bi posamezne ustanove hranile cele fonde ali zbirke. Toda gradivo je razbito zlasti tako, da en fond ali zbirko hranita dve ustanovi, v nekaterih primerih pa celo več ustanov. Najizraziteljši je verjetno primer fonda komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, ki jo hranita najmanj dve ustanovi v Ljubljani (arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Arhiv Slovenije) in dve v Beogradu (arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta in Arhiv Jugoslavije). In če še upoštevamo to, da je komisija za ugotavljanje zločinov sama izločala gradivo iz okupatorskih arhivskih

fondov kot dokazno gradivo in ga pred svojo ukinitvijo ni vrnila v fonde, se nam razdrobljenost gradiva pokaže še večja in kritičnejša. Postavljam vprašanje, ali ne bi bilo potrebno in koristno združiti posamezne dele razbitih arhivskih fondov v celoto in naj bi fonde prevzela v varstvo in jih strokovno uredila najustreznejša ustanova?

Velika večina arhivskega gradiva za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, ki ga hranijo slovenske arhivske in druge ustanove v Sloveniji, je že urejena do take stopnje, da ga je mogoče uporabljati za znanstveno-raziskovalno delo. Veliko število fondov in zbirk je tudi že dokončno urejenih in popisanih, ostalo pa je v stopnji urejanja. Povsem neurejenega arhivskega gradiva je le malo. Žal mi čas ne dopušča, da bi kaj več govoril o problematiki urejanja tega arhivskega gradiva, rad bi pa vendarle poudaril, da bodo morale nekatere ustanove, ki hranijo večje količine tega gradiva, med njimi zlasti arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, v prihodnje posvečati tej nalogi več pozornosti kot doslej.

Prepočasi, a vendarle se izboljšujejo tudi razmere glede dostopnosti arhivskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Večina gradiva je bila dostopna za znanstveno raziskovalno delo že kmalu po osvoboditvi, čeprav je bilo takrat gradivo še neurejeno. Samo deloma dostopno je bilo nekaj časa gradivo v arhivu CK ZKS, skoraj popolnoma nedostopno pa v arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS. Ta arhiv pa je v poslednjih letih vendarle izročil arhivu inštituta več kot 25 tm arhivskega gradiva in še letos ga ponovno namerava izročiti novih 25 tm. Predstavnikom inštituta je bilo nekajkrat zagotovljeno, da tam ne bo nihče uničeval nobenega zgodovinskega gradiva, nastalega do osvoboditve maja leta 1945, da pospešeno pripravljajo izročitev tega gradiva ustreznim arhivskim ustanovam in da bodo od gradiva, nastalega v letih vojne, obdržali le arhiv VOS in OZNA, fonde nekaterih nemških policijskih ustanov in nekatere osebne zbirke gradiva.

III. ARHIVSKO GRADIVO V ARHIVIH ZUNAJ SLOVENIJE

Najpomembnejše gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, ki je zunaj Slovenije, a v Jugoslaviji — hrani arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu. Od gradiva partizanskih enot oziroma enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ta arhiv nima kakšnih večjih zaključenih fondov slovenskih enot, ima pa precej gradiva za Slovenijo v fondih vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije oziroma generalštaba JLA. Zlasti mnogo je tam pomembnih dokumentov od leta 1943 dalje, ko so bile stalnejše in pogostejše zveze med vrhovnim štabom NOV in POS in glavnim štabom NOV in PO Slovenije. Je tudi nekaj zbirk gradiva vojaških enot iz Slovenije, ki so ga njihovi štabi po vojni sami izročili temu arhivu. Danes je težko ugotavljati izvor tega gradiva, ker je arhiv Vojaškega zgodov. inštituta pred dvajsetimi leti — proti sodobnim arhivskim načelom — razbil nekatere arhivske fonde, zlasti fonde partizanskih in narodnoosvobodilnih enot, ter gradivo uredil po njegovih tvorcih.

Od gradiva, ki ga hrani arhiv Vojaškega zgodov. inštituta, je za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem najpomembnejše gradivo italijanskega okupatorja. Še zlasti pomemben je del fonda štaba II. italijanske armade, ki vsebuje tudi poročila in dopise podrejenih ustanov in enot iz Slovenije in

sicer za čas od leta 1940, ko se je italijanska vojska pripravljala za napad na Jugoslavijo, do jeseni leta 1943, ko je na njenem ozemlju kapitulirala.

Gradiva nemških okupacijskih ustanov in enot, nanašajočega se na Slovenijo, je v tem arhivu znatno manj. V glavnem gre za gradivo, ki je prišlo tja preko državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo in spada dejansko v fonde, ki jih hranijo arhivske in druge ustanove na Slovenskem. Nekatere skupine gradiva so po kakšnih drugih poteh prišle v omenjeni arhiv, nekaj gradiva pa so v Sloveniji zaplenile enote JLA ob svojih končnih operacijah za osvoboditev naše domovine spomladi leta 1945.

Znano je, da je Vojaški zgodovinski inštitut v Beogradu zbral skoraj vse gradivo narodnoosvobodilnih in okupatorskih vojaških ustanov in enot iz vse Jugoslavije, razen iz Slovenije. Da je gradivo ostalo v Sloveniji, kjer ga je moč najuspešneje uporabljati v znanstveno-raziskovalne in druge namene, gre zasluga Znanstvenemu inštitutu in njegovim takratnim sodelavcem, ki so za to dobili tudi podporo nekaterih slovenskih političnih delavcev. Vendar nekateri še vedno postavljajo na dnevni red vprašanje, ali bo gradivo iz Slovenije vendarle kdaj izročeno arhivu Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu, o čemer priča tudi referat podpolkovnika Dragomira Mitrovića na posvetovanju o nekaterih problemih zbiranja in obdelave zgodovinskega gradiva iz narodnoosvobodilnega boja, ki je bilo decembra lani v Beogradu.

Podobno kot je v fondu vrhovnega vojaškega organa narodnoosvobodilnega gibanja nekaj gradiva iz Slovenije, ga najdemo tudi v fondih političnih organov, zlasti še v fondu CK KPS. Ta fond in tudi druge podrobne fonde, npr. CK SKOJ, CO USAOJ, CO AFŽ in AVNOJ, danes hrani samostojni arhiv za delavsko gibanje Jugoslavije v Beogradu. Še posebno pomembna so nekatera poročila CK KPS, IOOF in Edvarda Kardelja, ki so ohranjena le v tem arhivu. Ta arhiv je dobil pred leti tudi mikrofilme gradiva oddaj radijske postaje »Slobodna Jugoslavija«, ki vsebujejo tudi podatke o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem.

Po nekaterih vesteh naj bi hranil gradivo, zanimivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, tudi arhiv Državnega sekretariata za notranje zadeve SFRJ. Dobil ga je iz arhiva republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS za svoje operativne namene, za izdelavo nekaterih elaboratov, zlasti pa za sestavo številnih priložnih knjig »Nemška obavešajna služba«, izdanih le za službeno uporabo leta 1957. Ker je bila izražena bojazen, da bi državni sekretariat za notranje zadeve, ki se enako kot republiški sekretariati postopoma razbremenjuje zgodovinskega gradiva, mogel to gradivo izročiti kaki zvezni arhivski ali drugi ustanovi, ki bi ga cela leta imela za nedostopno, smo zaprosili arhiv republiškega sekretariata, naj se zavzame za vrnitev gradiva Sloveniji.

IV. ARHIVSKO GRADIVO V TUJIH ARHIVIH

Arhivskega gradiva za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ne hranijo samo arhivske in druge ustanove v Sloveniji, temveč tudi zunaj nje in še zlasti zunaj Jugoslavije. Niso sicer še znana vsa nahajališča arhivskega gradiva zunaj Jugoslavije, vendar nas tisto, za kar vemo, sili k vedno večjemu spoznanju, da brez upoštevanja arhivskega gradiva iz arhivov zunaj Jugoslavije ni mogoče uspešno raziskovati nekaterih dogodkov ali celih obdobj

iz našega narodnoosvobodilnega boja. Res je, da gre v arhivih zunaj Jugoslavije skoraj izključno le za okupatorjevo gradivo, vendar brez skrbne uporabe tudi tega gradiva ne more biti popolne slike tedanjih velikih dni.

Možnost za uporabo arhivskega gradiva iz tujih arhivov se je v poslednjih letih skoraj povsem spremenila. Nekaj časa po drugi svetovni vojni je bilo zgodovinarjem na razpolago le tisto gradivo nemškega akupatorja, ki so ga bili zbrali štirje veliki zavezniki in ga uporabljali na procesu proti velikim nacističnim zločincem v Nürnbergu (Proces des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire Nuremberg, I-XLII, Nürenberg 1949). Teže kot do tega gradiva je že bilo priti do gradiva 13. t. im. nadaljnjih procesov proti posameznim skupinam nemških vojnih zločincev pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu. Najmanj dva procesa, tj. 8. in 11., sta obravnavala tudi nekatere vrste zločinov nemškega okupatorja v Sloveniji. Izbrano, v angleški jezik prevedeno in tiskano gradivo teh procesov (Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No 10) je laže dostopno, precej teže pa je priti do celovite, ciklostilirane zbirke gradiva (Official Transcript of the American Military Tribunal No I in the matter of United States of America against...), ki je v Jugoslaviji ni, pač pa je v arhivih inštituta za sodobno zgodovino v Münchnu, glavne komisije za ugotavljanje zločinov nacistov na Poljskem v Varšavi, osrednjem nemškem arhivu v Potsdamu itd.

V poslednjih desetih letih pa so se za znanstvenike začeli odpirati arhivi na zahodu in vzhodu, ki hranijo bogato arhivsko gradivo nacističnih ustanov in med njimi je tudi gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Seveda pri tem nimam v mislih samo gradiva o partizanskih akcijah in okupatorjevih ofenzivah, represalijah, zločinih itd., temveč tudi gradivo o upravnih, gospodarskih in drugih okupacijskih vprašanjih, ki jih bo naše zgodovino pisje moralo nekoč tudi začeti obdelovati.

Fondi najvišjih nacističnih in fašističnih državnih in političnih ter vojaških ustanov so bili ob koncu druge svetovne vojne na različnih mestih in so jih zaplenile in za nekaj časa obdržale tako zahodne sile kakor tudi sovjetska armada. Obe strani sta jih po letu 1949 začeli vračati Zahodni in Vzhodni Nemčiji. Medtem ko so jih v Vzhodni Nemčiji v glavnem že uredili in odprli za znanstveno raziskovanje, pa so fondi, ki so jih zahodne sile vrnile Zahodni Nemčiji, v glavnem še neurejeni in nedostopni za raziskovalno delo. Zato je tembolj pomembno delo National Archives v Washingtonu, ki je večino fondov mikrofilmal in gradivo vsaj na tak način napravil dostopno za znanstveno uporabo.

Ni mogoče na tem mestu natančneje opisovati gradiva niti ni mogoče navesti vseh fondov, v katerih je gradivo za Slovenijo. Zlasti mnogo ga je v fondih bivšega inštituta za nemštvo v inozemstvu, osebnega štaba državnega vodje SS, vrhovnega vojaškega poveljstva, poveljstva II. nemške armade, poveljstev nekaterih armadnih zborov in divizij, ki so bile daljši ali krajši čas med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Gre torej za fonde nacističnih ustanov, ki sicer niso bile na našem ozemlju, a so dobivale poročila od podrejenih ustanov, ki pa so bile pri nas, in tudi za fonde nekaterih nemških enot, ki so bile le za krajši ali daljši čas na našem ozemlju. Le pri fondu Himmlerjevega osebne štaba sem ugotovil, da ima vključen del fonda poveljnika redarstvene policije za alpske pokrajine z Bleda in del fonda gestapovske postojanke Trzič na Gorenskem.

Do leta 1967 smo poznali le mikrofilmano gradivo nemškega okupatorja. Tega leta pa je omenjeni National Archives Washington začel izdajati vodnike po mikrofilmanem gradivu italijanskih vojaških in drugih ustanov. Izvirno italijansko gradivo je najprej zaplenila nemška vojska v Rimu, na Reki, v Vidmu itd. ob italijanski kapitulaciji; prepeljala ga je v Ingolstadt in München, kjer ga je spomladi leta 1945 zaplenila ameriška vojska. Nekateri fonde pa so zavzniki zaplenili spomladi leta 1945 v severni Italiji. Tudi to gradivo so v Združenih državah Amerike mikrofilmali in končno vrnili Italiji. Ze površen pregled teh mikrofilmov pokaže, da gre za zelo bogato arhivsko gradivo in se na dogodke na Slovenskem nanaša vsebina desettisočev mikrofilmskih posnetkov. Gre za gradivo poveljstev II. italijanske armade na Sušaku, XI. armadnega zbora v Ljubljani, divizij, ki so bile na Slovenskem itd. Gradivo iz Mussolinijeve pisarne, ki so ga prav tako mikrofilmali, ima za Slovenijo manjši pomen kakor pa gradivo vojaških ustanov. Gre namreč le za posamezne dokumente in ne za kakšne večje skupine gradiva.

Mikrofilmano gradivo nemškega in italijanskega okupatorja so iz National Archives v Washingtonu naročevale posamezne arhivske in raziskovalne ustanove ter posamezniki iz vse Jugoslavije in ni bilo med njimi pri tem skoraj nobenega sodelovanja. Posebni komisiji, ki jo je ustanovil inštitut za sodobno zgodovino v Beogradu iz strokovnjakov, ki so še največ uporabljali mikrofilmsko gradivo, je vendarle uspelo, da so vsaj ustanove v Beogradu združile mikrofilmsko gradivo v arhivu Vojaškega zgodovinskega inštituta, ki se je zavezal, da bo izdelal ustrezen pregled vsega gradiva (okrog 1000 mikrofilmskih navitkov z več kot milijon posnetkov).

Žal je izvirno gradivo, ki so ga Združene države Amerike vrnile Zahodni Nemčiji in Italiji, še vedno nedostopno za raziskovalno delo. To je zelo neugodno, ker v Alexandriji pri Washingtonu niso mikrofilmali prav vsega gradiva; nekaj, kar se jim ni zdelo preveč pomembno, so mikrofilmali le izbrano. Ugotovil sem, da je tudi nekatero gradivo za Slovenijo mikrofilmano le izbrano in ne v celoti.

Med evropskimi arhivi, ki hranijo največ gradiva za Slovenijo, so Politični arhiv nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu, Nemški zvezni arhiv v Koblenzu in Nemški osrednji arhiv v Potsdamu, prva dva torej v Zahodni in tretji v Vzhodni Nemčiji.

V političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu je gradivo za vprašanje okupacije in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji najti v fondih nekaterih oddelkov, zlasti v fondih državnega sekretarja in oddelka za notranjost, dalje v fondih nemškega generalnega konzulata v Ljubljani in nemškega poslaništva v Zagrebu. Večino tega gradiva nekateri raziskovalci že poznamo, ker smo ga uporabljali; to je namreč eden izmed redkih arhivov v Zahodni Nemčiji, ki je, potem ko so ga zahodne sile vrnile, odprt tudi za naše raziskovalce. Rad pa bi na tem mestu opozoril, da bogato gradivo nemškega generalnega konzulata v Ljubljani še ni bilo niti mikrofilmano niti drugače uporabljeno in bi bilo koristno kaj ukreniti, da bi ga pregledali in mikrofilmali. Mnogo je v njem zlasti podatkov o nacionalnih nasprotjih med Nemci in Slovenci in o delu Komunistične partije Slovenije.

Nemški zvezni arhiv v Koblenzu hrani izvirno arhivsko gradivo oblastnih in upravnih organov tretjega rajha, ki so ga zahodne sile vrnile Zahodni Nem-

čiji, razen fondov vojaških ustanov in enot, ki jih hrani Vojaški arhiv v Freiburgu/Breisgau. Kot že rečeno to gradivo za naše raziskovalce še ni dostopno. Enako ni dostopen za nas zelo bogat fond štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki obsega kakih 6 vagonov gradiva o nacističnem raznarodovalnem delu v Evropi. Zanimivo je, da le-tega ameriška vojska ni odpeljala v Združene države Amerike, kot je to storila z drugim gradivom, temveč ga je hranila v posebnem Berliner Document Centru, kjer so ga nekateri raziskovalci še lahko uporabljali. Ko ga je prevzela omenjena nemška arhivska ustanova v Koblenzu, pa je postal nedostopen, kakor izjavljajo, ker da ni urejen. Po nekaterih dokumentih, katerih prepise sem imel priliko videti pri nekem nemškem raziskovalcu, sodim, da je ta fond prvorazrednega pomena za proučevanje nekaterih vidikov nacistične okupacije v Sloveniji.

V tretjem pomembnem nemškem arhivu, to je v Nemškem osrednjem arhivu v Potsdamu, je arhivskega gradiva za Slovenijo neprimerno manj. Arhiv je sicer zelo bogat, ima pomembne fonde nacističnih ministrstev in drugih osrednjih ustanov, vendar je v njem gradiva za Slovenijo malo. Zlasti razočaran bi bil tisti, ki bi v fondu nemškega notranjega ministrstva iskal kakšno pomembnejše gradivo o nemški okupaciji slovenskih predelov, saj ga bo dobil le za dva ali tri drobne svežnje. Tudi gradiva, za katerega trdno vemo, da bi moralo biti v tem fondu, tam ni mogoče najti. Nekoliko več ga je mogoče dobiti v fondu Rechnungshof des Deutschen Reiches in v fondu ministrstva za prosveto, znanost in vzgojo.

Kljub intenzivnemu iskanju in povpraševanju pa še nismo mogli izvedeti za usodo nekaterih arhivskih fondov, katerih gradivo bi bilo zelo pomembno za zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja. Prav nič ne vemo o usodi registratur šefa varnostne policije in varnostne službe oziroma glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu, pod katerega so spadale gestapovske ustanove v naših krajih, šefa redarstvene policije, pod katerega so spadale policijske enote, ki so se pri nas bojevale proti partizanskim oddelkom in narodnoosvobodilni vojski itd. Naj omenim, da se v Zahodni Evropi vprašujejo, ali je Sovjetska zveza res izročila Vzhodni Nemčiji že vse fonde in ali ni nekaterih obdržala. Zato lahko računamo s tem, da bodo sčasoma prišli na dan še kakšni fondi, pomembni za zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja.

Posebno vprašanje pomeni arhivsko gradivo v avstrijskih arhivih. Če nam pridobivanje gradiva nemškega okupatorja iz nemških arhivskih ustanov še nekako uspeva, pa iz avstrijskih ustanov ni mogoče dobiti prav ničesar. Gradivo, mlajše od 50 let, je tudi za njihove zgodovinarje povsem nedostopno. Domnevamo, da so tam registrature nekaterih najpomembnejših okupacijskih ustanov iz Slovenije, npr. registraturi šefov civilne uprave za Slovensko Štajersko in Gorenjsko, imajo pa tudi gradivo, ki so ga pred koncem vojne odpeljali tja iz Maribora, z Bleda itd.

Gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ki ga hranijo arhivske ustanove zunaj Jugoslavije, sicer še daleč ni tako obsežno in bogato, kakor tisto, ki ga hranijo naši arhivi, zlasti arhivi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, CK ZKS in Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Je pa pomemben in nepogrešljiv vir, brez katerega ni mogoče podati natančnejše in zvestejše slike našega velikega časa.

V. PREGLED USTANOV V SLOVENIJI, KI HRANIJO ARHIVSKO GRADIVO
IZ NOB

USTANOVA	GRADIVO					
	NOB		Okupator. in dr.		Skupaj	
	Fondi in zb.	tm	Fondi in zb.	tm	Fondi in zb.	tm
Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja	383	138,11	261	448,82	644	586,93
Arhiv centralnega komiteja ZKS	16	16,00	1	0,50	17	16,50
Arhiv republiškega sekre- tariata za notr. zadeve	?	?	?	?	?	?
Muzej narodne osvoboditve Maribor	6	0,31	21	92,04	27	92,35
Arhiv Slovenije	—	—	13	120,00	13	120,00
Gorenjski muzej v Kranju	1	3,10	8	2,81	9	5,91
Goriški muzej v Kromberku	25	3,74	—	—	25	3,74
Zgodovinski arhiv Celje	—	—	5	3,70	5	3,70
Pokrajinski arhiv Maribor	—	—	11	2,48	11	2,48
Tržiški muzej, Tržič na Gorenjskem	4	1,71	—	—	4	1,71
Slovenski šolski muzej, Ljubljana	23	1,70	1	0,10	24	1,80
Belokranjski muzej, Metlika	13	1,50	—	—	13	1,50
Pokrajinski muzej Kočevje	2	0,80	1	0,21	3	1,01
Loški muzej, Škofja Loka	10	0,50	1	0,71	11	1,21
Mestni muzej, Ptuj	2	0,45	1	0,28	3	0,73
Tolminski muzej, Tolmin	6	0,77	—	—	6	0,77
Dolenjski muzej, Novo mesto	14	0,95	—	—	14	0,95
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana	—	—	1	0,65	1	0,65
Mestni muzej, Idrija	4	0,50	2	0,13	6	0,63
Muzej v Kamniku	2	0,43	1	0,15	3	0,58
Notranjski muzej Postojna	12	0,41	—	—	12	0,41
Okrajni muzej Koper	1	0,65	—	—	1	0,65
Muzej revolucije Celje	1	0,10	1	0,30	2	0,40
Posavski muzej Brežice	6	0,19	1	0,03	7	0,22
Muzej revolucije Slovenj Gradec	34	0,40	—	—	34	0,40
Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani	—	—	2	0,30	2	0,30
Mestni arhiv Koper	1	0,15	—	—	1	0,15
Mestni muzej Piran	2	0,02	—	—	2	0,02
Pokrajinski muzej Murska Sobota	1	0,08	—	—	1	0,08

GRADIVO

USTANOVA

USTANOVA	NOB		Okupator. in dr.		Skupaj	
	Fondi in zb.	tm	Fondi in zb.	tm	Fondi in zb.	tm
	Muzejska zbirka Laško	—	—	2	0,12	2
Muzej NOB Ljutomer	1	0,03	—	—	1	0,03
Tehnični muzej Železarne Jesenice	1	0,06	1	0,01	2	0,07
Skupaj	571	172,06	335	673,34	906	846,00

IV

DISKUSIJA O REFERATIH NA POSVETOVANJU

V zvezi z referati, ki so bili prebrani na posvetovanju o problemih zgodovinskega pisarstva novejših slovenskih zgodovincev in nalogah inštituta, se je razvila živahna in vsebinsko bogata razprava. Deloma se je nanašala na probleme, ki so jih referenti obravnavali na posvetovanju, deloma pa je obravnavala linijo bodočega razvoja inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

V razpravi so se trije diskutanti ustavili ob težah in trditvah, ki jih je v svojem referatu izrekel dr. Dušan Kermavner. Dr. B. Grafenauer je izrekel svoje mnenje o značaju liberalistične ideologije in odnosu socialne demokracije do kmečkega vprašanja. Dr. J. Pleterski je govoril o mladoslovenskem nastopu za Koroško in o problemu odnosa KPJ do jugoslovanske države. Dr. V. Melik je pojasnil stališče mladoslovencev do narodnega boja in verskih problemov ter o vprašanju kmečkega položaja pred prvo svetovno vojno.

Naslednji diskutanti so se razen Zdravka Klanjščka, ki je udeležence posvetovanja informiral o programu knjižnice NOV in POS, dotaknili problemov inštitutovega dela, značaja teh problemov in smeri bodočega razvoja. Dr. Fr. Škerl je govoril o eksistenčnih vprašanjih inštituta in raznih vejah njegovega dela. Dr. D. Biber je govoril o podobnosti glavnih problemov vseh inštitutov za zgodovino delavskega gibanja v federaciji, o odnosu medsebojne povezanosti delavskega gibanja in splošne narodne zgodovine ter o odnosu političnih organov do družbenih znanosti, zlasti s finančnega vidika. Fr. Klopčič je govoril o razširitvi delovnega koncepta IZDG, o potrebi po povezavi narodne zgodovine z zgodovino delavskega gibanja, o nekaterih neobdelanih temah in nekaterih dejstvih iz zgodovine delavskega gibanja, ki se v historiografiji nepravilno prikazujejo. Dr. M. Britovšek je govoril o bistvu obravnavanja problemov iz zgodovine delavskega gibanja in še posebej Kominterne, o kolektivnem reševanju problemov, o kadrovskih problemih in pomenu koncepta. Drago Pahor je opozoril na potrebo proučevanja slovenskega deleža v narodnoosvobodilnem boju Trsta. L. Čarni je pa dodal nekaj besed o potrebi notranje povezanosti v proučevanju zgodovine.

O arhivskih problemih sta izrekla nekaj misli le dr. Dušan Biber in dr. Fr. Škerl. Za sklep je potem ravnatelj inštituta, Bogdan Osolnik, govoril o bistvenih vprašanjih, glede katerih so se zedinili udeleženci posvetovanja.

SKLEPNE UGOTOVITVE UDELEŽENCEV POSVETOVANJA V INŠTITUTU ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

Ob 25-letnici ustanovitve partizanskega Znanstvenega inštituta in 10-letnici svojega delovanja je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v dneh 24. in 25. novembra 1969 priredil posvetovanje, na katerem so udeleženci raz-

pravljali o problemih slovenskega zgodovinarstva novejših dob in posebej o problemih, ki se nanašajo na delovanje Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Posvetovanja so se udeležili zgodovinarji, profesorji univerze, sodelavci akademije, inštitutov, arhivov, muzejev in drugih sorodnih ustanov. Sporazumeli so se o najvažnejših vprašanjih, zaradi katerih je bilo posvetovanje organizirano. Sprejeli so naslednje sklepe:

1. Udeleženci posvetovanja so pregledali dosedanje delo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Pozitivno so ocenili njegove rezultate in izrekli svoje mnenje o koristnosti in potrebi inštitutovega obstoja. Udeleženci so se izrekli za podporo inštitutu v interesu slovenskega zgodovinarstva.

2. Udeleženci posvetovanja so razpravljali o inštitutovem delovnem konceptu in sprejeli zamisel o njegovi razširitvi, ki izhaja iz spoznanja, da zgodovine delavskega gibanja ni mogoče obravnavati kot nekaj v sebi zaključenega, zunanaj celote procesov družbenega in narodnega razvoja. Zato naj bi inštitut svoje delovanje razširil z novimi nalogami in postal obenem inštitut za vso novejšo slovensko zgodovino. Taka usmeritev pa ne more zanikati potrebe, da v inštitutovem delu še naprej ostane bistvena komponenta problematika, zaradi katere je bil ustanovljen, to je, da proučuje razvoj delavskega gibanja v novejši dobi slovenske zgodovine. Smer v širši delovni koncept, ki naj zajame tudi povojno dobo, naj se razvija postopno in v skladu s kadrovskimi in drugimi pogoji.

3. Na temelju pregledov o stanju slovenskega zgodovinarstva v raznih obdobjih slovenskega narodnega in družbenega razvoja v novejši dobi je pokazalo posvetovanje potrebo po tesnejši povezavi vseh, ki se ukvarjajo z zgodovino novejših dob. Čeprav inštitut deluje kot samostojna ustanova, naj bi bil vendar organsko vključen in navzoč povsod, kjer se rešuje problematika zgodovinarstva te dobe. V tem oziru gre predvsem za tesnejšo povezavo z univerzo, to je z oddelkom za zgodovino na filozofski fakulteti, deloma pa tudi z akademijo znanosti in drugimi ustanovami, ki se ukvarjajo z znanstvenimi problemi tega obdobja, npr. z Inštitutom za narodnostna vprašanja, z Arhivom Slovenije itd. Ob takem sodelovanju bi se razvile zelo koristne oblike koordinacije. Sodelovanje z univerzo bi bilo še posebej koristno zaradi reševanja kadrovskih vprašanj inštituta. Brez temeljite pomoči v izbiri novih sodelavcev in v pripravi novih ljudi za znanstveno raziskovalno delo na novejši zgodovini ne bo mogoče izpolniti vrzeli, ki jih je v tem oziru ugotovilo posvetovanje. V samem inštitutu pa zlasti mlajši kandidati za raziskovalno delo čutijo potrebo po mentorstvu, ki ga morejo dobiti predvsem pri univerzitetnih profesorjih.

4. Za inštitutov širši delovni koncept in tesnejše sodelovanje z univerzo ter inštituti in zavodi, ki se ukvarjajo s problemi novejših dob slovenske zgodovine, bi bila posebna naloga inštituta, da razvije in vodi širšo dokumentacijsko službo. Inštitut je sicer že pri sedanjem delu izpolnjeval nekaj dokumentacijskih nalog, ko je izdajal bibliografije, kronologije in vire, toda naloge so širše od doslej opravljenega dela.

Poleg bibliografij, kronologij in pregledov arhivskih virov spada v dokumentacijsko službo tudi sistematičen pregled strokovne oziroma znanstvene literature, ki naj bi znanstvenim raziskovalcem in drugim interesentom olajšal spremljanje in uporabljanje novjših dosežkov na področju zgodovine novejših

dobe. Toda ta del dokumentacijske službe je še posebej povezan s problemi internega nabavljanja strokovne literature v inštitutski biblioteki in drugih knjižnicah, tako da bo dokumentacijski službi na voljo vse potrebno knjižno gradivo. Inštitutova knjižnica naj v bodoče služi za sistematično nabavljanje domače in ustrezne literature, prav tako pa tudi za sistematično obdelavo knjig, pisanje poročil in informacij v smislu dokumentacijske službe.

Udeleženci posvetovanja so ugotovili, da je ureditev takega dokumentacijskega središča za zgodovino pisje novejših dobe pogoj za razvijanje kolektivnega dela in premostitev težav, ki se z njimi srečujejo posamezni raziskovalci pri obravnavanju znanstvenih problemov. Zato naj se delo sodelavcev inštituta na področju dokumentacije povezuje z njihovim raziskovalnim delom in naj se vrednoti kot odgovorno strokovno delo. Sočasno je treba zagotoviti ustrezno financiranje te inštitutove funkcije.

5. Na posvetovanju je vzniknila tudi ideja o nekakšnem makroprojektu za pisanje novejših slovenskih zgodovine, to je zgodovine od slovenskega narodnega preporoda do ljudske revolucije. Pisanje take zgodovine bi ne moglo biti le stvar inštituta, temveč skupni program slovenskih zgodovinarjev oziroma več institucij, ki bi se angažirale za njegovo izvedbo v daljšem roku. Inštitut naj bo pobudnik razgovorov za izdelavo načrta, ki naj bi ga uresničili s skupnimi naporimi vsi slovenski zgodovinarji novejših dobe.

6. Pereč predmet posvetovanja je bilo tudi financiranje inštituta. Ugotovljene so bile pomanjkljivosti dosedanjega financiranja, ki se kažejo zlasti v naslednjem:

a) znanstveno raziskovalne dejavnosti na področju zgodovino pisja ni mogoče financirati izključno prek nalog, ki bi jih inštitut izdeloval za razne interese. Izkušnje kažejo, da je sicer nekaj zanimanja za naročanje parcialnih raziskav, ki pa so za zgodovino pisje postranskega pomena. Naročniki imajo pri tem navadno tudi svoje posebne zahteve, ki niso v skladu z znanstvenimi kriteriji in širšimi nalogami inštituta v obdelavi slovenske narodne in družbene zgodovine.

b) prek Sklada Borisa Kidriča se sicer financirajo raziskovalne naloge, ne pa tudi pomožne dejavnosti, ki pomenijo nujno pripravo za kompleksnejša zgodovinska dela (priprave in izdajanje bibliografij, kronologij in drugih znanstvenih pripomočkov). Ker skladu primanjkuje sredstev, se s plačilom naloge ne zagotavlja celotni osebni dohodek raziskovalca, drugi izdatki, ki nastajajo ob njegovem delu, pa sploh niso poravnani. Sklad ne sklepa dolgoročnejših pogodb, ki naj zagotovijo kontinuiteto znanstvenega dela posameznim raziskovalcem in instituciji kot celoti. Če naj se inštitut razvija tudi v dokumentacijsko središče za zgodovino pisje novejših dobe, je treba zagotoviti iz nekega stalnega vira tudi sredstva za dokumentacijsko dejavnost, za strokovno biblioteko itd.

c) Dosedanji sistem financiranja zlasti onemogoča mlademu kadru, da bi se postopno uvajal v znanstveno delo, ker je prisiljen takoj po prihodu z univerze prevzeti samostojno raziskovanje, za katero še ni usposobljen. Mladim ljudem je treba omogočiti postopno uvajanje v znanstveno delo pod vodstvom kvalificiranih mentorjev. Tudi samo dejstvo, da inštitut občutno zaostaja v višini osebnih dohodkov, odbija mlade ljudi, da se teže odločajo za delo v inštitutu.

Udeleženci posvetovanja so mnenja, da bi moral ustanovitelj poskrbeti za rešitev inštitutovih eksistenčnih problemov. Ureditev materialnih in kadrovskih vprašanj je pogoj za uspešen nadaljnji razvoj inštituta in uresničevanje zahtevnih nalog, ki jih je ugotovilo posvetovanje.

Sklepe je oblikovala komisija, ki so jo izbrali udeleženci posvetovanja v sestavi članov delovnega predsedstva in vseh referentov na posvetovanju.

Člani predsedstva: dr. Tone Ferenc, dr. Bogo Grafenauer, Bogdan Osolnik, Boris Ziherl, dr. Fran Zwitter.

Referenti: dr. Tone Ferenc, dr. Bogo Grafenauer, dr. Dušan Kermavner, dr. Janko Pleterski, dr. Mirko Stiplovšek, dr. France Škerl, dr. Sergej Vilfan, Jože Žontar.

O VIRIH

Miro Stiplovšek

O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918—1941)

V referatu¹ želim osvetliti dosedanje objave virov, opozoriti na delovne programe nekaterih institucij glede izdajanja gradiva za slovensko zgodovino za obdobje med vojnama, poskušal pa bom dati tudi nekaj pobud za nadaljnje delo na tem področju. Kritična analiza dosedanjih izdaj virov naj bi bila hkrati tudi delen odgovor na vprašanje, kako bi bilo treba vire objavljati, da bi bili za zgodovinarja čimbolj uporabni. Poudariti pa moram, da bo moj odgovor na vprašanje, kaj bi bilo v prihodnje koristno objavljati, zaradi zapletene problematike virov za obdobje od 1918 do 1941 lahko le skromen prispevek k današnji razpravi in naslednjim v krogih raziskovalcev in arhivarjev o tej problematiki. Današnje obravnavanje vprašanja o objavljanju virov je šele prvi pomembnejši korak v sistematičnem reševanju te problematike za obdobje med obema vojnama. Doslej objavljene vire za slovensko zgodovino od 1918 do 1941 bi glede na vsebino lahko uvrstili predvsem v tri skupine:

1. Dokumenti o nastanku jugoslovanske države leta 1918.
2. Dokumenti o diplomatskih bojih za meje in o usodi Slovencev v okviru Avstrije in Italije.
3. Dokumenti o razvoju komunističnega oziroma socialističnega delavskega gibanja.

Največ virov je bilo objavljenih o problematiki slovenske zahodne in severne meje. Te edicije terjajo glede na svoj namen še prav posebno kritičnost pri uporabi. Zgodovinarji, ki preučujejo zgodovino Slovencev, ki so po rapalski pogodbi in koroškem plebiscitu ostali v okviru Italije oziroma Avstrije, imajo tudi posebne težave glede dostopnosti ohranjenih arhivskih virov. Zato je prav, da to problematiko osvetlimo še nekoliko podrobneje.

Referat o objavljanju virov za slovensko zgodovino od 1918—1941 je razdeljen na dva dela; v prvem se bom omejil na izdaje virov za zgodovino Slovencev, ki so med vojnama živeli v stari Jugoslaviji, v drugem delu pa bo ta problematika prikazana za območje tako imenovane Julijske krajine in za Koroške Slovence, ki so živeli v Avstriji.² Ob tem se referenti zavedamo, da se problematika prepleta in je ni mogoče vedno natančno razmejiti. Tudi ni mogoče vedno upoštevati kronološkega okvira referata in je treba opozoriti na

¹ Referat na zborovanju slovenskih arhivarjev 21. maja 1968 v Ptujju.

² Referat o izdajah virov za zgodovino Slovencev v Julijski krajini (1918—1941) je imela Milica Kacin—Wohinz (objavljen v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1968—1969*, št. 1—2, str. 365—369). O virih za zgodovino Koroških Slovencev je imel referat dr. Tone Zorn.

nekatero dokumente, ki ilustrirajo zgodovinske procese, ki so pripeljali do nastanka stare Jugoslavije ali pa so se nadaljevali v obdobju med obema vojnama. Ob tem pa bo ostala neobdelana problematika virov za zgodovino slovenskih izseljencev oziroma vprašanja njihove morebitne objave. Študijski center za zgodovino slovenskega izseljenstva pri SAZU se trenutno ukvarja z bibliografijami in evidentiranjem virov. Opozorimo naj še, da tudi za obravnavano obdobje veljajo nekatere ugotovitve in predlogi iz referata o problematiki virov v 19. in v začetku 20. stoletja.

Dokumenti o nastanku stare Jugoslavije. Najstarejšo zbirko virov o nastanku skupne jugoslovanske države je objavil Ferdo Šišić pod naslovom *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.—1919.* (Zagreb 1920, 329 str.). V tej knjigi je poleg kratkih prilog še 186 dokumentov, ki ilustrirajo obdobje od napada Avstro-Ogrske na Srbijo do začetne seje Začasnega narodnega predstavništva 16. marca 1919. Šišić je objavil v tej zbirki le nekatere pomembne, že do tedaj publicirane ali javno dostopne izjave, resolucije in akte. Redaktor je v svoj zbornik uvrstil predvsem dokumente, v katerih so se uradni krogi ali politične skupine opredeljevali za takšno jugoslovansko državo, kot je 1. decembra leta 1918 nastala, v glavnem pa je izločil vire, ki bi prikazovali tudi notranja trenja v tem procesu. Večina dokumentov je tudi objavljena brez pomembnejših pojasnil in celo o nahajališču večine virov ni natančnih podatkov. Pripomniti pa moramo, da so nekatere pomanjkljivosti te zbirke razumljive zaradi kratkega časa, ki je potekel od nastanka teh dokumentov do njihove objave. Za osvetlitev prizadevanj za nastanek skupne jugoslovanske države od leta 1914 do 1917 je Šišićovo delo še vedno zelo pomembna zbirka virov.

Za to obdobje je veliko dragocenega gradiva objavil tudi dr. Ante Mandić v delu *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, izdano ob štiridesetletnici ustanovitve Jugoslovanskega odbora (Zagreb 1956), v katerem so dokumenti o diplomatski dejavnosti na Balkanu in v Rusiji. Dr. Dragovan Šepić pa je izdal zbirko virov *Pisma i memorandumi Frana Supila (1914—1917)*, Beograd 1967, s katerimi je prikazal Supilovo politično dejavnost v emigraciji in njegova stališča do zdinjenja. Tudi ta zbirka dokumentov je zelo pomemben vir za zgodovino nastanka jugoslovanske države.

V Arhivu za zgodovino in narodopisje III, ki je izšel kot priloga ČZN XXXIII 1938, je bilo objavljenih okrog 30 dokumentov, ki ilustrirajo predvsem deklaracijsko gibanje na Štajerskem ter razmere v tej pokrajini in Prekmurju ob koncu prve svetovne vojne. Kot dodatki so bili objavljeni posamezni dokumenti o nastanku jugoslovanske države tudi v nekaterih predvojnih publikacijah, npr. dr. Albin Ogris, *Borba za jugoslovansko državo*, Ljubljana 1921; dr. Stefan Sagadin, *Naš sadašnji ustavni položaj*, Ljubljana 1920.

Pomembno dopolnitev Šišićeve zbirke je pripravil dr. Bogdan Krizman z objavo zapisnikov središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba v Zagrebu (Starine, knjiga 48, Zagreb — JAZU 1958, str. 331—386). Žal v fondu Narodnega vijeća SHS v Zagrebu skoraj polovica sejnih zapisnikov njegovega osrednjega odbora ni ohranjenih. Zapisnike teh sej najdemo tudi v najpomembnejših in najobširnejši zbirki pod naslovom: *Građa o stvaranju jugoslovanske države (I. I.—20. XII. 1918)* v dveh zvezkih, Beograd 1964, 817 str., v redakciji dr. Dragoslava Jankovića in dr. Bogdana Krizmana. To delo je izšlo v zbirki *Građa*, ki je poleg Zbornika radova in Monografij ena od treh serij, v katerih

oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk v Beogradu posreduje svoje rezultate preučevanja o zgodovini jugoslovanskih narodov v 20. stoletju. Omenjeno delo je drugo v seriji Građa; kot prva knjiga so izšli zapisniki sej delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu 1919—1920 leta (Beograd 1960).

Nastanek jugoslovanske države leta 1918 je vsekakor tako pomembna prelomnica v zgodovini jugoslovanskih narodov, da je zaslužila ponovno osvetlitev tudi v zborniku dokumentov, še posebno v takšni obliki, kot sta jo pripravila Janković in Krizman. Redaktorja sta v primerjavi s Šišićem zbrala dokumente za krajše časovno obdobje, od začetka 1918 do osnovanja prve osrednje jugoslovanske vlade, ki pa je pri nastajanju jugoslovanske države najpomembnejše. Pri zbiranju gradiva sta se usmerila predvsem na iskanje aktov v osrednjih republiških in drugih arhivskih institucijah, ki je bilo zelo uspešno. Med 636 dokumenti, ki sta jih uvrstila v zbornik, jih je bil le manjši del že publiciran v različnih tujih in domačih edicijah virov ter v raznih stenografskih zapisnikih, časnikih, časopisih in monografijah. Še vedno pa nista zaradi petdesetletne zapore uspela dobiti gradiva v arhivih držav, ki so na potek nastajanja in na nastanek jugoslovanske države bolj ali manj pomembno vplivala. Velika razlika je v primerjavi s Šišićevimi dokumenti tudi v vsebinskem izboru gradiva. Tudi Janković in Krizman sta v svoji zbirki podrobno osvetlila akcije, zahteve in medsebojne odnose Jugoslovanskega odbora in srbske vlade, ob tem pa sta s številnimi dokumenti ilustrirala tudi njim nasprotna mnenja in protiakcije političnih strank, skupin ali posameznikov, jugoslovanske omladine in mlajših intelektualcev v emigraciji ter jugoslovanskih izseljencev predvsem v severno-ameriških državah — skratka, osvetlila sta tudi nesoglasja in boje med številnimi dejavniki v procesu o nastajanju jugoslovanske države. V okviru dostopnega gradiva sta tudi poskušala prikazati družbenopolitične razmere v vseh jugoslovanskih pokrajinah v letu 1918. Dokumente sta redaktorja tako kot Šišić, razvrstila po kronološkem redu. Mimo opisa oblike in podatkov o nahajališču in morebitnih objavah pa sta dokumente opremila tudi z daljšimi ali krajšimi pojasnili, ki dajejo tej ediciji še posebno vrednost. S kazalkami sta redaktorja opozorila na vsebinsko povezavo dokumentov in tako omogočila bralcem, da se lahko hitro seznanijo z nad 30 zanimivimi problemi v prizadevanjih za nastanek jugoslovanske države. Orientacijo v obširnem gradivu olajšujejo tudi trije skrbno izdelani registri: geografsko, stvarno in osebno. Redaktorja v uvodu posebej poudarjata, da sta v gradivo uvrstila vse pomembnejše dokumente, hkrati pa pripominjata, da zbornik ni namenjen zgodovinarjem — raziskovalcem, temveč bralcem — zgodovinarjem in nezgodovinarjem, da se iz avtentičnih dokumentov seznanijo z zadnjo fazo nastanka Kraljevine SHS. Ne glede na ta namen pa ne bodo mogli mimo te zbirke tudi zgodovinarji, ki bodo raziskovali posamezne probleme ali celotno dogajanje leta 1918 v jugoslovanskem ali slovenskem okviru. V zborniku je velika večina dokumentov objavljena v celoti. Pri nekaj dokumentih sta redaktorja izpustila del besedila, ki ni bil vsebinsko povezan z problematiko, kakršno sta želela prikazati. Na vsebino izpuščenih mest sta opozorila s kratkimi opombami, žal ne v vseh primerih. Zaradi obilice gradiva za najnovejšo zgodovino bo potreben za objavljanje virov zelo skrben izbor najpomembnejših dokumentov, ti pa naj bi se praviloma objavljali v celoti. V primerih pa, da vsebina dokumentov samo delno ustreza problematiki, ki jo želimo z zbirko osvetliti, bi kazalo nekatera mesta tudi izpustiti, pri če-

mer pa bo potrebno dosledno v opombah opozoriti na vsebino izpuščenega besedila. Jankovičeva in Krizmanova izdaja virov je v mnogih pogledih lahko tudi odgovor na vprašanje, kako izdajati dokumente o nekem problemu, da bo delo doseglo svoj namen.

Dokumenti o razvoju socialističnega in komunističnega delavskega gibanja. Zgodovinski oddelek CK KPJ je skupaj z zgodovinskimi oddelki republiških CK začel po ustanovitvi leta 1948 zbirati zlasti gradivo o revolucionarnem in reformističnem delavskem gibanju v jugoslovanskih pokrajinah. Pomembnejše gradivo je začel objavljati v zbornikih virov pod naslovom Istorijški arhiv Komunistične partije Jugoslavije. V tej ediciji sta za zgodovino komunističnega oziroma socialističnega gibanja na Slovenskem pomembna predvsem dva zvezka, in sicer tom II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937, Beograd 1949, 498 str., ter tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. VI + 512. Redakciji te edicije je uspelo z dokumenti prikazati veliko pomembnih značilnosti v razvoju KPJ in socialne demokracije. Še danes te zbornike virov lahko učitelji zgodovine koristno uporabljajo pri svojem pedagoškem delu, v skromni meri pa so ostali pripomoček raziskovalcem pri preučevanju problematike delavskega gibanja. Vrzeli v njih predvsem opozarjajo zgodovinarje na probleme, ki terjajo znanstveno osvetlitev. Od izdaje teh zbornikov dokumentov je namreč preteklo že več kot poldrugo desetletje, v katerem je uspelo osrednjim in republiškim zgodovinskim arhivom CK obogatiti svoje fonde. Zbrali so precej gradiva, ki bi po pomembnosti sodilo v zvezke Istorijškega arhiva Komunistične partije Jugoslavije. Tako npr. redakciji ni uspelo najti niti enega dokumenta, s katerim bi lahko prikazala potek prve in druge partijske konference KPJ, ki sta bili leta 1922 oz. 1923 na Dunaju, zelo pomankljivo pa je dokumentirala potek III. državne konference leta 1923 v Beogradu. Leta 1958 je dobil Istorijški arhiv CK KPJ iz fondov Kominterne v arhivu Inštituta Marksa-Engelsa-Lenina v Moskvi zelo pomembno gradivo o delovanju KPJ med vojnama, med drugim tudi o prvih treh konferencah KPJ. V arhivu CK ZKS so fotokopije vsega pomembnejšega gradiva o delovanju KPS iz fondov Kominterne, kolikor je že dostopno raziskovalcem. Julijana Vrčinac je v razpravi Rad i zaključci Prve, Druge in Treće konferencije KPJ (Istorija XX. veka, Zbornik radova I, Beograd 1959, str. 236—284) objavila obširne izvlečke iz teh dokumentov. Prav tako bi z na novo zbranim ali v zadnjih letih dostopnim gradivom v Arhivu Slovenije in Arhivu CK ZKS lahko precej dopolnili tudi prikaz dejavnosti JSDS v V. zvezku omenjene zbirke, predvsem proces diferenciacije v stranki na desno in levo krilo do odkritega razkola in do ustanovitve Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Za oba obravnavana zbornika je tudi značilno, da je v njih objavljeno skoraj izključno le gradivo, ki je bilo že tiskano v raznih legalnih in ilegalnih časnikih in revijah, v posebnih brošurah ali letakih. V zelo skromni meri pa je v njih zastopano arhivsko gradivo, ki doslej še ni bilo objavljeno in je nastalo pri delovanju socialnodemokratskih in komunističnih organizacij ali posameznih politikov. V Socialističnem gibanju v Slovenji sta npr. objavljena le dva dokumenta, ki doslej še nista bila tiskana, v vseh drugih primerih pa gre za ponatise oziroma prevode člankov iz časopisja in publikacij. Tega ne navajam zato, da bi zmanjševal vrednost te zbirke virov, temveč predvsem zato, da bi opozoril na nujnost o dopolnjevanju objavljenega gradiva z dokumenti iz arhivov. Pomembna dopolnitev Istorijškega arhiva KPJ so pojasnila, ki osvetlujejo v gradivu le bežno omenjene važnejše

dogodke in pojave, in zato olajšujejo razumevanje posameznih dokumentov. Obširna pojasnila predvsem v slovenskem V. zvezku bi bila v nekaj primerih lahko tudi odgovor na vprašanje, kako objavljene vire dokumentirati. Pogosta je namreč praksa, da se dokumenti izdajajo le z navedbo nahajališča in opisa dokumenta ter morda še s kakšnimi podatki, ki ne terjajo globlje analize. Uporabnost navedene zbirke povečujejo tudi razni registri. Pripomnimo naj še, da je redakcija v predgovoru k drugemu zvezku obljubila tudi objavo dokumentov najvišjih partijskih forumov od leta 1937, ko je KPJ dobila novo vodstvo s Titom kot generalnim sekretarjem, pa do V. kongresa leta 1948. Žal tega načrta ni izpolnila.

France Klopčič je pripravil drugo izdajo stenografskega zapisnika kazenske razprave v Celju zoper komuniste, ki so sodelovali v spopadu z Orjunaši. Delo, ki ima naslov Prvi junij 1924 v Trbovljah (Ljubljana 1964), je opremil s kratkimi pojasnili in biografskimi podatki obtožencev. V uvodu pa je dr. Dušan Kermavner prikazal politično zgodovinski okvir trboveljskega spopada med komunisti in nacionalisti.

V založbi Instituta za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu je ob lanskoletnih proslavah 50-letnice oktobrske revolucije izšel izbor dokumentov o obletnicah oktobrske revolucije pod naslovom: Oktobar u Jugoslaviji 1918 do 1945, 809 str., ki ga je pripravila Skupnost institutov za zgodovino delavskega gibanja in ZKJ. Republiški inštituti za zgodovino delavskega gibanja so pregledali partijske, državne in vojne arhive ter biblioteke in zbrali okrog 3000 različnih dokumentov — proglasov, letakov, poročil, odredb, depeš, policijskih in sodnih poročil o akcijah jugoslovanskih komunistov, posvečenih obletnicam oktobrske revolucije. Za obdobje 1918 do 1940 je morala redakcija glede na njegove specifičnosti in pomanjkanje gradiva uporabiti širše kriterije, za obdobje NOB pa je zaradi velikega obsega gradiva lahko uvrstila v zbornik le nekatere najpomembnejše dokumente. Vsega je objavljenih v tem delu 166 dokumentov, od teh 142 za obdobje med obema vojnama. Zaradi razmerja med zbranimi in objavljenimi dokumenti je vprašanje kriterijev še posebno problematično. Redakcija je uspela v prizadevanju, »da širši javnosti omogoči, da na tem primeru spozna privrženost KPJ idejam Oktobra, njeno solidarnost in internacionalizem« (str. 781), v skromni meri pa je ustregla raziskovalcem te problematike, ki jim je objavljeno gradivo lahko le orientacija pri njihovem delu. V zborniku so mimo pojasnil k posameznim dokumentom tudi uvodni članki za posamezna obdobja v razvoju komunističnega gibanja v Jugoslaviji, v katerih so pisci prikazali pogoje za proslave oktobrske revolucije v vsakem letu posebej ter opozorili na nekaj gradiva, ki ni objavljeno. Te uvode bi morda kazalo razširiti še z nekaj podatki o reagiranju drugih smeri delavskega gibanja ob obletnicah oktobrske revolucije. Za obdobje med obema vojnama so namreč publicirani le dokumenti KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov. Zborniku je dodan tudi pregled časnikov in časopisov, iz katerih so ponatisnjeni dokumenti, ter imenski in topografski register.

Objav virov, ki dokumentirajo posamezne probleme v razvoju revolucionarnega delavskega gibanja na Slovenskem, je še nekaj. V št. 1 Dela, glasila CK KPS (julij 1948, str. 66—74) in št. 5 (maj 1949, str. 60—62) je objavljenih nekaj dokumentov o delovanju KP na Slovenskem. V Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (Ljubljana 1960, št. 1) je bilo objavljenih nekaj dokumentov stavkovnega komiteja iz aprilske železničarske in splošne stavke 1920 ter

sindikavno in podjetniško ponočilo o veliki stavki slovenskih rudarjev od julija do septembra 1923 (str. 275—300). Precej pomembnih virov je bilo objavljenih tudi v Zborniku dokumentnega gradiva velike tekstilne stavke v Kranju 1936 (Kranj 1956, 146 str.). V publikaciji Trideset let po ustanovnem kongresu KPS (Ljubljana 1968) je ponatisnjen tudi manifest KPS s tega kongresa.

Na zanimiv način nas z razvojem in dejavnostjo socialističnih in komunističnih organizacij na Slovenskem seznanja I. del Zbornika fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1869—1945, in sicer prvi zvezek od začetkov delavskega gibanja do leta 1934 (Ljubljana 1964), drugi zvezek pa z obdobjem konsolidacije KPS (Ljubljana 1965).

Ob deseti obletnici OF je izšel Slovenski poročevalec 1938—1941, v katerem sta ponatisnjeni tudi obe številki tega glasila iz leta 1938. Opozoriti moramo tudi na objave člankov in razprav političnih delavcev (prim. Ivan Regent, Poglavja iz boja za socializem, I. in II., Ljubljana 1958 in 1960; Boris Kidrič, Zbrano delo, članki in razprave 1933—1943, prva knjiga, Ljubljana 1958). Prav tako je bilo objavljenih nekaj pomembnih dokumentov tudi v nekaterih memoarskih delih za obdobje med vojnama (kot npr. Albin Prepeluh, Pripombe k naši prekratni dobi, Ljubljana 1938; Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojov slovenskega naroda, Ljubljana 1966). Med memoarskimi prispevki je dragocen vir npr. tudi Koroščevo predavanje o nastanku Jugoslavije, ki ga je v Zgodovinskem časopisu 1962 objavil Silvo Kranjec. Primere za objavo dokumentov najdemo tudi v zgodovinski in memoarski literaturi, ki jo izdajajo emigranti.

Opozoriti je treba tudi na že sodobno izdajanje dokumentov, kot so npr. stenografski zapisniki parlamenta, publikacije ob raznih kongresih in podobno, ki sicer niso kritične izdaje, so pa zgodovinarju dragocen vir. Drobeci dokumentov so bili objavljeni tudi v raznih znanstvenih in drugih periodičnih publikacijah.

S tem pregledom nismo izčrpali vseh objav dokumentov za slovensko zgodovino med obema vojnama. Prav pri zgodovinopisju novejšje dobe je namreč precej pogost pojav, da pisci vključujejo tudi v monografije in razprave zelo obširne izvlečke iz pomembnih dokumentov, ali pa jih objavljajo v celoti.

O objavah virov za najnovejšo zgodovino so slovenski arhivarji razpravljali že na zborovanju oktobra 1962 v Novem mestu. Tedaj je prof. dr. Metod Mikuž v svojem referatu o objavah gradiva za slovensko zgodovino v obdobju med vojnama in v času NOB poudaril, »da o neki resni znanstveni in za pravo znanstveno zgodovinsko delo koristni izdaji virov iz obeh in za obe razdobji ne moremo govoriti.« Dodal je še, da je redke izdaje virov povzročil ta ali oni zunanji vzrok (boj za meje, inform birojevski spor), ne pa znanstvena pobuda in potreba. Te ocene tudi dejavnost v zadnjih šestih letih ne more bistveno spremeniti. Do sistematičnega izdajanja virov za to obdobje slovenske zgodovine tudi v zadnjih letih ni prišlo in tako lahko le za redke probleme uporabljajo raziskovalci tudi bolj ali manj kritične izdaje virov. Po objavljenih virih bi lahko obdelali le nekatere probleme okrog nastanka jugoslovanske države leta 1918, o problemu meja in iz socialističnega in komunističnega delavskega gibanja. Ob tem moramo posebej poudariti, da so starejše objave virov zaradi dostopnosti novega pomembnega arhivskega gradiva uporabne le še v skromni meri. V njih je namreč objavljeno skoraj izključno le gradivo iz časopisja in publikacij. Na kvaliteto starejših objav virov je negativno vplivala tudi naglica, s katero so

morali zbrati gradivo za objave, do katerih je prišlo, kot smo že omenili mnogokrat, zaradi zunanjih vzrokov in ni bilo rezultat sistematičnega dela. Ob koncu naj poudarim, da objavljane virov za obdobje med vojnama občutno zaostaja tako v primerjavi z obdobjem NOB kot tudi glede na starejša obdobja slovenske zgodovine.

Prav tako delovi programi institucij, ki bi se morale glede na svoj značaj ukvarjati tudi s sistematičnim objavljanjem virov, ne dajejo veliko upanja za napredek na tem področju. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se načrtnega izdajanja virov za obdobje med svetovnima vojnama ne more lotiti zaradi kadrovske in finančne težave. Edina naloga s tega področja v zadnjih letih je bilo zbiranje gradiva o komunističnem gibanju na Slovenskem v legalnem obdobju (1919—1921), ki jo je finančno podprl Kidričev sklad. Ta zbirka je dejansko nadaljevanje V. zvezka Zgodovinskega arhiva KPJ in vsebuje dokumente o razvoju Partije v jugoslovanskem delu Slovenije in v Julijski krajini. V gradivu je že več kot ena tretjina dokumentov iz Arhiva Slovenije in iz zgodovinskega arhiva CK ZKS ter se torej po značaju virov razlikuje od navedene izdaje. Gradivo še ni pripravljeno za tisk, ponovno bi bilo treba pretehtati izbor dokumentov in razširiti pojasnila, je pa pomemben korak v prizadevanjih za objavljane virov o delovanju Partije na Slovenskem. Pripominjam, da so v IZDG že razpravljali glede morebitne objave dokumentov o delovanju KPS od ustanovitve do začetka NOB, torej o izpopolnitvi vrzeli med V. zvezkom — Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920 ter VI. tomom Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, a so načrt iz navedenih vzrokov opustili. Delavci IZDG sodelujejo tudi pri akcijah za objavljane virov v okviru Skupnosti inštitutov za zgodovino delavskega gibanja in ZKJ. V jubilejnem letu 1967 je bila v načrtu tudi izdaja dokumentov pod delovnim naslovom Sodelovanje Jugoslovancev v oktobrski revoluciji in državljanski vojni. Pri zbiranju arhivskih in drugih dokumentov za ta zbornik so sodelovali tudi sodelavci IZDG in zgodovinskega arhiva CK KPS. V Beograd so poslali gradivo o sodelovanju Slovencev v oktobrski revoluciji, o zaslišanih povratnikov iz ruskega ujetništva, o boljševiških izgredih in pojavih ter drugo za obdobje od leta 1917 do 1923. V IZDG razmišljajo tudi o morebitnem ponatisu predvojnega Ljudske pravice in o izdaji zbornika, ki bi vseboval izbor iz marksistične publicistike med obema vojnama. Po mojih informacijah druge institucije na Slovenskem trenutno ne nameravajo samostojno izdajati virov za zgodovino Slovencev, ki so živeli v okviru stare Jugoslavije.

Med osrednjimi institucijami smo že omenili prizadevanja Instituta za izučevanje radničkoga pokreta v Beogradu. Oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk je leta 1967 sklenil sporazum z Inštitutom za zgodovino evropskih socialističnih držav v Pragi o skupnem publiciranju češkoslovaških virov, ki se nanašajo na zgodovino narodov Jugoslavije od leta 1914 do 1945. Prav tako namerava ta ustanova v seriji Građa izdati tudi nemška diplomatska poročila o notranjepolitičnih razmerah v Jugoslaviji v obdobju med svetovnima vojnama, predvidoma v štirih zvezkih. Pri izdaji dokumentov te vrste bi bilo morda primerno, da se v celoti objavijo le najpomembnejši, manj pomembni pa v obliki regestov.

Posvetovanje zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z zgodovino narodov Jugoslavije v obdobju 1918 do 1941, je maja 1967 v Beogradu ugotovilo, da se od leta

1945 dalje v jugoslovanskem okviru ni nič uredilo za načrtno objavljanje zgodovinskih virov za omenjeno obdobje in da tu znatno zaostajamo za sosednjimi državami. Stanje na tem področju torej terjata tako sodelovanje med slovenskimi institucijami, kjer bi lahko koordinacijsko vlogo prevzel zgodovinski inštitut pri SAZU, kakor tudi z osrednjimi institucijami v Beogradu, med katerimi ima pri objavljanju virov za obdobje 1918—1941 največ izkušenj oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk. Odgovor na vprašanje, katere vire bi bilo primerno objavljati za slovensko zgodovino med svetovnima vojnama otežuje predvsem dejstvo, da za to obdobje zgodovinarji nimamo takšnega pregleda nad ohranjenim arhivskim gradivom kot za druga obdobja. Še do nedavnega so zgodovinarji lahko pisali o problemih v stari Jugoslaviji skoraj izključno le po gradivu iz časnikov in časopisov, po objavljenih stenografskih zapisnikih parlamentarnih institucij in statistikah ter po pisanih ali ustnih spominskih pričevanjih. Pripomniti moramo še, da je tudi stanje glede bibliografij za to obdobje najslabše. Medtem ko je bilo arhivsko gradivo za obdobje NOB v bolj ali manj urejeni obliki dostopno že kmalu po prevzemu, pa se gradivo za obdobje stare Jugoslavije urejuje intenzivneje šele v zadnjih letih. Prizadevanja Arhiva Slovenije pri urejanju gradiva za novejša obdobja slovenske zgodovine so ovirale predvsem prostorske in finančne težave. Prvo pomembnejše gradivo je bilo v njem dostopno šele leta 1964, ko so bili urejeni in postavljeni predvsem fondi poverjenišva za notranje zadeve deželne vlade oziroma pokrajinske uprave, Narodnega sveta za Slovenijo in za Koroško ter Jugoslovanskega kluba na Dunaju. Nato so uredili še gradivo velikega županstva ljubljanske oziroma mariborske oblasti, kolikor ga je v Arhivu Slovenije, za obdobje 1923 do 1929, v zadnjem času pa so uredili oziroma urejajo gradivo oddelkov banske uprave in nekaterih samostojnih pokrajinskih institucij (Inšpekcija dela, Državno pravdnništvo v Ljubljani itd.) tako, da je večina gradiva osrednjih pokrajinskih organov in ustanov že dostopna, medtem ko je bogato gradivo srezkih načelstev v glavnem še nedostopno. Žal je bilo mnogo pomembnega gradiva za predvojno obdobje uničenega neposredno pred napadom na Jugoslavijo. Splošen pregled ohranjenega gradiva, njegove dostopnosti in urejenosti za obdobje med vojnama smo dobili šele leta 1965, ko je Arhivsko društvo Slovenije izdalo Vodnik po arhivih Slovenije, ki ga dopolnjujeta publikaciji 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega (Ljubljana 1959) in Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS Ljubljana 1960). V tem Vodniku pa ni podatkov o gradivu v zgodovinskem oddelku CK ZKS in arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve, ki imata pomembno gradivo za slovensko zgodovino med vojnama. Zgodovinski oddelek CK ZKS že pripravlja za objavo pregled dostopnih fondov. V zadnjih letih so torej slovenski arhivarji ne glede na številne ovire uspeli urediti in postaviti znaten del arhivov za predvojno obdobje.

Poseben problem pa je pregled gradiva za slovensko zgodovino v osrednjih beograjskih arhivih (Arhiv Jugoslavije, Arhiv državnega sekretariata za zunanje zadeve, Arhiv zveznega sekretariata za notranje zadeve, Arhiv vojno-istorijskega inštituta) ter v zamejskih arhivskih institucijah. Pobudi Arhivskega društva Slovenije se moramo zahvaliti, da smo na zadnjem posvetovanju arhivarjev v Kopru dobili z referatom Vukmana Boričiča vsaj skromen pregled gradiva za slovensko zgodovino v nekaterih fondih Arhiva Jugoslavije. Bolj ali

manj obširen pregled nad pomembnim gradivom v drugih beograjskih arhivih pa imajo le posamezni raziskovalci, ki so v njih že delali. Preden pa bi izdelali načrt za sistematično objavljanje virov za obdobje med vojnama, bi morali imeti nadrobnejši pregled nad ohranjenim gradivom vsaj v splošnih in v večini specialnih arhivov v Jugoslaviji. Šele ta pregled bo lahko orientacija za delo na tem področju. S tem bi lahko objave virov dobile tudi trajnejšo vrednost. Za dosedanje objave smo namreč ugotovili, da ob odkritju novega arhivskega gradiva hitro izgubijo svoj pomen. Nadrobnejše poznavanje ohranjenega gradiva bi lahko institucijam tudi omogočilo izdelavo načrta za zbiranje spominskih prispevkov za probleme, za katere se dokumenti niso ohranili. Izdelava nadrobnejšega pregleda ohranjenega gradiva bi morala biti v procesu načrtovanja objav virov primarna naloga.

Ne glede na to pa zgodovinarji lahko izrazimo svoje želje o nadaljnjem delu pri objavljanju virov. Predvsem bi bilo spričo kvantitete virov za obravnavano obdobje primerno izdajati le skrbno pretehtano gradivo za nekatere najpomembnejše probleme. Na to usmeritev nas navajajo tudi dosedanje objave virov. Te so za ožje probleme mnogo bolj uporabne tudi za raziskovalno delo kot pa zbirke s širšo tematiko. Kolikor bi bilo ohranjeno gradivo, bi bilo npr. zanimivo objaviti vire za naslednja vprašanja: o boju za ureditev Jugoslavije do Vidovdanske ustave in morda še naprej, o odnosu političnih strank in struj do nacionalnega vprašanja, o značaju političnih strank, ki bi se dal prikazati s programi, volilnimi progami za gradivom s kongresov, s sejnimi zapisniki vodstev itd., za gospodarsko krizo na prelomu dvajsetih in tridesetih let na Slovenskem in jo osvetliti z internimi poročili velikih slovenskih podjetij, z gradivom delavskih strokovnih organizacij in z dokumenti o problematiki na področju kmetijstva, trgovine in drugih panog; s podjetniškimi in delavskimi dokumenti bi se lahko lepo prikazal tudi položaj delavstva med vojnama; predvsem za politično zgodovino bi bile zanimive objave sejnih zapisnikov najpomembnejših oblastnih organov in vodstev meščanskih in delavskih političnih strank. S tem bi verjetno precej dopolnili sliko pomembnih dogajanj, ki niso bila ustrezno prikazana v dnevnem tisku; razmere v političnem življenju bi nam osvetlile tudi objave pomembnejšega gradiva iz zapuščin vodilnih slovenskih meščanskih in delavskih politikov — objava npr. dokumentov iz zapuščine Zvonimira Bernota, ki jo ureja in dopolnjuje zgodovinski oddelek CK ZKS, bi nam omogočil nadrobnejši vpogled v cepitev socialističnih sil na Slovenskem in v nekatera druga vprašanja iz delavskega gibanja, prav tako bi nam objava Prepeluhove korespondence osvetlila razmere v JSDS itd. Problemov, ki bi jih bilo primerno osvetliti z izdajo virov bi lahko našli še precej. Pri tem bi se bilo treba prizadevati za kompleksno in ne le enostransko osvetlitev problemov. Če bi npr. želeli z dokumenti prikazati mnenja o nacionalnem vprašanju med vojnama, bi morali prikazati odnos vseh pomembnejših strank in struj v delavskem in meščanskem taboru in ne le stališče ene stranke. Med dosedanjimi objavami virov s kompleksno problematiko bi morda kazalo dokončati zbirko Istorijski arhiv KPJ in jo dopolniti s pomembnejšim gradivom, ki je dostopno v zadnjih letih. Izdaje virov s široko problematiko pa naj bi bile le izjemne.

Pri izdaji virov bi se morali v prihodnje tudi v večji meri usmeriti na objavljanje arhivskega gradiva. Ponatiskovanje člankov iz časnikov in revij bi

bilo treba omejiti le na najnujnejše. Izjema so tu lahko predvsem ilegalni tiski iz delavskega gibanja, ki so ohranjeni le v nekaj primerih, in so težje dostopni. Pri morebitnih objavah govorov politikov bi bilo treba posebej paziti na to, katera od objav ali konceptov daje avtentični tekst. Objavljanje virov zahteva velika finančna sredstva in bi bilo zato primerneje za manj pomembno gradivo, ki zanima ožji krog zgodovinarjev, uporabiti druge oblike razmnoževanja dokumentov. Vsekakor bi bilo npr. racionalno, da bi bilo pomembno gradivo za slovensko zgodovino v osrednjih arhivih razmnoženo na Xerox ali mikrofilmih ter bi bilo dostopno v slovenskih arhivih, kot pa da vsak posamezni raziskovalec porabi velika sredstva za delo v beograjskih arhivih.

Ob koncu naj poudarim, da si v prihodnje želimo skrbno pretehtanih izdaj virov za slovensko zgodovino med obema vojnama, ki bodo opremljene z vsem potrebnim znanstvenim aparatom. Napredek na tem področju pa si lahko obe-tamo le v primeru, če bodo pri tem delu tesno sodelovali raziskovalci in arhi-varji ustreznih institucij in če bodo ugodno rešena nekatera pereča finančna in kadrovska vprašanja.

Tone Zorn

Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920—1938 (1941)

Gradivo* za proučevanje koroškega vprašanja med obema svetovnima vojnama lahko delimo na dve večji skupini. V prvo, obširnejšo, sodi dokumentacija iz plebiscitnega obdobja (za ta čas je na voljo največ virov tako na naši, kot na avstrijski strani), v drugo skupino pa dokumentacijo za obdobje do priključitve Avstrije k nacistični Nemčiji oziroma do napada le-te na Jugoslavijo. Pregled, ki ga podajam, ni dokončen. Vzrok temu je znana petdesetletna zapora avstrijskih arhivov, kar še zlasti velja za tuje državljane; pri tem pa je treba upoštevati tudi druge morebitne omejitve; tako bo npr. dosedanja zapora za plebiscitno obdobje najbogatejšega koroškega deželnega arhiva deloma veljala tudi še po petdeseti obletnici plebiscita 10. oktobra 1970. Druga ovira za čas po letu 1920 pa je dejstvo, da so bili arhivi slovenskih koroških organizacij za nacizma v glavnem uničeni ter bi bilo treba njihove ostanke šele zbrati, tako da se prikaz, ki ga podajam, v glavnem omejuje na pregledano gradivo ter na dokumentacijo, na katero opozarja dosegljiva literatura.

1. Od virov za koroško plebiscitno obdobje je večina pri nas dostopnih arhivskih fondov še neizrabljenih; v celoti pa gre za vire, ki v marsičem dopolnjujejo dosedanjo vednost o predzgodovini in poteku plebiscitnega dogajanja v letih 1918—1920 in to predvsem za vprašanja jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A, problematiko plebiscitne komisije, vojaškega dogajanja v letih 1918-1919 ter za oris diplomatske dejavnosti. V Arhivu Slovenije je tu treba opozoriti na naslednje fonde: a) na fond poverjenišтва za notranje zadeve narodne (deželne) vlade v letih 1918—1921, ki zajema poleg drugega tudi obsežnejša poročila o dogajanju na območju plebiscitne cone A, teh drugje ni najti; b) fond takratnega okrajnega glavarstva Borovlje, ki je združevalo poleg dotedanjšega boroveljskega sodnega okraja še dele sodnih okrajev Celovec — dežela in Beljak — dežela pod jugoslovansko upravo; c) arhiv Jugoslovanskega kluba na Dunaju v letih 1917-1918; d) ohranjeni del arhiva Narodnega sveta za Koroško; f) zbirko propagandnega gradiva obeh spornih strani, avstrijske in jugoslovanske; g) arhiv Pisarne za zasedeno ozemlje deželne vlade ter h) nekatere privatne arhive (Josip Macarol, Alfred Lavrič, Valentin Rožič, Rado Wuttej, Ivan Žolger) ter rokopisno zbirko Jožefa Zazule. — Za raziskovanje vprašanj o deklaracijskem gibanju na Koroškem ter o delovanju mednarodne plebiscitne komisije in njenih stališč do jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A je treba opozoriti na arhiv In št i-

* Sporočilo na zborovanju slovenskih arhivarjev 21. maja 1968 v Ptuju.

tuta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Iz dokumentacije, ki jo hrani ta arhiv, so zlasti važni poleg neposrednega deklaracijskega gradiva predvsem deli arhiva jugoslovanskega dela plebiscitne komisije (tim. »sekcija SHS«) ter fond fotokopij tistega dela arhiva plebiscitne komisije in njenih diskrtnih svetov, ki je leta 1920 prišel v arhiv francoskega zunanjega ministrstva in jih je do leta 1941 hranilo takratno jugoslovansko zunanje ministrstvo. Po razpadu stare Jugoslavije so nacisti poleg drugih fondov odpeljali iz Beograda tudi tega ter ga dali na razpolago dr. *Martinu Wutteju*, piscu knjige *Kärntens Freiheitskampf*, Weimar 1943 (2. izdaja). Po maju 1945 je bilo to gradivo vrnjeno Jugoslaviji. Med drugim gradivom, ki ga hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja je treba omeniti še Žolgerjev spominski elaborat o pariški mirovni konferenci. — Pokrajinski arhiv v Mariboru hrani arhiv velikovškega okrajnega glavarstva za leti 1919-1920. V tem arhivu so tudi med drugim zapisniki grebinjskega narodnega sveta.

Za diplomatsko in vojaško dejavnost v obdobju 1918—1920 so važni predvsem beograjski arhivi, tako arhiv državnega sekretariata za zunanje zadeve, Arhiv Jugoslavije ter arhiv Vojno-zgodovinskega inštituta. Za koroško plebiscitno problematiko je treba v arhivu državnega sekretariata za zunanje zadeve opozoriti predvsem na fond delegacije SHS na mirovni konferenci v Parizu 1919-1920, ki se ne nanaša le na dejavnost te delegacije, ampak tudi na politiko novo ustanovljene države v celoti. Poleg številnih brzojavk, poročil, spominov, pisem in uradnih aktov so v fondu tudi faksimili brzojavk predsednika delegacije Nikole Pašića, pisma in poročila ostalih članov delegacije, ter direktivne brzojavke beograjske vlade in njeni odgovori. Temu fondu sledi fond jugoslovanskega poslaništva v Parizu. Za širšo obdelavo diplomatske dejavnosti tega obdobja, predvsem v luči odnosov z Italijo, je treba opozoriti še na nekatere druge fonde, kot so fond predsedstva vlade kraljevine Srbije, londonskega poslaništva, ostanki arhiva dunajskega poslaništva ter arhiv kabineta zunanjega ministra iz leta 1919 (pregled arhiva sekretariata za zunanje zadeve je povzet po tipkopisni disertaciji *Djordja K. Kneževića*, Senžermenski mirovni ugovor — Jugoslavija i Austrija kroz razgovor, Beograd, maj 1965, fil. fak. beograjske univerze).

Fond »sekcije SHS« plebiscitne komisije iz arhiva Inštituta za narodnostna vprašanja v marsičem dopolnjuje osebna dokumentacija predsednika te sekcije *Jovana Jovanovića-Pižona* v Arhivu Jugoslavije. Gre za zbirko približno 270 brzojavk in poročil med beograjsko vlado ter jugoslovanskim predstavnikom v plebiscitni komisiji ter del korespondence med sekcijo SHS plebiscitne komisije in deželno vlado v Ljubljani. Poleg te dokumentacije, ki jo v mikrofilmu hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, vsebuje Jovanovićeve zbirke tudi nekaj koroškega propagandnega gradiva ter časopisne izrezke o koroškem vprašanju.

Arhiv Vojnozgodovinskega inštituta hrani obsežno gradivo o vojaški dejavnosti na Koroškem v predplebiscitnem obdobju. Tako vsebuje to arhivsko gradivo dravskega divizijskega področja (oblasti) od februarja 1919 do demobilizacije, instrukcije za majska pogajanja leta 1919 v Celovcu ter razne operacijske in druge akte, kot so operacijski dnevnik iz časa jugoslovanske ofenzive na Koroško maja in junija 1919 za ljubeljski, jezerski in celovski odred. Opozoriti je treba v tem arhivu tudi na spomine majorja Alfreda Lavriča, (pre-

pise teh spominov hranijo tudi drugod, npr. v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja), zgodovino 45. peš. polka, napisano leta 1926 in slovenskega planinskega polka za čas 1919-1920. Gradivo za plebiscitno obdobje hranijo tudi fondi takratne četrtre armadne oblasti in vrhovne komande (sporočilo Vojnozgodovinskega inštituta z dne 7. V. 1968).

V publikacijah avstrijskih piscev najdemo več opozoril na tamkajšnje gradivo, ki utegne prej ali slej postati dostopno tudi našim raziskovalcem. Po podatku iz leta 1938 (prepis pisma koroškega deželnega predsednika z dne 3. 6. 1938, arhiv INV, f. 142), hrani koroški deželni arhiv za plebiscitni čas blizu 100 fasciklov urejenega in katalogiziranega gradiva; od tega odpade 21 fasciklov na arhiv takratnega koroškega deželnega poveljnika Ludwiga Hülgertha. Delni vpogled v ta del arhiva dajeja publikaciji *Freiheitskämpfe in Deutschösterreich-Kärntner Freiheitskampf* (zbirka *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutschen Truppen und Freikorps*, knjigi VII, 1941 in VIII, 1942) generala *Siegmunda Knausa* ter knjiga *Erwina Steinböcka*, *Die Volkswehr in Kärnten*, Wien-Graz, 1963). Nadrobneje našteva fondе, shranjene v koroškem deželnem arhivu, dr. *Martin Wutte* v že omenjeni knjigi iz leta 1943. Poleg fonda koroškega deželnega poveljnika dr. *Wutte* omenja še fonde koroškega deželnega zbora, prezidija deželne vlade, deželnega vojnega odbora, narodnopolitičnega odbora, deželnega propagandnega vodstva in njegovega naslednika Kärntner Heimatdiensta ter na fond zastopstva deželne vlade pri mednarodni plebiscitni komisiji v Celovcu. Na gradivo, shranjeno v celovski mestni hiši, opozarja v tipkopisni disertaciji *Thomas Pluch* (*Das Kärntner Plebiscit des Jahres 1920*; dis. na dunajski fil. fakulteti, 195). Odprto pa ostaja vprašanje dunajskih arhivov ter arhiv nekdanjega Društva narodov v Zenevi.

Očrtano stanje dokumentacije pa ne pomeni, da ni izšlo nekaj izborov plebiscitne dokumentacije. Žal smo Slovenci pri izdajanju virov za to obdobje v zaostanku za drugimi jugoslovanskimi središči, saj je edina večja slovenska zbirka izšla šele leta 1956 in še to v emigrantskem Zborniku-Koledarju svobodne Slovenije, Buenos Aires. Gre za objavo vrste dokumentov iz ameriških arhivov, ki jo je pripravil v slovenskem prevodu dr. *Alojz Kuhar* o tako imenovani Milesovi misiji na Koroškem januarja in februarja 1919 in njenih usodnostnih nasledkih na orientacijo Američanov do koroškega vprašanja, orientacijo, ki je vodila k takšnemu razreševanju koroškega vprašanja, kot ga poznamo danes. K tej zbirki lahko prištejemo še povzetke poročil o gospodarskem (in političnem) stanju po posameznih območjih južne Koroške iz let 1919 in 1920 *Ivana Rozmana* v knjižici *N a š a b o l* — Nekoliko zgodovine k polomu na Koroškem, Ljubljana, 1922 (kopije originalov v tej knjižici objavljenih dokumentov hrani Arhiv Slovenije in arhiv INV).

Še največ je bilo storjenega pri objavljanju virov za koroško plebiscitno obdobje v zbirkah virov o nastanku stare Jugoslavije in njenih teritorialnih in mejnih vprašanjih. Tu je treba opozoriti na dve obsežni zbirki, ki ju je izdal beograjski Institut društvenih nauka. Prva je zbirka *Dragoslava Jankovića in Bogdana Krizmana* *Gradja* o stvaranju jugoslovenske države (1. I.—20. XII. 1918), Beograd 1964, v kateri je važen za proučevanje koroškega vprašanja predvsem izbor zapisnikov ljubljanske narodne vlade, vendar žal le do konca leta 1918. Drugo delo je kritična objava zapisnikov o sejah jugoslovenske delegacije na pariški mirovni konferenci *Bogdana Krizmana* in *Bogomila Hrabaka*, Zapisnici sa sednica delegacije kraljevine SHS na mirovnoj konferenci u Pa-

rizu 1919-1920, Beograd 1960, važna ne le za študij dela te konference, ampak tudi za stališča Beograda do koroškega vprašanja in mirovne pogodbe z Avstrijo. Med objavami virov je omeniti še izbor dokumentov, povzetih iz literature *Frana Zwittera* leta 1947 v reviji *Trideset dana* (zv. 18, Beograd): Dokumenti o stavu Italije po pitanju jugoslovensko-avstrijske granice 1919-1920.

Najobsežnejši izbor virov na nemško-avstrijski strani prinaša omenjena *Wuttejeva* knjiga, ki povzema nekaj dokumentov o delu komisije pariške konference za študij romunskih in jugoslovanskih mejnih vprašanj, diplomatskih aktov, poročil s pariške mirovne konference ter ob njej mednarodne plebiscitne komisije. Poleg tega izbora najdemo objave posameznih dokumentov v koroški historični reviji *Carinthia I* od leta 1921 dalje. — Navodila za izvedbo koroškega plebiscita ter nekaj proglasov plebiscitne komisije objavlja v obširnem izboru uradnih dokumentov o vseh plebiscitih po prvi svetovni vojni *Sarah Wambaughejeva* v drugem zvezku obširnega dela *Plebiscites since the second world war*, Washington, 1933, medtem ko je za študij avstrijskih stališč poleg spomene avstrijske vlade pariški konferenci treba opozoriti na spomenico avstrijske vlade *Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain en-Laye* (379 der Beilagen der Konstituierenden Nationalversammlung I-II, Wien). — Ob zapisnikih sveta četverice na pariški mirovni konferenci v izdaji *Paula Mantouxa* *Les Délibérations des Conseils des Quatre*, 24 mai - 28. juin 1919, I-II, Paris 1955, je treba opozoriti na obsežno ameriško zbirko *U.S. Department of State Papers relating to the foreign Relations of the United States 1919, The Paris Conference 1942-1947* ter na britansko edicijo *Documents on the British foreign Policy 1919-1939*, 1. Series, zv. 1 in 2, London 1947. Dalje je treba omeniti še nekatera dela, kot so knjiga *Coolidge A.C., Life and Letters*, 1932; *D.H. Miller, My diary at the peace conference of Paris*, II; ter zbirka dokumentov o pariški konferenci *Nina Almond-Lutz R.H., The treaty of St. Germain*, 1935.

Med vsemi viri za plebiscitno obdobje pa gre posebno mesto memoarskim virom tako na Slovenski, kot na avstrijsko-nemški strani. Tu je poleg *Hribarjevih* Spominov II (Ljubljana, 1929) na tem mestu treba opozoriti predvsem na *Prepeluhove Pripombe* k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938; te dajejo več opozoril o vzrokih, ki so zavirali slovensko zasedbo Koroške leta 1918, dalje o *Milsovi* misiji, pa tudi o ozadju preobrata aprila 1919 in o ponovni zasedbi južnega dela dežele junija 1919. Vojaške strani tega dogajanja sta se dotaknila general *Maister* in major *Alfred Lavrič* 11. in 15. X. 1922 v Slovenskem narodu. O razmerah pred prvo svetovno vojno in med njo posebno prizadeto govore spomini aktivnega udeleženca koroškega dogajanja na slovenski strani *Jurija M. Trunka*, Spomini, Celje 1950, zanimivi tudi za avtorjeve poglede na koroško vprašanje in potek plebiscita. Od drugih spominskih del (npr. *Ervina Mejaka*, V boju za našo severno mejo, Celje 1937) se odlikujejo po doživetosti spomska razmišljanja dr. *Stanka Škerlja*, Koroški plebiscit, Naši razgledi 27. V. in 10. VI. 1961.

Iz vrste spominskih zapiskov in publikacij koroško-nemških avtorjev je treba opozoriti predvsem na tri dela. Prvo je publikacija *Hansa Laggerja* *Abwehrkampf und Volksabstimmung*, Klagenfurt 1930, publikacija, s katero so skušali koroški socialni demokrati dokumentirati, kako dobri patrioti so bili v plebiscitnem obdobju, želeč s tem spreobrniti nemško meščanstvo v deželi, da bi postalo bolj uvidevno do socialne demokracije. Drugi dve knjigi pa so

spomini dveh vidnih koroških protislovenskih delavcev *Hansa Steinacherja* Sieg in deutscher Nacht, Wien 1943, in *Vinzenza Schumyja* Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien 1950, važni ne le za študij plebiscitnega dogajanja, ampak tudi za usmeritve obeh avtorjev in njunih pogledov na koroško vprašanje. Med spomine take vrste sodi še vrsta zapisov, ki jim sledimo ob vsakokratnih obletnicah plebiscita, pa tudi nekatera dela pisatelja *Josefa F. Perkoniga*, med njimi Heimat in Not, Klagenfurt 1931, ter razširjena izdaja te knjige Kampf um Kärnten, Klagenfurt 1930 za Rož, in delo *Hansa Wiegeleta* Völkermarkt und Unterkärnten in der Jugoslawenzeit 1918—1920, Klagenfurt 1935, za Podjuno.

2. Mnogo manj virov pa je za naslednje obdobje, za čas od plebiscita 10. X. 1920 pa do priključitve Avstrije k hitlerjevski Nemčiji, oziroma do napada na Jugoslavijo leta 1941. Še največ dostopnih virov je za prva leta po plebiscitu. To je vrsta poročil o diskriminacijah Slovencev v zagonu nemškega zmagoslavja ter o istočasnih poskusih za obnovo slovenske politične organizacije; v letih 1920—1923 (to dokumentacijo hrani *Arhiv Slovenije*, fond poverjenišтва za notranje zadeve). Poleg nekaterih še ne dosegljivih privatnih zbirk je treba opozoriti predvsem na fragmentarne vire iz arhiva *Inštituta za narodnostna vprašanja* (INV), ki se dotikajo predvsem problematike o ljudskih štetjih (tako je ohranjen del originalnega popisnega materiala slovenskega privatnega štetja iz leta 1934), šolskega vprašanja in podobno; nekaj podatkov za čas med obema svetovnjima vojnama najdemo tudi v spomenicah slovenskih organizacij in posameznikov, poslanih konferenci za sklenitev avstrijske mirovne pogodbe leta 1947 (prepise dela spomenic hrani arhiv INV). V tem kompleksu ima posebno mesto več korespondenc iz arhiva dr. *Josipa Vilfana*, deponiranega v Mestnem arhivu ljubljanskem, z opozorilom na genezo zamisli o kulturni avtonomiji za koroške Slovence, živi zlasti v letih 1925—1930; isto velja tudi za vprašanja o političnem razvoju slovenske manjšine po letu 1930, ter za oris diskriminacij slovenske manjšine po nacističnih oblasteh po anšlusu Avstrije leta 1938. — Na gradivo v nemških arhivih o vprašanju reprocitete med Avstrijo in Jugoslavijo opozarja v delu Nacizem in Nemci v Jugoslaviji dr. *Dušan Biber* (dokumentacija v političnem arhivu Auswärtiges Amt, Bonn).

Tako ostaja zaradi uničenja ali nedostopnosti večjega dela dokumentacije še vedno glavni vir za proučevanje vprašanj slovenske manjšine ter njene problematike za čas po letu 1920 takratno slovensko in nemško časopisje, važno tudi za študij plebiscitnega obdobja. Tudi to gradivo še ni bilo v celoti sistematično pregledano. V to smer za povzemanje tiskanih virov kaže tudi zbirka v izdaji jugoslovanskega zunanjega ministrstva Documents on the Carinthian question, Beograd 1948, namenjena takratnim konferencam za sklenitev avstrijske državne pogodbe. Publikacija zajema problematiko koroškega slovenstva od plebiscita pa do leta 1948 z razumljivim poudarkom na čas po drugi svetovni vojni. Poleg nekaterih dokumentov iz časa med obema svetovnjima vojnama se v tej zbirki objavljena dokumentacija naslanja tudi na povzetke takratnega časopisja. Posebno mesto ima za časa avtoritativnega stanovskega režima anonimna knjižica *Valentina Podgorca* Die Kärntner Slowenen in Vergangenheit und Gegenwart, Klagenfurt 1937, v bistvu spomenica, ki jo je Politično društvo za koroške Slovence naslovlilo konec leta 1937 preko tednika »Koroški Slovenec« voditeljem avstrijske republike in v kateri je utemeljevalo narodnostne težnje slovenske manjšine. Zunaj tega okvira je bilo v arhivu mesta

Marburg a/d Lahn pred nekaj leti najdeno dotedanje neznano popisno gradivo nacističnega ljudskega štetja iz leta 1939 po jezikovnih in nacionalnih kategorijah. (Deloma je to gradivo objavil v glasilu federalne unije evropskih manjšin Europa ethnica, Wien, 1965, dr. *Theodor Veiter*, mikrofilm tega gradiva hrani arhiv INV.)

S tem pa smo se dotaknili za manjšinsko problematiko še posebno važne zvrsti uradnih publikacij o ljudskih štetjih, ki jih za koroško problematiko v celoti vrednoti profesor *Bogo Grafenauer* v razpravi Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja pa do danes, Koroški zbornik, 1946; omeniti pa je treba še nekaj objav posamičnih virov, med njimi na letak KPA o koroškem vprašanju iz leta 1930 v razpravi dr. *Janka Pleterskega* Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem (v: Progrevisna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobot, 1964) ter objava koroškega zakonskega osnutka za kulturno avtonomijo koroških Slovencev v knjigi dr. *Veitra* Die Kärntner Slowenen, Leipzig 1936.

V celoti nam pregled virov za zgodovino koroškega slovenstva med obema vojnama kaže, da smo pri izdajanju virov pa tudi pri obdelavi dostopne dokumentacije šele na pričetku poglobljenega študija o slovenskem vprašanju na Koroškem. Predvsem je opazen padec dostopnega arhivskega materiala za čas po plebiscitu leta 1920. Vsekakor pa bi pregledani dosegljivi arhivski fondi ob morebitnih zaključnih izdajah virov dajali dovolj zaokrožen izbor dokumentacije o problematiki slovenske (oz. jugoslovanske) uprave na območju plebiscitne cone A, enako pa tudi o dejavnosti plebiscitne komisije, predvsem po ohranjenih zapisnikih sej, ki jih je ta komisija imela po prihodu v Celovec.

V celoti pa so vse dosedanje izdaje virov iz izjemo tistih v izdaji Instituta društvenih nauk brez potrebnega kritičnega aparata. Za kasnejše obdobje pa so važni poleg tiskanih virov in fragmentarne dokumentacije predvsem memoarski viri še živečih prič predvojnega dogajanja. Žal pa smo tudi na področju zbiranja te zvrsti virov šele na pričetku; izjema pa so pri tem neizdani spomini vidnega koroškega Slovenca iz leta 1966, dr. *Franca Petka*, ki jih v redakciji dr. *Janka Pleterskega* hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja.

Nada Kobal

Sistem italijanske okupacijske oblasti v ljubljanski pokrajini od 1941 do 1943

Pri pisanju tega doneska sem lahko uporabljala primeroma malo literature, saj se doslej sistematično z upravno zgodovino in okupacijskim sistemom z vidika te teme ni še nihče podrobneje ukvarjal. Dr. Ivo Juvančič je v svoji razpravi »Italijanski okupator v Ljubljani« (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III, 1962, str. 63—143) obdelal predvsem odnos italijanskega okupatorja do narodnoosvobodilnega gibanja, dr. Tone Ferenc pa je v prvi številki letnika 1969 Naše obrambe na straneh 46—50 napisal članek »Italijanski okupacijski sistem na Dolenjskem in Notranjskem«; to je del več člankov, ki izhajajo pod skupnim naslovom »Okupacijski sistem v Sloveniji 1941—1945«. Ta članek mi je bil tudi glavno pomagalo za upravno razdelitev ljubljanske pokrajine in okupacijski sistem sploh. Isti avtor je napisal tudi članek »Arhiv. Inštituta za zgodovino delavskega gibanja« v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, na straneh 329—349. V članku daje pisec sumaren pregled arhivskih fondov, ki se hranijo v IZDG, jih na kratko označi in daje tudi kratek historiat. Bistveni pomagali sta mi bili tudi Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, in Vodnik po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965.

Arhivske podatke, ki sem jih uporabljala, hranijo fascikli 1—7 arhiva Visokega komisariata, dalje fascikli 121—148 arhiva občin in okrajnih glavarstev, končno inventarni seznam italijanskih fondov. Vse to gradivo hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Podatke o arhivalijah, ki jih hrani Arhiv Slovenije, Ljubljana, mi je posredoval arhivar tega arhiva Peter Ribnikar. Za trud in delo, ki ga je imel pri tem, se mu toplo zahvaljujem.

I. ITALIJANSKA OKUPACIJA DELA SLOVENIJE

Dne 6. aprila 1941 so sile osi napadle Jugoslavijo in njihova premoč ter nemoč jugoslovanske vojske sta spravili Jugoslavijo v roke štirih okupatorjev. »Blitzkrieg« je spet pokazal, da je zelo učinkovit način za vodenje borbe še zlasti proti notranje nestabilnemu nasprotniku. Že 17. aprila je Jugoslavija podpisala brezpogojno kapitulacijo. Tako se je v manj kot 14 dneh razvozal splet politično-strateških vprašanj in, kar ni mogla dokončno odločiti diplomacija, je v nekaj dneh storila odlično opremljena Wehrmacht s pomočjo italijanske vojske.

Napad na Jugoslavijo se je začel z bombardiranjem Beograda, ki mu je sledilo vkorakanje nemške vojske na naš teritorij. Ves ofenzivni sunek so nosile nemške čete. Italijani so bili v Sloveniji vse do 11. aprila defenzivni in rezervirani in šele tedaj so spričo naglega nemškega prodiranja prešli v ofenzivo. Tako so že istega dne proti večeru zasedli brez najmanjšega odpora Ljubljano, kar je bil zanje velik političen dogodek. Istega dne je bila prvič potegnjena demarkacijska črta z Nemci, ki je šla od kote 2203 (severno od Grintovca) — Litija (nemška) — Novo mesto (nemško) — Vinica — Senj — Bihac — Jablanica. To demarkacijsko črto so Nemci potem večkrat prestavljali, vedno pa na škodo Italijanov. Dne 11. aprila so Italijani zasedli tudi Jesenice in Žiri. 13. aprila so zasedli tudi Škofjo Loko in Šenčur pri Kranju ter prišli na sektor Turjak — Vel. Lašče. 23. aprila je bilo po poročilu XI. armadnega zbora konec operacij in začetek okupacije. 29. aprila je bila zadnjič potegnjena demarkacijska črta, ki je potem služila za podlagočasne nemško-italijanske meje. Jugoslovanska vojska ni dajala skoraj nikakega odpora.

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske je prišlo do razdelitve Slovenije: Prekmurje so v historičnih mejah zasedli Madžari, ozemlje bivše Slovenske Štajerske razširjeno proti jugu z okrog 90 km širokim in 10—15 km globokim pasom je prišlo pod Gau Steiermark, Gorenjska z mejo na Savi pri Črnučah pa pod Gau Kärnten. Vse drugo z Ljubljano vred so dobili Italijani, ki so tu osnovali ljubljansko pokrajino. Nemci Italijanom niso hoteli dati proge Ljubljana—Zidani most—Zagreb in zasavskega premogovnega bazena. 20. aprila 1941 je na zasedenem ozemlju prevzel oblast visoki komisar Emilio Grazioli.

Italijanska okupacija Dolenjske in Notranjske je trajala natančno dve leti in pet mesecev. Ves čas je bila osnovna skrb tako oblastnih kot vojaških okupacijskih ustanov, kako zadušiti ali uničiti osvobodilno gibanje malega slovenskega naroda. Za doseg tega namena so jim bila dobrodošla vsa sredstva in metode, celo strahovito nasilje. Ob vedno večjih uspehih sil protifašistične koalicije, katere del je bilo tudi slovensko osvobodilno gibanje, je italijanski okupator zlasti poleti leta 1943 začel pripravljati postopen umik svojih sil iz ljubljanske pokrajine. Toda ob kapitulaciji, ki so jo razglasili 8. septembra 1943 zvečer, se je začel splošen umik italijanske vojske iz Slovenije. In z njim se je pri nas končala neslavna italijanska okupacija, kajti prizadevanja Mussolinijeve fašistične vlade, sestavljene septembra 1943, za obnovo italijanske oblasti v ljubljanski pokrajini so bila neuspešna.

II. ORGANIZACIJA OKUPACIJSKE UPRAVE V LJUBLJANSKI POKRAJINI

Aprila 1941 je italijanski okupator ustanovil iz svojega zasedenega dela Slovenije tako imenovano ljubljansko pokrajino — Provincia di Lubiana. Sestavljalo jo je ozemlje večjega dela Dolenjske, od katerega je severovzhodni del južno od Save zasedel nemški okupator, dalje Notranjska, kolikor na zahodu še ni pripadla po rapalski pogodbi 1918 Italiji, ter Ljubljana, ki ji je Hitler odrezal zaledje na severu. Kljub temu da je slovenski Narodni svet zahteval in prosil, da bi imel civilno oblast nad tem ozemljem, je Mussolini imenoval civilnega komisarja, ki je bil obenem tudi pokrajinski vodja fašistične stranke. Ta delitev oblasti je podobna nemški. Prvi civilni komisar je postal Emilio Grazioli, ki je bil neposredno podrejen vrhovnemu vojaškemu poveljstvu. Svoje posle je prevzel že 18. aprila s sedežem v vladni palači v Ljubljani. Z eno svojih

prvih naredb je Grazioli že 20. aprila odredil, da so poslej podrejena kraljevemu civilnemu komisariatu za zasedeno slovensko ozemlje vsa državna civilna oblastva, ki so bila po dotedanjih predpisih in zakonih podrejena neposredno svojim ministrstvom. Že 3. maja 1941 so Italijani s kraljevim ukazom št. 291 priključili ljubljansko pokrajino k Italiji. Po tem priključitvenem aktu je bilo določeno, da bo vladno oblast opravljal visoki komisar, imenovan s kraljevim ukazom na predlog duceja fašizma, predsednika vlade in notranjega ministra, v pomoč komisarju bo svet 14 oseb »iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva«. Za pokrajino veljajo zakoni in ustava kraljevine. Vse uradne uredbe se bodo izdajale dvojezično.

Seveda pa ljubljanska pokrajina ni imela nobene politične avtonomije. Vrhovna oblast je bila takšna kakor v italijanskih pokrajinah, le da se je vrhovni oblastni funkcionar imenoval visoki komisar, ne pa prefekt. Bil je po položaju enak italijanskim prefektom I. reda. Od 15. junija 1943 do avgusta istega leta je bil visoki komisar Giuseppe Lombrassa, zadnji mesec pa general Riccardo Moizo, ki sta oba prišla iz Rima.

Naloga visokega komisarja je bila, da ljubljanski pokrajini že od vsega začetka vsaj v upravi dá fašistično in italijansko lice. Za podprefekta je Grazioli postavil Ettoreja Davida, za tajnika Giovannija Ruffinija in za šefa kabineta dr. Edoarda Bisia. Tudi v uradih so imeli vsa glavna mesta Italijani, zlasti načelniška; če ne, so pa vsaj kot komisarji skrbeli za izvajanje zakonov in uredb. Sicer pa je okupator ohranil upravno shemo in obdržal tudi precej slovenskih uradnikov, saj so mu bili še kako potrebni. Visoki komisariat je obdržal vse iste oddelke, kot jih je imela prejšnja banska uprava: I. obč., II. upravni, III. kmetijski, IV. prosvetni, V. tehnični, VI. za socialno politiko in zdravstvo, VII. finančni ter VIII. za trgovino, obrt in industrijo.

Ukaz o priključitvi ljubljanske pokrajine k Italiji omenja v svojem 4. členu, da bo visokemu komisarju pomagal 14-članski sosvet ali konzulta, izbran iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva. Vendar je bil ta organ le epizoda. 27. maja 1941 je bila konzulta sestavljena, sestala pa se je le na petih sejah; konzulta že po kraljevem ukazu ne bi imela nobenih pravic soodločanja, toda praksa je demontirala še tiste revne elemente soodločanja in tako se je konzulta že jeseni 1941 neformalno razšla. 29. aprila 1943 je Grazioli sestavil novo konzulto, vendar ta ni imela niti ene same seje.

V nižjih upravnih organih je okupator uvedel najmanj sprememb. Zasedel in vključil je v ljubljansko pokrajino v celoti ali (le) deloma 103 dotedanje občine, ki so razen ljubljanske mestne občine spadale v 9 dotedanjih jugoslovanskih okrajev, in od tega je bilo le 5 okrajnih središč na italijanskem zasedenem ozemlju. Ljubljanska mestna občina je ostala ravno tako okraj, le da so bili arondirani z občinami tisti kraji, katerih središča so ostala zunaj ljubljanske pokrajine. Občina Ljubljana ter okraja Črnomelj in Kočevje sta ostala povsem neokrnjena, pač pa je okraj Ljubljana-okolica z novo mejo izgubil deloma ali v celoti 4 občine z občinskimi središči vred, pridobil pa je del ene občine bivšega škofjeloškega okraja in 8 celih ali nepopolnih občin z občinskimi središči vred iz bivšega litijskega okraja. Okraj Novo mesto ni izgubil nobene občine, je pa dobil dele dveh občin brežiškega in 11 celih ali nepopolnih občin z 8 občinskimi središči iz bivšega krškega okraja. Okraj Logatec je izgubil eno samo občino. Ljubljanska pokrajina je tako imela mestno občino Ljubljano in pet okrajev s 94 občinami, ki so obstajale že v stari Jugoslaviji.

Od okraja Ljubljana-okolica se je v občini Črni vrh en del povečal, občine Dol pri Ljubljani, Medvode, Šmartno pod Šmarno goro ter Št. Vid nad Ljubljano pa so prišle pod Nemčijo. Zato pa so temu okraju priključili sedem občin bivšega litijskega okraja, in sicer občine Višnja gora, Krka, Primskovo, Veliki Gaber, Slivnica, Žalna, Stična, Sv. Križ pri Čatežu, ter Št. Vid pri Stični. Skupno je imel povečani okraj 29 občin. Okraj Novo mesto je obdržal iste stare občine, dodanih mu je bilo še 8 novih občin iz bivšega okraja Krško in to občine Kostanjevica, Mokronog, Sv. Križ pri Kostanjevici, Št. Jernej, Št. Rupert, Škocjan, Trebelno in Tržišče. Skupno je imel okraj Novo mesto 30 občin. Okraj Kočevje je ostal povsem neokrnjen. Okraj Logatec je izgubil občino Vrh nad Rovtami, ki je prišla pod nemškega okupatorja. Ljubljanska pokrajina je tako štela 5 okrajev s 95 občinami, okraj Črnomelj 11 občin, okraj Logatec 11, okraj Kočevje 13, okraj Ljubljana-okolica 29, okraj Novo mesto 30 občin, ter občino Ljubljana-mesto.

Okupator je kmalu odstranil bivše srezke načelnike in postavil na njihova mesta komisarje okrajnih glavarstev (Capitanato Distrettuale), ki so bili Italijani razen tega tudi fašisti (v Ljubljani Lodovico Maffei, v Logatcu Umberto Rosso, v Novem mestu dr. Ottone Griselli in nato Giuseppe Manu-Ricci, v Črnomlju ing. Emilio Cassanego, v Kočevju pa dr. Giovanni Sisgoreo). Na občinah so bili odstranjeni občinski odbori, ostali pa so dotedanji župani, ali bili na novo imenovani občinski komisarji. 24. januarja 1942 je bilo končno določeno, da imenuje županje visoki komisar, da morajo priseči zvestobo italijanskemu kralju ter da imajo za pomoč od zgoraj imenovani sosvet.

III. PREGLED OBSTOJEČIH ARHIVOV

Arhivsko gradivo visokega komisariata za ljubljansko pokrajino je v večini v Arhivu Slovenije, ker je bilo kot gradivo najvišjega upravnega organa priključeno h gradivu prejšnjega upravnega organa kraljevine Jugoslavije, to je banske uprave. Notranja organizacija banske uprave je ostala v veljavi tudi v času okupacije, tako pod italijansko okupacijsko upravo kot tudi v času nemške Pokrajinske uprave ljubljanske pokrajine. Z zakonom o nazivu in razdelitvi kraljevine Jugoslavije na upravna območja (Uradni list dravske banovine št. 100 — 1929, str. 765 z dne 7. novembra 1929) je bila banska uprava razdeljena na 8 oddelkov, ki so se spet delili na odseke in referate. Vsak oddelek je imel svojo registraturo s posebnim delovodnikom. Spise so zlagali po številkah kombiniranega delovodnika po kronološkem redu. V registraturah oddelkov so potem za važnejše zadeve in za zadeve, ki so jih reševali več let, sestavljali konvolute. Ta sistem je ostal v veljavi do leta 1945 (glej Splošni pregled fondov DAS, str. 73). Banska uprava je imela naslednjih osem oddelkov:

I. obči oddelek z odsekom tajništvo ter personala, ki ji je podrejen tudi referat za izrabo vodnih sil in za elektrifikacijo.

II. upravni oddelek:

- a) splošni upravni odsek,
- b) odsek za javno varnost,
- c) odsek za samouprave.

III. kmetijski oddelek:

- a) odsek za poljedelstvo in živinorejo,
- b) odsek za veterinarstvo z bakteriološkim zavodom,

- c) odsek za agrarno pravne posle (t. j. za agrarno reformo),
- d) odsek za šumarstvo in gozdno tehnični odsek za urejanje hudournikov.

IV. prosvetni oddelek:

- a) odsek za osnovni pouk,
- b) odsek za srednji in strokovni pouk.

V. tehnični oddelek:

- a) odsek za mostove in železnice,
- b) hidrotehnični odsek,
- c) odsek za arhitektonske in elektrostrojne posle.

VI. oddelek za socialno politiko in narodno zdravje:

- a) odsek za socialno politiko,
- b) odsek za zdravstvo.

VII. finančni oddelek:

- a) računovodstvo,
- b) odsek za proračun in obračun,
- c) odsek za banovinske davščine.

VIII. oddelek za trgovino, obrt in industrijo:

- a) odsek za TOI,
- b) odsek za rudarstvo.

(Za vse te podatke glej Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937).

Ohranjene arhivalije italijanskega okupatorja količinsko zastajajo za ohranjenimi arhivalijami nemškega, pač pa jih prekašajo po kakovosti oz. vrednosti za raziskovalno delo, saj so ohranjeni deli registratur osrednjih političnih, oblastnih, vojaških in policijskih ustanov za ljubljansko pokrajino.

Fondi oblastnih organov so vsekakor najpomembnejši viri za proučevanje ustroja in delovanja okupatorjevega sistema ter političnih in drugih okupacijskih ukrepov proti slovenskemu narodu, ki je bil okupiran. Tu je zlasti pomemben fond visokega komisarja, ki je v večji meri ohranjen, in sicer manjši, vendar važen del, v arhivu IZDG, nekaj pa ga hrani republiški sekretariat za notranje zadeve SRS. Žal še sedaj ni mogoče dobiti predstave o ohranjenem gradivu visokega komisarja, ker ne vemo, koliko ga hrani republiški sekretariat za notranje zadeve in koliko ga je bilo morda uničenega. Večino fondov visokega komisariata hrani Arhiv Slovenije, ki jih je dobil skupaj z nekdanjo registraturo banske uprave. Arhiv Slovenije je to glavnino arhivalij dobil po provenienčnem principu Federalnega zbirnega centra po drugi svetovni vojni, deloma pa tudi od posameznih ministrstev, ki so nadomestila oddelke nekdanje banske uprave in visokega komisariata.

Gradivo I. ali občega oddelka

Arhiv Slovenije je dobil fond I., to je občega oddelka, od Izvršnega sveta Slovenije leta 1959. Spisi še niso dokončno urejeni. Del spisov je urejen po delovodniških številkah, del pa po dosjejih, ki so bili formirani že v registraturi. Nekateri fascikli so zelo obsežni in se bo ob dokončni ureditvi arhivskega gradiva spremenilo njihovo število. Skupaj je ohranjeno za čas od leta 1941 do 1945 okrog 36 tm arhivskega gradiva.

Spisi, ki so urejeni po tekočih številkah in letih, obsegajo 34 fasciklov, od tega je za leto 1941 10 fasciklov in za leto 1943 17 fasciklov. Razen tega ima

fond še naslednje gradivo: Banovinski uradniki in uslužbenci, podpore in penzije (10 fasc.), Izpraševalna komisija 1930—1944 (1 fasc.), Popravilo cest 1942 in 1943 (1 fasc.), Tabelarični pregled uslužbencev državnih ustanov do leta 1945 (1 fasc.), Personalne mape posameznih uslužbencev od približno 1930 do 1945 (44 fasc.).

Gradivo II. ali upravnega oddelka

Registratura upravnega oddelka je prišla v depoje AS 1948 od Federalnega zbirnega centra. Ureja ga posebna ekipa, ki še ni končala z delom, po registraturnem načrtu, ki je veljal za ta oddelek od leta 1861 najprej z malenkostnimi spremembami vse do leta 1945. Doslej je ugotovljeno naslednje gradivo: registraturni fascikel 2, ki obsega gradivo vlade, državnega sveta, pododdelek 21 z dopisi drugim oblastvom in uradom (7 fasc.). Precej je ohranjen reg. fascikel 7, z občinskimi zadevami in sicer: občinske zadeve (reg. fasc. 7—1), zastopi, redi itd. (3 fasc.), konstituiranje občin 1942/44 (1 fasc., reg. fasc. 7—2), občinske volitve 1941/45 (1 fasc., reg. fasc. 7—3), pristojnosti, domovnice, častni meščani (4 fasc. reg. fasc. 7—4), mesta in trgi, njih gospodarstvo, obligacije, naklade (9 fasc., reg. fasc. 7—4), deželne občine (1 fasc. reg. fasc. 7—6), občinski proračuni, dotacije, davčne doklade (10 fasc., reg. 7—7), mestni in občinski uradniki, plače, nagrade in upokojitve (6 fasc., reg. fasc. 7—8), ter po 1 fascikel za reg. fasc. 7—9, 7—10, 7—12, na mestne in občinske gradbene zadeve, mostovi, tlakovanje ulic, razsvetljava, gasilstvo ter podpore iz občinskih sredstev (1 fasc., reg. fasc. 7—9, 7—10 in 7—12).

Kot že rečeno, imamo za stvari, ki so se urejale in vlekale več let ter za nekatere zaokrožene skupine zadev, konvolute. Zelo obsežen konvolut je z naslovom Proračunski spisi, serija c 1934—1944. Spisi so urejeni po dosjelih v okviru posameznih okrajev. Ohranjeni so za občine okrajev Črnomelj, Kočevje, Ljubljana-mesto, Ljubljana-okolica, Novo mesto, Logatec, ki obsegajo 20 fasciklov ter vsebujejo tudi dragocene podatke za zgodovino NOB. En fascikel obsegajo spisi personalne narave občinskih uslužbencev za leta 1934/42 (iz reg. fasc. 7—8). Deloma sta urejena tudi dva fascikla (iz reg. fasc. 8—2), ki govorita o pridobitvi in izgubi državljanstva.

Zelo važen fond za zgodovino NOB so Policijske zadeve, ki imajo po registraturnem načrtu številko 13. Ta fond je primeroma dobro ohranjen in obsega skupno 52 fasciklov. Po zadevah se deli na naslednje enote: 13-1 razni računi ter normalije (1 fasc.), 13-2 pristojbine za uporabo tricikljev, tu je ohranjenih le nekaj spisov, ki so vloženi v 1 fascikel, 13-2 so pristojbine za uporabo tricikljev, 13-4 policijska poročila iz leta 1941 (1 fasc.), 13-5 prijave ponesrečencev, smrti, samomorov (1 fasc.), 13-6 požari, elementarne nezgode (1 fasc.), 13-9 cestno policijski prestopki, pozneje prošnje za podelitev podpore policijskim stražnikom, zatemnitev (1 fasc.), 13-10 tuji državljani, identiteta, npravstvena spričevala, poročila o kriminaliteti, prenos nepremičnin po letu 1941 (26 fasc.), 13-11 podaljšanje vizumov, dovoljenje za šolanje v inozemstvu, izdaja vizumov za skupinska potovanja, bivanje tujih državljanov (1 fasc.), 13-12 potni listi, zглаševanje tujih državljanov, odvzemi obmejnih kart in potnih listov (1 fasc.), 13-13 podaljšanje bivanja tujcev v naši državi (1 fasc.), 13-16 policijska ura za gostilne, prošnje za podaljšanje policijske ure (1 fasc.), 13-17 gledališke, cirkuške in športne prireditve, dovoljenja za lajno, pobiranje milodarov (1 fasc.), 13-18 cestno policijski prestopki, prestopki zaradi nedostojnega vedenja (3

fasc.), 18-19 pobijanje razbojništva 1939/41 (1 fasc.), 13-21 prisilni odgoni 1941/43 (1 fasc.), 13-22 vojni begunci, poizvedbe za vojnimi ubežniki 1925/44 (1 fasc.), 13-28 ukradeni, izgubljeni in najdeni predmeti, odškodnine zanje (1 fasc.), 13-29 poizvedbe, zasledovanje za osebami in izsleditev oseb (1 fasc.), 13-33 kazenski listi, povrnitev zapadlih sodnih stroškov (1 fasc.), 13-35 prošnje za nošenje orožja, orožni listi (1 fasc.), 13-39 motorna vozila, registracija, odvzem motornih vozil (1 fasc.), 13-40 repatriacije oseb, tozadevni stroški (1 fasc.), 13-41 tatvine, roparski napadi, poizvedbe (1 fasc.), 13-44 uvoz razstreliva, municije, orožja (2. fasc.).

Neurejeno in nepregledano je še naslednje gradivo:

- Registraturni fascikel 16: privatna društva
16-2 Nadzor nad društvi (3 fasc.),
Registraturni fascikel 18: humanitarni zavodi
18-1 Ubožni stroški 1941 (1 fasc.),
Registraturni fascikel 20: vojaške zadeve
20-1 splošno, predpisi (3 fasc.),
Registraturni fascikel 22: gradbene zadeve.

Gradivo je bilo v registraturi urejeno po zadevah. V posameznih zadevah pa so tudi dokumenti za čas 1941/1945. Količine gradiva še ni mogoče navesti.

Registraturni fascikel 29: katoliška vera, cerkev in duhovne zadeve. Točnejših podatkov še ni mogoče navesti (14 fasc.).

Gradivo III. oddelka

A. Odsek za kmetijstvo

Spisi so urejeni po tekočih številkah (15 fasc.).

B. Odsek za agrarno pravne posle

V glavnem so to spisi Komisije za likvidacijo agrarne reforme v Ljubljani, ki je bila ukinjena leta 1944. Spisi so urejeni po abecednem redu veleposestev. Za čas 1941/1944 so ohranjeni spisi le za tista veleposestva, ki so imela sedež na ozemlju ljubljanske pokrajine. Točnejših podatkov o količini tega gradiva ni mogoče navesti.

C. Odsek za gozdarstvo.

Spisi so razvrščeni za registraturnem načrtu: II. gozdarstvo, splošno (7 fasc.), III. gozdarstvo, konkretne zadeve (6 fasc.), IV. gozdne drevesnice (3 fasc.), V. lov (3 fasc.).

Gradivo IV. ali prosvetnega oddelka

Arhivsko gradivo tega oddelka je neurejeno in je za čas 1941—1945 doslej ugotovljenih okoli 80 fasciklov.

Gradivo V. ali tehničnega oddelka

Spisi so bili v registraturi urejeni po zadevah gradbenih objektov. Ker so se posamezne zadeve reševale dalj časa, so v okviru posameznih zadev tudi ohranjeni dokumenti za čas 1941—1945. Točnejše količine ni mogoče navesti.

Gradivo VI. oddelka (zdravstvo in socialna politika)

Gradivo je bilo uničeno pri ministrstvu za zdravstvo I.R.S. Za čas 1941—1945 je ohranjen le fascikel: Kolektivne pogodbe (1 fasc.).

Gradivo VII. ali finančnega oddelka
Ohranjen je del spisov iz let 1941—1944 (17 fasc.).

Gradivo VIII. oddelka (trgovina; obrt in industrija)

V registraturi so bili spisi delno urejeni po tekočih številkah, delno pa po snovi. Gradivo je bilo v AS sortirano tako, da se je ugotovila količina posameznih vrst spisov tega oddelka. Ugotovljene so naslednje vrste spisov: 1. splošni spisi za čas 1941—1945 (56 fasc.), 2. serija konvolutov (v glavnem je to gradivo do leta 1941), 3. izvozna in uvozna dovoljenja (42 fasc.), 4. državno podtajništvo za vojno proizvodnjo X. pokrajinske delegacije, urad v Ljubljani (4 fasc.), 5. koordinacijski urad A I (verjetno »affari industriali«) (1 fasc.), 6. pokrajinski korporacijski svet (1 fasc.), 7. urad za kontrolo cen (3 fasc.), 8. serija spisov najrazličnejših zadrug (spisi so nastali v glavnem pred letom 1941).

Gradivo Anagrafskega urada v Ljubljani

Fond tega urada vsebuje popisane pole prebivalstva ljubljanske pokrajine in ni v celoti ohranjen. Gre za naslednje gradivo: A. družinske pole, ki so urejene po občinah (10 tm) in B. osebni listi posameznih oseb, urejeni po občinah (25 tm).

Gradivo Državne gozdne direkcije v Ljubljani

Spisi so bili v registraturi urejeni po registraturnem načrtu. Gradivo še ni pregledano in obdelano; za čas 1941—1945 so ohranjeni spisi splošnih zadev, režijski obratni fond (5 fasc.), dosjeji: državni gozdovi po prodaji KVZ po letu 1941 (1 fasc.), zaključni računi 1942—1944 (1 fasc.), posek gozdov po cestah in železnicah 1943 (1 fasc.), drva za kurjavo, sečni nalogi, oglje (13 fasc.), pogodbe za les za italijansko gozdno milico 1943 (1 fasc.), gozdno ravnateljstvo KVZ 1940—1945 (1 fasc.).

Gradivo Kmetijske zbornice v Ljubljani

Spisi so se hranili pri spisih Odseka za kmetijstvo v III. oddelku. Urejeni so po tekočih številkah. Za obdobje 1941—1945 jih je ohranjeno za 12 fasc.

IV. UPORABNOST GRADIVA

1. Omenim naj, da so fondi visokega komisariata, ki je najpomembnejši fond, v Arhivu Slovenije za uporabnike še nedostopni in določene dele registratur prav zdaj urejajo. Nobenih podatkov pa nisem mogla dobiti o tistem delu spisov visokega komisarja, ki jih hrani republiški sekretariat za notranje zadeve SRS. Arhiv IZDG hrani gradivo kabineta visokega komisarja (7 fasc., 1 tm, stopnja obdelave 3, popis). Potem je tu še fond tiskovnega urada, ki je zelo obsežen in uvrščen med fonde kontrarevolucije. Tu so tudi drugi uradi in komisije visokega komisarja. To so: 1. ravnateljstvo računovodstva 1941—1943, 2. finančna direkcija 1942—1943, 3. državno pravobranilstvo v Ljubljani 1942—1943 ter 4. inšpekcija dela.

Vendar je v teh arhivih manj podatkov za organizacijo oblasti kot pa v gradivu centralnih organov visokega komisariata. Zato jih tu samo naštevam. Gradivo kabineta visokega komisarja je samo popisano, čeprav ga je doslej

začelo urejati že precej ljudi. Arhiv sem prevzela šele letos jeseni in tako še nimam pravega pregleda nad njim.

Zanimiv vir so cenzurni odloki visokega komisariata ter šefa pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine za leto 1941—1945, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Gre za 0,65 tm gradiva.

2. Druga vrsta oblastnih organov pod italijansko okupacijo so bila okrajna glavarstva in občine. Od njih je ohranjeno pravzaprav malo gradiva, čeprav jih je bilo veliko število. To je tudi razumljivo, saj je bilo na podeželju več verjetnosti, da bodo arhivalije uničene. Mnogo arhivskega gradiva občin je bilo uničenega spomladi leta 1942 na razsežnem osvobojenem ozemlju, še več pa na osvobojenem ozemlju po kapitulaciji Italije, ko je bilo uničenega tudi precej gradiva okrajnih glavarstev. Arhivskemu gradivu tudi niso prizanesle vojaške operacije. Tudi takoj po osvoboditvi so še uničevali okupatorjevo ali kvislinško gradivo. Tako je bil v vojnem času na primer zelo poškodovan in domala uničen fond okrajnega glavarstva Novo mesto. Nekaj fondov se je ohranilo v sklopu fonda visokega komisarja. Od okrajnih glavarstev je ohranjen del registrature iz Logatca (19 fasc., 3 tm, popis 2), zelo malo iz Novega mesta ter Črnomlja (6 fasc., 0,80 tm, popis 2; ostanke hrani arhiv v Novem mestu). Uničeno je bilo zlasti gradivo okrajnega glavarstva Kočevje. Le drobci gradiva so ohranjeni za občine Ribnica, Grosuplje, Mirna peč, Šmarje in Račna. Vse ostalo je žal uničeno.

Jezik v uradovanju je bil na občinah slovenski v odnosu do strank, italijanski pa v odnosu do višjih uradov. Spisi, poslani visokemu komisariatu, so bili obvezno v italijanščini, na okrajna glavarstva pa deloma tudi v slovenščini. Skoraj podoben je bil položaj na okrajnih glavarstvih.

Sklep

Namen prispevka je bil v tem, da pokaže predvsem v kvantitativnem smislu ohranjeno arhivsko gradivo, ki je v neposredni ali posredni zvezi z vlogo in delovanjem visokega komisarja, njegovega komisariata za ljubljansko pokrajino in drugih okupatorjevih civilnih oblasti v letih 1941 do 1943.

Pri primerjavi mreže upravnih ustanov v stari Jugoslaviji in pod italijansko upravo je opazna neka kontinuiteta: visoki komisariat ohrani oddelke nekdanje banske uprave, ostanejo isti okraji in tudi občine. Natančnejši študij bi vsaj za začetno razdobje italijanske okupacije verjetno pokazal tudi neko kontinuiteto pri uradništvu.

Glede ohranjenosti arhivskega gradiva lahko rečemo, da se ta občutno manjša od višjih upravnih ustanov do nižjih. Skoraj nerazumljivo veliko je zlasti pomanjkanje fondov občinskih uprav.

Urejenost gradiva in možnost za njegovo uporabo je različna: del gradiva je še popolnoma neurejen, drugi del so začeli urejati, tretji del pa je vendarle urejen že do take stopnje, da ga je mogoče uporabljati za raziskovalne namene. Enako je del gradiva še popolnoma nedostopen, drugi del je sicer načelno dostopen, vendar ga še ni mogoče uporabljati, ker so ga šele začeli urejati, tretji del pa je dostopen že dalj časa.

Vsebinska vprašanja, ki bi morala odkriti načine in cilje tega delovanja, presegajo okvir zastavljene naloge. Natančnejši oris italijanskega okupacijskega

sistema, v tem okviru civilnih oblasti, bi bil do kraja možen šele, ko bi bilo obstoječe gradivo res urejeno oziroma sploh dostopno raziskovalcem.

Med množico obstoječih podatkov bi bilo verjetno posebej zanimivo izluščiti osebno vlogo prvega visokega komisarja Emilia Graziolija, saj je deloval v času, ko je bil svetovni in italijanski fašizem še močan, osvobodilno gibanje pa sredi najmočnejšega napora za svoj obstoj in razvoj. Iz drugih virov sicer lahko posnemamo, da so obstajala nesoglasja med italijanskimi civilnimi in vojaškimi oblastmi. Vendar je tudi res, da sta obe oblasti v najpomembnejših trenutkih in v odločilnih zadevah skupno nastopali proti osvobodilnemu gibanju in stremeli za njegovo uničenje. Verjetno je šlo bolj za taktične in praktične razlike kot za razlike v načelnih pogledih.

Natančnejše preučevanje sistema italijanske civilne oblasti bi nam lahko dajalo določene podatke o poskusih raznarodovanja in o končnih ciljih italijanske okupacije. Pomembno bi bilo tudi za razumevanje, kako in v kolikšnem obsegu se je okupator naslonil na prejšnji sistem državne oblasti in koliko opore je dobil zlasti v reakcionarnih silah prejšnjih režimov v Jugoslaviji.

Herbert Steiner

Viri za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja v avstrijskih arhivih

Avstrijsko delavsko gibanje ima dolgo tradicijo, ki jo moremo zasledovati nekaj stoletij nazaj. Viri za zgodovino prvih poskusov za organiziranje in organizacije delavcev predvsem v rudnikih (sol, srebro, zlato, železna ruda, premog, baker) so v raznih arhivih, ker obsega ta aktivnost zelo velik časovni razpon. Ti viri doslej po večini še niso bili znanstveno uporabljeni. Le počasi se jih pričinja posluževati gospodarska in socialna zgodovina. Nedvomno so v zgodovini delavskega gibanja številni momenti, ki imajo kontinuiteto, na primer poskusi organiziranja in skupnega boja za boljše mezde in delovne razmere ter krajši delovni čas, dalje predhodniki bolniškega in nezgodnega zavarovanja ter zavarovanja ob nezaposlenosti, čeprav spočetka vse na lokalni ravni. Pomanjkanje modernih sredstev za obveščanje, razdrobljenost obratov in delavnic, ne nazadnje pomanjkanje ali le skromna teoretična spoznanja so bili temeljni razlogi za diskontinuiteto. Šele industrializacija v širšem obsegu je privedla počasi do modernega organiziranega delavskega gibanja kot družbene in politične sile. Revolucija v letu 1848 je dala prvi prepričljiv dokaz o njegovem obstoju.

Nastanek, obseg in povezano delovanje številnih delavskih društev v letu 1848 so še dandanes nezadostno raziskani. Najboljšo sliko dajeta Maximilian Bach, *Geschichte der Wiener Revolution 1848*, Wien 1898, in Ludwig Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, Wien 1920; slednji dodaja številne dokumente.

Z zlomom revolucije 1848 je dobilo razvijajoče se delavsko gibanje hud udarec. Nasprotno pa so se ravno v tem času vendarle pojavljali številni poskusi organiziranja predvsem na lokalni združbeni ravni. Iz tujine so prišle s potujočimi rokodelci prve socialistične misli in izkušnje. O tem obstaja v avstrijskih arhivih mnogo dokumentov.

Prusko-avstrijska vojna leta 1866 in z njo zvezane ustavne spremembe v političnem in družbenem življenju, predvsem pa razmah mogočne industrijske revolucije so ustvarile izhodišče za moderno socialistično in nekaj kasneje tudi krščansko delavsko gibanje. Leto 1867 pomeni v vseh delih Avstrije rojstno leto delavskega gibanja kot množičnega gibanja. Kot sleherno revolucionarno gibanje je preživelo tudi mlado delavsko gibanje obdobja viharnega poleta in žalost vzbujajočega upadanja. Ideološka razhajanja o taktiki in strategiji so zavzela v gibanju velik obseg.

Marksistične misli, večkrat v obliki lassallovstva — seveda v specifični avstrijski obliki — so se pogodile z meščanskimi, malomeščanskimi in anarhističnimi strujami. Strankin zbor v Neudörflu leta 1874 je prvič ustvaril socialnodemokratsko stranko Avstrije s centralnim vodstvom in organizacijo v vseh kronovinah ter na vseh industrijskih področjih. Neudörflski program moremo vrednotiti kot marksističen. Prvič je bil govor o pravici samoodločbe narodov in prvič v zgodovini je nastala skupna stranka različnih narodnosti na internacionalistični podlagi.

To obdobje sem na podlagi številnih do sedaj neznanih dokumentov in dejstev izčrpno obdelal v delu *Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889 von der Gründung des Wiener Arbeiterbildungsvereins bis zum Vereinigungsparteitag in Hainfeld, Wien 1964*. Odločilne probleme nacionalnega vprašanja, ki so v političnem življenju in tudi v delavskem gibanju imeli čedalje važnejšo vlogo, je — vse do leta 1907 — na odličen način podal Hans Mommsen v delu *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien 1963*.

Probleme jugoslovanskega (slovenskega in hrvaškega) delavskega gibanja do ustanovitve jugoslovanske države leta 1918 je mogoče razumeti samo v zvezi z razvojem celotnega delavskega gibanja v Avstriji. Zato priporočamo, da raziskovalec preštudira protokole socialnodemokratske stranke, sindikata in strokovnih združenj ter teoretični časnik *Der Kampf*. Podatki o vseh tiskih glede delavskega gibanja so v moji *Bibliographie zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung 1867—1913, Band 1, Wien 1962*, z navedbo knjižnic, kjer dela hranijo. Uporabo olajšuje stvarno kazalo.

V avstrijskih državnih arhivih Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv in Kriegsarchiv, vsi na Dunaju, so po različnih fondih raztreseni številni dokumenti za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja. V deželnih arhivih Štajerske v Gradcu, Koroške v Celovcu in Spodnje Avstrije na Dunaju je ravno tako najti tovrstne dokumente. Opozorim naj nadalje še na arhiv Viktorja Adlerja v Verein für Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung in na arhiv socialistične stranke. Dokumenti in protokoli, ki jih hrani ta stranka, za znanstveno uporabo žal še niso dostopni.

Tu priobčeni podatki o arhivalijah, ki jih hranijo avstrijski državni arhivi, so izčrpen izbor dokumentov, pomembnih za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja. Odveč je podati vsebino različnih fondov, ker prav opis posameznih dokumentov omogoča pregled. Seznam obsega razdobje od 1867 do 1918. Ne teži po popolnosti, more pa bistveno olajšati iskanje in raziskovanje, zakaj večina fondov nima preglednih indeksov.

Opomba prevajalca: V dodanem seznamu so zajete arhivalije, ki so v Staatsarchivu na Dunaju (Steiner uporablja kar množinsko obilko) in katerega sestavni deli so 1. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2. Hofkammer- und Finanzarchiv, 3. Allgemeines Verwaltungsarchiv z Unterrichts- in Verkehrsarchiv, 4. Kriegsarchiv. Seznam je plod avtorjevega večletnega arhivskega dela in mogoče je reči, da so s tem fondi za zgodovino delavskega gibanja v naših deželah vsaj v glavnem pregledani. Požar justične palače 1927 je prizadel tudi fonde, ki govore o delavskem gibanju, če pa upoštevamo še škartiranja ob viharnih družbenih in državnih pretresih, je razumljivo, da je ohranjeno dokaj malo gradiva.

Seveda je ostala nepregledana še arhivska ostalina v deželnih arhivih v Gradcu in Celovcu ter arhiv tržaškega namestništva, da se tu omejim le na tri glavne urade. Pred očmi mi je seveda prvenstveno delavsko gibanje na slovenskem narodnostnem ozemlju, dasiravno Steiner vključuje v navedeni seznam tudi delavsko gibanje v Bosni in na Hrvaškem (v Dalmaciji še posebej).

Imel sem priložnost, da sem arhivalije, ki se nanašajo na slovensko zgodovino, pregledal tudi sam ter jih deloma prepisal, deloma pa fotografiral. Ob tem naj dodam, da niso ohranjeni vsi akti, ki jih navaja ta Steinerjev seznam (ugotovitev se nanaša na arhiv dunajske policijske direkcije, ki ga nisem mogel najti). Po drugi strani citira pisec dosti dokumentov, ki niso v neposredni zvezi z delavskim gibanjem, ampak se tičejo širše narodne zgodovine. Ker je seznam celota, nisem ničesar izločil. Tak postopek mi je navsezadnje narekovalo tudi pravilo o avtorski pravici.

Pač pa sem se okoristil s pravico, ki jo imam kot prevajalec in prireditelj teksta. Opazil sem namreč, da obstaja o istem zgodovinskem dogodku več spisov, ki so arhivirani vsak v svojem provenienčnem fondu. Ko jih je Steiner registriral, jih je opremil z gesli, ki se med seboj več ali manj razlikujejo, ker iz kakršnih koli razlogov ni utegnil vpeljati eno in enotno geslo za iste dogodke oziroma za spise o njih (tudi uradniki zadevnih ministrstev so jih registrirali vsak po svoje). Vsekakor moram opozoriti še na to, da navaja Steiner v fondu 'Ministerium des Innern' posebni oddelek 'Allgemeines, 15/1', ki obsega 13 spisov; toda ti spisi imajo popolnoma enake številke kot tisti, ki jih obsega tudi oddelek 'Präsidual, 15/1' (tudi gesla so skoraj ista). Zato sem oddelek 'Allgemeines, 15/1' v tu objavljenem seznamu izpustil. Podobno sem postopal s tremi spisi oddelka 'Allgemeines, 15/3', ki so citirani tudi v oddelku 'Präsidual, 15/3', pa imajo iste številke in podobna gesla. Dalje sem zbral na enem samem mestu več spisov istega fonda, ki se nanašajo na isti dogodek. Opustil sem navajanje števila strani nekaterih obsežnejših aktov, ker avtor ni zdržema navajal števila strani, pač pa le pri nekaterih spisih. Popravil sem napake, ki so se primerile Steinerju nehote ali pa zaradi — kar je za tujca razumljivo — nepoznavanja naših razmer. Tako navaja stavko pri firmi Proprotnik, namesto Praprotnik, citira delavce v Zari, namesto na Savi (Gorenjsko), Hrastnigg-Cilli sem poenostavil v Hrastnik, Steinerjeve 'razmere rudarjev v Celju' sem spopolnil v 'razmere rudarjev v revirnem rudarskem uradu Celje' (ki je obsegal v glavnem vso južno Štajersko), ker je kazno, da je s tem mišljena pokrajina, ne pa mesto. Premogovski delovišči Carpano in Vines sta sestavni del premogovnika pri Labinu; zato sem obdržal ime kraja Labin, ostalo sem spustil.

Takih popravkov bi sicer mogel navesti še več, vendar nobeden izmed njih bistveno ne spreminja vrednosti seznama. Ker je objavljeni seznam v bistvu le vodič skozi fonde s pomembnimi dokumenti in le citiranje konkretnih aktov, nikakor pa ne eksakten samostojen znanstven elaborat, sem zanj opustil vsakršen kritični aparat.

Faksimile Steinerjevega originalnega seznama sem izročil arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Iz primerjave tega objavljenega seznama z deponiranim izvodom se bo bralec zlahka seznanil s spremembami in z boljšo sistematično razvrstitvijo aktov, ki jo ima v tisku objavljeni seznam. Opombe v oglatih oklepajih so moje, ne pa avtorjeve, medtem ko okrogli oklepaji obsegajo avtorjeve termine, pojasnila itd.

Na koncu še kratko pojasnilo. Steiner je pisal seznam pred leti (meni ga je izročil novembra 1968), ko arhiv socialistične stranke res še ni bil dostopen znanstvenikom. Poleti 1969 pa sem zvedel za obvestilo, da bodo že jeseni arhiv odprli in ga dali na voljo za raziskovalno delo.

Glede zapuščine dr. Viktorja Adlerja (Viktor Adlers Nachlass) naj velja pripomba, da sem našel med njegovo korespondenco 11 pisem, ki se nanašajo na naše razmere: tri so E. Kristanova, dve A. Kristanovi, po eno V. Adlerjevo (A. Kristanu), J. Demetrovićevo, Mlinarjevo, idrijskega župana Straussa, eno pa je pisal advokat dr. Josip Tomšič (v zadevi Strauss); eno pismo je brez podpisa, datuma in kraja, a se nanaša na srbsko socialnodemokratsko stranko.*

ALLGEMEINES VERWALTUNGSARCHIV
Justizministerium, IV

Fasc.	post.	
2721		(Vsebuje zaplembe tiska v Dalmaciji) ¹
2722	25337	Pernerstorferjeva interpelacija 1895 glede pisma hrvatskih študentov v Gradcu
2739	3056	Daszynskega interpelacija glede zaplembe 'Rdečega prapora' 1899
	27926	Reselova interpelacija 1898 glede 'Delavca-Rdečega prapora'
2741	154	Ellenbogenova interpelacija zaradi zaplembe 'Rdečega prapora'
2743	76	Ellenbogenova interpelacija zaradi zaplembe 'Rdečega prapora'
2744	7	'Socialista', Split
2745	39	'Socialista', 1906
	69	Ellenbogenova interpelacija glede 'Terre d'Istria' z oklicem partijskega vodstva
	88	Delavska zveza v Splitu proti škofu Strossmayerju 1905
	117	'Il Proletario', Pulj
2747	45	Pittonijeva interpelacija zaradi 'Delavskega lista'
2751		Skaretova interpelacija zaradi Vzajemnosti, Ljubljana
2753	152	O zaplembi 'Eisenbahnerja'

Justizministerium, VI d

Fasc.	post.	
3334	415	O Karlu Učekerju, Trst; Lega Socialdemocratica 1895
3336	24	Del. stavke in demonstracije; seznam 104 obsojencev, Trst 1902
	27	Stavkovno gibanje, Trst 1902
	28	Stavka pristaniških delavcev, Trst 1902
	37	Stavka krojačev v Gorici 1904, Ellenbogenova interpelacija
	50	Anarhistična demonstracija, Trst 1905
3337	223	Postopek proti Juriju Lebarju in 321 rudarjem iz Trbovelj 1889
3338	25	Stavka na Vevčah 1900 (obsežnejši spis)
3342	303	Soc.-dem. propaganda, Šibenik 1897, Karlo Maksimović-Jovičić
3343	25	Socialnodemokratski shod v Splitu 1903; delo Delavskega društva v Splitu od ust. 1877 dalje; interpelacija socialnodemokratskih poslancev; izčrpno poročilo zadar. prokurature o Dorbiću

* Prevedel Franc Rozman.

¹ [Nekatera gesla so brez datuma ali postavke]

Leto	post.	
3347		Številni dokumenti o Trstu, Reki, Gorici, Opatiji; veleizdaja, Trst; interpelacija socialnodemokratskih poslancev 27. okt. 1910 proti polit. preganjanju ²
	69	Demonstracija v Trstu 13. sept. 1907
	101	Socialnodemokratsko zborovanje mladine, Trst 1910
	89	Krvava demonstracija stavkajočih, Ajdovščina 1909
3348		Številni spisi o Dalmaciji
3349		Seznam vseh advokatov v Trstu in Primorju
	59	Anarhisti v Splitu 1908
	116	Izlet socialnih demokratov iz Splita v Zadar 27. jun. 1913
3350	e/18	Izčrpen spis o Richardu Camberju; Spinčičeva interpelacija zaradi njega; spremenjena glava Avantija; Luegerjevo priporočilo Camberjeve prošnje cesarju
3441	i/13	Slovenci v revoluciji 1848; obsojenci

ACKERBAUMINISTERIUM

Bergbau, 5

Leto	post.	
1872	6140/661	Razmere rudarjev v revirnem rudarskem uradu Celje
	6265/680	Razmere rudarjev na Kranjskem
1883	9944/631	Stavka v premogovniku Ojstro
	10029/641	
	10143/653	
	10331/668	
	10333/670	
	10912/707	
	13298/862	
	14162/83	
1886	B 4657/86	Poročila rudar. glavarstva Celovec in revir. rudar. uradov Celje, Ljubljana, Zadar o rabi delavskih knjižic pri rudarjih
1888	287/15	Odpusti delavcev v Zagorju in Trbovljah
1889	11136/1106	Izčrpano poročilo o rudarski stavki v Zagorju
	11864/1216	Stavka v Zabukovici pri Celju
	15812/1617	O 15-urnem delavniku v cinkarni Zagorje
	11271/1122	Stavka v Trbovljah
1890	6846	Oklic revir. rudar. urada Celje rudarjem
	8960/906	Delavsko gibanje v Trbovljah
1891	7117/593	Obsežno poročilo o stavki v Zagorju
	12201/1115	Stavka v Breznem pri Laškem
	12908/1189	
	20454/1809	Stavka v Trbovljah
	20980/1858	
1892	(5) 189/10	Rudarski kongres v Gradcu
	389/28	Stavka v Zagorju

² [Nekaj gesel je brez datuma ali postavke]

Leto	post.	
	750/71	Stavka raznih obratov v Zagorju
	B 2412	Zahteve rudarjev v Trbovljah; plačilne liste
	(9) 9622/893	'Glück Auf', pritožba zaradi trboveljskih preiskav
	B 13328	Poročilo o Trbovljah in Zagorju
1893	10117/879	Preiskave v Trbovljah
1895	9168	Stavka rudarjev v Velenju
1896	723	Stavka rudarjev v Velenju
	3959	
1896	4586	Stavka v premogovniku Labin, izčrpno poročilo
	4681	
	4763	
	4792	
	4834	
	4904	
	5009	
	5068	
	5307	
1899	10404	Stavka rudarjev v Velenju
1900	1924	Zahteve rudarjev v revir. rudar. uradu Celje
	7930	Stavka v Trbovljah, izčrpno poročilo
	10750	Stavka rudarjev v Labinu, izčrpno poročilo
	20211	
	21942	
	12992	Dr. Bartolijeva interpelacija glede stavke v Labinu
	16029	
	14300	Stavka v Trbovljah (priložen letak)
	17134	Delavsko gibanje v Trbovljah
	17706	Stavka rudarjev v Rablju, izčrpno poročilo
	19054	Obvestilo poravnalnega urada o koncu stavke
	28431	Delavski shod v Idriji
1901	13776	Stavka rudarjev v Labinu
1902	4026	Stavka rudarjev v Siveriću
	4932	
	4567	Stavka pri plavžu v Škednju, Trst
	19133	
	15556	
	11331	Stavka rudarjev v Labinu
	12248	
	12624	
	12793	
	17179	
	25181	
	34278	Poslanec Cingr nasprotuje neudeležbi delavcev iz Zagorja na konferenci
1903	24145	Nezadovoljstvo pri rudarjih
	24372	Stavka v Zabukovci pri Celju
	25942	Stavka v Trbovljah, obširen spis

Leto	post.	
	26413	
	26333	Stavka v Zagorju
1904	16941	Stavka v Siveriću
	19381	
	20783	
	22193	
	24281	
	25303	
	30656	
1904	22573	Zborovanje v Splitu
	13850	Stavka v Labinu
1905	22967	Stavka v Trbovljah
	24226	Snovanje protisocialističnega društva v Trbovljah
	29646	Trboveljski rudarji odklonijo razsodbo
	33118	Gibanje delavcev v Trbovljah
	34340	Stavka v Velušiču
	36053	Stavka v Hrastniku
1906	1770	Stavka v Zagorju, delavske zahteve
	1404	Stavka v Trbovljah in na Ojstrem
	5354	Reselova interpelacija proti žandarski asistenci v Trbovljah
	32683	
	7886	Stavka v Trbovljah in Hrastniku
	9695	Stavka v Labinu, interpelacije, poskus sprave, večji spis
	10739	
	14029	
	17607	
	19084	
		Poročilo o delavskem gibanju v celjskem okraju ³
	35173	Pritožba hrastniških rudarjev
	40083	Hrastniški rudarji proti novemu konsumnemu društvu
1907	23311	Stavka v Radljah
	26183	Stavka v Siveriću
	30904	
	26406	Protokol poravnalnega urada Celje
	30163	Jezikovne razmere v revir. rudar. uradu Celje
	41648	Mezdne zahteve trboveljskih delavcev
	42988	
	45622	
1908	3670	Poročilo o rudarskem gibanju v revir. rudar. uradu Celje
	18718	Poslanec Reumann o razsodišču bratovske skladnice v Ljubljani
	20566	Stavka na Lešah pri Prevaljah
	24395	Stavka v Velušiču
	25506	Stavka v Trbovljah

³ [Geslo je brez postavke]

Ministerium für öffentliche Arbeiten, XV b

Leto	post.	
1909	781	Stavka v Idriji
	1490	Stavka v Velušiću
1910	7	Rudarsko gibanje na Prevaljah
	598	Stavka v Labinu
	936	
	1279	Stavka na Lešah pri Prevaljah
1911	41	Stavka na Vevčah
	71	Stavka v Labinu
	168	Stavka v Velušiću
	340	Stavka v Siveriću
	442	
	60905	
	584	Pritožbe delavcev v Siveriću
1914	50074	Ukrepi proti nezaposlenosti v rudnikih revir. rudar. urada Zadar
	50131	Ukrepi proti nezaposlenosti v revir. rudar. uradu Celje
	50279	Ukrepi proti nezaposlenosti v revir. rudar. uradu Ljubljana
1918, 276a	4371	Stavka v Trbovljah
	41643	
276a	6673	Stavka v Labinu
	25821	
276a	31521	Stavka v Mežici
	44323	
	46184	
276a	40203	Stavka v Celju
276a	47366	Stavka v Idriji
276a	62433	Rudarsko zborovanje v Zagorju

Handelsministerium, 1 d

Leto	post.	
1897	20873	Plačilne liste, stavke, Zadar
	22399	Stavka pri tvrdki Spreitzer, Ljubljana
	25775	Shod s Kristanom v Ljubljani
	28639	Stavka v Zadru
	59514	Delavsko gibanje v Trstu, izčrpno poročilo
1898	28331	Stavka pri tvrdki Drogenik, Maribor
	36294	Stavka stavb. delavcev v Mariboru
	55371	Stavke v Mariboru
1902	24070	Stavka pekovskih delavcev, Zadar
	24890	Stavka tesarjev v Ljubljani
	38484	Stavka pasarskih pomočnikov, Ljubljana
	45737	Stavka mizarjev v Mariboru
	58718	Socialnodemokrasko gibanje v Splitu
1903	22995	Memorandum zidarjev v Zadru

Leto	post.	
	28659	
	50031	Stavka vrvarjev v Splitu
	51109	Stavka vodovodnih delavcev, Vrhnika
	58471	Stavka zidarjev v Opatiji
	58859	Stavka stavbincev v Pulju
1904	10168	Stavka v tovarni papirja v Podgori [pri Gorici]
	11140	Stavka stavbincev v Zadru
	23278	
	22625	Stavka v javorniški valjarni
	23144	
	24242	
	62852	Stavka v Šibeniku
	63510	
1905	17287	Stavka v tovarni pohišstva, Ljubljana
	26509	
	33829	Stavka stavbincev v Voloski
	39191	Stavka mizarjev v Zadru
	43326	Stavka elektrodelaevcev v Beogradu
	45623	
	52268	Resolucija pekovskih delavcev za nedeljski počitek v Gorici
	53073	Resolucija pekovskih delavcev za nedeljski počitek v Mariboru
	53072	Resolucija pekovskih delavcev za nedeljski počitek v Ljubljani
	54120	Obvestilo o nedeljskem počitku v Dalmaciji
	60103	Izjeme nedeljskega počitka v Ljubljani
	61387	Mariborski pomočniki terjajo nedeljski počitek
	70646	Stavka tiskarjev v Ljubljani
1906	75	Zahteve pekovskih delavcev v Pulju
	354	
	1541	
	2136	Kaznovanje obrtnikov v Splitu
	12095	Stavka v pivovarni, Ljubljana
	13424	Mizarska stavka v Mariboru
	29572	Izprtje v tovarni stekla, Hrastnik
	34482	Mizarska stavka v Ljubljani
	35458	Stavka tiskarjev pri Hribarju, Ljubljana
1907	2381	Stavka v elektrocentrali v Pulju
	18714	Stavka mizarjev v Ljubljani
	21491	
	20987	Stavka v Šibeniku
	23523	Stavka klobučarjev v Pulju
	25381	Stavka pilarjev v Ljubljani
	25861	Stavka tesarjev v Ljubljani in sporazum
	34963	Novačenje rudarjev iz Kranjske za ZDA
	39387	Stavka v Selu pri Ljubljani
1908	3444	Stavka pri 'Dalmaciji', Zadar
	4309	Stavka pri tvrdki Tavčar, Ljubljana
	5343	Narodnostna nasprotja v Solinu [original ima ime Selona]

Leto	post.	
	13866	Stavka pri Stavbni družbi v Ljubljani
	17072	Stavka v tovarni kleja, Ljubljana
	18259	Stavka pekovskih pomočnikov, Ljubljana
	19033	
	23902	Stavka v tovarni papirja na Vevčah
	25150	
	26068	
1909	1574	Stavka mizarjev pri Praprotniku, Ljubljana
	13199	Stavka stavbincev v Pulju
	24118	Stavka mizarjev v Pulju
	24119	
	24362	
	30243	Stavka pri tvrdki Czczowiczka v Ljubljani
	31607	Stavka v knjigoveznici Bonač v Ljubljani
	35288	Stavka v ključavničarstvu Wiebl v Ljubljani
	35738	
1910	5428	Stavka na parni žagi v Ljubljani
	20978	Mezdno gibanje mizar. pomočnikov, Ljubljana
1911	1076	Stavka kovaških pomočnikov v Ljubljani
	4647	Stavka stavbincev v Ljubljani
	9230	Stavka tkalcev v Ljubljani
	11779	Stavka dimnikar. pomočnikov v Ljubljani
	11780	Stavka krojaških pomočnikov v Ljubljani
	18323	Stavka kamnosekov v Ljubljani
	18399	Stavka stavbincev v Pulju
	19820	Stavka tobačnih delavcev v Makedoniji
1912	3435	Stavka plinarniških in elektriških delavcev v Pulju
1913	6984	Stavka v tovarni papirja na Vevčah
	16834	Stavka v cementarni Mojstrana
	24879	Stavka v strojni tovarni Tönnies v Ljubljani
	25964	Stavka hrvatskih in slovenskih zidarjev v Salzburgu
	32769	Stavka v krojaštvu Steiner v Pulju
	43540	Stavka tiskarjev v Pulju
1914	8744	Stavka pri gradbenih podjetnikih v Pulju
	15537	Stavka tiskarjev v Šibeniku

Handelsministerium, 12 b

Leto	post.	
1883	8522	Delavci v Gorici proti prenehanju nedeljskega dela
1884	8415	Krojaški mojstri v Banja Luki se pritožujejo proti socialnim demokratom
1887	18496	Stavka v kamnoseški delavnici Thomann, Ljubljana
1895	8804	Stavka tržiških strojarjev
	35816	Poročilo namestništva v Zadru o stavki

Leto	post.	
1896	20930	Stavka v Trbovljah
	23130	Stavka mizarjev v Mariboru
	25074	Stavka tiskarjev v Zadru
	40672	Namestništvo v Zadru o stavnkah v drugem četrtletju
	44029	Poročila deželne vlade v Ljubljani o stavnkah

Handelsministerium, 13 g

Leto	post.	
1872	5406	O delavskem gibanju na Kranjskem
	7725	Delavski shod v Mariboru 14. jan., prošnja s 320 podpisi za ustanovitev delavskih zbornic

MINISTERIUM DES INNEREN
Präsidiäl, 15

Leto	post.	
1912	2330	Drž. sodišče obravnava katoliška društva Slovencev na Koroškem
1916	8553	Razpust srbskega društva v Splitu
1917	1238	Razpust srbskega društva v Splitu

Präsidiäl, 15/1

Leto	post.	
1872	2981	Proslava delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani
	3268	
1883	3079	Rekurs delavskega društva v Splitu glede prijav svoje dejavnosti
1899	6662	Razpust delavskega društva v Splitu
1900	32081	Krščansko socialno delavsko društvo (železničarjev) v Ljubljani
1901	18459	Delavsko društvo 'Progresso' v Dubrovniku
	28195	
1902	48583	Strokovno društvo kamnosekov in delavcev v kamnolomih, Ljubljana ⁴
	7395	Snovanje italijanskega delavskega društva v Zadru
1903	11090	Delavsko društvo v Zadru (tudi prošnja za društveni znak)
1907	33435	Strokovno društvo delavstva KID na Savi (in statut)
1908	17633	Zveza delavskih društev Slovenije (in statut)
	19370	Snovanje narodne delavske organizacije v Trstu
1909	3746	Shod na Savi [original: Shod Cava]
	6172	
	20433	'Jugoslovanska strokovna zveza' v Ljubljani
	38101	Zveza delavskih društev za Kranjsko, Koroško, Primorsko in Štajersko, Ljubljana [poskus ustanovitve]
1910	43021	Narodne delavske organizacije v Trstu, snovanje
1911	22720	'Jugoslovanska strokovna zveza' v Ljubljani
	33511	Delavsko društvo 'Vzajemnost' v Trbovljah

⁴ [Na drugem mestu ima Steiner št. postavke 4853]

Leto post.

- 33611 Ust. 'Splošne delavske zveze' s sedežem v Trbovljah
43259 Krajevna organizacija rudarjev Siverić

Präsidual, 15/3

Leto post.

- 1868 3669 Tabor v Ljutomeru
4388 Tabor v Žalcu 6. sept. (letak)
5492
5393 Tabor v Šempasu
- 1869 2068 Tabor v Vižmarjih
2175
2327 Shod ustavovernih v Slov. Bistrici
3694 Shod ustavovernih v Celju
4512 'Società operaia' v Trstu, shod
4483 Shod del. izobr. društva v Judenburgu, brzojavka iz Maribora
4594 Delavski nemiri v Trstu
4613
- 1875 2664 Snidenje hrv. in slov. pevskih in telovadnih društev
2774 O narodnem gibanju na Kranjskem
2961 Sokolsko praznovanje v Ljubljani
3015 Praznovanje v Ljubljani
3368 Hrvatsko-slovensko društvo
- 1876 3890 Delavsko društvo v Mariboru (zborovanje z Reinthalom)
- 1878 1858 Čevljarski shod v Ljubljani
4719
2247 Rekurs zaradi prepovedi shoda v Mariboru
2536
3603 Shod kroj. pomočnikov v Ljubljani
- 1881 6081 Obrtniško zborovanje v Ljubljani
6857 Delavski shod v Ljubljani
- 1893 2411 Govor prof. Periča in 'Narodni list'
3499 Dalmatinske oblasti proti pravici združevanja
4555 Priprava kongresa zapostavljenih narodov
- 1897 2210 Januarski shod v Dalmaciji
3001 Pravica zborovanja na Kranjskem (shodi, tabela)
3415 Februarski shod v Dalmaciji
8437 Srbsko strank. zborovanje v Splitu
10177
9336 Strank. shod hrvatske stranke prava v Splitu
9559 O Richardu Camberju v Dalmaciji (razgovori z dalm. socialnimi demokrati)
10272 Železničarski shod v Mariboru 22. nov. (z dr. V. Adlerjem)
12087
13015 Pokrajinsko strank. zborovanje socialnih demokratov v Dalmaciji
13208 Socialnodemokratski shod v Ljubljani 26. dec.
- 1901 1752 Vsejugoslovanski žurnalistični kongres v Dubrovniku

Leto	post.	
	2184	
	2433	
	2752	
	7048	Hrvatski shod v Splitu
	7930	Shod predstojnikov občin v Splitu
1902	1785	Hrvatsko gibanje v Splitu
	3809	Kazenska zadeva Dorbić, njegov izgon
	3514	
	3870	
	4442	
	3198	Slovanski kongres centralistov
	8567	Interpelacija zaradi prepovedi shoda v Zadru
	9018	Namestništvo Zadar, zakoni o zborovanjih
	9095	Socialnodemokratski shod v Zadru
1903	412	Razpustitev shoda v Splitu
	501	
	988	Shod v Zadru
	2594	Shod v Šibeniku o polit. in ekonom. razmerah v Dalmaciji
	2767	
	3173	Različna zborovanja
	3433	Shod zaradi dogodkov na Hrvatskem
	4274	
	3939	Socialnodemokratski shod v Kninu z Dorbićem
	4358	Socialnodemokrat. shod v Dubrovniku z Dorbićem
	4360	Protestni shod proti madžarski delegaciji
	5504	Shod glede volilne pravice v Splitu
	6354	
	6005	Sporazumaški shod Srbov in Hrvatov v Splitu
	6126	Srbski shod v Splitu
1903	9067	Kazenska zadeva Spasinović, njegov shod v Splitu
	8843	Shod srbskih študentov
1904	309	Prepoved shoda v Dubrovniku
	946	Shod v Splitu
	2527	Shod srbskih študentov na Dunaju
	3428	Prepoved socialnodemokratskega shoda v Splitu
	3682	
	5180	
	7936	Kazenski zadevi Dorbić in Spasinović
1905	5598	Shod s poslancem Vitkovićem v Metkoviču
1907	9060	Hrvatski shod v Splitu
	11140	Shod na Dunaju zaradi slovenske gimnazije
	12073	Shod v Splitu
1909	5191	Shod v Kotoru zaradi veleizdajniškega procesa v Zagrebu
	5667	
	5507	Lepak in spis o prepovedanem socialnodemokrat. shodu v Splitu
	6817	
	9079	O prepovedi shoda v Ljubljani

Leto	post.	
	13900	Hrvatski shod v Splitu
1910	29	Shod v Splitu
	3643	Slovenski shod
1911	1064	Hrvatski shod v Blatu
	1075	Prepoved shoda v Splitu
	2200	
	4122	Prvomajski lepak, Split, prepoved shoda
	8031	Resolucija socialnodemokrat. stranke v Idriji
1912	667	Prepoved shoda v Splitu
	3939	Hrvatski študentje na Dunaju
	12709	Shod hercegovaške mladine na Dunaju
1913	9640	III. slov. katoliški shod v Ljubljani
	9864	
	9897	
	25342	Slovensko katol. izobraževal. društvo v Velikovcu
1914	4160	Shod železniških delavcev v Ljubljani
	5691	
1915	5691	Shod ljubljanskega splošnega pravovarstvenega društva
1917	10342	Diskusija o jugoslovanskem problemu, Dunaj
	14662	Socialnodemokratski shod v Mariboru
	14831	Sindikalni shod v Ljubljani
	24006	Železničarski shod v Ljubljani
	24086	Železničarski shod skupin I in II, Ljubljana
1918	4409	Vojno ministrstvo o sumljivih povratnikih
	7148	Jugoslov. poslanci apelirajo v Brest Litovsk
	10951	Društvo 'Edinost' v Ljubljani
	11078	Brzojavka o uporu v Judenburgu
	11316	Razpuščen delavski shod v Kranju 3. febr.
	22464	
	12251	Snovanje protiobveščevalne službe v Ljubljani
	12663	Razglas zatiranih v Sloveniji
	15943	Shod železničarjev v Ljubljani
	18100	
	20231	
	22249	

Präsidual, 16/2

Leto	post.	
1901	991	Pastirsko pismo škofa Jegliča
	1607	Zaplemba 'Jedinstva', Zadar
	1730	'Hrvatska', Zadar
1902	2480	'Novi Srbobran' in drugi časniki
	3137	Brošura dr. Potočnjaka
	3478	Revolucionarna brošura, Hrvatska
	3582	Izgon Marjanovića
	3887	'Jedinstvo'

Leto	post.	
	4213	'Crvena Hrvatska'
	4421	'Ujedinjena Hrvatska'
	7637	
	8010	Letak, Zadar
	8535	Veleizdajniška pesem, Kotor
	9052	Splitski škof proti časniku 'Socialista'
1903	812	Dva socialistična tiska, prodajana protipravno ('U čemu je snaga radnoga naroda', 'Dolaze socialisti')
	1179	Preganjanje 'Slovenca'
1904	646	Obtožbe split. škofa proti časniku 'Socialista'
	1175	
1906	1037	Zaplemba 'Slobode', Split
	1114	Razširjanje 'Socialista', Split
	3836	Zaplenjevalna praksa v Dalmaciji
	8957	Tiskovna policija in slovenske brošure
1908	2510	Letak proti split. škofu Mikiću
	11228	'Slovenski Jug', Ljubljana
	12499	Protiavstrijski srbski časnik
1909	218	'Iskra', Zagreb
	1307	'Annexion Bosnien und Herzegovina' prof. Cvijića
	2460	'Balkan', Chicago
1910	1430	Tiskovna policija, Ljubljana
	2023	Obravnava bosensko-hercegovaškega deželnege zbor
	2950	'Srbobran'
	3481	'Materinska Riječ'
	7777	
1911	1996	'Crvena Hrvatska', Dubrovnik
	2247	'Politika', Beograd
	4239	Dalmatinski tišk za Hrvatsko
	12693	'Oslobodjenje', Chicago
	10398	'Val', Zagreb
	11329	
	14413	
1912	436	'Novo Vreme', Beograd
	476	Srbski tiski
	806	'Jadran', ZDA
	1179	Interpelacija glede dalmatinskega tiska
	1889	'Piemont', Beograd
	7140	'Hrvatski Svijet'
	11043	Zaplenjevalna praksa v Dalmaciji
	11925	Protidržavni slovanski tisk
	11955	'Nova Borba'
	12126	'Hrvatska Riječ'
1913	1795	Srbski tiski
	2098	'Zajedničar'
	2326	'Srpski dnevnik'
	2327	'Radnička borba'

Leto	post.	
	4004	'Bosna'
	4823	'Hrvatski Svijet'
	5563	'Slobodna Tribuna', ZDA
	6415	Različni srbski časniki
	7372	'Hrvatski Glasnik'
	9740	
	9976	Srbski tiski
	10007	'Dubrovnik'
1913	11783	Himna o Evgenu Kvaterniku
	12456	'Hrvatski Eksponent'
1914	252	Spisek srbskih časnikov, ki se v Avstriji ne razpošiljajo
	1059	Protivojni tisk v Dalmaciji
	7122	'Südslawische Rundschau', Dunaj
	8500	Jugoslovansko mladinsko gibanje
	11388	Jugoslovansko gibanje v ZDA, številni časniki
	11591	'Hrvatski Glasnik'
	12552	'Preporod', nerazpošiljanje po pošti
	12894	'Revnost', Chicago
	13064	Jugoslovansko gibanje v ZDA
	14809	
	16367	
	14700	Izjemno stanje v Dalmaciji
	16278	'Novi Hrvat'
	17745	Slovenski časnik v ZDA
1915	2632	'Novi Hrvat'
	3848	'Savjetnik', Chicago
	4090	Jugoslovansko mladinsko gibanje
	7011	Žaljivi spisi ljublj. knezoškofa Jegliča
	10668	'Hrvatska Sloboda'
	15248	'Polet', Čile
	15564	Jugoslovanski načrt v ZDA
	17181	'Slovenski glasnik'
	17389	Srbski protihabsburški spisi
1916	1912	O 'Tobačnem delavcu' (15. dec. 1915)
	8126	Prepovedani govori v Dalmaciji
	9999	Jugoslovani v ZDA
	22425	Brošura dr. Dražena
1917	2713	Prepovedan jugoslovanski spis
	5977	Prepovedan tisk v Bosni
	8402	Časnik 'Hrvatska'
	14166	Brošura 'Dalmatien Sonderstellung'
	21654	'Naprej', Ljubljana
	22211	
	24005	
	24489	
	24993	
	25402	

Leto	post.	
	25673	
1918	10187	'Neue südslawische Rundschau', Zagreb
	10888	Poslanec Gostinčar in 'Slovenec'
	12227	'Nova Doba', Zadar
	12663	Zadušen poziv slovenskemu narodu
	13916	'Südslawische Rundschau', Zagreb
	14934	Agitacija za jugoslovansko državo
	15603	'Hrvatska Država'
	15604	'Djački Vjesnik'
	16305	Ljubljanska cenzura in pismo dr. Korošca
	16741	'Slovenski Narod'
	17508	'Domovina'
	17577	Zaplemba 'Jugoslovana'
	18545	Dalmatinski tisk
	22952	Prepoved 'Jugoslovana'
	23262	Dr. Korošec — 'Mir'
	23597	Letaki s podpisom dr. Trumbića
	24028	Italijanski tisk o ljubljanskem kongresu
	24410	
	24677	'Straža', Maribor
	23165	Ljubljanska tiskovna cenzura

Präsidual, 16/3

Leto	post.	
1918	43762	Pritožba delavskega konsumnega društva v Ljubljani

Präsidual, 20/9

Leto	post.	
1890	840	Tabela o rudarskih stavkah na Kranjskem
	1973	Mariborska stavka železniških delavcev
1910	9480	Shod ljubljanskih železničarjev

Präsidual, 22 in genere

Leto	post.	
1891	3734	Veleizdajniški govor poslanca Spinčića v Zagrebu
1894	120	Politične razmere v Srbiji
1899	5407	Vrnitev izgnanih črnogorskih študentov iz Srbije
1900	1220	Kongres jugoslov. socialnih demokratov v Trstu
	6616	
	4069	Socialnodemokrat. propaganda v Šibeniku (številni srbski social. spisi)
1901	268	Dejavnost sprevodnika Jevšeneka (letaki)
	4278	Jugosl. socialnodemokratska konferenca v Trstu

Leto	post.	
	7605	Glasinovićeve dejavnost, Split
	8401	
	8678	
1902	4442	Potovanje Večlića na Dunaj
	4832	
	6192	Ernst Endl, zadarski socialist
1903	3605	Gibanje v Dalmaciji
	3706	
	3683	Izgredi v Ljubljani
	3611	
	3814	Problem Hrvatske
	3980	
	3860	Demonstracija v Dalmaciji
	4348	Spisi o hrvatskih dogodkih, Šibenik
	5508	Anarhistična konferenca v Mariboru
	6986	Demonstracije hrvatskih srednješolcev
1904	4571	Kongres jugoslovanskih študentov v Beogradu
	6548	
1906	1029	Hrvatski študentje Garibaldiju
	10585	Izgon Štefana Radića
1908	3360	Centralna delavska zveza v Sarajevu
	3996	Prvomajsko praznovanje v Dalmaciji
	11257	Aretacija E. Kristana na Sušaku in sporočilo 'Arbeiter Zeitung' z dne 11. nov.
	11833	Politična situacija v Dalmaciji
	9813	
	10055	
	11336	
	9936	Postopki v Bosni, Dalmaciji, Črni gori
	9982	
	10076	
	10186	
	11664	
	12531	
	13241	
1909	1497	Položaj v Dalmaciji in Črni gori
	1988	
	10931	Študentski kongres v Ljubljani
	13005	Jugoslovansko partijsko zborovanje 21. in 22. nov.
	13359	
1911	9437	Razvid glede nadzorovanja protimilitaristov
	9192	O protimilitarističnem delovanju Dorbića
1912	143	Socialnodemokratska organizacija v Srbiji
	5554	
	5245	Prepovedana jugoslovanska revolucionarna organizacija
	6708	Dorbićeve protimilitaristična dejavnost
	7906	Jugoslovansko gibanje

Leto	post.	
	9174	Jugoslovansko mladinsko gibanje
1913	5394	Poročila o prvomajskem praznovanju v Zadru, Trstu, Ljubljani in Gorici
	5752	Situacijsko poročilo o gibanju v Črni gori
	8230	
	12007	Politične razmere na Hrvatskem
1915	24178	'Balkankomit� in Serbien'
1916	4961	Toda Ibz, veleizdajniški proces
	7086	Mirovna propaganda, Zagreb
	12298	Veleizdaja Lazarja Popovića
	15298	Dr. Sax, Zagreb
	23320	Govor Iva Ćipika
Karton (845), brez številke, vsebuje podatke o nemirih v Celju		

Allgemeines, 16/3

Leto	post.	
1918	43762	Pritožbe ljubljanskega konsumnega društva

KRIEGSARCHIV

Präsidiat

Leto	post.	
1885	53 — 3/6	Ukrepi hrvatskega bana proti socialistom v vojski
1895	53 — 3/7	Socialistični letaki v Novem Sadu
	53 — 3/10	Hrvatski ban o socialistični agitaciji
	53 — 3/12	Povpraševanje glede socialistične agitacije v Bosni in Hercegovini
1897	25 — 10/1	Vojaška asistenca v Sremu
1906	12 — 2/1	Upori hrvatskih vojakov v Hercegovini, Nevesinje (tudi Popovićev članek)
	2	
	3	Sojenje vojaškim upornikom
	25 — 17	Stavka tobačnih delavcev Ljubuki [??]
	25 — 7/4	Stavka na Reki
	53 — 5/15	Protimilitaristični letaki v Trstu
	53 — 5/19	Propaganda v Dalmaciji
	53 — 5/26	Protimilitaristični napis v Pulju
	53 — 6/3	Socialnodemokratski shod v Pulju in namestitev državne policije
	53 — 5/20	Odredbe namestništva za Dalmacijo proti protimilitarističnim shodom
1907	53 — 2/9	Politično poročilo o Trstu
	53 — 3/7	Protimilitaristična demonstracija v Kopru; socialistični list v vojski, poročilo korpusni komandi v Zagrebu
1907	53 — 3/17	Protimilitaristični časniki mornarjem v Pulju; 'La p�re' pri Metroviću v Pulju

Leto	post.	
1908	53 — 3/76 2/23 5/9	Promilitaristično gibanje v Dalmaciji Republikansko protimilitaristično oznanilo v Istri Ukaz o vpoklicu v primeru železničarske stavke v Bosni in Hercegovini
	57 — 58/1	Stavka pri ogrsko-hrvatski plovbi
1909	53 — 2/26 3/26 3/69	Hrvatska, ukrepi proti antimilitaristom Evidenca antimilitaristov, zaščitni ukrepi
1910	53 — 18/1—2	Pasivni odpor železničarjev Bosne in Hercegovine, zahteve in ukrepi (militariziranje železnic)
1911	15 — 6/1	Na voljo dani železničarski regiment proti pasivnemu odporu
	25 — 6/1	Stavka tržaških železničarjev
	25 — 10/1	Stavka pri avstrijskem Lloyd
	25 — 19	Stavka plinarniških delavcev v Pulju
1913	53 — 3/44	Ukrepi proti promilitaristični demonstraciji
1916	53 — 14/2—4	Poročilo o socialnodemokratski organizaciji v Bosni in Hercegovini; nameravana mirovna demonstracija v Bosni
	14/2—6	Ukrepi oblasti proti socialistični mirovni demonstraciji
1918	53 — 8/1	Upor mornarjev v Kotoru
	8/1—2	Navodilo o cenzuri glede Kotora
	14/11	O brošuri Jova Jakšića
	14/13	Zaplemba jugoslovanskih (hrvatskih) letakov
	16/11	Učinek jugoslovanske propagande; upori jugoslovanskih enot
	16/22	Razpoloženje Slovencev
	16/23	Nemiri v Ljubljani
	16/29	Poročilo iz Zagreba z dne 8. oktobra
	16/33	Jugoslovanski narodni svet, Slovenija
	34	

Kriegsministerium, Akte

Leto	post.	
	5 A 1 — 33	Namestitev stavcev in tiskarjev v primeru tiskarske stavke [manjka navedba leta!]
1906	2 A 44 — 2	Seznam anarhistov v vojski iz Trsta, Pulja, Lošinja, dalje seznam mornarjev
1914	4 A 40 — 389/6	Sestava sodbe proti trem atentatorjem, Sarajevo
	4 A 7/7 — 7/2	Promilitaristično delovanje sokolskih društev; časnik 'Glasnik hrvatskoga sokolstva'
1916	2 St. 2—3	O Juraju Demetroviću, sekretarju socialnodemokratske stranke Hrvatske, poslanem na fronto
	2 St. 3/2	Obsežnejši spisi o njem
	2 St. 3/3	
	2 St. 3/4	
1918	5 A 64 — 26	Upor zapornikov v Ljubljani
	5 A 64 — 26/3/4	Upor vojaških zapornikov v Mariboru

- 5 A 64 — 26/4 Upor slovenskih vojakov v Judenburgu
 5 A 64 — 26/28 Postopki proti vojakom v Kragujevcu, prijaznim z
 boljševiski
 26/45 Vzroki upora in upor v Kragujevcu; upor v Radgoni
 (jugoslovanski vojaki); upor v Judenburgu (slovenski
 vojaki)

Kriegsüberwachungsamt

Leto	post.	
1917	9973	Pismo Dušana Popovića iz Stockholma časniku 'Arbeiter Zeitung' o makedonskem vprašanju
	106143	Bosenski socialni demokrati pošiljajo v Rusijo pozdrav revoluciji
1918	11426	Pismo socialistične stranke Bosne
	16563	Pismo dr. H. Tumi v Trst
	16934	O brošuri 'Un appel des socialistes serbes au monde civilisé'
	40196	Revolucionarno stanje Hrvatske in Slavonije

ARCHIV DER POLIZEIDIREKTION WIEN

Sammelakt

Leto	post.	
1890	1. Mai	Poročilo o velikem delavskem shodu v Miljah
1892		Shod Karla Kordeliča v Ljubljani [dan in mesec nista navedena!]
1896	13. April	Stavka steklarjev v Zagorju
1897	24. Februar	Volilna agitacija socialnodemokratske stranke na Kranjskem
	26. März	Johann Zeh, urednik 'Vorwärtsa', potuje v Dubrovnik in Split
	30. September	Agitacija Richarda Camberja in Viktorja Cherse v Dalmaciji
	5. Dezember	Gibanje rudarjev v Pesjem pri Velenju
	13. Dezember	Gibanje rudarjev v Trbovljah
1898	4. Jänner	Shod v Ljubljani
	4. Jänner	Poročilo o pripravi prve pokrajinske konference socialnih demokratov Dalmacije v Trstu za božič 1897
1918	9. März	Izčrpno poročilo Peltanu o političnem gibanju v Sloveniji
		Jugoslovansko gibanje na Spodnjem Štajerskem [dan in mesec nista navedena!]
		'Der Eisenbahner' z dne 20. februarja 1900 (št. 6) objavlja pismo iz Ljubljane oziroma daljše poročilo

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV

Literarisches Büro

- 1908 karton 307 Vsebuje poročila o naslednjih delih:
 Dr. jur. Hugo Marcuse, Serbien und die Revolutionsbewegung
 in Mazedonien, Berlin, Verlag Willy Kraus

- La situation politique en Monténégro, La revue slave, Novembre-décembre 1907
- Les élections croates, Questions diplomatiques et coloniales, 1. mai 1908
- Diplomatische Träume und die Zukunft Mazedoniens, Nineteenth Century, 12. May 1908
- Dragonow, La Macédoine et les réformes
- Wird die Annexion Bosniens und der Herzegowina von Europa geduldet werden?, Curier Européen, 25. août 1908
- The Serbs and Albanian fronts, Contemporary Review, January 1909
- Europe and the annexation of Bosnia and Herzegovina, Fortnightly Review, January 1909
- The Serbian peril, Fortnightly Review, March 1909
- The Secret treaty between Serbia and Austria-Hungaria
- La politique européenne et l'annexion de la Bosnie-Herzégovine, Revue de deux mondes, 15. juin 1909
- 312 Knez E. Fürstenberg grofu Czerninu 20. oktobra 1917: 'Die Serbischen Sozialisten' (spis se nanaša na Kaclerovića in Popovića)
- Dne 24. oktobra podobno pismo (prav tako o Kacleroviću in Popoviću)
- Dne 5. novembra podobno pismo (prav tako o Kacleroviću in Popoviću)
- 318 Kaclerović-Popović, Un appel des socialistes serbes au monde civilisé — s Huysmansovim predgovorom (brošura, 37 strani)
- PL, karton 318 Memorandum srbskih socialnih demokratov z datumom 1. februarja 1918*

* Ob korigiranju stolpcev smo vnesli v tekst seznama nekaj manjših popravkov, ki jih je svetoval dr. Dušan Kermavner.

Dušan Kermavner

O nekaterih aktih, navedenih v predhodnem seznamu

Ko sem bil leta 1963 s samostojnim študijskim programom na Dunaju, mi je dal Herbert Steiner prijazno na upogled svoj seznam aktov v dunajskih arhivih, o katerih je ugotovil, da se nanašajo na jugoslovansko delavsko gibanje in na Jugoslovane v Avstriji sploh. Izkoristil sem priložnost tudi za to, da sem si nekatere akte iz njegovega seznama ogledal; izbral sem takšne, ki so bili v zvezi z mojim študijem, deloma pa mi je šlo za to, da dobim popolnejšo predstavo o tem, kakšno gradivo hranijo dunajski arhivi za našo politično zgodovino. Pri pregledovanju tako odbranih aktov sem za nekatere ugotovil bližjo, bolj določeno vsebino. Naslednje pripombe dajejo o posameznih aktih dopolnilne, v nekaterih primerih tudi popravne informacije.

Justizministerium, IV

- Fasc. 2721 Vsebuje interpelacije državnozbornskega poslanca Juraja Biankinija zaradi zaplemb splitskega NARODNEGA LISTA v letih 1892 in 1893.
- Fasc. 2747 45 V DELAVSKEM LISTU z dne 20. marca 1908 je bil zaplenjen prevod češkega pisatelja J. S. Macharja spisa MONOLOG SV. PETRA.
- Fasc. 2751 Skaretova interpelacija se nanaša na zaplembo DRUŽINSKEGA KOLEDARJA ZA LETO 1913, ki ga je izdala VZAJEMNOST.
- Fasc. 2753 Gre za zaplembo ŽELEZNIČARJA št. 14 z dne 15. julija 1914.

Justizministerium, VI d

- Fasc. 3337 223 Ob prvi veliki stavki rudarjev so dne 8. avgusta 1889 odpeljali iz Trbovelj 322 ljudi (tudi nekaj žen in otrok je bilo vmes) v zapore celjskega okrožnega sodišča. Postopek, ki so ga začeli proti njim zaradi prestopka protipostavnega zbiranja, so mogli na papirju zaključiti le z abolicijo po cesarju Francu Jožefu z dne 15. septembra 1889 na predlog višjega državnega pravdnštva v Gradcu; dejansko so Jurija Lebarja in 321 drugih že po treh dneh prepeljali nazaj v Trbovlje na temelju njihove izjave, da se zadovoljijo z 12 % zvišanjem mezd in da gredo takoj na delo (prim. D. Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894, str. 138—140).
- Fasc. 3441 13 Akt vsebuje cesarjevo pomilostitev z dne 20. marca 1869 nadaljnje zaporne kazni 17 obsojencem zaradi napada na nemške turnarje na Ježici leta 1868, Johanu Cundru dve leti, štirim po 20 mesecev, drugim

12 pa vse, kar so imeli še presedeti (prim. A. Slodnjaka opis te amnestijske zadeve v opombah k ZBRANEMU DELU Frana Levstika IX, str. 481—482).

Do zmotne oznake, češ da gre za »Slovence v revoluciji 1848«, je prišlo vsekakor zaradi tega, ker so v istem fasciklu številni pomilostitveni akti iz petdesetih let — tudi odklonitve pomilostitev — za obsojene zaradi oktobrske vstaje na Dunaju leta 1848. Med drugimi je tam prošnja za pomilostitev na pet let ječe in izgubo plemstva obsojenega Antona von Stahlberga ali Antona Holla, ki je kot predsednik demokratičnega društva (Demokratischer Volksverein) na Koroškem skušal organizirati »Landsturm« (deželno brambo), da bi odšel na pomoč dunajskim revolucionarjem.

Ackerbauministerium, Bergbau, 5

Leto 1890 8960/906 Se ne nanaša na Trbovlje, ampak na prvo stavko labinskih rudarjev v dneh 1.—4. maja 1890 (Trboveljska premogokopna družba je imela tudi labinski rudnik).

Leto 1891 20454/1809 in 20908/1858 Poroča o stavki v Hrastniku, ki je bil sestavni del občine Trbovlje.

Leto 1900 7930 Se nanaša na stavko v Labinu, ne v Trbovljah.

Leto 1900 19054 Obvestilo o koncu stavke v — Labinu.

Ministerium für öffentliche Arbeiten, XV b

Leto 1909 781 Akt ne poroča o »stavki v Idriji«, ki je ni bilo, marveč o rudarskih zahtevah glede zamenjave turnusov iz zdravstvenih razlogov in napeljave vodovoda v rove.

Leto 1918 276 a, 4371 Akt ne poroča o stavki, marveč o demonstraciji v Trbovljah dne 5. februarja zaradi pičle prehrane.

276 a, 40203 Akt poroča o stavki v Trbovljah dne 17. junija (ne v Celju).

Handelministerium, 12 b

Leto 1883 8522 Od vseh delavcev in delavk Ritterjevih tovarn (papirnice in predilnice) podpisana prošnja, naj bi ne prenehalo nedeljsko delo.

Ministerium des Innern, 15/1

Leto 1909 38101 Sporočilo predlagateljema Antonu Kristanu in Ivanu Tokanu, da je ustanovitev Zveze delavskih društev na Kranjskem, Koroškem, Primorskem in Štajerskem dovoljena (po popravi pravil).

Leto 1911 33611 Gre za »Splošno delavsko zvezo VZAJEMNOST za Štajersko in Koroško« s sedežem v Trbovljah (odobritev pravil z dne 28. novembra 1911).

Präsidium, 15/3

Leto 1869 4594, 4613 Poročilo o veliki stavki v ladjedelnicah in še nekaterih drugih obratih v Trstu (tudi o uboju stavkokaza Trosta, ki torej ni bil žrtev policije).

Leto 1875 2774 Gre za dejavnost narodne stranke na Kranjskem, ne pa za »narodna poslopja«.

- Leto 1876 3890 Ne poroča o delavskem društvu v Mariboru, ampak o delavskem shodu, ki ga je sklical Ferdinand Tuma in na katerem je govoril poleg njega Emil Kaler-Reinthal.
- Leto 1878 2247, 2536 Pritožba Andreasa Streckerja proti prepovedi shoda za splošno, enako in direktno volilno pravico in za reformo obrtnega reda.
- Leto 1910 3643 Poročilo o shodu SLS na Jesenicah dne 10. aprila in o izvajanjih dr. Ivana Šušteršiča (»slovenski shod«).
- Leto 1911 8031 Socialistično društvo »Naprej« v Idriji je priredilo dne 16. julija protestni shod proti zavlačevanju v parlamentu z zakonom o socialnem zavarovanju.
- Leto 1917 10342 Razpravljanje v »Avstrijski politični družbi« dne 26. aprila o temi »Srbija in jugoslovansko vprašanje«. Prisostvovala sta tudi dr. Janez Ev. Krek in dr. Anton Korošec; prvi je govoril v enakem trialističnem smislu, v katerem je napisan njegov takratni članek »Habsburška monarhija in jugoslovansko vprašanje«, natisnjen v »Süddeutsche Monatshefte« (obj. v »Slovincu« št. 121 z dne 29. maja 1918).
- Leto 1918 11316, 22464 Poročilo o »delavskem shodu« Jugoslovanske strokovne zveze za gorenjsko okrožje v Kranju dne 3. februarja (prim. Slovenec št. 27 z dne 1. februarja).

Präsidual 16/2

- Leto 1906 8957 V tem aktu je gradivo v zvezi z interpelacijama: nemškega nacionalca Wastiana, češ da cenzura ne pleni dovolj napadov na nemštvo v slovenskih časnikih, in dr. A. Korošca zaradi zaplembe nekega protinemškega letaka.
- Leto 1908 12499 Gre za tri »protiavstrijske srbske časnike«: Ujedinjeno srpstvo (Chicago), Za otadžbinu (Beograd) in Brdjanin (Cetinje).
- Leto 1910 1430 Deželni predsednik kranjski baron Schwarz toži, da ima premalo osebja za spremljanje tiska (»Tiskovna policija, Ljubljana«).
- Leto 1912 11925 Poročilo deželnega predsednika Schwarza, da vsi slovenski listi pišejo s simpatijami za balkanske narode, proslavljajo njihove zmage v vojni s Turčijo in grajajo politiko monarhije nasproti njim.
- Leto 1918 10888 Gre za interpelacijo poslanca J. Gostinčarja zaradi zaplemb »Slovenca«.
- Leto 1918 16305 Poročilo poudarja, da je treba zaposliti več cenzorjev.

Präsidual, 20/9

- Leto 1890 840 Tu obravnavane »rudarske stavke na Kranjskem« so bile v zasavskem rudarskem revirju, ki je spadal večidel pod Štajersko (Trbovlje, Hrastnik, Ojstro), le Zagarje ob Savi je bilo na Kranjskem.

Präsidual, 22 in genere

- Leto 1911 9192 Socialista Jerka Dorbića označuje poročilo kot »antimilitarista« zaradi tega, ker je v govorih na shodih napadal militarizem, in predlaga, naj bi se uvedla posebna evidenca o antimilitaristih.
- Leto 1912 5245 V aktu so dokumenti Gjorgja Nastića, ki so bili osnova za »veleizdajniški proces« v Zagrebu leta 1909.

Leto 1912 7906 Poročilo tržaškega policijskega direktorja dr. Antona Mahkovca o jugoslovanskem gibanju z dne 22. julija 1912 poudarja proavstrijski značaj tega gibanja.

Leto 1912 9174 Poročilo o mladohrvaškem kongresu v Splitu 26.—27. avgusta 1912 in o zaupnem kongresu združene dubrovniške mladine dne 30. avgusta 1912.

Kriegsarchiv

Präsidial

Leto 1918 14/11 O brošuri »Socialistička internacionala i svjetski rat«, ki jo je izdal Jova Jakšić (oblastem neznani avtor je bil Filip Filipović, kot srbski častnik-vojni ujetnik konfiniran na Dunaju), brošuro so ocenili za »boljševisko in revolucionarno«.

Kriegsministerium, Akte

Leto 1914 4 A 7/7 Poročilo iz Prage o tem, da sokolska društva vodijo evidenco o svojih k vojakom vpoklicanih članih, da bi dokazala, da imajo članstvo z večjo vojaško sposobnostjo, kakor tudi o načrtu, naj bi mladeniče do 21. leta ne vključevali v politične organizacije, marveč jih prepuščali Sokolu.

Kriegsüberwachungsamt

Leto 1918 11426 Pismo, kjer socialnodemokratska stranka Bosne in Hercegovine označuje dejavnost Franja Markeča v tujini (odšel je leta 1917 na nameravano stockholmsko konferenco) za neskladno z načeli stranke.

Leto 1918 16563 Dr. Henrikumu Tumi v Trst je pisal v začetku leta 1918 njegov nečak Ferdinand L. Tuma iz Petrograda in je docela odklonilno presojal boljševisko revolucijo. Pisemska cenzura je ocenila, da utegnejo biti podatki v pismu informativni za zunanje ministrstvo, in je zanj dala pismo prepisati ali prevesti iz slovenščine. (F. L. Tuma je enake poglede na rusko revolucijo objavil leta 1919 v tržaški »Edinosti« pod naslovom »Rusija v letih 1914—1918«.)

Leto 1918 40196 Poročilo o revolucionarnem stanju na Hrvaškem (vključno Slavonijo) z dne 28. oktobra se nanaša na 1) akcije »zelenega kadra« in 2) sklepe Narodnega vijeća (na Dunaj prišlo že po odcepitvi jugoslovanskih dežel).

Archiv der Polizeidirektion Wien

Sammelakt

Leto 1918 9. marca pod Aktenzeichen: Staats- und sicherheitspol. Agenden »Izčrpno poročilo o političnem gibanju v Sloveniji« in »Jugoslovansko gibanje na Spodnjem Štajerskem« obstajata iz dveh zasebnih pisem nekemu dr. Franzu X (priimek ni razviden), in sicer: 1) nekega Gustava X-a iz Celovca z dne 7. marca s presojo o narodnostnopolitičnem stanju na Slovenskem Koroškem in 2) bratranca tega Gustava dr. Arnolda Mallyja, sodnika iz Ptuja, z dne 9. marca s presojo o istem stanju na Slovenskem Štajerskem, s posebnim ozirom na odnos slovenskega prebivalstva do jugoslovanskega gibanja.

Karton 312 V »Archiv für Sozialgeschichte« (Braunschweig) VI/VII—1966/67
je Roman Rosdolsky objavil gradivo »Die serbische Sozialdemokratie und
die Stockholmer Konferenz von 1917« s kompletno dokumentacijo in z
vsemi poročili kneza F. Fürstenberga avstroogrskemu zunanjemu ministru
grofu Czerninu o Kacleroviću in Popoviću.

Karton 318 Brošura Kaclerovića in Popovića je obče znana.

ZBOROVANJA

Pavel Dobrila

Protifašistično gibanje mladine Jugoslavije 1936—1941

Pod tem naslovom je 25. in 26. septembra 1969 v organizaciji Muzeja Avnoja in Pounja v Bihacu potekalo zborovanje zgodovinarjev predvojnega gibanja jugoslovanske mladine in publicistov ter družbeno-političnih delavcev iz vseh jugoslovanskih republik. Prisotna sta bila tudi gosta iz Italije in ČSSR.

Delo zborovanja se je odvijalo v dveh sekcijah, in sicer je prva obsegala gibanje napredne jugoslovanske mladine v obdobju 1936-41, druga pa obdobje iz zgodovine SKOJ v času NOB. Glavni, uvodni referat za prvo obdobje je imel magister Miroljub Vasić z Instituta za istoriju radničkog pokreta v Beogradu o boju za enotnost mladine Jugoslavije od 1936 do 1941. V njem je opozoril na nekaj poglobitnih črt o značaju proučevanja zgodovine naprednega mladinskega gibanja z ugotovitvijo, da je ni mogoče obravnavati brez najtesnejše povezave s proučevanjem revolucionarnega delavskega gibanja in odnosom KP Jugoslavije do mladinskega vprašanja. V uvodnem delu referata je podal globalno periodizacijo za razvoj naprednega mladinskega gibanja, oceno za razvoj tega gibanja do leta 1928, prerez skozi gibanje v času diktature in ekonomske krize ter obnavljanja in prebujanja revolucionarnega mladinskega gibanja do leta 1935. Jedro njegovega referata je bil proces uveljavljanja enotnega in širokega mladinskega gibanja v zadnjih letih pred vojno, s posebnim ozirom na položaj v Kominterni, na fašistično nevarnost in o odmevih na razvoj v Jugoslaviji. Podrobneje se je zadržal na razpustu SKOJ leta 1936, na mirovnem gibanju mladine in na novem vodstvu KPJ ter merah in ukrepih, ki jih je predvidelo za reorganizacijo SKOJ. Ta prizadevanja so omogočila obnovo SKOJ in prehod na masovno organizacijo, ki ji je z različnimi akcijami uspelo ustvariti enotno fronto napredne jugoslovanske mladine. Poseben poudarek na pripravah Kominterne oziroma njenega organa, tj. Komunistične mladinske internacionale ter njenem vplivu na napredno mladinsko gibanje v Jugoslaviji je dala Dubravka Škarica z Instituta za istoriju radničkog pokreta v Sarajevu. V okviru teh dveh referatov so nato drugi referenti in koreferenti prikazali razvoj tega gibanja po vseh jugoslovanskih pokrajinah. Podpisani sem sodeloval s prispevkom o naprednem mladinskem gibanju v Sloveniji med študenti, srednješolci in kmečko mladino. Posebno zanimiv je bil prispevek dr. Miroslava Tejchmana z Instituta za zgodovino Vzhodne Evrope pri ČSAV iz Prage. Govoril je o napredni jugoslovanski mladini v ČSR v tem obdobju in pri tem opozoril na nekaj novih podatkov iz praških policijskih materialov o glavnih osebnostih Jugoslovanih na Češkoslovaškem, ki so tam delovali vse do postopne likvidacije jugoslovanskih študentskih organizacij v letu 1939.

Za obdobje 1941—1945 je pripravil uvodni referat Petar Kačavenda z Instituta za istoriju radničkog pokreta v Beogradu. V njem je zaobsegel nastanek mladinskih zvez v obdobju 1941-42 (po republikah) ter ustanovni kongres USAOJ — Združene zveze antifašistične mladine Jugoslavije leta 1942 — prve vsehsplošne mladinske organizacije v Jugoslaviji.

V okviru te sekcije je posebno za Slovence bil zanimiv prispevek italijanskega gosta iz Instituta za zgodovino odporniškega gibanja v Piemontu iz Torina Romola Gobbija-Storica. V njem je opozoril na nekaj momentov iz sodelovanja naprednih slovenskih in italijanskih struj in obeh komunističnih partij na Tržaškem, vendar se nam v luči novih dognanj prof. dr. Mikuža o tej problematiki Gobbijeve ugotovitve kažejo kot precej pomankljive. Pripomnim naj, da bi se z izmenjavo razpoložljivih virov dalo marsikaj izpopolniti.

Gradivo s tega zborovanja bo izšlo v posebni publikaciji sredi leta 1970; pripravil jo bo Muzej Avnoja in Pounja v Bihaću.

Franc Rozman

Simpozij ob 70-letnici smrti Vase Pelagića v Sarajevu 8. in 9. dec. 1969

Lansko leto je minilo sedemdeset let, odkar je v zaporih požarevaške kaznilnice umrl Vasa Pelagić, bivši arhimandrit, udeleženec bosensko-hercegovaške vstaje, pisec številnih člankov, knjig in brošur o socializmu, religiji, morali, vzgoji in zgodovini. Ob obletnici njegove smrti je bil na iniciativo redakcije lista ter novinarsko-založniškega podjetja »Zadruga« ustanovljen Odbor za obilježavanje 130 godišnjice rođenja i 70 godišnjice Vase Pelagića, ki je bil pod pokroviteljstvom republiške konference SZDL Bosne in Hercegovine. V odboru so bili zastopniki javnega, kulturnega in političnega življenja Bosne in Hercegovine. Častni predsednik je bil Rodoljub Čolaković, svoje predstavnike v odboru pa so imele tudi republiške konference SZDL Srbije, Hrvatske in Crne gore. Odbor je organiziral gradnjo nove, zelo moderne šole v rojstnem kraju Vase Pelagića, v Gornjem Žabarju, ki se bo odslej imenoval Pelagićevo. Razen tega je pripravil razstavo o življenju in delu Vase Pelagića v Muzeju revolucije v Sarajevu, izšlo je več publikacij in končno je bil tudi simpozij, ki bi moral biti že 17. in 18. nov. v Banja Luki, a je bil zaradi potresa prestavljen v Sarajevo.

Na simpoziju je bilo okrog 30 udeležencev iz vseh naših republik, ki so poslušali enajst referatov, referat M. Ekmečića o Evoluciji Vase Pelagića od nacionalizma k socializmu pa zaradi odsotnosti referenta ni bil prebran. Uvodni referat je imel Mitar Papić, ki je govoril na splošno o podobi Vase Pelagića in ugotovil, da je Pelagić projiciral vsa spoznanja, ki jih je dobil od vzhoda in zahoda, skozi prizmo svojega pogleda na svet ter tako ustvaril svojo vizijo socializma, ki ni niti znanstvena niti utopična. V. Grujić je predaval o filozofsko pedagoških načelih Vase Pelagića v šolstvu in v njem poudaril, da je Pelagić izhajal predvsem iz dveh principov: iz načela utilitarizma ter prakticizma. Filozofija ima po Pelagiću za cilj, da opozori na človeške napake ter da napotke za boljše in pravilno življenje. Sedanjost naj bi izboljšala znanost, ki je edina sila, vredna, da okupira človeka. Pisal je, da je družba

takšna, kakršno je šolstvo. Vsak otrok naj bi se naučil več poklicev. Najbolj so Pelagića privlačili etični problemi. Poudarjal je pomen zgodovine in zgodovinar bi po njegovem moral biti na stališču najbolj moderne znanosti. Še večji pomen pa pripisuje sociologiji, ki na bi postala steber vseh drugih znanosti. Zelo zanimiv je bil referat upravnika črnogorske narodne biblioteke N. Martinovića, ki je govoril o zvezah Pelagića s Črno goro. Poudaril je, da bi bilo treba proučevati Pelagićevo delovanje skupaj s srbskimi socialisti (Živojinom Žujovićem, Svetozarjem Markovićem) ter bolgarskimi socialisti v Bukarešti (Ljuben Karavelov), saj so se vsi skupaj oplajali s Hercenom, Bakuninom, Černiševskim, Marxom. Opozoril je na dokumente, ki pričajo, da je Pelagić leta 1870 skupaj s Svetozarjem Miletićem apeliral na kneza Nikolo, naj abdicira in proglasi republiko. N. Malešević je prebrala svojo magistrsko nalogo o mestu telesne vzgoje v pedagoški teoriji in praksi Vase Pelagića. V. Vojvodić je v referatu o novih življenjepisnih podatkih Vase Pelagića povedal precej novih in zanimivih stvari iz prvega obdobja Pelagićevega življenja, ki je še precej neraziskano. Ugotovil je, da je bilo Pelagićevemu očetu ime Stefan in se je Vasa po njem podpisoval Stefanović vse do 1861, ko je po končani bogoslovni šoli prišel v Brčko. Doslej se je sodilo, da se je to zgodilo leto dni prej. R. Besarović, ki je izdal že tudi monografijo o Pelagiću je govoril o tem, kako so oblasti zasledovale sleherni korak, ki ga je napravil Pelagić po Bosni. Krajše referate so imeli K. Džambazovski o Pelagićevih zvezah z makedonsko VMRO, S. Ilić o Pelagićevem pojmovanju zadruga in pa S. Mičanić o podobi Pelagića kot inspiraciji za umetnike. M. Vukmanović je bral referat o organiziranju delavcev v Srbiji, pri čemer je aktivno sodeloval tudi Pelagić. V. Oštrić pa je zelo zanimivo govoril o Pelagićevih zvezah s hrvatskimi socialisti. Pri tem je zelo dosti govoril o hrvatskem delavskem gibanju, tudi nesocialističnem, manj pa se je spustil v tako zanimivo nacionalno problematiko, ki odseva tudi v spisih Vase Pelagića. Ugotovil je, da Pelagić v odnosih med Srbi in Hrvati ne gleda samo na to bilateralno relacijo, ampak tudi v širšem jugoslovanskem in celo balkanskem okviru. Pelagić naj bi upal, da bodo Hrvati precej pridobili z nagodbo, saj je mislil, da bo režim liberalnejši in mu dovolili izdajati list. V teh upih je bil razočaran, ravno tako pa tudi nad profilom hrvatskega delavskega lista »Radnički prijatelj«, ki je bil pod vplivom Lassalla in eisenachovcev ter v stikih z avstrijskim radikalnim krilom, medtem ko so bili Pelagićevi koncepti povsem drugačni. Tedaž se je tudi intenzivno ukvarjal z bosensko nacionalno osvoboditvijo, te težnje pa na straneh »Radničkega prijatelja« tudi niso našla odziva.

Vsi referati bodo objavljeni v posebni publikaciji. Slišali smo precej novih, čeprav večinoma drobnih ugotovitev, ki pa podobe Vase Pelagića bistveno niso niti dopolnile, niti na novo interpretirale.

OCENE IN POROČILA

Rudolf Neck, **Arbeiterschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914–1918.** (A. Quellen) I. Der Staat (1. Vom Kriegbeginn bis zum Prozes Friedrich Adlers, August 1914–Mai 1917), Wien 1964. 331 strani — II. Vom Juni 1917 bis zum Ende der Donaumonarchie im November 1918. Wien 1968. strani 736 (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich, 3 in 4).

Problemi o vzrokih in poteku prve svetovne vojne ter o razpadu habsburške monarhije se v zadnjem času zelo vestno študirajo in diskutirajo, in sicer tako med avstrijskimi kot tudi drugimi zgodovinarji raznih držav, še posebej nasledstvenih. Rudolf Neck se že dlje časa ukvarja z vlogo avstrijske socialne demokracije, ki jo je odigrala pri razpadu monarhije, ter z njenimi tokovi in razvojem v letih vojne. Raziskovanje velikega štrajkovnega gibanja, ki ga je opravil na podlagi obsežnega arhivskega materiala, mu je pokazalo, da tega gibanja ne moremo pojmovati kot izolirano gibanje, ki naj bi spontano nastalo v začetku zadnjega leta vojne. Ob soočenju s staro konservativno avstrijsko historično šolo in z ustaljenimi mnenji socialističnih historikov se je avtor lotil sistematičnega pregleda virov za vsa vojna leta. Prišel je do mnogih novih spoznanj, ki v povsem novi luči osvetljujejo dosedanjo predstavo o mestu delavskega gibanja v zadnjih letih dvojne monarhije. Prizadevna dunajska Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich mu je s pomočjo Körnerjeve ustanove omogočila, da se počasi uresničuje pomembna edicija virov, ki ji je avtor dal gornji naslov. Doslej sta izšla dva zajetna zvezka, v načrtu pa sta še dva.

V prvem zvezku edicije so objavljeni dokumenti, ki se nanašajo na odnos države do delavskega gibanja. Obdobje se začneja z izbruhom prve svetovne vojne, ki vsekakor pomeni veliko prelomnico tudi za avstrijsko delavsko gibanje. Poudarek izbranega gradiva pa je na atentatu Friedricha Adlerja na ministrskega predsednika grofa Stürgkha 21. oktobra 1916 ter na posledicah tega dejanja. Z majem 1917 se prvi zvezek konča. Dogodki okrog tistega časa pomenijo namreč zelo bistveno cezuro v delavskem gibanju in tudi v političnem življenju monarhije sploh, ravno tako pa tudi v mednarodni areni. V vojno so vstopile Združene države Amerike, vojna se je totalizirala in s tem so se možnosti miru še bolj zmanjšale, v Rusiji je to razdobje od buržoazne do oktobrske revolucije, v notranjem avstrijskem življenju pa karakterizira to obdobje poleg procesa proti Adlerju še posebej masovno štrajkovno gibanje.

Drugi, zelo zajetni zvezek obravnava dogodke od junija 1917 do konca podonavske monarhije v novembru 1918. Za to obdobje je ohranjenega zelo

dosti arhivskega gradiva in je bil avtor prisiljen na temeljit izbor. Ves zvezek se ukvarja izključno s stavkovnim gibanjem, ki se je v drugi polovici leta 1917 množično razširilo po vsej monarhiji, zlasti pa januarja, ko je doseglo kulminacijo. Zelo zanimivi so teksti, ki kažejo na različne ocene vojaških in političnih oblasti o štrajkovnem gibanju. Ker je avtor hotel čimbolj plastično podati rast in obseg tega stavkovnega gibanja, je moral številne probleme preložiti na tretji zvezek, ki bo obsegal akte o socialnem in gospodarskem položaju delavcev, o militarizaciji obratov in s tem v zvezi o prisilnih vpoklicih v vojsko. Seveda je nekaj tega zajeto tudi že v prvih zvezkih in bo popolna slika možna šele ob pregledovanju in primerjavi celotnega opusa. Posebno zanimivo bo tudi poglavje o revolucionarni propagandi od zunaj, zlasti boljševiske Rusije, in pa kako so jo ocenjevali vladni krogi in kakšna je bila njihova nasprotna propaganda. Več bo povedano tudi o stockholmski konferenci socialističnih strank 1917, dasi se s tem ukvarjajo tudi že nekateri akti v teh zvezkih. Predvsem pa bo namen tretjega zvezka, da zajame zadržanje delavske stranke v vsem obdobju do različnih vprašanj in njihove mednarodne povezave. Istočasno s tretjim zvezkom bo izšel tudi četrti, ki bo pravzaprav komentar k vsem trem zvezkom. Vseboval bo splošni indeks, glavne korekture in pojasnil bo principe, po katerih je avtor izbral in uredil celotno edicijo. Opozoril bo tudi na časopise in drug tiskani material, ki govori o obravnavanih vprašanjih in ki bi zaradi principov izdaje samo obremenjevali, je pa vendar fundamentalnega pomena za raziskovanje.

Izbor dokumentov je omejen v glavnem na področje današnje Avstrije, vendar pa upošteva razvoj tudi v drugih deželah Cislitvanije, še posebej pri Čehih in še zlasti v Brnu. V uvodu k prvemu zvezku avtor sicer pravi, da je o tej problematiki v nasledstvenih državah izšlo že več študij in izdaj virov kot pa v Avstriji, vendar to žal ne velja za slovenske dežele. Mislim, da je bilo prav na področju izdajanja virov storjenega bore malo in v tej smeri je ta izdaja lahko vzgled in koristen napotek. Ne zdi se mi smiselno, da bi se zdaj, ko je edicija prišla komaj čez polovico, podrobneje ukvarjal z ocenjevanjem deleža slovenskih pokrajin. Bolje bo, da se to stori, ko bo delo kompletno pred nami. Vsekakor pa lahko že zdaj zapišem, da je tudi za slovenskega zgodovinarja zelo važno in pomembno in da nihče, ki se ukvarja s tem razdobjem, ne bo mogel mimo njega.

Franc Rozman

Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*. Ljubljana 1916, str. 990.

V jugoslovanski historiografiji ne najdemo mnogo del, ki bi se lotevala širših mednarodnih vprašanj, kvečjemu le toliko, kolikor se neposredno tičejo naše narodne zgodovine. Temu so glavni vzrok objektivne težave, saj je za pisanje takih del potrebno mnogo dela v arhivih in knjižnicah zunaj meja naše domovine. Dedijer je za svojo monografijo zbiral podatke v številnih evropskih in ameriških arhivih in bibliotekah. Plod te vsestranske akribije in velikega truda je »Sarajevo 1914« na skoraj tisoč straneh. Avtor zasluži vse priznanje za izredno marljivost, da se je prekopal skozi ogromne arhivske fonde in nič manj obsežno literaturo o tem zanimivem problemu, ki že petdeset let zanima zgodovinarje, politike in publiciste. »Sarajevo 1914« namreč ni samo knjiga o sara-

jevskem atentatu, ampak zajema mnogo več, ves kompleks problemov, ki so bili latentni v fin de sièclevski Evropi in ki so konec koncev pripeljali do neizbežnega konflikta v prvi svetovni vojni. Tu gre predvsem za široko diplomatsko igro velesil in vseh drugih prizadetih malih držav ter narodov, ki so živeli na tem, tedaj najbolj nemirnem delu stare celine. Nerešena nacionalna in socialna vprašanja, balance of powers velesil in obenem borba za tržišča ter novo razdelitev sveta, kar vse je navsezadnje bilo posledica velikanskega razmaha kapitalizma, to so le osnovna in najbolj pereča vprašanja, ki so dajala misliti tedanjim akterjem evropske in s tem, tedaj še, svetovne zgodovine. Dedijer pa je razen tega posegel tudi na drugi splet problemov, ki ga kot Jugoslovana seveda še bolj zanimajo, namreč na vprašanja o mestu in vlogi naših narodov v tej politični kuhinji. Sarajevski atentatorji, ki so dali povod za izbruh svetovnega konflikta, niso namreč imeli nič skupnega z igro velesil na svetovnopolični šahovnici.

Razrešiti vzroke in motive, ki so to na pol politično, na pol študentsko ilegalno organizacijo Mlade Bosne pripeljale do odločitve, da umore prestolonaslednika nadvojvoda Franca Ferdinanda, je bil poglobilni namen Dedijerjeve knjige. Avtor je k obravnavanju pristopil zelo objektivistično, brez kakršnekoli konstrukcije, važno mu je edinole, kaj govore primarni viri, sekundarni viri mu dajo mnogo misliti, ne more jim pa seveda verjeti. Tako je postavil tezo, da ni mogoče, vsaj iz doslej znanega in dostopnega gradiva, trditi, da bi bili mladobosanci v službi tujih obveščevalnih služb ali celo framasonov, kot je bilo to v literaturi doslej večkrat postavljeno.

Kar se neposredno Slovencev tiče, razpravlja seveda bolj fragmentarno o krogih, ki jim je bila blizu misel, da je Franc Ferdinand pristaš ideje triarizma in da bo s tem napravil veliko uslugo, ko bodo skupaj z drugimi južnimi Slovani dvojne monarhije postali tretji državotvorni element in ne le orodje v rokah vladajočih plasti nemške in ogrske buržoazije. Omeniti je, da v nadvojvodovi zapuščini, ki mu je bila kot enemu izmed redkih dostopna, ni našel Šusteršičeve spomenice Francu Ferdinandu, o kateri govori že Šusteršič sam, pa tudi Šuklje in drugi, historiki jo pa še vedno zaman iščejo.

Sorazmerno dosti je govora o preporodovcih. Avtorja, ki pripravlja o njih samostojno študijo, so v kontekstu zanimale predvsem vezi z drugimi dijaškimi organizacijami v Bosni in na Hrvaškem. Na podlagi doslej neznanih virov, ki so pa zdaj dostopni tudi že v Ljubljani, je pokazal, da so bile te zveze širše, kot se je doslej mislilo. Objavil je nekaj pisem Vladislava Fabjančiča enemu najprominentnejših mladobosancev Vladimirju Gačinoviću v Švico. Z na novo dostopnim gradivom bo omogočeno dati o preporodovcih celovitejšo sliko, saj se že zdaj vidi, da gibanje ni bilo omejeno le na Slovenijo in mogoče bo tudi vsaj delno rekonstruirati njihov ideološki razvoj in idejne vzornike. Ne povsem preverjeno je mnenje, da je Ivan Endlicher vedel za sarajevski atentat. Ta trditev se zdi verjetna, čeprav je verjetno zaradi konspiracije dijakov ne bo mogoče nikoli dokumentarno dokazati.

Novo momente vnaša tudi poglavje o kosovskem mitu in sploh o problemu umora tirana, kjer avtor posega daleč nazaj v antične čase, prav do Harmodija in Aristogejtona in išče motive, ki so morilce in atentatorje tiranov ali vladarjev vodili do tega, da posežejo po tem skrajnem sredstvu. Spuščajajoč se v specifičen položaj zlasti Srbov, ki je nastal od kosovske bitke v vsem obdobju turške nadvlade, avtor govori o narodnostnih posebnostih, o duši balkanskih

narodov, še posebej pa Hercegovcev, ki so mu še posebej blizu. Dosti stičnih točk najde med sarajevskimi atentatorji in irskimi revolucionarji, ki so se tudi posluževali individualnega terorja.

Knjiga je bogato dokumentirana s potrebnim in preciznim kritičnim aparatom, dodan je pregled arhivov in bibliografij ter sumaren pregled najvažnejših razprav o teh problemih. Pri vsem tem navidez pustem preverjanju drobnosti je Dedijerju uspelo, da je knjigo napisal zelo prijetno, tako da se bere zanimivo in bralca kar vleče, da je do konca ne odloži.

Franc Rozman

Vlado Strugar, **Osvobodilna vojna v Jugoslaviji**. Ljubljana 1967. Izd. »Borec«. Strani 345. (Samega besedila 258!)

V založbi »Borec« je pred dobrima dvema letoma izšla v slovenskem prevodu knjiga Vlada Strugarja, znanstvenega sodelavca v Vojno-zgodovinskem inštitutu v Beogradu, »Osvobodilna vojna v Jugoslaviji«, o kateri doslej v naših znanstvenih revijah še ni bilo pisano. Ker pa je bila napisana z resno voljo, da se izpolni vrzel, ki jo čutijo zaradi pomanjkanja take literature zgodovinarji in nezgodovinarji, se je Vlado Strugar lotil tega dela in napisal nekakšno sintezo o zgodovini jugoslovanskih narodov v dobi osvobodilne vojne proti fašističnim okupatorjem. Prva knjiga je izšla 1962 v Beogradu, v slovenskem prevodu pa leta 1967. Delo sicer ni prvi poizkus realizacije take zamisli, vendar pa spada med prve knjige take vrste. Avtor se je pri pisanju zavedal velikih težav za tako delo, ker je vedel, da v zgodovinopisju te dobe obstaja še mnogo neresenih problemov. Zaradi njih ni imel dovolj široke podlage za sintezo najvišje stopnje, kakor sam pravi v uvodu. Kljub vsemu pa je imel pred seboj »mного subjektov, obilje dejstev in veliko zahtevkov«. Naša stvar je, da pogledamo, kako se je avtor znašel v tem »obilju«. Naravno je, da se v tem oziru ne moremo spuščati v teme še nenapisanih del, temveč moramo upoštevati okvir, ki ga je imel sam na voljo, to je za danega oziroma razpoložljivega. Na tem temelju se je pisec namenil »prikazati potek vojaških operacij na jugoslovanskem bojišču, razvoj političnega boja, položaj jugoslovanskega osvobodilnega gibanja v okviru mednarodnih odnosov, nastajanje osvobodilne vojske kot oborožene boreče se sile ter narodnoosvobodilnih odborov kot dejavnikov socialistične revolucije«. Kako je svoj namen izpolnil?

Vlado Strugar je za svoje namene napisal 258 strani čistega besedila. V njem je dogodka osvobodilne vojne skondenziral tako rekoč do skrajne meje. Za to ni čudno, če ima delo močno faktološki značaj. Človek se seveda vpraša, ali je bilo tako dejstvo res neizbežno, ali bi ne bilo boljše, da bi obseg knjige nekoliko razširil in malo bolj pojasnil probleme, ki se pojavljajo ob njegovi knjigi, in to tembolj, ker gre za probleme, za katere je že na voljo več literature.

Avtor »Osvobodilne vojne v Jugoslaviji« je svoje delo napisal kot znanstveni sodelavec Vojnozgodovinskega inštituta, torej ustanove, v kateri so že napisali eno od sintez narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945), čeprav je šlo pri njej pretežno za prikaz vojaškega razvoja. Strugar je v svoji knjigi v primeri z njo v notranjem razmerju marsikaj premaknil. Čeprav je še vedno ohranil težišče na vojaškem razvoju, je vendar dal drugim vejam osvobodilnega gibanja mnogo več prostora,

kakor je bila doslej navada v delih Vojnozgodovinskega inštituta. Te veje je v glavnem prikazal kot paralelne v celotnem razvoju NOB v Jugoslaviji.

V Strugarjevem delu je zelo vidno, da je avtor ne samo porajanje oboroženega boja proti okupatorjem, temveč tudi ves nadaljnji razvoj povezal s sklepi in sejami političnega organa, namreč centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, njegovega političnega biroja oziroma v nadaljnjem razvoju z vrhovnim štabom, ki je s Titom na čelu vodil in usmerjal vso osvobodilno akcijo. Po Strugarjevem prikazu je ves razvoj osvobodilnega gibanja bil tako rekoč konsekvence najvišjih partijskih sklepov in navodil v centralnem komiteju oziroma v vrhovnem štabu. Strugar je na primer zapisal: »Centralni komitej je odredil nacionalno in socialno osvoboditev jugoslovanskih narodov kot poglobitveni cilj komunistične partije v drugi svetovni vojni« (str. 26). S takim načinom pisanja je Strugar shemo svojega prikazovanja precej poenostavil. Premalo pomena je v njegovih očeh našla direktna reakcija ljudstva in raznih skupin proti okupatorskemu terorju. Poleg tega premalo upošteva tudi, da je celo v njegovi shemi bilo več razvojnih stopenj.

Po vsej priliki moramo v Strugarjevi shemi za razvoj osvobodilne vojne v Jugoslaviji iskati razlog za izhodišče njegovega prikazovanja te vojne. O aprilski vojni pravzaprav sploh ne govori oziroma bežno omeni njen zlom in vzroke zanj, čeprav so bili bolj kompleksni, kakor jih je navedel. Začne z oznako stanja po zlomu, čeprav je znano, da je partija imela pomembno vlogo že v demonstracijah v Beogradu proti pristopu Jugoslavije k osi. Svoje stališče je pokazala tudi v razglasu 15. aprila 1941, ko vojna še ni bila niti končana, še manj pa se je razgalil okupacijski sistem v Jugoslaviji.

Rekli smo že, da je težišče Strugarjeve razprave v prikazovanju vojaške dejavnosti, čeprav je tudi drugim vejam posvetil mnogo pozornosti. Pri prikazovanju vojaške dejavnosti zajema seveda vse jugoslovanske pokrajine. Vse skuša povezati z nekakšnim skupnim imenovavcem, npr. z bojem proti okupatorjem, ki ga je vodil in usmerjal vrhovni štab s Titom na čelu, ali pa najti v konkretnem primeru kak drug moment. Če je le mogoče, sledi potem konkretizaciji določenega skupnega imenovavca v vseh jugoslovanskih pokrajinah. Ne glede na ta sistem, ki mu v mnogih primerih pokaže medsebojno povezanost jugoslovanskih pokrajin na skupnem akcijskem programu, pa je prikaz teh akcij in bojov močno faktološkega značaja. Vse premalo pa so navedeni vzroki za določene akcije, zlasti pa vzroki za morebitni neuspeh. Za konkretni primer naj navedem akcijo slovenskih partizanov pri Bučki 1. novembra 1941. Isto velja tudi za operacije po drugih krajih Jugoslavije. In naposled velja to tudi za operacije okupatorjev proti partizanom. V razpravi ni razvidno, koliko takih pomanjkljivosti gre na račun doslej še nepreštudiranih problemov.

Na strani 67 pravi avtor, naj partijske organizacije pri razširitvi partizanske dejavnosti na Hrvaškem »vztrajno pojasnjujejo pravi značaj Neodvisne države Hrvatske«. Toda avtor ne pove, kakšna je bila vsebina teh pojasnjevanj. Najbrž bi ne bilo napačno, če bi nekaj takih pojasnjevanj, če so znana, kar konkretno citiral. Tudi današnjim bravcem, med katerimi je vedno več takih, ki takratnega položaja ne poznajo, bi bilo pojasnilo koristno in poučno. Seveda momenti takega in podobnega pojasnjevanja niso bili omejeni samo na razmere na hrvaškem, temveč so bili v podobni obliki aktualni tudi po drugih pokrajinah Jugoslavije.

Pri prikazovanju organizacijskega razvoja partizanskih enot je pisec zelo vesten in natančen. Tako je avtor tudi v navajanju kakršnih koli okupatorskih enot, ki so bile aktivne v operacijah proti partizanom. Toda kakor koli je že natančen v navajanju angažiranih enot na jugoslovanskem ozemlju, pa imen štabov in poveljstev ne navaja. V tem oziru je avtor dosledno anonimen.

V prikazovanju organizacijskega razvoja partizanskih enot moramo pri-
pomniti še to, da v tem oziru vendarle upošteva predvsem osrednje predele v Jugoslaviji. Manj upošteva periferne pokrajine, čeprav razvoj v njih ni bil brez specifičnosti, in to celo še po zasedanju v Stolicah, ki je sicer dalo razvoju partizanskih enot enotno linijo. Pokazala se je v naslednjih mesecih, ko se je partizanstvo začelo vedno bolj razvijati po konceptu vrhovnega štaba. Specifičnosti nekaterih pokrajin so se držale precej dolgo. Dokazovale so, da shema, ki se je avtor v delu drži, ni bila tako splošno veljavna, da vrhovna navodila niso segla vedno tako globoko, predvsem pa ne tako hitro.

Med slovenskimi partizani je na začetni stopnji partizanstva veljala kot specifičnost razvoja grupa. Bila je bolj pripravljalna stopnja za kasnejši razvoj partizanskih enot. Slovenski grupi je v tistem prvem času ustrezal npr. odred v Srbiji, ki je bil precej daleč od tistega odreda, ki se je po konceptu vrhovnega štaba razvil v letu 1942 in ki so ga razvili tudi v Sloveniji. V Sloveniji leta 1941 niso obstajale samo partizanske čete (str. 47), temveč že tudi bataljoni, čeprav v glavnem niso funkcionirali kot operativne enote. Zamisel vrhovnega štaba o strukturi partizanskih enot se je v Sloveniji začela uresničevati spomladi 1942. Toda v Sloveniji so tedaj formirali tudi grupe odredov, ki so včasih tudi vidneje nastopale, npr. II. grupa odredov. Operativnih con v Sloveniji ni bilo 6, kakor navaja Strugar (str. 51), temveč 4, le nekaj mesecev leta 1943 jih je bilo 5.

Rekli smo, da je težišče Strugarjeve razprave na prikazovanju vojaškega dogajanja. Toda veliko pozornosti je pokazal tudi do drugih vrst dejavnosti, zlasti do razvoja revolucionarne oblasti, sodstva, do urejanja zunanjih odnosov, zlasti še do problema begunske vlade v Londonu, potem pa tudi do odnosov z zahodnimi zavezniki in njihovih poskusov rešiti kralja in monarhijo. Seveda je prikaz tudi teh dejavnosti zelo kondenziran. Ob njih je večkrat povedal, stvari, ki doslej niso bile znane.

Pri opisu razvoja revolucionarne oblasti je avtor knjige ravnal kakor pri opisu vojaških dogodkov. Navezal jih je na temeljna navodila CK KPJ in nato pokazal, do kake mere so se uresničila po posameznih pokrajinah, oziroma kaj so rodila. Pri Sloveniji avtor seveda govori o Osvobodilni fronti, toda ne razloži, v čem je bilo njeno bistvo, v čem se je njena revolucionarna oblast razlikovala od take oblasti v drugih pokrajinah v Jugoslaviji. V tem primeru gre namreč za razliko med OF v Sloveniji in NOF v drugih pokrajinah. Slovenska literatura o narodnoosvobodilnem gibanju je na te razlike že zelo jasno pokazala. Zdi se, da zgodovinarji NOB zunaj Slovenije teh razlik ne morejo dojeti. Toda za knjigo, kakršna je Strugarjeva, bi bilo zelo koristno poznati in upoštevati te razlike. Strugarjeva knjiga bo namreč v nemškem prevodu šla po vsej priliki dalj po svetu, kakor si mislimo. V tem primeru pa slovenski primer rasti revolucionarne oblasti ni névažen za zgled predvsem zahodnemu svetu. O njem si moremo misliti, da bo lažje sprejemal revolucijo po slovenskem primeru, teže pa po kakem drugem, »vzhodnjaškem«.

V prikazovanju vojaškega in političnega razvoja v Jugoslaviji se je avtor ustavil tudi pri kontrarevolucionarnih silah. Toda pri obravnavanju teh je

pokazal dokajšnje nesorazmerje. V največji meri se je namreč koncentriral na četništvo. Druge kontrarevolucionarne sile so po obsegu zelo skromno prikazane, vsekakor preskromno. V celotni podobi bi morale dobiti dosti več prostora, kakor ga imajo, pa čeprav bi jih četništvo presegalo, ker je pač bilo obsežnejše. Med kontrarevolucionarnimi silami je imelo posebno mesto ustaštvo v »samostojni« NDH, toda Strugar ga je preveč potisnil v stran. Isto velja za razne variante kontrarevolucije v Sloveniji, za baliste na Kosovu, za variante v Srbiji, ki jih Strugar sploh ne omenja, itd. Pri celotni oznaki kontrarevolucije in njenih variant bi bilo treba pokazati, v čem so imele vse enaka stališča, v čem so se raziskovale, iz kakšnih družbenih sil so izhajale in morda tudi kakšne programe so imele. Kontrarevolucionarne sile so bile važen dejavnik vso dobo narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov. O njih je posamič že mnogo napisanega, čeprav neke celostne podobe vse jugoslovanske kontrarevolucije še ni. Za jugoslovansko begunsko vlado v Londonu je bilo posebno značilno, da razen podpiranja kontrarevolucionarnih sil doma ni videla pravzaprav nobenih drugih problemov. Za diplomatski boj, npr. za rešitev zaslužjenih Slovencev, Hrvatov in Makedoncev sploh ni imela smisla. V zvezi s kontrarevolucijo gre nedvomno za probleme, mimo katerih bi ne smela nobena knjiga, ki bi obravnavala takšno ali drugačno sintezo dogajanja v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno.

V zvezi z okupatorskimi silami nastopa v Strugarjevi knjigi Hitler kot 'kancler tretjega rajha' (str. 16). Hitler ni bil samo kancler, temveč je bil tudi predsednik nemške države po Hindenburgovi smrti. Obe funkciji je združil in se imenoval führer (vodja) tudi kot državni poglavar. Beseda kancler ne izpolnjuje vsega, kar je v Hitlerjevem času stvarno pomenil führer. Praktično sploh ni bila v rabi.

Povsem nepotrebno se mi zdi označevati Pavelića kot »šefa Neodvisne države Hrvatske«. Zakaj bi ga ne označevali kot poglavnika, kakor se je uradno označeval. S to besedo Pavelićevi moči ničesar ne dodajamo niti ji ne jemljemo, označujemo pa dobro čas, ki ga je doživljala Hrvatska v »njegovem« času.

Ob koncu se moramo dotakniti še deleža Slovenije v Strugarjevi knjigi. Izreči moramo dvoje misli. V sodbah o procesu v Sloveniji je boljši, kakor je bilo marsikdaj doslej opaziti. Seveda je vprašanje, koliko gre to dejstvo na račun dopolnitev Zdravka Klanjščka, ki ga avtor omenja v uvodu. Toda važno je že samo dejstvo, da je take dopolnitve imel za koristne. S tem je dokazal, da mu je bilo veliko do čim objektivnejše podobe vseh delov Jugoslavije. Druga stvar je pa delež Slovenije v njegovi knjigi sploh. Tu pa ne gre le za procentualni delež v celotni knjigi, temveč za vsebinsko pomembnost, ki po mojem ni zajeta, kakor bi bilo potrebno. Slovenija je bila in je obmejna pokrajina, ki je kot taka vedno imela svoje posebnosti. Poleg tega je v Sloveniji šlo za osvoboditev nezedinjenih bratov na Primorskem in Koroškem. Toda Koroške v Strugarjevem delu pravzaprav sploh ni, Primorska pa tudi ni prikazana, kakor bi morala biti. Organizaciji Osvobodilne fronte ni dal tistega pomena, ki ga je v Sloveniji dejansko imela, pri čemer seveda ne gre samo za razmerje med OF v Sloveniji in NOF v drugih pokrajinah v Jugoslaviji. Važnejše je dejstvo, kako je prikazan proces v Sloveniji, množičnost tega gibanja in pomen organov tega procesa. Kočevski zbor npr. je po svoji vsebini imel večji pomen, kakor misli avtor. Bil je pravzaprav slovenski AVNOJ in s tem predhodnik II. zasedanja AVNOJ. Okoliščine, v katerih se je razvijalo narodnoosvobodilno

gibanje v Sloveniji, nikakor niso orisane v skladu s pomenom za razvoj NOB v Sloveniji itd.

Podobni problemi se verjetno bolj ali manj kažejo tudi v drugih republikah. Strugarjeva knjiga »Osvobodilna vojna Jugoslavije« ima torej dobre in slabe strani. Spada vsekakor med poskuse dati nekakšno sintezo te vojne v Jugoslaviji. Avtor jo je zgradil na virih in literaturi, ki jih pa posebej ne navaja, to se pravi, ne citira jih tako, da bi bilo videti, kaj je po njih povzel. Seznam virov in literature navaja pod posebnim poglavjem na straneh 299—309. V uvodu poglavja pa izrecno pojasnjuje, da v seznamu ne gre samo za gradivo, ki ga je uporabljal, temveč tudi za dela, ki spadajo sploh med vredne prispevke zgodovinskega te dobe. Pri takašni sintezi, kakor je Strugarjeva, je takšen sistem pisanja razumljiv.

Ob Strugarjevi knjigi se pojavi ponovno misel, ki se pojavlja ob vsaki sintezi, doslej nastali pri nas in obdeluje celotni razvoj zgodovine jugoslovanskih narodov v dobi narodnoosvobodilne vojne. Ali je namreč mogoče napisati pravo znanstveno sintezo, ne da bi bile prej znanstveno obdelane temeljne jugoslovanske enote? Kakorkoli se pojavlja potreba po sintezah, pa mislimo, da bo prava sinteza možna šele, ko bodo napisana dela o vseh temeljnih jugoslovanskih enotah. Ta dela bodo šele pokazala, kaj v pravo sintezo dejansko sodi, kaj bo pa treba pustiti ob strani. Lahko rečemo, da ta pot v tako kompliciranem razvoju, kakor se je odigral na ozemlju jugoslovanskih narodov, ni tako enostavna. Razrešitev bo zahtevala še dosti naporov in časa.

France Škerl

Dušan Kermavner, **Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918**. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1968, 265 strani. 8⁰

Trideset let po objavi obširne razprave Albin Prepeluh — Abditus, njegov idejni razvoj in delo (drugi del knjige Albin Prepeluh, Pripombe k naši prekratni dobi, Ljubljana 1938) se je Dušan Kermavner v knjigi Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 znova lotil študija »socialistične omladine«, tokrat v znatno širšem okviru slovenskega političnega življenja v letih 1917-18 in ne le v luči idejnega spora znotraj Jugoslovanske socialnodemokratske stranke.

Velika polemika v socialnodemokratskem dnevniku Naprej se je začela zaradi članka dr. Milana Lemeža Narodna in mednarodna misel, ki ga je objavil pod psevdonimom M. Rule (Naprej, št. 15, 12. avgust 1917) in kjer je napadel internacionalizem, pod krinko katerega se skriva raznarodovanje. Ošibal je nemško socialno demokracijo, ki je na začetku vojne sprejela vojne cilje centralnih držav in s tem zavrgla mednarodno načelo. Zato je načel vprašanje odnosa avstrijske socialnodemokratske stranke in JSDS do nacionalizma in internacionalizma. Članek je sprožil burno izmenjavo mnenj, v kateri sta se izoblikovali dve struji. Ena, ki so ji pripadali Alojzija in ing. Anton Štebi, dr. Milan Lemež, dr. Josip Ferfolja, Rudolf Golouh, Fran Erjavec, Dragotin Lončar in Albin Prepeluh, ki je veljal tudi za njenega idejnega voditelja, je sodila, da stranka v usodnih vojnih časih, ko se odloča usoda slovenskega naroda, ne sme pasivno ostati ob strani ter je zahtevala, da se socialni demokrati vključijo v deklaracijsko gibanje. V struji, ki je zagovarjala pravilnost dotedanje narodne politike JSDS, so ostali Anton Kristan, Melhior Čobal, Josip Petejan, Ivan Re-

gent in drugi. Henrik Tuma je v tem spopadu ostal nekako na sredi. Dosledno je zagovarjal načelo razrednega boja in internacionalizma, bil pa je, kot je pisal Albinu Prepeluhu 27. oktobra, »za prosto izmenjavo mnenj«. Ker ta zaradi ostrine spora ni bila več mogoča, je »socialistična omladina« ustanovila svojo tiskovno zadrugo Slovensko socialno matico in začela izdajati revijo Demokracija.

Prvič se je Kermavner na kratko dotaknil problema »socialistične omladine« v »Urednikovih dopolnitvah« k spominom dr. Henrika Tume (Iz mojega življenja, Ljubljana 1937). Osvetlil je odnos med Tumo in »mladini«. Tuma je imel v času spora odličen položaj v stranki. Do svojega razhoda s Kristanom spomladi 1918 je bil po Kermavnerjevem mnenju vodilni ideolog JSDS in X. strankin zbor konec decembra 1917 je potekal »v znamenju njegove politične smeri«. Med drugim je zbor »sprejel tudi Tumovo stališče do majniške deklaracije za stališče socialnodemokratske stranke« (prav tam, str. 459). »Omladina« zato kljub Tumovemu zavzemanju za neovirano diskusijo, ki bi pomagala razčistiti med njimi pojme o strankini politiki in njegovemu sporu in razhodu s Kristanom »seveda ni gledala v Tumi svojega človeka, marveč narobe najnevarnejšega svojega nasprotnika« (prav tam, str. 463). Dušan Kermavner je v svoji takratni interpretaciji o opoziciji »mladinov« poudaril, da so se »postavljali na ozko nacionalistično stališče, deloma so popolnoma zapuščali temelje proletarskega socializma in odklanjali načeli internacionalizma in razrednega boja« (prav tam, str. 457), obenem pa zapisal: »Vsaka stranka, ki je hotela biti voditeljica ljudstva v njegovem boju, je morala takrat dobiti zvezo s tistim njegovim živim stremljanjem po nacionalni osvoboditvi. Zato je v tem pogledu bila upravičena kritika »socialistične omladine« proti vodstvu slovenske socialnodemokratske stranke, ki se je politično omejevalo na osamljen socialnodemokratični proletariat, prepuščajoč gibanje najširših ljudskih množic meščanstvu.« (prav tam, str. 465). Obžaloval je, da ni prišlo med Tumo in »socialistično omladino« do »medsebojne idejne oploditve«, ki bi mogla »dati trdnejši temelj politiki slovenskega delavskega gibanja v tedanjem zgodovinskem dogajanju« (prav tam, str. 463).

Leta 1938 je Dušan Kermavner pripravil za tisk spomine Albina Prepeluha. Dodal jim je študijo o njegovem idejnem razvoju in delu. Zaradi vodilne vloge, ki jo je imel Prepeluh v opoziciji »mladinov«, je Kermavner v XII. poglavju podrobno analiziral polemiko v Napreju od avgusta do novembra 1917, v XIII. poglavju pa še Prepeluhove članke v prvem letniku Demokracije, to je v času, ko se je še vedno zdelo, da je idejno nasprotje med obema stranema nepremostljivo. Vzroke za razcep v slovenski socialnodemokratski stranki je Kermavner takrat videl v misli o razbitju habsburške monarhije, ki je prevzela intelektualce v stranki, razpadu socialistične internacionale ob nastopu vojne, v zgledu češke socialne demokracije, ki se je še pred vojno organizacijsko odcepila od avstrijsko-nemške socialnodemokratske stranke, ker je hotela sodelovati v boju za češke narodne zahteve ter v smeri v socialni demokraciji, ki je zagovarjala mnenje, naj narodno vprašanje rešuje meščanstvo samo brez sodelovanja delavskih strank. V komentarju k Abditusovemu članku Ideja ali dogma? (Naprej, št. 59, 22. september 1917) pa je obenem dal tudi oceno »socialistične omladine«: »Brez težav nam postaja očito, zakaj je pravzaprav v bistvu šlo pri tem uporu proti nemškemu socializmu ... Tisti, ki so čutili, da bije ura hegemonistični Avstro-Ogrski, so morali biti prav do dna razočarani nad avstrijsko-nemško so-

cialno demokracijo, ki so jo videli med branitelji Avstro-Ogrske. Njena imperia-
listična in oportunistična politika, ki ji ni bilo mar osvobodjenja narodov, jih je
odbila in na njen neupravičen nacionalizem so odgovorili s svojim upravičenim.«
(D. K., Albin Prepeluh-Abditus, Njegov idejni razvoj in delo, str. 451). Tudi tu
je opozarjal, da je bilo pisanje nekaterih članov opozicije, med njimi tudi Pre-
peluhovo, že povsem protisocialistično.

Kermavner je v obeh takratnih interpelacijah ločil pozitivne in negativne
značilnosti »omladinskega« gibanja. Njegova zadnja analiza pa se od prejšnjih
bistveno razlikuje.

V prvem poglavju knjige Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 je
ponatisnjen članek O radikalizaciji in demokratizaciji slovenske meščanske po-
litike v letu 1917, ki je Kermavner objavil leta 1967 v Dialogih in v katerem
zgoščeno obravnava slovensko politično življenje po obnovitvi parlamentarizma
v Avstro-Ogrski.

V drugem poglavju z naslovom Razhajanje »mladih« socialistov s socialno
demokracijo poleti-jeseni 1917 se je avtor poglobil predvsem v analizo pole-
mičnih prispevkov Prepeluha, Lemeža, Frana Erjavca, Antona Kristana in Tume,
ker so prav ti tudi dajali smer polemiki v Napreju. V tem poglavju razen nekaj
odlomkov iz pisem Tume, Prepeluha, Štebijeve, Erjavca in Petejana ni nave-
dono nič takega, kar ne bi bilo znano iz omenjenih dveh Kermavnerjevih raz-
prav. Pri analizi teh člankov je Kermavner izhajal iz poslednega marksističnega
razrednega stališča. Če je leta 1937 in 1938 le opozarjal na protisocialistične
težnje nekaterih »mladinov«, obenem pa videl v samem gibanju tudi nekaj po-
zitivnega — zavzetost za končno rešitev slovenskega narodnega vprašanja in
upravičeno kritiko nemško-avstrijske in slovenske socialnodemokratske stranke
zaradi njune narodnostne politike — pa je opozicija danes zanj le »precej glasna
peščica socialistične inteligence, ki je poleti-jeseni 1917 v novem socialnode-
mokratskem dnevniku Napreju zahtevala, naj bi socialna demokracija raztrgala
svojo mednarodnostno povezanost v okviru državnega sklopa, se pridružila vse-
narodni fronti in se uklonila v meje meščanskega narодноosamosvojitvenega
programa in političnih obratov meščanstva« (D. K., Ivan Cankar... str. 28).
Tako je opozicijskemu gibanju vzel priznanje o delni upravičenosti njegove kri-
tike, ga postavil povsem v meščanski tabor in mu odrekel pravico, da se ime-
nuje socialistično.

Najbolj zanimivo in bogato novih podatkov je tretje poglavje, kjer Kermav-
ner obravnava sprejem »socialistične omladine« v meščanskem tisku in pole-
miko, ki se je razvila med njim in Naprejem zaradi stališča vodstva slovenske
socialne demokracije do te opozicije znotraj nje. Meščanstvo in njegov tisk sta
z veseljem pozdravljala ideje »mladinov«, ker če bi jim uspelo pridobiti vodstvo
JSDS za sodelovanje v deklaracijskem gibanju, bi bila vsenarodna fronta pod
vodstvom meščanstva popolna. Napade na JSDS sta zavrnila Anton Kristan in
Tuma. Ker je bil Tuma v tem času priznan kot uradni ideolog stranke, Ker-
mavner podrobno analizira njegova stališča, ki jih je zagovarjal v razpravi Ju-
goslovanska deklaracija in polemični praski z Ivanom Tavčarjem zaradi te štud-
dije, v referatu o političnem položaju na X. strankinem zboru decembra 1917
ter polemikah, ki jih je imel januarja 1918 s Slovenskim narodom ter februarja
z Jugoslovanom in Edinostjo. Zlasti pomembna je objava tistih delov Tumovega
referata na strankinem zboru, ki ga je cenzura črtala in niso bili znani. Zani-
miva je tudi Tumova razprava Jugoslovanska deklaracija (Naprej, št. 121—127,

5. do 15. december 1917), kjer je pretolmačil tivolsko resolucijo v federalističnem jugoslovanskem smislu. Tuma je moral vedeti, da njen unitaristični koncept jugoslovanstva ne bo mogel preusmeriti vsenarnodnega navdušenja, ki ga je sprožilo gibanje za majniško deklaracijo, četudi je ta še priznavala habsburški okvir.

Prav zaradi tega je opozicija »mladinov« tivolsko resolucijo zavrnila. Njenim ambicijam je bolj ustrezala majniška deklaracija kot minimalni slovenski narodni program; to se pravi, če so še imeli kakšne pomisleke zaradi njenih formulacij, pa so ti odpadli po radikalicaciji slovenske klerikalne stranke, ko je v njej zmagala demokratična, krščansko socialna smer Janeza Ev. Kreka in Antona Korošca, ki je poudarjala majniško deklaracijo kot minimum (glej o tem razpravo Janka Pleterskega, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje v ZČ, 1968, str. 169—184).

Četrto poglavje govori o sprejemu Demokracije v meščanskem tisku in socialnodemokratskem Napreju spomladi 1918. Tudi tu se Kermavner bolj podrobno ukvarja s Tumovim stališčem, ker ga je pripeljalo do razhoda s Kristanom. V zadnjem poglavju pa obravnava obe Cankarjevi predavanji spomladi 1918. Opozorila bi tu le na Kermavnerjev komentar ob Cankarjevem navdušenju za deklaracijsko gibanje, kjer je zapisal: »Cankar je — le iz svoje želje, ne pa nemara kot zgodovinar! — spreminjal vsenarnodno deklaracijsko navdušenje v nekako bojno gibanje z revolucionarnim značajem... Tudi tej Cankarjevi prepesnitvi ne sme zgodovinar nasesti in se odreči najvažnejšemu spoznanju, da je bila ravno odsotnost vseh prvin revolucionarnosti bistvena značilnost deklaracijskega gibanja. Meščansko vodstvo tega gibanja se je zavestno omejevalo na radikalno parlamentarno opozicijo in na splošno agitacijo za narodnostno osamosvojitve, niti najmanj mu ni prihajalo na misel, da bi usmerjalo in organiziralo ljudske sile za zlom mrzke mu tuje vladavine.« (D. K., Ivan Cankar..., str. 181). V dosedanji literaturi, ki se v glavnem ukvarja s tem problemom le mimogrede in je resda zelo skromna, so ocene deklaracijskega gibanja bistveno drugačne. Gestrin in Melik poudarjata, da ništa pomembna besedilo in formulacija deklaracije, temveč gibanje, ki se je nanjo naslonilo in katerega »osnova so bile težnje slovenskega naroda po samostojni združitvi z drugimi jugoslovanskimi narodi... Vprašanje okvira je postajalo vedno bolj nepomembno, težišče je bilo na zahtevi po samostojnosti in lastni državi. Spojeno z bojem za mir je gibanje postajalo vedno bolj radikalno in v mnogočem tudi revolucionarno.« (Gestrin - Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 333). Še bolj določen je Pleterski: »Deklaracijsko gibanje na Slovenskem v letu 1918 je prestreglo dobršen del protivojnega razpoloženja množic in njihovih socialnih teženj.« (Janko Pleterski, Jugoslovanski problem pri VLS do leta 1917 v zborniku Naučni skup u povodu 50-godišnice razpada avstro-ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb 1969, str. 130).

Pri sodbi o značaju in pomenu deklaracijskega gibanja pa hkrati ne gre prezreti dejstva, da je maja 1918 ob spremembi kurza v politiki dunajskega dvora vlada s posebnim odlokom notranjega ministrstva prepovedala vsako nadaljno agitacijo za majniško deklaracijo. Delno je to posledica uporov slovenskega vojaštva, ker je avstrijska oblast videla vzrok za njihov upor tudi v narodnem navdušenju, ki se je kazalo v gibanju za majniško deklaracijo. (Glej o tem referat Lojzeta Udeta Deklaracijsko gibanje na Slovenskem v zborniku Naučni skup..., Zagreb 1969, str. 154-155).

Na koncu je dodan še polemičen spis O slovenski socialni demokraciji med vojno 1914—1918 (ob spominskih zapiskih R. Golouha).

Kermavnerjeva knjiga je pisana zelo prepričljivo in zaradi izredno zanimivih problemov, ki jih obravnava, vredna vse naše pozornosti.

Jasna Fischer

Arthur Conte, **Jalta — delitev sveta**. Zavod »Borec« v Ljubljani, 1969.

Knjiga, ki je izšla na 388 straneh, bi sicer kdaj prej zbudila mnogo več pozornosti in morda dvignila tudi kaj prahu, danes pa ostaja le še zanimivo in napeto branje, v katerem najde bolje poučen bravec potrditev določenih ugibanj. Snov je namreč takšna, da mora vsakogar, ki se vsaj malo zanima za svet, v katerem živi, nujno pritegniti. Vključujoča se v vrsto razprav in obdelav te srhljive tematike nam, z zornega kota zahodnoevropskega historika — pozitivista, razbija spekter antifašistične vojaške koalicije na prav posebno zanimiv način. Čeprav je (vsaj v slovenskem prevodu — kako je z izvirno izdajo, ne vem) brez navedbe literature in virov, pa je možno slutiti širok razpon pregledane literature. Vprašanje virov se še posebej postavlja ob nekaterih ključnih problemih, ki jih delo razpira, zato se nam prav zaradi tega zdi nepojasnjeno, čeprav nam dr. Metom Mikuž v predgovoru (str. 5) pove, da so (poleg skopih sklepnih dokumentov, iz katerih pa še zdaleč ne bi mogli napisati dela v takšnem obsegu) uporabljeni tudi osebni zapiski na sejah jaltske konference prisotnih oficirjev. Žal tudi ni jasno, od kod avtorju nekateri podatki izredne važnosti, kakor na primer o Stalinovi strategiji in taktiki (str. 223). Kot poročevalec morem le ugibati, vendar se ob tem postavlja vprašanje o znanstveni argumentaciji vsakega historiografskega dela. Toliko za uvod.

Bolj kot kdajkoli je postalo očitno, da je usoda sveta — množic — odvisna od hierarhične piramide najmočnejših držav na svetu. O tem bi se sicer mogli razgovoriti tudi na drugem mestu in ob drugi priložnosti, vendar prav zgradba tega dela dokazuje dokajšnjo upravičenost te trditve. Res je, da zaradi tega zanemarja vrsto izhodišč, ki bi nam sicer drugače osvetlila obravnavano problematiko, a tako ne bi več bila obenem tudi svojevrsten dokument piščeve miselnosti in okolja, v katerem je objavil svoje poglede na dogajanje, ki ga historiografija postavlja v kartoteko dogodkov pod »Jalta«.

Jaltska konferenca, ki je trajala osem dni, daje avtorju priložnost za jedro, okoli katerega je naštel vrsto dejstev, analiz, sklepov, skritih in polskritih misli (načrtov), orisov oseb in položaja po vsem svetu itd. Kratek prolog, ki ga začinja z zadnjim dnem konference, govori o osmi, to je zadnji seji, ki jo končujeta slavnostno kosilo in pa podpis poročila, namenjenega za objavo, na še nepočiščeni mizi, razdelitev ameriških odlikovanj visokim sovjetskim oficirjem, nato je sestanek tedaj najmočnejših mož in njihovih pomočnikov končan. A le sestanek; umiranje milijonov vojakov se nadaljuje, problemi, zaradi katerih so se mogočniki zbrali, doživljajo neverjetne metamorfoze. K temu pa je prispeval svoj veliki delež tudi ta dan, o katerem je Churchill pozneje zapisal, da ni

bila usoda toliko ljudi še nikoli tako odvisna od tako majhnih stvari in za katero velja avtorjeva ugotovitev, da še nikoli kak datum ni pomenil tolikšne spremembe, tolikšne prelomnice med dvema dobama, med eno, ki izginja z vsemi svojimi niti, in drugo, novo, z vsemi viharji in vprašanji, ki bodo zanj po-membni (str. 16).

Delitev knjige na tri dele je svojevrsten dokaz za metodološko doslednost: šele v tretjem delu se avtor temeljiteje loti same konference. Prvi in drugi del pa služita razjasnitvi nekaterih nepojasnjenih odločitev in silnic, ki vplivajo na sam potek konference. To zamisel uresničuje z razgrinjanjem osebnih značilnosti malih in velikih protagonistov druge svetovne vojne, a skrbno pazi na vrstni red. Veliki in trije največji pridejo kot posebna poslastica na vrsto šele na koncu drugega dela.

Stanje na bojiščih (s čimer pravzaprav začenja knjiga), ki obkrožajo nemški vojaški stroj, je posebej popestrjeno z opisi poglavitnih značilnosti sovjetskih in angloameriških vojaških poveljnikov na obeh frontah v času, ko so se veliki trije na Jalti pripravljali za diplomatsko-politični spopad. Njihovim vojakom je bilo prepuščeno odločanje v vojaških zadevah in kolikor se iz njihovih karakteristik dá razbrati, so bili za ta posel dovolj skrbno izbrani, prekaljeni v mnogoterih spopadih s sebi neprijazno pa tudi prijazno okolico; večina izmed njih je bila rojena za vojaka in zato so tudi dobili priložnost izvojevati velike in največje bitke tudi zase. Le drobna primerjava med robatim »kavbojem v uniformi« generalom Pattonom (str. 35) in maršalom Konjevom (str. 24-25) »pralikom kozaka, velikega pivca in ljubitelja konj ter kletvic«, nas nehote prisili, da z začudenjem ugotovimo, da je ta dva posebneža življenje kljub vsem razlikam, ki ju razdvajajo, zblížalo v enem izmed njegovih načinov — v uživanju. Nobene blaziranosti, nobene prefinjenosti, a veliko učinkovitosti. In ko je eden v škripcih, se pomirja z recitiranjem Puškinovih verzov, drugi pa zna na pamet analize bitk Napoleona in Friderika Velikega. In v tem slogu se pred nami razvija ta »film«, ki kljub nevarnemu obsegu avtorjeve duhovitosti in domišljije vedno najde pravo mesto za zgodovinsko verodostojnost in zanesljivost.

Opis agonije Nemčije in njenih voditeljev se navezuje na tragedijo evropskega malega, trpinčenega človeka. Ljudje, pa najsi bo to »Rus ali Belgijec, Nizozemec ali Francoz, Poljak ali Slovenec, Srb ali Madžar, Anglež ali Italijan, Španec ali Luksemburžan, katerim je vsak dan dolg kot večnost« (str. 69), ker stoje na Apelpratzu, kljub vsemu niso izgubili vere v naslednji dan; čeprav so se imeli za to »zahvaliti« tudi tistim, ki jih je doletela manj neprijazna usoda. Zaprte v udobno opremljenih gradovih Bavarske, srečujemo politične bankrotirance Daladiera, Horthyja, belgijskega kralja Leopolda II., Pétaina in druge (str. 72-76). Svojevrstno zadoščenje dobi bravec, ko zve za usodo teh političnih iztirjencev, a kljub temu se ne more znebiti vtisa o skrivnostnih, neverjetnih naključjih, ki vodijo človekovo življenje do konca. Omeniti velja tudi usodo poljskega generala Andersa in njegove vojske in posledice vseh preobratov, ki jih je čutil na lastni koži. Navsezadnje je le še tragična figura njemu nenaklonjenih razmer, ko se kljub vsem osebnim odlikam in ne oziraje se na njegove zablode in napake znova znajde v položaju, v kakršnem je bil ob začetku vojne — brez moči pred nepremagljivimi zidovi historične usode. Človek, ki ga je povozil čas (str. 84-87).

Še bi mogli upoštevati vrsto usod, razgrinjati pravo vsebino problemov, opisovati življenje na različnih koncih sveta, razlagati politične poglede Maa

(str. 183—185), Beneševe vizije in račune o povojni Evropi (str. 142-145); pridrditi simpatijam, ki vejejo iz vrstic o Titovem triumfu in prav ob njegovem primeru o izreku, da v vojni ne šteje moštvo, temveč človek (str. 159), a pohiteti velja k jedru te knjige — k sami konferenci in njenim glavnim igravcem.

Ko pravzaprav izvemo nekaj poglobitvenih misli o Stalinovi zmagi in prednosti, ker je uspel pridobiti bolnega Roosevelta in trmastega Churchilla, da sta prišla k njemu in ne on k nemu izmed njiju (str. 196—198), nam nekatere podrobnosti iz Stalinovega življenja dajo slutiti, da ga bomo morda vsaj deloma mogli razumeti kot človeka, ki po Contu ni človek, marveč utelešena abstrakcija, metoda, marksizem-léninizem. On je revolucionarna dialektika v vsej svoji doslednosti in strogosti« (str. 221). Kako nenavadno, a zanj precizno je označeno bistvo njegovega pogleda na kapitalistični svet, svet silovitih krčev, ki se jih je treba bati zaradi lastnega položaja in jih v imenu lastne varnosti in zavoljo sovisnosti svetovne skupnosti omiliti! (str. 223). Kje tiče najtankočutnejši razlogi za njegovo strategijo? Pravo nasprotje je F. D. Roosevelt, ki »sploh nima sistema, ampak le navdihe in široka akcijska načela. Zdaj se hoče z demokracijo bojevati za mir, ne da bi si skušal razložiti, kako naj v to demokracijo vključi Stalina (str. 243). Sanja lepe in velikopotezne sanje brez predstave, kako jih uresničiti: misli — brez ogrodja. Od te morale — mesijanizma ostane na koncu le besedičenje; in vsemu navkljub ostaja veliki čarovnik demagogije« (str. 240).

Srečanje s Churchillom! Ena najbolj istočasno doslednih in protislovnih osebnosti 20. stoletja. Človek, ki se mu je tako mudilo na svet, da je zvokom fanfar dodal še svoj jok (str. 263). Izredna energija, pod katero pade vsak konj, duhovitež, ki v velikih trenutkih najde velike besede, obenem pa — priznavajoč lastne interese — pikro in zvito formulira interese zaveznika: »ZDA se nam morajo postaviti ob bok. To ni naša edino upanje, marveč njihovo...« (str. 264), »človek, ki mu je bilo prerokovano, da nikoli ne bo postal premier, razen če bo prišlo do katastrofe! Katastrofa je prišla in s prvim valom prinesla na površje Winstona« (str. 265). Tako to prebiranje osebnih karakteristik pelje v navdušenje in vzhičenje, v presenečenje in razočaranje, a na koncu — ko se zavemo problemov, ki nas tarejo in ki so tudi privedli na površje te velikane in povprečneže — splahni ves ta dekor v nič, ob spoznanju, da so na koncu predmet te dejavnosti mali ljudje. Nedolžni in pravični v svoji nemoči in grozljivi in pošastni v zahtevah, ki jih servirajo lastnim izvoljencem.

Kje vse tiče vzroki za tihe igre spletk in filozofske, politične, ekonomske in vojaške finese spopada velikih treh, je v veliki meri sijajno opisano v tretjem delu. Razpne se nam pogled »iz oči v oči« in hkrati naivnost srečanja Stalin-Roosevelt in tragikomična vloga Churchilla, ki zaman trka na vrata, za katerimi se pogovarjata velika dva. Ob koncu vojne, ki se je začela nekoliko tudi zaradi njega, pa postavljen pred vrata! Njegovi krčeviti poskusi ohraniti »Zwischenraum« za angleški stari imperializem med ameriškim novim imperializmom in sovjetskim socializmom. In njegove sanje o anglosaksonskem bloku! In toliko »drobnih« problemov malih narodov; vse to se meša z neskončno vrsto napitnic, porogljivih zdravic, sanjami ter vinjenostjo in treznostjo, ki si na konferenci venomer podajajo roke. Poleg vsega pa dodaja avtor še svoja sklepanja — prava (?) in kriva (?), konča pa s tem, da »je Roosevelt preveč utrujen in se umakne v svojo kabino« (str. 367) (na ladji, na katero se je vkrcal po končani konferenci, mu namreč prirede koncert — op. P. D.).

Ali je bil bolan in utrujen le Roosevelt? Kakšne so posledice sklepov, ki jih je sprejemal v triumviratu s Churchillom in Stalinom?

Knjigi so dodani teksti Sklepnega komunikeja jaltske konference ter Protokola o sklepih jaltske konference in Sporazuma o Japonski. Sami po sebi povedo bolj malo. Zato pa je knjiga tudi bila napisana. A samo zato?

Pavel Dobrila

A. G. Löwy, Die Weltgeschichte ist das das Weltgericht. Bucharin: Vision des Kommunismus. Europa Verlag, Wien — Frankfurt a/M — Zürich 1969, 414 strani.

A. G. Löwy, avstrijski socialist, rojen na Dunaju 1925, je končal na Dunaju Visoko šolo za svetovno trgovino, na Columbia University v New Yorku pa še študij socialne psihologije. Dela kot ekonomski analitik in žurnalist. Poleg strokovnih publikacij je knjiga o Buharinu njegovo prvo zgodovinsko delo. Zaradi svoje ustrezne široke izobrazbe je morda najbolj poklican pisati o Buharinu in njegovih koncepcijah komunistične družbe.

Buharin, eden izmed najvidnejših boljševikov, Leninov ožji sodelavec in prijatelj, se je največ ukvarjal z ekonomskimi družbenimi vprašanji in veljal za njihovega eksperta v boljeviški stranki še pred oktobrsko revolucijo. Poleg Lenina je bil po zmagoviti socialistični revoluciji glavni ideolog nove ekonomske politike (NEP) in je napisal vrsto teoretičnih ekonomskih razprav, ki so prinesle mnogo novega v marksistično ekonomsko teorijo. Njegovi družbeno ekonomski pogledi so danes ob porastu konvergenčnih teorij zopet zelo aktualni. V bistvu so pritegnili tudi ekonomista Löwyja, ki se je ukvarjal s konvergenčnimi ekonomskimi pojavi v socialističnem planskem in kapitalističnem tržnem gospodarstvu, da se je lotil zgodovinske študije o Buharinu.

Avtor pravi, da ga je k pisanju knjige silil neki od otroštva gnani interes in prizadetost za razvoj komunistične doktrine in prakse, kajti od malega mu je mati, ki je bila ruska emigrantka, pripovedovala različne zgodbe o oktobrski revoluciji. Morda je ravno zaradi tega knjiga pisana živo, ne samo suho znanstveno. Avtor vpleta v objektivno historično dogajanje in širše prikaze Buharinove ideologije tudi krajše skice o Buharinu kot človeku, ki jih je povzel nekaj po Buharinovi biografiji njegovega biografa in prijatelja Mareckega, nekaj po izjavah raznih Buharinovih sodobnikov, prijateljev in nasprotnikov. Te biografske skice tako zelo popestrijo tekst, da se knjiga bere kot res pravi biografski roman.

Avtor ne skriva svojih simpatij za Buharinovo osebnost, ki je naslikana zelo simpatično. Morda se mu je tudi zaradi simpatij do Buharinove osebe primerilo to, kar se večini zgodovinarjev, da začno s poglobljanjem v predmet svoje razprave z njimi tudi nekako ideološko znanstveno simpatizirati. V tem primeru je to Buharinova koncepcija komunizma. Avtor je s svojim znanstvenim prepričanjem nedvomno na strani Buharinove koncepcije, čeprav tega ne pokaže direktno in vsiljivo, temveč na tak način, da to koncepcijo na moč temeljito pokaže in razloži, nasprotno koncepcijo pa le bolj površno in jo s tem nekako avtomatsko postavlja v malo slabši položaj. Res je to pvedano mnogo preveč poenostavljeno. Avtorju ne bi mogli odrekati prizadevanj za vsestranski historični prijem, za komparativno metodo, da skuša Buharinovo koncepcijo vedno konfrontirati z dano historično situacijo, z njej nasprotnimi koncepcijami

in jo v tem sklopu ocenjevati. Ne moremo mu tudi očitati tendencioznosti, saj ostaja pri objektivnih podatkih, do katerih se je — v danih razmerah — uspel dokopati.

Avtor verjetno ni imel ambicij, kritično podati historični razvoj SZ v prvem desetletju po oktobrski revoluciji, marveč ga le skicirati, kolikor je to potrebno, da lahko v njegovem kontekstu pokaže Buharinovo družbeno ekonomsko koncepcijo. Kljub temu pa bi lahko rekli, da je Löwyjeva knjiga zelo pomemben prispevek za historično analizo razvoja Sovjetske zveze, predvsem pa za analizo komunistične ideologije.

Emancipiran od protimarksističnega meščanskega gledanja na eni strani in neobremenjen s komunistično ideologijo, ki je v večini primerov ideologijo stalinizma enačila z revolucionarnim marksizmom, je Löwy uspel, da nam je v svoji knjigi podal tisto veliko raznoličnost tvorne marksistične družbene ekonomske misli. Te raznoličnosti ni bilo čutiti v ustaljenem komunističnem zgodovinoписju; ta historiografija je namreč ves omenjeni zgodovinski in idejni razvoj prikazovala tendenciozno s pozicije omenjene ene edine prave ideologije.

Löwy je za svoje delo uporabil zelo obširno gradivo. Temeljito je preštudiral v prvi vrsti vsa Buharinova teoretična dela. Seznanil se je s publikacijami, v katerih so razvite koncepcije proti Buharinu. Uporabil je vse dostopne materiale komunistične internacionale (Protokole kongresov, protokole izvršnega komiteja KI in razširjenih plenumov Izvršnega komiteja do leta 1929).

Pregledal je objavljene dokumente boljševiške partije do 16. kongresa, žal pa med njimi ni tistih najvažnejših, ki bi kazali, v kakšnem notranjem političnem razmerju se je v Sovjetski zvezi uveljavljala Buharinova koncepcija in kako je nazadnje padla. Uporabil je vodilno sovjetsko in Kominternsko časopisje, publikacije in knjige kakor tudi publikacije nekaterih komunističnih institucij in vodilnih komunistov iz tega časa zunaj Sovjetske zveze. Ker pa mu ves ta material ni zadoščal, se je posluževal spominskega gradiva in nekaterih privatnih arhivskih zbirk nekdanjih vodilnih evropskih komunistov, ki so bili v vodstvenih organih kominterne in njenih sekcij. Mnogi med njimi so bili Buharinovi ožji sodelavci in so bili v mnogih stvareh izvirno informirani. Morda bi se dalo edino tu ugovarjati Löwyju, da preveč nekritično jemlje izjave nekaterih bivših kominternskih funkcionarjev in Buharinovih prijateljev, predvsem Švicarja Julesa Humbert-Droza.

Jasno, da je avtor uporabil tudi obilico historične literature o teh vprašanjih, za katero pa je treba reči, da je zelo zelo tendenciozna, enostranska, največkrat pisana brez pravega dokumentarnega gradiva, bolj po spominu, in jo je treba jemati res skrajno kritično.

Na podlagi navedenega materiala je Löwy podal celovito sliko o Buharinovi koncepciji komunistične družbe, kako se je ta koncepcija razvila, kako in koliko se je realno v sovjetski praksi uveljavila in kako je bila premagana, ne po nasprotni ideološki koncepciji, z argumenti, marveč z administrativno prisilo zdeformirane stalinistične prakse.

Ko govorimo o Buharinovi koncepciji komunistične družbe, mislimo pri tem vseskozi na koncepcijo njegovih zrelih let, ki je v mednarodnem komunističnem gibanju znana pod imenom desnega odklona od marksizma-leninizma, tako imenovano kulaško koncepcijo. Za Buharina je značilno, da je napravil izredno zanimiv idejni razvoj, od nekaterih izjemno levičarskih koncepcij v boljševizmu, ki jih je zagovarjal pred oktobrsko revolucijo, med njo in še po

njej tja do konca leta 1920, do najbolj umirjene desne koncepcije od leta 1921 dalje, v dobi NEP in do konca življenja. Njegova stališča iz prve dobe, ki so nekako podobna stališčem R. Luxemburgove, niso v delavskem gibanju tako znana in pomembna kot njegova zrela koncepcija. Dala pa so nekaj pomembnih prispevkov v zakladnico ekonomske misli revolucionarnega delavskega gibanja, predvsem glede ocenjevanja perspektive razvoja kapitalizma, ki ga v primeri z drugimi ni podcenjeval.

Buharinove koncepcije so se razvijale ob stalnem kontaktu z razvijajočo se prakso delavskega gibanja in svetovnega gospodarstva. Buharin je tu pokazal veliko elastičnost marksistične metode za analizo družbe in je svojo koncepcijo korigiral z empiričnimi podatki razvijajoče se prakse.

Za kompletnejše razumevanje celotne koncepcije je avtor podal tudi njeno genezo. Tako je delo naraslo na 14 poglavij, v katerih se notranji razvoj v delavskem gibanju zelo lepo ujema z organskim razvojem Buharinove koncepcije. Celo naslovi poglavij so formulirani tako duhovito, da odsevajo to skladno dvojnost.

Prvih pet poglavij, ki imajo naslove: 1. Iskanje logične harmonije, 2. Domisliti svoj lastni sistem, 3. Moderni Leviatan, 4. Neznanski val in 5. Bolj levi od Lenina, so posvečeni prikazu njegovih koncepcij v prvi dobi njihovega razvoja. Govore, kako je Buharin emigrant, ki je bil že prekaljen boljševiški voditelj in specialist za ekonomska vprašanja, na dunajski univerzi poslušal predavanja iz politične ekonomije znanega profesorja Böhm-Bawerka, glavnega predstavnika dunajske meščansko politično ekonomske šole. Rezultat tega študija, ki ga je nadaljeval v drugi polovici leta 1914 in v prvi polovici leta 1915 v Lausanni v Švici, je sistematična kritika te novejšje meščanske politično ekonomske šole v njegovem delu »Ekonomija rentnika«. V začetku tega dela pravi, da »kritizirati nasprotni sistem pomeni domisliti svojega lastnega«, ki ga podaja takole: »Pri planskem vodstvu družbenega gospodarstva sta ureditev in prazdelitev družbenih produkcijskih sil neki zavesten, na statističnih podatkih temelječ proces. Ob sodobni produkcijski anarhiji ta proces poteka preko nekega celotnega prenosnega mehanizma cen, preko njih padanja in rasti, preko njih pritiska na profite, preko celotne vrste kriz . . . skratka: ne zavestno preračunavanje celote; temveč slepa sila socialnega elementa, ki se pokaže v celi vrsti socialno gospodarskih pojavov — med njimi predvsem v tržni ceni — vse to karakterizira moderno družbo in to je predmet politične ekonomije. V socialistični družbi bo politična ekonomija izgubila upravičenost obstoja, ostala bo le neka gospodarska geografija, znanost ideografskega tipa in neka ekonomska politika, normativna znanost, kajti odnosi med ljudmi bodo enostavni in jasni, fetišizirana predmetna formulacija teh odnosov bo odpadla in namesto zakonitosti elementarnega življenja bo stopila zakonitost zavestnih družbenih dejanj.« (Ta citat in vsi drugi citati iz Buharinovih in drugih del so vzeti iz Löwyja; zato citiram samo Löwyja) (stran 46).

V Švici je napisal tudi drugo teoretično delo »Imperializem in svetovno gospodarstvo«, v katerem se je dotaknil vprašanja o odnosu med mestom in vasjo, ki ga je obdržal pred očmi za ves nadaljnji čas. Tretje poglavje, ki opisuje Buharinovo bivanje v Skandinaviji in ZDA od julija 1915 do maja 1917, govori še o nekaterih njegovih razhajanjih z Leninom, pri čemer je Buharin zagovarjal leva stališča.

V naslednjem četrtem poglavju je prikazan Buharin v času velikega revolucionarnega gibanja v mesecih pred oktobrsko revolucijo kot eden izmed voditeljev moskovske boljševiške organizacije.

Stališča tako imenovanega levega komunizma, ki so bila proti premirju z Nemci in za nadaljevanje revolucionarne vojne, ki naj bo pomoč zahodno-evropskemu proletariatu, so postavila Buharina nasproti Leninu, ki si je prizadeval za brest-litovski mir. Levičarske tendence, ki so bile odsev najhujših časov po oktobrski revoluciji, ko je bilo proti boljševiški oblasti podeželje, so v boljševiški stranki dosegli višek: izražale so se v zahtevah po popolni kolektivizaciji in po popolni centralizaciji gospodarstva. Centralizirana socialistična država naj bi bila rezultat gigantske vseobsežne svetovne državljanske vojne. Delavci in vaška revščina proti vsem drugim družbenim slojem (str. 112). Buharin je govoril v nasprotju s svojimi zgodnjimi in še bolj v nasprotju s svojimi zreliimi deli takole: »V Rusiji obstaja še cela množica malih in srednjih gospodarstev, posesti malih sesavcev krvi, oderuhov in parazitov. Vsi ti so proti najrevnejšemu vaškemu prebivavstvu, še bolj proti mestnim delavcem.« (Str. 112)

Na čelu levih, ki bi skoraj nehote razcepili boljševiško stranko, je stal Buharin. To hudo krizo v stranki je uspelo premagati samo Leninova oseba, ki jo je tudi Buharin prav sinovsko oboževal. O tem in o Buharinovem teoretičnem delu, ki je našlo izraz v »Programu komunistov (boljševikov)« (v njem je dana najbolj leva koncepcija), in pa o njegovi knjigi »Historični materializem« govori peto poglavje. Posebej je treba omeniti knjigo »ABC komunizma«, ki razvija program za prehodno obdobje, s katero je Buharin postal znan v mednarodnem komunističnem gibanju. Knjiga je postala pravi katekizem komunističnega gibanja. Žal pa je sebi in komunističnemu gibanju s temi knjigami naredil medvedjo uslugo. Buharinu je, kot je sam priznaval, manjkala filozofska izobrazba, predvsem Heglova dialektika, za katere temeljit študij ni našel časa. Knjigi odsevata to pomanjkljivost in marksizem je tu teoretično predstavljen precej nedialektično, shematično, kakor ga je pozneje učila Stalinova šola. Resnici na ljubo pa je treba priznati, da je Buharin v praksi in pri svojih teoretičnih ekonomskih konceptih ravnal popolnoma drugače kot pri tem teoretiziranju; bil je izreden dialektik.

Šesto poglavje »Buharinovo transformacijsko obdobje 1919 do 1920« kaže Buharina, kako se poskuša otresti levičarskih konceptov. Iz tega časa izhaja delo »Ekonomika transformacijskega obdobja«.

Težak gospodarski položaj Sovjetske Rusije po končani državljanski vojni ob koncu leta 1920, poraz Rdeče armade pred Varšavo, ki je pomenil osek revolucionarnih predstav, so bili momenti, ki so povzročili nekatere odločilne spremembe v sovjetski družbeno ekonomski doktrini, pri katerih je imel Buharin najvidnejšo vlogo. O tem govori poglavje z naslovom »Kapitalizem socializem 1921 do 1922«.

Ob koncu leta 1920 se začenjajo v boljševiški stranki v vprašanju vloge sindikatov Kazati nasprotja med Leninom in Trockim. Lenin predpisuje sindikatom, ki naj bodo podrejeni partiji, bolj vzgojno nalogo. Nasprotna koncepcija tako imenovane delavske opozicije pa se zavzema za odločilno, skoraj izključno vlogo sindikatov v vodenju gospodarstva, postanejo naj torej državni organi.

Izredno napeta notranja družbena situacija, nezadovoljno podeželje zaradi prisile pri oddaji celotnega pridelka, nezadovoljstvo med delavstvom zaradi po-

manjkanja in birokratskega upravljanja, silijo boljševiške voditelje k iskanju izhoda iz situacije.

V februarju 1921 predloži Lenin Centralnemu komiteju tezo o nadaljnjem razvoju gospodarstva, v katerih predlaga odpravo obvezne oddaje, nabavo tujih kreditov in zopetno dovolitev tržnega gospodarstva. Teze so zaradi brezizhodnosti situacije v celoti sprejeli in pomenijo prehod na NEP. Toda kmalu po 10. kongresu boljševiške stranke, ki je bil marca 1921, se začenjajo med boljševiški ideologi kazati velike razlike v pojmovanju NEP. Buharin, ki je menil, da je kapitalizem še močan in da na zahodu ne bo prišlo še tako kmalu do socializma, je prikazoval NEP kot metodo za izgradnjo socializma v Sovjetski Rusiji ob izostanku svetovne revolucije za daljši čas. V njegovi knjigi iz tega časa »Nova orientacija v ekonomski politiki« je moč zaslediti vse tiste nazore, ki jih bo v naslednji dobi podrobneje razvil: »Naša ekonomska politika iz obdobja tako imenovanega vojnega komunizma naravno ne more biti politika, ki bi slonela na razvoju produkcijskih sil... Ne »proizvajati«, ampak »jemati«... To in samo to je bilo v središču naše pozornosti... naša gospodarska politika je bila v objektivnem nasprotju z razvojem celotnega kmetijstva. In ker je kmetijstvo baza naše industrije, se je moral ta pojav pokazati kot zaostritev krize v celotnem narodnem gospodarstvu.« (Str. 159)

Buharin pravi dalje, »da se bo iz NEP, iz njene lastne gospodarske zakonitosti počasi« razvil popoln socializem. Državna veleindustrija bo postajala vedno bolj dominanten faktor. Državno dopuščen kapitalizem — koncesije in zakup podjetij — bo ravno tako krepil socialistično državo, ker bo samo en del presežne vrednosti odtekel kapitalistom, ostanek pa preko davkov socialističnemu gospodarskemu sektorju. Ko se bo socialistična država gospodarsko dovolj okrepila, bo podredila tudi drobne producente veleindustriji in jih brez uporabe izvenekonomskih prisilnih sredstev (s traktorji, kmetijskimi stroji, z elektriko) preobrazila polagoma v zadruge. Naš državni kapitalizem se bo počasi, na mirnem način preživel.« (Str. 159)

Nekaj tednov zatem je Preobraženski podal svojo protitezo, ki je tudi že implicirala vso njegovo poznejšo koncepcijo o neizbežnosti razrednega boja v NEP: »Na osnovi NEP bi se istočasno razvijali kapitalistični odnosi in socialistični proces. Na podeželju bi vodil gospodarski dvig k razslojevanju: del kmečkega prebivavstva se bo razvil v »farमारje«, ostanek bo obubožal in prišel pod vpliv farमारjev. V mestu bo zrasla nova trgovska in industrijska buržoazija, ki bo s trgovino povezana s farमारji. Inozemski kapital, ki je prišel v državo s koncesijami, se bo zvezal z novo buržoazijo. V sredi tega rastočega kapitalizma bi obstajala sovjetska država kot »socialistični otok«. Ta otok bi ravno tako rasel deloma iz lastnih sredstev, deloma s pobiranjem kapitalističnih dobičkov. Dodatna sredstva za krepitev rasti bi bili dohodki od zunanjetrgovinskih monopolov, denarne emisije, od državne trgovine...«

Nekaj let bi se lahko kapitalistični in socialistični razvojni proces odvijal drug poleg drugega, kajti najprej bi bilo za ekspanzijo obeh sistemov dovolj prostora. Toda prej ali slej bi bil spopad neizbežen in eden izmed njiju bi se moral umakniti. Prišlo bi do odločilnega boja, ki bi bil odločen odvisno tudi od mednarodnega razmerja sil.

Razcep vasi na farमारje in brezzemljake bi najprej razplamenel razredni boj v vasi. Država bi napadla, v tem ko bi s pomočjo vaške revščine razvila kolektivno gospodarstvo. Vaški bogataši bi našli podporo v mestnem prebivavstvu,

ki ga je podpirala NEP: Nastane eksplozija meščansko-kulaške protirevolucije. Ta kontrarevolucija bo minirana... Po tem miniranju se začne, če se lahko tako izrazi, obdobje »socialistične reakcije« (sic!). Nova gospodarska politika je likvidirana; po obdobju delne denacionalizacije se začenja znova okrepljena nacionalizacija. Kritično obdobje je premagano. Socializem zmaga na vseh frontah«. (Str. 160)

Eno poglavje govori o Buharinovem odnosu do enotne fronte proletariata. Buharin je poleg Lenina v nasprotju z levico Zinovjeva njen najbolj vneti zagovornik. Ve, da je kapitalizem na zahodu močan, da ga ne bo moč kmalu zrušiti z revolucijo, zato naj se v boju z njim povezujejo vsi delavski sloji ne glede na ideologijo.

V poglavju »Problem notranje izroditve 1923« so podane Buharinove misli, do katerih je prišel na podlagi opažanj sovjetske prakse, ki se je čedalje bolj birokratizirala in odmikala od ideala socializma. Govori o nevarnosti tako imenovanega novega birokratskega razreda, ki naj jo prepreči kulturni dvig delovnega ljudstva. V tem letu, ko je Lenin že na smrtni postelji, se že začenja boj za njegovo dediščino. Buharin je izmed vseh boljševiških voditeljev Leninu najbližji in je zelo veliko ob njem. Svoje umirjene koncepte o graditvi socializma v eni deželi ob pomoči vseh družbenih slojev razvija naprej.

Stalin kot generalni sekretar partije krepi partijski birokratski aparat in sebe in stoji ob strani pri obračunavanju med različnimi koncepcijami. Poleti 1923 izda tako imenovana leva opozicija v boljševiški stranki svoj program; glavni avtor je Preobraženski. Opozicija zahteva vztrajanje pri vojnem komunizmu, vse dokler ne zmaga proletarska revolucija na zahodu. Akumulacijska sredstva za socialistično industrijo naj se še nadalje jemljejo od kmetijstva. Na NEP gledajo kot na korak nazaj, kot na odstop z Leninove linije. Zahtevajo demokratično partijo tako imenovanih poklicnih revolucionarjev. Na čelo leve opozicije se postavi Trocki. Sodelavci v vodstvu partije se ustrašijo Trockega, ki ga podpirajo levičarji in vojska, češ da si prizadeva za bonapartizem in ga v partijskem vodstvu osamijo in odpokličejo s funkcije ljudskega komisarja za narodno obrambo.

V ta čas sodi tudi zlom poskusa socialistične revolucije v Nemčiji (hamburška vstaja oktobra 1923), ki ga je začelo ekstremno levičarsko nemško sektaško vodstvo, kar je pomenilo dokončen zaton revolucionarnega gibanja na zahodu.

To je še bolj potrdilo Buharina, da mora ustvariti v Sovjetski zvezi takšen gospodarski in družbeni sistem, ki se bo sposoben sam razvijati v socializem in v daljši perspektivi tekmovati s kapitalizmom. To je zanj NEP. Ob diskutiranem vprašanju prvobitne socialistične akumulacije z nasprotniki leve opozicije pravi, da bo sovjetsko gospodarstvo, čeprav z dopustitvijo elementov tržnega gospodarstva, ustvarjalo hitrejšo akumulacijo kot kapitalizem, ker bo plansko vodeno in bo urejen odnos med kmetijstvom in socialistično industrijo.

Vse te probleme iz leta 1924, ko je na vodstvu boljševiške partije triumvirat Zinovjev, Stalin in Kamenjev, obravnava poglavje »Prvobitna akumulacija kapitala«. To je čas 5. kongresa kominterne; ta je uvedel pod vplivom Zinovjeva, ki je na višku svoje moči, izjemno levičarski kurz. Ko Buharin v svojih člankih o permanentni revoluciji napada Trockega, napada indirektno Zinovjeva. Boj med triumviri v ruski partiji se začenja.

Zinovjev s svojo sektaško levičarsko taktiko, ki je doživela polom v mednarodnih razmerah, slabi svojo pozicijo v kominterni. V ruski partiji pa je za-

radi napadov Trockega, ki je spomnil na njegovo ravnanje v oktobru 1917, njegov ugled omajan. Da bi okrepil svojo pozicijo proti Stalinu, se začne povezovati z levo opozicijo Trockega, katerega je preje iz osebnih razlogov najbolj napadal.

Tako se v letu 1925, ki ga podaja poglavje »Obogatite se«, odloči boj med združeno levico Zinovjeva in Trockega na eni strani ter desnico Buharina na drugi strani. Ker se je zdelà Stalinu levica nevarnejša za njegovo vlado, podpre s svojo večino CK Buharina, čeprav ni za njegove koncepte. V boljševiski stranki vlada še vedno svoboda, vsakdo lahko še javno izraža svoje koncepte, čeprav nekatere tajne odolčitve zavezujejo vse. Buharin čisto eksplicitno razvija svojo kulaško koncepcijo in predvideva hitro povečanje kmetijske proizvodnje.

Zadnja tri poglavja govore, kako si je do leta 1927 okrepil položaj Stalin, ki je ves čas zastopal neko centristično pozicijo, tako da je lahko obračunal z levo opozicijo, ki jo je izključil iz partije.

V letu 1928 se ob vprašanju o obvezni oddaji pridelka zaostri odnos med Stalinom in Buharinom. Potem ko je leva opozicija likvidirana, začne Stalin izvajati njen koncept kot svojega. Na poti mu je samo Buharin, ki uživa velik ugled in simpatije. Stalin ravna perfidno, začne govoriti o desni nevarnosti, o kulaški frakciji v partiji in ji pripisovati krivdo za nekatere zunanje politične poraze, kot je kantonska vstaja. V začetku leta 1929 je Buharin s svojimi pristajši Rykovim in Tomskim izključen iz politburoja. Stalin postane absolutni gospodar in začne s svojo kolektivizacijo kmetijstva, ki je prinesla mnogo grozovitosti in zavrila za nekaj časa kmetijsko proizvodnjo. Tu se natančen prikaz Buharinove koncepcije, ki je precej bolj temeljit, kot ga je bilo moč v tem kratkem pregledu prikazati, in okoliščin, v katerih se je razvijala, zaključiti. Epilog pove, da o zadnjih desetih letih o Buharinovem življenju in delu ni natančnejših podatkov. Buharin je bil razrešen političnih funkcij, postal je direktor ekonomskega inštituta sovjetske akademije znanosti, kjer se je ukvarjal s teoretičnim delom. Empiričnih podatkov ruskega gospodarstva, potrebnih za svoje delo, sploh ni dobival in njegove analize so upoštevali samo, če se jim je ljubilo. O tem delu in o konceptih bo moč kaj reči, ko bodo Sovjeti izdali njegovo zbrano delo. Kolikor je moč izluščiti iz pričevanja sodobnikov, ki so bili z Buharinom v ožjem kontaktu, je razbrati, da je ostal pri svojih konceptih do svoje smrti.

Svojo plodovito in izredno pomembno življenjsko pot je končal leta 1938 kot žrtev stalinističnih procesov proti vodilnim boljševiskom. Bil je obdolžen kriminala, političnih zarot in ustreljen. Do danes je v Sovjetski zvezi rehabilitiran samo glede obtožb kriminala, ne pa glede svoje družbeno-politične koncepcije.

Knjiga je resno historiografsko delo, pisano na podlagi dokumentarnega gradiva s kritičnim, neideološkim odnosom do problematike in se po tem bistveno razlikuje od podobnih del. Avtor se je lotil v prvi vrsti naloge, prikazati Buharinovo koncepcijo, ne pa pisati o Buharinovi politični vlogi. Zastavljeno naloge je opravil zelo dobro, pri delu je pokazal mnogo historičnega čuta in pokazal to koncepcijo v okviru družbenopolitičnega dogajanja, iz katerega je zrasla. Seveda pa mu je moč več ugovarjati pri njegovem prikazu Buharina, katerega je upodobil morda malo preveč enostransko, samo z lepe strani. Buharin je počel tudi stvari, ki jih zgodovina ne more odobravati ali zamočlati. Za uveljavitev svoje koncepcije se je povezal s Stalinom, ki se mu je kazal naklonjenega in mu takó objektivno pomagal do oblasti. Res pa je, zgodovinsko gledano,

da kaj drugega tudi ni mogel, če ni hotel odstopiti od svojih konceptov, z levo opozicijo in Trockim se nikakor ni mogel sporazumeti. Misлил pa je, da bo dvig proizvajalnih sil, kulturnega nivoja delavstva in pritisk zahodnih partij v kom-interni preprečil uveljavitev birokratske diktature v Sovjetski zvezi.

To so glavni vtisi, ki se porodijo ob branju knjige, pisane z vsem kritičnim aparatom. Prepričan sem, da je znanilka novega obdobja, kritičnega pristopa k problematiki komunističnega delavskega gibanja med obema vojnama, kateri naj sledijo čimprej nove.

Janko Prunk

Jadranski zbornik, II. Rijeka—Pula 1957, strani 555.

Drugi letnik Jadranskega zbornika prinaša številne dobre prispevke. Ob 40-letnici oktobrske revolucije je *Vjekoslav Bratulić* v članku »Odjeci oktobarske revolucije u Istri« prikazal vpliv in odmeve tega velikega svetovnega dogodka na delavstvo in delavsko gibanje v Istri, zlasti v središču istrskega proletariata — v Pulju. V prvem delu je avtor najprej na kratko orisal politični in družbeni položaj v Istri v času pred I. svetovno vojno in med njo in s tem prikazal, kakšni so bili pogoji za odmev na oktobrske dogodke. V drugem delu je avtor podal kronološki pregled najvažnejših vesti o ruski revoluciji, pregled komentarjev in političnih člankov, ki so bili objavljeni od oktobra 1917 do sredine leta 1918 v časopisu »Hrvatski list«. Časopis »Hrvatski list«, ki je izhajal v Pulju v hrvatskem jeziku, je bil namreč tedaj za večino hrvatskih in slovenskih delavcev ter mornarjev v Pulju glavni informator o dogodkih v Rusiji. Zato je skušal avtor s posameznimi izvlečki iz časopisa prikazati, kako so bili bralci časopisa obveščeni o oktobrskih dogodkih, kako je časopis tolmačil te dogodke, v kakšni meri so vplivale te vesti in politični članki na delavsko gibanje v Pulju in kakšno je bilo stališče časopisa do zahteve vojne in miru, do centralne vlade na Dunaju, do rešitve nacionalnega vprašanja Južnih Slovanov in do delavskega gibanja v svetu nasploh. Avtor poudarja, da je »Hrvatski list« zelo pozitivno vplival na razvoj delavskega gibanja v Pulju po oktobrski revoluciji. Kot osnovna zahteva delavskega gibanja v Istri je bila že tedaj postavljena zahteva po formiranju jugoslovanske države, v kateri naj bi se združile vse južnoslovanske pokrajine, med njimi tudi Istra, na osnovi demokratičnih načel.

Vinko Antić je v prispevku »Narodni heroj Nikola Car u narodnooslobodilačkoj borbi hrvatskog Primorja i Gorskog Kotora« opisal delovanje narodnega heroja Nikole Cara (1910—1942) v narodnoosvobodilni borbi v Hrvatskem Primorju in Gorskem Kotorju v razdobju od njegovega prihoda septembra 1941 na to področje, kjer je organiziral odpor proti okupatorju in vodil kot izkušen španski borec prve akcije proti njemu, do njegove prezgodnje smrti 5. julija 1942, ko je padel na eni izmed akcij II. odreda V. operativne cone kot njegov komandant. Za narodnega heroja je bil proglašen leta 1951.

Mija Mirković je objavil v zborniku prvi dve poglavji pod naslovom »Matija Vlačić u Labinu i u Veneciji (1520—1539)« iz svoje knjige o Matiji Vlačiću (Matija Vlačić, Beograd, 1957), znamenitem teologu, zgodovinarju, človeku z enciklopedičnim znanjem, zelo sposobnem in plodnem piscu (napisal je okoli 200 del). V prvem poglavju je prikazano življenje, okolje in čas, v katerem je doraščal Matija Vlačić v rojstnem Labinu od 1520—1536, v drugem poglavju pa njegovo triletno bivanje v Benetkah (od 1536—1539), kamor je odšel na šolanje.

Berislav Lukić je v članku »Borba za ravnopravnost hrvatskog jezika u Istarskom saboru« prikazal borbo hrvatske manjšine v istrskem saboru za enakopravnost hrvatskega jezika, za hrvatske šole in za svobodni kulturni razvoj. Za priznanje teh osnovnih nacionalnih pravic se je v saboru vodila stalna in vztrajna borba med hrvatsko manjšino in italijansko večino od leta 1861 dalje, ko je bil prvič sklican istrski sabor v Poreču na osnovi »februarskega patenta«, pa vse do leta 1910, ko je bilo njegovo zadnje dejansko zasedanje. Borba za kulturne pravice istrskega naroda je obenem tudi borba za njegovo nacionalno osvoboditev in socialno neodvisnost. Ekonomsko in politično močnejša italijanska buržoazija v Istri si je namreč prizadevala, da bi si gospodarsko podredila in denacionalizirala živelj v Istri in si s tem utrdila svoje ekonomske in politične pozicije. Pri tem ji je bila v pomoč tudi dunajska protislovanska politika. Tako je bila borba za svobodni kulturni razvoj našega naroda v Istri protiutež politični in ekonomski ekspanziji italijanske buržoazije v Istri.

Članek Toneta Peruška »Dva istarska učiteljska časopisa« je kratek prispevek za zgodovino hrvatskih tiskar v Istri. Avtor obravnava dva strokovna učiteljska časopisa v Istri pred prvo svetovno vojno. Prvi je »Narodna prosvjeta«, mesečnik za šolstvo, književnost in prosveto; prva številka je izšla 1. januarja 1906 v Pulju kot glasilo istoimenskega učiteljskega društva, zadnja pa julija 1914 v Opatiji. Drugi obravnavani časopis je »Hrvatska škola«, mesečnik za šolstvo, prosveto in književnost, in je bil glasilo katoliškega učiteljskega društva za Istro. Izhajal je v Pazinu od januarja 1912 do julija 1914. Zanimivo je, da je med prvo svetovno vojno leta 1916 izšel časopis kot zbornik v Ljubljani.

Zanimivo je delo Dragana Šepića »Raspad Austro-ugarske i Trst«, kjer avtor obravnava politične borbe v Trstu tik pred razpadom Avstro-ogrske monarhije in okolnosti, ki so privedle do italijanske zasedbe Trsta. Kot vir je avtorju služil tedanji tržaški tisk, predvsem Edinost in Il Lavoratore, spomini in dela sodobnikov (Tume, Prepeluha, S. Benca, G. Gaete itd.), spisi Narodnega sveta SHS in Jugoslovanskega odbora. Pogajanja za rešitev t. i. »jadranskega vprašanja« od prihoda nove (druge) italijanske delegacije (sestavljali so jo: Tittoni, Scialoja, Maggiorino-Ferrares, Crespi in Imperiali) na mirovno konferenco v Pariz junija 1919 do ultimativne zahteve predstavnikov Francije in Velike Britanije, postavljene delegaciji Jugoslavije januarja 1920, je prikazal Bogdan Križman v članku »Saveznički ultimatum u jadranskom pitanju siječnja 1920 godine«.

Branko Marušić je v prvem delu svojega prispevka »Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju« na osnovi že izdanega gradiva in znanih zgodovinskih dejstev določil pericidizacijo kolonata in sicer na pet obdobij: od II. do VIII. stoletja, od VIII. do konca XI. stoletja, od XII. do konca XV. stoletja, od XVI. do leta 1797 in od leta 1797 do leta 1946. V drugem delu prispevka je avtor prikazal stanje kolonata v Istri in Slovenskem Primorju, ki ga je fiksirala naša agrarna reforma v letih 1946 do 1948. V tretjem delu pa so prikazani nekatere elementi v razvoju kolonatskih odnosov v razdobju od leta 1797 do leta 1947, ki so bili po mnenju avtorja tipični za razvoj kolonata v razdobju kapitalistične družbene ureditve.

Poleg številnih še drugih prispevkov in raznega gradiva zlasti za zgodovino XVIII. stol. v Istri je na koncu zbornika precej ocen in poročil.

Josip Lazarević in Herman Buršić sta v delu »Jurica Kalc — revolucionar iz Istre« opisala kratko, a politično zelo razgibano življenjsko pot znanega istrskega revolucionarja, predvojnega borca za pravice delavskega razreda, španskega borca in enega izmed prvih organizatorjev odpora proti okupatorju — Jurice Kalca (1908—1942). Padel je kot borec diverzant v času velike nemške ofenzive na Kozaro junija 1942. Avtorja sta na koncu kot prilogo objavila izjavi general-polkovnika Koste Nadja in general-majorja Ratka Vujovića o delu in življenju Jurice Kalca ter članek Branka Čopića »Sjećanje na prvo diverzanta« (Narodni list, 30., maja 1945).

Mijo Mirković je v tem zborniku v obširnem prispevku »Matija Vlačić Ilirik v Magdeburgu (1549—1557)« orisal osemletno plodno delovanje Matije Vlačića v Magdeburgu.

Ljerka Kuntić je objavila svoj razširjeni referat, katerega je imela na II. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Zagrebu novembra 1958, pod naslovom »Slovenija u političkom programu Stranke prava do 1871« in v katerem je prikazala stališče prvaka Stranke prava Evgena Kvaternika do vprašanja Slovenije v programu te stranke.

Vjekoslav Bratulić je v obširni študiji »Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devetdesetih godina XIX stoljeća i suradnja južnoslovenskih naroda«, ki je po avtorjevih besedah le majhen izsek iz celote, prikazal delovanje hrvatskih in slovenskih zastopnikov v istrskem saboru in na Dunaju v 90 letih 19. stoletja, predvsem pa njihovo težnjo po sodelovanju južnoslovenskih in drugih slovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji in željo po osnovanju programa neodvisne narodne politike. Avtor je za svojo študijo uporabil obširno arhivsko gradivo iz Državnega arhiva v Zagrebu, tedanji periodični tisk in literaturo.

Dragan Šepić je v tem zborniku objavil drugi del svoje razprave »Supilo u emigraciji (junij 1915—junij 1916)«. Prvi del je pod istim naslovom izšel v prvi knjigi Jadranskega zbornika leta 1956, str. 41—98. Razprava obravnava diplomatsko delovanje znanega hrvatskega politika Frana Supile v času od junija 1915 do junija 1916 in njegov izstop iz Jugoslovanskega odbora, ker je sodil, da le-ta ne vodi pravilne politike pri reševanju jugoslovanskega vprašanja.

Branko Kojić je v prispevku »Rijeka i podjela Austro-ugarske trgovačke mornarice« obdelal na podlagi arhivskega gradiva Jugoslovanskega odbora (hrani ga arhiv Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu) in zapisnikov sej jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu vprašanje razdelitve trgoveškega ladjevja premagane avstro-ogrske monarhije. Na mirovni konferenci so obravnavali vprašanje razdelitve trgoveškega ladjevja na podlagi dveh gledišč: prvič v okviru reparacij, ki so se tikale vseh zmagovitih sil, in drugič kot specifično jugoslovansko—italijanski problem. Kraljevina SHS je svojo zahtevo do dela avstro-ogrskega trgoveškega ladjevja opravičevala s tem, da je veliko število teh ladij pripadalo njenim državljanom ali pomorskim družbam in da so tudi posadke teh ladij sestavljali večinoma njeni državljani. V mnogo boljšem pravnem in političnem položaju je bila Italija, ki je v vojni izgubila velik del svojega trgoveškega ladjevja in je glede na načelo »tona za tonu« (to načelo so deklarirali zavezniki že med vojno in je pomenilo, da po sklenitvi miru vsako tonu potopljenih ladij zavezniških sil nadomeste premagane

države z enako tonažo ladij) lahko zahtevala celotno avstro-ogrsko trgovsko ladjevje, prav tako kot Anglija ali Francija. Ta pravica je bila Italiji priznana, vprašanje je bilo le, ali bo dobila nadomestilo od Nemčije in Avstro-Ogrske ali samo od Avstro-Ogrske. Italija se je na konferenci zavzela za drugo varianto. Tako se je znašla kraljevina SHS takoj po vojni v dvojnem sporu z Italijo: za ozemeljske meje in za razdelitev avstro-ogrskega trgovskega ladjevja. Avtor je v prispevku razkril do sedaj še neznane in neobjavljene podrobnosti o poteku pogajanj med obema delegacijama, ko je skušala italijanska diplomacija dobiti v zameno za del avstro-ogrskih trgovskih ladij pristanek jugoslovanske mirovne delegacije, da si Italija priključi Reko. Tako je italijanska diplomacija z dokaj nenavadnimi metodami skušala reševati pomembna mednarodna vprašanja.

Reševanje tako imenovanega »jadranskega vprašanja« na mirovni konferenci v Parizu je prikazal Bogdan Krizman v delu »Jadransko pitanje pred našom delegacijo na pariškoj mirovnoj konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom (28. lipnja 1919)«. Avtor je na podlagi zapisnikov o sestankih delegatov Kraljevine SHS za mirovno konferenco (zapuščina A. Trumbića, Državni arhiv v Zagrebu) prikazal zelo različna stališča članov delegacije (sestavljali so jo: Nikola Pašić, dr. Ante Trumbić, dr. Milenko R. Vesnić, dr. Ivan Žolgar, Mate Bošković, dr. Otokar Ribař in dr. Josip Smcdlaka) do jadranskega vprašanja in njegove rešitve.

Zbornik prinaša še vrsto drugih prispevkov iz starejše in novjše zgodovine tega dela naše domovine. Na koncu so še številne ocene in poročila o knjigah in revijah.

Jadranski zbornik, IV. Rijeka—Pula 1960, 338 str.

V prvem delu zbornika so sledeči članki: Domenica Carnecca: »Petar Stanković«, Valentina Putaneca: »Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482—1493)«, Koste Milutinovića: »Nikola Tomaseo i jadransko pitanje«, Danila Klena: »Fragmenti Rašporskog urbara iz prve polovine XV st.« in Radojice F. Barbalija: »Regeneracija brodarstva Rijeke s obzirom na propadanje brodova na jedra duge plovidbe«.

Domenico Carnecca si je v razpravi »Petar Stanković« zadal nalogo, da na podlagi objavljenih in še neobjavljenih dokumentov objektivno oriše osebnost in dejavnost kanonika Petra Stankovića (1771—1852) iz Barbane v Istri. Doseganje sodbe o njegovem delovanju kot literatu, učenjaku in znanstveniku so bile namreč precj površne in neobjektivne. Razpravo je iz italijanščine prevedel Frano Čale.

Kosta Milutinović pa je v članku »Nikola Tomaseo i jadransko pitanje« crisal dvojni lik Nikole Tomasea, ki se je v mladosti čutil Slovana, v starosti pa Italijana in ga zato na kratko imenujejo »sina dveh domovin«. Kot mladenič je bil Nikola navdušen pristaš in aktiven sodelavec ilirskega gibanja; v tem času je napisal svoje klasične »Iskrice«, si dopisoval z Ljudevitom Gajem, Kukuljevićem, Babukićem, Brlićem in Vrazom, propagiral ilirsko bratstvo ter tako prišel v anale hrvatskega narodnega preporeda. Kot borec za »risorgimento« je zastopal in propagiral svojo lastno koncepcijo o federaciji italijanskih demokratskih republik brez vsakršne hegemonije. V tem času se je še vedno čutil Slovana in je številne članke podpisoval z »Un Slavo«, kar je sprožilo proti

njemu velik odpor ital. ultranacionalistov in šovinistov. V času revolucije 1848—1849 je postal N. Tomaseo eden glavnih organizatorjev in nosilec revolucionarnega gibanja v Benetkah. Zavzemal se je za skupno borbo Italijanov, Južnih Slovanov, Madžarov, Poljakov in drugih podjarmljenih narodov proti Avstro-Ogrski kot skupnemu sovražniku. Posebno pomembno je njegovo prizadevanje, da bi dvignil oborožen odpor proti Avstriji v Hrvatskem Primorju, Dalmaciji in Boki Kotorski. Čeprav se njegovi poizkusi niso uresničili, imajo za zgodovino revolucionarnih gibanj v letih 1848—1849 nedvomno svoj pomen. V popolnoma novi luči pa se je pokazal v času narodnega preporoda v Dalmaciji v letih 1860—1870, ko je kot odkrit nasprotnik občenarodnega gibanja za zedinjenje Dalmacije s Hrvatsko in enakopravnosti hrvatskega jezika z italijanskim preklical vse napredne ideje svoje mladosti in zrelih let. Šel je celo tako daleč, da je v italijanskem tisku dokazoval »italijanski karakter Istre« in se postavil na stran italijanskih šovinistov. V polemikah s Kostom Vojnovićem, Natkom Nodilo in drugimi narodnjaki je doživel poraz za porazom.

V drugem delu zbornika sta arheološka prispevka Borisa Babića »Tumuli iz brončanog doba na Maklavunu i Žamnjaku u Južnoj Istri« in Josipa Mladina »Iskapanje ilirskog tumula u Osoru na otoku Cresu«.

V tretjem delu zbornika so »Prilozi i gradja«. V »Prilozih, povijesti radničkog pokreta u Vinodolu od 1930 do 1941 godine« je Vinko Antić podal pregled naprednega delavskega gibanja v Vinodolu od leta 1930 do začetka druge svetovne vojne.

Ivo Juvančić je v prispevku »Drugi tršćanski proces i njegova politička pozadina 1940—1941« prikazal na osnovi arhivskega gradiva, ki mu je bilo dostopno, kakšen vpliv je imela italijanska zunanja politika do kraljevine Jugoslavije na potek priprav na sam proces. V letu in pol, to je od prvih aretacij primorskih antifašistov junija 1940 do procesa novembra 1941, so priprave na proces prešle tri različne faze zunanje politike italijanske fašistične vlade. Vsaka od teh faz je imela za cilj podkrepiti določene politične potrebe. V prvi dobi priprav na proces je hotela italijanska vlada prikazati tesno povezavo primorskih antifašistov z matično državo Jugoslavijo in tako pred narodom opravičiti svoj nameravani napad na Jugoslavijo. S kritično vojaško situacijo v Grčiji jeseni 1940, ko je odpadla vsaka možnost za napad na Jugoslavijo, je prešel proces v svojo drugo fazo. Italijanska vlada je računala na možnost sporazuma z jugoslovansko vlado in zato ni več tako poudarjala pomembnosti procesa. Ta naj bi ji služil le še kot sredstvo za pritisk na jugoslovansko vlado, če bi prišlo do pogajanj. Tretja faza pa je ustrezala popolnoma novi politični situaciji, ki je nastala po skupnem napadu Italije in Nemčije na Jugoslavijo. Proces, obsodba 60 in usmrnitev 5 slovenskih antifašistov Slovenskega Primorja naj bi ustražovali primorsko ljudstvo in uničili že v začetku ljudske vstaje njegov borbeni duh. Nadaljnji razvoj dogodkov pa je pokazal, da italijanski vladi kljub tolikšnemu nasilju ni uspelo zatreti narodnoosvobodilnega gibanja v tem delu naše domovine.

Ivan Erceg je v prispevku »O nekim elementima rente komorskih imanja u Vinodolu i Gorskom Kotoru« prikazal na podlagi arhivskih virov višino rente, ki jo je dobivala dunajska Komora od zrinjsko-frankopanskega imetja v Vinodolu in Gorskem Kotoru, katerega si je pridobila s konfiskacijo leta 1670 po znani zrinjsko-frankopanski zaroti.

Na koncu sta še prispevka Vjekoslava Bratulića »Zatke i zatkari u XVI. stoljeću u Istri« in Kruna Prijatelja »Prilozi slikarstvu Dalmacije u XIX. stoljeću«.

V četrtem delu zbornika so »Osvrti i prikazi«. Radojica F. Barbalić je napisal oceno treh del: Dr. Vjekoslava Bratulića Rovinjsko selo, Dr. Danila Klana Privredno stanje Rijeke u doba Ilirije i Josipa Luetića O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću. Branko Marušić je ocenil prispevek »Istra« v Enciklopediji Jugoslavije, Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, N. S., vol. VI, Venezia 1958, in Atti del Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, T. CXV, Venezia 1957. Dr. Danilo Klen je ocenil Spise zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279—1308, »Zadar 1959« in »Studien zur älteren Geschichte Osteuropas, II. Teil, Graz-Köln 1959. Prof. Pavle Franjković pa je napisal oceno o »Vesniku« Vojnog muzeja JNA, št. 5, zv. II., Beograd 1958.

Jadranski zbornik, V. Rijeka—Pula 1962. 268 str.

Razprava Mije Markovića »O sadržaju i smislu narodnog preporoda u Istri (1861—1914)« je posvećena 100-letnici narodnega preporoda v Istri. V njej je prikazana dolgoletna borba istrskega ljudstva za narodno enakopravnost in samostojnost, ki je kljub odločnemu nasprotovanju Italijanov v Istri dosegla uspeh.

Mate Polonijo obravnava v prispevku »Štamparija Kurykta u Krku« delovanje prve in edine tiskarne na otoku Krku, ki jo je ustanovil krški škof dr. Anton Mahnič leta 1899 in je dobila ime po starem nazivu mesta in otoka Krka »Kurykta«. Tiskarna je bila moderno urejena in je tiskala v hrvatskem, latinskem in italijanskem jeziku. Tiskala je predvsem za cerkvene potrebe krške škofije in je to nalogo uspešno opravljala do konca leta 1918, ko je po italijanski okupaciji otoka Krka prenehala z delom. Avtor je podal še pregled vseh izdaj tiskarne in sicer periodičnega tiska, knjig in brošur.

Tatjana Blažeković je v prispevku »Postanak riječke biskupije i njezino djelovanje do početka drugog svjetskog rata« prikazala vzroke, ki so privedli do ustanovitve reške škofije, njeno delovanje, predvsem pa njeno negativno vlogo, ki jo je odigrala pri raznarodovanju slovenskega in hrvatskega prebivalstva na svojem področju. Do konca prve svetovne vojne je Reka v cerkvenem pogledu spadala pod senjsko-modruško škofijo, čeprav si je že vrsto let prizadevala, da bi si izvojevala lastno škofijo. Šele po razpadu avstro-ogrške monarhije in z rešenim »reškim vprašanjem« v prid Italiji so bili dani vsi pogoji, da se na področju pokrajine Kvarner, ki je pripadla Italiji osnuje 27. aprila 1925 samostojna škofija, imenovana reška škofija. Ustanovitev le-te neposredno po Rimskem paktu je ustrezala politiki italijanske vlade, ki je stremela za tem, da se prebivalstvo okupiranih krajev čimpreje asimilira. Takšno politiko je podpiral tudi Vatikan in prvi reški škofje.

V prvem delu zbornika so še prispevki Ivana Ercega »Konfiskacija Zrinsko-Frankopanskih imanja«, Mirka Zjačića »Kmetški (kolonatski) odnosi u Buzetu i njegovom području (1431—1504)« in Danila Klana »Barbanski kapituli iz 1548 godine.«

Arheološke prispevke so prispevali Radmila Matejčić (Selce- Ad Turres), Branko Marušić (Neki nalazi iz vremena seobe naroda u Istri) in Anteja Šonje (Kasnoantički i srednjevjekovni nalazi iz Poreča).

Tretji del zbornika sestavljajo »Prilozi i gradja«. Vjekoslav Zidarić je tu pod naslovom »Osvrt na historijski razvoj i rad poljoprivredne škole u Pazinu do 1918« podal kratko zgodovino o nastanku kmetijske šole v Pazinu leta 1905 in njeno delovanje, predvsem pa poudaril pomen njene ustanovitve v centru Istre za istrski preporod. Ante Marić je v prispevku »Istarske toplice kod Buzeta« podal kratek historiat toplic Sv. Stjepan pri Buzetu in vso medicinsko dokumentacijo o zdravilni vrednosti teh toplic. Prispevek Radojice F. Barbalića »Neki arhivski podaci o uspostavi pomorskog svjetionika na Poreru« prinaša vrsto podatkov o graditvi svetilnika na skalni steni Porer na rtu Kamenjak v 30 letih 19. stoletja. Josip Luetić pa je v prispevku »Iz rada konzulata Dubrovačke republike u Trstu 1739—1807« prikazal na podlagi originalne korespondence dubrovniških konzulov v Trstu (hrani jo Državni arhiv v Dubrovniku) delovanje konzulata dubrovniške republike v Trstu od njegove ustanovitve leta 1739 do leta 1807, to je, do francoske okupacije celotnega ozemlja Dubrovniške republike.

Četrty del zbornika so »Osvrti i prikazi«. Objavljenih je kar 27 poročil in ocen.

Jadranski zbornik, VI. Rijeka—Pula 1966, 507 str.

Vjekoslav Bratulić je v tem zborniku objavil študijo »Politički sporazumi između kraljevine Italije i kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla«, kjer je prikazal vse okolnosti, ki so privedle do podpisa dveh sporazumov med kraljevino Italijo in kraljevino SHS oz. Jugoslavijo po rapalski pogodbi novembra 1920. Prvi sporazum je imenovan »Pakt o prijateljstvu in prisrčnem sodelovanju«, sklenjen 27. januarja 1924 v Rimu, in je vezan na sporazum o Reki, ki je bil podpisan prav istega dne. S sporazumom o Reki, s katerim je bilo rešeno tim. reško vprašanje, je Mussolinijevi vladi uspelo dobiti pristanek jugoslovanske vlade za aneksijo Reke kljub določbam rapalske pogodbe, kljub nasprotovanju večine reškega prebivalstva in kljub nasprotovanju slovenskih in hrvatskih predstavnikov v tedanjem parlamentu kraljevine SHS. S paktom o prijateljstvu in prisrčnem sodelovanju pa je Italija uredila še obmejne odnose s kraljevino SHS. Oba sporazuma sta tako bila velik uspeh za Mussolinijevo vlado in sta zelo koristila fašistični stranki, ki se je pripravljala na parlamentarne volitve. Nasprotno pa sta pomenila oba sporazuma za jugoslovansko vlado škodo v nacionalnem, ekonomskem in političnem pogledu. Za takšno rešitev reškega vprašanja navaja avtor kot enega izmed glavnih vzrokov ekonomske interese srbske buržoazije, ki so odsevali tudi v zunanji politiki jugoslovanske vlade. V času zaključnih pogajanj o Reki je bila vlada v Beogradu v rokah Radikalne stranke, najmočnejše predstavnice srbske buržoazije, ki je v zunanji politiki zastopala tim. kontinentalno orientiranost države. Ko je avtor raziskoval vzroke za tako orientiranost srbske buržoazije v zunanji politiki, upoštevajoč pri tem še gospodarske in razredne interese, je prišel do dveh sklepov: prvič Srbija kot industrijsko nerazvita dežela ni imela večjih ekspanzionističnih tendenc na širše evropsko, še manj pa na pomorsko tržišče, in drugič Srbija ni imela pomorske tradicije. Vsa njena zunanja gospodarska politika je bila usmerjena proti Centralni Evropi in le v majhni meri na morje preko Soluna. Drugačen pa je bil položaj v Sloveniji in na Hrvatskem, kjer je poleg gospodarskega

igral vlogo še nacionalni interes. Kot glavni vir za preučevanje tega vprašanja so avtorju služili I dokumenti diplomaciji italijani, Settima serie 1922³—1935.

Drugi akt, sporazum Ciano—Stojadinović je bil podpisan 25. marca 1937 v Beogradu. Avtor se zadržuje tu predvsem na predhodnih pogajanjih s predstavnikoma italijanskega zunanjega ministrstva in z grofom Ciano, ki jih je tajno vodil v Stojadinovićeve imenu dr. Ivan Subotić. Kot vir so mu služila predvsem poročila, ki jih je pošiljal dr. Subotić Stojadinoviću in so sedaj v privatni zbirki M. Stojadinovića v Državnem arhivu v Beogradu. Na koncu je avtor dodal izbor dokumentov iz Stojadinovićeve diplomatske korespondence o pogajanjih med kraljevino Jugoslavijo in Italijo leta 1937.

Gospodarski in turistični razvoj Reke in Pulja po osvoboditvi obravnavajo trije avtorji. Josip Percan je v delu »Osnovna privredna kretanja u Puli 1945—1965« prikazal 20-letni gospodarski razvoj mesta Pulja in nakazal njegove perspektive v bodočnosti. Pregled gospodarskega razvoja Reke po osvoboditvi pa je podal Stanko Franelić (Kratek pregled privrednog razvoja Rijeke 1945—1965). Marko Legović je v članku »Razvoj turizma u Istri (Kotor Pula) poslije oslobodjenja« podal oceno in pregled razvoja turizma v Istri po letu 1945.

Zelo obširna je rubrika Osvrti i prikazi. Tu so poročila in ocene o naslednjih delih: Dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, Gradnja o stvaranju jugoslavenske države (1. 1.—20. 12. 1918); Istorija XX — Zbornik radova, Sv V/1963 i Sv. VI/1964; Camillo de Franceschi, Storia documentata della Contrea di Pisino; Vekoslav Španger, Bazoviški spomenik, Trst 1965 (vse V. Bratulić); Giovanni Quarantotti, Trieste e l'Istria nell'età napoleonica, Firenze 1954; Pagine Istriane, Organo dell'Associazione istriana di studi patrii, Trieste, Anno XIII, serie IV N. 9, maggio 1963; Ivan Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, Sv. I, Opći povijesno-kulturni osvrt, Split 1963; E. Andics, Das Bündnis Habsburg — Romanow, Vorgeschichte der zaristischen Intervention in Ungarn im Jahre 1849, Budapest 1963; Fritz Posch, Das Bauerntum in der Steiermark, Graz 1963 (vse Danilo Klen); Josip Luetić, Mornarica Dubrovačke republike, Dubrovnik 1962 in Brodovlje Dubrovačke republike XVII stoljeća, Dubrovnik 1964; Oliver Fijo, Parobrodarstvo Dalmacije (1878—1919), Zadar 1962 in Pomorci otoka Hvara (1871—1964), Split 1964; Ivo Ferenc i Stjepan Vekarić, SOS na Jadranu, Zagreb 1964 (vse R. F. Barbalić); V. Bratulić, Socijalistički pokret u Julijskoj krajini, Radovi Filozofskog fakulteta, Zagreb 1963; Historijski zbornik, XVI, Zagreb 1963; sovjetska izdaja Istorije Jugoslavije; Povijest u »Školskom leksikonu«; Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar u »Izveštaju o radu SAZU u 1965. godini«, Zagreb 1966 (vse Petar Strčić); Putovi revolucije, 3—4, Zagreb 1964; Hronologija Oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Bgd. 1964; Bibliografija izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, Bgd. 1964; Jakše Ravlić, Povijest Matice hrvatske, Zgb. 1963; Punat u borbi, O krčkim govorima (vse P. S.); Radniški pokret i NOB u »Senjskom zborniku«, god I — 1965 (Bosiljka Janjatović); in Tri statuta pisana hrvatskim jezikom u Istri (Ivan Ivančić).

Na koncu Ivan Erceg v »Suvremena jugoslovska historijska nauka (pregled ustanova i njihovih periodičnih izdanja)« poda pregled ustanov po republikah, ki se pečajo s historiografijo, in njihovih periodičnih publikacij.

Marjeta Adamić

BIBLIOGRAFIJA

Štefka Zadnik

BIBLIOGRAFIJA

o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1966

A

1. **A. G.: V spomin petim žrtvam.** TV-15, 11. I. 1966, št. 1, str. 7. Opis domobranskega zločina v Grahovem v noči od 6. na 7. november 1944 nad Rožančevo družino in Janezem Kranjcem.
2. **Ajdič, Bojan: V »tovarni smrti«.** Kmečki glas, 2. VI. 1966, št. 23, str. 12; 9. VI. 1966, št. 24, str. 12; 16. VI. 1966, št. 25, str. 14; 23. VI. 1966, št. 26, str. 12; 30. VI. 1966, št. 27, str. 12; 17. VII. 1966, št. 28, str. 12. Opisovanje taborišča Mauthausen.
3. **Albreht, Fran: Kako sem postal »vojni poročevalec«.** (Iz spominov na prvo redakcijo tajne oddajne postaje Radio OF v Ljubljani.) Borec, 1966, št. 12, str. 965—970.
4. **Albreht, Vera: Bili so to nepozabni časi, dokler nas niso razgnali na vse strani.** Borec, 1966, št. 12, str. 972. Spomini na redakcijo »Kričača«, ki je bila pri Albrehtovih na Poljanskem nasipu 12.
5. **Ambrožič, Anton-Božo: Med Gorjami, Dražgošami in Pokljuko.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 62—76. Članek prikazuje nastajanje vojaških partizanskih enot in prve prehranjevalne vojaške akcije Cankarjeve čete, rešitev gorjanskih borcev iz izdanega bivaka blizu Lepih Kopiš septembra 1941, omenja združitev partizanskih skupin v Cankarjev bataljon, spopade z Nemci na Mohorju, v Selški dolini, na Mladem vrhu 12. decembra 1942, kjer je obležalo mrtvih 46 policistov. Nadalje omenja organiziranje partizanske skupine, spopad na Lipanci, ponovno združitev skupin marca 1942. Dotakne se tudi ustanovitve Pokljuškega bataljona poleti 1942. Opis političnega dela na tem področju in ustanavljanja raznih odborov jeseni 1942 — partijske organizacije, odbore OF, AFŽ in LMS ali prikaz stanja le-teh v letu 1943.
6. **Ambrožič, Janez: Pekel v hotelu.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 274—279. Opis boja tretjega bataljona Prešernove brigade 15. decembra 1943 na Goreljkju v Lovčevem pensionu na Pokljuki, kjer je padlo 79 borcev zaradi izdaje.
7. **Ambrožič, Janez — Bunderle, Justina: Sredi snega in izdaje.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 273. Kratek uvod o boju decembra 1943 na Goreljkju v Lovčevem pensionu, v katerem je bil uničen skoraj ves tretji bataljon Prešernove brigade, o tem pripovedujeta preživela prešernovca, glej pri avtorjih!
8. **Ambrožič, Jože: Sredi snega in izdaje [prav: V begunjskih zaporih].** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 257—262. Spominski zapis prispevka NOB Ambrožičeve družine iz Poljščice, zaradi 2 sinov — partizanov so odgnali v taborišče mater, očeta in mladoletnega Jožeta v begunjske zapore in nato v taborišče.
9. **Ambrožič, Lado: Ob robu pohoda 14. divizije na Štajersko.** Vojaški informator, 1966/67, št. 2, str. 49—58, in št. 3, str. 49—55. Kratek historiat pohoda XIV. divizije na Štajersko in zapis intervjuja z Ladom Ambrožičem o vzrokih in pomenu pohoda.

10. **Apih, Milan: Dušan Kveder-Tomaž.** Komunist, 18. III. 1966, št. 11, str. 16. Pisec prikaže Dušana Kvedra kot politika, vojaka in diplomata, zajema čas pred II. svetovno vojno, vojni in povojni čas.
11. **Avbelj, Franc: Prvi boji na Pokojišču.** Borec, 1966, št. 10, str. 790—792. Zapis o bojih bataljona Ljube Šerčerja.
12. **Avbelj, Marija-Nadja: Le korak pred svobodo.** (Spomin na okupatorjev napad na bunkerje tehnike Grafika 7a in na vas Rudnik pri Radomljah.) Borec, 1966, št. 3, str. 248—251.

B

13. **Bajec, Janko: Prvi svobodni dnevi v Mariboru.** TV-15, 10. V. 1966, št. 18, str. 3.
14. **Baloh, Pavel: Po poteh revolucije.** Spomini na predvojno revolucionarno delo v Trbovljah in narodnosvobodilni boj 1941—1945. Ljubljana 1966. Izd. »Borec«, strani 384. 8°.
Avtor je delo napisal po spominu, beležkah in po pripovedovanju drugih. Bil je v revirski četi, kasneje pa je delal v političnih organizacijah na terenu, vojna pot ga je vodila po revirjih, Savinjski dolini, po Halozah in Ptujskem polju, po Pohorju in Kozjaku ter še drugod.
15. **[Bancič Tone]: Petindvajset dolgih let.** Naša skupnost, Ljubljana. Moste-Polje, V. 1966, št. 5, str. 3.
Zapis pripovedovanja Ludvika Jezerška in Martina Permeta o ustanovitvi rajonskega odbora OF v Mostah ter njegovega delovanja.
16. **Bandelj, Dušan: To so bile človeške zveri.** TV-15, 24. V. 1966, št. 20, str. 10.
Kratek prikaz borb Gradnikove brigade v nemški ofenzivi marca 1945 in opis sovražnikovega zločina v dolini med Šebreljami in Oblakovim vrhom nad 4 partizani.
17. **Bebler, Aleš: Izgubili smo Tomaža.** Delo, 13. marca 1966, št. 69, str. 3.
Pisec opiše srečanje z Dušanom Kvedrom v španski državljanski vojni, v taborišču II. grupe odredov in za povojna leta ga predstavi kot vojaškega teoretika in diplomata.
18. **Beg iz Gonarsa.** Po Ivanu Bratku iz »Spominov na partizanska leta«. Celjski tednik, 7. I. 1966, št. 1; 14. I. 1966, št. 2; 21. I. 1966, št. 3; 28. I. 1966, št. 4; 4. II. 1966, št. 5; 11. II. 1966, št. 6; 18. II. 1966, št. 7; 25. II. 1966, št. 8; 4. III. 1966, št. 9; 11. III. 1966, št. 10; 18. III. 1966, št. 11; 25. III. 1966, št. 12; 1. IV. 1966, št. 13; 8. IV. 1966, št. 14; 15. IV. 1966, št. 15; 22. IV. 1966, št. 16; 29. IV. 1966, št. 17; 13. V. 1966, št. 18; 20. V. 1966, št. 19; 27. V. 1966, št. 20.
19. **Benedetič, Ana: Srečanje na Lipniški planini.** TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 7; Glas, Kranj, 21. IX. 1966, št. 72, str. 2.
Zapis spominskih drobcev borcev Selške čete iz boja z Nemci 9. septembra 1942 na Lipniški planini.
20. **Benedik Franc: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani Štajerski.** Kronika, 1966, str. 129.
Poročilo o knjigi.
21. **Beograd se je poslovil od heroja, revolucionarja Dušana Kvedra — Tomaža.** Delo, 14. III. 1966, št. 70, str. 1 in 8.
Ob mrtvaškem odru so na kratko orisali lik Dušana Kvedra Stevan Dovonjski, Veljko Kovačević in Franc Leskošek.
22. **[Bercko Vojslav]: Poveljstvo slovenskih partizanskih čet.** Večer, Maribor, 22. VI. 1966, št. 143, str. 3.
Droben zapis o ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet 22. junija 1941.
23. **Berčič, Janko: Zbiranje gradiva o internirancih.** Loški razgledi XII. Škofja Loka, 1966, str. 146—147.
Poročilo o zbiranju gradiva o internirancih s področja škofjeloške občine in prikaz ugotovljenih podatkov.
24. **Bergant, Stane — Radovan: Korak za korakom.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 348—363.
Sestavek, ki ima več naslovov.
Vznemirljiva zimska srečanja: zapis prvih stikov s partizani v zimi 1941/42 vaščana s Trate nad Poljščico. Na vsakem koraku nevarnost in nezaupanje: opis

- sodelovanja z aktivisti, posebej še z Ivanom Hribarjem-Gorjancem. Hribarjeva aretacija — mejnik in opomin za delo na terenu: opis posledic Hribarjevega izdajanja za narodnoosvobodilno gibanje v gorjanski okolici. Večkrat je bila potrebna iznajdljivost: spomini na razne oblike pomoči partizanom. Naslednji koraki so bili že daljši: prikaz dogodka na Mlinem septembra 1943, pisca je na obveščevalski poti podrl policijski avto in načrt kasarne ni prišel v partizanske roke. Akcija denarnega zavoda OF: opis dela terenskega poverjenika za Gorje—Bled leta 1944. Nestrpno pričakovanje konca: prikaz dela Narodne zaščite na Bledu zadnje dni vojne.
25. **Bernik, Janko: Iz škofjeloških gozdov v nemška taborišča.** TV-15, 1. XI. 1966, št. 43, str. 5; 8. XI. 1966, št. 44, str. 5; 15. XI. 1966, št. 45, str. 5; 22. XI. 1966, št. 46, str. 5 in 29. XI. 1966, št. 47, str. 5; 6. XII. 1966, št. 48, str. 5; 13. XII. 1966, št. 49, str. 5; 30. XII. 1966, št. 50, str. 5.
Spomini partizanskega kurirja, ki so ga Nemci ujeli in poslali v Dachau in Mautausen (veliko tiskarskih napak, izpuščeni odlomki, ponavljanja, popravki).
26. **Bibliografija člankov o Kričaču in ROF.** Borec, 1966, št. 12, str. 1039—1040.
27. **Bitenc, Janez: Glasbene oddaje v radiu Osvobodilna fronta.** Borec, 1966, št. 12, str. 1033—1039.
28. **Boj pod Triglavom.** Gorje pri Bledu. Zbornik 1941—1945. Izd. Krajevni odbor Zveze borcev Gorje pri Bledu. Kranj 1966. Strani 576 — zemljevid. 8°.
Knjiga prinaša kroniko najvažnejših dogodkov v gorjanski okolici v letih 1941 do 1945 in vrsto člankov raznih avtorjev, ki opisujejo narodnoosvobodilni boj na gorjanskih tleh; seznam izseljencev, seznam žrtev II. svetovne vojne in seznam prvoborcev. Med tekstom je veliko slikovnega gradiva. Na koncu knjige pa so objavljeni članki o povojnih Gorjah. Glej: Članki pri posameznih avtorjih.
29. **Borik, S.: Litvanci med našimi partizani.** Delo, 19. XI. 1966, št. 315, str. 4.
Nekaj podatkov o litvanskih borcih.
30. **[Bradaškja Rastko]-rb: Dušan Kveder.** Primorske novice, Koper-Nova Gorica, 19. III. 1966, št. 12, str. 1.
Kratek življenjepis.
31. **Bradaškja, Rastko: Pot v zgodovino.** Pogovor z akademikom Božidarjem Jakcem o najslavnejših dneh našega življenja. Primorske novice, Koper-Nova Gorica, 26. XI. 1966, št. 48, str. 5.
Spomini na drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu novembra 1943, ki se ga je udeležil Božidar Jakac z drugimi slovenskimi delegati in kjer je portretiral maršala Tita.
32. **Bradej, Ivan: Nemški napad na Tomšičevo brigado.** Kurirček, 1966, št. 9, str. 426.
Droben zapis v rubriki »Kurirčkova torba« o spopadu pozimi 1944 v vasi Velika ravan (Strmec).
33. **Bratko, Ivan: Prispeval je najzlahotnejše prvine, ki držijo iz preteklosti v prihodnost.** V spomin Dušanu Kvedru-Tomažu. Delo, 13. marca 1966, št. 69, str. 3.
Oris življenja Dušana Kvedra-Tomaža kot vojaka; politika in diplomata. Dotika se predvojnih, vojnih in povojnih let.
34. **Brecelj, Bogdan: Kako so nastajale partizanske bolnišnice.** (Prispevek k zgodovini slovenske partizanske sanitete.) Borec, 1966, št. 2, str. 153—161.
35. **Brecelj, Marjan: Pomen razširitve Izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 191.
36. **Breljih, Miloš: Vojna na radijskih valovih v Ljubljani.** Borec, 1966, št. 12, str. 935—944.
Zapis spominov na »Kričača«, o tehnični organizaciji in kaj vse je okupator storil, da bi ga odkril.
37. **Brešan, Kamilo: Diverzija v rabeljskem rudniku.** Vojaški informator, 1965/66, št. 3, str. 31—32.
Opis akcije, ki so jo izvedli borci 3. čete 2. bataljona 2. brigade VDV junija 1944.
38. **Brezovar, Milan: Kakor nekoč borci Gubčeve brigade...** TV-15, 30. VIII. 1966, št. 34, str. 7.
Opis priprav na 24. obletnico ustanovitve 2. udarne brigade »Matija Gubec« in ob tem pisec omenja nekaj borb te brigade.
39. **Brezovar, Milan: Sveti Urh obtožuje.** Naši razgledi, 8. X. 1966, št. 19, str. 390.
Ocena knjige Štefanije Ravninar-Podbevškove »Sv. Urh«.
40. **Brezovar, Milan: Osvobodilni boj Prekije.** Drago Novak, »Prekija v narodnoosvobodilni vojni«.

- Pomurska založba 1965. Naši razgledi, 12. II. 1966, št. 3, str. 56.
Ocena knjige.
41. **[Bubnič Albin]: Zaključeno zaslíševanje prič o grozodejstvih v Rižarni.** Primorski dnevnik, Trst, 5. VII. 1966, št. 155, str. 4.
Poročilo Deželnega odbora za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji in Julijski krajini o delovanju nemških sodnikov.
 42. **[Bubnič Albin]: Pred 22 leti.** Primorski dnevnik, Trst, 21. V. 1966, št. 145, str. 4.
Spominski zapis o sežigu 40 žrtev v Rižarni in seznam njihovih imen.
 43. **Bunderla, Justina: Izdajstvu nismo bili kos.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 280—285.
Opis tragedije na Goreljku na Pokljuki 15. decembra 1943, kjer je zaradi izdaje padlo 79 borcev tretjega bataljona Prešernove brigade.
 44. **Burgar, Marica-Daša: Zastal mi je dih.** Borec, 1966, št. 10, str. 794—795.
Spominski zapis boja Prešernove brigade z Nemci na Žirovskem vrhu avgusta 1943.
 45. **Burnik I[vice]: 80 let Frecetove mame.** Celjski tednik, 4. II. 1966, št. 5, str. 5.
Zapis o sodelovanju in žrtvah Frecetove družine v NOB.
 46. **B[urnik], J[anko]: Od Lapinj dalje.** TV-15, 18. X. 1966, št. 41, str. 10.
Spomini na življenje v Cankarjevi brigadi v letu 1942.

C

47. **Cerar, Franc: V deroči Ljubljani.** Borec, 1966, št. 6—7, str. 554—556.
Spomini na prevoz novicev iz Vevč, Studenca, Polja in Slap čez Ljubljano junija 1941 v partizane.
48. **Cerar, Maks-Vitez: Oktobrska ofenziva.** Borec, 1966, št. 10, str. 792—794.
Zapis borbe XII. brigade z Nemci pod Cirknikom 1943.
49. **Cetinski, Andrej-Lev: Kazen.** Delo, 19. VII. 1966, št. 193, str. 3; 20. VII. 1966, št. 194, str. 3 in 21. VII. 1966, št. 195, str. 3.
Pisec pripoveduje o napadu Cankarjeve brigade na italijansko kolono oktobra 1942 pri Metliki.
50. **Charlet, Gaston: Kaznilnica v snegu.** Ljubljana 1966. Izd. »Borec«. Strani 159 + 8 strani slik. 8°.
Knjiga spominov iz taborišča na Podljubelju, podružnice Mauthausna, kjer so interniranci francoske, ruske, poljske, češke in jugoslovanske narodnosti gradili ljubeljski predor. Obsega čas julij 1943—maj 1945. Omenja povezanost in delovanje francoske odporiške organizacije s slovensko OF, za zvezo je skrbel ing. Janko Tišler iz Tržiča; ta je bil zaposlen pri podjetju, ki je gradilo predor.
51. **Cirk, Milan, Nacistično neurje v Posavju.** TV-15, 15. II. 1966, št. 6, str. 10.
Prikaz delovanja nacističnih agigatorjev Junglinga in Šterbenca v letih pred vojno in preseljevanje ter naseljevanje Kočevarjev.
52. **Contents of »Kričač«.** Borec, 1966, št. 12, str. [1041—1042].
Resumeji člankov v angleščini o »Kričaču« in ROF, ki so zbrani v 12. številki »Borca« ter predstavljajo nekako monografijo o dejavnosti Kričača in ROF.
53. **Cuder, Vojko: »Stanko Petelin, Gradnikova brigada«.** Nova Gorica, 1966, št. 4, str. 71—72.
Ocena knjige.
54. **Cundrič, J[anez]: »Partizanska etika — osnovno vprašanje moje knjige«.** Večer, Maribor, 16. VII. 1966, št. 163, str. 9 in 10.
Zapis pogovora z Vladimirjem Dedijerjem, ki pripravlja zgodovino NOB jugoslovanskih narodov.
55. **Curk, Franc-Nace: Drugi vpad Nemcev v Cerknico.** Borec, 1966, št. 3, str. 239—243.
Prikaz napada na Gradnikovo brigado septembra 1943.
56. **Curk, Franc-Nace: Izlet na Vrhniko.** Borec, 1966, št. 5, str. 437—440.
Opis poti dveh partizanov, ki sta šla na Vrhniko, kjer je bil tedaj sedež generala Robottija.
57. **Cvetek, Slava: Napad na bolnišnico.** Borec, 1966, št. 1, str. 57—60.
Spomini na nemško ofenzivo v Zgornji Savinjski dolini leta 1944 in na požgano bolnico pri Lučah.

C

58. **Cepej, Ludvik-Sarc:** »Zmaga na Crnivcu«. TV-15, 18. I. 1966, št. 2, str. 2.
Dopolnilo k članku Antona Godca-Tomaža v TV-15, 1965, št. 50, pripoveduje o prispevku Tomšičeve brigade k zmagi v borbi na Crnivcu.
59. **Cerneč, Vojko:** »Zdravo, Ančka! Povej, kako je!« Delo, 23. IX. 1966, št. 259, str. 6.
Zapis spominskih utrinkov pripovedovanja Živka Bernota in gradiva Ivana Ferleža o partizanskem življenju.
60. **Cernugelj, Franc:** Prvi boji Gregorčičeve in Gradnikove brigade. Vojaški informator, 1965/66, št. 3, str. 49—54.
61. **Cop, Joža:** Franc Podlipnik iz Bohinjca. TV-15, 14. VI. 1966, št. 23, str. 9.
Opis življenja in smrti prvega Bohinjca, ustreljenega kot talca 8. avgusta 1941 skupaj z 9 begunskimi sojetniki.
62. **Cus, Ignac, Le eden se je prebil.** Borec, 1966, št. 5, str. 433—434.
Spomini na spopad 11 partizanov — terencev z Nemci v Bratislavcih pri Ptujju 9. februarja 1945.

D

63. **Damjanović, Pero:** O nekaterih momentih in razvojnih etapah in o najpomembnejših posebnostih Ljudske fronte v Jugoslaviji pred vojno. Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 171.
Koreferat na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti ob njeni 25-letnici; dotika se tudi obdobja na začetku druge svetovne vojne.
64. **Dežman, Stanko-Cebelca:** Ljudje v dolini — partizansko zaledje. Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 336—341.
Spomini na terensko delo, še posebej delovanje gospodarske komisije v gorjanski okolici.
65. **Diaci, Alojz:** Začelo se je pred 25 leti. Celjski tednik, [1. VII. 1966, št. 25].
Spomini na začetek vstaje na območju občine Laško.
66. **Dijak, Franc-Stefan:** Čuvarji slovenskih domov. Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 92—105. Več sestavkov s podnaslovi.
Prva noč v ilegali: droben zapis o noči v Zgornjih Gorjah leta 1941, ko so Nemci iskali izdanega partizana Stanka Kocjančiča; dnevi pred decembrsko vstajo 1941 in med njo; opis priprav na gorjanskih vaseh na vstajo in potek bohinske vstaje; V zasneženi Brjanci: prikaz spopada gorjanske čete z Nemci januarja 1942; Na mrzlih strminah Lipance: boj gorjanske čete z Nemci 19. januarja 1942; Čuvarji slovenskih domov: drobci iz življenja gorjanske čete, ki je prezimovala v Križih januarja 1942; Spopad na Voklem: prikaz spopada gorjanske čete z Nemci junija 1942; Peka kruha: spomin na pripravljanje hrane za II. grupo odredov, ki bi morala priti na Pokljuko; Izgon Besarabcev: sestavek pripoveduje, kako so partizani pregnali nemške priseljence, ki so se vselili v prazne slovenske domove v gorjanskih vaseh.
67. **Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji.** Knjiga 3. Avgust 1942—oktober 1942. Ljubljana 1966. Izd. IZDG, strani 496. 8°.
Zbirka dokumentov narodnoosvobodilnega gibanja. Vsebuje objave dopisov, letakov ter ponatise iz partizanskih listov.
68. **Dolenc, Jože:** Družila nas je zavest, da delamo za veliko stvar. Borec, 1966, št. 12, str. 974.
Droben prikaz redakcijskega dela za »Kričača«.
69. **Dolgan, Branka:** Moj očka pripoveduje. Snežnik, Ilirska Bistrica, V. 1966, št. 5, str. 8.
Zapis očetove pripovedi v rubriki »pionirski kotiček« o bolničarki Tatjani, nekdanji učiteljici, ki je poučevala na Mislečah v Brkinih. Padla je 13. marca 1943, ko so fašisti obkolili partizanski tabor v bližini Kozjan in Tater.
70. **Drobč, Franc-Franjo:** Partizanska zmaga v Rovtah. Železar, Jesenice, 2. VII. 1966, št. 26, str. 8.
Opis spopada z Nemci in partizanske zmage v Rovtah 12. decembra 1941.
71. **Drobnič, Zlata:** Iz rabskega dnevnika. Borec, 1966, št. 4, str. 345—348.

72. **Družina, Olga: Hrana za bataljon.** Pionirski list, 2. VI. 1966, št. 35, str. [10].
Opis akcije v Horjulu, ki jo je izvedel I. bataljon Dolomitskega odreda julija 1942.
73. **Družina, Olga: Naš Bojan.** Borec, 1966, št. 8—9, str. 667—672.
Spomini na življenje v Dolomitskem odredu in na žalosten konec najmlajšega partizana Tončka-Bojana.
74. **Družina, Olga: Zgode in nezgode našega Oblode.** Pionirski list, 9. VI. 1966, št. 36, str. 10.
Zapis iz partizanskega življenja.
75. **Durjava, Ladislav: Boj na Golobarju.** Vojaški informator, 1966/67, št. 1, str. 49—54.
Avtor v članku ugotavlja vzroke za poraz glavnine 2. bataljona Severno-primorskega odreda 26. aprila 1943.
76. **Dušan Kveder.** Slovenski vestnik, Celovec, 19. III. 1966, št. 11, str. 1.
Kratka notica ob smrti.
77. **Dušan Kveder-Tomaž.** Šaleški rudar, Velenje, 24. III. 1966, št. 6, str. 1.
Ponatis spominov Toneta Ulriha-Kristla iz Večera.
78. **Dušan Kveder-Tomaž — revolucionar, borec, politik.** Borec, 1966, št. 3, str. 193—196.
Odlomki poslovilnih govorov Franca Leskoška-Luke, Viktorja Avblja, Marka Nikezića in Mitje Ribičiča ob krsti Dušana Kvedra.
79. **Dušan Kveder.** Delo, 13. marca 1966, št. 69, str. 3.
Najvažnejši kronološki podatki iz življenja Dušana Kvedra.

E

80. **Ekar, Marija: Prevarali so ga.** Glas, Kranj, 28. IV. 1966, št. 34, str. 20.
V rubriki »Glas pionirjev« je dijakinja Marija Ekar opisala, kako so Nemci odpeljali Fendetovega očeta, predsednika NOO na Močah in sina v Begunje in ju ustrelili.
81. **Enainštirideseto leto v srcih in mislih naših narodov.** Uvodne besede Josipa Broza-Tita k zborniku Vstaja jugoslovanskih narodov.
Večer, Maribor, 2. VII. 1966, št. 152, str. 1 in 3.
82. **Erbežnik, Milan: ROF so slišali po vsem svetu.** Borec, 1966, št. 12, str. 988—991.

F

83. **F. D.: Bilo je huje kakor hudo.** Prosveta, Chicago, 1. III. 1966, št. 41, str. 4.
Zapis pripovedovanja Alojza Kapša iz Sel pri Semiču o mučilnici na Urhu, Begunjah in Mauthausnu.
84. **Fabjan, Ivan-Niko: »Mitig« v Gorjah.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu, Kranj 1966, str. 394—413.
Opis priprav za napad in uničenje sovražnikove postojanke v Zgornjih Gorjah, 8. aprila 1945; napadali so borci komande mesta Bled ob podpori drugih manjših partizanskih enot.
85. **Fabjan, Marjan: Prihajala je le brigada.** Borec, 1966, št. 6-7, str. 545—548.
Spomini na ustaško ropanje v Velikih Selih pri Adlešičih, pa na spopad partizanov z ustaši ter Nemci 22. marca 1945 in še na požgane vasi: Vrhovci, Gorenjci, Adlešiči, Purga, Pobrežje, Velika in Mala Sela.
86. **[Fajdiga France]: Legenda o hrabrosti in požrtvovalnosti.** Naša skupnost, Ljubljana Moste-Polje, VII. 1966, št. 7, str. 1, 5 in 6.
Zapis pripovedovanja Terezije Podborškove-Omejčeve o organizaciji in delovanju OF v tovarni Saturnus, Franca Mazovca-Rista o nastanku zaloško-kašelske partizanske skupine, Staneta Kebra o nastanku Molniške čete in Antonije Ostreževe-Okretičeve o sodelovanju njene družine v NOB.
87. **[Fajdiga France]: 9. maj v spominih.** Naša skupnost, Ljubljana Moste-Polje, V. 1966, št. 5, str. 7.
Drobci iz zadnjih dni vojne in prikaz zločina domobrancev v Mostah — ustrelitev deklic Olge Šermetove in Anči Prelčeve.
88. **[Fajdiga Mirko]: »Verjeli smo do zadnjega...«.** Marčni dogodki v Mariboru pred 25 leti. Večer, Maribor, 29. III. 1966, št. 73, str. 5.

- Zapis pripovedovanja Mirka Fajdige o dogodkih v Mariboru ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu.
89. **Fajfar, Tone: Cetrstoletnica velikega zgodovinskega dogodka.** Kmečki glas, 21. IV. 1966, št. 17, str. 1.
Avtor opisuje ustanovitev OF in njen pomen.
 90. **Fajfar, Tone: Dolomiti — november 1942.** Odlomek iz spominov in partizanskega dnevnika. Delo, 29. XI. 1966, št. 324, str. 6.
Avtor opisuje v tem odlomku delo IOOF, CK KPS, Glavnega štaba, tehnike, bolnice ter intendantco v zimi 1942/43.
 91. **Fajfar, Tone: Država v državi.** (Poglavje iz partizanskih spominov.) Borec, 1966, št. 2, str. 97—106.
 92. **Fajfar, Tone: Kako se je kovala enotnost Osobodilne fronte.** Borec, 1966, št. 1, str. 1—10.
Odlomki iz avtorjevega dnevnika o posvetovanju aktivistov OF na Pugledu aprila 1943.
 93. **Fajfar, Tone: Odločitev.** Ljubljanski dnevnik, 1. V. 1966, št. 117, str. 21.
Odlomek iz Fajfarjeve knjige »Odločitev«, ki opisuje delo OF v času, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo.
 94. **Fajfar, Tone: Odločitev.** Spomini in partizanski dnevnik. Ljubljana 1966. Izd. Cankarjeva založba. Strani 576. 8°.
Spominski, dnevniški zapiski avtorja, enega izmed ustanoviteljev OF, ki segajo od aprila 1941 do decembra 1944. Zapiski od decembra 1944 do konca vojne pa obsegajo piščevo delo (predstavnik Delavske enotnosti) pri organiziranju enotnega sindikalnega gibanja v Jugoslaviji. Avtor se je pri pisanju opiral na dokumente in tudi objavjal odlomke dokumentov, referatov in brošur. Na koncu knjige je v dodatku ([str. 555] — str. 573) prvič objavljena brošura iz leta 1944 »Komunistična nevarnost« [izdalo vodstvo krščanske skupine OF] ter še brošura »Pisma domobrancem« [izdal odsek za informacije in propagando pri predsedstvu SNOS, julija 1944].
 95. **Fajfar, Tone: Šesti april 1941.** (Poglavje iz partizanskih spominov.) Borec, 1966, št. 4, str. 289—296.
Avtor prikazuje razpad jugoslovanske vojske, ustanovitev Narodnega sveta v Ljubljani in njegovo dejavnost ter psihozo med slovenskimi ljudmi ob prihodu okupatorjev.
 96. **Ferenc, Tone: Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.**
Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 189.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve.
 97. **Ferenc, Tone: Prvo zasedanje AVNOJ.** Naši razgledi, 26. XI. 1966, št. 22, str. 452.
Poročilo o znanstvenem posvetovanju v Bihaču oktobra 1966.
 99. **Ferjančič, Duša: Bivši borci se bodo srečali v Tomačevici.** Primorski dnevnik, Trst, 29. VI. 1966, št. 152, str. 3.
Zapis pripovedovanja Josipa Bolje-Jamnika, namestnika politkomisarja Južno-primorskega odreda, o nastanku in borbah te enote.
 100. **Filipič, France: Besede pred smrtjo.** »Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski«. Obzorja 1965. Naši razgledi, 29. I. 1966, št. 2, str. 32-33.
Razmišljanja ob knjigi.
 101. **Filipič, France: »Umrl sem kot mož...«.** Ob razstavi Talci 1941—1945 na Slovenskem Štajerskem. Prosveta, Chicago, 10. VIII. 1966, št. 155, str. 3.
Prikaz razstave.
 102. **Finžgar, B[ogdan]: V spomin borbene Ljubljane.** Delo, 8., 9. V. 1966, št. 122, str. 1, 12.
Drobci iz zgodovine Ljubljane — iz govora podpredsednika mestnega sveta dr. Viktorja Damjana ob podelitvi domicila partizanskim enotam Varnostne obveščevalne službe (VOS), I. brigade »Tone Tomšič« in X. brigade »Ljubljanske«.
 103. **Fischer, Ferdo: Organizacijske oblike in metode dela slovenskih kulturnih delavcev v OF.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 186.
 104. **Fischer, Jasna: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju.** Kronika, 1966, str. 131-132.
Poročilo o knjigi.

105. **Fortuna, Julka: V spomin partizanski materi.** TV-15, 17. V. 1966, št. 19, str. 3.
Prikaz dejavnosti učiteljice Rezike Rantove-Demšarjeve in njene družine na Malenskem vrhu v Poljanski dolini med vojno.
106. **Franz, Karel: Komandanti pripovedujejo.** Borec, 1966, št. 6-7, str. 481—491.
Zapis spominov-pripovedovanj Rada Pehačka, Jaka Avšiča, Janka Sekirnika-Simona, Ivana Lokovška-Jana, Lada Ambrožiča-Novljana in Dušana Švare-Duleta.
107. **Fratnik, Slavko: »Nanos se mi je za vedno vtisnil v spomin...«** TV-15, 19. IV. 1966, št. 15, str. 9-10.
Priredila Duša Ferjančič. Opis borbe Gradnikove brigade z Nemci na Nanosu jeseni 1943.
108. **Garantini, Milan: Kako je padel Lojze Hohkraut?** TV-15, 21. VI. 1966, št. 24, str. 9.
Avtor opisuje, kako je L. H. zaradi izdaje končal 29. maja 1942 [prav: 31. maja je bil ranjen, naslednji dan se je sam končal].
109. **Geršak, Viljem: Prevrženovi niso šli v Nemčijo.** Borec, 1966, št. 2, str. 167—169.
Opis akcij 1. bataljona Koroškega odreda junija 1944 — reševanje Prevrženove družine iz vasi Bistrce.
110. **Golc, Ivan-Stanko: V tehnikah na Mežaklji in Pokljuki.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 297—304.
Delo okrožne tehnike Jesenice v obdobju od oktobra 1943 do septembra 1944 (junija ustanovljena), tehnika se je večkrat selila (na pobočju Radovne nad Njilcami, v bregu na pobočju Pokljuke, pod Frčkovo planino, blizu zadnje hiše Srednje Radovne in po požigu vasi v Bohinju v dolini Voje).
111. **Golob, Janez: Tega ne bom storil.** Borec, 1966, št. 1, str. 62—65.
Opis discipline v partizanski vojski.
112. **Gorjan, Nada: Prehod čez reko Zrmanjo.** Kurirček, 1966, št. 8, str. 376-377.
V rubriki »Kurirčkova torba« je opisano, kako je potoval obveščevalec Gregorčičeve brigade do Barija na poti v SZ, kamor je šel v pilotsko šolo.
113. **Goršič, Milko: Delo radijskega sektorja.** Borec, 1966, št. 12, str. 931—934.
Prikaz o organizaciji radijskega sektorja v narodnoosvobodilnem gibanju.
114. **[Gošnik Tone]: Slovo od Dušana Kvedra.** Dolenjski list, Novo mesto, 17. III. 1966, št. 10, str. 6.
Opisan je lik Dušana Kvedra.
115. **[Gošnik Tone]: Spominu revolucionarja Maksa Stermeckega.** Dolenjski list, Novo mesto, 20. X. 1966, št. 41, str. (17) in 27. X. 1966, št. 42-43, str. 19.
Jože Borštnar je ob odkritju spomske plošče orisal lik Maksa Stermeckega, njegovo delo v zadnjih letih stare Jugoslavije in v obdobju NOB.
116. **Govec, Janez: Ne in stokrat ne.** Borec, 1966, št. 8-9, str. 672—678.
Življenjepis Jožeta Lacka, kratek opis širjenja narodnoosvobodilnega gibanja v ptujskem okraju. Usoda slovenjegoriške — Lackove čete, izdajstvo.
117. **Govekar, Vinko: Kronistični zapis o Zireh in Zirovcih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo I.** Loški razgledi XIII. Škofja Loka, 1966, str. 11—30.
Prispevek k zgodovini NOB na Gorenjskem, posebej Žirov in Poljanske doline v letih 1941 in 1942. Dodan je resumé v francoščini.
118. **Grabnar, Boris: Pred shodom borcev IX. brigade.** Delo, 28. IX. 1966, št. 264, str. 6.
Kratek zapis o zgodovini ustanovitve in bojev IX. brigade »Kočevske«.
119. **Grabnar, Boris: Pred shodom borcev IX. brigade.** Droben spomin na dejavnost njenih kulturnikov. Delo, 29. IX. 1966, št. 265, str. 6.
121. **Grafenauer, Bogo: Osvobodilna fronta kot dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 178.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici.
122. **Grom, Marta: Igra.** Borec, 1966, št. 3, str. 260—264.
Drobec iz vojnih dni, o prenosu važne partizanske pošte iz okupirane Ljubljane.

H

123. **Hace, Matevž: Spomini na »stari« Notranjski odred.** TV-15, 13. IX. 1966, št. 36, str. 8.
Avtor opisuje trikratno organizacijo in reorganizacijo odreda.

124. **Hace, Matevž: Srečanje s tanki.** TV-15, 26. VI. 1966, št. 25-26, str. 16.
Drobcji iz življenja Notranjskega odreda in Tomšičeve brigade na Notranjskem aprila 1943.
125. **Hafner, Gema: Pod streho hiše ene...** TV-15, 15. III. 1966, št. 10, str. 9.
Spomini na Slavo Klavoro kot študentko v Zagrebu.
126. **Hameršak, Jože: Štiri leta v taboriščih.** TV-15, 1. II. 1966, št. 4, str. 3, in 8. II. 1966, št. 5, str. 3 in 15. II. 1966, št. 6, str. 3.
Spomini na življenje v zaporih Begunje, Celovec, München in v taboriščih v Dachau in njegovih podružnicah.
127. **[Hofman Branko]: »M. Ževart — S. Terčak, Od vstaje do zmage«.** Knjiga 66, št. 7—8, str. 251.
Poročilo o knjigi.
128. **[Hofman Branko]: »Stefanija Ravnikar-Podbevšek, Sv. Urh«.** Knjiga 66, št. 7-8, str. 245.
Poročilo o knjigi.
129. **[Hofman Branko]: »Tone Fajfar, Odločitev«.** Knjiga 66, št. 12, str. 432-433.
Poročilo o knjigi.
130. **[Hofman Branko]: »Z očmi zazrtimi v svobodo«.** Knjiga 66, št. 12, str. 440-441.
Poročilo o knjigi.
131. **Hovnik, Franjo: Junaško je zrl smrti v oči.** TV-15, 9. VIII. 1966, št. 31, str. 7.
Oris življenja in smrti narodnega heroja Jožeta Lacka.
132. **Hovnik, Franjo: Ko je bil Jurklošter osvobojen.** TV-15, 26. VI. 1966, št. 25-26, str. 7.
Zapis pripovedovanja Albina Resnika-Svoboda o napadu Kozjanskega odreda na nemško postojanko v Jurkloštru 9. junija 1944.
133. **Hovnik, Franjo: Vinko in Rajko.** TV-15, 1. II. 1966, št. 4, str. 7.
Spomini na Rajka Modreja in Vinka Kocivnika, šestnajstletna borca Koroškega odreda.
134. **Hrausky, E[do]: Čigava je zasluga, da niso porušili mariborskih mostov ob koncu vojne.** Tedenska tribuna, 9. V. 1966, št. 18, str. 4.
Zapis, ki pojasnjuje in dopolnjuje prispevek I. G. »Posrečena ukana v Mariboru«, objavljen v TV-15, V. 1965.
135. **Hreščak-Bebler, Vera: Kajuhovo izročilo.** (Govor ob odkritju spomenika v Celju 21. 5. 1965). Celjski zbornik 1965, Celje 1966, str. 5—8.
136. **[Hribar Drago]: Dušan Kveder-Tomaž.** Celjski tednik, 18. III. 1966, št. 11.
Iz govorov Viktorja Avblja, Marka Nikežiča in Mitje Ribičiča ob krsti Dušana Kvedra.
137. **[Hribar Drago]: Zagoženova mama.** Celjski tednik, 4. XI. 1966, št. 43, str. 1.
Zapis v spomin partizanski materi.
138. **[Hribar Janez]: Mladi rod se mora zavedati svojih odgovornosti.** Glasilo Kovinoplastike Lož, X. 1966, št. 6, priloga.
Pisec je prikazal predvojno revolucionarnost, organizacijo oboroženega upora in zgodovino NOB na Notranjskem.
139. **Hribar, Janez: Ob 25. obletnici vstaje.** Glasilo Kovinoplastike Lož, V. 1966, št. 3, str. 1.
140. **[Hribar Janez]: Srečanje z zgodovinskimi dnevi.** Ob 25. obletnici vstaje. Glasilo Kovinoplastike Lož, VII. 1966, št. 4, str. 1—2.
141. **[Hribar Janez]: Zarodki revolucij v Loški dolini. Napad na Jugoslavijo in priprave na oborožen upor.** Glasilo Kovinoplastike Lož, X. 1966, št. 6, str. 1—3.
142. **Hribernik, Ivan-Matjaž: Bolnišnica nad Bohinjem.** TV-15, 27. XII. 1966, št. 51—52, str. 13.
Spomini na življenje v partizanski bolnišnici.

I

143. **»Imeli so me za Rusa«.** Prosveta, Chicago, 14. IV. 1966, št. 73, str. 4.
Pripovedovanje Dominika Bogataja iz Breznice pri Žireh, kako je pobegnil iz italijanske vojske k albanskim partizanom.
144. **Iz razprave. Naši razgledi,** 14. V. 1966, št. 9, str. 181—182.
Razpravljanje Toneta Fajfarja, Pera Morače, Franca Klopčiča, Frana Zwittera, Franca Škerla na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve o »Vlogi in pomenu OF«.

145. **Iz razprave.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 186.
Pripombe in diskusija o kulturni dejavnosti in kulturnih delavcih v OF Viktorja Smoleja, Frana Petreta, Dušana Bibra, Lada Vavpetiča, Frana Zwittera in Maksa Šnuderla na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. letnici ustanovitve.
146. **Iz razprave.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 191.
Iz razpravljanja Vaneka Šiftarja, Darka Černeja, Lojzeta Udeta, Franca Štoke, Petra Šobarja, Marjana Breclja, Maksa Šnuderla in Iva Juvančiča o OF — »država v državi« na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. letnici ustanovitve.

J

147. **J. R.: Jubilej Filipičeve Mance.** TV-15, 6. XII. 1966, št. 48, str. 11.
Kratka biografija.
148. **Jaka Avšič 70-letnik.** Primorski dnevnik, Trst, 26. IV. 1966, št. 98, str. 3.
Kratka biografija.
149. **Jaka Avšič — sedemdesetletnik.** TV-15, 10.V. 1966, št. 18, str. 6.
Kratka biografija, ki zajema tudi NOB.
150. **Jakopič, Marica — Kocjančič: »Raje mu dajte jesti.«** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 364.
Droben zapis o dogodku iz taborišča Hüttenbach pri Nürnbergu, kamor je bilo izseljenih veliko gorjanskih prebivalcev.
151. **Jakopič, Pavel: Zarja nad našo hišo.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 387—388.
Po pripovedovanju staršev in drugih napisana kratka kronika gorjanskih vasi za leti 1944 in 1945.
152. **J[amer] E[rnest]: V okupiranem Beogradu.** Aluminij, Kidričevo, IV. 1966, št. 3, str. 8 in X. 1966, št. 8, str. 8.
Spomini Slovencev o nasilju Nemcev in četnikov, ki obsegajo čas od pomladi 1943 do osvoboditve mesta.
153. **Jan, Franc — Repečnikov: Spomin na Jakoba Kocjančiča.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 390—393.
Zapis o dolgi poti skupine prešernovcev iz Sovodenj v Zg. Gorje, kamor so šli za XXXI. divizijo po inštrumente gasilske godbe in ob tem so se piscu utrnili spomini na naprednega gospodarja iz Zgornjih Gorij, očeta 4 prvoborcev; oktobra 1941 so ga s preostalimi člani družine izselili v taborišče Strambing na Bavarskem, selili so jih po raznih taboriščih, a junija 1944 je umrl.
154. **Jan, Ivan — Srečko: Med Jesenicami in Gorjami.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu, Kranj 1966, str. 127—144. Sestavek s podnaslovi:
Prva srečanja in spoznanja: razmišljanja ob delovanju prvih ilegalcev — jeseniških delavcev; »Skladišče« ob tepki: spomin na zbiranje municije; Z grabljami k Johani: droben spomin na Ivano Mohorič in njeno pomoč prvim partizanom; Talci v Spodnjih Gorjah — pomembna prelomnica: spomin na tragičen dogodek avgusta 1941; O decembrski vstaji: opis priprav in potek vstaje s ciljem osvoboditi bohinjsko dolino ter okolico Gorij. Pisec primerja delovanje partizanskih enot v gorjanski okolici z delovanjem Cankarjevega bataljona v istem času v Poljanski dolini. Na koncu sestavka so objavljeni odlomki nemških ukazov, ki se nanašajo na vstajo in gorjanske vasi.
155. **Jan, Ivan — Srečko: Trije podrti partizanski stebri.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 365—382.
Pod gornjim sestavkom se vrste trije sestavki. Andrej Prešeren — vez med dvema vojnama: oris delavskega gibanja na Jesenicah, v Gorjah ter Prešernov delez v tem gibanju, s poudarkom na njegov prispevek pri organiziranju oboroženega upora v gorjanski okolici ter opis njegove smrti 19. septembra 1941 v Meji dolini pod Klekom. Narodni heroj Andrej Žvan-Boris, tovariš in človek: oris življenjske poti narodnega heroja in njegovega konca, padel je v nemški ofenzivi proti enotam IX. korpusa na Poreznu 24. marca 1945. Ernest Seidler-Iztok, borec in komandant: oris življenja gorenjskega partizana.
156. **Jan, Ivan — Srečko: Življenje Marije Žumrove je bilo revolucija.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 55—60.
Zapis o življenjski poti revolucionarke iz Spodnjih Gorij, ki se je končala v Ravensbrücku februarja 1944.

157. **Jan, Ivanka: Raztrganci so bili tepeni.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 385—386.
Drobna spomina napisana po pripovedovanju starejših o partizanskem napadu na raztrgance v Jeli pod Pokljuko 24. decembra 1942 ter o ustrelitvi nemškega orožnika-izdajalca v Zgornjih Gorjah.
158. **[Jan, Rado]: Seljakov oče iz Jarčje doline.** TV-15, 20. XII. 1966, št. 50, str. 9.
Zapis o partizanskem obveščevalcu.
159. **Jančar, Rudi: Naša prva radijska zveza z Moskvo.** Borec, 1966, št. 12, str. 958—960.
Pisec opisuje, kako so na Rogu izdelali prvo radijsko oddajno postajo, ki je dobila zvezo z Moskvo in preko nje z vrhovnim štabom Jugoslavije.
160. **Janež, Jože: Domačija v Puževcih.** Prosveta, Chicago, 3. I. 1966, št. 1, str. 4.
Spomini na jetnišnico v Puževcih v Prekmurju v zadnjih mesecih vojne in osvoboditev.
161. **Janežič, Janez: Tomšičeva brigada na Štajerskem.** Maribor 1941—1945. Teren Koroška vrata. Murska Sobota 1966, str. 16—17.
Drobeci iz bojev XIV. divizije na njenem pohodu na Štajersko.
162. **[Jarc Saša]: Opis uboja v Dolenjskem zborniku nima dokumentarne vrednosti.** Sojenje Francu Rozmanu. Ljubljanski dnevnik, 9. II. 1966, št. 36, str. 1.
Izpoved publicista Iva Pirkoviča, glede na sklepe v članku »Predstraže ilegalnega Novega mesta« o dogodku na bivši sv. Petra cesti pri Štefančičevih.
163. **[Jarc Saša]: »Še nikdar nisem streljal s pištolo«.** Prvi dan sojenja sovražnikovemu konfidentu Francu Rozmanu. Ljubljanski dnevnik, 8. II. 1966, št. 36, str. 13.
164. **[Javoršek Jože]: 25 let je minilo.** Rodna gruda, 1966, št. 4, str. 104.
Odlomki iz knjige »Vodnik po Ljubljani«, ki opisuje delovanje OF v Ljubljani.
165. **Javoršek, Jože: Skica o delu radia OF.** Borec, 1966, št. 12, str. 981—988.
Prispevek o ROF na osvobojenem ozemlju od spomladi 1944 do konca vojne.
166. **Jerič, Vid: V kraljevi vojski ob njenem razpadu.** Dolenjski list, Novo mesto, 14. IV. 1966, št. 15, str. [18—19] in 21. IV. 1966, št. 16, str. [16—17].
Pisec opisuje svojo enoto 16. artilerijski polk jugoslovanske vojske in kako je s tovarišema dezertiral v prvih dneh vojne.
167. **Jerič, Vid: Za orožje je šlo.** Dolenjski list, Novo mesto, 3. III. 1966, št. 9, str. [18—19] in 10. III. 1966, št. 10, str. [12—13].
Avtor opisuje zbiranje orožja po kapitulaciji stare Jugoslavije v vasi Tihaboju.
168. **Jernejc, Franc-Milče: Izdajalci na delu.** Zelezar. Jesenice, 8. I. 1966, št. 1, str. 7; 15. I. 1966, št. 2, str. 7; 22. I. 1966, št. 3, str. 5; 29. I. 1966, št. 4, str. 7; 5. II. 1966, št. 7; 12. II. 1966, št. 6, str. 7; 19. II. 1966, št. 7, str. 9; 26. II. 1966, št. 8, str. 7; 5. III. 1966, št. 9, str. 7; 12. III. 1966, št. 10, str. 7; 19. III. 1966, št. 11, str. 9; 26. III. 1966, št. 12, str. 7. Opis razkrinkanja izdajalca, ki so ga Nemci vrnili Bohinjsko-jesenškemu odredu, oktober 1944.
169. **Jordan, Marija-Ančkova: Odlomek iz dnevnika.** Borec, 1966, št. 4, str. 355—362.
Opisuje zagrebške zapore.
170. **Jubilej Karla Grabeljska-Gabra.** TV-15, 25. X. 1966, št. 42, str. 6.
Kratka biografija.
171. **Julij 1941.** Komunist, 1. VI. 1966, 26. str. 14.
V članku so objavljeni odlomki nekaterih listin, ki so nastale v prvem letu vstaje jugoslovanskih narodov.
172. **Juvančič, Ivo: »Anton Milič-Marko, Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca«.** Borec, 1966, št. 2, str. 180—184.
Ocena knjige.
173. **J[uvančič], I[vo]: »Giovanni Padoan, Abbiamo lottato insieme — skupaj smo se borili.«** Borec, 1966, št. 6—7, str. 591—596.
Ocena knjige.
174. **Juvančič, Ivo: »Stanko Petelin, Osvoboditev Slovenskega Primorja«.** Borec, 1966, št. 1, str. 83—84.
Ocena knjige.
175. **Juvančič, Ivo: V Slovenskem Primorju 1941 ob napadu na Jugoslavijo.** Po italijanskih arhivskih virih. Borec, 1966, št. 5, str. 448—453.
Avtor prikazuje italijanske vojaške priprave ob jugoslovanski meji in izselitev Slovencev v obmejnem pasu.

K

176. **K.:** **Novakova Tončka iz Griž.** TV-15, 15. II. 1966, št. 6, str. 9.
Pripoved Tončkine sestre Ivanke Funkel o usodi partizanske družine Novakovih iz Griž, zlasti o Tončki, ki je umrla v Auschwitzu.
177. **K. O.:** **Bil sem taboriščna številka 59689.** Dolenjski list, Novo mesto, 18. VIII. 1966, št. 32, str. 8.
Zapis pripovedovanja interniranca Janeza Lavriča o trpljenju v taborišču Dachau.
178. **Kaj se je zgodilo z Zojo Teplovo?** Prosveta, Chicago, 1. II. 1966, št. 22, str. 4.
Povzetek iz pisma ruske partizanke Galine Gricenko, borke Kamniško-zasavskega odreda; v njem je tudi opis Zoje Teplove iz Vitebska, ki je tudi prebežala k partizanom.
179. **Kajzer, Janez:** **Zakaj je Matevž Hace pisatelj samouk?** Tedenska tribuna, 15. VIII. 1966, št. 32, str. 7.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
180. **Kako se je rodila Protiimperialistična osvobodilna fronta slovenskega naroda.** TV-15, 26. IV. 1966, št. 16—17, str. 1 in 3.
Iz poročila, ki ga je napisal Boris Kidrič, sekretar Izvršnega odbora OF leta 1944.
181. **Kastelic, Drago:** **Na sestanek s Tončko Čečevo.** TV-15, 19. IV. 1966, št. 15, str. 7.
Zapis pripovedovanja Jožeta Preskarja-Ilije o poti na dogovorjeni sestanek s Tončko Čečevo in o izdaji ter smrti Rudija Rožanca.
182. **Kastelic, Drago:** **Zaselek, ki ga Nemci niso odkrili.** TV-15, 1. II. 1966, št. 4, str. 7.
Drobni podatki o kurirski postaji »TV-27«, ki je delovala od spomladi 1944 do osvoboditve, vodil jo je Polde Juvan-Igor.
183. **Kersnik, Lado-Fifi:** **Kako smo zbirali municijo in orožje.** Železar, Jesenice, 2. VII. 1966, št. 26, str. 8.
184. **[Keršmanc Jože]-jk:** **Po devetem maju 1945...** Ljubljanski dnevnik, 7. V. 1966, št. 122, str. 6.
Napisano po pripovedovanju Antona Zupana, prvega ljubljanskega »župana« — o organiziranju ljudske oblasti — o prvih volitvah terenskih odborov in volitvah za mestni plenum in mestni odbor OF za Ljubljano.
185. **Kidrič, Boris:** **Naš obračun je čist in jasen.** Delo, 27. IV. 1966, št. 114, str. 3.
Ob petindvajsetletnici Osvobodilne fronte objavljeni odlomek članka iz »Naše vojske« in »Ljudske pravice« 24. aprila 1945.
186. **Klanjšček, Zdravko:** **Vloga slovenskih partizanskih čet v procesu razvijanja »države v državi«.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9 (344), str. 188—189.
Iz konferenca na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve.
187. **Klav, Vladimir:** **Kričač v partizanih.** Borec, 1966, št. 12, str. 960—964.
Pisec opisuje delo »radiotehnike« pozimi 1942/43 na osvobojenem ozemlju v Hruševju v Dolomitih, preselitev v Stare žage, v vasico Srobotnik in pozneje v bazo glavnega štaba na Rogu.
188. **Klemenčič, V[lado]:** **Izgnali so nas na Hrvaško.** Ptujski tednik, 22. VII. 1966, št. 29, str. 4.
Zapis spominov Jožeta Vimerja.
189. **K[lemenčič], V[lado]:** **Pred 25 leti.** Ptujski tednik, 17. VI. 1966, str. 5.
Zapis pripovedovanja Karla Pertekla, kako so Nemci izseljevali družine iz Ptuja in okolice v Srbijo.
190. **K[lemenčič], V[lado]:** **Pred 25 leti so nas selili.** Ptujski tednik, 1. VII. 1966, št. 26, str. 5.
Članek o množičnem preseljevanju slovenskih ljudi iz Štajerske in Gorenjske na Hrvaško in v Srbijo in o ustanovitvi slovenske brigade v Beogradu oktobra 1944.
191. **Klun, Albert:** **Dograjen je spomenik padlim prekomorcem v Ilirski Bistrici.** Prosveta, Chicago, 23. III. 1966, št. 58, str. 4.
192. **Klun, Albert:** **Nadi Žagarjevi v spomin.** TV-15, 24. V. 1966, št. 20, str. 10.
Opis lika Nade Žagarjeve, sekretarke SKOJ 3. prekomorske brigade.
193. **Klun, Albert:** **Obletnica ustanovitve Prve in Druge prekomorske brigade.** TV-15, 11. X. 1966, št. 41, str. 3.
Avtor je opisal ustanovitev in razvoj 1., 2. in tudi nastajanje 3. prekomorske brigade, njihove reorganizacije in pot v Jugoslavijo.
194. **[Klun Albert]:** **Padlim prekomorcem v Ilirski Bistrici.** Primorski dnevnik, Trst, 18. I. 1966, št. 15, str. 3.

- Kratek zapis o vojaških enotah, ki so sodelovale v borbah pri Ilirski Bistrici maja leta 1945 in pri obkolitvi 97. nemškega korpusa.
195. **K[lun], A[lbert]: Pri samih 20 letih je pustila za seboj že polnih 6 let upora.** Primorski dnevnik, Trst, 21. V. 1966, št. 120, str. 3.
Članek opisuje življenje mlade revolucionarke Nade Žagarjeve v predvojnih letih in njeno smrt 29. novembra 1944 v borbi za osvoboditev Knina.
 196. **Klun, Albert: Skojevka Nada Žagar.** Mladina, 21. V. 1966, št. 20, str. 10.
Spomini na življenje in delo Nade Žagar ter vse Žagarjeve družine v obdobju pred vojno, sodelovanje v NOB, ko je bila sekretarka SKOJ v Prekomorski brigadi do smrti 29. novembra 1944 pri Kninu.
 197. **Klun, Albert: Španski borec Caharija.** TV-15, 11. X. 1966, št. 40, str. 9.
Biografija Leopolda Caharija iz Nabrežine, ki zajema tudi njegovo partizanstvo v vojaških enotah na Primorskem.
 198. **Klun, Albert: V spomin Vojki Šmuc.** TV-15, 8. III. 1966, št. 9, str. 8.
Oris lika Vojke Šmuc, borke 3. prekomorske brigade.
 199. **Klun, Albert: V spomin Vojki Šmuc.** Prosveta, Chicago, 16. V. 1966, št. 95, str. 4 in 17. V. 1966, št. 96, str. 4.
Opis lika Vojke Šmuc, borke 3. prekomorske brigade.
 200. **Kocjančič, Marija — Moravčeva mama: Trnova pot izgnanke.** Boj pod Triglavom: Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 227—234.
Spominski zapis o življenju matere in treh otrok v begunjskem zaporu in izseljenjskih taboriščih.
 201. **Kocjančič, Stanko-Marjan: Vročje poletje 1942 na Jelovici.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 189—195.
Opis tragedije na Oblakovem vrhu 10. avgusta 1942 in v Vederniku ter nadaljnje posledice izdaje — nemška ofenziva na Jelovico, kjer so bili blizu Mošenjske planine borci II. grupe odredov ter mobilizacijsko taborišče Gorenjskega odreda.
 202. **Kocjančič, Stanko-Marjan: Z neizprosnim sovražnikom — neizprosen boj.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 77—90. Več sestavkov s podnaslovi. Ivanki Mohoričevi ni bilo prenaporno: kratek zapis o življenju aktivistke iz vasi Poljščica—Zaboršt pri Gorjah; Pokazali smo jim, da nas ni konec: opis spopada Poključke čete z nemško orožniško patroljo z Bohinjske Bele na Voklem aprila 1942 ter napad na orožniško patroljo v Radovni junija 1942; Boj proti ovaduhom in izdajalcem: prikaz odkrivanja in kaznovanja narodnih izdajalcev ter delovanje VOS za gorjansko in blejsko področje od jeseni 1943; Nevarnosti so bile različne: napad borcev 2. bataljona Gorenjskega odreda na avto na cesti proti Poljanam pri mostu čez Rečico marca 1943. Ubili so 2 Nemca in zaplenili sezname in dokumente za selitev določenih Slovencev; zapis o koncu okupatorjevega sodelavca Kovača, ki je s pretvezo, da bo organiziral dvig orožja v Park hotelu na Bledu, hotel uničiti komandanta 2. bataljona Gorenjskega odreda.
 203. **Kocjančič-Ulčar, Dana: Spomini na nemško preganjanje in internacijo.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 205—208.
Opis dogodkov 25. julija 1942, ko so okrog 50 družin iz gorjanskih vasi odpeljali v glavnem v tri taborišča: v Gunzenhausen pri Nürnbergu, v Hüttenbach in v Rottmanshohe pri Münchnu, ter življenje v taborišču v Gunzenhausenu.
 204. **K[oje], V[iktor]: Karli in njegovi tovariši.** Šaleški rudar, Velenje, 10. II. 1966, št. 3, str. 2.
Spomini na Karla Destovnika-Kajuha.
 205. **K[oje], V[iktor]: Spomini na Kajuha.** Šaleški rudar, Velenje, 10. II. 1966, št. 3, str. 2.
 206. **[Kolar Franci]: IX. SNO brigada — ‚Kočevska‘.** Dolenjski list, Novo mesto, 13. X. 1966, št. 40, str. [6 in 7] in 20. X. 1966, št. 41, str. [10—11] in 27. X. 1966, št. 42—43, str. [20—21] in 10. XI. 1966, št. 44, str. [10].
Govor komisarja Francija Kolarja ob podelitvi domicila IX. brigadi v Kočevju o nastanku in razvoju ter kroniki brigade.
 207. **Kolar, Franci: Radulja — kraj najlepše mladosti Gubčeve brigade.** Dolenjski list, Novo mesto, 29. XII. 1966, št. 51—52, str. 6.
Pisec opisuje nekaj dogodkov iz življenja Gubčeve brigade, napad Italijanov 12. aprila 1942 na majhno četo Štajercev v Košučju, prikazuje, kaj je Radulja pomenila partizanom med vojno — zatočišče in borbena izhodišče.

208. **Koletnik, Maks: Srečanje letalcev prekomorcev.** Bilten Mariborske tekstilne tovarne, XI. 1966, št. 11, str. 24—25.
Spominski drobci na življenje in delo v zavezniških taboriščih ter tovarnah RAF v Afriki.
209. **Konec, Lojze: Dušan Kveder.** Kurirček, 1966, št. 10, str. 473.
Droben zapis o rešitvi jetnikov iz sevniških zaporov (12. 11. 1941) v rubriki »Kurirčkova torba«.
210. **[Konobelj, Franc]-Slovenko: »Brez semena ni klasja«.** Železar, Jesenice, 30. VII. 1966, št. 30, str. 7.
Zapis o smrti Ferda Korena, sekretarja jeseniškega komiteja SKOJ na Mežaklji avgusta 1941.
211. **Konobelj, Franc-Slovenko: December 1941 na Dovjem.** Železar, Jesenice, 2. VII. 1966, št. 26, str. 8—9.
212. **[Konobelj Franc-Slovenko]: Prve žrtve Nemcev na Gorenjskem so padle na Hrušici že 9. aprila 1941.** Železar, Jesenice, 9. IV. 1966, št. 14, str. 8.
Drobni podatki in fotokopija o smrti dveh padlih vojakov iz mrliške knjige jeseniške župnije.
213. **Kosirnik, Ivan-Harko: »4. julij — dan borcev, 22. julij — dan vstaje«.** Tosama, Domžale, VI. 1966, št. 7, str. 1—2.
Prikaz o organiziranju splošne vstaje na kamniško-domžalskem področju in dejavnost prvih partizanskih enot.
214. **Kosmač, Feliks-Klemen: Spomini na delovanje sanitetne postaje št. 1 za Slovensko primorje.** Idrijski razgledi, 1966, št. 3, str. 43—52.
215. **Kosmina, Ludvik: Na Silvestrovo.** Kmečki glas, 1. I. 1966, št. 1, str. 14.
Opis partizanskega silvestrovanja 1944/45 v vasi Draga.
216. **Kotar, L[ojze]: Rešila ga je predrznost.** TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 8.
Zapis pripovedovanja Matije Bajta, komandirja 2. čete III. bataljona Gradnikove brigade, o napadu na sovražno postojanko v Soteski v bližini Dornberka 23. julija 1944.
217. **Kotar, Lojzka: Takrat mi je bilo dvanajst let.** Borec, 1966, št. 5, str. 434—435.
Spomini na požig vasi Gradišča in Homa julija 1942.
218. **[Kovač Božo]: Čas bogati nekoč ustvarjene vrednote.** Na slovesni seji izvršnega odbora glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije ob 25-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte je govoril France Kimovec-Žiga. Delo, 28. IV. 1966, št. 114 [115], str. 1.
219. **Kovač, B[ožo]: OF je bila zgodovinsko ustvarjalna.** Uvodna beseda Josipa Vidmarja na simpoziju o Osvobodilni fronti. Delo, 29. IV. 1966, št. 116, str. 2.
220. **Kovačič, Jože: Zmagati mora resnica in svoboda.** Borec, 1966, št. 12, str. 980.
Spomini na oddaje »Kričaca«.
221. **K[ovačič], V[ida]: Ive Šubic slikar partizanov.** Pionirski list, 12. V. 1966, št. 32, str. [8].
222. **[Kovačič Vida]: Pionirji — najmlajši borci OF.** Pionirski list, 21. IV. 1966, št. 30, str. [3].
223. **K[ovar], L[ibuša]: Kanček zadoščenja.** Spomini treh taboriščnikov. Večer, 10. I. 1966, št. 6, str. 4 in 11. I. 1966, št. 7, str. 4.
Zapis pripovedovanja žrtev vivoeksperimentov — Marjana Krauta in Vinka Brumna.
224. **Koželj, Jože-Gašper: Zločin v dolini Radovne.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 344—348.
Prikaz sodelovanja vaščanov v NOB in opis požiga vasi ter strašnega konca žrtev nemškega divjanja 20. septembra 1944.
225. **Koželj, Jože-Gašper: Zločini v dolini Radovne.** Borec, 1966, št. 3, str. 251—254.
Pisec opisuje požig Srednje Radovne, vključeno je tudi pripovedovanje Franca Kunčiča.
226. **Kralj, Drago: »Gotovo si kak partizan«.** Po kurirski stezi čez loško hribovje. Delo, 8. V. 1966, št. 122, str. 3.
227. **Kralj, Marjan: Bil sem le številka 86753.** Ljubljanski dnevnik, 24. V. 1966, št. 138, str. 6.
Pisec opisuje življenje v taboriščih Dachau in Mauthausen.
228. **Kralj, Marjan: Bil sem številka 86753.** Spomini na strahote v koncentracijskem taborišču Mauthausen. Prosveta, Chicago, 19. VIII. 1966, št. 162, str. 4.

229. **Krall, Jože: Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941—1945.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 185.
Iz koreferata na znanstvenem posvetovanju o OF ob 25. obletnici ustanovitve.
230. **Kr[ašovec], J[ure] JKr: Danes popoldne bom mrtev.** Iz pisem na smrt obsojenih Celjanov. Celjski tednik, 22. VII. 1966, št. 28, str. 3.
231. **Kravos, Zorka: Trikrat bunker.** Borec, 1966, št. 4, str. 342—345.
Spomini na težko življenje ljudi, ki so delali v »tehnikah«.
232. **Kreft, Ivan: Dušan Kveder — junak dveh vojn.** TV-15, 15. III. 1966, št. 10, str. 3.
Oris lika Dušana Kvedra.
233. **Kreft, Ivan: Dušan Kveder junak dveh vojn.** Primorski dnevnik, Trst, 13. III. 1966, št. 61, str. 1 in 2.
Oris življenja Dušana Kvedra kot politika, vojaka in diplomata.
234. **Kreft, Ivan: Dušanov ognjeni krst.** Vestnik, Murska Sobota, 17. III. 1966, št. 11, str. 3.
Pisec opisuje lik Dušana Kvedra in njegovo delo pred vojno, sodelovanje v španski državljanski vojni in na kratko se dotakne tudi dobe NOB.
235. **Kreft, Ivan: Iz stare v novo Jugoslavijo.** Ob petindvajsetletnici vstaje. Borec, 1966, št. 5, str. 454—457.
Avtor prikazuje našo revolucionarno preteklost, posega še v čas Avstro-Ogrske od dobe Ivana Cankarja pa do nezakonitve nastajanja nove Jugoslavije na II. zasedanju AVNOJ.
236. **Kreft, Ivan: Umrl je mlad kot mnogo njegovih tovarišev.** Ljubljanski dnevnik, 14. III. 1966, št. 70, str. 1 in 2.
Oris življenja Dušana Kvedra.
237. **K[reft], I[van]-IK: Umrl je narodni heroj Dušan Kveder.** Ptujski tednik, 18. III. 1966, št. 11, str. 3.
Biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
238. **Kreis, Franjo-Karo: Zatišje po burji.** Borec, 1966, št. 3, str. 243—247.
Prikaz tragedije v Medvedji jami pri Čabru, kjer je končalo 14 borcev udarnega bataljona Toneta Tomšiča v spopadu z Italijani.
239. **Krivic, F[ranjo]: Je D. Mikša obešal talce v Frankolovem?** Delo, 24. IV. 1966, št. 111, str. 6.
Reportaža sodnega procesa proti Djordju Mikši, pripadniku nemškega HIPO, o njegovem sodelovanju pri obešanju talcev 12. II. 1945 na Stranicah pri Frankolovem.
240. **Krivic, Vladimir: O nekaterih značilnostih in problemih ljubljanske Osvobodilne fronte v letu tisočdevetstoenainštiridesetem.** X. pohod »po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1966, 1966, str. 35—52.
241. **K[rivokapič], V[lajko]: »Država v državi«.** Komunist, 25. III. 1966, št. 12, str. 14.
Pisec obravnava nastanek, razvoj in delo OF.
242. **K[rivokapič], V[lajko]: Fotoreporter XIV. divizije.** Komunist, 7. I. 1966, št. 1, str. 15.
V rubriki »Liki revolucije« pisec prikazuje lik Jožeta Petka.
243. **K[rivokapič], V[lajko]: Omrtvele ulice.** Komunist, 8. IV. 1966, št. 14, str. 15.
Pisec obravnava delovanje OF in izvajanje ljudske oblasti ter plebiscitno akcijo oktobra 1941.
244. **K[rivokapič], V[lajko]: Pismo iz Srbije.** Komunist, 15. IV. 1966, št. 15, str. 14.
V razpravi so odlomki iz pisma borca slovenske partizanske čete v Srbiji. Pisec obravnava razširitev organizacije OF med Slovenci po vsej Jugoslaviji in celo zunaj meja Slovenije in kako so postajali pripadniki OF Italijani in Avstrijci.
245. **K[rivokapič], V[lajko]: Pobiranje »ljudskega davka«.** Komunist, 1. aprila 1966, št. 13, str. 14.
Pisec obravnava raznovrstne oblike dela OF pri reševanju materialnih in finančnih vprašanj narodnoosvobodilnega gibanja.
246. **K[rivokapič], V[lajko]: Prve volitve.** Komunist, 22. IV. 1966, št. 16, str. 14.
Pisec obravnava izgrajevanje ljudske oblasti.
247. **Križnar, Ivan: Boj pod Triglavom.** Borec, 1966, št. 10, str. 818—823.
Ocena zbornika Gorje pri Bledu v letih 1941 do 1945.
248. **Križnar, Ivan: Boj pod Triglavom.** Zbornik člankov Gorje pri Bledu 1941—1945. Naši razgledi, 10. XII. 1966, št. 23, str. 474—481.
Poročilo o knjigi.

249. **Križnar, Ivan:** »Jeklo in ljudje«. Borec, 1966, št. 1, str. 88—89.
Ocena jeseniškega zbornika »Jeklo in ljudje I.« Kranj 1965.
250. **Križnar, Ivan:** **Socialna in politična pripadnost partizanskih enot na Gorenjskem in Stajerskem v letu 1941.** Komunist, 13. V. 1966, št. 19, str. 14; 20. V. 1966, št. 20, str. 18; 27. V. 1966, št. 21, str. 14; 3. VI. 1966, št. 22, str. 14; 10. VI. 1966, št. 23, str. 14 in 17. VI. 1966, št. 24, str. 14.
Odlomki referata s simpozija o OF ob 25. obletnici OF, ki so objavljeni pod naslovi: Organizatorji vstaje na Gorenjskem, V prvem letu vstaje že 1100 partizanov. Med gorenjskimi partizani je bilo 259 komunistov, Prve partizanske enote na Stajerskem, Težaven položaj partizanskih enot in Največ prvororcev iz deblavskih vrst.
251. **Križnar, Ivan:** **Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Stajerskem 1941. leta.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 184.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve.
252. **Kronika najvažnejših dogodkov v gorjanski okolici v letih 1941—1945.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 13—42.
253. **Kuhar, Štefan:** **Okrožni odbor OF za Prekmurje in odlomek iz knjige Draga Novaka »Prlekija v NOB«.** Borec, 1966, št. 1, str. 36—40.
Pisec opisuje ustanovitev (ponovna) in delovanje Okrožnega odbora OF za Prekmurje avgusta 1944 in meni, da bi to moralo biti obdelano v Novakovi knjigi.
254. **Kumar, Stane:** **Za rešetkami in bodočo žico.** (Ob razstavi grafike in risbe iz NOV.) Naša skupnost, Ljubljana Moste—Polje, XI.—XII. 1966, št. 11—12, str. 5.
255. **Kumer, Drago:** **»Bil sem prostovoljec«.** TV-15, 21. VI. 1966, št. 24, str. 3; 28. VI. 1966, št. 25—26, str. 3 in 12. VII. 1966, št. 27, str. 3.
Zapis pripovedovanja Etbina Igrišnika-Huga, mitraljezca, o partizanskem življenju v Šlandrovi in Gubčevi brigadi.
256. **Kumer, Drago:** **»... In stresla se je zemlja...«** TV-15, 19. VII. 1966, št. 28, str. 7
Prikaz življenja Antona Korenta iz Griž in začetkov NOB v Savinjski dolini.
257. **[Kumer Drago]-dk:** **»Politika je kar sama prišla v našo hišo«.** TV-15, 17. V. 1966, št. 19, str. 9.
Pogovor z Julko Cilenšek — Zbnčevo mamo o vključitvi in sodelovanju njenih domačih v NOB.
258. **Kumer, Drago:** **Smrt okrožnega sekretarja.** TV-15, 4. X. 1966, št. 39, str. 5; 11. X. 1966, št. 40, str. 5; 18. X. 1966, št. 41, str. 5; 25. X. 1966, št. 42, str. 5.
Zapis o delovanju in smrti Toneta Pečnika, sekretarja okrožnega komiteja KPS za Savinjsko dolino po pripovedovanju žene Ivanke, Pavle Potočnik, Zalke Kroflič in Albina Vipotnika.
259. **Kumer Drago:** **Smrt savinjskega junaka.** TV-15, 12. IV. 1966, št. 14, št. 10.
Pisec je opisal lik Jožeta Turka iz Prebolda, borca Celjske in nato Savinjske čete.
260. **Kumer, Drago:** **»Zdaj nisem več sama«.** TV-15, 6. IX. 1966, št. 35, str. 7—8.
Zapis pripovedovanja Prodenčarjeve mame iz Zabukovice o dveh sinovih in hčerki, ki so jih ustrelili Nemci leta 1942.
261. **K[umer], D[rago]-dk:** **Zbnčeva mama pri devetdesetih.** Celjski tednik, 4. II. 1966, št. 5, str. 5.
Zapis pripovedi Julke Cilenškove o sodelovanju njene družine v NOB.
262. **Kunčič, Mirko:** **Moji spomini na generala Rupnika.** Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 9, str. 246—251.
263. **Kunej, M[arjan]:** **OF je bila široka organizacija slovenskega naroda.** Večer, Maribor, 28. IV. 1966, št. 99, str. 1 in 3.
Govor Franca Kimovca-Žige na slovesni seji Izvršnega odbora glavnega odbora SZDL.
264. **Kunšič, Janez:** **Zmagali so.** Koledar Mohorjeve družbe za navadno leto 1967. Celje 1966, str. 152—154.
Zapis dogodka v Landecku na Tirolskem; slovenski fantje v nemški vojski so se uprli, ker so jim prepovedali govoriti in pisati v slovenskem jeziku.
265. **Kunšič, Tončka:** **Peter izpod Kočevnika.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 385—386.
Kratek spis o izdajalcu in njegovem koncu.
266. **Kveder, Dušan:** **Kaj pomeni ustanovitev prve slovenske brigade.** Borec, 1966, št. 3, str. 197—203.

267. **Kveder, Dušan: O liku partizanskega borca.** Komunist, 18. III. 1966, št. 11, str. 14. V rubriki »dokumenti« objavljene odlomki iz Kvedrove brošure »Partizanski politkomisar«, ki je izšla leta 1942.

L

268. **L. K.: Benčinova mati iz Goč.** TV-15, 1. II. 1966, št. 4, str. 7. Prispevek družine Benčina NOB; pri njih je delovala tehnika od 1942 do začetka 1943, vodil jo je Zdravko Čebron.
269. **Lah, Milan: »Bil je velik kot človek in tovariš«.** Spomin na polet v domovino, kjer je Dušan Kveder prevzel odgovorno dolžnost komandanta. Delo, 13. marca 1966, št. 69, str. 3. Pisec opisuje polet komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije generalmajorja Dušana Kvedra novembra 1944 iz Barija v Belo krajino.
270. **Lah, Slava: 29. november — dan republike.** Kovit, Celje, XI. 1966, št. 10, str. 1.
271. **Lanjšček, Anton: Moj ata pripoveduje.** Kurirček, 1966, št. 9, str. 427. V rubriki »Kurirčkova torba« kratek opis spopada dveh patrolj II. bataljona Gradnikove brigade z Nemci decembra 1944 na Goričkem.
272. **Lapajne, Niko: Od tedaj, ko so ata odpeljali.** Tovariš, 29. XII. 1966, št. 47—48, str. 18—21. Odlomki iz dnevnika Slavka Preložnika, ki so ga Nemci s številnimi slovenskimi otroki odpeljali v taborišča na Bavarsko.
273. **Lasič, Vida: Mladost, ki je iz ljubezni do svobode pozabila nase.** Borec, 1966, št. 12, str. 951—958. Spomini na ilegalno radijsko postajo OF »Kričača« in na delovanje radijskega sektorja na osvobojenem ozemlju.
274. **Legan, M[arjan]: Naš prvi kanon.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 5. Kratek zapis spominov Jožeta Jakopina o primitivnem topu, s katerim so napadali italijansko posadko v Žužemberku 1942.
275. **L[egan], M[arjan]: Padlo je sedmero Majnovih.** Dolenjski list, Novo mesto, 10. XI. 1966, št. 44, str. 5. Avtor je v članku orisal lik Milana Majcna in tragični konec Majcnove družine.
276. **Legan, Marjan: »Vedno znova so se vračali na Dolenjsko«.** Ob 24. obletnici ustanovitve Gučeve brigade. Dolenjski list, Novo mesto, 1. IX. 1966, št. 34, str. 5. Spominski zapis po pripovedovanju Francija Kolarja.
277. **Legiša, Lino: »Karel Destovnik-Kajuh, Zbrano delo, Pesmi«.** Borec, 1966, št. 6—7, str. 588—591. Očna uvodna študija Emila Cesarja (urednika), vmes so vpleteni tudi Legiševi spomini na pesnika.
278. **[Leskošek Franc-Luka]: Ponosni smo na veliki zgodovinski in odločilni čas.** Slavnostni govor prvega komandanta glavnega štaba partizanskih enot Slovenije Franca Leskoška-Luke. Delo, 22. VI. 1966, št. 167, str. 3. Oris situacije slovenskega naroda in drugih narodov v stari Jugoslaviji ter dela in borbe KPJ, ustanovitve Glavnega poveljstva in začetek oboroženega upora.
279. **Leskošek, Franc-Luka: Slavnostni govor na Akademiji. X. pohod »po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1966,** str. 7—8. Spomini na edinstveno vlogo Ljubljane v NOB.
280. **[Leskovec Karel]: Osemnajst novih grobov.** Glas, Kranj, 27. VII. 1966, št. 56, str. 2 in 30. VII. 1966, št. 57, str. 2. Spomini komandanta Prešernove brigade Karla Leskovca o napadu na nemško postojanko v Železnikih 21. januarja 1944.
281. **L[ješnik], R[udij]-Sotelski: Pesem pred puškami.** TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 10. Zapis pripovedovanja Milade Šmidove o grozotah borilskega taborišča.
282. **L[ješnik], R[udij]-Sotelski: Pred poletom v Bari.** TV-15, 22. II. 1966, št. 7, str. 10. Opis prevoza ranjencev iz gradaškega letališča v Bari pozimi 1945.
283. **L[ješnik], R[udij]-Sotelski: Prevara v Slivnici pri Celju.** Prosveta, Chicago, 25. II. 1966, št. 40, str. 4. Prikaz napada Kozjanskega odreda na sovražno postojanko v Slivnici pri Celju v noči od 5. na 6. julij 1944.

284. **Lešnik, Rudi-Sotelski: Smrt na soncu.** TV-15, 1. III. 1966, št. 8, str. 8.
Opis grozot, ki so jih storili umikajoči se Nemci v Podčetrtku in Imenem.
285. **L[ešnik], R[udij]-Sotelski: Sotla, pripoveduj povest o svojih ljudeh!** TV-15, 1. XI. 1966, št. 43, str. 9—10.
Spomini na izseljevanje vasi Bistrice ob Sotli, omenjen je tudi partizanski napad na nemško postojanko v Bistrici decembra 1943 (v tekstu je napaka — 1944).
286. **L[ešnik], R[udij]-Sotelski: Virštanjski upornik.** TV-15, 26. VII. 1966, št. 29, str. 9.
Spominski zapis o trpljenju Janeza Boha v celjskem »Starem piskru« in smrti njegove žene Ane.
287. **Lešnik, Zoran: Spomini borca Prve proletarske brigade.** Kmečki glas, 8. XII. 1966, št. 50, str. 12; 15. XII. 1966, št. 51, str. 16; 22. XII. 1966, št. 52, str. 12.
288. **[Lipar Ivo-Iztok]: Nogometna tekma po partizansko.** TV-15, 20. XII. 1966, št. 50, str. 14.
Spomini na nogometno tekmo med moštvi IV. operativne cone in XIV. divizije v Ljubnem 26. novembra 1944.
289. **Lipar, Ivo-Iztok: Pesem ob kolu.** Borec, 1966, št. 10, str. 780—786.
Opis upora v kamniškem okrožju julija 1941 in usode ujetih upornikov.
290. **Liška, Janko: V kolonijah, zaporih, v ujetništvu, med partizani.** Borec, 1966, št. 2, str. 122—132.
Avtor je v članku opisal po pripovedovanju pesnika, po objavljenih odlomkih njegovih spominov in po drugih virih delo in življenje pesnika Mileta Klopčiča.
291. **L[ogar], S[rečko]: Občinski praznik 1966.** Idrijski razgledi, 1966, št. 3, str. 66—67.
Odlomki iz govora Janeza Dolenjca, ki se na kratko dotikajo 16. SNOB Janka Premrla-Vojka, artilerijske brigade IX. korpusa in partizanske tiskarne »Slovenije«, omenja tudi bolnici »Franjo« ter »Pavlo«.
292. **Luštek, Miroslav: Delavska enotnost in Osvobodilna fronta.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 184.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve.
293. **Luštek, Miroslav: Zadnji dnevi pred zlomom stare Jugoslavije.** X. pohod »po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1966, 1966, str. 9—33.
294. **Lužar, Jože: 12. brigada na straži pod Gorjanci.** Dolenjski list, Novo mesto, 27. X. 1966, št. 42—43, str. [12—13].
Spomini na borbe in življenje XII. brigade.
295. **Lužar, Jože: Utrujen si še v koloni zaspal.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 6.
Spomini na partizansko življenje.

M

296. **M. C.: Bil je med prvimi v Kočevju.** TV-15, 25. X. 1966, št. 42, str. 9.
Drobni spomini na partizana Milana Ličana.
297. **M. S.: »Lado Ambrožič-Novljan, Partizanska protiofenziva«.** Knjiga 66, št. 4, str. 100—101.
Poročilo o knjigi.
298. **Maček, Franc: Pri Osojskem jezeru.** TV-15, 1. III. 1966, št. 8, str. 7; Prosveta, Chicago, 3. VI. 1966, št. 108, str. 4.
Spominski drobci o prihodu partizanov v Osojske Ture.
299. **[Makovec Jože]-jm: Bili smo med prvimi aretiranci.** Vestnik, Murska Sobota, 12. V. 1966, št. 18, str. 8.
Zapis pripovedovanja Alojza Jurše in Rudija Kolerja o prvih nemških aretacijah v Radgoni.
300. **M[aksimovič], B[ranko]: Priče o množičnem obešanju v Frankolovem.** Večer, Maribor, 16. VII. 1966, št. 163, str. 8.
Reportaža o sodnem procesu proti Djurdju Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Frankolovem.
301. **M[akuc], K[arel]: Dogodek pri Slaparski žagi.** Glas, Kranj, 16. IV. 1966, št. 31, str. 6.
Opis spopada kurirjev z Nemci in belogardisti 22. marca 1945 v naselju Slaparska žaga v Lomu nad Tržičem.

302. **Makuc, K[arel]: Petindvajseta.** Ob dnevu vstaje. Glas, Kranj, 20. VII. 1966, št. 55, str. 6.
Spominski zapis o vstaji na Gorenjskem.
303. **Malerič, Tone: Napad na vojaški vlak je bil začetek neizprosnega boja.** Dolenjski list, Novo mesto, 11. VIII. 1966, št. 31, str. [6].
Spominski sestavek o začetku oboroženega upora v Beli krajini leta 1941.
304. **Malešič, Cilka: Iz spominov na radio Osvobodilne fronte.** Borec, 1966, št. 12, str. 992—993.
305. **Maležič, Matija: Svoj partizanski opus sem ustvarjal zavestno in iskreno.** Dore Klemenčič-Maj. Borec, 1966, št. 4, str. 324—331.
Zapis pripovedovanja Doreta Klemenčiča-Maja.
306. **Mandeljc, Stana-Vilma: S terena v tehniko.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj, 1966, str. 305—311.
Spomini na terensko delo v vasi Podhom ter na odhod v partizane in opis dela v okrožni tehniki Jesenice v Radovni, preselitev v tehniko Bohinj junija 1944 ter združitve s »Planiko« po 20. septembru 1944 pod skupnim imenom »Zlatorog«. Preselitev v nov bunker — bliže Stari Fužini, kjer je tehnika delovala do januarja 1945. Kratka omemba tehnik »Benko« in »Darja«, ki sta bili na Martinj vrhu in v Davči.
307. **Maribor 1941—1945. Teren Koroška vrata.** Spomini na NOB. (Pomurski tisk, Murska Sobota 1966). Izd. Krajevno združenje borcev NOV Koroška vrata, Maribor. Strani 18. 8°.
Razni prispevki, glej pri prispevkih posameznih avtorjev.
308. **Marinšek, Jože: Malo znana partizanska bolnišnica na Pohorju.** TV-15, 28. VI. 1966, št. 25 in 26, str. 7.
Zapis o bolnišnici »Jesen«, ki je delovala od decembra 1944 do maja 1945.
309. **M[arušič], B[ranko]-bm: »Dvajset let v svobodi.«** Goriška srečanja, Nova Gorica, 1966, št. 1, str. 57.
Ocena knjižice, ki prinaša med drugimi tudi prispevke — vire za zgodovino narodnoosvobodilnega boja.
310. **M[arušič], B[ranko]-bm: »Stanko Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja.«** Goriška srečanja. Nova Gorica, 1966, št. 1, str. 55—56.
Ocena knjige.
311. **Matul, Heda: Italijani so zaman čakali, da bodo zasačili ljudi s skrivnostnimi aparaturnami.** Borec, 1966, št. 12, str. 973.
Spomini na oddaje »Kričača« v hiši na Rebri pod ljubljanskim gradom.
312. **Maurer, Neža: Kam greš, kurir? Kmečki glas,** 1. I. 1966, št. 1, str. 11; 13. I. 1966, št. 3, str. 4; 20. I. 1966, št. 4, str. 4; 27. I. 1966, št. 5, str. 4.
Zapis pripovedovanja Japeljnovice Mance-Ane Finkove iz Suhorja in Romove mame iz Obrha o dogodkih iz NOB.
313. **Med delegati AVNOJ.** TV-15, 29. XI. 1966, št. 47, str. 11—12.
Odlomek iz knjige »Titova bojna pot«.
314. **Meršnik, M[anfred]: Odlikovanja ob jubileju.** Veličastna proslava Gubčeve brigade. Večer, Maribor, 5. IX. 1966, št. 205, str. 1 in 3.
Nekaj podatkov iz zgodovine Gubčeve brigade, posnetih iz govora komandanta mariborske garnizije Vojislava Radakoviča ob 24. obletnici ustanovitve brigade.
315. **Meršnik, M[anfred]: »Preživela sem dresdensko noč.«** 7 dni, Maribor, 11.—17. II. 1966, št. 6, str. 5 in 15.
Zapis pripovedovanja Amalije Golob o dresdenskem taborišču, ki so ga februarja 1945 bombardirali angleški avioni.
316. **Mihelčič, Jože: Drobci iz bojev v Beli krajini,** TV-15, 24. V. 1966, št. 20, str. 8.
Prikaz o delovanju voda čete Vzhodno-dolenjskega odreda v aprilu 1943.
317. **Miklavc, D[rago]: »Gubčeva« je zdaj v Mariboru.** TV-15, 13. IX. 1966, št. 36, str. 3.
Zapis ob podelitvi imena »Matija Gubec« mariborski vojaški enoti in prikaz prispevka Gubčeve brigade k porazu sovražnika na naših tleh.
318. **Miklavc, Drago: Razgovor s preživelim internirancem Mauthausna Matejem Utovičem.** TV-15, 6. XII. 1966, št. 48, str. 11.
319. **Miklavc, D[rago]: »Talci 1941—1945 v slovenski Štajerski.«** TV-15, 26. IV. 1966, št. 16—17, str. 7.
Nekaj podatkov iz govora Milana Ževarta ob otvoritvi razstave — o vstaji na Štajerskem ter o streljanjih talcev.

320. **Miklavc, D[rago]: Živa taboriščna čitanka.** TV-15, 12. VII. 1966, št. 27, str. 11. Zapis o delovanju Janka Gačnika v italijanskem taborišču Abruzzi, pozneje v zbiralnih taboriščih Carbonara in Gravina, kjer je poučeval internirance, in v Castru, kjer je poučeval v jugoslovanski podoficirski šoli.
321. **Mikuž, Metod: Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 182—183. Del referata na simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve, ki prikazuje partizansko sodstvo.
322. **Miladinović M., Milan: Prvi maj med vojno in revolucijo.** Komunist, 26. IV. 1966, št. 17, str. 14.
323. **Miladinović, Milan: Vedno z ljudstvom.** Zgodovinski pomen razglasa CK KPJ z dne 15. aprila 1941. Komunist, 15. IV. 1966, št. 15, str. 14.
324. **[Mirtič Lojze]: Preselitev ranjencev iz partizanske bolnišnice Jagodnik.** Borec, 1966, št. 11, str. 884—888. Zapis o akciji drugega bataljona XII. brigade januarja 1944.
325. **Mlakar, Janko: Korenina izpod Loga pod Mangrtom.** TV-15, XI. 1966, št. 45, str. 7. Kratka biografija Ivana Možine.
326. **Mlatej, Avgust: V Dachau.** Koroški fužinar, Ravne na Koroškem, 25. XI. 1966, št. 4, str. 38—39. Prikaz o sodelovanju in trpljenju družine Mlatej iz Hotulj na Koroškem v boju za svobodo.
327. **M[lekuž], V[ekoslav]: Ni ga več med nami.** TV-15, 13. XII. 1966, št. 49, str. 3. Kratka biografija partizanskega dentista Avgusta Zupeta.
328. **Mlekuž, Vekoslav: Žrtev zločinskih zdravnikov.** TV-15, 11. I. 1966, št. 1, str. 12. Avtor prikazuje taboriščne strahote, ki jih je prestajal sojetnik Franc Likar iz Škofje Loke, v Dachauu.
329. **Mohar, Mirko-Branko: Bolničarka Albinca.** Borec, 1966, št. 4, str. 348—352. Spomini na junaško dejanje Albinca Malijeve pri Turjaku v spopadu tretjega bataljona Tomšičeve brigade z domobranci septembra 1943.
330. **Mohar, Mirko-Brane: Na pragu Ljubljane.** TV-15, 10. V. 1966, št. 10, str. 18. Prikaz prodiranja 8., 9. in 10. brigade v Ljubljano.
331. **Morača, Pero: Odmevi in posledice.** Četrto stoletja marčnih dogodkov leta 1941. Komunist, 25. III. 1966, št. 12, str. 14.
332. **Morjak, Gorazd: Krvavi ples pod Suhorjem.** Iz spominov na delo pripadnikov varnostne obveščevalne službe med NOB. Primorske novice, Koper—Nova Gorica, 14. V. 1966, št. 20, str. 2. Zapis po pripovedovanju narodnega heroja Alberta Grudnika-Bliska o akciji varnostnikov na četnike pod vasjo Suhorje tik pred koncem vojne.
333. **Moravec, Stana: Liste sem nosila v kožubovinastem mufu.** Borec, 1966, št. 12, str. 976—977. Droben zapis o »Kričaču«.
334. **Mudronja, Pavla: V Belo krajino.** Borec, 1966, št. 5, str. 446. Spominski zapis poti s Primorske v Belo Krajino — na pevovodski tečaj.
335. **Mulej, Janez: Iz spominov na NOB.** Bilten Mariborske tekstilne tovarne, V. 1966, št. 6, str. 21—22. Opis napada 2. bataljona Prešernove brigade na nemško postojanko v Železnikih.
336. **Mulej, Janez: Spomini na partizanska leta.** Bilten Mariborske tekstilne tovarne, XII. 1966, št. 12, str. 20—21. Spominski drobci iz partizanskega življenja in odlomki del iz brigadnih glasil.

N

337. **[Novak Vojko]: Kričač.** Borec, 1966, št. 12, str. 929—930. Nekaj podatkov iz zgodovine radijskega oddajnika Osvobodilne fronte.

O

338. **Obračunč, Rudolf-Cedrik: Kako je delala partizanska saniteta.** Borec, 1966, št. 8-9, str. 749—751. Spomini na težave in iznajdljivosti ter požrtvovalnost, ki so spremljale organizacijo partizanske sanitete.

339. **Oddaje Kričača.** Faksimile dokumenta italijanskih oblasti o zasledovanju »Kričača«. Borec, 1966, št. 12, str. 994—1002.
V rubriki »Dokumenti« so primeri nekaterih oddaj, teksti so povzeti po italijanskih zapiskih teh oddaj in je zato njihova popolnost lahko dvomljiva, tudi datumu so vzeti iz italijanskih virov.
340. **Ogris — Krišpin — Pero: Srednja Radovna — naš dom in naša rana.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu, Kranj 1966, str. 244—249.
Opis privrženosti in dela večine prebivalcev vasi narodnoosvobodilnemu gibanju, kjer je bila okrožna tehnika pod Njilcami, skupaj kar 10 bunkerjev za razne forume za OK, VDV, SKOJ itd. Požig vasi 20. septembra 1944.
341. **[Oražem Karel]: »Bil je junak in velik človek«.** Spomini predvojnih komunistov na Dušana Kvedra. Večer, Maribor, 14. III. 1966, št. 60, str. 7.
342. **[Oražem Karel]: Tri dni in tri noči v negotovosti.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 5.
Zapis pripovedovanja bolničarke Ančke Pakiževe o partizanski bolnišnici v Jendolu med nemško ofenzivo novembra 1943.
343. **[Orehek Anton]-Robi: Bilo je pred 22 leti.** Naše delo, Vevče, 25. XII. 1966, št. 11, št. 3—4.
Opis napada Šlandrove brigade na nemško postojanko v Motniku v začetku februarja 1944.
344. **Osredkar, Milan: Ilegalni napovedovalec se oglašja iz omare.** Borec, 1966, št. 12, str. 945—950.
Spomini prvega napovedovalca ilegalne radijske postaje OF »Kričača«.
345. **Ostroška, Milica: Odpor v Koroški četrti.** Zaslužnjeni, toda neuklonljivi. Maribor. Maribor 1941—1945. Teren Koroška vrata. Murska Sobota, 1966, str. 1—5.
Prikaz sodelovanja številnih prebivalcev te mariborske četrti v NOB ter njihove usode.
346. **Ovičaj, Jože-Zmagoslav: Ostal sem sam.** Borec, 1966, št. 11, str. 889—892.
Opis izdaje kurirske postaje 25-G ob rečici Ločnici v novembrski ofenzivi 1944 in posledice le-te za medvoški okoliš.
347. **Ožbolt, Anton: Zapiski o težkih dneh.** Nekaj spominov iz doline Čabranke in Kolpe. Dolenjski list, Novo mesto, 29. IX. 1966, št. 38, str. [6—7].
Odlomki iz kronike Antona Ožbolta »Osilnica v NOB«.
348. **PL-Olga: Borbe na Kozjaku.** Aluminij, Kidričevo, IV. 1966, št. 3, str. 6.
Opis akcij in spopadov neimenovanega bataljona Pohorskega odreda v avgustu 1944.
349. **Pačnik, Franc: V spomin 1. pohorskemu bataljonu.** TV-15, 18. I. 1966, št. 2, str. 2.
Drobni podatki, zapisani ob spominskem obisku smučarske patrulje po poti borcev 1. pohorske čete in 1. pohorskega bataljona in nazadnje 11. brigade »Miloša Zidanška«.
350. **Pagon, Andrej-Ogarev: Jože Jamšek iz Plavij.** TV-15, 27. IX. 1966, št. 38, str. 8.
Biografija, opisan pa je tudi sestanek z Oskarjem Kovačičem in ustanovitev odbora OF v Plavah 7. decembra 1941.
351. **Pagon, Andrej-Ogarev: Petnajst metrov smrtnega pasu...** (Spomini partizanskega vojnega dopisnika.) Jadranski koledar 1966, Trst, str. 202—215.
Opis boja Vojkove brigade v Zireh na Gorenjskem 4. januarja 1944 in življenja v bolnici »Franji« ter prikaz spopada borcev XXXI. divizije z Nemci ob mostu čez Idrijco na Reki in še nemško divjanje — požig vasi Šebrelje.
352. **Pagon, Andrej-Ogarev: »Sedeminštiridesetim« v Cerknem.** In mrtvi postali svetla so zarja... Primorski dnevnik, Trst, 27. I. 1966, št. 22 (6309), str. 3.
Spominski zapis o sovražnikovem napadu na partijsko šolo v Cerknem.
353. **Pagon, Andrej-Ogarev: Spominu partizana, komandanta in pesnika Blaža Ostrovrharja.** TV-15, 16. VIII. 1966, št. 32, str. 7.
Spominski zapis o bojnem tovarišu Otonu Vrhuncu-Blažu Ostrovrharju.
354. **[Pagon], Andrej-[Ogarev] Pagonogarev: V vlaku čez Kras.** Prosveta, Chicago, 4. I. 1966, št. 2, str. 4.
Zapis pripovedovanja Alojza Dekleve iz Brkinov o usodi njegove družine v NOB.
355. **P[ahor], D[rago]: Popolnejši prikaz vloge in dobe. Osvobodilne fronte.** Primorski dnevnik, Trst, 6. V. 1966, št. 107, str. 3.
Poročilo o znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob 25. obletnici ustanovitve OF.

356. **Pahor, Jože: Ko je umiral nacifašizem.** Borec, 1966, št. 4, str. 340—342.
Opis razpusta jetniškega taborišča v Ribnici maja 1945, kamor so pošiljali jetnike iz zaporov na Poljanskem nasipu v Ljubljani.
357. **Pahor, Majda: Požig Renč.** Kurirček, 1966, št. 5, str. 233—234. V rubriki »Kurirčkova torba«.
358. **Partizanski tehnik iz Stajerske bodo zborovali.** TV-15, 11. X. 1966, št. 40, str. 10.
Drobni podatki o štajerskih tehnikah.
359. **Partizanski vdor v sevniške zapore.** (Iz sevniške kronike.) Borec, 1966, št. 2, str. 161—163.
Prikaž akcije, ki jo je vodil Dušan Kveder-Tomaž 12. novembra 1941.
360. **Pavlin, Alojz: Bral je kar pod odejo.** Borec, 1966, 12, str. 979.
Drobni spomini na oddaje »Kričača« v hiši na Cesti v Rožno dolino.
361. **P[avlin], M[ile]: »Bila je huda slana, posezlo je veliko rožic«.** TV-15, 31. V. 1966, št. 21, str. 9.
Zapis o sodelovanju Tomažinove družine iz zaselka Laško v Selški dolini v NOB. V njihovi hiši je bila prva partizanska bolnišnica na Gorenjskem.
362. **P[avlin], M[ile]: Blaž iz Taranta.** TV-15, 11. I. 1966, št. 1, str. 12.
Opis srečanja s soborci po 21 letih. Italijan Biagio Pinto-Blaž je že kot okupatorjev vojak sodeloval s partizani, po kapitulaciji Italije pa je s tremi svojimi tovariši šel v Gubčevo brigado.
363. **P[avlin], M[ile]: Brigada Srečka Kosovela ima domicil v Sežani.** TV-15, 6. IX. 1966, št. 35, str. 2.
Drobci iz zgodovine brigade.
364. **[Pavlin Mile]: Edo Turnher sedemdesetletnik.** TV-15, 15. XI. 1966, št. 45, str. 6.
Kratka biografija, ki zajema tudi obdobje NOB.
365. **P[avlin], M[ile]: Grenki spomini invalida iz Stožic.** TV-15, 25. I. 1966, št. 3, str. 7.
Spominski drobci po pripovedovanju Cveta Sedečiča, borca II. grupe odredov in Tomšičeve brigade do 26. II. 1944, ko so ga Nemci zajeli na Belih vodah in poslali v vojaški ujetniški taborišči Mühlberg in Dresden.
366. **P[avlin], M[ile]: Ivanka iz Malega Lipja.** TV-15, 7. VI. 1966, št. 22, str. 9.
Pisec opisuje partizanko Ivanko Škufca, njene štiri padle brate in sestro.
367. **Pavlin, Mile: Kako je padel Franc Gosenica.** TV-15, 23. VIII. 1966, št. 33, str. 10.
Pisec navaja pričevanja in domneve, kako je končal borec 15. brigade januarja 1945.
368. **P[avlin], M[ile]: Kdo je bil Vinko Kristan?** TV-15, 18. 1. 1966, št. 2, str. 8.
Opis Vinka Kristana in njegovega dela pred vojno zlasti v Novem mestu, kamor ga je poslal CK kot inštruktorja 1940 ter prikaz njegovega sodelovanja v NOB do uboja 9. aprila 1942 na Trubarjevi cesti 73a v Ljubljani — po pripovedovanju Pavle Mencejeve.
369. **P[avlin], M[ile]: »Ko sem bil strgan, me je oblekel ...«** TV-15, 6. IX. 1966, št. 35, str. 7.
Zapis o intendantu Josipu Drakslerju-Povhu ob njegovi sedemdesetletnici, v zapis je vključen tudi spominski sestavek Mileta Pavlina o medvojnem srečanju s Povhom.
370. **P[avlin], M[ile]: Lado Ambrožič-Novljan: »Partizanska protiofenziva«.** TV-15, 22. II. 1966, št. 7, str. 6.
Biografija Lada Ambrožiča-Novljana ter poročilo o knjigi, ki obravnava čas med veliko italijansko poletno ofenzivo in bojem pri Jelenovem žlebu (26. november 1942 — 26. marec 1943).
371. **P[avlin], M[ile]: Na steni visijo slike padlih sinov.** TV-15, 22. III. 1966, št. 11, str. 9.
Opis usode družine Pretnarjeve iz Dobrave na Gorenjskem in kratke biografije treh padlih sinov.
372. **[Pavlin Mile]-ČB: Orožje je bilo v jezeru.** TV-15, 2. VIII. 1966, št. 30, str. 7.
Zapis po pripovedovanju Jožeta Ulčarja z Bleda o mladinski skupini, ki je zbirala orožje, njegov odhod v partizane v udarni vod Gorenjskega odreda aprila 1943, kasneje v 1. četo Zahodno-koroškega odreda ter njegovo bojevanje do konca vojne v koroških enotah.
373. **P[avlin], M[ile]: Partizan Pampuška.** TV-15, 12. VII. 1966, št. 27, str. 11.
Povzetki spominov koroškega partizana Ivana Grigorjeviča Pampuške-Gustlja iz Kijeva.

374. **P[avlin Mile]: Pogovor o Svetem Urhu.** TV-15, 14. VI. 1966, št. 23, str. 7. Zapis pogovora s Štefanijo Ravnikarjevo-Podbevškovo, avtorico knjige »Sveti Urh«.
375. **[Pavlin Mile]: Pogovor s piscem knjige »Osvoboditev Slovenskega Primorja«.** TV-15, 25. I. 1966, št. 3, str. 6. Zapis pogovora s piscem Stankom Petelinom ob izidu knjige.
376. **P[avlin], M[ile]: Pol ure s komandantom Notranjskega odreda.** TV-15, 13. IX. 1966, št. 36, str. 9. Zapis pripovedovanja Franca Sotlarja — Pavijana, prvega komandanta »tretjega« Notranjskega odreda o borbah in življenju odreda.
377. **Pavlin, Mile: Posebne enote naše vojske.** Vojaški informator, 1966/67, št. 1, str. 54—57. Avtor obravnava jurišne enote v naši narodnoosvobodilni vojski.
378. **P[avlin], M[ile]: Pridobil je 72 naročnikov.** TV-15, 1. XI. 1966, št. 43, str. 9. Kratka biografija partizana Ivana Roberja.
379. **P[avlin], M[ile]: Prva ruska partizana v Sloveniji.** TV-15, 4. X. 1966, št. 39, str. 10. Zapis o dveh ruskih partizanih Genadiju Aleksandroviču Favorskem in Borisu Polunjinu iz Moskve.
380. **Pavlin, Mile: Prvi dve ruski partizanki.** TV-15, 13. II. 1966, št. 49, str. 9. Odlomki iz pisem Ane Želevske in Tamare Nikolajevne Bu[š]kove o pobegu iz Beljaka k slovenskim partizanom; opisujeta izdajalca Franca Kristana-Königa.
381. **P[avlin], M[ile]: Reševala je ruske ujetnike.** TV-15, 22. II. 1966, št. 7, str. 9. Opis sodelovanja Marije Potočnikove pri organiziranju pobegov ruskih ujetnikov, ki so delali v ravenski železarni, k partizanom.
382. **P[avlin], M[ile]: Revolucionar iz Bojanje vasi.** TV-15, 13. IX. 1966, št. 36, str. 9—10. Biografija Ivana Radoša-Djura.
383. **P[avlin], M[ile]: Slovenec, ki so ga imeli za Španca.** Prosveta, Chicago, 16. VI. 1966, št. 117, str. 4. Zapis pripovedovanja Cirila Rometa o udeležbi v španski vojni, kako so ga v francoskem taborišču ujeli Nemci in poslali v Mauthausen.
384. **P[avlin], M[ile]: Trnova pot Ivana Debenca.** TV-15, 23. VIII. 1966, št. 33, str. 9. Biografija, ki se dotika tudi dobe NOB.
385. **P[avlin], M[ile]: V Metliki pred Vranešičevo hišo.** TV-15, 30. VIII. 1966, št. 34, str. 7. Avtor po različnih virih ugotavlja datum ustanovitve 15. brigade.
386. **Pavlin, Mile: Zgodba Tončke Rusinje.** TV-15, 15. XI. 1966, št. 45, str. 11. Spomini Tonje Gončarove-Gadiatove na italijansko vojno ujetništvo in odhod v partizane v Soško brigado.
387. **P[avlin], M[ile]: Žena, trdna kakor hrast.** TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 9. Zapis o sodelovanju družine Jožefe Mohorčičeve iz Lož pri Vipavi v NOB.
388. **Pavšič, Vladimir — Matej Bor: Osvobodilna fronta je tiskala pesniške zbirke.** Borec, 1966, št. 8—9, str. 751—754. Avtor pripoveduje o nastanku prvih svojih partizanskih pesmi ter prvi pesniški zbirki pa tudi o usodi druge zbirke.
389. **[Pavšič Vladimir — Matej Bor]: Roška ofenziva.** (Odlomek iz črtice M[ateja] Bora.) Celjski tednik, 25. XI. 1966, št. 46, str. 17.
390. **Pečar, Samo: Moja prva partizanska operacija.** Borec, 1966, št. 5, str. 435—436.
391. **Perhauc, Rafael: Po dolgih letih se bodo spet sešli.** Delo, 13. X. 1966, št. 279, str. 6. Prikaz o nastajanju in razvoju enot prekomorskih letalcev.
392. **Perhauc, Rafael: Srečanja partizanskih letalcev.** TV-15, 11. X. 1966, št. 40, str. 3. Avtor na kratko opisuje razvoj letalstva NOB in zbiranje slovenskih partizanov v letališču Maison Blanche pri Alžiru, primorskih, štajerskih in gorenjskih rojakov, prej italijanskih ali nemških vojakov, in nastanek pevskega zbora, ki sta ga vodila brata Mirko in Polde Černigoj.
393. **Peskar, Jože-Fric: Snidenje na Dobrovljah.** Borec, 1966, št. 8—9, str. 665—666. Spomini na zbor bataljona II. grupe odredov na Dobrovljah oktobra 1942 in opis spopadov z Nemci.
394. **Pešec, Simon: Ponosni smo na njegovo ime.** Aluminij, Kidričevo, IV. 1966, št. 3, str. 1. Kratka biografija Borisa Kidriča.

395. **Peštaj, J[elka]: Julka Polančič in njena junaška sinova Ivo in Lovro. Vzorna proletarska družina s Koroške.** Maribor 1941—1945. Teren Koroška vrata. Murska Sobota, 1966, str. 10—12.
Prikaz življenja revolucionarke s Koroške ceste št. 43 ter njenih sinov, ki sta tragično končala.
396. **Peštaj, Jelka: Saj ni fant, deklica je ...** Delo, 22. VII. 1966, št. 196, str. 3.
Zapis drobnih spominov iz NOB bolničarke Albinca Malijeve-Hočevarjeve.
397. **Petelin, Stanko: Gradnikova brigada.** Knjižnica NOV in POS 7. Nova Gorica 1966. Izd. Komisija za obujanje tradicij NOB pri glavnem odboru ZZB NOV Slovenije. Str. 524+ 32 skic + 1 zemljevid. 8°.
Knjiga obravnava zgodovino te enote, 2 leti njenega obstoja. Delo je sestavljeno na podlagi arhivskega gradiva, partizanskega in sovražnikovega, iz objavljene literature o primorskih partizanskih vojaških enotah ter prispevkih brigadnih in bataljonskih glasil ter drugega narodnoosvobodilnega tiska in spominskega gradiva nekdanjih borcev te enote. Na koncu knjige je na straneh 515 do 516 tudi seznam Poveljstva III. SNOUB »Ivana Gradnika«.
398. **P[etelin] S[tanko]: Napad na Štampetov most.** Vojaški informator, 1965/66, št. 4, str. 51—54.
Avtor je obdelal napad, ki ga je izvedla 15. divizija in Notranjski odred 11. junija 1944.
399. **[Petelin Stanko]: Podvigi sabotažne skupine iz Vrtojbe.** Vojaški informator, 1965/66, št. 4, str. 54—57.
Opis štirih akcij sabotažne skupine VDV, podan pod naslovi »Kam je zginila radijska postaja?«; »Vdor v mestno bolnišnico«; »Kako so Nemci izpraznili skladišče s tekstilnim blagom« in »Po meso v mestno klavnico«.
400. **Petelin, Stanko: Pošte pa sovražnik le ni dobil.** Po sledovih Gradnikove brigade. TV-15, 24. V. 1966, št. 20, str. 5.
Opis borbe z Nemci in zmage Gradnikove brigade 1. aprila 1944 pri Zadlogu.
401. **Peterlin, Janez: Ob 25-letnici ustanovitve OF slovenskega naroda.** Kamniški občan, IV. 1966, št. 2, str. 1.
402. **Peternelj, Jože-Mavsar, Trikrat v enem dnevu.** Borec, 1966, št. 3, str. 254—260.
Spomini na kurirsko postajo G 13, ki je vzdrževala zvezo Žiri—Selška dolina in na to, kako so Nemci zasledovali Vojkovo brigado na Žirovskem vrhu 1944.
403. **Peternelj, Jože: V predhodnici proti Trstu.** TV-15, 26. IV. 1966, št. 16—17, str. 2.
Iz življenja udarnega bataljona 30. divizije in njegovo prodiranje v Trst kot predhodnica 9. korpusa.
404. **Petrič, Marija: Sova je bila prava.** TV-15, 14. VI. 1966, št. 23, str. 8.
Spominski drobci kurirke na tehniko Don v Poljanski dolini.
405. **P[etrin] Ernestj: Podzemne jame med NOB.** Borec, 1966, št. 5, str. 431—432.
Zapis, kako ohraniti spomin na podzemne jame, ki so dajale zavetje partizanskim dejavnostim, tehnikom, skladiščem streliva; omenjene so Postojnska jama, Predjama, Hruševlje, jama pri Studenem in Ravnik.
406. **[Petrin Ernestj]: Samorastniki izpod Raduhe.** Kramljanje z Blažem Arničem. Borec, 1966, št. 5, str. 410—415.
Opis skladateljevega življenja in ustvarjanja; dotika se tudi vojnih let, saj je bil član kulturniške skupine v OF, omenja se prvi sestanek kulturnega plenuma OF ter kulturni molk.
407. **Planinšček, Liljana: Tiskarna v Noznem.** Kurirček, 1966, št. 5, str. 234.
V rubriki »Kurirčkova torba« drobni podatki o partizanski tiskarni.
408. **Plesnik, Peter: Napad sredi noči.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 414—416.
Opis uničenja sovražnikove postojanke v Zgornjih Gorjah 8. aprila 1945.
409. **Pleško, Stane: V sencih Dolomitov.** Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 1—2, str. 40—47, št. 3, str. 72—73, št. 4, str. 103—106, št. 5, str. 141—144, št. 6, str. 169—173, št. 7, str. 199—203, št. 9, str. 257—262, št. 11, str. 318—322, št. 12, str. 346—353.
Kontrarevolucionarni pisec prikaže v historiatu Dolomitov ustanavljanje belogardističnih vaških straž kot obrambo pred partizanskim nasiljem. Razpiše se zlasti za obdobje pod italijansko okupacijo in tik po osvoboditvi.
411. **Pleterski, Janko: Osvobodilna fronta slovenskega naroda — program Zedinjene Slovenije.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 179.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju ob 25. obletnici OF.

412. **Podbevšek, Lado: Odhajali so drug za drugim.** Borec, 1966, št. 1, str. 52—56.
Zapis pripovedovanja Marije Koroščeve iz Krašnje o sodelovanju njene družine v NOB in o smrtih 7 otrok.
413. **Pogačnik, Bogdan: Pogled v zgodovinopisje Vladimira Dedijera.**
Pogovor z avtorjem pred izidom »Sarajeva 1914«. Delo, 17. marca 1966, št. 73, str. 5.
Zapis se dotika jugoslovanske NOB in zlasti še slovenske OF ter njene specifičnosti.
414. **Pogačnik, Bogdan: Velik človek v beli kufi.** Pomenek z dr. J. E. Leopoldom-Lavovim. Prosveta, Chicago, 15. IV. 1966, št. 74, str. 4.
Zapis pogovora s pleterskim priorjem, ki se dotika tudi obdobja NOB.
415. **Pohar, dr. Edvard: Med poključnimi partizani.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj, 1966, str. 196—204.
Spomini partizanskega zdravnika, kratki opisi o nastajanju prvih gorenjskih bolnišnic in življenja, akcij in bojov gorenjskih partizanskih enot.
416. **Polanec, Irena: Pri Rehmanovih blizu Šoštanja.** Prosveta, Chicago, 9. III. 1966, št. 48, str. 4.
Zapis po pripovedovanju Franca Polanca, kako se je rešil pred Nemci, ki so vdrli v Rehmanovo hišo.
417. **Poljčan, G.: »Sodruzi — tovariši — heroji«.** Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 5, str. 123—127.
Poročilo o Zborniku prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med obema vojnama iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste-Polje. Pisanje je pamflet kontrarevolucionarnega pisca proti narodnoosvobodilnemu gibanju imenovane občine.
418. **[Polenčič Matjaž]-žč: 92 let Franca Grata.** TV-15, 27. XII. 1966, št. 51-52, str. 15.
Kratka biografija, ki se dotika tudi NOB.
419. **[Polenčič Matjaž]-žč: Franc Rozman obsojen na 20 let strogega zapora.** TV-15, 22. II. 1966, št. 7, str. 8.
420. **[Polenčič Matjaž]-žč: Pavla Mencejeva šestdesetletnica.** TV-15, 15. XI. 1966, št. 45, str. 9.
Prikaz pasarske delavnice v Šiški, kjer so izdelovali razstrelivo in popravljali orožje.
421. **[Polenčič Matjaž]-žč: Pri Kajuhovi materi.** TV-15, 22. II. 1966, št. 7, str. 3.
Pripovedovanje Marije Destovnikove o življenju sina Karla ter o njegovem delovanju pred vojno in o sodelovanju v NOB.
422. **[Polenčič Matjaž]-žč: Razgovor s partizansko zdravnico.** TV-15, 8. III. 1966, št. 9, str. 6.
Razgovor z dr. Ružo Šegedinovo, ki se med drugim dotika tudi organizacije partizanskih bolnišnic.
423. **[Polenčič Matjaž]-žč: Stisnili smo roko zaslužnemu osemdesetletniku.** TV-15, 30. VIII. 1966, št. 34, str. 9.
Opis sodelovanja Ivana Bizjaka in njegove družine v NOB.
424. **[Polenčič Matjaž]-žč: Zver iz belgijske vojašnice.** TV-15, 15. II. 1966, št. 6, str. 8.
Povzetki sodnega procesa proti Francu Rozmanu, obtoženemu vojnega hudodelstva, uboja Vinka Kristana, vodje rekrutnega oddelka pri glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet.
425. **Pomen slovenskega partizanstva.** Komunist, 22. VII. 1966, št. 29, str. 14.
Odlomek iz članka Borisa Kidriča, ki je bil objavljen v Slovenskem zborniku 1942.
426. **Pori, Vlado: »Prekomanda Buchenwald.«** Koroški fužinar, Ravne na Koroškem, 25. VIII. 1966, št. 3, str. 45-46.
Opis življenja v nemških taboriščih.
427. **Potočnik, Poldka: Rešil je tri, sam se pa ni vrnil.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 386-387.
Zapis po pripovedovanju staršev o dogodku v vasi Perniki nad dolino Radovne, kamor so Nemci privedli ujetega partizana Janka Muleja, da bi izdajal (junij 1944).
428. **Poveljstvo partizanskih čet.** TV-15, 21. VI. 1966, št. 24, str. 1.
Kratek zapis o ustanovitvi in o njegovih članih ter povzetek partizanskega zakona.
429. **Presinger Riko-Žarko: Osvoboditev Starega piskra.** TV-15, 11. I. 1966, št. 1, str. 3; 18. I. 1966, št. 2, str. 3 in 25. I. 1966, št. 3, str. 3.

- Avtor v članku opisuje organizacijske priprave in rešitev jetnikov iz celjskega Starega piskra v noči od 14. na 15. december 1944.
430. **Premrl, Radoslava: Moj brat Janko-Vojko.** (Gradivo za življenjepis). Zaliv, Trst, 1966, št. 2-3, str. 85—88 in št. 4, str. 46—51.
Spomini na heroja Janka Premrla-Vojka.
431. **Pretnar, Jože: Uničenje bunkerja pri Zasipu.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 387-388.
Zapis očetovega pripovedovanja o razstrelitvi bunkerja nad centralo pri Zasipu jeseni 1944.
432. **[Prevec Tone]: Neprevidnost se je kruto maščevala.** Glasilo Kovinoplastike Lož, X, 1966, št. 6, str. 4-5.
Pisec opisuje, kako so se zastrupili s hrano nekateri borci iz čete Zidanškovega bataljona in aktivisti OF iz Podloža v roški ofenzivi poleti 1942.
433. **Preživela je mnoge iz svoje generacije.** TV-15, 26. IV. 1966, št. 16-17, str. 15.
Zapis o delovanju in usodi Starihove družine iz Črnomlja.
434. **Primc, Jože: Crni avgust 1944.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 4 in 5.
Zapis o pripovedovanju dolenskega obveščevalca Rudija Mazzonija, kako so ga ujeli domobranci in Nemci in o srečnem pobegu, zato pa so se domači izdajalci maščevali nad domačini v Rudniku.
435. **Primc, Jože: Lisice so raznašale sinove kosti.** Prosveta, Chicago, 29. VI. 1966, št. 147 str. 4.
Zapis pripovedovanja Kaličeve matere iz Lazca na Kočevskem o sinu Lojzetu, ki je padel aprila 1945 nad Gradencem pri Dobrničju, borcu IX. brigade XVIII. divizije, v zapis sta vključeni tudi dve sinovi pismi.
436. **Prosenec, Vilma: Spomini na brata-borca XIV. divizije.** Glasilo Kovinoplastike Lož, VII. 1966, št. 4, str. 6-7.
437. **Prunk, Janko: Zapis z znanstvenega posvetovanja o OF slovenskega naroda.** Kronika, 1966, str. 124—127.
Ob 25. obletnici ustanovitve OF.
438. **Prunk, Mirko: Primorski Slovenec v slavni »kantemirovski« diviziji.** TV-15, 26. IV. 1966, št. 16-17, str. 7.
Opis dogodkov z ruskih bojišč, kjer je kot italijanski vojak prebežal k sovjetskim partizanom.
439. **Prva proletarska.** Zbornik. Ljubljana 1966. Izd. »Borec«, strani 666 + zemljevid, 8°.
Skrajšana izdaja zbornika »Prva proletarska« (I. in II. knjiga), Beograd 1963, izd. »Vojno delo«. V zborniku (str. 37—43) je prispevek inž. Pavla Zavcarja Vod slovenskih proletarcev. Glej pri avtorju ter seznam Slovenci, borci prve proletarske brigade ob ustanovitvi, str. 660-661.
440. **Pušenj, Rudi-Uragan: Dvojno presenečenje.** Prosveta, Chicago, 14. VII. 1966, št. 136, str. 4.
Zapis pripovedovanja Staneta Klemenčiča o partizanskih akcijah novembra 1943 na cesti med Metliko in Novim mestom.
441. **Pušenj, Rudi-Uragan: Na Vinkovem vrhu 21. marca 1945.** TV-15, 18. III. 1966, št. 9, str. 7.
Opis borbe jurišnega bataljona 15. divizije.

R

442. **RI: Ob občinskem prazniku — 8. avgustu.** Aluminij, Kidričevo, VIII. 1966, št. 6, str. 1-2.
Povzetki iz spominov Mime Kovačeve-Zupančičeve-Barčke, ki so objavljeni v Ptujskem zborniku II., 1962, o nastanku, delovanju in tragičnem koncu Slovenjehoriške čete.
443. **Radio Osvobodilne fronte.** Borec, 1966, št. 12, str. 1004—1032.
Nekaj oddaj ROF na osvobojenem ozemlju.
444. **Rakovec, B[ernarda]: Prikazen, stkana iz hrepenenja.** Delo, 7. V. 1966, št. 121, str. 8.
Spominski zapis po pripovedovanju Borisa Mužiča, borca Gubčeve brigade, na 8. in 9. maj 1945, o zadnjih borbah za Ljubljano.

445. **R[au] I[vo]: Ob 25. obletnici vstaje slovenskega naroda.** Ptujski tednik, 22. VII. 1966, št. 29, str. 1.
Opis organizacije upora v Ptuj in okoliških krajih.
446. **Ravbar, Alojz: Partizansko silvestrovanje.** TV-15, 27. XII. 1966, št. 51-52, str. 16.
Silvestrovanje v vasi Selo 1944.
447. **Ravbar, Alojz: Trojica v zagati.** TV-15, 25. X. 1966, št. 42, str. 9-10.
Spomini na rešitev treh obveščevalcev: Petra Gorjana, Jožeta Makuca in Antona Erjavca iz četniških rok v okolici Gorice maja 1944.
448. **Ravnikar-Podbevšek, Stefanija: »Sv. Urh«.** Delo, od 2. VIII. 1966, št. 207 do 24. VIII. 1966, št. 299.
Odlomki iz knjige, ki prikazujejo medvojne zločine belogardistov in domobrancev ter črne roke na Sv. Urhu pri Ljubljani.
449. **Ravnikar-Podbevšek, Stefanija: Sv. Urh.** Kronika dogodkov iz narodnoosvobodilne vojne. Dokazi. Ljubljana 1966. Izd. »Borec«: Strani 632. 8°.
Knjiga daje opis razvoja delavskega gibanja v poljski in dobrunjski občini ter predstavlja obsežen prikaz zločinske dejavnosti slovenskih domobrancev v postojanki na Sv. Urhu, od njene ustanovitve — prvega zbiranja četnikov v urhovskih gozdovih maja 1942 do njenega konca maja 1945. Delo je napisano na podlagi avtoričinih zapiskov, spominov prič in originalnih dokumentov ter slikovnega gradiva. Na koncu knjige je opis dela Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev.
450. **Razdevšek, Ivan: Iz arhiva muzejske zbirke NOB.** Steklar, Hrastnik, 1. VII. 1966, št. 6, str. 5; 5. VIII. 1966, št. 7, str. 10-11; 5. X. 1966, št. 9, str. 7-8.
Avtor članka prikaže organiziranje oborožene vstaje in nastajanje ljudske oblasti na hrastniškem področju s podnaslovi Odhod večje skupine Hrastničanov v partizane, Akcija na hrastniško vzpenjačo in Dve partizanski tragediji. Dogajanja segajo v čas od 10. septembra 1942 do 6. avgusta 1943.
451. **Razvoj partizanskih enot na severnem področju Štajerske.** Steklar, Hrastnik, 5. X. 1966, št. 9, str. 9; 5. XI. 1966, št. 10, str. 11-12.
Povzetki iz knjige »Spomni se, tovariš« in po spominih Ivana Razdevška-Mata.
452. **Rebernik, Emica: Pri Jamniku.** Kurirček, 1966, št. 1, str. 42.
Zapis o izdajalcu Jamniku iz Razborja, ki mu je sodila Šercerjeva brigada, v rubriki »Kurirčkova torba«.
453. **Rjemeč, Mi[ha]-Mi R: Dušan Kveder počiva med heroji.** Tisoči so včeraj spremljali njegovo zadnjo pot na Trg herojev v Ljubljani. Delo, 16. marca 1966, št. 72, str. 1 in 2.
Ob grobu so na kratko orisali lik Dušana Kvedra Viktor Avbelj, Marko Nikezić in Mitja Ribičič.
454. **Reisman, Avgust: Bilo je v Gornjem Milanovcu.** Prosveta, Chicago, 15. II. 1966, št. 32, str. 4.
Spomini slovenskega izseljenca na življenje v Gornjem Milanovcu in opis usod mnogih Slovencev v pregnanstvu.
455. **Reisman, Avgust: Bivši hitlerjevec — urednik zgodovinskega časopisa.** TV-15, 20. XII. 1966, št. 50, str. 3.
Pisec piše o povojnem delovanju nacista Manfreda Strake in se dotika tudi medvojnne dobe, ko je bil Straka prosvetni vodja v Mariboru.
456. **Reisman, Avgust: Noč na postaji Lapovi.** TV-15, 11. X. 1966, št. 40, str. 10.
Spomini izseljenca na pot v Gornji Milanovac.
457. **Reisman, Avgust: S celjskim ribičem ing. Lipoldom v izgnanstvu.** Ribič, X. 1966, št. 10, str. 296—298.
Spomini na življenje slovenskih izgnancev v Gornjem Milanovcu.
458. **Rekelj, Ludvik-Filip: Mejna enota — velika udarna moč.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 312—324.
Podnaslov: Spomin na Tretji minersko-sabotažni vod Triglav — MSV in na Tretjo minersko-sabotažno četo — MŠC Gorenjskega odreda.
459. **Repe, Vinko-Triglavski: Boj nad zamrznjenimi prepadi.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 111—126.
Opis boja skupine 7 gorenjskih partizanov z Nemci na planini Lipanci 19. januarja 1942.
460. **Repe, Vinko-Triglavski: Organizacije po terenu — nujna osnova gibanja.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 235—243.

- Prikaz o ustanavljanju in delovanju partijskih celic, odborov OF, AFŽ ter ZSM v gorjanskih vaseh, posebej še za obdobje od aprila 1943 do julija 1944.
461. **Ribičič, Josip: Nevidna borba.** Borec, 1966, št. 4, str. 314—323.
Spomini na dogodke, ki so se vrstili pri Ribičičevih v hiši na Dobrilovi ulici 22 v Ljubljani, kjer je bila ciklostilna tehnika; tu je bil III. in IV. plenum OF. Spominski drobci na Borisa Kidriča.
462. **Ribičič, Mitja: Dušan Kveder-Tomaž.** 1915—1966. Naši razgledi, 26. III. 1966, št. 6, str. 124.
Opis osebnosti Dušana Kvedra in njegovega dela.
463. **Ribičič, Mitja: Komunisti in Osvobodilna fronta.** Komunist, 13. V. 1966, št. 19, str. 6.
Odlomki avtorjevega prispevka na simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve OF.
464. **Ribičič, Mitja: Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta slovenskega naroda.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 130.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob 25-letnici.
465. **Robič, Jože-Egon: Brez žrtev ni bilo uspehov.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 209—226.
Pod gornjim naslovom se vrste sestavki:
Spopad v Jeli pod Pokljuko: opis napada 2. čete Pokljuškega bataljona na nemško kolono 24. decembra 1942. Zaga je zagorela: opis požiga žage Gorjana v Spodnjih Gorjah junija 1943. Dvakrat vroč julijski dan: Spominski zapis boja 2. čete Pokljuškega bataljona pod Lipanco 3. julija 1943 z Nemci. Razbita steklenica: šaljiv opis dogodka iz življenja gorenjskih partizanov, minersko-sabotažnega voda »Triglav« novembra 1943. Vse se je steklo brez nesreče: spomin na smešen dogodek gorenjskega obveščevalca.
466. **R[o]jic, V[ida] VR: Odlomki iz življenja heroja.** Ptujski tednik, 25. III. 1966, št. 12; 30. XII. 1966, št. 50.
Biografija Dušana Kvedra in njegova borbena pot v NOB.
467. **R[o]jic, V[ida] VR: 25 let od upora proti nasilju.** Ptujski tednik, 29. IV. 1966, št. 17, str. 1 in 7.
Članek o OF slovenskega naroda in kratka zgodovina OF v ptujskem okolišu.
468. **Rolc, Jošt: Dve nenavadni srečanja z bežeci Nemci.** Prosveta, Chicago, 13. I. 1966, št. 9, str. 4 in 14. I. 1966, št. 10, str. 10.
Pisec opisuje, kako so partizani razoroževali bežeče Nemce na Gorenjskem.
469. **Rolc, Jošt: Kramljanje s Tišlerčkovim atom.** TV-15, 4. X. 1966, št. 39, str. 9.
Biografija Franca Golca iz Rečice pri Bledu in usoda njegove družine.
470. **Rolc, Jošt: Partizanski strelj v spomin.** TV-15, 29. XI. 1966, št. 47, str. 11.
Zapis pripovedovanja Pavle Erjavškove iz Ivančne gorice o dveh padlih sinovih, Dragu in Savu.
471. **Rolc, Jošt: Srca Gorenjcev so bila za zmago.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 417—423.
Opis zadnjih dni vojne v Gorjah ter prodiranje komande mesta Bleda po osvoboditvi Bohinjske Bistrice proti Bledu in njegova osvoboditev.
472. **[Rolc], Jošt Kolec: Zaseda pri Sv. Ani.** TV-15, 27. XII. 1966, št. 51-52, str. 5.
Opis priprav za napad na Šentvid in Stično v začetku oktobra 1944.
473. **[Rolc], Jošt Rojc: življenjepis na prtiču.** Prosveta, Chicago, 22. julija 1966, št. 142, str. 4.
474. **Ro[l]c, Jošt: Življenje na prtiču.** TV-15, 8. III. 1966, št. 9, str. 8.
Opis prispevka Vojkove družine z Mlinega NOB.
475. **Ropret, Janez: Obsojen na smrt.** Borec, 1966, št. 10, str. 788—789.
Zapis o oskrbovanju partizanov na Krvavcu, o izdaji in mučenju v zaporih in nazadnje še o trpljenju v Mathausenu.
476. **Rosulnik, Slavko-Vido: Strah, vendar ne v pravem času.** Tosama, Domžale, VI. 1966, št. 7, str. 3.
Pisec piše o svoji rešitvi iz nemške zasede na poti v Kropo, ko je šel po hrano za bolnico Pokljuko.
477. **Rosulnik, Slavko-Vido: Tovarištvo.** Tosama, Domžale, VI. 1966, št. 7, str. 3.
Spomin na doživljanje partizana, ki je tovoril živež za bolnico na Pokljuki.
478. **Rosulnik, Slavko-Vido: Veselo doživetje.** Tosama, Domžale, VI. 1966, št. 7, str. 3-4.
Spomini na partizansko življenje.

479. **Roš, Fran: Beg v življenje.** Celjski tednik, 25. XI. 1966, št. 46, [str. 14]. Zapis pripovedovanja Antona Pertinača, ki so ga Nemci z družino preselili v Srbijo, kjer se je boril v srbskih partizanskih enotah.
480. **R[oš], F[ran]: »M. Zevart — S. Terčak. Od vstaje do zmage«.** Celjski tednik, 15. VII. 1966, št. 27, str. 6. Poročilo o knjigi.
481. **Rovan, Pavla: Prišel je iz Bazovice...** TV-15, 10. VII. 1966, št. 22, str. 11. Prikaz o delovanju aktivista in borca Dušana Poženela-Djura v Rečiški dolini in Laškem.
482. **Rozman, Franc-Kozarjev: Čakal sem na smrt.** Boj pod Triglavom: Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 325—335. Spomin na življenje v Prešernovi in Vojkovi brigadi, opis trpljenja v škofjeloških in begunjskih zaporih ter v taborišču Mathausenu.
483. **Rudolf, Branko: Pričevanje o nasilju, trpljenju in junaštvu.** Naši razgledi, 30. VII. 1966, št. 14, str. 286. Zapis ob razstavi »Talci 1941—1945 na slovenskem Štajerskem«.
484. **R[upel], S[lavko] S. R.: »Gaston G. Charlet, Kaznilnica v snegu«.** Borec, 1966, št. 4, str. 378. Poročilo o knjigi.
485. **Ru[pe], S[lavko]: »Stefanija Ravnikar-Fodbevšek: Sv. Urh«.** Kronika dogodkov iz narodnoosvobodilne vojne. Primorski dnevnik, Trst, 30. VI, 1966, št. 153, str. 2. Ocena knjige.
486. **Rupena, Vladimira: Partizanka Katja Rupena.** Kurirček, 1966, št. 2, str. 91-92. Kratka biografija v rubriki »Kurirčkova torba«.
487. **Rupnik, Andrej-Bradati: Na klancu pod Labinjami.** TV-15, 25. I. 1966, št. 3 str. 8 in 1. II. 1966, št. 4, str. 8. Oris življenja v partizanski šoli v Čepovanu in Cerknem, opis nemškega napada na tečajnike v Cerknem 27. januarja 1944.
488. **[Rus Josip]: Vse poti so vodile v Jajce.** Naša skupnost, Ljubljana Moste-Polje, XII. 1966, št. 11, str. 1 in 5. Del zapiskov člana slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ.
489. **Rus, Jože: Najvišji moralni vzpon.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 180-181. Sklepni odlomek iz študije o sokolstvu na Slovenskem med dvema vojnama in odločitvi sokolskega vodstva, da se vključi v OF slovenskega naroda.
490. **Rus, Stanko: Dvakrat vroči julij.** Borec, 1966, št. 1, str. 68—70. Pisec opisuje, kako so Italijani ustrelili vaščane iz Travnika in Bele vode in požgali vasi v roški ofenzivi.

S

491. **SJ: Ob rojstnem dnevu Jugoslavije.** Aluminiij, Kidričevo. XI. 1966, št. 10, str. 1. Zapis o štiriletnem boju, razvoju in uspehu jugoslovanskih narodov.
492. **S. K.: Grozotni spomini na taborišče Jasenovac.** Primorski dnevnik, Trst, 9. VII. 1966, št. 159, št. 2. Ponatis iz »Dela«.
493. **Samec, Smiljan: Partizanski spomini gledaliških popotnikov.** Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja, 1966, št. 8-9, str. 179—195. Pisec pripoveduje o svojevrstnem delu in poti kulturne skupine 10. Ljubljanske udarne brigade, ki se je izoblikovala po nemški ofenzivi in bojih na Ilovi gori 1943, ko se je morala odcepiti od velike gledališke skupine. Njihova pot je vodila daleč po Jugoslaviji.
494. **Seliškar, Tone: Dežela zlatih src.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. [8]. Avtor opisuje pot iz Mrkopolja v Polom na konferenco propagandistov januarja 1943 (ki pa je ni bilo zaradi pričakovane nemške ofenzive).
495. **Seliškar, Tone: Ognjeni krst.** Dolenjski list, Novo mesto, 29. XII. 1966, št. 51-52, str. 7. Spomini na prihod v partizane v propagandni odsek Cankarjeve brigade ter napad na nemško postojanko Gobe jeseni leta 1943.

496. **Seliškar, Tone: Ogrodje za knjigo spominov.** Borec, 1966, št. 4, str. 297—360.
Spomini na dogodke iz vojnih dni, kako so širili OF med učiteljstvom in kulturniki, na sestanke kulturnega plenuma OF in razglasitev kulturnega molka pa na odhod v Cankarjevo brigado.
497. **Selitve ljudi iz gorjanskih vasi.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 43-44.
Seznam ljudi, ki jih je okupator izselil v Srbijo in Nemčijo.
498. **Selske žrtve — spomin in večni opomin.** Slovenski vestnik, Celovec, 29. IV. 1966, št. 17, str. 4.
Dröben zapis o obsodbi 13 koroških Slovencev iz Sel in okolice Železne Kaple in Borovelj na Dunaju aprila 1943.
499. **[Semi Francesco]: Bojna komedija ali »Osvojitev Ljubljane«.** [Prevedla Milica Kacin-Wohinz.] Tovariš, 31. III. 1966, št. 13, str. 24-25; 7. IV. 1966, št. 14, str. 24-25; 14. IV. 1966, št. 15, str. 24-25; 21. IV. 1966, št. 16, str. 22-23; 28. IV. 1966, št. 17-18, str. 42-43; 12. V. 1966, št. 19, str. 58-59; 19. V. 1966, št. 20, str. 44-45.
Iz dnevnika topniškega oficirja italijanskega XI. armadnega zbora, zajema čas od aprila do junija 1941.
500. **[Sever Janez]: Je, ali ni bil rabelj?!** Celjski tednik, 22. VII. 1966, št. 28, str. 8.
Reportaža sodne obravnave proti Djurdju Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Stranicah pri Frankolovem.
501. **Seznam padlih. Maribor 1941—1945.** Teren Koroška vrata. Murska Sobota, 1966, str. 17.
Seznam padlih prebivalcev Koroške četrti v Mariboru.
502. **Simčič, Vladoša: Spomini na partizansko gledališče.** Borec, 1966, št. 6-7, str. 511—523.
503. **Simončič, Gortan: Partizani prvič Prešernu.** Borec, 1966, št. 2, str. 164—166.
Spomini na prvo Prešernovo proslavo 2. bataljona na Dolenjskem (8. II. 1942).
504. **Skica za portret prvoborca.** Mladina, 30. IV. 1966, št. 17, str. [2-3].
Pogovor — ob 25-letnici OF slovenskega naroda — Ivana Križnarja z urednikom Mladine Jožetom Širceljem o dognanjih v svoji študiji »Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941.
505. **Skoberne, Slavko: Očetu slovenskega domobranstva — generalu Leonu Rupniku.** Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 9, str. 251-252.
Spomini belogardističnega novinarja na generala v angleškem ujetniškem taborišču v Föderaunu.
506. **Skratka: Naši so!** Prosveta, Chicago, 2. VI. 1966, št. 107, str. 4.
Spomini na partizanska leta, na začetek vstaje na Gorenjskem, o kurirskih postajah, o bolničarjih, o tiskarni TRILOF.
507. **Slabe, Martin: Požig na Špehovem.** Borec, 1966, št. 11, str. 892—896.
Zapis o dogodkih v Savinjski dolini novembra 1944 in požrtvovalnosti Špehove družine.
508. **Slivnik, Tine-Lado: Mladina — neusahljiv vir dela in moči.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 286—296.
Opis ustanavljanja in delovanja organizacij SKOJ in ZMS v gorjanskih vaseh.
509. **Slivnik, Tine-Lado: Več kot življenje nam niso mogli vzeti.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 164—188.
Članek prinaša pod gornjim naslovom več sestavkov.
V sestavku Nemoč in nasilje se vrste spomini na nemške akcije na Pokljuki ter aretacije in selitve v Gorjah julija leta 1942. V sestavku Iz hajke v hajko je prikaz konca komandanta Gorenjskega odreda Poldeta Stražišarja blizu Jezerc nad Konjščico 8. avgusta 1942, opis neuspešnega poizkusa II. bataljona Gorenjskega odreda izobesiti zastavo na vrhu Triglava, ker so jih presenetili Nemci, ki so se v tej ofenzivi v začetku avgusta povzpeli prav na Triglav, opis poti in akcije po Jelovici in vrnitev na Pokljuko.
510. **[Slokan France]: V najmračnejših dneh slovenske zgodovine.** Kmečki glas, 21. IV. 1966, št. 17, str. 1.
Odlomek iz informativnega pisma, ki ga je Boris Kidrič leta 1944 napisal za Moskvo.
511. **[Slokan Ina]: Dušan Kveder.** Rodna gruda, 1966, št. 4, str. 105.
Kratka biografija.
512. **Slokan, Jaka: »Poslanstvo slovenskega zdravnika«.** Borec, 1966, št. 2, str. 187—189.

- Ocena knjige zbornika razprav in člankov o slovenskem zdravstvu, druga polovica zbornika je posvečena zdravniku v NOB.
513. **Slokan, Jaka:** »Štefanija Ravnikar-Podbevšek, Sv. Urh«. Borec, 1966, št. 8-9, str. 720—724.
Poročilo o knjigi.
514. **Slovenci, borci prve proletarske brigade ob ustanovitvi.** Prva proletarska. Ljubljana, 1966. Izd. »Borec«, str. 660-661.
Seznam borcev s podatki.
515. **S[masek] L[ožje]: Mislim na vas in na to, za kar umiram.** Večer, Maribor, 23. IV. 1966, št. 95, str. 9.
Poročilo o razstavi Talci 1941—1945 na Slovenskem Štajerskem.
516. **Soderžanie »Kričača«.** Borec, 1966, št. 12, str. [1943-1944].
Resumeji člankov v ruščini o »Kričaču« in ROF, ki so zbrani v 12. številki »Borca« ter so nekaka monografija njune dejavnosti.
517. **Stani, Ciril: Znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni petindvajsetletnici.** Borec, 1966, št. 6-7, str. 528—530.
Poročilo o posvetovanju.
518. **Stankovič, Živomir: Država, ki je kapitulirala.** Četrto stoletje od aprilske vojne, Komunist, 8. IV. 1966, št. 14, str. 14.
519. **Stare-Zupančič, Marija: Dobra teta z Bločic.** Prosveta, Chicago, 17. VI. 1966, št. 118, str. 4.
Prikaz sodelovanja Mihovih v NOB.
520. **Stopar, Viktor: Pot do združitve v Osvobodilno fronto.** Borec, 1966, št. 5, str. 385—390.
Članek prikazuje delovanje Ljudske fronte, pot do združitve vseh naprednih in demokratičnih sil v Sloveniji v OF.
521. **Strašek, Milenko: Med Sotlo in Bistrico ...** TV-15, 27. IX. 1966, št. 38, str. 7.
Opis napada 13. brigade »Mirka Bračiča« na Kozje v septembru 1944, po pripovedovanju borca Karla Bračuna, ter dogodkov v Pilštajnu po materinem in stričevem pripovedovanju.
522. **S[tupica] A[nton]: Poslednja pisma za svobodo ustreljenih v okupirani Slovenski Štajerski.** Celjski tednik, 18. II. 1966, št. 7, str. 6.
Poročilo o knjigi.
523. **S[tupica], A[nton]: Talci 1941—1945.** Celjski tednik, 13. V. 1966, št. 18, str. 2.
Poročilo o razstavi v Celju, ki jo je pripravil Muzej narodne osvoboditve v Mariboru.
524. **Suhi, Drago: Ob železniški progi.** Borec, 1966, št. 3, str. 237-238.
Opis napada na kolono Italijanov, ki so stražili železniško progo med Ponikvami in predorom pod Sv. Ano.

Š

525. **Sajn, Avguštin: Spomini na Toneta Tomšiča.** TV-15, 24. V. 1966, št. 20, str. 9.
Pisec piše o mladostnih dneh, ko so Tomšičevi živeli v Bači pri Ilirski Bistrici pred preselitvijo v Ljubljano.
526. **Šembrov, Ludvik-Izidor: Kako je delovala v zaporu naša arestantska pošta »ki-blogram«.** TV-15, 8. XI. 1966, št. 44, str. 7.
Spomini na ljubljanski sodnijski zapor od poletja 1942 do januarja 1943.
527. **Semrl, Julij: Še zdaj hranim zaboj, iz katerega smo oddajali.** Borec, 1966, št. 12, str. 977—979.
Spomini na oddaje »Kričača« v hiši v Gubčevi ulici.
528. **Šenk, Zora: Kaznilniška vrata.** Borec, 1966, št. 1, str. 65—68.
Spomini na delo skojevske skupine v Begunjah.
529. **Sifrer, Savo-Kos: Napad na najboljša obramba.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 250—256.
Opis delovanja Poključkega bataljona pozimi 1942/43, prikaz vojaške organizacije enote ter zapis o napadu na nemško kolono pod Pokljuko v Jeli 24. decembra 1942.
530. **Silar, Dušan: Mamica mi je pripovedovala o svojem delu med NOB.** Kurirček, 1966, št. 5, str. 235.
V rubriki »Kurirčkova torba« drobni podatki o partizanski javki in tiskarni v vasi Bitnje.

531. **Sinkovec, Ivan: Slovenska skupščina.** Koledar Mohorjeve družbe, Celje, 1966, str. 74.
Članek opisuje pristojnosti in organizacijo skupščine in posega v čase njenega nastanka.
532. **Šipek, Mitja: Pomlad, rojena iz krvi.** Koroški fužinar, Ravne na Koroškem, 27. IV. 1966, št. 2, str. 6-7.
Pisec se spominja konference dravograjskega okraja pri Tončki v aprilu 1945, ki je bila izdana, in so padle 4 žrtve: Dvornikov Zep-Franci, Božankov-Vojko, Oder Nantl in še tovariš z neznanim imenom.
533. **Šiška, Mara-Petričeva: V Ilirski ulici.** Borec, 1966, št. 12, str. 979-980.
Spomini na »Kričiča«.
534. **Škaler, S[tanko]: Posavje se spominja težkih dni.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 7.
Članek prikazuje nemško preseljevanje prebivalstva v Posavju leta 1941.
535. **[Škerl] Kos, France: Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta.** TV-15, 1. III. 1966, št. 8, str. 3 in 7.
Pisec na podlagi dognanj in ugotovitev pisca v Borcu 1957, ki jih citira, dokazuje, da je bil ustanovni sestanek OF 26. aprila 1941.
536. **[Škerl, France] — France Bregar: Spomnimo se nekaterih pomembnejših dogodkov ob njihovi petindvajsetletnici (1942—1967).** Prešernov koledar 1967. Ljubljana, 1966, str. 89—101.
Avtor v članku obravnava dejavnost, enotnost in razvoj OF; prikaže akcije, boje ter rast in organizacijo slovenske partizanske vojske ter še okupatorjeve ukrepe in boj za zadušitev narodnoosvobodilnega gibanja v letu 1942.
537. **Škerl, France: Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 176.
Iz referata na znanstvenem simpoziju o Osvobodilni fronti ob njeni 25-letnici.
538. **Škerl, dr. France: Zgodovina za osmi razred osnovnih šol.** Ljubljana 1966. Izd. Državna založba Slovenije. 8°. Strani 192.
V učbeniku je na straneh od 78 do 159 obravnavana zgodovina jugoslovanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega boja v okviru splošne zgodovine 2. svetovne vojne.
539. **Škodnik, Vanda: Bili smo si tovariši.** Delo, 22. VII. 1966, št. 196, str. 3.
Zapis pripovedovanja Draga Flisa-Strele o poti prve partizanske skupine na Primorsko poleti 1942 in o drugem pohodu Loškega odreda.
540. **Škodnik, Vanda: »Če si imel zaupanje borcev si imel vse«.** Komandantovi spomini. Delo, 22. VI. 1966, št. 166, str. 3.
Drobci spominov, zapisani po pripovedovanju Dušana Švare-Duleta, komandanta Prešernove brigade.
541. **Škodnik, Vanda: »Kako je bilo težko razbiti iluzije«.** Komisarjevi spomini. Delo, 22. VI. 1966, št. 166, str. 3.
Drobci spominov in kratka biografija, zapisani po pripovedovanju Francija Kolarja, komisarja IX. brigade.
542. **Škodnik, Vanda: Silni — junaški neugnani Suhokranjec.** Delo, 22. VII. 1966, št. 196, str. 3.
Zapis drobnih spominov Jožeta Boldana-Silnega na nemško ofenzivo oktobra 1943 v gozdovih Mašuna.
543. **Škodnik, V[anda]: Srečanje z zgodovinskimi dnevi.** Delo, 22. VI. 1966, št. 167, str. 1, 10.
Iz govora Aleša Beblerja ob 25. obletnici ustanovitve Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.
544. **Škorjanc, Drago: Najlepša pomlad.** TV-15, 17. V. 1966, št. 19, str. 3.
Opis dejavnosti 1. brigade 2. divizije KNOJ v zadnjih mesecih vojne in prihod v Ljubljano.
545. **Šronc, Slavka: Prisega ob kolih.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 106—110.
Sestavek s podnaslovom: Bil je najstrašnejši dan, spomin na streljanje talcev 28. avgusta 1941 v Spodnjih Gorjah; »Ali je volna spredeena?«, tudi spomin na prenašanje partizanske literature.
546. **Šnuderl, Makso: Osvobodilna fronta slovenskega naroda — »država v državi«.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 187-188.
Iz referata na simpoziju OF ob 25-letnici ustanovitve.

547. **Snuderl, Makso: Osvobodilni boj in njegovo ustvarjalno pravo.** Borec, 1966, št. 8-9, str. 754-757.
548. **Snuderl, M[akso]: »Partizanski zakon«.** Pravniki, 1966, št. 1-3, str. 134. Avtorjevi sklepi o nastanku in usodi partizanskega zakona.
549. **Sober, Milenko: Božidar Jakac — človek, umetnik, partizan.** Borec, 1966, št. 1, str. 15-25. Zapis pripovedovanja Božidarja Jakca o svojem življenju in ustvarjanju, ki zajema tudi partizanska leta.
550. **Sober, Milenko: Na obisku pri slikarju Francetu Miheliču.** Borec, 1966, št. 5, str. 403-409. Opis slikarjevega ustvarjanja; dotika se tudi njegovega partizanskega opusa.
551. **Šola na Travi.** Naši razgledi, 11. VI. 1966, št. 11, str. 236. Pogovor »Naših razgledov« z Nado Vrečkovo, prvo partizansko učiteljico v Travi pri Dragi na Kočevskem.
552. **Š[orli], Š[rečko]-SS: Dokumentarna razstava o nemških taboriščih.** Železar, Jesenice, 3. IX. 1966, št. 35, str. 8.
553. **Sorli, Srečko: Jeseničani na poti v Dachau.** Železar, Jesenice, 20. VIII. 1966, št. 33, str. 16.
554. **Š[orli], Š[rečko]-SS: »Prijetno« Silvestrovo leta 1944.** Železar, Jesenice, 31. XII. 1966, št. 52, str. 20. Opis silvestrovega večera v taborišču Flossenbürg.
555. **Sorli, Srečko: Zločin v Zirovnici.** TV-15, 28. VI. 1966, št. 25-26, str. 7. Spomini na ustrelitev 28 talcev.
556. **Štancer, Silvo: Spomin na tovariša.** Elektrokovina, Maribor, IV. 1966, št. 4, str. 6. Droben spomin na komandanta Bračičeve brigade Milenka [Kneževića], omenjen je tudi napad na avtomobil komandanta Sterntala (Kidričevega) aprila 1945.
557. **Štoka, Franc: Komanda mesta Trst.** Borec, 1966, št. 4, str. 352-354. Avtor opisuje aktivnost komande mesta Trst in osvoboditev Trsta.
558. **Štoka, Franc: Med Sočo in Timavo. Spomini primorskega aktivista.** Primorski dnevnik, Trst, 30. VI. 1966, št. 153, str. 3. Pisec opiše, kako so zalotili tri vohune, ki so hoteli organizirati angleško obveščevalno službo.
559. **Štoka, Franc: V Trstu od 27. aprila do 2. maja 1945.** Primorski dnevnik, Trst, 1. V. 1966, št. 103, str. 3. Članek govori o delu komande mesta Trst za pripravo partizanskega upora v dneh pred osvoboditvijo Trsta in o osvoboditvi sami.
560. **Štrajnar, Milena: Ob 25-letnici »Kričiča«.** TV-15, 15. XI. 1966, št. 45, str. 6. Bežen prikaz radijske oddajne postaje Osvobodilne fronte.
561. **Štrukelj, Slavka-Olga: Spomini na začetek delovanja delavske enote v tovarni Vata Vir.** Tosama, Domžale, VI. 1966, št. 7, str. 2-3.
562. **Štular, Mihaela: Bolnica »Krtina«.** Kurirček, 1966, št. 2, str. 91. Zapis o izdaji in požigu bolnice v rubriki »Kurirčkova torba«.
563. **[Šturm] Sturm, Fedja: Med pozdravljanjem mi je Prežihov Voranc izročal modre kuverte.** Borec, 1966, št. 12, str. 974-975. Spomini na sodelovanje pri radio OF.
564. **[Šturm] Sturm, Vida: Soldati, sottufficiali, ufficiali italiani.** Borec, 1966, št. 12, str. 975-976. Zapis o dr. Franu Šturmu in njegovem sodelovanju pri radiu OF.
565. **Subic, Ive: Partizanski čas in boj sta razvijala likovno umetnost.** Borec, 1966, št. 8-9, str. 757-758. Avtor opisuje nastajanje svojih del in dotakne se tudi partizanske tiskarne »Urška 14«.
566. **Suligoj, Miroslav: Dogodek iz NOB.** Kurirček, 1966, št. 8, str. 378-379. Zapis po materinem pripovedovanju v rubriki »Kurirčkova torba« o kurirskih poteh po Primorskem in kako se je rešilo 27 ljudi iz nemških rok v vasi Slape.
567. **Sušteršič, F[ranc]: Cirišan: »Smeje si pričakoval žrtve...«** Delo, 16. VII. 1966, št. 190, str. 11. Reportaža o razpravi proti Djordju Mikši, ki je sodeloval pri obešenju talcev v Stranicah pri Frankolovem in o soočenju s pričó Cirišanom.
568. **Sušter[č]ič, Sušteršič F[ranc]: Prostovoljno se je javil, da bo obešal talce v Frankolovem.** Delo, 15. VII. 1966, št. 189, str. 10.

- Reportaža o sodni razpravi proti Djordju Mikši, ki je sodeloval pri obešanju talcev 12. (v reportaži je 13!) februarja 1945 v Stranicaх pri Frankolovem.
569. [Sušterčič Franc]-frš: **Zločin v Stranicaх so videle priče**. Delo, 17. VII. 1966, št. 191, str. 6.
Reportaža iz sodne razprave proti Djordju Mikši.
570. [Sušterčič Franc]: **Zvesto je služil okupatorju**. V Ljubljani se je začela sodna obravnava proti Francu Rozmanu. Delo, 8. II. 1966, št. 36, str. 8.
Poročilo o sodni obravnavi proti izdajalcu Francu Rozmanu.
571. Š[ušteršič] F[ranc]: **Ivan Kreft — šestdesetletnik**. TV-15, 20. XII. 1966, št. 50, str. 3.
Kratka biografija.
572. Sušteršič, Franc: **Tisti večer med borci**. TV-15, 13. IX. 1966, št. 36, str. 10.
Opis mitinga v Starem trgu ok. novega leta 1944, ki ga je priredil Notranj. odred.
573. [Svajncer Marija]: **Borba v Josipdolu**. Večer, 14. III. 1966, št. 60, str. 7.
Odlomek iz knjige Franca Filipiča Pohorski bataljon, pripovedovanje Dušana Kvedra-Tomaža o boju v Josipdolu 9. decembra 1942.
574. [Svajncer Marija]: **6. april 1941**. Večer, Maribor, 6. IV. 1966, št. 80, str. 9.
Opis dogodkov v april. dneh v Jugoslaviji in še posebej v severovzhod. Sloveniji.
575. Š[vanjcer], M[arija]: **Tovariši odhajajo prezgodaj**. Večer, 14. III. 1966, št. 60, str. 7.
Zapis pripovedovanja Franca Zalaznika-Leona, kako je skrbel za Dušana Kvedra, ko je bil ranjen decembra 1942 ob napadu na Josipdol.
576. [Svajncer Marija]: **Tri leta' borb in zmag**. 7 dni, Maribor, 2. IX.—8. IX. 1966, št. 34, str. 4.
Kratek pregled bojev Gubčeve brigade.
577. [Svajncer Marija]: **Ustanovitev OF**. Večer, Maribor, 27. IV. 1966, št. 98, str. 3 in 8.
Zapis o prvih okupatorjevih ukrepih na Štajerskem in o ustanovnem sestanku OF.
578. Svara, Dušan-Dule: **»Lado Ambrožič, Partizanska protiofenziva«**. Borec, 1966, št. 3, str. 277.
Ocena knjige.

T

579. Teply, B[ogo]: **Razstava Talci 1941—1945 na Slovenskem Štajerskem**. Večer, Maribor, 30. IV. 1966, št. 101, str. 9 in 10.
Poročilo o razstavi.
580. [Teppey Jožica]: **Na pohodu s štirinajsto divizijo**. Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 5.
Zapis spominov po pripovedi borca Alojza Marca o pohodu XIV. div. na Štajersko.
581. Terčak, Stane: **Iz zapuščine narodnega heroja Slavka Šlandra**. Prispevek k monografiji. Celjski zbornik 1965, Celje, 1966, str. 15—23.
582. Terčak, Stane: **Narodnoosvobodilna vojna na območju Šmartnega ob Paki**. Milan Zevart in Stane Terčak: **Od vstaje do zmage. Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini in Šmartnem ob Paki**. Maribor, 1966, str. [221—297].
Monografija. Na koncu razprave je seznam žrtev vojne Padli in žrtve na str. 285—292 ter Spomeniki na str. 293—[295].
583. Terčak, Stane: **I. štajerski bataljon in napad na Šoštanj**. Lepo mesto, Celje, 25. XI. 1966, št. 2, str. 9.
584. Tlaker, Ivan-Luka: **Za Stanetove borce ni bilo ovir**. Borec, 1966, št. 8—9, str. 662—665.
Spomin na pohod II. grupe odredov na Štajersko avgusta 1942.
585. Tomšič, Melita: **Borka na Golčaju**. Kurirček, 1966, št. 5, str. 232.
Zapis v rubriki »Kurirčkova pošta« po pripovedovanju Jožeta Pirša-Luke o usodi radomeljske čete v oktobru 1941.
586. Tomšič, Melita: **Praznovanje dneva mladosti**. Kurirček, 1966, št. 1, str. 41 in 42.
Zapis po pripovedovanju Jožeta Pirša-Luke o okupatorjevem požigu vasi Hrastje pri Orehovici in Gaberje pod Špikom leta 1944 v rubriki »Kurirčkova torba«.
587. Tramšek, Ivanka-Vera: **Zmaga volje in žrtev: Boj pod Triglavom**. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 145—163.
Sestavek s podnaslovi:
Postali smo del upora; Za zidovi begunjske kaznilnice. V Ravensbrücku — v

- uničevalnem kombinatu; opis življenja in sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, prispevek domače hiše (vas Grabče) ter trpljenja v taboriščih.
588. **Tramšek, Tinka: Tvegana zimska pot na Pokljuko.** Borec, 1966, št. 3, str. 247—248; Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 383—384. Spomini, napisani po materinem pripovedovanju, kako je vodila tri pobegle politične kaznjence k partizanom decembra 1942.
589. **T[ratnik] I[go]: Je Rozman izdal tudi Ljuba Šercerja?** Večer, 10. II. 1966, št. 33, str. 8. Zapis o sodni obravnavi vojnega zločinca Franca Rozmana.
590. **Tratnik, I[go]: Obsodba vojnega hudodelca.** Večer, Maribor, 18. II. 1966, št. 40, str. 4. Iz obsodbe Franca Rozmana.
591. **Tratnik, Igo: 70 bogatih let generala Jaka Avšiča.** Večer, Maribor, 7. V. 1966, št. 105, str. 8. Zapis pogovora, ki omenja tudi obdobje NOB.
592. **T[ratnik], I[go]: Sojenje vojnemu zločincu Francu Rozmanu.** Večer, Maribor, 8. II. 1966, št. 31, str. 6.
593. **Tratnik, Valentin: Zadnji boji so bili najbolj krvavi.** TV-15, 23. VIII. 1966, št. 33, str. 7. Opis nemške ofenzive v marčnih in aprilskih dneh 1945 na Primorskem.
594. **[Trogar Zdravko]: 38 slavnih dni prve Celjske čete.** Celjski tednik, 22. VII. 1966, št. 28, str. 3. Povzetek iz govora Zdravka Trogarja ob občinskem prazniku.
595. **Trpin, Ivan: Rešil se je izpred esesovskih strojníc.** Prosveta, Chicago, 28. I. 1966, št. 20, str. 4. Zapis pripovedi Mirka Urbančiča o ustrelitvi 19 partizanov 4. IV. 1945 pri Predmeji.
596. **Trstenjak, L[ojze]: Frankolovski pokol pred sodniki.** Večer, Maribor, 15. VII. 1966, št. 162, str. 4. Reportaža o sodnem procesu proti Djordju Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Frankolovem.
597. **Turk, Danilo-Joco: Moja pot v partizane.** Borec, 1966, št. 3, str. 222—228. Spomini Tržačana na življenje pred vojno in kako je iz italijanske vojske odšel v partizane v Gregorčičevo, nato v Gradnikovo brigado, na življenje propagandista v brigadi in na dejavnost Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju ter na kulturniško dejavnost v 31. diviziji.

U

598. **Ustanovni sestanek OF — začetek osvobodilnega boja.** Ob petindvajseti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Delo, 27. IV. 1966, št. 117 [prav: 114]. Intervju (Franca Šetinca) z udeleženci ustanovnega sestanka OF Alešem Beberljem, Jos. Rusom, Borisom Ziherlom, Jos. Vidmarjem in Tonetom Fajfarjem.

V

599. **Valenčak, Vlado: Celo pelerina je bila prestreljena.** Borec, 1966, št. 5, str. 440—443. Spominski drobci na partizansko življenje na Štajerskem.
600. **Valenčak, Vlado: Srečal sem Kajuha.** Šaleški rudar, Velenje, 10. II. 1966, št. 3 str. 2. Spomin na Kajuha kot ilegalca v Ljubljani.
601. **Valenčak, Vlado: Utrinki iz partizanov.** Šaleški rudar, Velenje, 10. II. 1966, št. 3, str. 6—7; 24. II. 1966, št. 4, str. 4—5; 24. III. 1966, št. 6, str. 4. Avtor opisuje pod naslovom Na Gorjancih in Partizanska gledališka šola dogodke po italijanski okupaciji in nemški jesenski ofenzivi ter življenje v šoli.
602. **Valenčak, Vlado: Z zavezniškimi misijami.** Šaleški rudar, Velenje, 19. V. 1966, št. 9, str. 4—5. Spomini oficirja za zvezo z anglo-amer. vojnimi misijami pri IV. operativ. zoni na Štajerskem in spomini na pohod XIV. divizije od jeseni-1944 do konca vojne.

603. **Vavpetič, Lado: O nekaterih značilnostih slovenskega narodnega osvobodilnega odpora.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 190.
 Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob 25. obletnici ustanovitve. Avtor prikazuje razvoj pravne misli in udejstvovanje pravnikov v narodnoosvobodilnem odporu.
604. **Velkavrh, Andrej: Borba na Koprivniku.** Elektrokovina, Maribor, VII. 1966, št. 7, str. 6.
 Opis boja jurišnega bataljona XVIII. divizije pod zaščito 8. brigade z Nemci in domobranci, ki so prodirali v Belo krajino novembra 1944.
605. **Vidic, Jože: Bili so na obisku pri francoskih partizanih.** TV-15, 30. VIII. 1966, št. 34, str. 1.
 Drobní podatki o štirih Gorenjcih — Andreju Žepiču, Dušanu Balantiču, Benu Groboteku, Vinku Bajtu, ki so kot nemški vojaki dezertirali septembra 1943 in se pridružili francoskim partizanom v pokrajini Gresivaudau Isère.
606. **Vidic, Jože: Čudim se, da tega nihče ne ve! Akcija, ki je peljala v smrt štiri brate Ambrožič.** TV-15, 15. XI. 1966, št. 45, str. 3.
 Opis akcije avgusta 1941: uničenje telefonske žice ob železniški progi Rateče in progí, ki vodi do predora v Avstrijo, delo bratov Ambrožič s Hrušice in Boška Jermana, ustreljenih v skupini 45 talcev 27. julija 1942 po partizanskem napadu na nemški avtomobil na Belem polju.
607. **Vidic, Jože: Prve žrtve vojne na Gorenjskem.** Glas, Kranj, 9. IV. 1966, št. 29, str. 4—5.
 Pisec piše o žrtvah, ki so padle v noči od 8. na 9. april 1941, dve pri predoru na Hrušici in tretja žrtev na cesti na Belem polju nad Hrušico.
608. **Vidic, Jože: Prve in zadnje žrtve vojne na Gorenjskem.** TV-15, 17. V. 1966, št. 19, str. 8.
 Pisec opiše konec prvih treh žrtev, padlih v noči od 8. na 9. april 1941, in zadnjih treh 10. maja 1945, borcev Kokrškega odreda, ki so končali v spopadu s sovražnikom.
609. **Vidic, Jože: Usodno srečanje.** TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 4.
 Zapis pripovedovanja Janeza Petermana iz Dovjega o nenavadni rešitvi iz begunjskega zapora.
610. **Vidic, Jože: Zadnje žrtve na Gorenjskem.** Glas, Kranj, 7. V. 1966, št. 35, str. 5.
 Opis dogodkov 10. maja 1945 v Radovljici.
611. **[Vidic Milan]: Sel sem skozi 11 taborišč.** Tribuna Zagorjanov, Zagorje ob Savi, 9. VIII. 1966, str. 4.
 Zapis po pripovedi Jožeta Žoharja.
612. **Vidmar, Josip: Edinstvena fronta.** Uvodna beseda na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti. Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 169.
613. **Vidmar, Josip: Iz dnevnika — 23. VII. 1966.** Delo, 23. VII. 1966, št. 197, str. 4.
 Razmišljanje ob knjigi Štefanije Podbevškove »Sv. Urh« o vlogi slovenske cerkve v NOB.
612. **Vidmar, Josip: Osvobodilna fronta — politična stvaritev.** Komunist, 13. V. 1966, št. 19, str. 6.
 Odlomki iz Vidmarjevih uvodnih razmišljanj na simpoziju o OF ob 25-letnici ustanovitve OF.
613. **[Vidmar Josip]: Zgodovinska razmišljanja ob knjigi »Sveti Urh«.** Primorski dnevnik, Trst, 26. VII. 1966, št. 168, str. 2.
 Razmišljanja o moralni podobi cerkve in o njeni politični ekspozituri z dr. Natlačenom na čelu.
614. **Vidmar, Vladimir: 15 let za vojnega hudodelca.** Celjski tednik, 14. 10. 1966, št. 40, str. 8.
 Reportaža o sodnem procesu proti Djordju Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Stranica h pri Frankolovem.
615. **Vidrih, Zdravko: Zgodba o junaku Stanku.** TV-15, 8. II. 1966, št. 5, str. 7—8.
 Pripoved o gorenjskem partizanu Stanku in opis borbe Prešernove brigade z Nemci v Kočevšu v idrijskih hribih.
616. **Vilfan, Hinko: Kako je bil prvič porušen Štampetov most.** TV-15, 19. IV. 1966, št. 15, str. 5.
617. **Virbnik, Pavel: Samorastnik iz Jamnice.** Koroški fužinar, Ravne na Koroškem, 25. VIII. 1966, št. 3, str. 36-37.
 Življenjepis pisca, ki zajema tudi dobo NOB.

618. **Vitković, Janez: Pred 25 leti so padle prve žrtve v Beli krajini.** Dolenjski list, Novo mesto, 27. X. 1966, št. 42—43, str. [22—23].
Avtor je v članku opisal ustrelitev prvih žrtev v Razvojah pri Sinjem vrhu 28. oktobra 1941 in italijanski napad na I. belokranjsko četo v Gorenjih Lazah od 1. na 2. november 1941. leta [prav: od 2. na 3.].
619. **Vižintin, Svitoslav: Rdeča zastava.** Borec, 1966, št. 5, str. 444-445.
Pisec opisuje fašistični teror v eni izmed vipavskih vasi.
620. **Vlasenko, Petro: Moji spomini na Jugoslavijo.** TV-15, 31. V. 1966, št. 21, str. 10.
Opis o pobegu skupine Rusov iz nemškega delovnega taborišča in iskanje zveze s partizani ter vključitev v Kozjanski odred konec 1944.
621. **V letih 1941—1945 padli v bojih, pobiti in umrli v taboriščih, ustreljeni kot talci in drugače izgubili življenje.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, 427—485.
Podatki in fotografije žrtev iz vasi in iz zaselkov krajevnega odbora Gorje.
622. **Vloga delavskega razreda in delovnega ljudstva v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.** Komunist, 22. VII. 1966, št. 29, str. 14.
Odlomek iz članka Borisa Kidriča, objavljenega 11. oktobra 1941 v Slovenskem poročevalcu.
623. **Vodnjov, Jakob: Gorjanski proletariat med obema vojnama.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 47—54.
Prikaz naprednega gibanja delavstva, opisi ustanovitve kulturnoprosvetnega društva »Svoboda« Spodnje Gorje ter priprav za oborožen upor in vstop članov društva »Vzajemnost« v NOV v letu 1941.
624. **V[olf], J[anko]: Komu verjeti: Čirišanu ali Mikši.** Večer, Maribor, 7. X. 1966, št. 233, str. 8.
Reportaža o sodnem procesu proti Djordju Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Frankolovem.
625. **Volf, J[anko]: Mikša obsojen na 15 let strogega zapora.** Večer, Maribor, 11. X. 1966, št. 236, str. 6.
Reportaža o sodnem procesu proti Djordji Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Frankolovem.
626. **V[olf], J[anko]: Obravnava zoper Mikšo spet preložena.** Večer, Maribor, 6. IX. 1966, št. 206, str. 6.
Reportaža o sodnem procesu proti Djordju Mikši, ki je sodeloval pri zločinu v Frankolovem.
627. **Vozelj, Robert-Miško: »Spomini na postajo 26«.** Tribuna Zagorjanov, 9. VIII. 1966, str. 7.
Pripoved o kurirskih poteh in zvezah, katerih križišče je bilo na Vrheh — »postaja 26«.
628. **Vstaja 1941.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. [1] in 4.
Uvodni članek o vstaji jugoslovanskih narodov.

Z

629. **Zadnik, Maks: 25 let boja za družbeni program.** Strokovni list, Ljubljana, 1966, št. 5, str. 219—230.
Kratek pregled razvoja narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji ob 25. obletnici ustanovitve OF.
630. **Zadnik, Maks: SS major ni prišel v Kozino.** TV-15, 4. X. 1966, št. 39, str. 7.
Pisec je opisal obračun 1. bataljona istrskega odreda nad nemškim majorjem 26. maja 1944 na Kozinskem vrhu ter nemško maščevanje: požig hiš v Beki in Ocizli.
631. **Zadnik, Maks: Uničili smo patrolni vlak.** Borec, 1966, št. 6—7, str. 548—553.
Avtor je na podlagi arhivskih virov, pripovedi komandanta Poldeta Kreblja, spominov Mirka Kovačiča in lastnih zapiskov ter spominov opisal napad na vlak v bližini vasi Prešnica na zahodnem pobočju Slavnika 6. junija 1944.
632. **Zdravec, Franc: Svobodoumni in katoliški književniki v desetletju pred Osvobodilno vojno.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 173.
633. **Zamljen, Jože-Drejče: Na gorjanski ognjeni črti.** Dolenjski list, Novo mesto, 2. VI. 1966, št. 21, str. 20 in 9. VI. 1966, št. 22, str. [20] in 16. VI. 1966, št. 23, str. [18] in 23. VI. 1966, št. 24, str. [13] in 30. VI. 1966, št. 25, str. [17].

- Kronika važnejših dogodkov iz dobe NOB podgorjanskih vasi: Javorice, Velikega in Malega Bana, Ržišča ter Velike in Male Vodenice.
634. **Zanut, A [vgust]: Ob obletnici ustanovitve beneške čete.** TV-15, 13. IX. 1966, št. 36, str. 7.
Prikaz začetkov upora v Slovenski Benečiji in nastanek ter razvoj »beneške čete«, ki pa je neobjektiven, glej: Pojasnilo TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 7 in Jožka Črnučljica-Zorka: Pismo uredništvu v zvezi s člankom o Beneški četi. TV-15, 18. X. 1966, št. 41, str. 7.
635. **Zdaj so dozoreli vsi pogoji za upor... 22. junija 1941 je bilo ustanovljeno Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.** Delo, 22. VI. 1966, št. 166, str. 3.
Članek uredila Vanda Škodnik.
636. **Zdešar, Mirko: Peš v Beograd.** TV-15, 15. II. 1966, št. 6, str. 9.
Opis poti, skupine oficirjev IV. operativne zone, določenih za zaščitno enoto vrhovnega štaba, iz Lepih njiv pri Mozirju preko Bele krajine, kjer so se v Petrovi vasi priključili skupini oficirjev iz drugih slovenskih partizanskih enot, prišli v Pisarovino, preko Turopolja, v Slavonijo in dalje v Beograd (od novembra 1944 do 28. januarja 1945).
637. **Zgodovinske iztočnice.** Iz razmišljanj Borisa Kidriča. Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9 (344), str. 192.
Misli Borisa Kidriča kot ideologa in organizatorja OF.
638. **[Zigmund Janez]: Sreča v nesreči.** Glasilo Kovinoplastike Lož X. 1966, št. 6, str. 8.
Kratka kronika Loške doline in prikaz o poteku sovražnikovega napada septembra 1944, ki je imel v načrtu uničiti člane rajonskega odbora s sedežem v Viševku in aktiviste okrožnega odbora OF s sedežem v Pudobu ter štab VII. korpusa, ki je bil v Starem trgu.
639. **Ziherl, Boris: Revolucionarni in vsenarodni značaj Osvobodilne fronte.** Naši razgledi, 14. V. 1966, št. 9, str. 177.
Iz koreferata na znanstvenem simpoziju o OF ob njeni 25. obletnici.
640. **Zmaga.** Iz dnevnika dr. Vladimirja Dedijera. Termičar, Ljubljana, 20. novembra 1966, št. 11, str. 3.
Opisano je II. zasedanje AVNOJ v Jajcu.
641. **Zoran, Ivan: Metlika skozi trpljenje v lepše življenje.** Dolenjski list, Novo mesto, 1. IX. 1966, št. 34, str. 4.
Kronološki zapis dogodkov iz dobe NOB.
642. **[Zoran Ivan]: Težki trenutki partizanskega obveščevalca.** Dolenjski list, Novo mesto, 30. VI. 1966, št. 25, str. 4.
Spominski zapis po pripovedovanju Franca Šturma iz bojov za osvoboditev Primorske aprila 1945.
643. **Zorko, Karel: Ni še bil star petnajst let.** TV-15, 26. VII. 1966, št. 29, str. 7.
Kratka biografija Franca Špelica, borca Dolenjskega odreda in pozneje Gubčeve brigade.
644. **Zorn, Jože: Delo ilegalne radijske postaje Osvobodilne fronte — Kričiča.** Kronika, 1966, str. 165—172.
645. **Zorn, Tone: Poizkusi izselitve Koroških Slovencev med drugo svetovno vojno.** Kronika, 1966, str. 73—82 in str. 133—140.
V članku je avtor obdelal problematiko na podlagi arhivskih virov, literature in spominov.
647. **Zupan, Ciril: Požig Mošenj in selitev vaščanov.** Borec, 1966, št. 10, str. 786—787.
Opis maščevanja Nemcev zaradi ubitega nemškega priseljenca Hansa Warmutha aprila leta 1944.
648. **Zupan, Ivanka-Jan: S petnajstim leti v partizane.** Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu. Kranj 1966, str. 342—347.
Kratek zapis o sodelovanju v NOB družine Zupan iz vasi Mevkuš.
649. **Zupanc, Franc: Prašiček in deset brzostrelk.** Glas, Kranj, 8. I. 1966, št. 3, str. 12.
V rubriki »Glas pionirjev«, droben opis dogodka v vasi Paloviči za novo leto 1944/45, ko je partizanska trojka pognala Nemce v beg.
650. **[Zupanc Ludvik]-Ivo: Liboje med narodnoosvobodilno vojno.** Celjski tednik, [1. VII. 1966, št. 25, str. 11] in 8. VII. 1966, št. 26, str. 4.
651. **Zupanc, [Ludvik] Ludvig-Ivo: 25 let brežiškega pohoda.** Celjski tednik, 25. XI. 1966, št. 6, str. 9.
652. **Zupančič, Hinko: Iz naših dni.** Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 1—2, 1966, str. 24—26.

V rubriki »Domobrančevi zapiski« je opis pohoda nekega domobranskega bataljona iz Trebnjega na Ojski vrh, kjer so jih napadli partizani iz Ajdovca. Omenja zajetje partizanske patrulje 5 mož.

653. **Z[upančič], H[inško]: Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 6, str. 178—180.**
V rubriki »Domobrančevi zapiski« je brez naslova opis domobranske akcije na »partizansko šolo« za novince na Korinju.
654. **Z[upančič], H[inško]: Tabor, Buenos Aires, 1966, št. 8, str. 234—236.**
V rubriki »Domobrančevi zapiski« je brez naslova zapis kontrarevolucionarnega pisca o spopadu domobranske patrulje s partizani pri Turjaku spomladi 1944.
655. **Zupančič, Jože: Črni dan za Anžurjeve na Širmanskem hribu. TV-15, 18. X. 1966, št. 41, str. 9.**
Zapis o sodelovanju družine Franceta Anžurja, člana NOO, člana gospodarske komisije, iz Širmanskega hriba nad Litijo v NOB.
656. **Zupančič, Jože: Lepi spomini na hude čase. TV-15, 4. X. 1966, št. 39, str. 7.**
Zapis pripovedovanja Janeza Martinška iz gornjega Zasavja o kurirski postaji TV-3S na Golišah nad Kresnicami, ki je skrbela za partizansko zvezo med Dolenjsko in Stajersko, povezani so bili tudi s TV 29 v Veliki vasi in TV-2 v Dobrunjah.
657. **Zupančič, Jože: Smrt ob zidu domače hiše. TV-15, 20. IX. 1966, št. 37, str. 3.**
Spomini na smrt Ivana Ocepka in njegovih treh tovarišev partizanov, ki so jih ustrelili Nemci 17. januarja 1945 v Lešah v Zasavju.
658. **Zupančič, Jože: S pesmijo v partizane. (Ob 35-letnici moškega pevskega zbora »Zarja« v Trbovljah.) TV-15, 13. XII. 1966, št. 49, str. 10.**
Zapis pripovedovanja Radovana Gobca in Janeza Zalaznika o glasbeni dejavnosti v kulturniški skupini IV. operativne cone XIV. divizije.
659. **Zupančič, Jože: Zapiski iz Vintarjevske doline. TV-15, 8. XI. 1966, št. 44, str. 9-10.**
Pisec je na podlagi prič opisal kurirsko postajo TV 3 v Vintarjevcu, člana v zvezi Bela krajina—Stajerska.

Z

660. [**Žagar Edo**]-or: **Praznik na Javorniku. Železar, Jesenice, 3. IX. 1966, št. 35, str. 8.**
Zapis o ustrelitvi 5 talcev v Koroški Beli, vanj je vključen tudi dokument: nemško obvestilo o ustrelitvi.
661. **Žagar, Line-Kopač: Jubilej Katarine Smrekarjeve. TV-15, 13. XII. 1966, št. 49, str. 3.**
Opis sodelovanja Smrekarjeve družine v NOB.
662. **Žagar, P[rimož]: Jaz, poskusni kunec, obtožujem. Tovariš, 12. V. 1966, št. 19, str. 16—19; 19. V. 1966, št. 20, str. 14—15; 27. V. 1966, št. 21, str. 14—15; 3. junij 1966, št. 22, str. 16—19.**
Zapis pripovedovanja Albina Vernika, Ožbolta Tovornika, Marjana Krauta, Antona Papeža o trpljenju v nemških taboriščih.
663. **Ž[alar] A[ndrej]: Skozi smrt v življenje. Glas, Kranj, 10. XII. 1966, št. 93, str. 6.**
Kratek oris dela za narodnoosvobodilno gibanje družine Francke Poljančeve.
664. **Žaucer Pavle-Šober, Milenko: Slovenci v Srbiji v Užicu — pred 25 leti — ustanovitev in prve akcije slovenske partizanske čete »Ivan Cankar«. Komunist, 9. XII. 1966, št. 49, str. 14.**
665. **Zavcar, [prav: Žaucer] inž. Pavle: Vod slovenskih proletarcev. Prva proletarska. Ljubljana, 1966. Izd. »Borec«, str. 37—43.**
Avtorjeva vključitev v slovenski vod V. šumadijskega bataljona I. proletarske brigade ter boj v Pjenavcu 21. januarja 1942, kjer je padlo 10 tovarišev iz slovenskega voda.
666. **Ž[eleznov], D[ušan]: Vrednotenje medvojne književnosti. Z znanstvenega posvetovanja o OF. Ljubljanski dnevnik, 1. V. 1966, št. 117, str. 11.**
Poročilo o koreferatih Janka Liške »Pobuda slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti« in Franca Zadravca »Svobodumni in katoliški književniki v desetletju pred Osvobodilno fronto«.
667. **Zemva, Ivan — Majski: V udarnem vođu in četi. Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu, Kranj 1966, str. 263—272.**
Opis delovanja udarne enote Gorenjskega odreda (ustanovljena konec aprila 1943), prikaz o požigu žage v Sp. Gorjah junija 1943, zapis o posebni prisegi borcev udarne enote, še prikaz boja 3. julija 1943 pod Lipanco. Odhod enote na Koroško z Zapadnokoroškim odredom oktobra 1943.

668. **Zerjav, Franc: Prve žrtve vojne.** Glas, Kranj, 23. IV. 1966, št. 33, str. 5.
V rubriki »Pomenek z bralci« Franc Zerjav opisuje spopad jugoslovanske vojske in Italijanov, ki so prodirali iz Kranjske gore v Gozd 9. aprila 1941.
669. **Zevart, Milan: Narodnoosvobodilna vojna v Saleški dolini. Milan Zevart in Stane Terčak: Od vstaje do zmage. Narodnoosvobodilna vojna v Saleški dolini in Smartnem ob Paki.** Maribor 1966; str. [7] — 219.
Monografija podaja zgodovino narodnoosvobodilne vojne na območju dela današnje velenjske občine oziroma za ozemlje predvojnih občin: Skale, Šoštanj mesto, Šoštanj okolica, Št. 1lj, Topolščica in Velenje. Na koncu razprave je še na str. 182—206 pregled žrtev vojne — Padli borci in žrtve fašističnega nasilja ter Spomeniki revolucionarnega gibanja med obema vojnama in narodnoosvobodilne vojne v Saleški dolini str. 207—212 in še Dodatek o partizanskih imenih domačij na območju Šaleške doline str. 213—216.
670. **Zevart, Milan in Terčak, Stane: Od vstaje do zmage. Narodnoosvobodilna vojna v Saleški dolini in Smartnem ob Paki.** Maribor 1966. Izd. Zveza združenj borcev NOV občine Velenje, strani 301. 8°.
Knjiga prinaša dve monografiji: Milan Zevart: Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini str. [7] — 219 in Stane Terčak: Narodnoosvobodilna vojna na območju Smartnega ob Paki [str.221—297].
671. **Zilavec, Cvetka: Jože Hermanko in tovariši so nas vodili... Spomini mlade mariborske delavke na leta nasilja.** Maribor 1941—1945. Teren Koroška vrata. Murska Sobota, 1966, str. 12—15.
Spomini na narodnega heroja ing. Jožeta Hermanka.
672. **Zižmond, Tatjana: Bunker pri Barabonu.** Kurirček, 1966, št. 9, str. 425.
Droben zapis po očetovem pripovedovanju v rubriki »Kurirčkova torba« o bunkerju na Vogerskem, kjer se je skrival Aleš Bebler.
673. **Zmavc, Mihael: Ob 25-letnici Brežiške čete.** TV-15, 29. XI. 1966, št. 47, str. 7.
Spomini na rešitev zapornikov iz sevniškega zapore 12. novembra 1944 (prav: 1941) in na uničenje brežiške čete 29. novembra v Gorjanah pri Podsredi.
674. **Zmavc, Mihael: Osem dni neoboroženi konjevodci.** Dolenjski list, Novo mesto, 7. IV. 1966, št. 14, str. [18-19].
Opis poti vojaške kolone jugoslovanske vojske od Celja do Samobora v aprilskih dneh 1941.
675. **Znidaršič (Krojačič), Jože: Po 23. letih je končno zvedela, kje je pokapana njena hčerka.** Snežnik, Ilirska Bistrica, V. 1966, št. 5, str. 9.
Pisec opiše, kako je I. bataljon Istrskega odreda decembra 1943 skupini okoli 20 žena, bivših italijanskih internirank, ki so se zatele v vas Rodik pri Kozini, omogočil vrnitev v domače kraje in med njimi je bila Črnogorka Ljubica.
676. **Znidaršič, Lado: Nepozabni dogodek.** Glasilo Kovinoplastike Lož, III. 1966, št. 2, str. 8.
Droben spomin na dan, ko je gorela Babna polica, ki so jo zažgali Italijani julija 1942.
677. **Znidaršič, Marija: Partizanski zdravnik mi je rešil otroka.** Glasilo Kovinoplastike Lož, X. 1966, št. 6, str. 3.
678. **[Znidaršič], Marija: Srečanje.** Glasilo Kovinoplastike Lož, X. 1966, št. 6, str. 5.
Spomini na srečanje članice mladinske organizacije na Notranjskem in hrvaškega aktivista iz Prezida, ki ji je podaril sliko tovariša Tita.
679. **Znidaršič, Marija: Še vedno skelijo rane... TV-15, 6. IX. 1966, št. 35, str. 3.**
Spomini na žrtve in požige v Loški dolini.
680. **Znidaršič, Marija: Za njeno glavo niso dobili nagrade.** Glasilo Kovinoplastike Lož, X. 1966, št. 6, str. 5.
Zapis o pripovedi Kotnikove mame iz Loža, kako se je rešila pred Italijani in domačimi izdajalci.
681. **Zolnir, Bogdan: Partizanski grobovi onstran meje.** Koroški fužinar, Ravne na Koroškem, 25. XI. 1966, št. 4, str. 7—12.
682. **Zupančič, Jože: Egon Pertot, eden najmlajših slovenskih partizanov.** Primorski dnevnik, Trst, 4. V. 1966, št. 105, str. 2.
Spominski zapis o življenju izseljene Pertotove družine in o smrti 15-letnega partizana v Gornjem Milanovcu.
683. **[Zužek Brankoj]: Na pragu svobode sto mrtvih talcev.** Tovariš, 17. II. 1966, št. 7, str. 23.
Kratek zapis o zločinu v Frankolovem.

SINOPSIS

Marijan Britovšek, univ. docent, Ljubljana: **Lenin v boju za uresničenje revolucionarnih načel.** — Opisana je Leninova politična dejavnost od mladih let pa vse do smrti; težišče je na izgrajevanju ruske marksistične stranke, na organiziranju tretje internacionale in na njegovi aktivnosti v oktobrski revoluciji ter v letih po njej.

Lenin in the struggle for the implementation of revolutionary principles. Description of Lenin's political activities from his early age until death; the central part is in the development of the Russian Marxist party, in the organization of the third International, and in Lenin's active role in the October Revolution and in the years following it.

Ленин в борьбе за осуществление революционных принципов
Le combat de Lénine pour la réalisation des principes révolutionnaires
Lenin im Kampfe um die Verwirklichung der revolutionären Prinzipien
UDK 92 Lenin

France Kresal, asistent IZDG, Ljubljana: **Delavsko združništvo na Slovenskem.** — Podan je razvoj delavskega združništva od poslednjih desetletij 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne.

The Workers' Cooperatives in Slovenia. Presentation of the development of the workers' cooperatives from the last decades of the 19th century until the beginning of the World War II.

Рабочие кооперативы в Словении
Le mouvement coopératif ouvrier en Slovénie
Die Arbeitergenossenschaften in Slovenien
UDK 334 (497.12) "1895/1914"

France Kresal, asistent IZDG, Ljubljana: **Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem.** — Poleg statistične obdelave zaposlenosti v času 1926-1938 je analiziran tudi učinek krize 1930-1934 v posameznih industrijskih panogah.

The Workers during the Economic Crisis in Slovenia. In addition to the statistical treatment of the employment during the 1926-1938 period an analysis of the effect of the 1930-1934 crisis in individual branches of industry.

Рабочий класс за время экономического кризиса в Словении
La classe ouvrière pendant la crise économique en Slovénie
Die Arbeiterschaft während der Wirtschaftskrise in Slovenien
UDK 331 (497.12) "1930/1934"

France Škerl, višji znanstveni sodelavec IZDG, Ljubljana: **O nekaterih specifičnih oblikah v narodni zavesti primorskih Slovencev v najnovejši dobi, zlasti v dobi NOB.** — Močan odpor proti fašizmu se je izoblikoval pri primorskih Slovencih že kmalu po prvi svetovni vojni prav zaradi okupacije od strani Italije in ostrega režima fašistične vlade. Zato so bila tla za razvoj Osvobodilne fronte in partizanstva tu še posebej ugodna.

On some specific modes in the national consciousness of the Slovians from Primorje in the recent time, particularly during the National Liberation Struggle. The strong resistance against Fascism on the part of the Slovians in Primorje came up soon after the World War I owing to the Italian occupation and the resulting severe regime of the Fascist government. This is why the ground for the development of the Liberation Front and the partisan movement was here particularly favourable.

О некоторых специфических формах национального сознания Словенцев Приморья в новейший период, в частности в период нац.-осв. борьбы.
Sur quelques formes spécifiques dans la conscience nationale des Slovènes du Littoral dans l'époque récente, spécialement dans l'époque de la résistance

Einige spezifische Formen des Nationalbewusstseins der Slowenen in Primorje in jüngster Zeit, besonders während des Nationalbefreiungskampfes im zweiten Weltkrieg.

UDK 323.1 (45 = 863) "1941/1945"

KAZALO

CONTENTS СОДЕРЖАНИЕ TABLE DES MATIÈRES INHALT

RAZPRAVE — ARTICLES — СТАТЬИ — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

Marijan Britovšek, Lenin v boju za uresničenje revolucionarnih načel	3
France Kresal, Delavsko združništvo na Slovenskem	67
France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem	81
France Škerl, O nekaterih specifičnih oblikah v narodni zavesti primorskih Slovencev v najnovejši dobi, zlasti v dobi NOB	101

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA — HISTORICAL DOCUMENTATION — ИСТОРИЧЕСКАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ — LA DOCUMENTATION HISTORIQUE — HISTORISCHE DOKUMENTATION

Stališča do mednarodnih dogodkov leta 1939 (zunanje politični članki Edvarda Kardelja v času od 20. junija do 30. avgusta 1939) (Predgovor in pogovor Janko Pleterski)	123
UDK 327 (100) "1939" (046) : 92 Kardelj	

POSVETOVANJA — SYMPOSIUMS — СОВЕЩАНИЯ — CONFERENCES — BERATUNGEN

UDK 930 (497.12) (061.3)

Posvetovanje o problemih zgodovinisja novejšje slovenske zgodovine in nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja	147
Fran Zwitter, Delo in pomen partizanskega Znanstvenega inštituta	151
Janez Vipotnik, Pozdravni govor	157
Bogdan Osolnik, 10 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in njegovo mesto v slovenskem zgodovinisju	163
France Škerl, Vloga in naloge pri raziskovanju novejšje slovenske zgodovine	179
Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinisja v zvezi z obdobjem do 1918	193
Miro Stiplovšek, Pregled dosedanjega raziskovanja slovenske zgodovine med dvema vojnama	203
Janko Pleterski, O deležu in vlogi slovenskega zgodovinisja v preučevanju slovenskega narodnega vprašanja	213

Dušan Kermavner, O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini	219
France Škerl, Kratek oris dosedanjega raziskovanja dobe NOB v Sloveniji	231
Sergij Vilfan, Arhivski viri za zgodovino Slovencev 1848—1918	237
Jože Žontar, Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941	259
Tone Ferenc, Arhivsko gradivo za zgodovino osvobodilnega boja slovenskega naroda	285
Diskusija o referatih na posvetovanju	299
Sklepne ugotovitve udeležencev posvetovanja v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja	299

O VIRIH — ABOUT SOURCES — ОБ ИСТОЧНИКАХ — SUR LES SOURCES HISTORIQUES — ÜBER DIE QUELLEN

UDK 930 (497.12) (093)

Miro Stiplovšek, O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918—1941)	303
Tone Zorn, Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920—1938 (1941)	313
Nada Kobal, Sistem italijanske okupacijske oblasti v ljubljanski pokrajini od 1941 do 1943	319
Herbert Steiner, Viri za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja v avstrijskih arhivih (prevod in opomba Franc Rozman)	329
Dušan Kermavner, O nekaterih aktih, navedenih v predhodnem seznamu	351

ZBOROVANJA — MEETINGS — СЪЕЗДЫ — CONGRES — TAGUNGEN

Pavel Dobrila, Protifašistično gibanje mladine Jugoslavije 1936—1941	357
Franc Rozman, Simpozij ob 70-letnici smrti Vase Pelagica v Sarajevu 8. in 9. decembra 1969	358

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS — СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ — RAPPORTS ET CRITIQUES — BERICHTE UND REZENSIONEN

UDK 930 (048.1)

Rudolf Neck, Arbeiterschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914—1918 (Franc Rozman)	361
Vladimir Dedijer, Sarajevo 1914 (Franc Rozman)	362
Vlado Strugar, Osvobodilna vojna v Jugoslaviji (France Škerl)	364
Dušan Kermavner, Ivan Cankar, in slovenska politika leta 1918 (Jasna Fischescher)	368
Arthur Conte, Jalta — delitev sveta (Pavel Dobrila)	372
A. G. Löwy, Die Weltgeschichte ist das Weltgericht (Janko Prunk)	375
Jadranski zbornik II—VI (Marjeta Adamič)	382

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHIE

UDK 940.534.971.2 : 016 "1966"

Stefka Zadnik, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1966	1
--	---

PRISPEVKI
za zgodovino delavskega gibanja

Letnik X 1970 št. 1-2

Izdaja
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Ljubljana, Trg revolucije 1
Številka čekovnega računa 501-3-15

Tisk
CETIS grafično podjetje
Celje 1970
Natisnjeno v 1100 izvodih

